

**ANTIQUITAS BOREA -
ANTIIKIN KULTTUURIN
POHJOINEN ULOTTUVUUS**

Toimittaneet
**JANNE PÖLÖNEN &
EERO JARVA**

Historian laitos ja
Taideaineiden ja antropologian laitos,
Oulun yliopisto

OULU 2002

TOIMITTANEET

JANNE PÖLÖNEN & EERO JARVA

**ANTIQUITAS BOREA -
ANTIIKIN KULTTUURIN POHJOINEN
ULOTTUVUUS**

OULUN YLIOPISTO, OULU 2002

Copyright © 2002
University of Oulu, 2002

ISBN 951-42-6831-8 (URL: <http://herkules.oulu.fi/isbn9514268318/>)

ALSO AVAILABLE IN PRINTED FORMAT

Acta Univ. Oul. B 48, 2002

ISBN 951-42-6830-X

ISSN 0355-3205 (URL: <http://herkules.oulu.fi/issn03553205/>)

OULU UNIVERSITY PRESS

OULU 2002

Pölonen Janne&Jarva Eero (Eds.). Antiquitas borea - Antiikin kulttuurin pohjoinen ulottuvuus

Department of History and Department of Art Studies and Anthropology, University of Oulu,
P.O.Box 1000, FIN-90014 University of Oulu, Finland
Oulu, Finland
2002

ALKUSANAT

Antiquitas Borea - Antiikin kulttuurin pohjoinen ulottuvuus

Antiikin kreikkalais-roomalaisen kulttuurin välitön kosketus Suomeen on sekä kirjallisten että arkeologisten lähteiden valossa ollut niukka. Sen sijaan antiikin kulttuurin jälkivaikutus näkyy täälläkin monella tapaa, ja niinpä asiaa onkin pohdittu jo pitkään. Vanhaa Ruotsin suurvalta-ajan kritiikitöntä rudbecklaista perinnettä edustaa Rantsilan kappalainen Christfrid Ganander, joka vuonna 1789 ilmestyneessä *Mythologia Fennica* -teoksessaan löytää suomalaiselle mytologiselle ja muullekin nimistölle vastineita raamatusta ja kreikkalais-roomalaisesta jumalmaailmasta: "Cajana - De Gamlas *Qwenland*, eller *Amazoners land*, fingeras hafvc fått namn af *Janus*, en afgudbild, som nedflutit utför *Ämmänkoski*, då Finnarne ropat: *Ca - Janus! Se Janus!*" [Kajaanin - Vanhojen Kainuunmaa, eli Amatsonien maa, kuvitellaan saaneen nimen Januksesta, epäjumalankuvasta, joka on kulkenut alas Ämmänkoskea, jolloin suomalaiset ovat huutaneet: *Ka - Janus! Katso Janus!*].¹ Gananderin hieman vanhemmalla aikalaisella Henrik Gabriel Porthanilla, joka edustaa jo nousevaa kriittistä tutkimusperinnettä, antiikin kulttuurin heijastuminen Suomessa oli yksi osateema hänen pitäessään klassillisen arkeologian luentoja Turun akatemiassa.²

Yleisellä tasolla on hyvin tunnettua, että Suomen henkisen kulttuurin juuret ovat muiden länsimaiden tapaan merkittäväällä tavalla antiikissa: usein todetaankin, että henkisen perintömme pohjana ovat kreikkalainen tieteellinen ja taiteellinen sivistys, roomalainen oikeus ja kristinusko, joka sekkin on tietysti roomalaisen maailman synnyttämä ja Eurooppaan välittämä.³

Idea antiikin kulttuurin heijastumisista ja niiden tutkimisesta Suomessa leimahti voimakkaasti liekkiin 1970-luvun alussa. Yhtenä merkittävänä etappina voidaan pitää sitä, kun professori Jaakko Suolahti kokosi 2.3.1972 joukon tutkijoita perustamaan antiikin jälkivaikutusta laajasti kaikilla tieteen aloilla tutkivaa työryhmää Helsingin yliopistossa. Ennen tätä Suolahti oli sivunnut aihetta eräissä kirjoituksissaan, mutta se näyttää olleen ensimmäisen kerran hänen varsinaisena aiheenaan Suomen Historiallisessa

---

¹ C. Ganander, *Mythologia Fennica*, (1. painos Turku 1789) 4. painos, Jyväskylä 1984, s.v. "Cajana".

² H. G. Porthan, *Opera omnia* III, Turku 1966, 123-340.

³ Antiikin perinnöstä kristinuskossa ks. P. Annala, *Antiikin teologinen perintö*, Helsinki 1993.

seurassa vuonna 1973 pidetyssä esitelmässä.⁴ Suolahden työryhmä jäseni kreikkalais-roomalaisen jälkivaikutuksen kolmenlaiseksi: *suoranainen vaikutus, palaaminen antiikkiin ja epäsuora vaikutus*.⁵

Suolahden panosta sinänsä Suomen kulttuurihistoriassa voidaan luonnehtia antiikin jälkivaikutuksena: sen lisäksi, että hän vaikutti voimakkaasti innostavana opettajana ja tutkijana ollen johdattamassa nuoria tutkijanalkuja antiikin pariin, hän välitti antiikin ilonsanomaa aktiivisesti suurelle yleisölle lehtikirjoituksillaan ja radioesitelmillään, joita on laskettu olleen noin 200! Toisena merkittävänä antiikin jälkivaikutuksen jo keskuudestamme poistuneista tutkijoista mainittakoon professori Iiro Kajanto, joka lukuisten akateemisten tutkimustensa lisäksi julkaisi vuonna 1973 huomattavan suosion kokeneen teoksen *Antiikista Asterixiin* (Porvoo).

Suolahden hanke materialisoitui vuonna 1978 hänelle kirjoitettuna 60-vuotisjuhlakirjana nimellä *Antiikin jälkivaikutus* (Historiallinen arkisto 73. Forssa). Tämän hankkeen osallistujista antiikin asiaa on julkaisuissaan edistänyt viime aikoina mm. professori Matti Klinge teoksellaan *Romanus sum. Kirjoituksia Euroopasta*.⁶ Aihepiiri eli ja jäi elämään eräiden muidenkin tutkijain akatemisessä työssä. Sitä on aktiivisesti pitänyt yllä etenkin Helsingin yliopiston yleisen kirjallisuuden professori Hannu K. Riikonen oppilaineen, mikä on luonteva jatko sille, että tuolla laitoksella toimi historian laitoksen ohella erillinen antiikin jälkivaikutusta tutkiva ryhmä hankkeen syntyaikaan.

Oulun yliopiston Historian laitoksella ja Taideaineiden ja antropologian laitoksella virisi joitakin vuosia sitten ajatus antiikin kulttuurin jälkivaikutuksen tutkimisesta kun aihetta oli sivuttu eräissä opinnäytteissä ja julkaisuissa. Asiaa lähdettiin valmistelemaan laatimalla Oulun yliopiston kirjaston päätteeltä löytyvä bibliografia Suomessa julkaistusta antiikin jälkivaikutusta käsittelevistä kirjoituksista (<http://www.kirjasto.oulu.fi/kirjastoyksiköt/snellmania/historia.html>). Bibliografiaan kertyi kaikkiaan peräti 453 nimikettä eikä siihen varmasti onnistuttu saamaan kaikkia. Seuraavaksi ryhdyttiin suunnittelemaan kotimaisen seminaarin järjestämistä tarkoituksena saada kuva maassamme tällä hetkellä aiheesta kiinnostuneista tahoista. Tässä yhteydessä oli tarkoitus keskittyä erityisesti tarkastelemaan asiaa pohjoisesta perspektiivistä: toisin sanoen, mikä on antiikin kulttuurin pohjoinen ulottuvuus.

On oletettavaa, että kartoittamalla yhteisiä juuria antiikin kulttuuriperinnöstä voidaan tuoda uusia aineksia keskusteluun suomalaisesta identiteetistä ja pohjoisesta ulottuvuudesta eurooppalaisessa kontekstissa, sillä pohjoisuudenkin yksi tärkeä kiintopiste on etsittävässä etelän suunnasta. Pohjoisesta näkökulmasta katsottuna tutkimattomia osa-aiheita löytyy jopa lähinnä henkiseksi (ylä)kulttuuriksi luonnehdittavilla alueilla, kuten vaikkapa taiteiden, tieteiden tai kirjallisuuden aloilla: esimerkiksi millä tavoin antiikin jälkivaikutus näkyy Oulun kaupunkikuvassa - tai pikemminkin, näkyi? Lisäksi selvitys aiemmasta tutkimuksesta osoitti, että on olemassa koko joukko, suorastaan lukematon määrä tutkimattomia alueita, joista useita voisi

---

⁴ Ks. *Historiallinen Aikakauskirja* 1974, s. 34, jossa mainitaan Suolahden esitelmä aiheesta "Antiikin jälkivaikutuksen tutkiminen".

⁵ J. Suolahti - H. Thesleff - P. Sotälä, "Antiikin jälkivaikutuksen tutkimuksesta Suomessa", *Historiallinen Aikakauskirja* (1974) 151-158.

⁶ Helsinki 1991.

luonnehtia luokiteltaviksi ns. mentaalihistorian tai arkipäivän historiaksi kutsutun mikrohistorian piiriin; jälkimmäinen termi sopii hyvin myös esineellisen kulttuurin alueeseen, kansatieteeseen ja arkeologiaan, joista viimeksi mainittua voidaan osaltaan nimnomaan luonnehtia mikrohistoriaksi. Ruohonjuuritasolla antiikin perinne on erittäin niukasti tutkittua esineellisessä kulttuurissa.⁷ Tässä yhteydessä on myös tietoisesti ollut tarkoitus pitää ovet avoinna sille antiikin kulttuurille, joka eli Bysantiksi kutsutussa Itä-Roomassa aina vuoteen 1453, siis Konstantinopolin valloitukseen. Tällä idäntiellä, jonka huipentumana voidaan pitää Suomen autonomian aikaa osana Venäjän *tsaar*in eli "caesarin" valtakuntaa, on varmasti tutkittavaa kansallista historiallista identiteettiämme ajatellen. Toisaalta on syytä pitää mielessä, että antiikin jälkivaikutus myös länsiteitse on ollut joskus hyvin hidas jopa yli tuhatvuotinen prosessi, kuten vaikkapa kristinuskon evankeliumin eli ilosanoman etenemisessä. Lisäksi antiikin kulttuurin jälkivaikutusta tapahtuu edelleen uusiutuvasti omassa ajassamme, siis suolahtelaisen työryhmän määritelmän mukaisesti paluuna antiikkiin: esimerkiksi antiikin kreikkalainen teatteri ja antiikin taide eivät lakkaa innostamasta nykyisiä taiteentekijöitä.

Oulun yliopiston Humanistisen tiedekunnan starttirahan tuella Oulussa 7.-8.4.2000 järjestettyyn *Antiquitas Borea - Antiikin kulttuurin pohjoinen ulottuvuus* -seminaariin, jonka yleisömenestys oli hyvä, osallistui kaikkiaan kuuden eri yliopiston tutkijoita. Suuri osa seminaarissa pidetyistä esitelmistä julkaistaan tässä yhteydessä. Artikkelit ovat aihepiiriltään varsin monipuolisia: niissä käsitellään tiivistetysti luetellen aate- ja oppihistoriaa, latinan ja kreikan kielten käyttöä Suomessa, kulttuurihistoriaa, Suomen historiaa antiikin lähteiden valossa, geologian oppihistoriaa, antiikin kirjallisuuden käännöksiä, antiikin kuvanveiston ja muun esineellisen kulttuurin heijastumia Suomessa, pohjoisen ulottuvuuden itäistä reittiä, Pentti Saarikosken runoutta ja Suomen oikeushistorian roomalaisia juuria.

Vaikka Oulun seminaarin aihepiiri oli monipuolinen, voidaan todeta, että tema antiikin kulttuurin pohjoisesta ulottuvuudesta ei tullut lähcskään loppuun kalutuksi, joten aiheen jatkokäsittelyyn on ainekset olemassa.

OLAVI K. FÄLT ja EERO JARVA

---

⁷ Yhtenä mielenkiintoisena aihetta sivuavana julkaisuna voidaan mainita Teppo Korhosen teos *Vesimyllyt. Historia, rakenne, käyttö ja kunnostus erityisesti kainuulaisen myllyperinteen valossa*, Vammala 1993.

Sisällysluettelo

Alkusanat	
Olavi K. Fält ja Eero Jarva.....	3
<i>Ex oriente lux</i> - aineellisessakin kulttuurissa	
Eero Jarva.....	8
Antiikin auktoriteetit Turun akatemian luonnonfilosofiassa	
Maija Kallinen.....	23
Yksi ja sama Herakleitos? Herakleitoksen fragmentteja, Pentti Saarikosken tekstejä	
Janna Kantola.....	35
Barbarian käsitteestä Turun akatemian latinankielisissä dissertaatioissa	
Sari Kivistö.....	44
Döden med en myras midja. En Grekisk gravdikt av Johan Welin (1728)	
Tua Korhonen.....	56
Valistuksen selko- ja hämärätyylit pohjolassa: Quintilianus ja Porthan	
Päivi Mchtonen.....	71
Eufraateelta Nevalle: Aleksanteri Suuren pohjoinen ulottuvuus	
Mari Mäki-Petäys.....	81
Suomi kartografiaa edeltävässä kirjallisuudessa	
Tuomo Pekkanen.....	96
Upplyst sammlande	
Leena Pietilä-Castrén.....	108
Antiikin kulttuurin ja klassillisten kielten vaikutus Suomessa luotun ja kansainvälisen käytön saavuttaneeseen geologian alan oppisanastoon	
Risto Piispanen.....	116

Latinan kielen uudissanat Turun akatemian väitöskirjoissa Reijo Pitkäranta.....	124
Roomalaisen oikeuden Eurooppa ja Suomi Janne Pölönen.....	132
Porthanista Saarikoskeen: kreikkalainen <i>antologia</i> Suomessa H. K. Riikonen.....	154
Latinankielen harrastus Pohjois-Suomessa Timo Sironen.....	169
Käännökset(kö?) antiikin kulttuurin välittäjinä Irma Sorvali.....	178
Loistavan Armfeltin “pompejilainen uurna” - Vesuviuksen alueen varhaisten kaivausten tuntemus Suomessa ja uusklassismi Antero Tammisto.....	191
Abstracts in English.....	254

***Ex oriente lux* - aineellisessakin kulttuurissa**

Eero Jarva

Antiikin kulttuurin jälkivaikutuksen luonne länsimaisessa kulttuurissa on jo pitkään tunnettu ja tunnistettu monella tavalla. Yleisellä eurooppalaisella tasolla jälkivaikutusta esiintyy jopa antiikin aikaan syntyneen perinnön suorana jatkumona kuten esimerkiksi monessa kaupungissa, jossa voidaan seurata katkeamatonta kehitystä antiikista nykypäivään. Puhuttaessa antiikin kulttuurin jälkivaikutuksesta tarkoitetaan enimmäkseen henkisen kulttuurin piiriin kuuluvia asioita ja taiteita. Demokratiaa tuskin onnistutaan määrittelemään ilman mainintaa antiikin kreikkalaisesta demokratiasta, vaikkakin nykyaikaisen demokratian kannalta yhteys antiikkiin jää ohueksi. Joka tapauksessa antiikin kulttuurin pohjoinen ulottuvuus voidaan pääpiirteissään hahmottaa selkeästi yli tuhatvuotisena prosessina Välimereltä Pohjan perukoille.

Jossain määrin on kiinnitetty huomiota myös puhtaammin esineelliseksi kulttuuriksi liittyviin ilmiöihin ja niiden antiikin kulttuuriin jäljittyviin juuriin. Systemaattista tutkimusta aineellisen kulttuurin perinteestä ruohonjuuritasolla ei kuitenkaan ole vielä olemassa, mutta aivan ilmeisesti siitä löytyy koko joukko kun asiaan paneudutaan. Asiaan paneutumiseen vaikuttaa myös antiikintutkimuksessa vallitseva tutkimustilanne: antiikin kulttuurin maanläheistä puolta monipuolisesti tutkinut K. D. White kirjoitti kriittisesti teoksessaan *Greek and Roman Technology* (Lontoo 1986) antiikintutkimuksen suhtautuneen niivasta tähän suuria yleisöä läheisesti koskettavaan aihepiiriin. Hänen tuotantonsa on korjannut tilannetta huomattavalla tavalla ja toisaalta eräät muut tutkijat ovat julkaisseet merkittäviä perustutkimuksia alalla. Yksi sellainen on W. Gaitzschin teos *Eiserne römische Werkzeuge. Studien zur römischen Werkzeugkunde in Italien und den nördlichen Provinzen des Imperium Romanum I-II* (Oxford 1980).

Antiikin kulttuurin perinnöstä aineellisella tasolla tiedetään esimerkiksi, että eräät kansanomaisina pidettyihin käsityöammatteihin liittyvät työkalut olivat käytössä jo antiikissa. Yksi sellainen työkalu on "puusuutarien" käyttämä höylä. Näyttää siltä, että antiikin kreikkalaiset ja varhaisemmat idän kulttuurit eivät tunteneet höylää. Kreikan kielessä esiintyy tosin höylää merkitsevä, latinaan muodossa *runcina* siirtynyt sana *ῥυκῆνη* jo hellenistisellä kaudella.¹ Ei ole kuitenkaan varmaa, että hellenistisen ajan kreikkalaisilla olisi ollut varsinainen höylä käytössään, sillä on mahdollista, että sama

---

¹ *Anthologia Palatina* VI 204.

sana viittaa koverokirveeseen eli talsoon.² Näin ollen, koska arkeologiset löydöt puuttuvat hellenistiseltä ja varhaisemmalta ajalta, on päätelty, että höylä on roomalainen keksintö.³ On kuitenkin väitetty, että höylä olisi uudelleen keksitty 1300-luvun saksalaisten nikkareiden keskuudessa.⁴

Toisena ruohonjuuritason esimerkkinä mainittakoon aina 1900-luvulle puisten kimpiastioiden teossa käytetyt työkalut, joista on jo kauan sitten todettu, että näiden kansankulttuuriin luettavien esineiden teriä on löydetty Suomessa rautakauden haudoistakin.⁵ Vanhinta kerrostumaa näiden löytöjen joukossa edustaa nuoremmalle roomalaiselle rautakaudelle (200-400 jaa.) ajoitetusta haudasta Sauvosta löydetty vuolin.⁶ Köyliön nuoremmalle kansainvaellusajalle (550/600-800 jaa.) ajoitetusta haudasta on löydetty useita puusepän työkaluja: kimpiastiain uurrinpuukon, kavahöylän ja vuolinen terät.⁷ On ilmeistä, että kimpiteknikka on meillä läntistä perua ja voidaan jäljittää eteläiseen Eurooppaan: Sveitsissä ja Pohjois-Italiassa vähintäänkin kuudennelle vuosisadalle ennen ajanlaskun alkua.⁸ Rooman vallan ajalla puiset astiat ovat tunnusomainen piirre Välimeren länsiosalle etenkin Gallialle, mutta on merkille pantavaa, että kimpiastioita käytettiin myös ainakin myöhäisantiikin aikana Ateenassa.⁹

Usein siteerattu sanonta *ex oriente lux*, "idästä valo tulee", liitetään ennen kaikkea länsimaisen kulttuurin henkiseksi miellettyyn puoleen.¹⁰ Yksi tunnetuimmista esimerkeistä on Mesopotamiasta periytyvä tunnin jako 60 minuuttiin. Länsimaisen hengen itämaisyyden kouluesimerkki on myös kristinusko, jonka itämaisyydestä ei ole epäilyksiä, vaikkakaan sen tunnustajat eivät yleensä miellä itseään itäisten kulttuuriarvojen kantajaksi. Toisaalta myöskään kaikki kristityt eivät miellä uskontoaan antiikin kulttuuriin liittyväksi vaikka yleisesti tiedetään Rooman valtakunnan virkakoneiston ja valtakunnan itäosan hellenistisvaikutteisen kulttuurimiljöön liittyvän kiinteällä tavalla alkukristillisyyden historiaan. Itämaisten juurien tuntemus on eräillä kulttuurin osa-alueilla ollut varsin hyvä jo pitkään, esimerkiksi puhuttacssa kreikkalaisen

² W. Gaitzsch, *Eiserne römische werkzeuge. Studien zur römischen werkzeugkunde in Italien und den nördlichen Provinzen des Imperium Romanum*, Oxford 1980, 103-104.

³ Gaitzsch 1980, 110.

⁴ T. Korhonen, *Tekniikkaa, taidetta ja taikauskoa. Kirjoituksia aineellisesta kansankulttuurista*, Helsinki 1999, 286 viitteineen.

⁵ E. Kivikoski, *Suomen rautakauden kuvasto I*, Porvoo - Helsinki 1947, 58, taulu 71, no:t 588-591. Kimpiteknikasta, ks. U. Salo, "Kimpiteknikkaa ja kimpiastioita. Kimpiteknikasta Lounais-Hämeessä", *Lounais-Hämeen Kotiseutu- ja Museoyhdistyksen vuosikirja* 25 (1956) 36-80; idem, "Astian kulttuurihistoriaa Suomessa ja naapurialueilla", *Suomen Museo* 96 (1989) 28.

⁶ E. Kivikoski, *Die Eisenzeit Finnlands. Bildwerk und Text*, Helsinki 1973, kuva 181, ks. myös kuva. 376; Salo 1989, 28, kuva 16.

⁷ Kivikoski 1947, taulu 712, no:t 588-590; Kivikoski 1973, Abb. 621, 622, 633.

⁸ Salo 1989, s. 30-33.

⁹ *An Ancient Shopping Center. The Athenian Agora*, Princeton 1971, kuva 15.

¹⁰ Aiheesta esim. W. Röllig, "Asia Minor as a bridge between East and West: the role of the Phoenicians and Arameans in the transfer of culture" teoksessa G. Kopcke - I. Tokumaru (ed.), *Greece between East and West: 10th - 8th Centuries BC. Papers of the Meeting at the Institute of Fine Arts, New York University, March 15-16th, 1990*, Mainz am Rhein 1992, 93-102.

taiteen itämaisten vaikutteiden vaiheesta 700-600-luvuilla caa.,¹¹ mutta etenkin ruohonjuuritason aineellisen kulttuurin kyseessä ollessa tilaa lisätutkimukselle on olemassa. Tässä yhteydessä on tarkoitus muutamien esimerkein todeta sellaisia "Antiikin kulttuurin pohjoinen ulottuvuus" -teemaan liittyviä ilmiöitä, joiden juuret johtavat itään.

Henkisen ja aineellisuuden raja ei aina ole suinkaan selkeä, sillä usein henkiset ilmiöt ovat saaneet tai niille on tieteen tahtoen annettu materiaalisia ilmenemismuotoja, tai symboleja, kuten esimerkiksi risti kristillisyyden symbolina. Viime aikoina suomalaiset arkeologit ovat keskustelleet suhteellisen vilkkaasti, jopa kiihkeästi siitä, milloin ja miten se varsinainen "henki" eli kristinuskon ilonsanoma, *εὐαγγέλιον*, saavutti Suomenniemen. Paula Purhonen väitteli äskettäin aiheesta *Kristinuskon saapumisesta Suomeen*.¹² Ennen häntä erityisesti professori Unto Salo on kiinnittänyt huomiota kristillisyyteen kuuluvaan symboliikkaan Suomen esihistoriallisessa aineistossa.¹³ Salon mukaan impulssit kristillisyydestä alkoivat lintuneulojen kera jo vuoden 500 tienoilla ja hänen mukaansa on mahdollista, että leveäkehäisten kristillisten rengassolkien levinnän tihentymät merkitsevät jo vuoden 800 tienoilla muodostuneita kristillisiä alkusoluja. Paula Purhosen käsityksen mukaan kristinuskon muutosprosessin alku voidaan jäljittää peräti kansainvaellusajalle (kuten jo Aarni Erä-Esko ennakoi 1965 esittäessään, että ns. Salinin tyyli I heijastaisi Pohjoismaihin 500-luvulla suunnatua kristillistä lähetystyötä¹⁴). Samanaikaisten lintuneulojen esikuvat jäljittyvät ehkä frankkilaisalueen kautta Itä-Eurooppaan ja sieltä edelleen varhaiskristillisiin koptilaisiin keskuksiin.

Uskonnon lisäksi tunnetaan joukko muita henkiseksi luonnehdittavia ilmiöitä, joiden juuret jäljittyvät antiikin kulttuurin kautta Orienttiin. Tässä yhteydessä myös kielellä ja puheella on merkitystä tarkasteltaessa aineellista kulttuuria, sillä sanaston alkuperäismerkitykset liittyvät usein konkretiaan. Jopa suomen kieli sisältää tavallisessakin puheessa - hieman aiheesta riippuen - useassakin eri vaiheessa tulleita latinalaisuuksia, kreikkalaisuuksia ja usein näiden takana olevia itämaisia aineksia.

¹¹ Merkittävä uusi yleisempää kuvaa hahmottava esitys on W. Burkert, *The Orientalizing Revolution. Near Eastern Influence on Greek Culture in the Early Archaic Age* (engl. käännös M. E. Pinder), Cambridge, Mass. - Lontoo 1997.

¹² P. Purhonen, *Kristinuskon saapumisesta Suomeen. Uskontoarkeologinen tutkimus*, Helsinki - Vammala 1998. Ks. myös P. Purhonen, "Arkeologisen löytöaineiston tarjoamista mahdollisuuksista kristinuskon leviämisen varhaisvaiheiden tutkimuksessa" teoksessa K. Julku (toim.), *Suomen varhaishistoria (Tornion kongressi 14.-16.6.1991)*, Rovaniemi 1992, 404-415. Aiheesta: M. Hiekkanen, "Vaatimaton väitöskirja suomen [sic!] kristillistymisestä", *Tieteessä tapahtuu* 6 (2001) 53-56; P. Purhonen, "'Vaatimaton väitöskirja Suomen kristillistymisestä'?", *Tieteessä tapahtuu* 7 (2001) 46-49.

¹³ U. Salo, "Suomen kristillisyyden varhaisvaiheita" teoksessa E. Kuparinen (toim.), *Studia in honorem Vilho Niitemaa*, Turku 1987, 371-372; "Kristinusko ennen kristinuskoa Suomessa", *Historiallinen aikakauskirja* 1 (1995) 12-19; "Kristinusko ennen kristinuskoa Suomessa (II)", *Suomen museo* 105 (1998[1999]) 96-118 vastauksena dos. Jukka Luodon arvosteluihin: J. Luoto, "Suomen varhaiskristillisyydestä" *Historiallinen aikakauskirja* 2 (1997) 124-127.

¹⁴ A. Eräesko, *Germanic Animal Art of Salin's Style I in Finland*, Helsinki 1965, 111-112.

Itämaiset ainekset kreikan ja latinan kielissä heijastavat ainakin osittain konkreettisia kosketuksia itään.¹⁵ Esimerkiksi hammppua merkitsevä sana “kannabis” oli tässä merkityksessä roomalaisten ja kreikkalaisten käytössä (κάνναβις, lat. *cannabis*) ja voitancen jäljittää samaa kantaa olevan ruokoa merkitsevän sanan κάννα (lat. *canna*) kera scemiläiseen maailmaan.¹⁶ Nämä ainekset ovat suuressa määrin sellaisia, jotka ovat juurtuneet kieleemme kolmen-neljän viime vuosisadan ja yleensäkin kristinuskon valtakauden aikana, mutta eräin osin taustalla on varhaisempiakin aineksia.¹⁷

Kieli on noin viiden tuhannen vuoden ajan konkretisoitunut kirjoitukseksi. Yleisesti tunnettu tosiasia on, että länsimaisen kulttuurin kirjoitus palautuu Rooman valtakunnan pääkielen latinan käyttämään kirjoitukseen ja sitä kautta edelleen kreikkaan, josta kumpuaa myös itäinen kyrilliseksi kutsuttu kirjoitus. Liki yksimielisesti tutkimus jäljittää kreikkalaisen kirjoituksen alkuperän antiikin auktoreiden tapaan foinikialaisten käyttämään kirjoitukseen.¹⁸

Kirjoituksella on viime aikoihin asti ollut ensisijaisesti aineellinen ilmiö, joka esiintyy antiikin kulttuureissa usein varsin monumentaalisessa muodossa, julkisina piirtokirjoituksina. Kristillinen evakeliumi pohjautuu suuressa määrin kirjoituksiin, ennen kaikkea kreikan kielellä, mutta kuten tunnettua, sitä levitettiin Euroopan länsiosissa erityisesti latinaksi. Latinalaistuneet aakkoset eivät kuitenkaan olleet ensimmäinen kirjoituksen muoto Pohjolassa, vaan sitä edelsi pitkäikäinen riimukirjoituksen traditio, jonka ulkoasu silminnähden poikkeaa latinalaistyyllisestä kirjoituksesta.

Eräät tutkijat ovat esittäneet, että germaanikansat löysivät mallin riimukirjoitukseensa Pohjois-Italian kirjoituksesta, joka puolestaan perustui etruskien aakkosiin. Tulkinta ei kuitenkaan ole ongelmaton. Yksi ongelma on kronologinen: viimeiset esi-latinalaiset kirjoitukset Pohjois-Italiassa eivät ole myöhempiä kuin ajanlaskun taite, mutta varhaisimmat riimut puolestaan ajoittuvat korkeintaan 100-200-luvulle jaa. Toisaalta on merkillepantavaa, että varhaisimmat riimut ovat äärialueilta: Skandinaviasta ja Romaniasta.¹⁹ Välimeren kulttuurien kirjoituksista tehtiin omaperäisiä sovelluksia myös muualla: Iberian niemimaalta on tunnistettu foinikialaisen kirjoituksen lisäksi kolme erilaista kirjoitusjärjestelmää, joiden yleisilme on riimukirjoitusten kaltainen.²⁰

Norjassa on riimukirjoituksia löydetty jopa Napapiirin pohjoispuolelta. Pohjoisin riimuteksti, joka on ajoitettu aikaan noin 1025, on kirjoitettu aarrelöytöön kuuluvan hopeisen kaularenkaan sisäpuolelle ja on peräisin Bothhamn-nimisestä paikasta läheltä

¹⁵ Lähi-Idän aineksista kreikassa ja latinassa, ks. E. Salonen, “Über einige Lehnwörter aus dem Nahen Osten im Griechischen und Lateinischen”, *Arctos* 8 (1974), 139-144.

¹⁶ Ks. T. F. R. G. Braun, “The Greeks in the Near East” teoksessa J. Boardman - N. G. L. Hammond (ed.), *The Cambridge Ancient History* III:3, Cambridge 1982, 24-26.

¹⁷ Käsittääkseni kysymys germaanisista lainasanoista on keskeinen tämän aiheen kannalta koska ne ovat potentiaalisessa välittäjän roolissa. Viimeksi germaanolainoista: A. & A. Aikio, “Heimovaelluksista jatkuvuuteen - suomalaisten väestöhistorian tutkimuksen pirstoutuminen”, *Muinaistutkija* 4 (2001) 2-21 (vars. 19-21).

¹⁸ Plinius, *Naturalis historia* 7.56.192.

¹⁹ Ks. aiheesta P. Scardigli, “Sulla derivazione della scrittura runica dalla scrittura etrusca settentrionale” teoksessa *Gli etruschi e l'Europa*, Pariisi - Milano 1992, 218-221. Kansainvaellusajan, ehkä heruliriimuista Budapestista, ks. M. Nagy, “Óbuda zur Zeit der Völkerwanderung”, *Budapest Régiségei* 30 (1993) 370-371, kuva 5,1c.

²⁰ Ks. R. J. Harrison, *Spain at the Dawn of History*, Lontoo 1988, 140-148.

Tromssaa.²¹ Tekstin käännös on vapaasti suomeksi: “Me menimme Friislandiin ja taistelimme friisiläisiä vastaan ja jaoimme sotasaaliin”. Renkaan omistaja lienee ollut korkea viikinkipääällikkö, vaikkakin se on voinut olla viimeksi jonkun saamelaisen omistuksessa.

Ruotsin pohjoisin riimukirjoituslöytö on puolestaan peräisin Åselen pitäjän Älgsjöstä Haapaveden korkeudelta: liuskekiviveitsen katkelman terällä on toisella puolella riimumerkkejä, jotka on arveltu voitavan ajoittaa 500-luvulle, ja toisella puolella on eläinfiguuri ja geometrinen kuvio, joka voisi merkitä hieman myöhempää ajoitusta. Ei ole ehkä poissuljettua, että olisi kyse väärennöksestä, vaikkakin esineen sanotaan löytyneen peltotöissä 1900-luvun alussa.²²

Kysymys riimuista on usein pulpahtanut esiin Suomen arkeologiassakin, mutta kyseiset löydöt on yleensä asetettu kysennalaisiksi. Viimeisin riimukirjoitusta sisältävä löytö, ilmeisestikin riimukiven yläkulman pala, joka on ajoitettu 1000-luvulle, tuli joitakin vuosia sitten merestä Hiittisistä.²³ Suhteellisen vähälle huomiolle tutkimuksessa on jäänyt yksi kiistaton riimukirjoituslöytö, Mikkelin Tuukkalasta löydetty solki, jossa on takapuolella riimukirjoitusta *graffito*-tekniikalla: *Botwi omistaa minut*.²⁴ On arveltu, että soljen alkuperä olisi Gotlanti, johon viittaisi graffitokin. On hyvin todennäköistä, että teksti liittyy sisällöllisesti antiikin traditioon, pitkään ns. puhuvien esineiden sarjaan, jonka alkupäätä edustavat Ischian Pithekussain “Nestorin kuppi” ja tekijäpiirtokirjoitus [-] *inos mepoiese*.²⁵ Jo Henrik Gabriel Porthan on luennoinut Turun Akatemiassa pohjoismaisista riimukirjoituksista sekä maininnut suomalaiset riimusaavat mahdollisina kreikkalaisten tai latinalaisten kirjoitusten jäljitelmänä.²⁶ Näyttää siltä, että riimukirjoitustraditio osittain heijastuisi suomalaisissa puumerkeissä, jotka ovat osa

²¹ G. Stamsø, Munch, “Two Exceptional Viking Period Finds from Botnhamn, Senja, Troms” teoksessa G. Arwidsson et al. (ed.), *Sources and Resources. Studies in Honour of Birgit Arrhenius*, Rixenart 1993, 435-444, kuvat 4-7.

²² I. Serning, *Övre Norlands järnålder*, Umeå 1960, 29, 156-157, taulu 10:2.

²³ M. Åhlén - T. Tuovinen - H. Myhrman, “Ett runstenfragment från Hitis”, *Muinaistutkija* 1 (1998) 18-20; T. Tuovinen, “Riimukivet”, *Muinaistutkija* 1 (1998) 21-22.

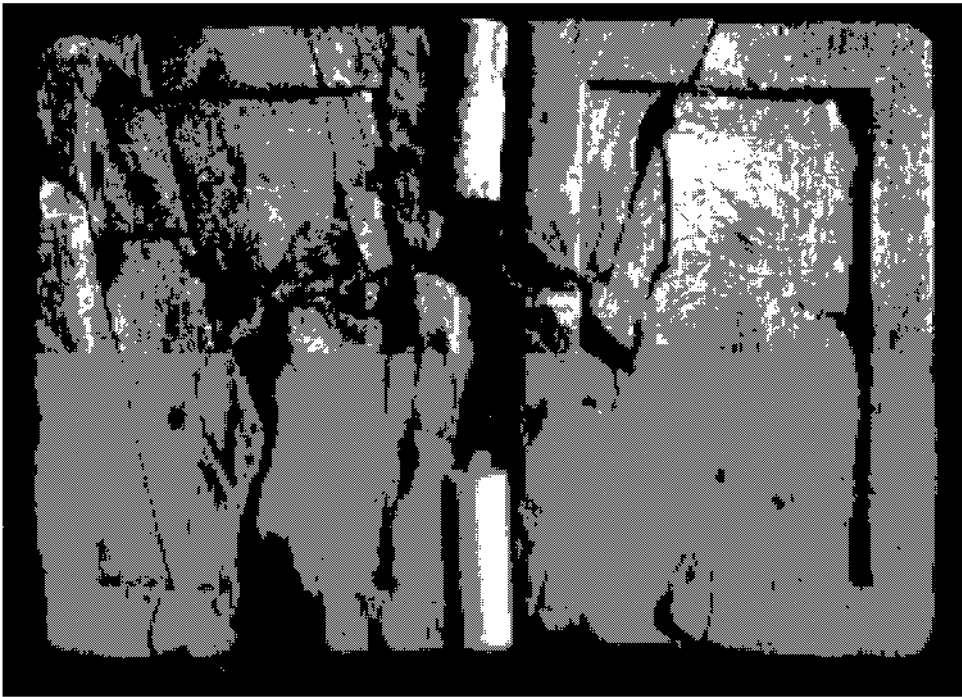
²⁴ J. Ailio, *Karjalaiset soikeat kupurasoljet*, Helsinki 1921, 25; C. A. Nordman, *Karelska järnålderstudier*, Helsinki 1924, 10 no. 12, 50 kuva 31, 67; T. Edgren, “Den förhistoriska tiden” teoksessa T. Edgren - L. Törnblom (red.), *Finlands historia* 1, Ekenäs 1993, 268.

²⁵ L. H. Jeffery, *The Local Scripts of Archaic Greece. A Study of the Origin of the Greek Alphabet and Its Development from the Eighth to the Fifth Centuries B.C.* (New edition: A. W. Johnston), Oxford 1990, 239 no. 1, 453 no. 1a, taulu 47,1; G. Buchner, “Recent work at Pithekoussai (Ischia)”, *Archaeological Reports* 17 (1970-71) 67, kuva 8.

²⁶ H. G. Porthan, *Opera omnia* III, Turku 1966, 267-268 §15; ks. myös s. 131 §3. Riimusaavoista ks. M. Roussel, “Le calendrier runique de la Bibliothèque Sainte-Geneviève”, *Suomen museo* 58 (1952) 29-38; T. Vuorela, *Suomalainen kansankulttuuri*, Porvoo - Helsinki - Juva 1975 (2. painos 1977), 719-721. Porthanin arkeologia-luennoista: E. Jarva, “Porthan - Suomen klassillisen arkeologian esi-isä. Katsaus Porthanin arkeologia-luentoihin”, teoksessa J. Manninen (toim.), *Porthanin monet kasvot. Kirjoituksia humanistisen tieteen monitaiturista*, Helsinki 2000, 61-86.

laajempaa pohjoismaista ja germaanista ilmiötä.²⁷ On esitetty, että Ahvenanmaalla puumerkit voitaisiin jäljittää ainakin viikinkiajalle elci peräti varhaisemmaksiin.²⁸

Mikkelin Tuukkalan kalmistosta on löydetty myös rengassolki, jossa on latinalaiset aakkoset kehän koristeena,²⁹ edustan siis rautakauden lopun tieto- ja viestintäteknisen kilpailun voittanutta osapuolta. Juuri mainittu puhuvien esineiden antiikkiin palautuva traditio esiintyy myös Suomen rautakautisessa aineistossa latinalaisversiona: Rovaniemen maalaiskunnan Marikkovaarasta on löydetty miekka, jossa on teksti *GICELIN ME FECIT - IN NOMINE DOMINI*,³⁰ ”Gicelin teki minut - Herran nimessä”. Se edustaa tämän tradition pohjoisinta ulottuvuutta.

Maailman ensimmäiseksi kirjaksi kutsuttu diptyykki Uluburunin pronssikautisesta hylystä Turkin etelärannikon edustalta. (Bass 1996, s. 77).

²⁷ Ks. P. O. Ekko, *Puumerkit ja riimut menneisyyden avaimina*, Helsinki 1984, 21-22 ja 71; G. Dahl, *Bomärken på Åland*, Ekenäs 1994, 9.

²⁸ Dahl 1994, 11.

²⁹ Purhonen 1999, 144, kuva 144.

³⁰ J. Leppäaho, *Späteisenzeitliche Waffen aus Finnland. Schwertschriften und Waffenverzierungen des 9-12. Jahrhunderts*, Helsinki 1964, taulu 27; A. Geibig, *Beiträge zur morphologischen Entwicklung des Schwertes im Mittelalter. Eine Analyse des Fundmaterials vom ausgehenden 8. bis zum 12. Jahrhundert aus Sammlung der Bundesrepublik Deutschland*, Neumünster 1991, 128 ja viite 78; L. Tomanterä, *Kaksi Köyliön miekkahautua. Vanhankartnon C-kalmiston haudat XVI ja XVII*, Helsinki 1978, 31-33.

Kirjoituksen materiaalisen puolen historiaan liittyvät olennaisemmalla tavalla kirjoituspuikko *stilus* (joka palautuu kreikan pylvästä merkitsevään sanaan *stylos*, mistä myös on peräisin ”tyyli”) ja vahataulu *diptyykki*. Niilläkin on juurensa itämailla ja ne liittyvät vanhaan, edelleen vallitsevaan teoriaan foinikialaisista juurista kreikkalaisessa kirjoituksessa,³¹ on kuitenkin syytä olettaa, että lähteiden ”foinikialaiset” tarkoittivat muitakin Levantin asukkaita.³² Vahataulu ja sille kirjoittaminen *stilus*-puikolla on ollut todellisuutta myös Suomessa: keskiajan lopulla/uuden ajan alussa kirjoitettiin Suomessa antiikin tapaan puikolla, jollainen on löydetty Aboa Vetuksen kaivauksissa.³³ Tämän kirjoitustekniikan vanhinta päätä edusta Turkin etelärannikolta Uluburunin myöhäispronssikaudella haaksirikkoutuneesta laivasta löydetty diptyykki, jonka alkuperäksi on arveltu Lähi-Itää.³⁴ Itään johtaa joka tapauksessa vahataulun termilogiakini: δέλατος, δελτίον (διπτυχον) on seemiläinen laina kreikan kieleen.³⁵ Lainautumisen idästä länteen voidaan hyvällä syyllä olettaa tapahtuneen kirjoituksen myötä; onkin ajateltu, että kauppiaiden ja käsityöläisten ohella kirjurit olivat kuljettamassa idän tietotaitoa Välimeren piirissä länteen.³⁶

Rahaa, joka edustaa yhtä keskeistä antiikin kulttuurin jälkivaikutusta, pidetään yleisesti varsinaisena aineellisen kulttuurin ilmentymänä, vaikka se nykyisin on muuttunut suuressa määrin virtuaaliseksi tuotteeksi. Antiikissa raha oli kuitenkin pääsääntöisesti varsin konkreettinen asia pohjautuessaan kolikoiden metallien - kullan, hopean ja pronssin - laatuun ja määrään; tosin nämä suhteet nousivat metallien henkisistä, ei käyttöarvoista. Antiikin rahojen historia jäljittyy tunnetusti Vähän-Aasian puolelle, myönteillen Herodotoksen kantaa, että lyydialaiset löivät ensimmäisinä rahaa.³⁷ Näyttää kuitenkin siltä, että taustalla on syvemmälle idän kulttuureihin ulottuva ilmiö, nimittäin vaihdantaan olennaisesti kuuluvat mittajärjestelmät, ennen kaikkea painomitat, joihin metallirahat olivat sidottuja. Noita mittajärjestelmiä voidaan pääsääntöisesti luonnehtia ihmismittaisiksi eli antropomorfisiksi ja ne ovat olleet hallitsevassa asemassa viimeisten vuosituhansien ajan; tämän itämaisen kulttuuriperinnön suojelutyö toteutuu brittien ja amerikkalaisten itsepintaisesti viljelemissä jalka- ja muissa arkaaisissa mitoissa.

Mittajärjestelmät ovat aina konkretisoituneet mittoina ja mittalaitteina, joista tässä yhteydessä antiikin kulttuurin pohjoisen ja itäisen ulottuvuuden merkityksessä mainittakoon tasavarsivaa’at: nämä vaa’at punnuksineen tunnetaan Suomen myöhäisrautakautisista löydöistä ja niiden edeltäjät voidaan jäljittää hyvin selkeästi

³¹ W. V. Harris, ”Writing and literacy in the archaic Greek city” teoksessa J. H. M. Strubbe - R. A. Tybout - H. S. Versnel (ed.), *ENERGEIA. Studies on Ancient History and Epigraphy Presented to H. W. Pleket*, Amsterdam 1996, 59-77.

³² Rölliig 1992, 93.

³³ H. Poutiainen, ”Tutkimus tuo lihaa luiden ympärille”, *Aboa Vetus & Ars Nova Magazine* 1 (s.a.) 33.

³⁴ G. F. Bass, *Shipwrecks in the Bodrum Museum of Underwater Archaeology*, Ankara 1996, 77.

³⁵ Braun 1982, 26, 28.

³⁶ Rölliig 1992, 95-96, 102.

³⁷ Herodotos I.94.

roomalaisen maailman kautta aina faaraoiden Egyptiin.³⁸ Sivumennen todettakoon, että tasavarsivaa'alla on hyvin yleinen ja vanha henkinen ulottuvuutensa: kun puhumme tasapainottelusta palautuu kielikuva siihen, samoin kuin puhe vallan tasapainosta politiikassa, joka oli 1700-luvulla suorastaan yliopistoissa opetettava aihe.³⁹

Vaikka rahaa pidetään aineellisen kulttuurin varsinaisena ilmentymänä, on jo kauan ollut pääsääntönä, että rahan arvo on ollut enemmän henkistä laatua kuin maksuvälineen aineeseen sidottua. Joka tapauksessa viime aikoina on usein muistutettu curoon siirtymisen lähestyessä rahan juurista antiikin kulttuurissa, jossa päädyimme edellämämainitun Herodotoksen kertomuksen perusteella idän kulttuurien kynnykselle, lyydialaisten pariin. Tässäkään yhteydessä itämaisia juuria ei juuri korosteta. Nykyaikaisen rahan perimmäiset juuret jäljittyvät kuitenkin vielä vankemmin itään, sillä arvometallien käyttö maksuvälineenä liittyy kiinteästi painomittojen käyttöön, kuten käy ilmi Aabrahamin käydessä kauppaa 127-vuotiaana kuolleen Saara-vainajan hautapaikasta heetiläisen Efronin kanssa (1. Mooseksen kirja 23.16-18): "Kuultuaan Efronin sanat Aabraham punnitsi Efronille sen rahasumman, jonka tämä oli maininnut heetiläisten kuullen, neljäsataa hopeashekeliä, kaupassa käypää. Niin Efronin vainio, joka on Makpelassa itään päin Mamresta, sekä vainio että siellä oleva luola ynnä kaikki puut, jotka siellä kasvoivat vainiolla, koko sillä alueella, joutuivat Aabrahamin omaksi".⁴⁰

Rahaan liittyvänä antiikin kulttuuriperintönä erityisen tunnettu suuremman yleisön keskuudessa on tapa asettaa vainajan kielen alle tai hampaiden väliin ns. *Kharonin raha*, *obolos*,⁴¹ mistä ei kuitenkaan ole kovin paljon arkeologista näyttöä.⁴² Tapaa on selitetty sillä, että rahvaan miehillä oli tapana käyttää suutaan rahakukkarona!⁴³ Tällä tavalla on myös ehkä pohjoinen ulottuvuutensa, sillä kirkkohautausten yhteydessä löydetty rahat ovat johtaneet tutkijat pohtimaan sen mahdollista esiintymistä Suomessakin.⁴⁴ Jos

³⁸ H. Steuer, "Gewichtsgeldwirtschaften im frühgeschichtlichen Europe" teoksessa K. Düwel - H. Jankuhn - H. Siems - D. Timpe (Hrsg.), *Untersuchungen zu Handel und Verkehr der vor- und frühgeschichtlichen Zeit in Mittel- und Nordeuropa IV. Der Handel der Karoliner- und Wikingerzeit*, Göttingen 1987, 405-527. Egyptissä vaaka tunnetaan jo 6. dynastian ajalta n. 2420-2258 eaa.: II. Müller-Karpe, *Kupferzeit*, München 1974, 811-812, 790-791, taulut 67:9, 80:4 ja 83:6.

³⁹ P. der Boer, "Europe to 1914: The making of an idea" teoksessa K. Wilson - J. van der Dussen (ed.), *The History of the Idea of Europe*, Lontoo 1995, 13-78, vars. s. 43.

⁴⁰ Epäilemättä kyse ei ollut aivan pienestä maaplantista, sillä voidaan arvioida, että summittain ottaen hopeashekeli vastasi kreikkalaista *tetradrakhmonia* ja siten klassisen ajan kreikkalaisittain vainio maksoi uscit ammattimiehen vuosipalkkoja (6-7?).

⁴¹ Ks. Esim. *Der Neue Pauly. Enzyklopädie der Antike* 2, Stuttgart 1997, s.v. "Charon".

⁴² Ks. Kuitenkin esim. U. Knigge, *The Athenian Kerameikos. History, Monuments, Excavations*, Ateena 1991, 47, kuva 46 (Ateenan Kcrameikoksesta); C. Davaras, *Hagios Nikolaos Museum*, Ateena s.a., takakansi (Agios Nikolaoksesta).

⁴³ R. Flacelière, *Sellaista oli elämä antiikin Kreikassa. Miten Ateenan suuruuden aikana elettiin*, Porvoo - Helsinki 1972, 83 viitteineen.

⁴⁴ P. Koivunen, *Koroisten keskiaikaiset rahalöydöt*, Turku 1979, 46-48. Keminmaan Valmarinniemen keskiaikaisen kirkonpaikan eräällä vainajalla on löydetty raha suusta (suullinen tieto P. Koivuselta).

uskomme Diodoros Sisilialaista, johtavat tämänkin perinteen juuret idän kulttuureihin, Egyptiin.⁴⁵

Jo antiikin kulttuurissa erilaisia aineellisen ja henkisen kulttuurin ilmiöiden juuria jäljitettiin osaksi idän korkeakulttuureihin, kuten edellä mainittu kirjoitustaito. Puhuttacssa aineellisen kulttuurin ruohonjuuritason ilmiöistä, eivät antiikin kirjanoppineet tunnetusti kovinkaan paljon noteeranneet niitä. Harvinainen poikkeus on Aiskhyloksen Prometheus, joka vuodatuksessaan omii kutakuinkin kaikki inhimillisen elämän keksinnöt itselleen, luetellen järjenkäytön ohella tiilitalot, puutyöt, taivaanmerkkien tulkinnan, kirjoitustaidon, juhtien valjastamisen, hevosten käytön kilpavaunujen vetoon, purjelaivat, lääkkeiden sekoittamisen, tulenkäytön, emnustustaidon ja vasken, raudan, hopean ja kullan löytämisen: "Sanalla sanottuna kuulet kaiken nyt:/ ihmisten kaikki taidot soi Prometheus".⁴⁶

Prometheuksen vuodatus on tietysti myyttiä yleisinhimillisellä tasolla eikä sitä pidä lukea kreikkalaisen kulttuurin omahyväisenä ylistyksenä. Jäsentyneemmän, mutta osittain myyttisen kuvan saamme Plinius vanhemman *Luonnonhistoria*-teoksesta, etenkin sen seitsemännestä kirjasta, jossa itäinen ulottuvuus saa osansa huomioista. Tässä yhteydessä Plinius toteaa myös kuinka Kadmos toi kirjoituksen Kreikkaan Foinikiasta (8.192; ks. myös Herodotos 5.58).⁴⁷ Viljan käytön ja jauhamisen osalta Plinius tyytyy toteamaan vain kreikkalais-roomalaisen näkökulman, jonka mukaan Ceres (Demeter) olisi tässä suhteessa ollut edelläkävijänä joko Attikassa tai Sisiliassa (7.191). Nykytutkimuksen näkökulmasta on selvää, että Lähi-Itä on näissä suhteissa etulyöntiasemassa: tämä heijastuu ehkä siinäkin, että homeeriselle kuvaukselle lukuisista naisjoukoista jauhamassa käsikivillä palatseissa tarvittavaa viljaa,⁴⁸ löydetään arkeologinen vastine kolmannen vuosituhannen Eblan palatsista Pohjois-Syyriassa.⁴⁹ Antiikin kulttuurin pohjoisen ulottuvuuden kannalta näillä varhaisilla jauhatuslaitteilla ei liene merkitystä, vaikka varhainen käsikivitekniikka esiintyykin Suomessa asti,⁵⁰ mutta ei varmaankaan antiikin kulttuurin välittämänä. Sen sijaan vesimyllyjemme kulttuurihistoria jäljittyy antiikkiin.⁵¹ Vaikka kirjallinen lähdeaineisto melkein vaikenee antiikin vesimyllyistä, puhuu arkeologinen todistusaineista muuta: Örjan Wikander on voinut osoittaa, että vesimyllyjä on ollut käytössä laajalti roomalaisessa maailmassa ja että kysisten löytöjen määrä on koko ajan lisääntymässä sitä mukaa kun tutkimus edistyy ja mielenkiinto niitä kohtaan

⁴⁵ Diodoros, *Bibliothēke* 1.96.8.

⁴⁶ Aiskhylos, *Prometheus desmotes* 440-467, suom. Maarit Kaimio, *Neljä Trakediaa*, Helsinki 1975, 210.

⁴⁷ Myyttille antaa myös tukaa se, että kreikassa kirjoittamisesta käytettiin verbiä *foinikazein*, ilmeisestikin merkityksessä "kirjoittaa (kreikkaa) foinikialaisten tapaan": R. A. Raubitschek, "A mitra inscribed with law", teoksessa H. Hoffmann (ed.), *Early Cretan Armorers*, Mainz 1972, 47-49.

⁴⁸ Homeros, *Odysseia* 7.103-105, 20.105-119

⁴⁹ D. C. Hopkins, "Agriculture" teoksessa E. M. Meyers (ed.) *The Oxford Encyclopedia of Archaeology in the Near East*, New York - Oxford 1997, 25 (kuva).

⁵⁰ C. F. Meinander, *Die Kiukaiskultur*, Helsinki 1954, 113, kuva 64.

⁵¹ Suomen vesimyllyjen historiasta eurooppalaisine juurineen, ks. T. Korhonen, *Vesimyllyt. Historia, rakenne, käyttö ja kunnostus erityisesti kainuulaisen myllyperinteen valossa*, Vammala 1993.

lisääntyy.⁵² Varhaisin varma tieto vesimyllystä on Strabonilta,⁵³ joka mainitsee sellaisen kertocssaan Kabeirassa (nykyisessä Turkissa) sijainneesta Mithridates Eupatorin (131-62 eaa.) palatsista.⁵⁴

Viljelykseen olennaisesti kuuluvasta kyntämisestä Plinius toteaa kaksi traditiota, joista toisen mukaan härän ja auran olisi yhdistänyt Buzyges ('Häränvaljastaja') ja toisen mukaan Triptolemos (7.198), jonka Demeter tunnetusti lähetti levittämään maanviljelyksen ilonsanomaa. Härillä kyntäminen liittyy epäilemättä kiinteästi maanviljelyksen varhaiseen historiaan Aasian puolella, josta se levisi laajalle curaasialalaiselle härkäkulttuurin alueelle. Muiden viljelymenetelmien, etenkin kasteluhjärjestelmien kehitys yhdessä härkävetoisen auran kanssa edesauttoi väestön lisääntymistä, asutusten kasvua ja lopulta kaupunkimaisen, urbaanin asutusmuodon syntyä.

Suomi on ollut vain suhteellisen heikosti osallisena mainitusta härkäkulttuurista.⁵⁵ Kuitenkin härkäkulttuuri on jättänyt henkiset ja aineelliset perintönsä meillekin, mistä Hämeen Härkätie⁵⁶ ja sanonta härillä kyntämisestä ja niistä puhumisesta lienevät tunnetuimpia esimerkkejä.

Asumismuotoihin ja rakentamisen tekniikkaan liittyvät tiedot Pliniuksella ovat jokseenkin myyttisiä: tiiliuuneista ja talorakentamisesta saavat kunnian ateenalaiset veljekset Euryalos ja Hyperbios, kaupunkien rakentamisen yhteydessä mainitaan Kekropian (= Ateenan akropolis), Argoksen ja Sikyonin ohella kuinka egyptiläisten mukaan heidän Diospoliksensa oli paljon vanhempi (7.194). Nykytutkimuksen valossa Diospolis eli paremmin Theban nimellä tunnettu egyptiläinen kaupunki ei asetu lähellekään vanhinten kaupunkien joukkoa, sillä yleensäkin Egyptissä vanhimmat urbaanisat keskuksat muodostuivat noin 4000-3500 vuotta eaa., eikä Theba ole vielä näiden joukossa.⁵⁷ Jerikoa on vanhastaan pidetty maailman ensimmäisenä kaupunkina, joka syntyi hedelmällisen keitaan läheisyyteen. Sen muutaman hehtaarin kummalla voidaan hahmottaa olleen aluksi pieni metsästäjäyhteisö, joka neoliittisessä vaiheessaan, noin kymmenen tuhatta vuotta sitten kehittyi taloudellisesti, sosiaalisesti ja mahdollisesti poliittisestikin organisoiduksi kaupunkimaiseksi muutaman tuhannen asukkaan yhteisöksi. Uusi arkeologinen tutkimus Turkissa on osoittanut, että kaupunkimaisia asutustihentymiä alkoi muodostua sielläkin jo 8:lla vuosituhannella eaa.⁵⁸ Nykytutkimus

⁵² Ö. Wikander, "Archaeological Evidence for Early Water-Mills - an Interim Report", *History of Technology* 10 (1985) 151-179.

⁵³ Strabon, *Geografia* 12.3.30 (C556).

⁵⁴ Aiheesta ks. viimeksi P. Roos, "Strabo and the Water-Mill at Cabeira. Some Considerations", *Opuscula Romana* 20 (1996) 99-103.

⁵⁵ Aiheesta ks. K. Vilkkuna, *Varsinaissuomalaisten kansanomaisesta taloudesta. Kansatieteellinen tutkimus*, Porvoo 1935, 140-143.

⁵⁶ Ks. J. Masonen, *Hämeen härkätie: synty ja varhaisvaiheet. Varhainen maaliikenne arkeologisena sekä historiallisena tutkimuskohteena*, Helsinki 1989.

⁵⁷ F. A. Hassan, "Town and village in ancient Egypt: ecology, society and urbanization" toocssa T. Shaw et al. (ed.), *The archaeology of Africa. Food, Metals and Towns*, Lontoo - New York 1993, 551-569.

⁵⁸ Nykytutkimuksen valossa jo klassisena pidettävää Çatal Höyükia edeltää Asikli Höyük: ks. esim. E. Acar, "From hut to citadel: the evolution of housing and settlement in prehistoric Anatolia as

kutsuu näitä varhaisia asutustihentymiä protourbaanisiksi ja varsinaisiksi kaupungeiksi vasta varhaisella pronssikaudella (4. vuosituhannella eaa.) Mesopotamiaan muodostuneita asutuskeskittymiä.⁵⁹

Euroopassa urbaaninen elämänmuoto on paljolti perintöä Rooman valtakunnasta: esimerkiksi 11. vuosisadan Englannissa 12 kaupunkia 31:sta oli roomalaisperäistä.⁶⁰ Vaikka kaupunkikulttuuri levisi Pohjolaankin⁶¹ Suomea myöten⁶² keskiajan loppuun mennessä, ei tätä ilmiötä voida pitää selkeästi antiikin ja Lähi-Idän urbanistisen tradition jatkona. Antiikin perinne Pohjois-Euroopan kaupunkikulttuurissa näkyy kuitenkin vähillisesti viikinkiajan edeltäjien jälkeen noin 1000 alkaen, sillä nyt asialla on tuntuvasti antiikin kulttuurin jälkihedelmäksi luettava kristillisyyden yhteistyössä maallisen vallan kera, mikä merkitsi samalla juuria nykyisille skandinaavisille kuningaskunnille.

Kattotiilien keksijänä mainitaan Pliniuksen tekstissä hieman yllättäen Kyprokselta Troijan sodan aikainen Pafoksen kuningas Kinyras,⁶³ johon liittyvät muut keksinnöt tuntuvat luonteeltaan ajatellen saaren asemaa metallurgian historiassa: "Kattotiilet ja kuparikaivokset keksi Kinyras Agriopan poika, molemmat Kyproksen saarella, kuten myös pihdit, vasaran, sorkkaraudan ja alasimen" (7.195). Kattotiilien osalta arkeologisenä vastineena voidaan ajatella mykeneläisen ajan kattotiiliä,⁶⁴ joiden typologia vastaa suhteellisen hyvin arkaaiselta kaudelta alkaen yleistyneiden tiilien piirteitä. Arkaaiselta kaudelta lähtevän kattotiilien tradition osalta pohditaan usein mahdollisuutta, että se olisi välittynyt v. 657 poliittisista syistä Etruriaan muuttaneen Demaratoksen ja hänen mukanaan tulleiden käsityöläisten kera Italiaan. Arkeologinen aines ei käy aivan ongelmitta yhteen tämän kanssa.⁶⁵ Joka tapauksessa antiikin ja nykyaikaan ulottunut

changing pattern of space and time" teoksessa J. R. Brandt - L. Karlsson (eds.), *From Huts to Houses. Transformations of Ancient Societies*, Stockholm 2001, 11-21.

⁵⁹ F. S. Frick, "Cities: an overview" teoksessa E. M. Meyers (ed.), *The Oxford Encyclopedia in the Near East 2*, New York - Oxford 1997, 14-19.

⁶⁰ S. Reynolds, "English towns in a European context" teoksessa J. Jarnut - P. Johaneck (Hrsg.) *Die Frühgeschichte der europäischen Stadt im 11. Jahrhundert*, Köln - Weimar - Wien 1998, 207-218.

⁶¹ Aiheesta esim. A. Andrén, "The early town in Scandinavia" teoksessa K. Randsborg (ed.), *The Birth of Europe. Archaeology and Social Development in the First Millennium A.D.*, Rooma 1989, 173-177.

⁶² U. Salo, "Suomen kaupunkilaitoksen syntyjuuria ja vauriisvaiheita" teoksessa R. Endén (toim.), *Historiallista arkeologiaa*, Helsinki 1982, 7-8 ja nootti 1; vrt. J. Kostet, *Cartographia urbium Finnicarum. Suomen kaupunkien kaupunkikartografia 1600-luvulla ja 1700-luvun alussa*, Rovaniemi 1995, 17 ("vain Turusta ja Viipurista tuli keskiajalla kaupungeja"), 18 taulukko 2. Kaupunkiemme perustamisesta ks. myös C. J. Cardberg, "Kaupunkilaitos keskiajalla ja uuden ajan alussa" teoksessa P. Tommila (toim.), *Suomen kaupunkilaitoksen historia 1*, Vantaa 1981, 11-21.

⁶³ Ks. Homeros, *Ilias* 11.19-28.

⁶⁴ H.-G. Buchholz - V. Karageorghis, *Prehistoric Greece and Cyprus. An Archaeological Handbook*, Lontoo 1973, 49 not 451-453, kuvat s. 257.

⁶⁵ Ks. Esim. N. A. Winter, "The Greek background for archaic architectural terracottas of central Italy" teoksessa E. Rystedt - C. Wikander - Ö. Wikander (ed.), *Deliciae Fictiles. Proceedings of the First International Conference on Central Italic Architectural Terracottas at the Swedish Institute in Rome, 10-12 December, 1990*, Tukholma 1993, 17-20. Demaratoksesta laajemmin suhteessa arkeologiseen aineistoon: D. Ridgway, "Demaratus and his predecessors" teoksessa G. Kopcke - I. Tokumaru (ed.) *Greece between East and West: 10th - 8th Centuries BC. Papers of the Meeting at*

kattotiilien kulttuurihistoria voidaan jäljittää tukevasti 600-luvulle eaa., joskin viime aikoina on esitetty mahdollisuutta, että Keski-Italiassa kattotiiliä olisi ollut käytössä jo 700-luvun lopulla.⁶⁶

Suomessa tiili otettiin käyttöön 1200-luvulla. Sitä on käytetty ainakin Koroisten kirkossa, mutta myös Kirkkonummen ensimmäinen kirkko on rakennettu jo 1200-luvun puolella.⁶⁷ Sanan *tiili* etymologia viittaa selvästi läntiseen alkuperään, sillä se palautuu latinan sanaan *tegula* kuten yleensäkin läntisessä Euroopassa (esim. it. *tegola*, engl. *tile*, ruots. *tegel*).

Yleensä ottaen rakennustekniikkaa ajatellen roomalaisilla on kiistatta merkittävä innovatiivinen rooli kalkin käyttöön perustuvassa valumuuritekniikassa, siis sementin käytössä (*opus caementicum*): tuliperäisen pozzolana-hiekan käyttöön otto siinä ilmeisestikin vähitellen 300-luvulta eaa. alkaen mahdollisti kestävien ja massiivisten rakennusten teon jopa veden alle. Vaikuttaa kuitenkin siltä, että idea tähän on tullut todennäköisesti kreikkalaisten kautta idän kulttuureista, ehkä nimenomaan Egyptistä, jossa kipsilaastia käytettiin jo kolmannella vuosituhannella eaa. sitomaan muurin kiviainesta.⁶⁸ Todettakoon myös, että muurarinlastan arvellaan olevan roomalainen keksintö,⁶⁹ mutta ehkä on oireellista, että sen käyttöympäristö sisältää kytkennän idän kulttuureihin.

Metallien alkuhistoriasta Plinius (7.197-198) mainitsee puhtaasti myyttisinä toimijoina kykloopit ja Idan daktyylit Kreetalla, mutta myös khalybit, jotka johtavat lähemmäs raudan tutkimuksellisia alkulähteitä Vähän Aasian puolella.⁷⁰ Aasian rannoille päädytään rautateknologian juurissa myös Herodotoksen kertomuksessa Lyydian kuninkaan Alyatteen (610-560) Delfoihin lahjoittamasta rautajalustasta.⁷¹ "mikä ennen kaikkia vihkilahjoja Delfoissa kannattaa katsomista, ja on khioslaisen Glaukoksen tekoa, hänen, joka yksin kaikista ihmisistä on keksinyt raudan juottamisen".

Käsitöiden alalla Plinius mainitsee "taitavan" Daidaloksen: "puusepäntaidon keksi Daidalos ja sen kera sahan, kirveen, luotilangan, poran, liiman, kalaliiman" (7.198). Ehkä Daidalos-myytti pyrkii selittämään jollakin tavoin varhaisen Kreikan ja Kreetan taiteiden ja teknologian historiaa. Tätä ajatusta voidaan katsoa puoltavan sen, että esimerkiksi

the Institute of Fine Arts, New York University, March 15-16th, 1990, Mainz am Rhein 1992, 85-92.

⁶⁶ H. Damgaard Andersen - J. Toms, "The earliest tiles in Italy" teoksessa J. R. Brandt - L. Karlsson (ed.), *From Huts to Houses. Transformations of Ancient Societies*, Stockholm 2001, 263-268; myös J. R. Brandt, *Scavi di Ficosa II:1. Periodo protostorico e arcaico: le zone di scavo 3b-c.*, Roma 1996, 287 no. 282, kuva 172 (tiilimäinen laatta, joka ajoittuu ehkä 700-luvun jälkipuolelle eaa.).

⁶⁷ R. Kuokkanen, "Tiilen löytö ja käyttö ristiretkialta 1850-luvulle" teoksessa R. Kuokkanen - K. Leponen (toim.), *Suomen tiiliteollisuuden historia*, Helsinki 1981, 25, 48.

⁶⁸ J.-P. Adam, *L'arte di costruire presso i romani. Materiali e tecniche*, 3. painos, Milano 1994, 69, 82.

⁶⁹ Gaitzsch 1980, s. 136.

⁷⁰ Aiheesta J. Piaskowski, "The earliest iron in the world" teoksessa G. Sperl (ed.), *The First Iron in the Mediterranean. Proceedings of the Populonia/Piombino 1983 Symposium/ Il primo ferro nel Mediterraneo. Atti del Convegno di Populonia/Piombino 1983*, Strasbourg 1988, 41-42; "Pliny's *Historia Naturalis*" samassa teoksessa, 173-176.

⁷¹ Herodotos I.25.

kaksoiskirveet ovat tunnetusti yksi keskeinen tyyppiesineistö minolaisessa kulttuurissa ja sahatkin ovat hyvin monumentaalisesti mukana Krcetan pronssikauden arkeologisten löytöjen joukossa.⁷² Egyptissä metallisahat ovat kuitenkin olleet käytössä jo ensimmäisen dynastian alusta alkaen.⁷³ Myös jousiporan, johon tekstin täytynee viitata (tai sen suurikokoiseen vastineeseen, hihnavetoiseen kairaan), osalta jäljet johtavat ainakin Egyptiin⁷⁴ (ellei jo kivikauden teknologiaan). Hihnavetoisesta kairasta on upea kuvaus myös Homeroksella.⁷⁵ Pohjoinen ulottuvuus tässä suhteessa on ollut elävää todellisuutta vielä puoli vuosisataa sitten Suomessa piirakkapulikkoiden ja tupakkaholkkien valmistuksessa käsisorvilla, jonka toimintaperiaate liittyy kiinteästi jousiporaan. Vanhin kuvallinen esitys sorvin käytöstä ajoittuu ptolemaiosten ajalle Egyptissä: Petosiriksen haudan reliefissä Tuna el-Gebelistä/Tunahista (300-luvun lopulta)⁷⁶. Aivan äskettäin on kuitenkin ajoitettu radiohiilimcnetelmällä Oxfordissa tuolin jalat, joista tuli ajoitus 1630-150 cal BC.⁷⁷ Sorvin (ja sen ohella poran ja saventalajan pyörän) käyttö on tunnistettu myös Iberian niemimaan pronssikauden lopun metalliesineissä.⁷⁸ Näiden tietojen ei kuitenkaan tarvitse täysin kumota Pliniuksen toteamusta, että samoslainen Theodoros (fl. 560-530 eaa.) olisi kulmaviivottimen, mittaluodin ja vipuvarren ohella sorvin keksijä (7.198), sillä näyttää mahdolliselta, että tällä historiallisella henkilöllä olisi ansioita teknologian alueella.

Plinius välittää meille myös käsityksiä tekstiilien kehityksestä. Egyptiläiset saavat ansion tekstiilien keksimisestä ja Sardiaksen lyydialaiset villan värjäamisestä (7.195). Näiden selvästi myyttisten itäisyyksien lisäksi Plinius kertoo lisiin itäiseen ulottuvuuteen kuinka Arakhnen poika Kloster saa kunnian värttinän käytöstä villan kehuussa ja Arakhne itse pellavan ja verkkojen keksimisestä (7.196), sillä tämän alhaissyntyisen naisen kodiksi miellettiin Lyidia, vaikkakin hänen isänsä Idmon oli Joonian kreikkalaisesta Kolofonista.⁷⁹ Tekstiilien valmistamisen alusta ei ehkä ole vielä viimeistä sanaa sanottu, eikä sillä todennäköisesti ole tekemistä antiikin kulttuurin perinnön kanssa. Joka tapauksessa on merkittävää, että tekstiilien pitkässä euraasialaisessa historiassa loimipainollisilla pystykangaspuilla on hyvin keskeinen osa ja että Pohjolassa vielä 1900-luvulle jatkunut käyttö vastaa hyvin pitkälle sitä kuvaa, jonka saamme antiikista.⁸⁰ Jopa

⁷² Buchholz - Karageorghis 1973, 54 no:t 639-640, kuva 23.

⁷³ B. Scheell, *Egyptian Metalworking and Tools*, Aylesbury 1989, 50-51, kuva 55.

⁷⁴ Ks. Korhonen 1999, 292 viitteeseen.

⁷⁵ Homeros, *Odyssia* 9.382-386. Aiheesta B. Hulden, *Antiken och tekniken*, Jyväskylä 1989, 50 ja kuva s. 49; Korhonen 1999, 292-293.

⁷⁶ F. M. Feldhaus, *Die Technik der Antike und des Mittelalters*, Potsdam 1931 (näköispainos Hildesheim - Zürich - New York 1985), 113, kuva 143; B. Hulden, *Grekisk och romersk ingengörkonst*, Helsinki 1994, kuva s. 150.

⁷⁷ R. E. M. Hedges - P. B. Pettitt - C. Bronk Ramsey - G.J. van Klinken, "Radiocarbon dates from the Oxford AMS system: *Archaeometry* datelist 25", *Archaeometry* 40:1 (1998) 237-238.

⁷⁸ M. Almagro-Corbea - F. Fontes, "The introduction of wheel-made pottery in the Iberian peninsula: Mycenaean or pre-Orientalizing contacts?", *Oxford Journal of Archaeology* 16 (1997) 354.

⁷⁹ Ovidius, *Metamorphoses* 6.5-13.

⁸⁰ Ks. varsinkin M. Hoffmann, *The Warp-Weighted Loom. Studies in the History and Technology of an Ancient Implement*, Oslo 1974.

antiikin loimipainoisille kangaspuille tyypilliselle piirteelle, katkaistun pyramidin muotoisille painoille, on Suomestakin löydetty vastine Liedon Vanhalinnasta.⁸¹

Lasi ja sen käyttö on yksi hyvä esimerkki siitä kuinka aineellisen perinnön juuret löytyvät antiikin kautta idän kulttuureista. Suomen ensimmäinen lasitehdas perustettiin Uuteenkaupunkiin 1681, mutta se tuhoutui heti alkuun tulipalossa v. 1685.⁸² Ruotsissa lasiteollisuus oli saanut alkunsa Suomea aiemmin: tutkimus on viime aikoihin asti katsonut, että Tanskaan ja Ruotsiin ensimmäiset lasiruukit perustettiin 1550-luvulla,⁸³ mutta äskettäin on esitetty, että skandinaavista lasinpuhallusta olisi ollut jo ennenkin, mahdollisesti jopa rautakaudella.⁸⁴ Kustaa Vaasan tiedetään tuottaneen kaksi italialaista tai ehkä todennäköisemmin espanjalaista lasinpuhaltajaa 1550-luvulla hovin tarpeita varten. Aiemmin näyttää esiintyneen ainakin luostareissa ikkunalasien valmistusta, sillä Vadstenan luostarissa tiedetään kuolleen vuoden 1404 toukokuun 3. päivänä Benedikt-nimisen maallikkoveljen, jota kutsuttiin lasinpuhaltajaksi ja joka opetti taitonsa usuille muille veljille niin, ettei tarvinnut enää ostaa kalliilla ikkunalaseja maallikoilta.⁸⁵

On hyvin tunnettua, että roomalaisen lasin käyttö alkaa runsaslukuisena ajanlaskun taitteen tienoilta ja että taustalla on Syyriassa hieman aiemmin kehitetty uusi valmistusmenetelmä. Jälleen lähdemiehenämme on Plinius, joka kertoo satunnaisesta keksinnöstä lasinvalmistukseen Foinikian ja Juudean rajamailla.⁸⁶ Lasin käytön historia ulottuu kuitenkin paljon kauemmaksi menneisyyteen. Vanhin tunnettu käyttö koskee värillistä lasia. Kaiken kaikkiaan lasin juuret jäljittyvät Egyptissä ja Kaksoisvirtain maassa pronssikaudelle: vaikka lasin hyödyntämistä tunnetaan jo 5-3. vuosituhannelta eaa. alkaa se yleistyä vasta 2. vuosituhannella eaa.⁸⁷ Kaksoisvirtain maasta tunnetaan metalliastioita jäljitteleviä 700-luvulle eaa. ajoitettuja lasimaljoja.⁸⁸

Usein havaitaan siis, että esineellisessä kulttuurissa, samoin kuin henkisestä kulttuurista puhuttaessa, voidaan seurata innovaatioprosesseja Lapin tai Kainuun perukoilta Euroopan keski- ja eteläosia kohden joko Skandinavian tai Baltian kautta, ja edelleen Etelä-Euroopan kautta Välimeren itäosiin. Vanhalle viisaudelle, *ex oriente lux*, "idästä valo tulee", löytyy siis katetta myös aineellista kulttuuriperintöä tarkasteltaessa. Edellä on voitu esittää vain ikäänkuin pintapoinninan tuloksia, koska aihepiiriä ei ole

⁸¹ J. Luoto, *Liedon Vanhanlinnan mäkilinna*, Helsinki 1984, 131 ja 235 (ÖBA).

⁸² J. Heinonen - O. Vuoristo, *Antiikkikirja*, Hämeenlinna 1979[1993], 203-221.

⁸³ Aiheesta H. Maticskainen, "Die Einführung der Glasherstellung in Skandinavien im Lichte der mittelalterlichen Geschichte Europas", *Suomen Museo* 99 (1992) 153-165; ks. myös G. Haggrén, *Skål! Sirkaleita keskiajalta. Glaszkärvar från medeltiden. Fragments from the Middle Ages*, Turku 1999.

⁸⁴ D. Ingemark, "Glasbläsning - ett tidigt hantverk i Skandinavien", *Fornvännen* 90 (1995) 241-248.

⁸⁵ Ingemark 1995, s. 246-247.

⁸⁶ Plinius 31.65-66.190-195.

⁸⁷ I. C. Freestone, "Vitricous materials: typology and technology" teoksessa E. M. Meyers (ed.), *The Oxford Encyclopedia in the Near East* 5, York - Oxford 1997, 306-309; R. J. Forbes, *Studies in Ancient Technology* V, Leiden 1966, 112-117; D. B. Harden, "Vetro" teoksessa *Enciclopedia dell'arte antica classica e orientale* VII, Roma 1966, 1150-1151; J. Price, "Glass" teoksessa D. Strong - D. Brown (ed.), *Roman Crafts*, London 1976, 111.

⁸⁸ J. Price, "Glass" teoksessa M. Henig (ed.), *A Handbook of Roman Art*, Oxford 1983, 205.

kovinkaan aktiivisesti tutkittu. Nykyisin tällainen kysymyksenasettelu on kuitenkin entistä ajankohtaisempi, sillä se liittyy kiinteästi kysymykseen eurooppalaisuudesta, ja kysymykseen “eurooppalaisesta ulottuvuudesta”.⁸⁹ Aineellisen kulttuurin juurten entistä aktiivisempaan tutkimiseen sisältyy lisäksi “optio”, että entistä laajemmat kansalaispiirit olisivat siitä kiinnostuneita, koska on kysymys asioista, jotka ovat useinkin lähempänä heitä kuin henkisen kulttuurin ilmiöt, joihin yleensä on totuttu viittaamaan puhuttaessa kulttuuriperinnöstämme.

---

⁸⁹ “Eurooppa”-kortin vaaroista ks. M. Pluciennik, “Archaeology, archaeologists and “Europe””, *Antiquity* 72 (1998) 816-824.

Antiikin auktoriteetit Turun Akatemian luonnonfilosofiassa

Maija Kallinen

Mitä on “auktoriteetti”?

Millainen rooli “auktoriteeteilla” oli uuden ajan alun oppineisuudessa? Usein ajatellaan, että vielä 1600-luvulla useimmat oppineet hyväksyivät lähes kritiikittä kaiken, mitä antiikin tai keskiajan “suuret” oppineet kirjoissaan esittivät. Vaikkapa Pliniuksen tai Albertus Magnuksen sitcraaminen ei kuitenkaan välttämättä indikoi, että kyseisten kirjoittajien näkemyksiin olisi sellaisenaan uskottu. Tuon ajan oppineisuuden luonteeseen kuului, että kaikki asiasta aiemmin sanottu oli esiteltävä.¹ Argumentit myös usein rakennettiin siten, että esitettyä väitettä tukemaan valittiin joukko sitcrauksia eri kirjoittajilta; vetoaminen auktoriteettiin oli siis eräänlainen *topos*, retorinen apukeino. Hicman vahvemmassa mielessä auktoriteetiksi voidaan nimittää sellaisia oppineita, joiden esittämä näkökulma *ratkaisee* käsiteltävän ongelman. Yhteistä tällaisille auktoriteeteille näyttää olevan, että he olivat yleensä ajallisesti ja/tai paikallisesti suhteellisen kaukaisia henkilöitä.

Tieteenhistoriassa on viime vuosina puhuttu paljon “auktoriteetin” muodostumisesta modernin luonnontieteen piirissä, ts. siitä, millaisia ja *keiden tekemiä* havaintoja luonnon ilmiöistä voitiin pitää luotettavina.² Tässä keskustelussa on kuitenkin kysymys auktoriteettien roolista perinteisen yliopisto-oppineisuuden piirissä jäänyt sivuun, vaikka koko tieteen murroksen prosessi voidaan mieltää taisteluna siitä, oliko luonnonfilosofian legitimi auktoriteetti “luonnon kirjalla” vai ihmisten kirjoittamilla teoksilla. Tämän kirjoituksen pyrkimyksenä on osaltaan täydentää kuvaa auktoriteettien asemasta

---

¹ Esimerkki tästä luonnonhistorian alueelta ks. W. B. Ashworth, “Natural history and the emblematic world view” teoksessa D. C. Lindberg - R. S. Westman (ed.), *Reappraisals of the Scientific Revolution*, Cambridge 1990, 303-332.

² S. Shapin, *The Social History of Truth: civility and science in seventeenth-century England*, Chicago 1994; S. Pumfrey, “The history of science and the Renaissance science of history” teoksessa S. Pumfrey - P. L. Rossi - M. Sklawinski (ed.), *Science, culture and popular belief in Renaissance Europe*, Manchester and New York 1991, 48-70.

tarkastelemalla Turun Akatemian luonnonfilosofiaa ajalla 1640-1713, joka opillisessa mielessä oli varsin stabiili ajanjakso.

Keskiajan ja uuden ajan alun auktoriteettiuskolla on tiettyjä eroja. Keskiajan oppineet eivät hahmottaneet antiikin kirjailijoita minkäänlaisessa ajallisessa kontekstissa, historiallisina yksilöinä jotka työskentelivät erityisessä ajan ja paikan rajaamassa ympäristössä. *Auctor* oli samalla persoonaton *auctoritas* eikä erehtyväinen ihmisyksilö.⁹⁹ Tämä ajattelutapa sai yhden ensimmäisistä säröistään Petrarchan *De sui ipsius et multorum ignorantia* -teoksen myötä. Tuossa teoksessaan Petrarcha toteaa Aristoteleesta mm. näin: "Uskon, että Aristoteles oli varmasti suuri mies, joka tiesi paljon, mutta hän oli myös ihminen ja saattoi hyvinkin olla tietämätön joistakin asioista, jopa erittäin monista asioista".¹⁰⁰

Auktoriteetin voima lepäsi perinteen varassa, mutta renessanssin aikana vähitellen kasvanut historiallisuuden taju poisti perinteeltä auktoriteetin legitimoijan roolin. Erityisesti 1500- ja 1600-luvuilla kasvoi tietoisuus historiallisuudesta, ja antiikin kirjailijatkin alettiin nähdä oman aikansa ja kulttuurinsa edustajina.¹⁰¹ Tosin, niin kauan kuin antiikin kulttuuria pidettiin esimerkillisenä, suorastaan kultaisena aikakautena, antiikin auktooreihin vedottiin yhtä paljon kuin ennenkin. Antiikin oppeja pidettiin yhä ylivertaisen hyvinä. Turun Akatemiassa historiallistava näkökulma ei juuri näy, joskin antiikin auktorien pakanallisuudella selitettiin monia vajavaisuuksia heidän teoksissaan.

Tieteenhistoriassa on pitkään ajateltu, että uuden ajan alun yliopistot suorastaan takertuivat antiikin auktooreiden, lähinnä Aristoteleen kirjoituksiin, ja niin tehdessään jarruttivat opillista kehitystä.¹⁰² Näkemystä näyttäisivät puoltavan ne monet lausunnot, joissa 1600-luvun ns. uutta filosofiaa kannattaneet oppineet moittivat yliopistojen peripateettista jäykkyyttä. Esimerkiksi Francis Bacon kirjoittaa *Novum Organon* -teoksessa seuraavasti: "Senkaltaisten laitosten, kuten koulujen ja yliopistojen, joiden olisi määrä toimia oppineiden miesten olinpaikkana ja opin viljelijänä, käytännöt ja määräykset vastustavat kaikki tieteiden kehitystä... Sillä näissä paikoissa miesten opinnot on ikään kuin kahlittu koskemaan vain tiettyjen kirjoittajien teoksia. Ja jos joku poikkeaa niistä, häntä syytetään heti rauhanhäiritsijäksi ja kumoukselliseksi".¹⁰³

⁹⁹ L. Giard, "Remapping knowledge, reshaping institutions" teoksessa Pumfrey, 33; A. Grafton, "The availability of ancient works" teoksessa C. B. Schmitt - Q. Skinner (ed.), *The Cambridge History of Renaissance Philosophy*, Cambridge 1990, 771.

¹⁰⁰ F. Petrarcha, *On his own ignorance*, 74: "I certainly believe that Aristotle was a great man who knew much, but he was human and could well be ignorant of some things, even of a great many things" teoksessa E. Cassirer - P. O. Kristeller - J. H. Randall (ed.), *The Renaissance Philosophy of Man*, Chicago (1948), 1965.

¹⁰¹ Pumfrey, 49-50, 52; Ashworth, 320-322.

¹⁰² M. Ornstein, *The Rôle of Scientific Societies in the Seventeenth Century*, Chicago 1928; R. S. Westfall, *The Construction of Modern Science, Mechanisms and Mechanics*, Cambridge 1977, 105.

¹⁰³ F. Bacon, *Novum Organon*, First Book, Aph. 90: "Again in the habits and regulations of schools, universities, and the like assemblies, destined for the abode of learned men and the improvement of learning, everything is found to be opposed to the progress of the sciences;... for the pursuits of men in such situations are, as it were, chained down to the writings of particular authors, and if anyone dare to dissent from them he is immediately attacked as a turbulent and revolutionary spirit".

Käsitys yliopistojen konservatiivisuudesta 1500-1600-luvuilla pitää monelta osin paikkaansa. Baconin ja muiden tuon ajan kriitikoiden näkemykset ovat kuitenkin myös liioiteltuja, eikä niitä sen vuoksi voi sellaisenaan käyttää todistuslausuntoina yliopistojen tilasta. Erityisesti 1990-luvulla julkaistujen tutkimusten mukaan uuden ajan alun yliopistojen arkipäivä oli edellä esitettyä monimuotoisempi, ja sitä se oli Turun Akatemiassakin.¹⁰⁴

Paljon mielenkiintoisempaa kuin pohdinnat siitä, kuinka paljon sitoutuminen antiikin auktorisiin mahdollisesti jarrutti tieteen kehitystä, on mielestäni kysyä, *miksi* tiettyistä auktoriteeteista haluttiin pitää kiinni. Tämä kertoo nähdäkseni jotakin hyvin keskeistä 1600-luvun oppineisuuden olemuksesta, mutta myös tuon ajan yliopiston sisäisistä valtasuhteista.

Aluksi kuitenkin tarkastelen kysymystä siitä, *ketkä* antiikin kirjailijoista olivat tärkeimpiä luonnonfilosofian eli fysiikan¹⁰⁵ näkökulmasta. Eri tyyppiset lähdeaineistot antavat nimittäin asiasta hieman erilaisen kuvan, ja samalla ne heijastavat eroja virallisen tason ja käytännön toiminnan välillä. Tarkastelen lyhyesti myös sitä, miten ns. eklektismi leimasi turkulaista oppineisuutta 1600-luvun loppupuolella. Kun filosofiset suuntaukset aina ramismista kartesiolaisuuteen 1500- ja 1600-luvuilla asettivat Aristoteleen ja muiden antiikin auktorien auktoriteetin kyseenalaiseksi, kehittyi yhdeksi ratkaisumalliksi tähän haasteeseen tietoinen oppien valikoimisen menetelmä, eklektismi.

Auktoriteetit virallisissa säädöksissä

Keitä siis olivat ne antiikin kirjailijat, joita luonnonfilosofian piirissä pidettiin auktoriteetteina? Eurooppalaisten yliopistojen tavanomainen fysiikan kurssi alkoi ns. yleisen fysiikan osuudella (*physica generalis*), jossa käsiteltiin sellaisia luonnollisten kappaleiden yleisiä ominaisuuksia, joita Aristoteles käsitteli Fysiikka-teoksessaan. Sen jälkeen seurasi ns. *physica particularis*, jossa tarkasteltiin maailman rakennetta, elementtejä ja elollisten olioiden ominaisuuksia lähinnä Taivaasta, Syntymisestä ja häviämisestä, Sielusta ja Pieniä tutkielmia -teosten pohjalta.¹⁰⁶ Toki myös Platonin, Senecan, Plinius vanhemman ja muutamien muiden antiikin auktorien luonnonfilosofisia näkemyksiä siteerattiin.

¹⁰⁴ Esimerkiksi vuonna 1665 fysiikan professori Thuronius ja 1704 professori Hahn ilmoittivat käsittelevänsä luennollaan uusien ja vanhojen auktorien näkemysten välillä olevia ristiriitoja. Erilaisia näkemyksiä esiteltiin siis ainakin jossakin muodossa - kuinka puolueettomasti, on tietenkin jo toinen asia. *Elenchus Praelectionum Publicarum* 1665, 1704.

¹⁰⁵ Turun Kuninkaallisessa Akatemiassa luonnonfilosofiaa harjoitettiin heti yliopiston perustamisesta alkaen omassa fysiikan ja botaniikan oppituolissaan. *Physices & Botanices Professor* -nimitys oli käytössä aina 1750-luvulle saakka, jolloin alettiin puhua "fysiikan professorista". Tämä professuuri oli yksi filosofisen tiedekunnan kuudesta, tai 1655 alkaen seitsemästä professuurista. Lisäksi luonnonfilosofian alaan läheisesti liittyviä kysymyksiä käsiteltiin myös matematiikan, lääketieteen, sekä satunnaisesti myös muiden oppituolien alaisuudessa.

¹⁰⁶ L. W. B. Brockliss, *French Higher Education in the Seventeenth and Eighteenth Centuries*, Oxford 1987, 337.

Turun Akatemiassa, niin kuin muissakin 1600-luvun yliopistoissa, opintojen sisältö määriteltiin virallisesti yliopiston perussäännöissä, statuuteissa. Samassa yhteydessä mainittiin usein myös kussakin oppiainoessa luettavat teokset. Turussa käytiin kautta 1600-luvun Uppsalan yliopistoa varten vuosina 1626 ja 1655 laadittuja statuutteja. Sääntöjä sovellettiin tarpeen mukaan pienemmän yliopiston olosuhteita vastaavaksi. Turun Akatemia sai kyllä omatkin statuuutit vuonna 1661, mutta niitä ei koskaan hyväksytty täysin virallisiksi. Näin ollen vuoden 1655 määräyksiä noudatettiin aina vuoteen 1828 saakka.

Uppsalan yliopiston statuuutit mainitsevat useita antiikin auktooreita. Vuoden 1626 statuuteissa matematiikan professorien - Turussa tosin vain *yhden* matematiikan professorin - oletettiin luennoivan antiikin auktooreista Eukleideen ja Ptolemaioksen johdolla, "uudemmissa" kirjoittajista määrätin luettavaksi Petrus Ramuksen, Johannes Sacroboscon (joka kylläkin eli jo 1200-luvun alkupuolella), Johannes Peurbachin ja Nikolaus Kopernikuksen teoksia. Myöhemmät statuuutit eivät maininneet enää nimiä ollenkaan. Lääketieteen oppituolin haltijaa edellytettiin opettamaan Galenoksen ja Hippokrateen teoksien pohjalta, mitä täydennettiin tutustumalla muun muassa kemiaan ja anatomiaan.¹⁰⁷

Fysiikan eli luonnonfilosofian osalta statuuutit eivät vuosina 1626 ja 1655 maininneet nimiä lainkaan. Tämä johtunee siitä, että säännöt oli tehty Uppsalaa varten, jossa luonnonfilosofian opetus sisältyi lääketieteeseen. Turun Akatemialle laaditut omat säännöt vuodelta 1661 sen sijaan paljastavat, minkälaista luonnonoppia haluttiin viralliselta taholtakin suosia. Säännöt toteavat: "Physicesprofessorn skall behandla institutiones physicae enligt Aristoteles eller andra de mest erkända författare. Han skall även föredraga botanik för sina åhörare ur Dioscurus och de andra mest framstående författare av detta slag. Han skall läsa i auditorium maximum klockan 7".¹⁰⁸

Säännöissä mainittu "Dioscurus" tarkoittaa tietenkin 100-luvulla jKr. elänyttä botanistia, Dioscoridesta.

Yliopiston statuuteissa mainitut auktorit			
	1626	1655	1661
matematiikka	Eukleides, Ptolemaios, Ramus, Sacrobosco, Peurbach, Copernicus	ei nimiä	ei nimiä
lääketiede	Hippokrates, Galenos	Hippokrates, Galenos	Hippokrates, Galenos
fysiikka	ei nimiä	ei nimiä	Aristoteles, 'Dioscurus'

¹⁰⁷ C. M. Schybergson (red.), "1655 års universitetskonstitutioner", *Årsskrift utgiven av Åbo Akademi* 1918, Åbo 1918, 224. Kap. XIX, III, 5: "Bägge medicinarna skola växelvis proponera något ur Hippocrates och Galenus. De skola även draga försorg om att kemiska arbeten utföras, för att den nytta som fysiken har för medicinen må så mycket klarare skönjas".

¹⁰⁸ C. M. Schybergson (red.), "Per Brahes Konstitutioner av år 1661 för Åbo Akademi", *Årsskrift utgiven av Åbo Akademi* 1919, Åbo 1920, 169-170, Kap. XVIII, IV, 2.

Statuuttien luettelemista teoksista puuttuu Raamattu. Vaikka Raamatun sana kävi periaatteessa myös luonnonfilosofiassa kaiken muun yli, ei Pyhää kirjaa todellakaan pidetty varsinaisena luonnonfilosofian oppikirjana, eikä Raamatun lukemista edellytetty osana fysiikan opintoja.¹⁰⁹ Jos näin olisi menetelty, olisi syyllistytty tuon ajan käsityksen mukaan kategoriavirheeseen, sillä kullakin opinalalla oli omat erityiset tiedon kohteensa, menetelmänsä ja auktoriteettinsa. Raamatun auktoriteettiasema luonnontutkimuksessa, tai laajemminkin teologian ja filosofian välinen suhde on kuitenkin niin laaja ja monisyinen aihepiiri, että sen käsitteleminen ei ole tässä yhteydessä mahdollista.

Usein on oletettu, että uuden ajan alun yliopistoissa todellakin opetettiin vain niiden kirjoittajien pohjalta, jotka statuuteissa nimettiin. Todellisuudessa statuuteissa mainitut auktorit eivät olleet ainoita auktoriteetteja, joiden teoksia yliopistoissa luennoitiin. Useissa Euroopan yliopistoissa, joissa opetus oli periaatteessa sidottu Aristoteleeseen, käytännössä tutustuttiin hyvinkin laajaan kirjoon sekä antiikin että uuden ajan auktoreita.¹¹⁰ Statuuttien määräykset eivät siis välttämättä ratkaisseet opetuksen todellista sisältöä. On luultavaa, että Turun Akatemiassakaan ei noudatettu statuuttien määräyksiä täsmällisesti, sillä ainakin vuonna 1645 akatemian rehtori patisti opettajia noudattamaan paremmin opetuksesta annettuja määräyksiä.¹¹¹

Voi myös kysyä, mitä tarkoitti se, että "jotakin auktoria luennoitiin"? Keskiajan yliopistoissa luentojen kulku oli seuraavanlainen: opettaja luki katkelman käsiteltävästä teoksesta, jonka opiskelija saattoi samalla kirjoittaa itselleen ylös ja siten vähitellen kerätä käsikirjoituksena koko teoksen. Tämän jälkeen opettaja selitti tekstin sekä kielellistä että asiallista merkitystä ja siitä kumpuavia ongelmia joko *cursorie* tai *ordinarie*, suppeammin tai laveammin.¹¹²

Emme voi koskaan tarkkaan tietää, kuinka lähellä tällaista luennoinnin tapaa Turun Akatemiassa oltiin, emmekä sitä, kuinka paljon tekstejä selitettäessä niitä esimerkiksi kritisoitiin. 1600-luvulta ei nimittäin ole säilynyt sen enempää opettajien kuin opiskelijoidenkaan tekemiä luentomuistiinpanoja. Akatemian luento-ohjelmat eivät myöskään ole tässä suhteessa kovin avuliaita: fysiikan osalta mainitaan yleensä vain luentojen aihe, ei sitä, mitä auktoria tai kirjaa luennolla oli tarkoitus noudattaa - sikäli kuin ylipäätään noudatettiin jotakin *tiettyä* teosta.¹¹³ Poikkeuksena tästä on luento-ohjelma vuodelta 1659, jolloin fysiikan professori Abraham Thauvonius kertoo luennoivansa loppuun Magiruksen fysiikan.¹¹⁴

¹⁰⁹ Ks. esim. P. Hahn - M. Ståålhöds, *In tota rerum natura non existens ignis*, Aboae 1694, 13: "Non equidem scripturae est, omnia quae in rerum natura occurrunt, nominare vel explicare: est tamen ejus, viam sternere, atque ausum dare philosophiae, rite dijudicandi res; quae & quales sint, & quomodo cum Ente summo conveniant".

¹¹⁰ Brockliss 1987, passim; J. Gascoigne, "The Universities and the Scientific Revolution: the Case of Newton and Restoration Cambridge" teoksessa *History of Science* xxiii (1985), 396-397; S. Lindroth, *Svensk Lärdomshistoria, Stormaktstiden*, Stockholm 1975, 387-394.

¹¹¹ *Consistorii Academici Aboensis Protokoll* 1640-1654, 21.1.1645, 149.

¹¹² J. Marenbon, *Later Medieval Philosophy (1150-1350)*, London 1993, 16-18; J. Hamesse, "The Scholastic Model of Reading" teoksessa G. Cavallo - R. Chartier (ed.), *A History of Reading in the West*, Massachusetts 1999, 104-108.

¹¹³ *Elenchus Praelectionum Publicarum* 1665, 1667, 1673, 1688, 1690, 1700, 1704, 1707.

¹¹⁴ *Elenchus Praelectionum Publicarum* 1659.

Väitöskirjojen saksalaiset auktoriteetit

Opetuksen käytännön tilanteesta antavat paremman kuvan maisterinväitöskirjat, olihan väittely luentojen ohella tärkein yliopistollien opetuksen muoto. Maisterinväitöskirjatkin edustavat virallista oppineisuutta siinä mielessä, että ne olivat julkaistuja ja siten ennakkotarkastuksen läpikäyneitä hengentuotteita. Opinnäytteissä näkyy kuitenkin laajempi liikkumavara kuin mitä statuuttien pohjalta voisi kuvitella.

Jos auktoriteetti määritellään henkilöksi, jonka näkemys useimmiten ratkaisee käsiteltävän kysymyksen todellisen laidan, ei pääasiallinen auktoriteetti väitöskirjoissa ollut Aristoteles eikä kukaan muukaan antiikin kirjailija. Selkeästi tärkeimmälle sijalle nousevat saksalaiset oppineet Daniel Sennert ja Johannes Sperling. Sennertin ja Sperlingin aseman turkulaisten auktoriteetteina tuo esille Andreas Thuronius väitöskirjassa *Contemplationis Philosophicae De Scientiae Naturalis Prooemio Inquisitiones Tres*, jota Michael Sutthoff puolusti vuonna 1665. Tuossa kirjoituksessa Thuronius moittii Francis Baconia seuraavaan tapaan: "Hän tekee fysiikasta käytännöllisen opinalan, taikka sekoittaa sen niistä kumpuaviin (käden)taitoihin, mikä on vastoin Sennertiä ja Sperlingiä. Comeniusta seuraten ja vastoin Sennertin ja Sperlingin mielipidettä hän myös olettaa luonnollisille kappaleille vieraita prinsippejä. Vastoin Sennertiä ja Sperlingiä hän olettaa että kaikki luonnolliset kappaleet ovat eläviä, ja vastoin Sennertiä ja Sperlingiä hän väkisin esittää uusia ja ennen kuulumattomia käsitteitä ja termejä, ja keksiä sepustaa uuden opetusmenetelmän. Hän haluaa etteivät substantiaaliset muodot olisi mitään muuta kuin tietty osien järjestys, niin kuin on laita muillakin aggregaateilla. Tämä on myös vastoin Sennertiä ja Sperlingiä".¹¹⁵

Keitä siis olivat Sennert ja Sperling? Daniel Sennert (1572-1637) oli filosofi ja Wittenbergin yliopiston lääketieteen professori vuosina 1603-37. Vaikkeivat nykyiset lääketieteen historiat Sennertiä juuri tunnekaan, hän oli omana aikanaan varsin näkyvä hahmo. Sennert omaksui kemiallisen lähestymistavan sairauksiin, ja hän muokkasi kiistehtyä Paracelsuksen oppia paremmin sopivaksi aristotelisen luonnonfilosofian ja galenistisen lääketieteen raameihin. Sennertin teokset olivat suosittuja oppikirjoja 1600-luvun yliopistoissa, ja vielä 1660-luvullakin hänen teoksiaan käännettiin englannin kielelle.

Johannes Sperling puolestaan oli Sennertin oppilas, ja hän puolusti opettajansa näkemyksiä erilaisissa 1630-luvun oppikiistoissa. Niistä ehkä kiihkein koski kysymystä sielujen alkuperästä, ts. tapaa, jolla sielu siirtyy syntyvään lapseen. Sperling toimi Wittenbergin yliopiston fysiikan professorina 1634-58. Sperling ei ollut kovinkaan omaperäinen ajattelija, vaan hän pikemminkin yksinkertaisti Sennertin luonnonfilosofisia oppeja entisestäänkin, ja rakensi niistä yliopistoille pedagogisesti käyttökelpoisen järjestelmän. Sperlingin filosofia rakentui lähes täysin aristotelisen filosofian käsitteistöille, ja siten - kiertotietä - antiikin filosofinen käsitteistö eli 1600-luvun vaatimuksiin sopeutettuna.

Sennertin ja Sperlingin teksteihin viitattiin pääasiallisena lähteenä suurimmassa osassa Turun Akatemiassa julkaistuja luonnonopillisia väitöskirjoja 1650-luvulta alkaen aina 1700-luvun alkuvuosiin saakka. Heidän asemansa luonnonfilosofian auktoriteetteina

¹¹⁵ A. Thuronius - M. Sutthoff, *Contemplationis philosophicae De Scientiae Naturalis Prooemio*, Aboae 1665, 25.

ei perustu virallisiin määräyksiin vaan akateemisen yhteisön sanattomalle sopimukselle. Sellaisenakin Sennertin ja Sperlingin asema oli erittäin vahva. Vaikuttaa siltä, että heidän teoksiaan luettiin paljon mieluummin kuin Aristoteleen alkuperäistekstejä. Syitä tälle voi olla monia.

Kuten tunnettua, Aristoteleen teokset ovat vaikeahkoja, ja on täysin mahdollista, että ne olisivat olleet liiankin vaikeita keskiverto-opiskelijalle Turun Akatemiassa. Siihen verrattuna Sperlingin luonnonfilosofia oli selkeää, ja oppiaines oli järjestetty tuon ajan pedagogisia käytäntöjä ja kurssien etenemisjärjestystä silmälläpitäen. Tuskinpa vailla merkitystä on sekään, että Sennert ja Sperling toimivat juuri Wittenbergin yliopistossa, josta varsinkin pohjoisen luterilaiset yliopistot hakivat opilliset esikuvansa niin teologian kuin filosofiankin alueella. Sennertin ja Sperlingin luonnonoppi oli sovitettu luterilaisen puhdasoppisuuden raameihin, mikä oli tärkeää aikana, jolloin filosofia ja teologia olivat monella tapaa yhteydessä toisiinsa.

Ehkä kaikkein yllättävin näkökanta kuitenkin paljastuu, kun tarkastellaan Turun Akatemian kirjastoluetteloa vuodelta 1682. Sen perusteella Akatemian kirjastossa oli kyllä kattava valikoima antiikin kirjallisuutta aina Catulluksesta ja Cicerosta Homerokseen ja Vergiliukseen. Tärkeimmät, laajalti ottaen luonnontieteelliset klassikot löytyvät sieltä myös, kuten Ptolemaioksen *Almagest* ja *Geometria*, Eukleideen *Elementa*, sekä Hippokrateen ja Senecan teokset.¹¹⁶ Aristoteleen kohdalta tilanne on kuitenkin niukempi: kirjastosta löytyvät logiikan kirjoitusten kokoelma *Organon*, Retoriikka ja Runousoppi sekä pseudo-aristotelinen *De mundo*. Myös Averroksen kommentaarit Aristoteleen teoksista olivat saatavilla, mutta on kyseenalaista kuinka paljon tuon keskiajallakin kammoksutun kommentaattorin tekstejä luettiin. Kirjaston luettelo ei tietenkään välttämättä ole täydellinen, ja toisaalta monilla professoreilla oli omia kirjastoja, joissa myös Aristoteleen luonnonfilosofiset teokset saattoivat olla paremmin edustettuina. Jotakin Aristoteleen todellisesta asemasta Turun Akatemiassa kuitenkin viestinee se, että hänen teoksiaan ei oltu hankittu.

Antiikin auktoreiden kritiikkiä

Erityisesti Keski-Euroopan yliopistoissa antiikin kirjoittajia myös kritisoitiin. Tyypillinen Aristoteles-kritiikki (tai oikeammin: aristotelismin kritiikki) syntyi jo Francesco Petrarchan kynästä 1300-luvulla, ja se vakiintui tiettyihin perusmuotoihin 1400-luvun ja humanismin myötä. Esimerkiksi Francis Baconin ja René Descartesin esittämä kritiikki aristotelista systeemiä kohtaan toistelee paljolti näitä samoja argumentteja.¹¹⁷

Renessanssiajalla muotoutunut Aristoteles-kritiikki rakensi yleensä kaksi rajalinjaa, joista ensimmäinen kulki Aristoteleen ja keskiaikaisten skolastikkojen välillä. Aristoteles tunnustettiin ylivertaiseksi filosofiksi, jonka opetuksen skolastikot olivat pilanneet antautumalla loputtomiin jaotteluihin ja hämäämään filosofiseen kielenkäyttöön. Jo

¹¹⁶ *Bibliotheca Regiae Academiae Aboensis sive Elenchus...* Aboae 1682.

¹¹⁷ C. Mercer, "The Vitality and Importance of Early Modern Aristotelianism" teoksessa T. Sorrell (ed.), *The Rise of Modern Philosophy. The Tension between the New and Traditional Philosophies from Machiavelli to Leibniz*, Oxford 1993, 34-38.

Petrarchan mukaan skolastikot rakastivat Aristotelesta enemmän kuin totuutta, olivat sokeita tosiasioille tuijottaessaan tähän epäjumalaansa, puhuivat kaikesta mutta eivät ymmärtäneet mitään, olivat riidoissa keskenään ja puhuivat kielellä jota itsekään eivät ymmärtäneet.¹¹⁸ Toinen kritiikin suunta pyrki erottamaan toisistaan ”hyvät” ja ”huonot” skolastikot. Uskottiin, että skolastikkojen joukossa oli myös muutamia, jotka saivat aikaan muutakin kuin filosofista sotkua, ja heitä kannatti seurata opillisessa mielessä.¹¹⁹

Yliopiston perussäännöissä vuodelta 1655 kehoitetaan filosofeja välttämään skolastikkojen ”hyödyttömiä spekulatioita, oikkuja ja rikkiviisauksia”.¹²⁰ Tämä painotus on mitä todennäköisimmin Upsalassa 1600-luvun alkuvuosikymmeninä vahvasti vaikuttaneen ramismin perua. Joitakin satunnaisia kaikuja curooppalaisista kritiikin suunnista on kuultavissa myös Turun Akatemiassa. Andreas Thuronius jakaa jo aiemmin mainitsemassani väitöksessä ”uudemmat fysiikasta kirjoittavat auktorit” (*recentiori Auctori Physici*) kolmeen ryhmään. Näitä ovat *Aristotelis sectatores*, *Novatores* ja *Naturae venatores*. Uusien oppien esittäjät, kuten Bacon ja Descartes saavat Thuroniuksen tuomion, mutta niin myös Aristoteleen oppien seuraajat, jolla hän tarkoittaa lähinnä keskiaikojen skolastikkoja: ”...he orjuuttivat mielensä Aristotelelle siinä määrin, että he kunnioittivat hänen Fysikaalisia oppejaan yhtä paljon kuin Pyhiä Kirjoituksia kunnioitetaan Teologiassa, ja he käyttivät enemmän aikaa ja vaivaa hänen tekstiensä esittämiseen ja tulkitsemiseen kuin luonnon salaisuuksien tutkimiseen. He asettivat hyödyttömiä kysymyksiä sekä pitkiä ja mielettömiä teesejä, joiden vuoksi opiskelijoiden ymmärrys häiriintyi ja asioiden tuntemus kummallisella tavalla hämärtyi ja piiloutui”.¹²¹

Thuroniuksen mielestä kultainen keskitie Aristoteleen auktoriteettiin takertuvan traditionalismin ja liiallisen uudistusmielisyys välillä saavutettiin lukemalla luonnon kirjaa hiuksia halkomatta. Parhaimman esimerkin tällaisesta tutkimuksesta tarjosi Thuroniuksen mielestä humanisti ja Aristoteles-komentaattori Julius Caesar Scaliger (1484-1558).

Turun Akatemiassa viitattiin silloin tällöin myös antiikin filosofien kulttuuritaustaan, kun haluttiin selittää heidän onnistumistaan, tai erityisesti epäonnistumista tietyissä asioissa. Erityisesti Aristoteleen ”pakanallisuus” tuntui selittävän sen, ettei hänen väitteisiinsä voinut aina luottaa. Erityisen voimakkaasti tämän toi esille kaunopuheisuuden, ja myöhemmin teologian professori Enevald Svenonius teoksessaan *Gymnasium capiendae rationis*. Svenoniuksen käsityksen mukaan filosofian tulisi yleensäkin palvella teologiaa kuten Hagar palveli emäntäänsä Saaraa. Kontrollinhaluun kuului myös uskonelämän kannalta tarkoituksenmukainen sensuuri antiikin auktorien suhteen. Svenoniuksen mukaan opiskelijoiden olisi hyödyllisintä opiskella latinaa kristittyjen kirjoittajien tekstejä lukemalla, sillä silloin he oppisivat kielen ohella myös

¹¹⁸ Petrarca, 65, 74, 97, 102-106.

¹¹⁹ Mercer, 42.

¹²⁰ Schybergson 1918, Kap. XIX, 5: ”Professorerna, och i synnerhet filosoferna, skola för ungdomen proponera sina discipliner klart och åskådligt, med undvikande av skolastikernas omsvep samt deras onyttiga spekulationer, griller och spetsfundigheter, och skola vid sin undervisning använda en metod, som icke allenast överensstämmer med de sakers natur och beskaffenhet, som behandlas, utan även noggrannt är rätad efter lärjungarnas ståndpunkt”.

¹²¹ Thuronius 1665, 18.

uskon perusteita. Jos kuitenkin antiikin auktoireita haluttiin lukea, esimerkiksi heidän hienostuneen kielellisen tyyfinsä vuoksi, oli teokset ensin muokattava kristittyjen nuorukaisten käsiin sopiviksi: "Niinpä, koska katsomme, että on vaarallista opiskella filosofiaa pakanakirjailijoiden teoksista, lupaamme julkisesti ja sopusoinnussa Akatemian Senaatin määräysten mukaan, että Aristotelesta voidaan käyttää filosofian Johtajana, ja Ciceroa Retoriikan esimerkkinä ainoastaan siinä tapauksessa, että maalliset ja sopimattomat huomautukset on ensin perusteellisesti karsittu, huomiota suunnataan erityisesti siveellisesti kohottaviin esimerkkeihin, kehotukset syntiin on poistettu, ja kaikki muutkin muutettavat kohdat on muutettu".¹²²

Svenoniuksen näkemykset ovat Turun mittakaavassakin poikkeuksellisen ankaria, eivätkä fysiikan professorit yleensä olleet valmiita palvelemaan teologiaa yhtä nöyrästi kuin Svenoniuksen retoriikka näytti edellyttävän. Antiikin auktoireita ei vielä 1600-luvun Turussa moitittu kovin voimakkaasti.

Eklektismi - ratkaisuyritys auktoriteettien kriisiin

Aristotelismi joutui Euroopan opinahjoissa entistä ahtaammalle 1600-luvun kuluessa, ja antiikin auktoireita kohtaan esitetty arvostelu lujeni. Turun Akatemiassakin kävi selväksi, ettei antiikin auktoireita voinut enää yksiselitteisesti pitää auktoriteetteina, sikäli kuin oli koskaan pidettykään. Yksi ilmaus vanhojen auktoriteettien kriisistä oli eklektismi. Se oli yritys säilyttää arvokkaimmaksi koetut piirteet vanhoista opeista ja sisällyttää samalla opin kaanoniin myös uusien näkemysten edut. Myöhemmässä filosofian historiassa eklektismiä on luonnehdittu varsin negatiivisesti.¹²³ 1600-luvulla eklektismi päinvastoin koettiin viisaaksi lähestymistavaksi oppeihin: enää ei haluttu leimautua yhden mestarin kannattajaksi, vaan usealta eri auktorilta haluttiin poimia se, mikä heidän opeissaan oli parasta.

Aristotelinen filosofia uuden ajan alussa oli jo sinänsäkin luonteeltaan eklektistä. Aristotelismiin lainattiin piirteitä kilpailevilta oppisuunnilta, myös uuden luonnontieteen piiristä. Näin kuitenkin tehtiin asiaa sen laajemmin perustelematta, ja näkemykset ikään kuin sulautettiin aristotelismin kaikenkattavan otsakkeen alle. Varsinainen eklektismi puolestaan pyrki koostamaan opilliset näkemyksensä tietoisesti valikoiduista, keskenään periaatteessa tasa-arvoisista palasista. Eklektismikään ei ollut turkulaisten keksintöä, vaan samantapaisia ajatuksia esitettiin myös rintamaiden yliopistoissa. Turun kannalta merkittäviä eklektikkoja olivat saksalaiset J. C. Sturm ja J. F. Buddeus, joiden työ todennäköisesti tunnettiin Turussakin, samoin kuin alankomaalaisen humanistin Gerhard Vossiuksen ja hänen poikansa Isaacin eklektismiä suosivat näkemykset.¹²⁴

Eklektismi näyttöytyy Turun Akatemiassa 1670-luvulta alkaen. Esimerkiksi vuonna 1672 Latinan kielen professori Martin Miltopaeus kirjoitti filosofian luonteesta ja sen

¹²² E. Svenonius, *Gymnasium capiendae rationis humanae*, Aboac 1662, 11.

¹²³ ks. esim. A. Lalonde, *Vocabulaire Technique et Critique de la Philosophie* I, Paris 1932, 186.

¹²⁴ M. Kallinen, *Change and Stability Natural Philosophy at the Academy of Turku 1640-1713*, Helsinki 1995, 373-382; B. Lindberg, "Den eklektiska filosofien och "libertas philosophandi". Svensk universitetsfilosofi under 1700-talets första decennier", *Lychnos* 1973-74, Uppsala 1975, 217-234.

oikeasta käytöstä seuraavasti: "Filosofialla emme ymmärrä Stoaista, Platonista, Epikurolaista, emmekä Aristotelista filosofiaa, vaan mitä hyvänsä on näiden koulujen taholta sanottu oikein, sitä valikoitua kokonaisuutta tulee kutsua Filosofian nimellä, ja juuri tämä täytyy meidän säilyttää ja pitää käytössämme, kuten Augustinus meitä kehottaa".¹²⁵

Se valikoima, josta Miltopaeus filosofiansa rakentaisi, saattaa näyttää kovin antiikkiselta. Kuitenkin esimerkiksi stoalaisuus tarkoitti 1600-luvulla ennen muuta 1500-luvulla herännyttä ns. uusstoalaisuutta, ja epikuroalaisuudeksi nimitettiin 1600-luvulla monenlaisia atomiopeja.

Eklektismi paljastaa muutoksen turkulaisten tavassa suhtautua auktoriteetteihin. Kukaan yksittäinen auktori ei ollut kaikissa asioissa erehtymätön, mutta moni oli jossakin asiassa muita parempi. Yhden auktoriteetin seuraajaksi lukeutuminen oli orjuutta: koulukuntalaiset rakastivat dogmiaan enemmän kuin totuutta, sanottiin. Tämä syytöshän oli usein suunnattu aristoteelikkoja vastaan. Daniel Achrelius kirjoittaa crään väitöskirjan onnittelepuheessa 1690: "Lopuksi on sanottava, että ymmärtäminen ei ole sitä että kuuluu tähän tai tuohon koulukuntaan (*sect*), tai että kunnioittaa yhden auktorin nimeä ja käsityksiä, ja samalla halveksii asioiden sisäisiä ominaisuuksia, mutta olla viisas on sitä että puolustaa totuutta, on kokemuksissaan rikas ja onnellinen toimintoissaan".¹²⁶

Näiden parhaiden palojen poimimisen saattoi suorittaa kukin oppinut itse. Tavallisenkin yliopisto-oppineen oli siis mahdollista omaksua tällainen uudenlainen, aktiivinen ja vastuullinen rooli. Eklektismin tarjoama uusi filosofoinnin vapaus, *libertas philosophandi*, vaati kuitenkin järjen ohjausta, jotta valinta tapahtuisi ns. terveitä periaatteita noudattaen - muutoin *libertas* uhkasi kääntyä *licentiaksi*, mielivallaksi. Mitä nämä "terveet periaatteet" tai valintakriteerit olisivat, ei koskaan muotoiltu ääneen.

Achrelius, joka näyttää olleen eklektisen lähestymistavan tärkeimpiä suosijoita Turussa 1600-luvun puolella, vetoaa antiikin esikuvaan puhuessaan oppien valikoinnin oikeutuksen puolesta: "Tätä Kuningatarta (=totuutta) kunnioittaa rehellinen Akateeminen vapaus yhdessä sellaisten privilegioiden kanssa, jonka kaikista viisain Roomalainen esittelee meille lyhyin sanoin, jotka lyhydestään huolimatta ovat pohdiskelun arvoiset: he, jotka elivät meitä ennen saivat aikaan paljon, mutta he eivät saaneet tehneeksi kaikkea. Meidän ajallemme on jäänyt vielä paljon tehtävää, ja mahdollisuus yhä lisätä jotakin ei ole poissa häneltäkään joka syntyy tuhannen vuosisadan päästä".¹²⁷

Tällä Achrelius viittaa Senecan kirjeeseen numero 64 Luciliukselle.¹²⁸ Achreliuksen omat valinnat filosofian kirjosta olivat suhteellisen turvallisia eivätkä suuresti poikenneet totutuista linjoista. Sitä paitsi hänen eklektismiään voisi yhtä hyvin nimittää synkretismiksi, sillä Achreliuksen pyrkimyksenä oli saada poimimansa eri elementit soittamaan yhtenäistä sävelmää. Achreliuksen omana aikana synkretismi -nimeä ei kuitenkaan ollut viisasta käyttää, sillä synkretismi tarkoitti 1600-luvun Ruotsissa kalvinististen ja katolisten oppien ujuttamista puhdasoppisen luterilaisuuden sekaan.

¹²⁵ M. Miltopaeus - A. Lithomannus, *Disputatio Philosophica Theoremata Nonnulla Miscellanea exhibens*, Th. I, Aboae 1672.

¹²⁶ D. Achrelius, "Preximie Dn. Respondens" teoksessa P. Hahn - A. Lundius, *De sensibus hominis*, Aboae 1690.

¹²⁷ D. Achrelius, *Contemplationes mundi, Cordate et Candide Lector b3*, Aboae 1682.

¹²⁸ Seneca, *epistulae morales ad Lucilium* 64.7-8, 9.

Auktoriteetit ja yhteiskunnan rakenteet

Yritän lopuksi vielä lyhyesti luonnehtia syitä siihen, miksi luottamus tiettyihin auktoriteetteihin, niin antiikin kuin uudempiinkin, säilytti asemaansa Turun Akatemiassa niin kauan, että kuvio alkoi toden teolla murtua vasta siinä vaiheessa, kun ison vihan jälkeen yliopisto avattiin uudelleen uudistuneen professorikunnan voimin.

Vanhassa Turun Akatemiassa käsitykset fysikaalisen tiedon luonteesta ja siten myös tiedon hankinnan lähtökohdista nojautuivat aristoteliseen filosofiaan. Fysiikka määriteltiin usein seuraavalla tavalla: *“Physica est scientia corporis naturalis, quatenus naturale est”*. Kaikki aineesta ja muodosta koostuvat kappaleet olivat “luonnollisia kappaleita”, ja tieto kohdistui sen formaalisiin, materiaalsiin, vaikuttaviin ja päämääräsyihin. Oppineen ei kuitenkaan oletettu omin päin etsivän näitä syitä, vaan opillinen aktiviteetti oli ihannemuodossaan jo olemassaolevan tiedon järjestelyä uudelleen. Tarkoituksena oli rakentaa olemassaolevista aineksista mahdollisimman kattava, mutta samalla pedagogisesti toimiva ja selkeä systeemi. Tutkijan oma panos ei koskenut niinkään tiedon sisältöä kuin sen järjestystä.

Tällainen ajattelutapa sopi hyvin tuon ajan laajempaan sosiaaliseen normistoon. Hierarkista järjestelmää pidettiin yhteiskunnan ja sen eri osien kannalta parhaana. Samalla tavoin kuin maallinen auktoriteetti, kuningas ja valtaneuvokset, pitivät käsissään ylintä maallista valtaa, tai piispat hengellistä, pitivät Aristoteles - ja hänen nimissään Sennert ja Sperling - hallussaan korkeinta tietämyksen valtaa. Aivan kuten niskoittelu esivaltaa vastaan oli rikos, oli myös opillisten auktoriteettien uhmaaminen tuomittavaa.

Omien ja uusien, varsinkin kiistanalaisten näkemysten esittäminen ei ollut epäsuotavaa yksinomaan opin sisällön kannalta, vaan samalla uhmattiin vallitsevaa sosiaalista järjestystä yleisemminkin. Elämänmeno 1600-luvulla oli paitsi hierarkkista, myös kollektiivista. Yleisesti ajateltiin, että yhden ihmisen tekemä synty tai rikos saattoi langettaa jumalallisen rangaistuksen koko yhteisön päälle. Sama ajattelutapa ulottui myös akateemiseen maailmaan. Kun lisäksi antiikin auktorien auktoriteetin tukena oli vuosisatojen mittainen perinne, ei vanhaa ja koettua siksiäkään haluttu tyystin hylätä ja omaksua uusia, mutta kenties kestävämpiä näkemyksiä.

Viiime kädessä auktoriteettien arvottamisessa on kysymys vallasta - sekä päätävävallasta yliopistoyhteisön sisällä että yleisemminkin opillisesta arvovallasta, varsinkin kun nämä kaksi usein kietoutuivat toisiinsa. Se, joka asetti vaikkapa Aristoteleen näkemykset kyseenalaiseksi, kyseenalaisti luonnollisesti samalla myös sen oppineiden polven ajatukset ja työn, joka oli rakentanut Aristoteleen varaan. Samalla kyseenalaistui myös kritisoitavan oikeutus toimia tiedon jakajana tai totuuden ja epätotuuden määrittäjänä, kuten myös vaikkapa tieteenalojen rajat.

Tätä taustaa vasten käy paremmin ymmärrettäväksi myös Akatemian rehtori Georgius Alanuksen usein siteerattu lausuma Turun Akatemian konsistorissa 22.1.1645. Pöytäkirjat kertovat tapauksesta seuraavaa: “Konsistorissa huomautettiin myös, ettei kukaan professoreista saa ilman hänen Kuninkaallisen majesteettinsa tai Yliopiston kanslerin lupaa luennoida julkisesti minkään muun kirjoittajan pohjalta kuin niiden, jotka Yliopiston konstituutiossa nimenomaisesti mainitaan. Ja näitä luentoja on yleensäkin kiirehdittävä siten, että yhden kirjoittajan teksti tulee käsitellyksi säädettyssä ajassa. Eikä kenenkään tule vastustaa vanhojen kirjoittajien hyviä näkemyksiä, ja puolustaa julkisesti omaa mielipidettään tai uusien auktorien arveluita. Mutta jos vanhoissa kirjoittajissa on

havaittavissa jokin virhe tai puutteellisuus, täytyy asia kääntää parhain päin, ja hyvin perusteltu näkemys tulee selittää opiskelijoille siten, että he voivat omaksua parhaalta näyttävän kannan¹²⁹.

---

¹²⁹ *Consistorii Academici Aboensis Protokoll 1640-1671*, 149. 22.1.1645.

Yksi ja sama Herakleitos? Herakleitoksen fragmentteja, Pentti Saarikosken tekstejä

Janna Kantola

Pentti Saarikoski muistetaan pikemminkin runoutemme *enfant terrible*na kuin antiikin kulttuurin hyödyntäjänä. Antiikin kirjallisuus ja filosofia oli hänelle kuitenkin, kuten usealle 1900-luvun länsimaiselle kirjailijalle, huomionarvoinen inspiraation lähde. Jo varhaisin runotuotanto puhuu sen puolesta: Pekka Tarkka on kutsunut Saarikosken kolmen ensimmäisen teoksen kokonaisuutta hänen kreikkalaiseksi kaudekseen. Näihin nuoruuden töihin kuuluu huomionarvoisena osana antiikin nimistöä: Herakleitoksen lisäksi näkyvät myös Sapfo ja Hipponaks, jotka olivat mukana suomennosten muodossa. Antiikki, kuten kaikki muukin, mikä oli osa häntä, kulki mukana Saarikosken runoilijan matkan alusta loppuun. Antiikin vaikutuksen voi jopa havaita vahvistuvan loppua kohti kuljettaessa. Saarikoski oli 35-vuotiaana kääntänyt *Odyssseian*, ja toivoi saavansa *Iliaan* käännöksen valmiiksi täyttäessään 45-vuotta. Työ jäi kesken: muutamia jaksoja julkaistiin kuitenkin Parnassossa. "Kreikkalaisuus", toinen kreikkalainen kausi, näkyy suomennosten ohella myös Saarikosken omassa myöhäisimmässä tuotannossa, hänen *Tiarnia*-sarjassaan (1977-1983). Eikä vähiten siksi, että käännökset olivat läheisessä yhteydessä hänen lyriikkaansa: käännetyistä tekstistä muotoutui usein lyyrinen vastineensa Saarikosken omaan tuotantoon.¹ Toiselle kreikkalaiselle kaudelle, ja *Tiarnialle*, tunnistettavimmat kasvot antaa kuitenkin, hämäryydestään huolimatta ja siitä johtuen, esisokraattinen Herakleitos.

Saarikosken Herakleitos-kytkentöjen tarkentaminen on sittenkin aloitettava runoilijan taipaleen alusta, hänen *Nuoruuden päiväkirjoistaan*. Etenen seuraavassa tästä lähtökohdasta aivan loppuun, hänen viimeisen teokseensa, postuumisti ilmestyneeseen *Hämärän tanssit* -runoelmaan, jossa Herakleitos on osin jo nimessä. Aloitan kuitenkin lyhyellä johdannolla Herakleitoksen ajatteluun ja hänen henkilöhahmoonsa niiltä osin kuin ne ovat Saarikosken tuotannon osalta merkityksellisiä, ennen kuin siirryn hänen varsinaiseen osaansa Saarikosken tuotannossa.

Lisänimi "Hämärä", jota Saarikoskikin mielellään käytti Herakleitoksen yhteydessä, liitettiin Herakleitokseen jo hänen eläessään. Sittenmin Herakleitoksen hämäryys on

---

¹ Ks. esim. H. K. Riikonen, *Paikkoja ja myyttejä. Tutkielmia Pentti Saarikosken Ruotsin-kauden tuotannosta*, Helsinki 1996, 79-82.

tummunut yhä, yhtäältä koska hänen tekstinsä ovat säilyneet vain osin, ja toisen käden lähteiden kautta, ja toisaalta myös siksi, että viittaukset Herakleitokseen ovat olleet hajanaisia ja yleistäviä. On todettu Herakleitoksen olevan näissä yleistyksissä murehtiva filosofi, joka vaikeroi ikuisesta paluusta.² Arkipäiväistävästä myytistään huolimatta Herakleitosta ei ole sivuutettu, ei filosofian eikä runoudenkaan yhteydessä. Herakleitoksen jälkiä näkyy mm. Nietzschen ja Simone Weilin kirjoituksissa, mitä myös tutkimuksessa on paljon pohdittu. Mutta ennen kaikkea Herakleitos on yhä uudelleen muistettu runoudessa, johon Herakleitos liitetään jo Platonista alkaen, joka *Theaitetos*-dialogissa (155e) moittii hänen tapaansa käteä ajatuksensa runouteen. 1900-luvun merkittävistä runoilijoista, joiden runoudessa Herakleitoksella on ollut tekemistä, ja jotka olivat erityisen merkityksellisiä Pentti Saarikoskellekin, voisi mainita T.S. Eliotin, Gunnar Ekelöfin sekä Charles Olsonin. Heitä lukiessa — rinnakkain tai erikseen — vakuuttuu, että Herakleitos oli runoilijoiden filosofi, tai oikeastaan, että hän oli runoilija filosofien joukossa, kuten Platonin väittämäkin implikoi.

Maine "runoilijoiden filosofina" on vastaavasti saattanut vaikuttaa vinouttavastikin Herakleitoksen ajattelun painopisteiden myöhempään muotoutumiseen. Herakleitoksen ajattelun "runollinen" ja usein mystinenkin puoli korostuu, kun Herakleitosta tarkastellaan runoilijoiden ketjussa, sen sijaan, että huomattaisiin hänen ajattelussaan yhtäläillä korostunut radikalismi ja ajoittainen misantrooppisuuskin. Se puoli siis, joka näkyy esimerkiksi sellaisissa aforismeissa kuin "Typeryksen panee jokainen uusi teoria hypymään innostuksesta"³ tai "Koirat haukkuvat sitä mitä eivät tunne"⁴ tai "Silmät korvia luotettavimmat todistajat"⁵ tai sellaisissa sivalluksissa kuten "Pythagoras suunpieksäjien edelläkävijä"⁶ tai "Kaikki täysi-ikäiset efesolaiset vetäkööt itsensä hirteen ja jättäkööt kaupungin poikasten hoitoon, sillä he karkoittivat parhaan miehensä, Hermodoroksen, sanoen: "Meistä älköön kukaan olko muita parempi, tai jos niin olkoon sitä jossakin muualla".⁷ Siksi lienee perusteltua sanoa, että Herakleitos on lähtökohdiltaan runollista mainettaan kumouksellisempi, mutta myös rationaalisempi. Hänen mukaansa kaikilla ihmisillä oli kyky tuntea itsensä ja ajatella järkevästi.⁸

Saarikoski suomensi Herakleitoksen fragmentit seitsemänkymmentäluvun alussa. Hänen suomennoksessaan Herakleitoksen rationaalinen eikä radikaalinenkaan puoli jää varjoon. Luultavasti osin tämän painotuksen tähden käännoistä moitittiin muun muassa siitä, että Saarikosken Herakleitos vaikutti toisinaan jääneen yksikseenä harhailevaksi ikuisiksi nuoreksi mieheksi. Siksi myös tuntui perustellulta sanoa, että aforismikokoelma *Yksi ja sama* oli yhtä paljon osa Saarikosken tuotantoa kuin kappale käännettyä antiikin kirjallisuutta.⁹

² U. Hölscher, *Nietzsche's Debt to Heraclitus, Classical Influences on Western Thought A.D. 1650-1870. Proceedings of an International Conference Held at King's College Cambridge March 1977*, Cambridge 1979, 339.

³ Herakleitos, *Yksi ja sama: Aforismeja* (suomentanut P. Saarikoski), Helsinki 1971, 35.

⁴ Herakleitos 1971, 39.

⁵ Herakleitos 1971, 40.

⁶ Herakleitos 1971, 34.

⁷ Herakleitos 1971, 47.

⁸ Herakleitos 1971, 46.

⁹ K. Simonsuuri, *Nopanheitäjä*, Helsinki 1989, 56-59.

Toisaalta Saarikoski halusi tietoisesti uhmata antiikin kirjallisuuden kääntämisen traditiota, Ezra Poundin hengessä hän ivasi ”professorikäännöksiä”. Omissa suomennoksissaan hän noudatti painotetun vapaata tyyliä, suosi anakronismeja jne.. Parnassossa, kuusikymmentäluvun puolivälissä, Saarikoski kuulutti kohdanneensa akateemiselta taholta käännöstensä suhteen vastarintaa. Hän valitti saaneensa kokea, että Suomessa sen kaltaiset yritykset kuin hänen suomennoksensa Sapfon tai Herakleitoksen fragmenteista kohtaavat vastustusta Kreikan ja Rooman kirjallisuuden asiantuntijoiden taholta. Saarikoski ihmetteli, että kyseiset asiantuntijat saattoivat jopa väittää, että antiikin kirjallisuuden kääntäminen ei ilman yliopistollisia opintoja ole mahdollista, ja että heidän näkemyksensä mukaan sellainen kääntäjä, joka filologina on amatööri, ei voi ottaa itselleen kovin suuria vapauksia vanhoja mestareita tulkitessaan. Saarikosken mukaan lopputulos saattoi olla huomattavasti pahempi, jos kääntäjä oli ammattilainen filologina, mutta runoilijana harrastelija. Taiteellinen intuitio oli hänen mukaansa oleellisin vaatimus alkuperäisen tekstin tunnelman ja maun tavoittamiseksi.¹⁰ Kun punnitsee Saarikosken Herakleitos-käännöstä ja hänen mietintöjään sen suhteen nykyhetken näkökulmasta, ja vielä Saarikosken myöhäistuotannon valossa, on yhä vaivattomampaa nähdä Saarikosken heijastelevan käännöksessään niitä tunteja, jotka olivat esillä ajallisesti suhteellisen rinnakkaisissa kokoelmissa, kuten esimerkiksi kokoelmissa *Katselen Stalinin pään yli ulos* (1969) tai *Alue* (1973), joissa poliittinen radikalismi oli ensiarvoisessa osassa. Kuitenkin on muistettava, että Saarikosken poliittinen radikalismi oli taiteeseen nojaavaa, aivan kuten hänen kiinnostuksensa Herakleitoksen filosofiaakin kohtaan. Taiteellinen intuitio ohjasi häntä poliittisten painotustenkin suhteen, ei ”oppineisuus”, tai edes perehtyneisyys painotettuihin yhteiskunnallisiin näkemyksiin.¹¹

Kaikesta huolimatta Herakleitoksen fragmentit eivät olleet Saarikoskelle ainoastaan suomennettavaa tekstiä, eivätkä vain taiteellisen ambition kohde. Saarikoski on suoranaaisesti kirjoittanut Herakleitoksen kuuluneen hänen runoutensa henkilökuntaan. Ja Suomessa juuri Pentti Saarikoski on vaikuttanut — paljolti käännöksensä tähden — Herakleitoksen tunnettavuuteen. Saarikosken lisäksi, ja ennen häntä, on Erik Steniuksen *Tankens gryning* vaikuttanut Herakleitos-tietouteen Suomessa. Myös Saarikoski itse piti Steniuksen teosta ”parhaana ja innostavimpana oppaana” ”esisokraattisten” ajattelijoiden maailmaan.¹² Mutta erityisesti suomenkielisten osalta Pentti Saarikoski vaikutti Herakleitoksen uudelleen syntymiseen suomalaisessa kontekstissa. On jopa sanottu Herakleitoksen tulleen Suomeen vuonna 1971, jolloin Saarikosken suomennos ilmestyi.¹³ Kyseisen käännöksen jälkilauseessa Saarikoski mainitsee Herakleitoksen rohkean rationalismin ja radikalismien tehneen häneen lähtemättömän vaikutuksen.¹⁴ Tuon aikainen runous vasemmistolaisine painotuksineen lienee saanut osansa kyseisestä ehdottomuudesta, mutta hänen ajattelunsa toinen,

¹⁰ Y. Hosiaisuus, *Euroopan reunalla, kosken korvalla: Jumalten narri Pentti Saarikoski*, Helsinki 1998, 112-113. (P. Saarikoski, Kommentti kääntämisestä, Parnasso (1965).)

¹¹ Esimerkiksi Mia Berner on esittänyt Muistelmateoksessaan *P.S. Merkintöjä suruvuodelta epäilynsä siitä, että Saarikoski olisi koskaan perehtynyt Marxin kirjoituksiin.*

¹² Herakleitos 1971, 53.

¹³ Simonsuuri, 56.

¹⁴ Herakleitos 1971, 51.

hämärämpi puoli tulee esille myöhäisemmässä tuotannossa, erityisesti *Hämärän tansseissa*.

Kirsti Simonsuuri näkee Saarikosken käännökseen Herakleitoksen ennen muuta älykkäänä kyselijänä, hellittämättömänä ja rehellisenä etsijänä. Mutta hän on myös sitä mieltä, että elementit, jotka välittyvät voimakkaasti kreikkalaisesta alkutekstistä, jäävät suomalaisessa näkymättömiin, eikä tämä hänen mukaansa johdu pelkästään suomen kielen ilmaisukeinojen erilaisuudesta.¹⁵ Ylipäätään Saarikosken Herakleitos-käännös sai kuitenkin positiivisen vastaanoton. Uuden Suomen kritiikissään Maarit Kaimio kirjoitti Saarikosken noudattaneen käännoksessään erittäin tarkasti alkutekstiä, mikä oli hänen mielestään periaatteena oikea, Herakleitoksen ajatusten aitouden ja tyylin säilyttävä. Moitteita Saarikoski sai Kaimion arvostelussa lähinnä siitä, että hän oli ottanut valikoimaansa sellaisia fragmentteja, jotka on osoitettu epäaidoiksi tai vähintäänkin sanamuodoiltaan epäilyttäviksi. Kaimio ei tuo Simonsuuren tavoin esille logoksen suomentamista ”laiksi” epäonnistuneena ratkaisuna. Hänen mukaansa vähemmän onnistunut valinta sen sijaan on kosmoksen kääntäminen ”maailmaksi” ja fysiksen ”luonnoksi”.¹⁶ Kaimio oli kuitenkin sitä mieltä, että Herakleitoksen tyyli pääsi oikeuksiinsa Saarikosken taitavan työn tuloksena. Myös Harry Forsblom kiitti Helsingin Sanomien kritiikissään Saarikosken jatkavan suomennoksellaan hedelmällistä, virikkeitä antavaa ja korkeatasoista työtään.¹⁷

Näyttäisi kuitenkin siltä, että Herakleitoksen monimielinen hahmo ja ambivalentti ajattelu muuntuisi Saarikosken matkassa kulloistenkin henkilökohtaisten painotusten mukana. Niin kuin runoilijat usein, Saarikoski etsi Herakleitoksen filosofiasta yhteensopivia aineksia oman tematiikkansa kanssa, ja oli subjektiivinen valitsemisessaan.¹⁸ Varhaisimmassa tuotannossa Herakleitoksen osana oli toimia menneiden aikojen viisaana, yhtenä toisten antiikin runoilijoiden ja ajattelijoiden kanssa tuoda viestiä menneiltä ajoilta. Herakleitos jopa debytoi Saarikosken tuotannossa yhtäaikaa Saarikosken itsensä kanssa. Jo ensimmäisessä kokoelmassa *Runoja* vuodelta 1958 on puhe ”viisaasta kreikkalaisesta nimeltään Hämärä”. Saarikoski kirjoitti:

Viisas mies, kreikkalainen,
nimeltään Hämärä,
oli oikeassa, nyt sen ymmärrän:
en iltaan mennessä koskaan
ole pääsevä perille
ja yöllä nukkuessa,
tulen alkuuni takaisin.¹⁹

¹⁵ Simonsuuri, 59.

¹⁶ M. Kaimio, ”Uudet vedet — sama virta”, *Uusi Suomi* 9.12.1971.

¹⁷ H. Forsblom, ”Efesolaiset hirttäytykööt! Saarikoski jatkaa klassikkokäännöksiään”, *Helsingin Sanomat* 5.12.1971.

¹⁸ Kuten Gunnar Ekelöfkin runoudessaan. Ks. B. Landgren 1984, ”Gunnar Ekelöf och antiken”, *Kungl. Humanistiska Vetenskap-samfundet i Uppsala, Årsbok 1983-1984*, Uppsala.

¹⁹ P. Saarikoski, *Runoja*, Helsinki 1958, 22.

Runossa näkyy tietenkin Herakleitoksen ajattelun ehkä tärkein teesi, väite alun ja lopun yhtäläisyydestä, joka on tärkeä myös Saarikosken myöhäistuotannossa, hänen *Tiarniassaan*. Samoin Herakleitoksen usein käyttämät vastakohtat yö ja päivä ovat Saarikoskenkin varhaisessa runossa osoittamassa alun ja lopun yhtäläisyyttä.

Saarikosken runoudessa Herakleitos on siis ollut läsnä jo alusta asti; mutta Saarikosken ajatuksissa myös ennen runokokoelmien syntyä: jo varhaisissa päiväkirjamerkinnöissä on viittauksia Herakleitokseen. Tällöin Saarikosken apuna oli Walther Kranzin saksankielinen esitys esisokraattisista ajattelijoina.²⁰ Myöhemmin Saarikoski kuunteli vielä Rolf Westmanin luentoja Helsingin yliopistossa Herakleitoksesta ja muista esisokraatikoista.²¹ Herakleitos-kiinnostuksesta kieli myös *Nuoruuden päiväkirjojen* (313) merkintä vuodelta 1956. Saarikoski ilmoittaa kirjoittaneensa kyseisenä aamuna kolme Herakleitoksen aforismia yhdenmentoista vihkonsa nimilehdelle, ja tunnustaa, ettei tiedä, ymmärtääkö hän niistä tuon taivaallista, mutta ajattelee niiden joka tapauksessa kertovan sieltä tuleville sukupolville, että hän oli viisas mies ja osasi kreikan kieltä paremmin kuin ikätoverinsa. Tästäkin merkinnästä käy esille Saarikosken varhaisille teksteille luonteenomainen varmuus siitä, että hänen kirjoituksensa tulevat myöhemmin saamaan laajan lukijakunnan. Hän mm. viittaa tuleviin tutkijoihinsa ja antaa vihjeitä heille. Tässä yhteydessä voi Saarikosken toisaalta nähdä jäljittelevän toista nuoruutensa sankareista, Sören Kierkegaardia.²²

Myöhäistuotannon osalta Herakleitoksen osuutta alleviivaa sen sijaan mm. Saarikosken kirjaston luttelo. Tässä luettelossa mainitaan mm. Fredrik Långin teos *När Thales myntade uttryck*, jossa Herakleitoksen ajattelua käsitellään laajasti, ja jossa on Saarikosken tekemä merkintä: "Denna bok läste jag, när jag skrev Den dunkles dansar". Herakleitoksen vaikutus Saarikosken poetiikkaan on tietenkin paljon huomattavampi kuin yksittäiset esiintymiset runoteosten sivuilla, alluusiot tai viittaukset hänen fragmentteihinsa tai häntä käsitteleviin teoksiin. Saarikosken runollisemmatkin esikuvat tai vaikuttajat, esimerkiksi jo alussa mainitut T. S. Eliot, Gunnar Ekelöf tai Charles Olson, jakavat herakleitoslaista näkemystä todellisuuden luonteesta, alati muuttuvasta olevaisesta. Toisaalta Saarikoski oli myös taipuvainen näkemään Herakleitoksen vaikutusta muiden runoilijoiden töissä. Esimerkiksi teokseensa *Punaiset liput* sisällyttämässään kirjallisuusseksessä Eeva-Liisa Mannerista Saarikoski esitti ajatuksia tämän yhteyksistä Herakleitokseen ja muihin kreikkalaisiin luonnonfilosofoihin.²³

Mitä Herakleitoksen filosofiasta sitten jää Saarikosken teksteihin? Herakleitoksen filosofiassa on aineksia, joille voi ajatella Saarikosken poetiikan perustuvan, ainakin mitä *Hämärän tansseihin* tulee: siinä voi huomata noudatettavan samoja ajatuskuluja, etenkin kun toistuvasti allusoidaan Herakleitoksen fragmentteihin ja käytetään niitä eräänlaisina lähtökohtina monille polveileville ajatuskuluille. Niin Herakleitoksella kuin Saarikosken myöhäistuotannossakin ajatus alun ja lopun yhtäläisyydestä, ikuisesta paluusta on merkityksellisessä asemassa. Saarikoski tosin nivoo niin tähän kuin toisiinkin Herakleitoksen fragmenteista tuttuihin aiheisiin lukuisten muidenkin kuulujen ajattelijoiden ideoita. Usein myös sellaisten, joiden ajatteluun Herakleitos on ollut

²⁰ P. Tarkka, *Pentti Saarikoski: vuodet 1937-1963*, Helsinki 1996, 173.

²¹ Tarkka, 192.

²² Kierkegaard-yhteyksistä ks. T. Lehtinen, "Pentti Kierkekoski?", *Parnasso* 1 (1991) 15-18.

²³ P. Saarikoski, *Punaiset liput*, Helsinki 1966, 26.

vaikuttamassa, kuten esimerkiksi Nietzsche. Tässä Saarikoski noudattaa siis vastaavanlaista menettelyä kuin runoilijoiden suhteen.

Saarikosken runouden, etenkin myöhäistuotannon, tyypillisintä ainesta ovat hyvin pitkälle menevät rinnastukset ja analogiat. Paralleelien ja rinnastusten eksplisiittiseen korostamiseen nojaten ei liene liioiteltua olettaa, että Saarikosken runoudessaan käyttämällä myyttisillä ja historiallisilla hahmoillakin olisi kosketuskohtansa. Kuvaava tällaisen monimerkityksisyyden ja korostuneen kerrostamisen osalta on Saarikosken myöhäisimmän tekstin merkittävin hahmo ja aihe, nimittäin "hämärä". Jo runoelman nimi herättää ajatuksia muustakin kuin Herakleitoksesta, vaikka lukuisia alluusioita hänen fragmentteihinsä runoelmassa onkin. Tätä hämäryyttä selventää Parnassossa ja sittemmin *Tiarnia*-editiossa julkaistu runo *Post Scriptum*. Sen Hämärästä on moneksi:

olen pannut Hämrän
 tanssimaan
 minä olen ajanut hänet ahdistukseen
 se on hänen luolansa
 vesi nousee jo
 hänen kainalokuoppiinsa
 mutta hän tanssii koska
 tanssiminen on Hämrän virka
 hän tanssii minulle
 yön ja päivän hän tanssii
 tulevaisuuden hän on
 Quetzalcoatl hän on Kristus
 hän on hirvi ja jänis
 hän on puu
 hän on pajupensas kun hän tanssii
 hänen lantionsa on pilven reuna
 veneen varjo
 hän muistaa veneen
 kun hän pienenä poikana lähti
 soutanaan maailmasta pois
 vesi nousee hänen leukaansa
 mutta hän tanssii
 kalat ja linnut ja kaikki ajatukset
 meriheinät kun vesi nousee
 mcri menee hänen sieraimistaan sisään
 mutta hän tanssii
 saa suolaa silmiinsä
 mutta tanssii
 hengittää hiuksillaan²⁴

H. K. Riikonen on esimerkiksi kirjoittanut, että *Post Scriptum* muodostaa myyttihahmojen osalta yhteenvedon. Samalla se kertoo hänen mukaansa eräitä

²⁴ P. Saarikoski, *Tiarnia-sarja ja muut Ruotsin-kauden runot*, Helsinki 1996, 223-224.

Saarikosken lyriikan keskeisiä teemoja ja motiiveja:²⁵ erityisen tärkeä se on kuitenkin sarjan hämärä-aiheen kannalta. Nimestään huolimatta runoa voisi melkein pitää johdantona tai esipuheena sarjalle, vähintäänkin *Hämärän tansseille*. Runossa ei ainoastaan yhtäläistetä eri myyttihahmoja, vaan tahdotaan nähdäkseni myös ilmaista näiden hahmojen alkuperäistä samankaltaisuutta.

Miten Herakleitos sitten selväsanaisesti näkyy esimerkiksi *Hämärän tanssissa*? Kuten on jo ollut puhetta, allusoi Saarikoski useampaan kertaan suomentamiinsa Herakleitoksen fragmentteihin. Näiden lisäksi Saarikoski kerrostaakin runojen puhujaa tilanteisiin, joissa on yhtäläisyyttä Herakleitoksen elämänvaiheisiin. Analogian ajatus on siis tällöinkin läsnä. Saarikosken tapa hyödyntää Herakleitoksen elämästä kertovia dramatisoituja tarinoita *Hämärän tansseissa* näkyy oivallisimmin Saarikosken liittäessä niitä runoelmassa tanssivaan Hämärään. Tämä anekdoottien Herakleitos on esillä, kun tanssivaan Hämärään liitetään ainesta, joka on yhteydessä historiallisen Herakleitoksen elämänvaiheisiin. On puhe esimerkiksi "valtion asioiden hoitamisesta, niihin perehtymisestä"; valtion virkamiehenä olemisesta.²⁶ Runoelman Hämärän tavoin myös Herakleitos-Hämärä oli hoitanut valtion asioita. Kuten H. K. Riikonen on kuvaillut, esisokraattinen Herakleitos-Hämärä heittää noppaa siinä missä siinä Saarikosken Hämärä tanssii.²⁷ Anekdootin mukaan Herakleitos oli vetäytynyt Artemiin temppeliin valtion asioiden hoidosta, ja pelasi siellä lasten kanssa noppaa. Efc solaisten piirittäessä häntä Herakleitoksen kerrottiin tokaisseen näille "Mitä te kurjat siinä pällistelette? Eikö tämä muka ole parempaa tekemistä kuin teidän kanssanne hoitaa valtion asioita?"

Mutta entä tarkemmin filosofian tai poetiikan osalta, miten Herakleitoksen vaikutus näkyy Saarikosken tuotannossa tällöin? Metafyysikassahan Herakleitosta pidetään yhtenä ensimmäisistä, jotka yrittivät löytää yhteyden Yhden ja Monen välillä.²⁸ Tämä liittyy läheisesti Saarikoskellakin toistuvaan, eräällä tapaa panteistiseen, ajatukseen olemassaolon luonteesta. Myös Saarikosken poetiikan voi nähdä ilmentävän ajatusta siitä, että kaikki esineet, asiat ja objektit ilmentävät pohjimmiltaan yhtä ja samaa.

Länsimaisen ajattelun osalta Herakleitoksen merkityksellisyys liittyyneen kuitenkin pääosin käsitteeseen "vastakohtien filosofia", joka voidaan jäljittää hänen ajatteluunsa, ja termiin *enantiodromia*, jonka Jung käänsi vastakohtien väliseksi leikiksi, joka ilmenee tapahtumien edetessä, ajan kuluessa: näkökohtaa, jonka mukaan kaikki olemassaoleva kääntyy vastakohtakseen.²⁹ *Tiarnia*-sarjan poetiikassa voi nähdä eräänlaista viehtymystä *enantiomorfsuuteen*, johon liittyy "toivomus täydentää jokainen tunnettu järjestys sen omalla vastakohtalla". Samoin kuin Ralf Norrmanin analysoima Samuel Butler,³⁰ myös Saarikoski kääntää toistuvasti nurin erilaisia tunnettuja sanontoja tai ilmaisuja. *Hämärän tansseissa* myös Herakleitoksen aforismit ovat tällaisen työstämisen kohteena. Aforismeja ei välttämättä esitetä aivan kirjaimellisesti käänteisesti, sen sijaan niihin

²⁵ H. K. Riikonen, *Töitä ja päiviä: Tutkielmia Pentti Saarikosken myöhäistuotannosta*, Helsinki 1992, 27.

²⁶ P. Saarikoski, *Hämärän tanssit*, Helsinki 1983, 9.

²⁷ Riikonen 1992, 36.

²⁸ K. Freeman, *The Pre-Socratic Philosophers*, Oxford 1946, 128.

²⁹ J. J. Clarke, *Jung and Eastern Thought: A Dialogue with the Orient*, London 1994, 66.

³⁰ R. Norrman, "Enantiomorphism and Samuel Butler's *The Authoress of the Odyssey*", *Word & Image* 2 (1986).

lisätään toistuvasti jotakin sisältöä toiseen suuntaan muuttavaa. Esimerkiksi Herakleitoksen fragmentti "Tie ylös ja alas yksi ja sama" asetetaan seuraavanlaiseseen kontekstiin *Hämärän tansseissa*:

Tie ylös ja alas yksi ja sama, me olimme
 silloin kun me olimme nuoria me olimme ystävät
 vai olimmeko me oikeastaan
 [...]

 Ihmiset ovat minulle enemmän taloja kuin talot
 tie yksi ja sama, matka ei³¹

Paitsi muuntelemaan Herakleitoksen fragmenttia, runon puhuja on yhtä lailla valmis kyseenalaistamaan kaiken muunkin ("me olimme ystävät/ vai olimmeko oikeastaan"). Vaikka jokin lausahdus esitettäisiinkin itsestäänselvin äänenpainoin, voidaan se seuraavassa perua. *Hämärän tansseissa* nurinkääntäminen tapahtuu usein kirjaimellisesti: edeltävään väitteeseen lisätään vastakohtainen näkemys. Nurinkääntäminen voi tapahtua myös siten, että jotakin runossa esitettyä ajatusta on käytetty runossa toisaalla, jonka valossa myös kyseinen kohta näyttäytyy erilaisena.

Varsinkin *Hämärän tansseissa* korostetaan Herakleitoksen ajattelussa tärkeää vastakohtien välistä leikkiä:

päivä menee mailleen ennen kuin siihen
 pääsee käsiksi, ihminen
 tuhoutuu
 koska hän ei ymmärrä yhteyttä alun ja lopun välillä³²

Ajatus toistuu myös toisaalla runoelmassa:

Ei ole mitään eroa
 nuorempien ja vanhempien ihmisten kasvoissa
 nuoret ovat jo vanhoja, vanhat vielä nuoria
 En minä mitenkään muuten, juuri nyt
 osaa selittää suruani
 aikaa ei saa käsiinsä³³

Katkelma viittaa myös Herakleitoksen fragmenttiin 88, joka Saarikosken käännöksenä kuuluu: "Yksi ja sama on elävä ja kuollut, ja valvova ja nukkova, ja nuori ja vanha; sillä tuo on muututtuaan tämä, ja tämä muututtuaan tuo".³⁴

Hämärän tansseissa olennainen valon ja pimeyden oppositionaalinen suhde, näiden vastakohtien välinen leikki, on ilmaistu *Tuomaan evankeliumissakin*, tekstissä, jota

³¹ Saarikoski 1983, 17.

³² Saarikoski 1983, 17.

³³ Saarikoski 1983, 29.

³⁴ Herakleitos 1971, 36.

Saarikoski proosateoksessaan *Euroopan reuna* rinnastaa Herakleitoksen filosofisiin fragmentteihin. Jälleen Saarikoski leikittelee vastakohtaisuuksien ohella myös kaltaisuudella. Toisiaan vastustavien kielikuvien kautta voi nimittäin huomata *Tuomaan evankeliumin* lähestyvän Herakleitoksen filosofisiin fragmentteihin sisältyvää ajatusta olemassaolon virtaavasta luonteesta, kaiken olvaisen osallistumisesta jumaluuteen, joka on elämä meissä ja meidän ulkopuolellamme. Herakleitoksen fragmentissa 77 ajatus konkretistuu: "Kuolemattomattomat kuolevia, kuolevat kuolemattomia; tämä elää tuon kuolemaa, tuo kuolee tämän elämää".³⁵ Fragmenttiin liittyy Saarikosken *Hämärän tanssien* kohdalla yhä tärkeämmin muodonmuutoksen ajatus. Mielenkiintoista on sekin, että Saarikosken suomentaman ja hänen runoutensa jälkiä jättäneen Gunnar Ekelöfin teoksessa *En Mölna-Elegi*, jossa muodonmuutoksella on tärkeä sijansa, allusoidaan kyseiseen fragmenttiin. Kyseisessä Ekelöfin teoksessa kuvataan sarjaa metamorfooseja päähenkilön muuntuessa erilaisiin tilanteisiin ja rooleihin menneen ajan hahmojen muodossa. Tätä on Bengt Landgren nähnyt Ekelöfin tiivistävän juuri Herakleitoksen fragmenttiin 77 allusoiden: "Den luft jag andas stockar sig av döda,/ den först jag dricker är försatt med döda,/ de är min hunger och de är min föda:/ Jag dör deras liv, de lever min död".³⁶ Vastaavaa tematiikkaa näkyy Saarikoskellakin, näkyvimmin *Hämärän tanssien* ohella jo mainitussa *Post Scriptum* -runossa.

Lopuksi haluan palata takaisin artikkelin alkuun, siihen, miten Herakleitos on vaikuttanut useisiin tieteen, filosofian ja taiteen edustajien käsityksiin ja ajatusten rakentamiseen. Herakleitoksen vastakohtien filosofiassahan on nähty alkusoittoa Marxillekin, marxilaiselle dialektiikalle. Ja juuri marxismista Saarikoski löytää kosketuskohdan myös lempihahmoilleen, Jeesukselle ja Herakleitokselle. *Asiaa tai ei* -teoksessaan Saarikoski kirjoittaa marxismin perustuvan merkillisellä tavalla kahteen vastakkaiseen oppiin, etäisimpinä taustahahmoinaan sillä on Saarikosken mukaan yhtäältä kansanomainen Jeesus ja toisaalta aristokraattinen Herakleitos. Hän näkee Jeesuksen ja Herakleitoksen ajatusten voivan auttaa meitä löytämään itsemme ja siten myös ratkaisun maailman luhistavilta tuntuviin ongelmiin.³⁷

Samoin voi perustellusti ajatella, että samaista itseymmärrystä ja sitä kautta myös yksilöllistä ymmärrystä olemassaolon luonteesta haetaan myös Saarikosken tuotannon kokonaisuudessa. Herakleitoksen terminologiaa käyttäkseni, tavoitellaan ymmärrystä *logoksesta*, siitä, jonka Saarikoski suomensi "Laiksi, koska ei parempaakaan vastinetta keksinyt", siitä "joka kaiken kautta ohjaa kaikkea". Ajatus paluusta kreikkalaisten ajattelun alkuhämäriin, ja juuri Herakleitokseen, tulee perustelluksi Saarikosken ajatuksella siitä, että kun menee hyvin kauas, niin kauas, että on melkein kokonaan poissa, ja sitten palaa hitaasti takaisin, ymmärtää jotakin.³⁸

³⁵ Herakleitos 1971, 28.

³⁶ Landgren 1984, 90.

³⁷ P. Saarikoski, *Asiaa tai ei*, Helsinki 1980, 24.

³⁸ P. Saarikoski, *Prahan päiväkirjat*, Helsinki 1998.

Barbarian käsitteestä Turun Akatemian latinankielisissä dissertaatioissa

Sari Kivistö

Barbarian käsitteestä

Barbaria on ollut niin antiikissa kuin myöhemminkin, esimerkiksi humanismin aikana, keskeinen käsite oman identiteetin hahmottamisessa suhteessa toiseen. Vaikka sanalla on nykyisin lähinnä negatiivinen sävy, käytettiin sitä antiikin aikana myös neutraalimmin, ennemmin nimeävänä kuin arvottavana käsitteenä. Etnografisessa kirjallisuudessa kuvattiin esimerkiksi kaukaisten barbaarikansojen erikoisia tapoja ja heidän asuttamiensa seutujen poikkeavia luonnonilmiöitä. Barbaarit olivat tällöin ennen muuta eikreikkalaisia. Barbaari-sana liittyi muun muassa vieraan kielen erikoiseen sointiin. Esimerkiksi Aiskhyloksen *Agamemnonissa* *barbaros*-sana esiintyi onomatopoeettisena: Klytaimestra sanoo aikovansa keskustella Kassandran kanssa, mikäli tuo troijalainen vanki vain osaa muutakin kuin omaa, linnunlaulua muistuttavaa kieltään.¹ Strabonin mukaan taas Homeros käytti vierasta kansasta nimitystä *barbarofonoï*, koska nämä puhuivat kreikkaa vaivalloisesti ja änkyttäen, eikä siksi, että heidän kieltensä olisi kuulostanut oudolta ja käsittämättömältä.² Mikäli suhde kreikkalaisuuteen tai kreikan kieleen oli barbaareja määrittävänä tekijänä, saattoivat roomalaisetkin olla barbaareja. Plautus toteaa *Asinarian* esipuheessa kääntäneensä näytelmänsä kreikan kielestä barbaarien kielelle, siis latinaksi.³

Barbaari-käsitteen kehittyessä ja muutuessa siihen liittyi ajan myötä monia kielteisiä attribuutteja. Samalla se muuttui entistä vahvemmin vastakäsitteeksi, toiseksi puoliskoksi käsitteparissa *barbaria/sivistys*. Barbaari oli sivistynyttä ihmistä alemmalla tasolla niin kielellisesti, tiedollisesti kuin moraalisestikin. Tämä näkemys ilmenee myös Turun

---

¹ Aiskhylos, *Agamemnon* 1050-51.

² Strabon, *Geographica* 14.2.28.

³ Plautus, *Asinaria*, pr. 11. Barbaari-käsitteestä ks. esimerkiksi A. Borst, *Barbaren, Ketzer und Artisten. Welten des Mittelalters*, München 1988. Retoriikan ja grammatiikan alan teoksissa taas barbariaa käsiteltiin barbarismin kautta eli analysoitaessa kielen oikeakielisuuden rikkoutumisen muotoja.

Akatemian väitöskirjoissa. Esimerkiksi Sigfrid Porthan määrittelee dissertaatioissaan *Disquisitio, de mediis restaurandae barbariei* (1760) barbarian seuraavasti: sitä ei tule ymmärtää vain rajatussa merkityksessä eli tietämättömyytenä kirjallisuudesta (*litterarum ignorantia*), vaan se viittaa sivistyksen ja kulttuurin vastakohtaan ja paitsi älylliseen tietoon, myös tapoihin ja elämäntapaan. Näin ollen se on äärimmäistä tietämättömyyttä tieteistä ja taiteista yhdistyneenä tapojen tummelukseen (*maximam scientiarum artiumque ignorantiam, cum foedis moribus conjunctam*).⁴

Barbarian käsitteen avulla usein siirretään syytös sivistymättömyydestä toisaalle, pois itsestä, ja toisaalta rakennetaan omakuvaa barbarian vastakohtaksi eli tuota käsitettä hyödyntäen ja kumoten. Näin ollen käsitteen historiaa ja käyttöä tutkimalla voidaan hahmottaa sitä, mitä sen käyttäjät ovat sivistyksellä ja sivistymättömyydellä tässä suhteessa ymmärtäneet. Käsitellessäni barbarian teemojen ilmenemistä Turun Akatemian dissertaatioissa keskityn kolmeen erilliseen esimerkkiin. Ne lähestyvät aihetta eri suunnilta, mutta etsivät kaikki tahoillaan ulospääsyä barbarian tilasta ja usein antiikin esikuviin nojaten. Näitä kolmea lähestymistapaa voidaan kutsua vaikka ajalliseksi, retoriseksi ja paikalliseksi variaatioksi barbarian teemasta.

Barbaria ajallisena käsitteenä

Carl Lindahlin ja Olof Ullbergin dissertaatio vuodelta 1799 hahmottelee barbaariheimojen elintapoja ja niitä syitä, jotka ovat esteenä heidän kehittämiselleen ja mielen sivistykselle. Kirjoittajien mukaan kautta historian on aina ollut kulttuurin ulkopuolella eläviä villiheimoja, joille luonto on suonut yhtäläiset edellytykset itsensä kehittämiseen, mutta jotka ovat kuitenkin laiminlyöneet tämän tehtävän. Tällainen tietämätön ihminen on unohtanut syntyneensä suurempaa tarkoitusta varten ja elää vain päivän kerrallaan.⁵

Kirjoittajat ryhtyvät pohtimaan syitä barbaariheimojen tietämättömyyteen. Vastausta lähdetään jäljittämään varhaisista ajoista eli vastaamalla kysymykseen: millainen oli ihminen aikojen alussa? Lindahlin ja Ullbergin mukaan ihmiset elivät tuolloin hajallaan pitkin luontoa ja asuttivat villieläinten tavoin metsiä ja vuorensolia. Kuvatessaan ihmiskunnan varhaista kehitysvaihetta Lindahl ja Ullberg hyödyntävät toistuvasti konkreettista nälkäisen vatsan kuvastoa. Taipalcensa alussa ihmiset näet tyytyivät vain täyttämään kurnivan vatsansa tarpeita. Kun näläntunne oli vaikein karkotettu, ci ihmisestä ollut enää väsynenä muuhun, vaan hän kaihtoi kaikkea ponnistelua, kunnes kasvava näläntunne ajoi jälleen hänet liikkeelle.⁶ Ihminen oli ennen muuta eläin, kesytön

⁴ Sigfrid Porthan - Johannes Lundanus, *Disquisitio, de mediis restaurandae barbariei*, 1760, 3. Tässä dissertaatioissa mukaan tulevat myös kristilliset painotukset, sillä perisyntin vuoksi maailma ja ihminen eivät voi koskaan olla mitään muuta kuin mitä ne ovat, eli turmeltuineita. Tämän lisäksi barbarian merkkejä ilmenee eri aikoina eriasteisina. (4.)

⁵ Carl P. Lindahl - Olof Ullberg, *Dissertatio circa diversa gentium barbararum vitae genera et causas ingenii earum culturam impediētes, observationes nonnullas generaliores exhibens*, 1799, 2.

⁶ Lindahl - Ullberg, 3-4: *ventrisque sedandi rabiem sibi solummodo fuisse curae* (4); *Profecto postquam latrantem sedavit stomachum, ab omni abhorret labore, donec urgentis necessitatis*

nälkänsä tyydyttäjää. Hänellä on ihmisen ruumis, mutta eläimen sielu, eli vallitsi ristiriita ulkoisen ja sisäisen, todellisen olemuksen välillä. Ihminen erosi villieläimistä vain kasvopiirteidensä ja pystyn hahmonsä ansiosta.⁷

Kirjoittajat erittelevät dissertaatioissaan kahdenlaisia villejä. Ensinnä ovat varsinaiset villit (*ferae gentes*), jotka harjoittavat kalastusta ja metsästystä. Toiseksi ovat barbaarit (*barbarae gentes*), jotka ovat paimentolaisia. Näistä kahdesta ryhmästä kalastajat ja metsästäjät ovat kaikkein välinpitämättömmimpiä kirjallista sivistystä kohtaan, eikä heillä pitkin solia ja joenpenkkoja samotessaan ole aikaa tai innostusta mielensä kehittämiseksi. Paimentolaiselämää viettäville taas on hieman enemmän sivistystä (*cultura*) kuin metsästäjillä. Heillä on jonkinlaista musiikkia ja tanssitaitoa, mutta tässäkin he seuraavat lähinnä luontaisia vaistoja eikä tätä voida pitää suoranaisesti sivistyksen merkinä (*naturalis instinctus vim hae magis commonstrant, quam ut pro indicio culturae, magni & ad politae gentis modum aestimandae, recte habeantur*).⁸

Se mitä barbaareilta kirjoittajien mielestä puuttuu on yhteisö tai yhteiskunta (*societas*). Vailla sen suomaa turvaa barbaarit ajautuivat rikoksiin, sotiin ja muihin onnettomuuksiin.⁹ Yhteisöllisyyteen kuuluu pysyvyys ja paikoilleen asettuminen. Kirjoittajat painottavat kiinteiden asumusten ja maanviljelyksen merkitystä ja asettavat jälkimmäisen kaikkien muiden taitojen perustaksi. Maanviljelyksen myötä ihmiset näet asettuvat aloilleen, joutuvat turvautumaan toistensa apuun ja yhdistyvät. Tämän ohella ihmisyyteen kuuluu vapaa-aika (*otium*) ja sen myötä tapahtuva itsensä kehittäminen.¹⁰

Barbaria oli tämän käsityksen mukaan sekä ihmiselämän alkuaikojen että vielä kehittymättömän kulttuurin ominaisuus ja tila. Vaikka Lindahl ja Ullberg nimeävät lähteikseen lähinnä modernimpia nimiä (Kraft, Goguet, Meiners, Home) ja joitakin matkakuvauksia (*quorundam Itinerariorum testimonia*), muistuttaa heidän näkemyksensä Isokrateelta, Cicerolta ja Quintilianukselta periytyvää kuvausta sivistyksen synnystä. Isokrates kirjoittaa, että ihminen on monessa suhteessa muita eläviä olentoja hitaampi ja heikompi, mutta erottavana tekijänä ihmisen ja eläimen välillä on puhetaito, kyky suostutella ja ilmaista itseään toisille. Juuri puhuja kokosi pitkin metsiä ja pimeitä luolia hajallaan olleet ihmiset yhteen ja sai heidät perustamaan yhteisöjä ja kaupunkeja. Näin ollen sivistys mahdollistui siinä vaiheessa, kun ihminen tuli tietoiseksi puheen voimasta.¹¹

On kiinnostavaa, että dissertaatioissaan *Animadversiones nonnullae, de oeconomia & moribus incolarum Lapponiae Kimiensis* (1754) Samuel Chydenius ja Henrik Wegelius tuntevat tarvetta puolustella paimentolaista elämäntapaa. He kirjoittavat, että "kaikki te,

---

telum illum rursus excitet ad aliquid vel venatu vel piscatu acquirendum, ne inedia prorsus consumatur (7).

⁷ Lindahl - Ullberg, 2.

⁸ Lindahl - Ullberg, 6-10.

⁹ Lindahl - Ullberg, 4.

¹⁰ Lindahl - Ullberg, 11-16.

¹¹ Isokrates, *Antidosis* 253-254; Cicero, *De oratore* 1.33. Vrt. Quintilianus, *Institutio oratoria* 2.20.9: *Quod si ea in quoque animalium est virtus qua praestat cetera vel pleraque, ut in leone impetus, in equo velocitas, hominem porro ratione atque oratione excellere ceteris certum est. Lisäksi juuri Cicero korosti voimakkaasti maanviljelyksen kunniallisuutta ja mainitsi sen kaikkein soveliaimpana ammattina vapaalle miehelle.*

jotka kauhistelette lappalaisten liikkuvaa elintapaa, näette siis, ettei siihen pakota alueen luonto eikä porojen erikoislaatu, vaan että se johtuu pelkästään tottumuksesta. Te havaitsette, että se sangen rasittava ja tukala ponnistelu, joilla te itseänne räikkäätte viljellessänne niisanottuja viljavia maita, on lappalaisille tuntematonta”.¹² Myös tässä ovat vastakkain paimentolainen ja maanviljelykselle omistautunut elämäntapa, mutta lappalaisten epävakaa elintavalle löytyy puolustus perinteestä ja siitä, että lappalaiset näin hakevat elämäänsä vaihtelua ja huvitusta. Vastaavasti maanviljelys otetaan esiin pilkallisen huomautuksen kera, raskaana raadantana.

Isokratteen ja Ciceron myötä vastaavia näkemyksiä sivistyksen synnystä esitettiin myös renessanssihumanistien parissa. Esimerkiksi Erasmus käsittelee aihetta toistuvasti ja toteaa, että primitiivinen ihminen, joka eli vailla lakeja ja koulutusta metsissä, ei ollut ihminen lainkaan, vaan ennemmin villieläin. Erasmusuksen suosima vertailukohta on kuvapatsas, ja hän muistuttaa, että jos fyysinen ulkomuoto olisi takeena ihmisen todellisesta luonnosta, voitaisiin kuvapatsaatkin lukea ihmisen lajiin kuuluviksi. Näin ollen esimerkiksi puut ovat alusta asti puita ja hevoset syntyvät hevosiksi, mutta ihmiseksi ei synnytä, vaan kasvetaan vähitellen. Ihmisen ja eläimen välisenä erottavana tekijänä on jälleen puhcen ja järjenkäytön taito.¹³

Myös Philipp Melanchthon kirjoitti sivistyksen synnystä. Deklamaatioissaan *In laudem novae scholae* (1526) hän puhuu skyyttalaisista barbaareista, jotka elivät kyklooppien lailla elämäänsä ilman kirjallista sivistystä. Tämän vuoksi heiltä puuttui lakeihin perustuva kaupunkijärjestys ja tapakulttuuri. Heidän piirissään ei myöskään kunnioitettu hyveitä eikä avioliittoa, ja nälän tullen he saattoivat turvautua vaikkapa ihmissyöntiin.¹⁴ Maalattuaan tämän skyyttalaisen dystopian Melanchthon muistuttaa, että myös hänen omiana aikanaan oli havaittavissa selviä merkkejä primitiivisyydestä ja kirjallisen sivistyksen rappiosta.

Renessanssihumanistien tunnetuimpia kirjallisia teemoja lieneekin keskiaikainen kulttuurin alennustila. Nämä humanistiset ja usein vahvasti poleemiset painotukset, joissa ajatus skolastisesta barbariasta tarjoaa oivan topoksen retoriselle kehittelylle, näkyvät myös Turussa. Dissertaatioissaan *caussas litterarum restaurationem post medii aevi barbariem promoventes* (1802) itämaisten kielten opettaja Johannes H. Fattenborg ja Erik J. Snelman määrittävät barbariaa ja sijoittavat sen keskiajalle humanistisen tradition mukaisesti. Kirjoittajat kuvaavat sivistyksen reittiä idästä ja Egyptistä ensin Kreikkaan, sieltä Roomaan ja lopulta muuhun maailmaan. He toteavat humanistisen närkästyksen omaksuneina, että Kreikan ja Rooman kukoistusta seurasi pitkä aikakausi, joka oli niin sivistymätön ja typerä, että on vaikea uskoa ihmismielen voivan vajota sellaisen tietämättömyyden häpeään. Keskiaikaisen barbarian merkkeinä he mainitsevat mm. sen, että vain harvoin ilmestyi mitään lukemisen arvoista. Antiikin kirjallisuus unohtui, ja koulut, kirjastot sekä lukutaito rappeutuivat, niin että vain harva osasi lukea, ja vielä

¹² Suom. Unto Paananen, ”Muutamia havaintoja Kemin Lapin asukkaiden taloudesta ja tavoista”, *Kallio* 6 (1967) 140-146; sekä 7-8 (1967) 174-177. Ks. erityisesti s. 174. Koska suomennoksessa tekijäksi mainitaan lähinnä Wegelius, viittaan jatkossa tähän dissertaatioon Wegeliuksen nimellä.

¹³ Erasmus Rotterdamlainen, *De pueris statim ac liberaliter instituendis declamatio* (Transl. B. C. Verstraete) teoksessa *Collected Works of Erasmus*, Vol. 26, Toronto 1985, 304.

¹⁴ Philipp Melanchthon, *Melanchthons Werke in Auswahl* (Hrsgs. Richard Nürnberger), III Band, Gütersloh 1969, 65-66.

harvempi ymmärsi lukemaansa. Tämän myötä esimerkiksi 800-luvulla Galliassa ei ollut saatavilla kokonaisia kappaleita Ciceron *De oratore* -teosta tai Quintilianuksen *Institutio oratoriaa*.¹⁵

Humanistien poleemista perintöä seuraten kirjoittajat hyökkäävät myös skolastista filosofiaa vastaan, jonka kerrotaan tulvineen koko läntiseen Eurooppaan ja peittäneen sen alleen (*inundavit et omnino oppressit*). Skolastisen filosofian leviämistä kuvataan vedenpaisumuksesta muistuttavien verbien avulla. Kirjoittajat moittivat skolastisen filosofian käsittelemiä kysymyksiä arvottomiksi ja heidän disputaatioitaan selvittämättömiksi, ja koko filosofia leimataan näivettyneeksi ja toraisaksi saivarteluksi, joka esti useiden vuosisatojen ajan pääsyn puhtaamman ja terveemmän opin äärelle. Skolastisen filosofian kritiikistä kasvaa dissertaatiossa humanistisen paisuttelun ja teemakehittelyn mallikelpoinen näyte. Kirjoittajat yltyvät väittämään, että nominalistit ja realistit eivät päätyneet väittelyn synnyttämän tulistumisen seurauksena vain herjaamaan toisiaan, vaan ajautuivat aina nyrkkitappeluihin ja veritekoihin asti. Idässä, Kreikassa ja Arabiassa muusat selviytyivät läntistä maailmaa paremmin keskiajan pimeästä yöstä (*sub hac tenebricosa nocte*).¹⁶ Humanistisessa traditiossa juuri keskiajasta tuli ihmiskunnan lapsuusaikojen ohella toinen aikakausi, joka sai kantaa barbarian ajan leimaa. Tällöin barbaria ei ollut niinkään sivistyksen nousua edeltävä alkuvaihe, vaan rappion ja laskun aikaa.

Sanan aseina barbariaa vastaan

Lindahl ja Ullberg kiinnittävät yllä mainitussa dissertaatiossaan huomiota myös barbaariheimojen sotaisuuteen. Barbaareilta puuttuu keskinäinen kunnioitus ja kyky omaksua asioita toinen toisiltaan. He eivät harjoita taitojen ja tapojen vaihtoa, vaan tuhoavat sodalla kulttuurin kehityksen.¹⁷ Barbaarien väitetty sotaisuus olikin jo antiikista periytynyt topos, joka tuntui oikeuttavan aggressiivisiin vastatoimiin. Erityisesti Persialaissotien jälkeen 400-luvulla eKr. barbarian käsite sai vahvasti negatiivisen sävyn ja barbaari samastui valtion vihollisen kanssa. Esimerkiksi Platonin *Meneksenos*-dialogissa Sokrates esittää opettajansa Aspasiaan puheen. Siinä viitataan esi-isien käymiin taisteluihin barbaareja vastaan ja todetaan, että heimolaisia vastaan oli taisteltava vain voittoon asti, mutta barbaareja vastaan käyty sota oli oikeutettua luonnostaan ja sen tuli pyrkiä vastustajan tuhoamiseen.¹⁸ Vastaavasti Livius toteaa, että barbaarien kanssa kaikilla kreikkalaisilla oli ainainen sota, sillä he olivat luonnostaan toistensa vihollisia.¹⁹

¹⁵ Johannes Henr. Fattenborg - Erik Johannes Snellman, *Dissertatio academica, caussas litterarum restaurationem post medii aevi barbariem promoventes*, 1802, 1-2.

¹⁶ Fattenborg - Snellman, 6-9. Nominalistien ja realistien välisessä selvitelyä kuvaava kohta on silmiinpistävä retorinen ja etenee herjauksista aste asteelta vakavampaa konfliktia kohden täytyen vihdoin verisesti: *tantoque odio & ira illos inflammarunt, ut non solum maledictis sed etiam plagis se invicem peterent, sauciarent & nonnumquam occiderent* (6).

¹⁷ Lindahl - Ullberg, 13.

¹⁸ Platon, *Meneksenos* 242d; 245c-d. Käsitteen muuttumisesta negatiiviseksi ks. myös Borst, 20.

¹⁹ Livius, *Ab urbe condita* 31.29.15.

Varsin usein barbaareihin onkin kirjallisuudessa suhtauduttu vihamielisesti, olipa kysessä sitten valtion, sivistyksen tai muun arvossapidetyn tahon vihollinen. Barbariaa vastaan on niin antiikissa, humanismin aikana kuin Turun Akatemian dissertaatioissakin käyty sanan aseina ja erilaista sota-kuvastoa hyödyntäen. Johannes Flachseniuksen & Johannes J. Saloniuksen väitöskirjassa *De impedimentis eruditionis* (1678) käsitellään sivistymistä jarruttavia tekijöitä. Dissertaationsa aluksi kirjoittajat toteavat, että ihmisen tulee kehittää luontoaan niin, ettei hän eroa eläimestä vain alkuperänsä vuoksi (*ratione originis*), vaan myös älynsä, oppineisuutensa ja moninaisen tietämyksensä myötä. Oppineisuuden tärkeyttä perustellessaan he viittaavat Aristippokseen. Kun tältä tiedusteltiin oppineisuuden merkitystä, hän vastasi, että jollei siitä ole muuta hyötyä, niin eipä ainakaan teatterissa istu kivi toisen kiven päällä. Flachseniuksen tulkinnan mukaan oppimaton ja itsensä kehittämistä halveksiva ihminen oli kiven kaltainen, hiematon (*rudis*) ja muuttumaton (*semper idem*). Näin sivistymätön ihminen muistuttaa kovaa ja muodotonta raaka-ainetta, joka odottaa muokkaajaansa ja pehmittäjänsä.²⁰

Tämän jälkeen kirjoittajat käyvät retoriseen hyökkäykseen barbariaa vastaan ja maalaavat siitä voimallisen ja kaikkialta kohdettaan saartavan vihollisen, jonka kaatamiseen on kaikin voimin varustauduttava. Taistelu oppimattomuuden hirviötä vastaan saa sotaisia kuvia. Kirjoittajat painottavat, että muusain sotilaiden on hyvä tunkea vastustajansa, sillä tuttu vihollinen on vähemmän vahingoksi ja on helpompi puolustautua sen hyökkäystä vastaan ja pakottaa se lopulta peräytymään. On tunnettava vastustajien sotajoukon yksittäiset marssirivistöt (*singulas hutus agminis phalanges*). Sivistyksen saavuttaminen kuvataan taisteluna, jossa lopputuloksena nähdään muusain joukkojen voitto.²¹

Flachsenius ja Salonius hyödyntävät myös tien metaforaa ja luettelevat esteitä, joita voi olla oppineisuutta kohti kulkevan tien varrella: se on täynnä vaaroja, sortumia, umpikujia, risteyksiä ja monenlaisia hirviöitä.²² Kirjoittajat toivovat Heraklesta apuun kesyttämään näitä hirviöitä ja asettamaan ne ruotuun. Tämä tarjoaisi speaktaakkelin, jossa giganttien sotajoukko taistelisi Juppiterin kanssa tai kimbrien kansa Mariuksen kanssa.²³ Herakles olikin esimerkiksi renessanssihumanistien suosima mytologian hahmo, sivistyksen puolustaja, johon he itse samastuivat käydessään sankarilliseen taisteluun skolastiikan barbaareja vastaan. Näin ollen barbaarisen hirviön kuvaa voitiin hyödyntää myös poleemisesti.

Sotatilanteen kuvauksen myötä barbaarit nähtiin siis hirviöiden sotajoukkona, joka pitää kesyttää ja kukistaa sivistyksen voimin. Tämän avulla vaaditaan kesyttäjää ja myös oikeutetaan tämän tulo. Barbaria ei myöskään enää ole menneisyyden käsite, vaan aina

---

²⁰ Johannes Flachsenius - Johannes J. Salonius, *Disputatio philosophica de impedimentis eruditionis*, 1678, praefatio. Antiikin kuuluisista sanankäyttäjistä, jotka saivat kuulijansa "pehmenemään", voidaan mainita esimerkiksi Orfeus, joka kesytti villieläimet laulullaan ja soitollaan; sekä Amfion, joka rakensi Thebaan kivimuurin soittamalla lyraa.

²¹ Flachsenius - Salonius 1678, thesis I.

²² Flachsenius - Salonius 1678, praefatio.

²³ Flachsenius - Salonius 1678, thesis II. Dissertaatioissaan kirjoittajat käsittelevät yksityiskohtaisemmin sivistyksen vihollisia, joita ovat mm. järjen hitaus (*tarditas ingenii*), epäluottamus omia kykyjä kohtaan (*diffidentia nostri*), turhat luulot ja pöyhkeys (*vana de se persuasio et arrogantia*). (Theses III-V.).

lähnäoleva tai uhkaava: jokaisen ihmisen on aloitettava tyhjästä itsensä muokkaaminen ja sivistäminen.

Barbaarinen maisema

Barbaria päättyi siis kertaalleen, kun barbaarit ryhtyivät muodostamaan yhteisöjä ja vaalimaan inhimillisyyttään. Taistelu barbariaa vastaan merkitsi siis yhtäältä historiallista siirtymää menneisyydestä eteenpäin. Tuo liike oli samalla myös kehitystä parempaa nykyisyyttä tai tulevaisuutta kohti, luonnon tilasta kulttuurin tilaan. Barbarian käsite ei kuitenkaan ole vain ajallinen, vaan myös paikallinen, sillä esimerkiksi siihen kiinteästi liittyvän yhteisöllisyyden avulla luodaan myös ideaa periferiasta, ulkopuolisesta ja syrjäisestä. Barbaariset maat sijoittuvatkin yleensä tunnetun maanpiirin rajoille: antiikissa esimerkiksi kauas itään tai pohjoiseen.

Kuten artikkelin alussa mainitsin, antiikin etnografisessa kirjallisuudessa barbaariheimojen kuvauksissa huomioitiin myös heidän asuttamiensa seutujen eksoottisia erityispiirteitä. Näiden syrjäisten seutujen kuvauksissa oli kaikenlaisia yhteisiä ja tarunhoitoisiaakin elementtejä, mutta kaukaisen pohjoisen maihin on aina liitetty mainintoja ilmaston karuudesta, hedelmättömyydestä, kylmyydestä ja pimeydestä. Näiden ominaisuuksien on myös nähty heijastuvan asukkaiden luonteenlaadussa.

Yksi kuuluisimmista (ja samalla retorisisimmista) barbaarisen ilmanalan kuvauksista antiikin runoudessa on Ovidiuksen *Tristia*, jonka hän kirjoitti ollessaan maanpaossa Tomiissa, nykyisessä Constanzassa, melko lähellä kuuluisia Varnan kultahietikoita. Ovidiuksen kuvaus Mustalta mereltä kokoa syrjäisen maiseman ominaisuuksia, ja hänen maalaamansa maa on nimenomaisesti barbaarien maa. Kuvauksessa ovat läsnä sen tärkeimmät topokset: barbaariasukkaiden kielitaidon puute ja paikallisen kielen käsittämättömyys sekä ilman oikut. Ovidius muistuttaa toistuvasti elävänsä keskellä barbariaa (*in media vivere barbaria*); olevansa barbaari barbaarien keskellä, jota kukaan ei ymmärrä (*barbarus hic ego sum qui non intellegor ulli*); kuin lammas susilaumassa tai karhujen saartama peura.²⁴

Ovidiuksen kuvaamaa maisemaa hallitsi pakkas. Hän kiinnittää katseensa kangistavan jään kuihduttamaan maahan (*adstricto terra perusta gelu*), josta eteenpäin ei ole muuta kuin asuttavaksi kelpaamatonta pakkasta (*ulterius nihil est nisi non habitabile frigus*). Paikka on äärimmäinen maa, *ultima terra*. Ovidius kuvaa, kuinka surullinen talvi on tullut rannikoille ja maa on jähmettynyt marmorinkaltaisesta jäästä (*cum tristis hiems squalentia protulit ora, terraque marmoreo est candida facta gelu*). Kun lumi peittää maan, aurinko tai sateet eivät jaksa sitä sulattaa, sillä pohjoistuuli kovettaa lumen ja tekee siitä ikuisen. Paikallisten asukkaiden hiukset helisevät jääpuikkoina ja parrat hohtavat valkoisina jäästä. Vieläpä laivat ovat pysähtyneet jään keskelle, ja kalojen oli nähty jäätyneen siihen kiinni (*vidimus in glacie pisces haerere ligatos*).²⁵

²⁴ Ovidius, *Tristia* 3.10.4; 5.10.37 ja 3.11.10-14. Jälkimmäisessä maininnassa kulttuurin piiriin luettava viaton eläin (lammas) on asetettu vastakkain kesyttämätöntä ja raakaa petoa edustavien suden ja karhun kanssa.

²⁵ Ovid. *tr.* 3.4.47-52; 3.10.9-14; 3.10.21-22 ja 3.10.49.

Ilmaston kylmyyden ohella Ovidius korostaa maan hedelmättömyyttä. Seudulla ei kasva hedelmiä, ei vartu makeaa viinirypälettä varjossa (*non hic pampinea dulcis latet uva sub umbra*). Tämä ohella vallitsee pimeys. Aika on kuin pysähtynyt, niin hitaasti se kuluu eikä mikään päivätasaus vie öitä pois eivätkä päivät pitene talven jäljiltä.²⁶ Barbaarisen seudun attribuutteja ovat kylmyys, ikuinen ja kaiken kangistava ja jähmettävä pakkanen, lumi, pohjoistuuli, hedelmättömyys, pysähtyneisyys. Koko näkymä on kuin vankina olon ja maasta karkottamisen heijastumaa, elämistä vihamielisen maiseman vankina.

Vaikka Ovidiuksen kuvaus ei kohdistu Suomeen tai Pohjolaan, toistuvat näiden seutujen kuvauksissa usein samat maisemalliset ominaisuudet. Vastaavia mainintoja pimeästä ja kylmästä pohjoisesta esiintyy myös esimerkiksi Paulus Diaconuksen *Langobardien historiassa*, jossa hän puhuu lappalaisiksi ymmärretyistä ihmisistä (*Scritobini*). Näiden asuttamalla alueella mainitaan olevan kesäisinkin lunta, päivät ovat lyhyitä ja yöt pitkiä.²⁷

Saksalainen humanisti Conrad Celtis on kuvannut niin ikään lappalaisten elämää ikuisen talven ja loppumattomien lumikinosten keskellä ja liikkumattoman taivaan alla. Lappalaiset (*Lappones*) elävät kirjoittajan mukaan luolissa ja lumisissa metsissään, elättävät itsensä metsästämyllä, karttavat kaupankäyntiä ja ihmisjoukkoja sekä ovat muutenkin huonteeltaan vaitonaisia ja villieläinten kaltaisia. Runoilija huokaa, kuinka tuo hirvittävä barbaarien joukko on tuomittu elämään jähmeän taivaan alla (*horrida barbaries rigido damnata sub axe*)²⁸ - aivan kuin nämä olisivat Ovidiuksen tavoin karkotettuja paremmilta asuinscuuduilta.

1700-luvun suomalaisissa paikallishistorioissa ja kotiseutukuvauksissa otetaan myös kantaa Pohjolan väitettyyn kylmyyteen ja pimeyteen. Siihen suhtaudutaan kuitenkin aivan toisin, sillä ilmaston negatiivisuus torjutaan päättäväisesti, käännetään positiiviseksi ja haetaan ennemmin jopa yhtymäkohtia oman maan ja perinteisten idyllisten, pastoraalisten maisemien välillä.

Henrik Forsius ja Algot Scarin pohtivat Helsinkiä käsittelevässä dissertaatiossaan (*De Helsingforsia*, 1755) kaupunkilaisten nimen etymologiaa. Helsinkiläisten nimi saattaa juontua terveyttä ja siunausta merkitsevistä sanoista *hålsa* ja *signelse*, kenties perustuen asuinpaikan onnelliseen asemaan tai väestön urotöihin, jotka ovat sitten luoneet mielikuvan onnellisesta ja terveestä kansasta. Samassa yhteydessä kirjoittajat puhuvat ilmanalasta ja sitceraavat kuin kuvitteellista vastaväittäjää sanoen, että vaikka jotkut

²⁶ Ovid. *tr.* 3.10.71; 5.10.5-8.

²⁷ Paulus Diaconus, *Historia Langobardorum* 1, 5. Ks. myös Tuomo Pekkasen selitys-osa Tacituksen *Germaniaan*, Helsinki 1976, 114-117. Suomea ja fennejä käsitteleviä mainintoja tunnettiin myös Turun Akatemiassa. Sigfrid Porthan - Abraham Fabritius viittaavat dissertaatiossaan *De Germania magna* (1764) sekä Tacituksen kuvaukseen fenneistä että Paulus Diaconuksen lappalaisiin ja Saxo Grammaticukseen (*Historia Danica L.V.*): *Sunt Finni ultimi septemtrionis populi, vix equidem habitabilem orbis terrarum partem cultura ac mansione complexi. Acer iisdem telorum usus, nec alia gens promptiore juculandi peritia fruitur: grandibus & latis sagittis dimicant.* (Porthan 1764, 30.) Aseiden käytön taidon ohella tässä huomioidaan siis jälleen äärimmäinen sijainti tuskin asuttavalla maanpiirillä.

²⁸ Hans Rupprich (Hrsg.), *Humanismus und Renaissance in den deutschen Städten und an den Universitäten*, Leipzig 1935, 291.

ulkomaalaiset moittivat Skandinavian maantieteellistä asemaa (sen ankaria pakkasia sekä loputtomia vuoria ja erämaita), niin todellisuus valkenisi heille, jos he tulisivat tänne suven aikaan ja kuulisivat omin korvin vetten vienon solinan, lehtojen hyväilevän huminan, lintujen liverryksen ja ilman täyttävän kukkien sulotuoksun. Tämä kaikki voittaa kirjoittajien mukaan taiteilijoiden parhaan uutteruuden ja voisi luulla *Cereksen* tyhjentäneen runsaudensarvensa Helsingin maalle.²⁹ Tyypillisen pohjoisen karuuden sijaan on kuvauksessa astunut runsaus ja aistivoimaisuus.

Myös Johannes Johanneksenpoika Snellmann kuvailsee ilmastollisia tekijöitä Oulun kaupunkiin keskittyvässä dissertaatiossaan (*De urbe Uloa*, 1737). Snellmann määrittää kirjoituksensa aluksi Oulun sijaintia itäisellä Pohjanmaalla, tai jos tahdotaan käyttää vanhaa nimitystä, amatsonien maassa (Cajania, Qwenland). Se on pohjoisen maanpiirin äärimmäinen kaupunki (*ultima urbs*) - luonnehdinta, joka tuo mieleen Ovidiuksen maininnan *ultima terra*.³⁰

Snellmann paikantaa kaupungin sijaintia lisää. Hän sanoo Pohjanmaan maaherralle Karl Frölichille omistetussa puheessaan, että hänen työtään ei ole noudettu vanhan Kreikan ja Latiumin suurilta mautiloilta, vaan se on kirjoitettu Kimmerien seuduilla - siis maassa, joka tunnettiin lähellä valtamerta sijaitsevana ikuisen hämärän maana esimerkiksi Homeroksen kuvauksissa.³¹ Kimmerien maa mainitaan usein myös muissa 1700-luvun paikallishistorioissa. Esimerkiksi Henrik Wegeliuksen Kemin Lapin asukkaita käsittelevässä dissertaatiossa kerrotaan, että vaikka seudun talvinen pimeys tuo mieleen kimmerien maan, ei se Välimeren seutujen pimeyden verrattaessa ole maineensa arvoinen. Tämä johtuu siitä, että jään ja lumen peittämät seudut valaistuvat kuun, tähtiholvin ja revontulien loimunnasta.³²

Pohjoisen attributit (kylmyys, tuulet, pimeys) Snellmann näkee myös positiivisessa valossa. Esimerkiksi pohjoistuulet ovat hyödyksi: ne puhdistavat ilman, niin että tartuntataudit eivät pääse leviämään eivätkä asukkaat tarvitse lääkäreitä, sillä he ovat vankkatekoisia (*robustior natura*) ja pitkäikäisiä. Snellmann toteaaakin, että mitä lähempänä pohjoista maa sijaitsee, sitä vapaampi se on epäpuhtaista höyryistä.³³ Snellmannin kuvauksessa voi havaita myös vanhan topoksen luonnonkansojen turmeltumattomuudesta ja elinvoimaisuudesta. Vahva terveys ei välttämättä ole vain fyysinen ominaisuus, vaan siihen ikään kuin sisältyy ajatus mielen heijastumisesta

²⁹ Henrik Forsius - Algoth Scarin, *De Helsingforsia*, suom. Tauno Nurmela, "Entisaikain Helsinki", *Helsingin historyyhdistyksen vuosikirja* (1937:2) 26 ja 34.

³⁰ Johannes Snellmann, *De urbe Uloa*, suom. Sari Kivistö - Arto Kirri, *Oulun kaupungista*, Oulu 2000, 34. Amatsonien maa puolestaan tuo mieleen antiikin kuvauksia lappalaisista (fenneistä) ja siitä, miten lappalaisten keskuudessa juuri naiset osallistuivat metsästyksen - ja olivathan amatsoninaisetkin kuuluja asetaidoistaan. Sekä Tacitus että Prokopios puhuvat lappalaisnaisten metsästystaidoista. Tacitus mainitsee, että metsästys elättää fennien parissa yhtä lailla sekä miehiä että naisia (*Germania* 46.3), ja Prokopioksen mukaan miehet ja naiset harjoittavat yhdessä metsästystä eivätkä maanviljelystä lainkaan (*Getica* 2.15). Maininta amatsonien maasta on Adam Bremeniläiseltä. Porthan tottaa tämän maininnan epäperäiseksi, mutta näkee yhteyden Tacituksen *Germaniaan* (c. 45). Ks. H. G. Porthan, *De antiqua gente qvenorum*, *Porthans skrifter i urval*, Helsingfors 1859-73, osa IV, 165-179, erit. 167-168.

³¹ Snellmann 2000, 28.

³² Wegelius 1967, 145.

³³ Snellmann 2000, 91.

kehoon. Suoraselkäinen ja vähään tyytyvä, turmeltumaton luonto näkyi myös ruumiin vankkuutena ja ryhdikkyytenä. Myös Wegelius nostaa esiin kylmän ilmanalan suotuisan vaikutuksen lappalaisten luonteeseen, sillä heidän sanotaan olevan sitä iloisempia ja virkeämpiä mitä kylmempi ilma on. Säätilan käydessä leppeämmäksi Lapin eläimet ja sen asukkaat taas turtuvat ja veltostuvat.³⁴

Snellmann ei unohta myöskään "luonnonkansojen" sotaisuutta. Hän viittaa Strabonin kuvaukseen pohjoisten kansojen sotaisuudesta ja toteaa, että mitä pitemmällä pohjoisessa ja valtameren suunnalla ihmiset elävät, sitä sotaisammiksi he muuttuvat. Viittaus on yhteydessä, jossa Snellmann kuvaa Nykyri-nimistä talonpoikaa, jonka kerrotaan v. 1591 taistelleen niin urhoollisesti venäläisiä vastaan, että hänen ja muiden kyläläisten juoksuttama venäläisten veri värjäsi miltei koko pakkasen jäätämän joen.³⁵

Myöskin pohjoisen pimeys on Snellmannin mukaan liioiteltua, sillä talvisin kuu ja tähdet korvaavat auringon poissaolon. Kun tähän lisätään vielä kaikki tienoot peittävät hohtavat hanget, niistä lähtee sellainen valo (*lucem adeo splendidam reddunt*), että miltei keskellä yötäkin on mahdollista lukea ilman keinovaloa. Pakkasta vastaan taas suojaavat polttopuiden paljous (*abundantia ligna*) sekä lukuisten villieläinten turkikset (*ex ferarum multitudinē pelles*).³⁶

Snellmannin dissertaatiossa varjot ja hämäryys eivät ole paikkaan liitettyinä vain negatiivista, kaiken peittävää pimeyttä, vaan myös *locus amoenuksen* merkki. Varjot olivat esimerkiksi antiikin bukolisessa runoudessa tuttu idyllin tunnus ja tarjosivat miellyttävän ympäristön myös filosofiseen keskusteluun. Esimerkiksi Platonin *Faidroksessa* nimihenkilö etsii Sokrateen kanssa sopivaa paikkaa, jonne istuutua lukemaan. Se löytyykin, tuuhealehväisen ja korkean plataanin siimeksestä, ja varjoisan paikan kauneus saa Sokrateenkin huokailemaan pensaston tuoksua, suloista lähdeä ja ruohon pehmeyttä, niin että siihen voi mukavasti vaikka painaa päänsä.³⁷ Myös Lucretius kuvailee, millainen filosofinen ja esteettinen nautinto on istua ystävien kanssa pehmeällä ruoholla vesipuron äärellä ja korkeiden puiden varjossa.³⁸ Vergiliuksen kuvaamassa maisemassa taas kuuma kesä ja keskipäivän aurinko saavat karjan kerääntymään puiden varjoon.³⁹

Vastaavanlainen idylli tuntuu Snellmannin dissertaatiossa siirtyneen Ouluun: "Oululaiset käyttävät karjalaumojaan laitumella metsissä, jotka ovat reheviä kasveista ja kukista ja joita tuuheiden puiden lehdet varjostavat. Ravittuaan itseään siellä parhailla kukkasilla karja löytää mitä mukavimman lepopaikan korkeiden puiden varjosta, ja tämän johdosta maitoa riittää yllin kyllin. Maidosta taas valmistetaan voita, joka tarjoaa meille suuria makunautintoja eikä sitä säilötä vain omien ihmisten käyttöön, vaan sitä jaetaan tukholmalaisillekin, jotka sitä kärkkäästi havittelevat. Siitä tehdään myös erittäin

³⁴ Wegelius 1967, 174.

³⁵ Snellmann 2000, 90. Antiikin kirjallisuudessa on lukuisia mainintoja kullan värisestä tai muuten värjäntyneestä josta. Tässä kuvan tehoa vahvistaa pohjoinen ulottuvuus joen ollessa jään peittämä.

³⁶ Snellmann 2000, 91.

³⁷ Platon, *Faidros* (Suom. Niilo Lehmuskoski), Porvoo 1920, 24-26. Ks. varjosta idylliin tunnuksena Julie Novakova, *Umbrā: ein Beitrag zur dichterischen Semantik*, Berlin 1964, 26-27.

³⁸ Lucretius, *De rerum natura* 2.29-30.

³⁹ Vergilius, *Georgica* 4.402.

hyvälaatuista ja miellyttävänmakuista juustoa, ja jos Olaus Magnukseen on luottamista [...], se vetää vertoja kuuluisalle parmeseanille”.⁴⁰ Näin ollen olot ovat suorastaan paremmat ja vauraammat kuin klassisella maaperällä, ja varjot vilvoittavat oululaisia nääntyneitä nautoja kuin Etelä-Italian auringossa ikään.

Snellmann kuvaa myös koskimaisemaa ja sitä, kuinka uskomatonta on lipua kesäaikaan veneellä jokia pitkin, jotka soljuvat “kukkaloistoisten niittyjen, tuuheiden puiden varjostamien lehtojen sekä ruohon ja lehvien verhoamien laaksojen läpi”. Nautintoa tuottavat lisäksi valtavat vesiputoukset, jotka syöksyvät allaoleviin kallioihin, ja joen rannalla on runsasväkisiä kyliä ja vedet ovat täynnänsä kaloja. Hän kysyy vielä lopuksi: se joka tätä kaikkea ajattelee ja vielä kesäöiden kirkkautta (*lux noctium aestivarum*), hän saattaisi kuvitella siirtyncensä Elysionin kentille tai Autuaiden saarille.⁴¹

Amatsonien ja kimmerien seudut ovat siis korvautuneet autuaiden saarilla, jonne Ceres on tyhjentänyt runsaudensarvensa. Snellmann korostaa läpi dissertaationsa pohjoisen maanperän vaurautta ja luonnon suomien antimien (kuten hillojen, kalojen tai turkiseläinten) suurta määrää. Hän toteaa, että vaikka maaperä on sellainen, että siellä eivät menesty päärynät tai kirsikat, tarjoaa se kaikenlaista muuta vielä runsaammin korvikkeeksi.⁴² Samanlaisia luonnehdintoja on Wegeliuksen Lapin kuvauksessa. Jälleen kerran puhetta kuljettaa kuviteltu vastaväittäjä, ja Wegelius kohdistaa sanansa niille, jotka ovat moitiskelleet Lapin maaperää karuksi ja hedelmättömäksi. Hän toteaa, että lappalaiset eivät anna mitään arvoa “teidän viinitarhoillenne ja hedelmäpuillenne”, ja väittää, että mikäli kriitikot pääsisivät kerran kokemaan pohjoisessa kasvavien marjojen makeuden, vaihtaisivat he oikopäätä viinitarhansa Lapin vetisiin soihin.⁴³ Näin paikallishistorioissa korostetaan kärjistetyksi pohjoisen maan vaurautta ja sen paremmuutta suhteessa eteläisiin scutuihin.

Lopuksi

Barbarian käsitteeseen liittyy Turun Akatemian dissertaatioissa ajallinen ja paikallinen ulottuvuus. Ajallisesti ymmärrettynä barbaria on sivistystä edeltävän ihmiskunnan lapsuusajan tila tai toisaalta sivistyneempien kausien väliin jäävä rappion aika. Näiden näkemysten taustalla voidaan havaita sekä antiikin että renessanssihumanistien vaikutusta. Paikallisesti barbaarit on yleensä sijoitettu tunnetun maanpiirin ääri rajoille, esimerkiksi kauas pohjoiseen tai itään. Tämän lisäksi pohjoisessa sijaitseviin barbaarisiiin scutuihin on liitetty toistuvia maisemallisia topoksia. Näitä oletuksia kumotaan Turun Akatemiassa kirjoitetuissa paikallishistorioissa, joihin kehittyy oma, pimeyden ja karuuden ominaisuuksia kumoava topiikkansa. Näiden kahden merkityskentän ohella barbarian käsite sisältää myös retorisen kehittelyn mahdollisuuden. Barbaarihirviön

⁴⁰ Snellmann 2000, 79-80.

⁴¹ Snellmann 2000, 91. Varjoisa ja vehmas kauneus kuuluvat myös muiden paikallishistorioiden suosimaan kuvastoon. Wegelius mainitsee niin ikään jokien ja järvien ääriltä löytyvät “varjoiset ja vihättävät lymypaikat” (1967, 145). Wegelius muistuttaa myös, että Foiboksen lyhty ei laske kuukausimääriin, vaan vuodattaa kauneuttaan luomakunnan ylle.

⁴² Snellmann 2000, 82.

⁴³ Wegelius 1967, 175.

hahmotteleminen tarjoaa usein teeman kirjoittamiselle ja sivistyksen puolustamiselle. Barbaarihirviön topos toistuukin antiikista 1700-luvun Turkuun, aina hieman uudelleen täytyen ja erilaisilla (negatiivisilla) ominaisuuksilla määrittyen.

Döden med en myras midja. En grekisk gravdikt av Johan Welin (1728)*

Tua Korhonen

När biskopen i Åbo, Henrik Witte, dog år 1728, skrevs till hans åminnelse varsin gravdikt på latinska och på svenska – men även en på grekiska.¹ Denna sistnämnda dikt med 127 versrader på heksameter är den längsta grekiskspråkiga dikten som är skriven vid den Kungliga Akademiens i Åbo.² Den var författad av en student vid Borealiska nationen, Johan Welin (1705-1744). Genom att presentera denna dikt vill jag påminna om den lilla trädgård av grekisk vitterhet eller grekiska texter som blomstrade bredvid den latinskspråkiga litteraturen i Finland. Den antika kulturens nordiska dimension innebär vanligen latin, d.v.s. användning av och intresse för det latinska språket, men även greccism, d.v.s. ett intresse för det grekiska språket, vilket kunde få ett aktivt uttryck i mer eller mindre framgångsrika försök att skriva gammal grekiska.³ Welins dikt är dock

---

* Jag vill tacka FM Jeanette Lindblom, som granskade den svenska texten och gav flera modifieringar till mina översättningar av Welins grekiska dikter. Obs. följande förkortningar förekommer i texten: Mel. = T. Melander, Personskrifver hänförande sig till Finland 1562-1713, Helsinki 1951 och Vall. = J. Vallinkoski, Turun akatemian vaitöskirjat 1642-1828, Helsinki 1962-1968.

¹ De andra dikterna är av Johannes Wanaeus (på latin) och Henrik Lilius (på svenska) i ett gemensamt dikthäfte (Rv Mf 1485); tre dikter på svenska av A. Achrelius (Rv Mf 4869), J. Hortelius (Rv Mf 4805) och C. Melartopaeus. Därutöver höll professorn A. Bergius och rektorn J. Fahlenius tal på latin till Wittes åminnelse (Rv. Mf 1485 och 1486) och även P. Folin och A. Achrelius.

² *Ad Tumulum ... Dioeceseos Aboensis Episcopi ... Hermannii Witte, quum exanime ipsius corpus die XIII Calendarum Quintilis Anno MDCCXXVIII ... terrae mandaretur gremio ... nomine nationis suae Borea-Fennicae cecinit Johannes Welinus, Aboae 1728.* (Fol. 4 s.). Originalet finns i Uppsala Universitets bibliotek (UB Sv. avd. Personalverser över Enskilda 1720-1729 W-Ö). Enligt kopian som finns i Helsingfors Universitets biblioteket, borde det finnas ett original också i Svenska klassiska lyceet i Åbo – vars böcker för länge sedan har blivit förflyttade till Åbo Academiens bibliotek. Men efter upplysning finns den inte längre kvar där.

³ Det finns nästan inga undersökningar rörande sk. "humanistengriechische" texter (grekiska dikter och prosa skapade av humanister i Väst), se Dieter Harlfinger i D. Harlfinger (et al.), *Graecogermania: Griechischstudien deutscher Humanisten. Die Editionstätigkeit der Griechen in*

en sällsynt blomma i denna trädgård: den är en så kallad tillfällesdikt, skriven för ett särskilt tillfälle och behov, men den har också drag av fiktion – den närmar sig alltså vår egen moderna uppfattning av skönlitteratur (vilken uppkom under 1800-talet). Förrän den egentliga framställningen av dikten, är det skäl att berätta lite om diktens kontext – om traditionen att skriva grekiska dikter vid den Kungliga Akademien i Åbo, om gravdikter som en retorisk genre och om diktaren Johan Welin.

Grekisk diktning vid Akademien i Åbo

I "Aten vid Aura å" skrevs och kompilerades både dikter och prosa på grekiska. Denna *corpus* av grekiska texter innehåller inalles över 400 texter av olika längd, vilka mestadels är hyllningsskrifter.⁴ Den största gruppen är gratulationer till avhandlingar, d.v.s. gratulationer även i prosaform till respondenten för en avhandling. Grekiska gratulationer författades av *praeses*, andra professorer och studenter. Till och med respondenten själv kunde i sin avhandling skapa – i synnerhet under 1700-talet – dedikationer på grekiska till sina mecenater. Dessa bihangstexter, gratulationer till och dedikationer av avhandlingar, är också tillfälleslitteratur, d.v.s. retoriskt determinerade dikter och prosa till olika tillfällen. Grekiska hyllningstexter skapades också till akademiska fester – såsom till promotioner, utnämningar och installationer, till bröllop för universitetets lärare och studenter, samt till begravningar.⁵ Man kallar denna litterära genre också för personskrifter, då även adressaten eller föremålet för skriften determinerade innehållet i texten och t.o.m. kunde styra språkvalet.⁶

Förutom tillfälllestexter avfattade Akademiens studenter också lärdomsprov, såsom en avhandling och några orationer, och även fem stipendieansökningar på grekiska. I texter på latin och även på modersmålet infogades då och då grekiska ord och fraser. Detta *greciserande* hör i sin helhet till den europeiska senhumanismen, som har sina rötter i renässansen och dess beundran för grekisk kultur och grekiskt språk.⁷ Samhället vid denna tid (i synnerhet på 1500- och 1600-talet), med sin polyglottism inspirerade till att

---

der italienischen Renaissance (1469-1523), Weinheim – New York 1989, XVII. Walther Ludwig har presenterat grekisk diktning i Tyskland under 1500-talet i sin *Hellas in Deutschland, Darstellung der Gräzistik im deutschsprachigen Raum aus dem 16. und 17. Jahrhundert*, Hamburg 1998, 52-60.

⁴ All information rörande grekiska texter i Akademien i Åbo är från min kommande avhandling.

⁵ Om termen tillfällesdiktning och dess arter, se P. S. Ridderstad "Vad är tillfällesdiktning?", *Personhistorisk tidskrift* 76 (1980), 25-41. Se även G. Stenberg, *Döden dikterar: en studie av likpredikningar och gravtal från 1600- och 1700-talen*, diss., Lund 1998, 35-36 och 215. Det var ovanligt att tillfällesskrifter skrivna på grekiska tillägnades personer som inte hörde till den akademiska kretsen, såsom en minnesskrift till en kapten vid Botniska regementet (Mel. 685).

⁶ Den sociolingvistiska forskningsatsen – vem som skrev till vem, när och vid vilket tillfälle – är en god utgångspunkt när man betraktar person- och tillfälleslitteratur, se P. Lilius, *Språkval och ordval i tillfällesdiktningen i Finland 1700-1749*, diss., Helsingfors 1994, 18.

⁷ Se t.ex. R. Pfeiffer, *History of classical scholarship from 1300 to 1850*, Oxford 1976, 73. D. Harlfinger har konstaterat att det inte finns någon systematisk forskning rörande undervisning i grekiska och dess inflytande på renässansens och humanismens idévärld, i D. Harlfinger (et al.), 1989, XIX (not. 3).

skapa dikter på olika språk.⁸ Om man vid universitetet i Oxford skrev studentdrama på grekiska och i Tyskland ett epos i nio böcker på heksameter, och om det i Italien, Tyskland och Holland fanns lärda kvinnor som kunde skriva brev och poem på grekiska och översätta t.ex. psalmer till grekiska, så nådde man inte helt en sådan kunskapsnivå i Finland.⁹ Men visserligen är ett av Nordens bästa grekiska diktverk skrivet av en finländare: född i Björneborg och efter fem år vid Kungliga Akademien i Åbo höll Johan Paulinus (sedermera Lillienstedt) ett dikttal på grekiska år 1678 för att ära Finlands storfursterdöme (*Magnus Principatus Finlandia*).¹⁰ Under nyttans tidevarv – vars symbol i den Kungliga Akademien i Åbo blev avyttringen av professuren i pöcsi och i dess ställe grundad av en professur i ekonomi (1747) – falnade också den akademiska traditionen med poesiskrivning.

Johan Welins dikt är alltså en person- och tillfällesdikt; en gravdikt skriven till äminnelse av biskopen i Åbo, som – enligt kutym – även var prokansler för Akademien.¹¹ Dikten är från den så kallade frihetstiden efter det Stora Nordiska kriget och Stora ofreden, skriven vid den återöppnade Kungliga Akademien. Frihetstidens litterära ideal var klassicerande måttfullhet och elegans. Men det dröjde länge innan diktningen övergav de barocka mönstren från seklet innan. Gravpoesi är en av de bäst beskrivna genren, både i 1500- och 1600-talets läroböcker av poesi och i ljuset av modern forskning om tillfälleslitteratur. Gravdikterna ger ju uttryck för tidens dödsmedvetenhet och *thanatologi*.¹²

Gravdikter

Dikter som tillkommit med anledning av en begravning kunde publiceras tillsammans med likpredikan eller som separatträck – korta texter publicerades även i sampublicationer som antologier.¹³ Under barocken var diktningen retoriserad, dvs. den efterföljde retorikens mönster, vars motiv och struktur å sin sida grundade sig på den

⁸ Om flerspråkigheten inom lyriken, se L. Forster, *The Poet's tongues: multilingualism in literature*, London 1970.

⁹ Studentdrama på grekiska, se F. Forbes (red.), John Christopherson: *Jephthah* (The Greek Text edited and translated in English), Newark – Delaware 1928. Lorentz Rhodomann publicerade sitt grekiska epos *Palestina* år 1589. Olympia Morata var en av de 1500-talets och Anna Maria von Schurman en av de 1600-talets mest betydande kvinnliga användare av grekiska.

¹⁰ Se T. Korhonen – T. Oksala – E. Sironen, *Magnus Principatus Finlandia. Suomen Suuriruhtinaskunta*, Helsinki 2000.

¹¹ Welin skrev sin dikt som talesman för den Borealiska nationen (se diktens rubrik, not 2), till vars kurator han blev vald sedan han 1729 blivit magister.

¹² Om frihetstidens litteratur se B. Olsson, "Litteratur i ofärdstid 1700-1730" i Johan Wrede (utg.), *Finlands svenska litteraturhistoria* I, Stockholm 1999, 80-82. Angående undersökningar gällande begravningsdiktningen, se Stenberg, 216-217 (not 5).

¹³ Vissa dikter lästes vid begravningen och vissa efter den; många dikter var skrivna mellan dödsfallet och gravläggningen, men också efter begravning. Se C. Fehrman, *Diktaren och döden: dödsbild och förgängelsetanke i litteraturen från antiken till 1700-talet*, Stockholm 1952, 251 och Stenberg, 21-33, 215-216 (not 5).

antika retoriken.¹⁴ Antika mönster passade väl för dikter på klassiska språk, såsom på latin och grekiska.

Man kan särskilja tre primära element i barocktidens gravdikter: klagan (*lamentatio*), prisande av den avlidne (*laudatio*) och tröstande av närstående (*consolatio*). Elementen flätades dock samman så att lovorden förstärks när förlusten understryks och sorgen framträder djupare då den avlidnes goda egenskaper och förstjänster framhävs. Som sekundära element förekommer vissa grundteman (*loci communes*), såsom livets ledsamhet och flyktighet samt dödens makt i klagodelen.¹⁵ I tröstedelen kontrasteras dödens övermakt mot härligheten i det tillkommande livet. I lovprisningsdelen är grundtemata de samma som i allmänhet när man lovordar personer: börd, uppfostran, natur, livsverk. Till alla dessa grundteman kan man finna förebilder både från den hedniska antiken och från den kristna kulturen. Senhumanismen var något slags syntes av båda två, och det finns i gravdiktningen även teman som har sin motsvarighet i båda kulturkretsarna, såsom överraskande livsfrånvändhet och välkommande av döden som en befriare.

I sin helhet skrev man bara 29 gravtexter på grekiska, alltså såväl prosatexter som dikter, vid den Kungliga Akademien i Åbo.¹⁶ Några av de bästa grekiska texter som skrevs vid Kristinas Akademie var just gravpoesi. Den första grekiska gravdikten, bara en distikhon, var författad av en svensk student, Magnus Westzynthius år 1658 (Mel. 387). Akademiens boktryckeri hade dock redan tio år tidigare fått grekiska trycktyper.¹⁷ Under 1670-talet, när man i större skala började skriva grekiska texter vid Aura Akademie, var gravtexterna mestadels ännu mycket kristliga prosatexter med citat ur Bibeln, ungefär som mycket korta likpredikningar. De grekiska gravtexterna fick dock senare en mera humanistisk klang och skribenterna gick över från prosa till poesi.¹⁸ Samtidigt ökade antalet rader och de sista gravtexterna på grekiska, vilka alla var dikter, publicerades som självständiga publicationer – såsom den här presenterade dikten av Johan Welin.¹⁹ Över huvud taget var de sista decennierna av 1600-talet höjdpunkten för tillfällesdiktning vid Aura Akademie och detta stämmer även för tillfällesdiktning på grekiska.²⁰ När man på 1680-talet publicerade över 100 och på 1690-talet nästan 90 grekiska (mestadels tillfälles)texter, var antalet grekiska texter under 1720-talet endast 11.²¹ Welin hör alltså till de få som försökte återuppliva Kungliga Akademiens tradition att skriva gravtexter på grekiska.

¹⁴ J. C. Scaliger, en av de mesta betydande av 1500-talets teoritikere, utforskade i synnerhet senantikens retorik såsom Menander Retors grekiska verk från 300-talet.

¹⁵ Angående gravdiktens fördelning i primära och sekundära element, se A. Ström, *Lachrymae Catharinae: Five collections of funeral poetry*, diss., Stockholm 1994.

¹⁶ De återfinns i 27 publikationer – två publikationer har två grekiska texter. Hur mycket man skrev begravnings- och epitafier på olika språk vid Aura Akademie är svårt att beräkna. Enligt Lilius publicerades 503 begravningskrifter i Finland under åren 1700-1709, Lilius, 89 (not 6).

¹⁷ Under 1650-talet hade Akademiens boktryckeri givit ut grekiska texter tillhörande andra litterära genre: bröllops- och gratulationstexter och ett tal i prosaform.

¹⁸ Antalet är 18 på vers- och 11 i prosaform. Tio dikter är författad på elegisk distikhon och fem på hexameter.

¹⁹ Man skrev också epitafier på grekiska, dvs. dikter som har 'epitaf' som sin rubrik och som är trognast antikens tradition av gravepigram.

²⁰ Se siffror för antalet tillfällestryck enligt Rita Nyqvist i Lilius, 51 (not 6).

²¹ Under 1700-talet författades sex grekiska gravtexter.

Johan Welin

Det har sagts att Johan Welin var den första som (kanske inte just introducerade men åtminstone) promoverade den *wolfska* filosofins ankomst till den Kungliga Akademien i Åbo. Christian Wolf (1679-1754) strävade efter att rationellt bevisa själens odödlighet och Guds existens.²²

Född i Lappo socken i Åbo och Björneborgs län skrev Welin in sig i Kungliga Akademiens Borealiska nation i maj 1724. Han åtnjöt stipendium och promoverades (*ultimus*) redan år 1729.²³ Han skrev alltså den här behandlade gravdikten ett år före sin promotion.²⁴ Professor i *linguarum*, dvs. i de heliga språken, var då fennofilen Daniel Juslenius (1712-27), som själv skrev en gratulation på grekiska till sin elevs dissertation (Vall. 1838).²⁵ *Poëseos* professor var Andreas Pryss (1706-46), som liksom Juslenius var utnämnd till sin tjänst före den ryska ockupationen. Enligt I. A. Heikel var Pryss en begåvad skribent av latinsk och svensk vers och "äfvén vara inkommen i den grekiska [poesin]".²⁶ Troligtvis granskade Pryss också Welins grekiska gravdikt. Juslenius föreläste grekiska främst som "heligt språk", d.v.s. nytestamentlig grekiska, såsom t.ex. Paulus brev till hebréerna. Men enligt prelektionskatalogen för våren 1726 höll Juslenius även föreläsningar över (Pseudo-)Plutarkhos *Περὶ παιδῶν ἀγωγῆς* (Om barnuppfostran) och följande höst över (Pseudo-)Pythagoras *Aureae Sententiae* (Gyllene sentenser). Dessa oäkta verk var båda två mycket populära som elementartexter vid studier av grekiska.²⁷

Sedan Welin blivit magister var han i universitetets tjänst som adjunkt vid filosofiska fakulteten (1732). Till hans elever hörde bland annat Nils Idman, som senare skrev en forskning om släktskap mellan det finska och det grekiska språket.²⁸ Men Welin trivdes inte länge med sin undervisningsplikt. År 1735 reste han till Stockholm och sedan till kontinenten. Han fick en rekommendation från sin läromästare Christian Wolf, som han träffade i Marburg. Detta bidrog till att han blev vald, som frånvarande, till professuren i logik och metafysik vid Aura Akademie år 1738. Men han återvände inte till Finland – kanske med undantag av några tillfälliga visiter. I stället reste han omkring i England,

²² Wolf var tvungen att avgå från sin filosofiprofessur i Halle p.g.a. konflikter med sina pietistiska kolleger. Den wolfska filosofin, med sitt *connubium rationis et experientiae*, varade endast en kort period innan Kants filosofi fick fotfästen i Finland, se Anto Leikola i M. Klinge (et al.), *Kungliga Akademien i Åbo 1640-1808 I*, Helsingfors 1988, 640.

²³ V. Lagus, *Åbo akademis studentmatrikel: förra afdelningen 1640-1740*, Helsinki 1891, 380. Welins far och farfar, båda kyrkoherdar, hade också studerat vid Aura Akademie, såsom även hans bröder.

²⁴ Welins *pro gradu* -avhandling är en jämförande studie av bibelöversättningarna till grekiska och andra språk och handlar om begreppet 'Livets bok'.

²⁵ Juslenius själv hade fått en gratulation på grekiska till följd av sin avhandling *Aboa vetus et nova* (Vall. 2619).

²⁶ I. A. Heikel, *Filologins studium vid Åbo universitet*, Helsinki 1894, 142.

²⁷ Pseudo-Plutarkhos *Libellum de Institutione Puerorum* hade förelästs första gången vid Aura Akademie under 1670-talet. Pryss föreläste mestadels över romerska auktorer, men anmälde år 1728 att han skall föreläsa om Aristoteles och andras regler rörande poesi.

²⁸ *Försök at visa gemenskap emellan finska och grekiska språken* (Åbo 1774). Detta verk blev också översatt till franska (Strasbourg 1778).

Frankrike och Italien och kompletterade sina studier. I England blev han även, som en först finländare, inbjuden som medlem av *Royal Society* år 1741. Man har påstått att han också var den första finländare som kände "litterära intressen" för Italiens antikviteter.²⁹ På våren 1744, när Welin planerade att resa till Spanien, antändes hans bostad i Paris och tillsammans med andra avled också Johan Welin – mitt i ett kortspel.

Jorma Vallinkoski har givit sin artikel om Welins liv och verk rubriken "wolfsk filosof, poet och äventyrare".³⁰ Det sistnämnda är troligen också på sin plats. Carl von Linné nämner Welin i sitt planerade verk *Nemesis Divina* som ett varnande exempel: Linné såg Welins vådlig död som en gudomlig *nemesis* för Welins bedrägeri.³¹ Enligt bevarade brev och berättelser av samtida personer var Welin en motstridig, orolig själ, alltid med brist på pengar och begärande understöd från sina vänner och alltid flyttande från landet till landet. Han fann dock alltid nya beskyddare. Själv skrev han på italienska i ett brev till sin vän: "Såsom när jorden går runt och alla förändringar inträffar, så är också mitt sinne omväxlande och föränderligt ..."³²

Welins publicerade litterära produktion innehåller lite mer än tjugo publikationer, mestadels tillfällesdikter.³³ Han författade också ett poem *Tankar wid Christi Korss*, som publicerades postumt i *Lärda Tidningar* (1755). Han skrev dikter på flera olika språk, bland dessa även en dissertationsgratulation på grekiska och en annan på hebreiska. Welin skapade alltså två grekiska dikter, denna gravdikt och tre år senare en gratulationsdikt till Erik Cajanus (1730).³⁴ Gratulationen innehåller 19 versrader på heksameter och den syftar på den bekanta berättelsen om gräshoppan och myran (av Aisopos) och på Odysseéns *moly*-växt (10.305):

- 5 Τούνεκα δὲ ἄμματος, καθάπερ μύρμηκες ἕασσι ἴpro ἕασσι,
 ἔμμενα ἀσκούοντας, μὴτ' ἐν παραδείγματ' ἀκηδοῦς
 Τέττιγος, ὅς νόρακη, διάγει ἕο πάντα βίον γε,
 Μῆτ' ἐν ἀσελγείᾳ καιρὸν διατρίψαι ἀναιδῶς.³⁵

²⁹ Det borde finns en beskrivning av antikviteter i Rom i Welins kvarlåtenskap och han skrev även till kanslern för den Kungliga Akademien och föreslog inskaffningar av kopior av dem. Se [J. J. Tongström], *Chronologiska förteckningar och anteckningar öfver finska universitetets fordna procancellorer samt öfver faculteternas medlemmar och adjuncter ...*, Helsingfors 1836, 203; J. Vallinkoski, "Juhana Welin, wolffilainen filosofi, runoilija ja seikkailija", *Historiallinen arkisto* 52 (1947) 262 (med ett referat på tyska).

³⁰ Vallinkoski *ibid.*

³¹ Enligt Linné hade Welin lånat pengar av en kvinna med vilken han hade lovat att gifta sig, men sedan hade han rymt till Frankrike, Vallinkoski 1947, 258.

³² Vallinkoski 1947, 271. Satsen visar på en mycket modern mentalitet: ett jag, som alltid ändras, alltid redan är ett "Annat".

³³ Se en lista av Welins publikationer i Vallinkoski, 271-274 (not 29). Av Welins vetenskapliga produktion förtjänar att omnämnas hans filosofiska dissertationer och en jämförande ordlista (manuskript) mellan det finska och det ungerska språket, som var det första försöket att bevisa språkfrändskap. Lilius har analyserat hur Welins adressatkrets återspeglade hans språkval i diktningen, 134-135 (not 6). Lilius har dock bortlämnat denna gravdikt på grekiska (135).

³⁴ Cajanus disputerade under Isaak Björklund över ämnet *de dolo Gibeonitarum* (Vall. 489).

³⁵ Jag har stiliserat accentbeteckningarna i den grekiska texten i enlighet med moderna normer. Om att editera denna tids grekiska dikter se A. Ardizzoni, *Poliziano: Epigrammi greci*, Firenze 1951, V-XVI och Sironen 2000, 205-207 (not 10).

(Därför borde även vi, liksom myrorna, / vara flitiga, och inte följa den lata gräshoppans exempel, / som lever hela sitt liv i en dvala. / Inte skamligt förlösa chansen i utsävning.) (5-8)

Κάν μὲν ἐλευθέριοι παιδεῖαι ἕως βαρεῖαι
Καὶ χαλεποί, ἰθύνταθ' ὅπως εἰκάζω ἐκείνας
15 Μώλυι, τῆ βοτάνῃ, ῥίζαν περ ἔχοντι μέλαιναν.

(Om de fria vetenskaperna är tunga och svåra / så jämför jag dem med rätta med *moly*, / en växt, vars rot är svart.) (13-15)

Gräshoppan och myran representerar valet mellan askes och omedelbart förverkligande av luster. Welin prisar respondenten, som inte har tillbringat sin tid i tysthet, som "ett litet orationellt djur" (ζῳδιον ἄλογον, v. 12). Kultur och vetenskap betyder alltså positiva ambitioner: strävan efter ära och rädsla för att falla i glömsk, vilka humanisten ansåg vara typiska egenskaper för en civiliserad människa.

Växten *moly*, som Hermes gav till Odysseus som skydd mot Kirkes trolleri, användes också av David Lund i hans gratulation på grekiska år 1695 som en symbol för inläring (Vall. 2341). Lund använder denna passus ur Odysseen bredare än Welin.³⁶ Både Lund och Welin förutsätter att läsaren känner till tolkningen av *moly*-symboliken, vilken syftar på svårt förskaffad bildning som gör människan till människa, d.v.s. en sådan som behärskar sina passioner, som kan planlägga sina handlingar i motsats till djurets 'djuriskhet', brutalitet.

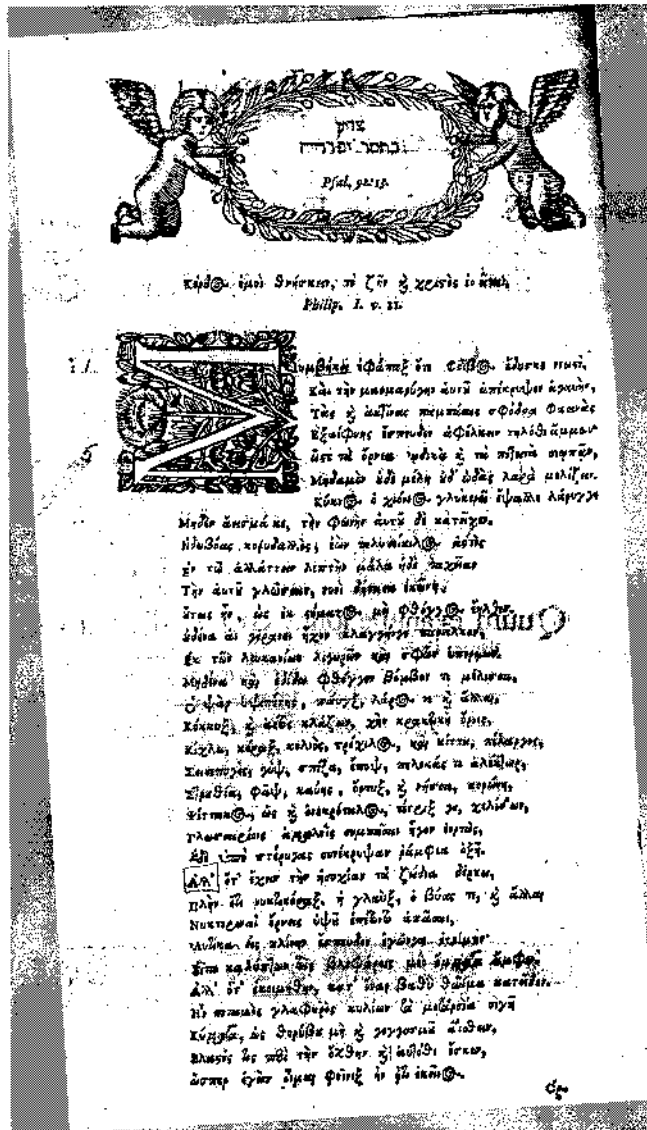
Welin skrev åtta gravdikter, den första av dem är den här presenterade gravdikten. Alla andra är svenskspråkiga och även de skrivna i Finland. Adressaterna består av två professorsfruar, tre präster och två borgare. Arvid Hultin uppskattade Welins begravningslyrik, som enligt honom höjer sig över genomsnittet.³⁷ Welins gravpösi har den bekanta tematiken av *memento mori* och *meditatio mortis*, som var dominerande redan under medeltiden. Welin filosoferar i sina gravdikter över livets mening genom att använda jag-form och ofta börjar han dikterna med retoriska frågor såsom "Hwad är vårt lif?" "Hwad är för luft at lefwa här?". Och han svarar att livet är 'en täre-dahl', 'en handfull sand', 'en skugga bar'.³⁸ Även i hans svenska gravlyrik är antiken närvarande. I en gravdikt skriven till åminnelse av Daniel Juslenius maka omnämner Welin Xantippa, Diana och sedvänjor för sörjande i Theba. Dikten innehåller också lärda fotnoter där han förklarar allusioner till antiken.³⁹

³⁶ Homeros säger bara att den är en växt som har svarta rötter och en vit blomma och att ordet *moly* är gudarnas språk: gudarna kallar den vid detta namn och endast en gud kan rycka den upp ur jorden (*Odyssée* 10.302-306). Filosofen Theophrastos noterade torrt att *moly* är detsamma som vitlök (*historia plantarum* 9.15.7) – som senare ofta har användts mot häxor och vampyrer. Redan i antiken tolkade man männen som Kirke trollade till djur som symboler för slaveri under passionerna (Horatius, *epistulae* 1.2.23-26). I Palladas epigram (*Anthologia palatina* 10.50) lever Odysseus manskap som djur: δίζην ζώων ἀλογίστων; Kirke har inte förvandlat dem till djur, se N. Hopkinson, *Greek poetry of the imperial period*, Cambridge 1994, 90-91.

³⁷ A. Hultin, *Finlands litteratur under frihetstiden I*, Helsingfors 1906, 310-312.

³⁸ Till åminnelse av Hans Schele (1729, Rv Mf 3835) och av Andreas Kiemmer (1735, Rv Mf 3991). Om detta mönster av fråga och svar i gravpösi, se Fehrman, 384-387 (not 13).

³⁹ En Sorge-dicht ... (1729), Rv Mf 3828. I en gravdikt skriven till professor Johannes Flachsenius maka talar Welin om Kharon "med sin gamla båt" (1730, Rv Mf 3855).

Första sidan av Johan Welins grekiska gravdikt (1728).

Döden med en myras midja

Denna 127 versrader långa dikt på hexameter har blivit tryckt som en separat publikation vilken innehåller en latinsk titel- eller rubriksidan och tre sidor av tättsatta rader med den grekiska dikten. Det allmänna formatet för personskrifter under 1720-talets var en

publikation med fyra sidor. Gravpublikationer har vanligen en tre- eller tvåsidig dikt samt ofta t.o.m. en epitaf på sista sidan.

Herman Witte, till vars minne dikten är skriven, hann vara biskop i Åbo endast sex år. Han var född i Dünamunde nära Riga och kunde inte finska när han tillträdde sin tjänst. Efter de lysande Gezelicerna blev hans biskopstid rätt obetydlig. Man minns honom framför allt som en motståndare till pietisterna.⁴⁰

Redan på titelbladet av Welins dikthäfte finns ett citat ur Johannes uppenbarelse: Εὐτυχεές νεκρός οἱ ἐν Θεῷ ἄρτι θανούσινται (Saliga äro de döda, som dö i Herren härefter, Upp. 14:13). Första textsidan eller den så kallade paradsidan är dekorerad med en bekant bild av keruber som håller en krans.⁴¹ Innanför kransen är skrivet ett citat på hebreiska ur Psalm 92: "Den rättfärdige grönskar såsom ett palmträd, såsom en ceder på Libanon växer han till"(Ps. 92:13). Detta citat är en viktig referens för att förstå hela texten. Ett grekiskt citat ur Paulus brev till filipperna (1:21) står ännu före de grekiska diktverserna: "Ty att leva, det är för mig Kristus, och att dö, det är för mig en vinning".⁴² Detta citat användes ofta i grekiska gravtexter vid Aura Akademic och det representerar Paulus överdrivna livsfrånvändhet.

Welins dikt fördelas tematiskt i tre delar: 1) dikten börjar med en skildring av solnedgången och hur fåglarna slutar att sjunga och lägger sig (versraderna 1-28). 2) Sedan somnar diktens 'jag' själv och har en underlig dröm (29-96). Först det tredje avsnittet (97-127) representerar den vanliga begravningsretoriken, som man kan uppdelat i de bekanta delarna *lamentatio*, *laudatio* och *consolatio*.

Solnedgången i den första delen (versraderna 1-28) är en traditionell litterär bild. Även i den ovannämnda gravdikten till Daniel Juslenius maka börjar Welin med samma bild. Dygnet är ju en av de vanligaste sinnebilderna för människans liv och därför är det vanligt att börja en gravdikt med dödens sinnebild, solnedgången:

- 1 Συμβήκει !!! ἐφάπαξ ὅτε Φοῖβος ἔδουσε νεωστί,
Καὶ τὴν μαρμαρυγὴν αὐτοῦ ἀπέκρουσεν ἀγαυήν

(Plötsligt en gång när Foibos nyligen sjönk / och döljde sitt lysande skimmer)
(1-2)⁴³

Man jämförde ofta lärda och kunniga män med solen: solnedgången symboliserar alltså biskop Wittes bortgång. I slutet av dikten talas om biskopen som bildningens

⁴⁰ Hultin 1906, 29-30 (not 37); M. Klinge, 186, 460 (not 22). Studenten Welin, som senare var en anhängare av rationalitet som frigör sig från religionen, kunde alltså intellektuellt känna sympati med biskop Witte. Å andra sidan var Witte förstas en anhängare av luthersk ortodoxi och Welin representerar redan frihetstiden. Man borde dock komma ihåg att i synnerhet studenter skrev dikter för att tjäna pengar och ära. Welin var säkert en fullblodig brukslyriker, vilket inte hindrar att det kunde finnas även litterära kvaliteter i hans dikter.

⁴¹ Om detta motiv, se A. Perälä, *Finsk typografisk Atlas 1642-1827 I*, Helsinki 2000, 190-191. Som initialvinjett för dikten fungerar bokstaven M som är svängd åt vänster och då har blivit till ett grekiskt *sigma*. Blomman i initialvinjetten står därför horisontalt!

⁴² Κέρδος ἐμοὶ θνήσκειν, τὸ ζῆν καὶ Χριστὸς ἐσεῖται [!]. (Filipp. 1:21). Båda nytestamentliga citaten (Upp. 14:13 och Filipp. 1:21) avviker litet från originaltexten.

⁴³ Welin börjar (med inkorrekta verbformer) som en sagoförfattare: det var en gång...

stjärna, ἄστρον παιδείας (versrad 124). Å andra sidan använder Welin här ordet 'plötsligt', ἐφάπαξ, som associerar till solförmörkelse, varvid fåglarna tystnar. Welin skildrar hur en fågel efter en annan slutar att sjunga, men sedan reduceras skildringen till en lista med fåglarnas namn (versrader 16-21). Welin omnämner allt som allt 31 fåglar. De är inhemska (såsom svan, stare, gök, örn, trast, skata, göktyta, bofink), men också utländska (gam, papegoija, pelikan) och det finns med även ett husdjur, tuppen. Welins fågellista liknar i sin tur de grupper (vatten-, skogs-, rov- och nattfåglar) som återfinns i det berömda encyklopediska lexikonet av den tjockiska pedagogen Johannes (Jan) Comenius *Janua Linguarum reserata aurea* (Den gyllene, öppna dörren av språket) (1631), vilket översattes till många språk, även till gammal grekiska, såsom av Caspar Baumius i Halle.⁴⁴ Johannes Gezelius den äldre översatte det till *koine*-grekiska (1646) när han var professor i grekiska i Dorpat.⁴⁵ Welin har tydligen använt dessa översättningar.⁴⁶

Fågellistan utgör största delen av dikthäftets första sida och man kan förklara detta med att Welin ville skriva en tresidig dikt, vilket då var på mode, och genom listan med fågelnamn kunde han fylla ut sina rader.⁴⁷ Å andra sidan representerar listan en retorisk stilfigur som kallas *enumeratio*, med vilken man kunde förklara sina begrepp genom att ge fler exempel på samma sak.⁴⁸ Bland fåglarna finns också ett bi, μέλισσα, som "inte surrade" (versrad 15).⁴⁹ Men detta kunde även syfta på en skogsduva.⁵⁰ Å andra sidan, syftar ordbilningen βόμβος på verbet βομβέω, som betyder just biets surrande.⁵¹

De sista fåglarna är nattfåglar och sedan lägger sig berättare själv:

Αὐτίκα εἰς κλίνην ἔσπευδον ἐγώνυα ἐτοίμην
 Εἶτα καλύπτων τοῖς βλεφάροις μέο ὄμματα ἄμφω.
 'Ἄλλ' ὅτ' ἐκοιμήθην, κατ' ὄναρ βαθὺ θαῦμα κατεῖδον.

(Genast jag skyndade själv till den bäddade sängen / och lät ögonlocken täcka båda mina ögon. / Men när jag fallit i sömn, i drömmens djup ett under jag beskådade.) (27-29)⁵²

⁴⁴ I Helsingfors universitetets bibliotek finns en upplaga av Baumius lexicon från år 1693.

⁴⁵ Han lät inte trycka det på nytt i Åbo, såsom många andra böcker som han hade publicerat i Dorpat.

⁴⁶ Det är inte möjligt att ge en lexikal analys här, men Welin har med fler av Baumius fågelnamn än av Gezelius i sin fågellista.

⁴⁷ Mer effektivt kunde vara att skildra alla djur som lägger sig – men fåglar är ett populärt tema i dikter: Johan Paulinus omnämner 13 fåglar i sin *Finlandia* (Korhonen 2000, 97, 100-101, not 10).

⁴⁸ Se H. Lausberg, *Handbuch der literarischen Rhetorik*, Stuttgart 1990, 338. *Enumeratio* var populärt i barockstilen.

⁴⁹ Μηδέναι [!] καὶ ἐδίδω φθόγγον βόμβον τε μέλισσα (versrad 15).

⁵⁰ I gammal finsk bokskrift betydde "mettinen" en skogsduva och endast senare ett bi: Christfrid Ganander har i sitt manuskript *Nytt Finskt Lexicon* (1786-87) betydelse: "et bij; turtur eller skogsdufwa, apis (Bothn.), columba, palumbes".

⁵¹ I finsk folkpoesi är biet en fågel av luften ('ilman lintu', 'mielilintu') (se *Kalevala*, den 15. sången). Welins bakgrund var tvåspråkig, svensk och finsk, se Lilius, 135 (not 6).

⁵² Welin har inte använt den vanliga homeriska frasen (t. ex. *Od.* 5.493) om ögonlockar stängda av drömmen.

Denna dröm (versraderna 29-96) är diktens tematiska höjdpunkt. Den s.k. drömvandringslitteraturen var en allmänt avhållen genre inom renässansens litteratur. Det mest berömda exemplet är *Hypnerotomachia Poliphili* (Kärlekens kamp i Polifilos dröm), som publicerades med ståtliga bilder i Venedig år 1499. Ynglingen Polifilos har en dröm, i vilken han vandrar omkring och söker efter kärlek och sin älskade i landskap med antika ruiner. I den nylatinska litteraturen från början av nya tiden stöter man någon gång på drömvandringar.⁵³

I drömeepisoden skildras först en skummande men tyst å, på vars strand det växer ett palmträd, φοῖνιξ (versrad 31-33).⁵⁴ I citatet ur Psaltaren i översta stycket på första sidan talas om palmen. Å andra sidan betyder det grekiska *foenix* också fågeln Fenix, som är en symbol för nytt liv som stiger upp ur döden. Detta var en mycket populär bild inom begravningsdiktningen. Bland grekiska gravtexter vid Akademien i Åbo använde Zacharias Lithovius den i sitt epitaf på grekiska (Mel. 1750).⁵⁵ Betydelsen 'fågel Fenix' känns ganska naturlig efter den "ornitologiska" början av dikten, men kontexten visar entydigt att Welin uttryckligen avser trädet.⁵⁶

Berättare, som framträder i jag-formen, skildrar trädets skönhet.⁵⁷ Men det finns en tung frukt i trädets topp som trycker ner trädet till jorden. Det starka trädet höjer dock sin topp upp i luften. Efter detta växlar diktens 'nu' till vanlig berättarstil: man skildrar hur trädet uthärdar alla plågor, störtregn, frost (ser man alla dessa i drömmen då?), men trots allt detta blomstrar trädet. Fåglar gör sina bon på dess kvistar och växter får skydd vid dess rötter emot vinterns frost.⁵⁸ Det är ett berömt träd, vars rykte nådde till allas kännedom.

Efter denna episod ser berättaren en underlig människa (ἄνθρωπος) komma emot honom från fjärran (versrad 55). Skildringen av den främmande gestalten är det mest effektfulla stället i dikten:

Ἰμνὸν καὶ φαλακρὸν λίκον τε μέγ' εἶχε κάρηνον
 Αἱ ῥῖνες μὴ σάρκ' εἶχον, παρὰ χόνδρον ἀνικκίον
 Ὑστέραι ἤδ' ἐρυθρῶν χειλῶν παντός τε ἐνούλου
 60 ὡς ὁ κύων δίωπερ λευκοῦς παρέδειξεν ὀδόντας.
 Ἐν μέσῳ ἰσχνὸς ἔην ὥσπερ μυρμήκιον ἦτε.
 Οἱ πόδες ἀμφότεροι !!! ὥσπερ δύο βάκτρα ἄσαρκοι.
 Ἐν σκαιῇ χειρὶ κλεψύδραν εἶχε σαφηνῶς

⁵³ Zacharias Lund, en svensk, skildrar i sin sjunde *Elegia* (1634, Hamburg) en dröm och en drömvandring, se Minna Skafte Jensen i *Symbolae Septetrionales*. Festskriftet till Jan Öberg, red. av M. Asztalos och C. Gejrot, Stockholm 1995, 317-31. I Gudmund Humblas svenska gravdikt *The trognas lidande* från år 1728 (Stockholm) finns en skildring av en vision enligt Johannes uppenbarelse.

⁵⁴ Ordet finns också i versraderna 39 och 89.

⁵⁵ Rubriken av Jacob Freses dikt från år 1726 börjar: När ... Peer Stierncrona ... En PHOENIX i sin död på nytt sig lifwet väljer ... (Rv Mf 3784).

⁵⁶ Han talar även sex gånger om trädet (δένδρον), versraderna 35, 54, 82, 84, 88, 93. Se också versrad 32 (βλαστός).

⁵⁷ Denna beundran påminner om den sjätte boken av Odysseén, när Odysseus jämför Nausika med ett skott av en palm som han hade sett på Delos (φοίνικος νέον ἔρνος: *Od.* 6.163).

⁵⁸ Ett skyddande träd är en vanlig symbol för Israel i Gamla Testamentet, se Klag. 18:10-12, Hes. 31:2-10, Dan. 4:7-14.

Τὴν φρικτὴν δρεπάνην νότῳ βάσταζεν ἀπτηνῆς.

(Hans huvud var mycket stort, naket och skalligt. / Hans näsa hade inget kött, var bara ett torrt brosk, / han hade inga röda läppar och ingen gom. / Därför visade han sina vita tänder – som en hund. / Hans midja var smal som en myras, / hans ben var utan kött som två stavar. / I sin vänstra hand höll han tydligt ett vattenur / och denna grymma figur bar på sin rygg en förskräcklig lie.) (57-64)

Ordet *μυρμήκιον* i versrad 61 framstår första gången i betydelsen 'myra' under 600-talet, i en text av munken Johannes Moskos.⁵⁹ Skelettet håller i sin hand ett vattenur, *κλειψύδρα* – det finns tydligen ingen grekisk motsvarighet för timmglas. Hans lie bär skriften: "Jag (dvs. lien) är obarmhärtig och kan inte förbigå någon, hur högt i rang, ledare eller härskare, han än står".⁶⁰ Berättaren frågar av den främmande: vem är du? Och den främmande svarar: jag är härskare här på jorden, en stark konung (*βασιλεύς κραταίος*) (69). Det är alltså fråga om Dödens Majestät.⁶¹

Man kan jämföra denna skildring med Jacob Freses dikt, *Betraktande af Guds allmakt och Godhet, alle tings fåfäng- och förgängelighet, Döden, och den tilkommande Roligheten*, som publicerats år 1726, alltså två år tidigare än Welins dikt. Frihetstidens mest betydelsefulla svenska diktare från Finland, den i Viborg födda Frese, skildrar i slutet av sin dikt döden som kommer som den sista gästen i livet:

Ytterst kommer här an then svultne och hungrande giästen
Tysta hyddones drätt, som rider å blackotte hästen,
Sägts-utödaren, ja, den trumpna, ohygglige, gambla,
Toma och tunna, som jämt vil fånga, fälla och sambla,
Döden syndenes son, obeveklig af ängslan och böner,
Ytterst hälsar ock han på Adams döttrar och söner,
Dem han å olikt sätt om lif och lefverna bringar,
Och med grufliga makt dem hotar, trycker och tvingar ---⁶²

I finsk begravningslyrik finns Döden som en slående gestalt i Simo Achrenius dikt från år 1758, alltså trettio år senare än Welins dikt. Vilho Suomi har prisat Achrenius dikt som avvikande från gravpoesins vanliga skildringsformer, p.g.a. sitt åskådliga, även fasaväckande intryck framför allt i skildringen av den personifierade Döden.⁶³ Sådant

⁵⁹ Se G. W. H. Lampe, *A Patristic Greek Lexicon*, Oxford 1961. Johannes Moskos, som dog år 619, använde ordet i sitt berömda andliga verk *Λαζίων (Äng) (Pratum spirituale 184)*. Läkaren och författaren från 300-talet, Filumenos, använde samma term, men i betydelse 'spindel' (*de venenatis animalibus 15.1*).

⁶⁰ Οὐδένα οὐ δύναιμαι, ὅτ' ἀμειλίχος εἰμί, ἀφείναι, / Μὴ κορυφαίους, μὴ πρώτους καὶ μηδὲ ἀναξίον (66-67). I Hugo Simbergs berömd etsning ber Döden poeten att skriva på hans lie.

⁶¹ En populär vinjett på 1600-talet var Skelettmannen som sitter på ett jordklot med timmglas i ena handen och lie i den andra – såsom en härskare över jorden, se Fehrman, 319 (not 13).

⁶² Texten och en översättning till finska finns i K. Laiinen (et al.), *Suomen kirjallisuuden antologia I*, Helsinki 1963, 367.

⁶³ Till minnet av kaplanen i Lappajärvi, Tuomas Wilckman (Tuonen tuimus tutkiskeltu ..., Rv Mf 4319): "Oho Tuoni Tuimuttansi / Cuing on hahmosi cuwattu? / Se on muotos muinanengin: / Sinul

mästerskap som Simo Achrenius och Jacob Frese hade uppnått, kunde Welin förstås inte nå i sin dikt, som var skriven på ett främmande språk, grekiska. Men ett 'fasaväckande' intryck har även Welin skapat. Welins lieman har lånat sin skepnad från samtida emblematiske och makabra bilder av Döden, men Welin har klätt honom i det grekiska språkets dräkt.⁶⁴ I synnerhet midjan som är så smal som en myras ger ett intryck av skelettmannens gestalt: den påminner om en (omänsklig) insekt. Är detta en originell bild?

En dialog med den grymma Döden var inte ovanlig: *dialogus mortis cum homine* var från medeltiden ett bekant motiv i begravningsdikter.⁶⁵ Scenen med möten med döden går tillbaka till medeltidens dödsdanser och deras makabra föreställning om Döden.⁶⁶ I Welins dikt handlar diskussionen mellan berättaren och Döden (inte mellan den avlidne och Döden) om konungamakten. Berättaren tycker att lien visar att dess bärare är en tjänare av människor – alltså av alla som pinas av sjukdomar – och en härskare endast i det avseende att den bär härskarens symbol. Härskarens traditionella symbol, spiran (σκήπτρον) (73) jämförs med Dödens lic. Men Döden blir arg av berättarens kritik och höter med lien och säger: en gång skall detta järn även skära [ditt huvud] (80). Berättaren frågar sedan vart Döden skall gå och får svaret: till det fruktbara trädet. Berättaren försöker hindra Döden, för trädet är ju den förut nämnda palmen:

Ἄλλὰ τὰ ῥήματά μου πάντως ὑπερείδε κάκιστος,
Καρπαλίμως σπεῦδε, γλαφυρόν καὶ δένδρον ἔκοψε.
Καὶ τότε ἐξαίφνης ἀνὴρ ὁ ἐγείνατο φοῖνιξ,
90 Ὅντινα αὐτικ' ἔγνων, ἦν γὰρ Ἐπίσκοπος ἁμῶν.

(Men den illasinnade åsidosatte helt mina ord, / skyndade sig snabbt förbi mig
och hög ned det utmärkta trädet. / Och då plötsligt blir palmen en människa, /
som jag genast igenkände, för han var vår biskop.) (87-90)

Welin använde den kristliga symbolen för döden – fällandet av trädet – också i sin senare svenska gravdikt: "Till nytta lefde han til mångens skada dödde / En sådan fruchtsam green har längre grönska bort; / Men winjträn blifwa snart afhugne och uthödde / När törn och tistel sig i växten skynda fort".⁶⁷ De svenska versraderna framför alltså den idén att den rättfärdiga faller medan en orättträdig blomstar.

I den grekiska dikten händer ett mirakel: palmen förvandlas till biskop Henrik Witte. Kanske för att hindra ett komiskt intryck hänvisar Welin här till den första Psalmen i

on sijwet siniset / lento keinot kauhistawat; / Wirhi wicadet olalla / Julma raudasta rakettu / Cumma kyntilä kädesä / Pimiästi palawainen / Tima klasi tiuckuwainen / Wasamana wasemmasa — Caswos sun on calpcaxi / Cauhiaxi caljahtanut; / Silmät päähän painunehet / Callon caamian sisähän ?.. V. Suomi, "Ruotsin vallan loppukauden suomenkielinen runous" i M. Rapola (et al.), *Suomen kirjallisuus II*, Helsinki 1963, 313.

⁶⁴ Om dödsikonografi, se Fehrman, 163-167, 319-321.

⁶⁵ Fehrman, 191-192. I svensk litteratur är det mest berömda exemplet Lasse Lucidors *It Samtaal emellan Döden och en säker Menniskia*, som är inte en begravnings- utan en fristående dikt, se Fehrmans analys, 323-327.

⁶⁶ Fehrman, 321. Om *ars moriendi* -litteraturen, se Stenberg, 145-146.

⁶⁷ Till Hans Wittfooths minne år 1732 (Rv Mf 3934).

Psaltaren, som talar om trädet som växte vid en flod. Passusen är ur vers tre: "Han är som ett träd, planterat vid vattenbäckar, vilket bär sin frukt i sin tid, och vars löv icke vissna; och allt vad han gör, det lyckas väl" (Ps. 1:3). Passusen blir inte citerad i dikten; Welin imiterar inte heller dess ordval.⁶⁸ Men p.g.a. denna passus blev diktens berättaren ("jag") inte förvånad över trädets förvandling. Det är intressant, att det andra psalmstället, som Welin citerade på hebreiska innanför bilden på paradsidan (Ps. 92:13) och som också talar om palmträdet, är tolkad att betyda fågel Fenix. I den bysantiska editionen från 1000-talet av *Fysiologus* bestiarier skildrar man fågel Fenix och i kommentaren hänvisar man till denna psalmpassus (92:13).⁶⁹ Är det så att Welin med avsikt ville vara ambivalent? Han utnyttjade homonymen i det grekiska språket och höll i läsarens minne båda betydelseerna av ordet φοῖνιξ. På samma sätt ger texten associationer till solförmörkelse när Welin i början av dikten skildrar solnedgången. Ambivalens är ju ett särskilt retoriskt stilmodell, nämligen *ambiquitas*.⁷⁰

Inom ikonografen är bilder av fågel Fenix i ett palmträd, d.v.s. en bild som kombinerar dessa två betydelser, ganska allmänna.⁷¹ Professor Juha Manninen föreslog på *Antiquitas Borea* -seminariet att φοῖνιξ här även kunde symbolisera den Kungliga Akademien i Åbo. Biskop Witte höll nämligen ett tal vid Akademiens restaurationsfesten, i vilket han jämförde Akademien som öppnades på nytt efter kriget med fågel Fenix som stiger upp ur askan.⁷²

Slutet av dikten (versraderna 97-127) koncentrerar sig på biskop Witte och texten normaliseras till en vanlig gravtext. Det konstnärliga intrycket blir mycket tillplatat när berättaren glömmet bort den personifierade Döden. I de nästan sista raderna av dikten omnämner man dock den "skrämmande döden" (θανάτος φοβερός, 115), men som en abstrakt entitet som rövade bort den gode mannen från livet. Och det finns inte heller något särskilt uppvaknande från drömmen.⁷³ I stället för det tidigare berättandet i jag-form fortsätter dikten med en vanlig narration. De typiska delarna för gravdikter förekommer med växling mellan *lamentatio*, *consolatio* och *laudatio*, när Welin prisar biskopens förträfflighet och uppmanar att tillsammans sörja biskopens död. Det finns också några drag av *personalia*: Welin skildrar hur Witte redan som ung studerade de Heliga skrifterna och visade sin begåvning (99). Witte var en lärd man med gott rykte, men också barmhärtig mot de fattiga: han delade ut gåvor och pengar (110-111). Som

⁶⁸ I *Septuaginta* kallas trädet ξύλον, i Welins dikt δένδρον; 'vattenbäckar': παρά τὰς διεξόδους τῶν ὑδάτων (*Septuaginta*), ποταμοῦ παρά χειλέα ἄκρα (Welin).

⁶⁹ Se [Anonymo], N:o 111 i R. Cantarella, *Poeti bizantini*, vol. 2., Milano 1992, 1066. Fågel Fenix identifierades också med Kristus i textens kommentarer.

⁷⁰ Lausberg (not 48), 122: "durch lexikalische Homonymie".

⁷¹ R. van den Broek, *The Myth of the Phoenix according to Classical and Early Christian Traditions*, Leiden 1972, 51-61, i synnerhet 55, se även plate XXXV. Jag tackar Antero Tammisto för denna information. Se också Tammistos "PJIOENIX.FELIX.ET.TV. Remarks on the Representation of the Phoenix in Roman Art", *Arctos* 20 (1986) 171-225.

⁷² *Oratio solemnissima qua Academia Aboensis ... 26.11.1722 rite restaurabatur ab Hermanno Witte* (Rv Mf 1182): ... *instar Phoenicis renata hodie surgit* (A1').

⁷³ Någon form av uppvaknande för berättaren är när han kommer ihåg Psalmstället (versrad 92) och när han säger att alla sörjer med honom över den gode mannens död (versrad 97, som börjar med adversativa ord: ἀλλὰ ὁμως ('men dock')).

consolatio försäkrar Welin att biskopen skall klä sig i vita kläder och sjunga hymner i himlen. Slutligen tilltalar han biskopen (ὄψιαν) och tar sitt sista farväl.⁷⁴

* * *

Johan Welins dikt är en knippe av ovanliga drag. 1) För det första skrev han på grekiska ännu under 1720-talet och därtill den längsta dikten på grekiska vid den Kungliga Akademien i Åbo. Traditionen att skriva gravdikter på grekiska fortsatte dock efter Welin. Under 1730-talet författade Magnus Peithizius fina gravdikter, i vilka han imiterade Hesiodos *Theogonia* och *Verk och dagar*. 2) För det andra har han den underlig fågellistan i början av dikten, som å ena sidan förlänger dikten i enlighet med 1720-talets norm för dikthäftenas format. Men å andra sidan, om man tänker sig en tolkning där biskop Witte är palmträdet, som är fågel Fenix, som å sin sida är den återöppnade Kungliga Akademien, så kunde solnedgången eller solförmörkelsen i början av dikten symbolisera den Stora ofreden och fåglarna som tystnar och lägger sig kunde vara de lärda männen vid Akademien som borde evakuera sig till Sverige! 3) För det tredje har Welin låtit de viktigaste symbolerna i sin dikt förbli ambivalenta. 4) Sedan för det fjärde har vi den så starkt personifierade döden, som var ett ovanligt drag i finländsk begravningspoesi (på vilket språk som helst). 5) För det femte är den drömmen som är diktens höjdpunkt: narrationstekniken är ovanlig med sin berättare i jag-form och därför närmar dikter sig vårt eget koncept av litteratur som fiktion med subjektiva känslor. Även om Welin inte lyckades skapa ett fullkomligt perfekt verk, är denna dikt värd att bli uppmärksammas som ett ambitiöst försök.

---

⁷⁴ Tilltal av den avlidna var mycket vanligt i gravpoesi; *apostrophe*, se Lausberg, 377-379 (not 48).

Valistuksen selko- ja hämärätyylit Pohjolassa: Quintilianus ja Porthan¹

Päivi Mehtonen

1700-luvun eurooppalaisesta ajattelusta ja sen val(a)istuskeskeisestä maailmankuvasta puhuttaessa vähemmälle huomiolle ovat jääneet ne sisarkäsitteet, jotka ovat kulkeneet järjen tai luonnon kirkkauden varjossa. Ilmeisin - ja samalla näkymättömin - niistä on *obscuritas*, hämäryys. Sen asemaa 1700-luvun ajattelussa voi lähestyä H. G. Porthanin tuotannon näkökulmasta, jossa retoriikan ja poetiikan väitöskirjat sekä luentomuistiinpanot heijastelevat aikansa mannermaisia ja englantilaisia keskusteluja aiheesta.

Rajaus tarjoaa samalla tilaisuuden osallistua 1990-luvulla hienoisesti virinneeseen keskusteluun Porthanista nimenomaan *eloquentian* professorina (vuodesta 1777) ja monella tapaa tämän oppiaineen suodattamana kirjoittajana. Keskustelu onkin paikallaan: perinteisessä Porthan-tutkimuksessa retoriikka ja poetiikka on siinä määrin ahdettu palvelemaan joko suomalaisuuden rakentumista jäljittävää historiografiaa tai klassisen filologian raameja, että 1700-luvun eurooppalainen *eloquentia* on paradoksaalisesti jäänyt melko värittömäksi kulissiksi Porthanin merkittävämpänä pidetylle toimeliaisuudelle. Iiro Kajanto totesi 1984 ilmestyneessä tutkimuksessaan Porthanista ja klassisesta sivistyksestä, ettei Porthanin retoriikan luentoja ja väitöskirjoja ole juurikaan tutkittu. Kajanton toteamus pitää pitkälti edelleenkin paikkansa; hänen oma panoksensa rajoittui teoksen alaotsikon hyvin rajaamaan alueeseen, *A study of classical influences in eighteenth-century Finland*.² Uudemmina poikkeuksina mainittakoon Carina Burmanin artikkeli Porthanin retoriikasta lähinnä käytännön puheopin merkityksessä sekä Hannu K. Riikosen yleiset huomiot johdannossa Porthanin koottujen teosten kymmenenteen

---

¹ Kiitän Niilo Helanderin säätiötä stipendistä, joka mahdollisti työskentelyn tämän aiheen parissa, sekä professori H. K. Riikosta ja Oulun konferenssin osallistujia hyödyllisistä kommenteista sekä puhuttuun että kirjoitettuun tekstiini.

² I. Kajanto, *Porthan and Classical Scholarship. A study of classical influences in eighteenth-century Finland*, Helsinki 1984.

niteeseen.³ Tässä artikkelissa poimin aluksi mainituista tutkimuksista lähtökohtia kriittiselle ja analyttisemmalle 1700-luvun *eloquentian* arvioinnille; kirjoitukseni jälkiosassa pyrin perustelevaan väitteitäni konkreettisilla esimerkeillä Porthanin tuotannosta, erityisesti esityksen ja ajattelun selkeyttä ja hämäryyttä koskevista kirjoituksista. Tämä aihe läpäisee Porthanin tuotannon eri osia ja onkin aluksi kysyttävä, kuinka kapeasti tai laajasti *eloquentia* tulisi 1700-luvun jälkipuolen ajattelussa ymmärtää.

Eloquentian alue

Mainittu liro Kajannon tutkimus on ansiokas oman rajauksensa puitteissa mutta klassi(sti)sen näkökulman ongelmat näyttävät esimerkiksi seuraavanlaisissa huomioissa: "There were no significant changes in its system [*eloquentia* lähinnä retoriikan merkityksessä] between Quintilianus and Porthan. Like these ancient masters [Aristoteles, Cicero, Herennius-retoriikka, Quintilianus], he [Porthan] too considered rhetoric primarily an oral art".⁴

Retoriikan historia on huomattavasti kirjavampi ja kapearaitaisempi räsymatto kuin näistä suurista linjoista jäsentävistä toteamuksista voisi päätellä, eikä tässä ole mahdollista edetä esimerkiksi keskiajan murrosten kautta varhaiselle uudelle ajalle. Keskityn siis vain joihinkin radikaaleihin muutoksiin, joita retoriikka tiedonalana koki Porthania edeltäneellä 1700-luvulla. *Eloquentia* oli kattotermi erityistieteille tai -taidoille, joista retoriikka oli yksi. Muita olivat perinteisten *trivium*-tiedonalojen sisällä ja liepeillä kehittyneet grammatiikka, logiikka ja poetiikka.

Saksalaisessa ajattelussa perinteisen *triviumin* vaikutus näkyy esimerkiksi kehityskulussa, jossa klassinen retoriikka ja poetiikka yhdistettiin 1600-1700-luvun tietoteoriaan ja logiikkaan. Tuloksena oli uusi tiedonala: *aesthetica*. Saksalaisen estetiikan isänä pidetty A. G. Baumgarten (1714-1762) oli klassisen retoriikan ja runouden opettaja, joka teoksissaan rakentaa suurta teoriaa mm. lähtökohdista, joita hän kutsuu "yleiseksi retoriikaksi" ja "yleiseksi poetiikaksi", *rhetorica generalis* ja *poetica generalis*.⁵ Myös estetiikka määrittyy ikään kuin perinteisten vapaiden taitojen metatieteeksi: estetiikka on *theoria liberalium artium*.⁶ Niinpä klassisen retoriikan teoriat sulautuvat osaksi kokonaisuutta, jossa *puhumista* keskeisemmässä asemassa ovat yleisemmät kielen, ajattelun ja tyylin edellytykset. Siinä missä Baumgarten rakensi uutta retoriikkaa ja estetiikkaa varsin abstraktin (leibnizilais-wolffilaisen) rationalismin hengessä ja lähinnä klassisia runositaatteja viljellen, Englannissa ja Skotlannissa

³ C. Burman, "Denna förträffliga konsten" Henrik Gabriel Porthan och retoriken", *Historiska och litteraturhistoriska studier* 66 (1991) 97-126; Hannu K. Riikosen johdanto Porthanin koottujen teosten niteeseen *Opera Omnia* X, Vammala 1998.

⁴ Kajanto 1984, 88 ja 68.

⁵ A. G. Baumgarten, *Meditationes philosophicae de nonnullis ad poema pertinentibus (Reflections on Poetry)* (Transl. with the original text, K. Aschenbrenner - W. Holther), Berkeley and Los Angeles 1954, §117, 78-79/39-40.

⁶ A. G. Baumgarten, *Aesthetica* (3. Nachdruckauflage der Ausgabe Frankfurt a. d. Oder 1750), Hildesheim - Zürich - New York 1986, §1-4, 1-2.

vastaavia kysymyksiä pohdittiin empiristisen filosofian innostamana - tai ärsyttämänä - ja aikalaisesimerkkeihin viitaten. Näin oli laita yhdessä kauden vaikutusvaltaisimmista retoriikoista, George Campbellin teoksessa *The Philosophy of Rhetoric* (1776). Siinä retoriikka määrittyy yleiseksi kommunikaation teoriaksi ja myös kirjoitetun tekstin analyysiksi, jota Campbell alituisesti ja herkullisesti valottaa aikalaiskirjallisuudesta, filosofiasta ja journalistiikasta poimimillaan esimerkeillä.⁷ Campbellin pyrkimyksenä oli perustella retoriikka osaksi filosofian järjestelmää, ja siinä projektissa myös muilla *trivium*-tiedonaloilla oli keskeinen asema. Retoriikka yleisenä kommunikaation teoriana on tekemisissä sekä kielen merkitysten lainalaisuuksien (logiikan) että crilaisten ilmaisutapojen (grammatiikan) kanssa.⁸ Kaikkiin näihin Campbell viittaa termillä "eloquence".

H. G. Porthan edustaa 1700-luvun jälkipuolen vaihetta, jossa nämä molemmat suuntaukset tuntuivat Pohjolassakin: wolffilais-leibnizilainen rationalismi oli menettänyt otettaan kun englantilainen empirismi ja erityisesti Locken vaikutus vahvistuivat 1700-luvun kuluessa. Suoraan *eloquentiaan* nämä suuntaukset kytkeytyivät esimerkiksi rationalistis-spekulatiivisen Baumgartenin ja empiristisen Campbellin välityksellä, joita kumpaakin Porthan tunsi.⁹ *Eloquentian* alueen määrittelyn kannalta olennaista ei ole kuitenkaan mainittujen suuntausten kilpailuasetelma, vaan niiden osin rinnakkainen vaikutus 1700-luvun jälkipuolella. Sekä Baumgartenin rationalistinen estetiikka että Campbellin empiristinen retoriikan filosofia manifestoivat uudenlaisia käsityksiä valistuksen *eloquentiasta*. Yhteistä niille oli, että ne eivät olleet erotettavissa ajan filosofisista trendeistä (kuten ei klassinenkaan retoriikka ollut), mutta samalla ne silti puolustivat kaunopuheisuuden autonomista asemaa tiedonalojen järjestelmissä.

Näitä yleisiä toteamuksia on syytä kohdentaa joidenkin Porthanin hämäryys-aiheisten väitöskirjojen ja retorisis-poettisten luentojen kautta. Tutkimuskirjallisuudessa on vakiintunut tavaksi todeta Porthanin *De obscuritate orationis* (1798, resp. Nicolaus Mathesius) mielenkiintoiseksi etupäässä vain siksi, että sen yhdessä alaviitteessä Porthan hyökkää Kantia ja uutta kantilaista koulukuntaa vastaan, koska nämä edustivat modernia ajattelun hämäryyttä ja epämääräisyyttä. Tuoreessa Porthanin tosten editiossa Hannu K. Riikonen luonnehtii niteessä noudatetusta ryhmittelystä: "[...] väitöskirjan otsikko saattaa viitata toiseen aihepiiriin kuin mikä väitöskirjassa itse asiassa tulee esille. Niinpä Nicolaus Mathesiuksen *De obscuritate orationis* (Puheen hämäryydestä), joka on sijoitettu retoriikan osastoon, on mielenkiintoinen lähinnä filosofian historian kannalta".¹⁰

⁷ Nojaudun tässä valmistumassa olevaan tutkimukseeni 1700-luvun kieli- ja kirjallisuusteorioista antiikkis-keskiaikaisen *triviumin* traditiosta. Hyvän yleiskuvan 1700-luvun "uudesta" brittiläisestä retoriikasta saa tutkimuksesta W. S. Howell, *Eighteenth-century British Logic and Rhetoric*, Princeton 1971.

⁸ G. Campbell, *Philosophy of Rhetoric* (ed. L. F. Bitzer), Carbondale and Edwardsville 1988, 32 [luku 1.4]: "Now, it is by the sense that rhetoric holds of logic, and by the expression that she holds of grammar".

⁹ Campbellin kirjan kuulumisesta Porthanin kirjastoon mainitsee Burman 1991, 125. Ks. myös Kajanto 1984, 102, 142.

¹⁰ Riikonen 1998, xxi.

Näyttää siltä, että suomalainen Porthan-tutkimus on tässä asiassa pysynyt hämmästyttävän muuttumattomana ja yksiäänisenä viimeisen sadan vuoden ajan.¹¹ Yksiäänisyyden myötä on samalla kuitenkin käynyt niin, että väitöskirjan aiheen merkitys aikalaiseloquentian kentässä on jäänyt arvioimatta. Kirjoitus on kuitenkin kokonaisuutena mielenkiintoinen osoitin 1700-luvun kuluessa vahvistuneesta yleisemmästä suuntauksesta: hämäryyden tai obskuriteetin noususta itsenäiseksi tutkimusaiheekseen. Kartesiolaisen selkeys-kultin jälkimainingeissa debatit selkeydestä ja hämäryydestä peruskategorioina kielen ja ajattelun kuvaamiselle jatkuivat entistä vilkkaampina. Näihin osallistuivat *eloquentian* näkökulmasta myös A. G. Baumgarten ja George Campbell. Molemmat lukeutuivat - Porthanin tapaan - selkeyden puolustajiin, mutta havaitsivat mahdottomaksi puhua nimenomaan kaunokirjallisuuden tai taiteen selkeyden laadusta ilman yksityiskohtaista hämäreiden ja sekavien representaatioiden analyysia. Tällä alalla yksi baumgartenilaisen spekulatiivisen estetiikan perinteenjatkajista ja tarkistajista oli Immanuel Kant. Porthanin Kant-kommentti ei ollut siten suunnattu vain uutta hämää kantilaista *filosofiaa* kohtaan, joka huolestuttavasti villitsi nuorisoa, vaan kommentti liittyi myös estetiikan sisäisiin paradigmaattisiin jännittäisiin rationalistisen (Baumgarten) ja empiristisen (Locke-Campbell) tradition välillä.

Tässä ei ole mahdollista edetä yksityiskohtaisemmin aikalaiskeskusteluihin. Todettakoon siis vain ennen kohdallisempaa hämäryyden esittelyä, että *eloquentian* näkökulmasta raja retoriikan ja filosofian välillä ei ollut yhtä vedenpitävä kuin esimerkiksi Hannu Rikonen ehdottaa. Jos lähdetään siitä, että 1700-luvun retoriikkaan, runousoppiin ja estetiikkaan jo lähes määritelmänomaisesti *sisältyi* alituinen dialogi filosofisten aikalaiskeskustelujen kanssa, silloin on perusteltua *eloquentian* käsittehistorian täydentämiseksi ottaa vakavasti ne lukuohjeet, joita Akatemian väitöskirjojen otsikot nykylukijalle antavat. Lähdetään siis seuraamaan kirjoituksen *De obscuritate orationis* linkittymistä sekä Porthanin muuhun tuotantoon että aikansa eurooppalaiseen *eloquentiaan*.

Hämäryysteoriaa: "Läran om duncla begrepp är af stor vigt"

Porthanin luennoissa ja väitöskirjoissa ovat hyvin edustettuina alat, jotka liittyivät toisiinsa ja *eloquentiaan*: poetiikka sekä perinteisistä *trivium*-aloista retoriikka ja logiikka. Pienin yhteinen nimittäjä tässä tiedonalojen rinnakkais- ja päällekkäisessä oli tietenkin kiinnostus kielen ja ajattelun välisiin suhteisiin, ja niitä puolestaan tutkittiin - niin rationalistisessa kuin empiristisessäkin valistusajattelussa - selkeyden ja hämäryyden termein.

¹¹ Ainakin seuraavat lähteet mainitsevat ko. väitöskirjan mielenkiintoiseksi etupäässä siksi, että se on kannanotto kantilaiseen filosofiaan: Gunnar Palander, *Henrik Gabriel Porthan yliopiston opettajana*, Helsinki 1902, 157-159; Th. Rein, *Filosofins studium vid Åbo Universitet*, Helsingfors 1908, 236; M. G. Schybergson, *Henrik Gabriel Porthan. Lefnadsteckning*, 2. Osa, Helsinki 1911, 258-259; Kajanto 1984, 67-68; Matti Klinge, *Mikä mies oli Porthan?*, Helsinki 1989, 81; Riikonen 1998, xxxii-xxxiii.

Poetiikan ja retoriikan opetuksessa hämäryys ja selkeys liittyivät tyylin ja merkityksen analyysiin. Klassisen retoriikan ja valistuksen hengessä Turun Akatemiassakin opetetun kaunopuheisuuden ja -kirjallisuuden ihanteena oli selkeys (*perspicuitas, claritas, klarhet*). Jo Akatemian yliopistosäännöissä *eloquentian* professorin toimenkuvaan luettiin velvollisuus “opettaa nuorisoa kirjoittamaan sekä latinaa että ruotsia selvästi, maltillisesti ja yhtenäisesti, niin että kaikki turha sanakomeus hylätään”.¹² Samoin Porthanin edeltäjän Henrik Hasselin yhteydessä mainitaan tavan takaa käytännöllinen pyrkimys selkeyden vaalimiseen - pyrkimys, joka oppituolin myötä periytyi myös Porthanille.¹³ Yhtäältä dissertation *De obscuritate orationis* nimeä voisikin pitää suorana viittauksena ja retoriscena antiteesinä Hasselin kauden väitöskirjaan *De perspicuitate orationis* (1748), mutta selitystä hämäryyden nousulle itsenäiseksi aiheekseen on etsittävä myös yleismaailmallisemmista 1700-luvun retoriikan ilmiöistä.

Selkeys ja hämäryys olivat osa *eloquentian* klassista oppisanastoa, sen teknisiä termejä. Esimerkiksi Porthanin luennoilla Horatiuksen *Ars poetica* -teokseen mainitaan runollisten paheiden joukossa hämäryys ja monimerkityksisyys, *obscuritas* ja *ambiguitas*, joista hämäryyteen palataan uudemman kerran liiallisesta esitystyylin tiiviystä johtuvan vaikeaselkoisuuden yhteydessä. Tähän paheeseen sortui Horatius itsekkin; “han ofta blir mörk då han för mkt besfitar sig om korthet”.¹⁴ Joidenkin tekniikoiden kohdalla hämäryys kylläkin saattaa lisätä esityksen tehoa,¹⁵ mutta tällainen *licentia poetica* ei pohjimmiltaan aseta kyseenalaiseksi selkeyden vaatimusta. Se korostaa ajatusta tyylistä ja kielestä tasapainoiluna, jossa selkeys ja hämäryys eivät edusta absoluuttisia ja yksiselitteisiä ääripäitä, vaan liukuvia käsitteitä.

Myös Porthanin retoriikan opetuksessa toistuvat hämäryyden eri muodot. Esimerkiksi käy ote luennoista Ernestin retoriikkaan: “Klarheten är nödig i alla prydnader. Ingenting behagar som ej utan mycken möda kan begripas. Mörkhet i skrifsättet plär vara en föld af confusa ideer. Här förstås ej den mörkhet som ligger i construction, utan den som ligger i sjelfva tanckan. Det obegripliga kalla fransoserne Gallimathias ack Sahlstedt mich mach”.¹⁶ Katkelmassa rakentuva linkki idcoiden ja kielen välille liittyy jo klassisen retoriikan perusoppeihin - esimerkiksi Quintilianuksen *Institutio oratorian* kahdeksanteen kirjaan, johon palataan vielä hetken kuluttua - mutta katkelman kautta voi myös siirtyä vastaaviin jaotteluihin 1700-luvun logiikassa.

Porthanin logiikan luennoilla (1796) esitellään ideoiden jaottelu, joka tulee hieman systemaattisemmin esille varhaisemmassa väitöskirjassa *De ideis hominum obscuris*

¹² Palander 1902, 68-69 (selkeyden vaatimuksesta myös 71, 85)

¹³ Hasselista ja selkeydestä ks. Kajanto 1984, 27; vrt. myös Iiro Kajannon laatima Suomen osuus teoksessa Minna Skafte Jensen (ed.), *A History of Nordic Neo-Latin Literature*, Odense 1995, 184-186.

¹⁴ “Anmärkningur till Horatii Flacci Ars Poëtica”, *Opera Omnia* IV, 6, 19; vrt. Horatiuksen *Ars poetica*, säe 25. Huomio toistui taajaan varhaisen uuden ajan teoksissa. Jo keskiajan retoriikassa ja poetiikassa se kulkeutui traktaatista toiseen nimellä *obscura brevitatis*. Porthanillakin se toistuu myös luennoissa Ernestin retoriikkaan: emt., 341-342.

¹⁵ Ks. esimerkiksi “Föreläsningar öfver Ernesti Rhetorica” (*Opera Omnia* IV, 359-360), jossa todetaan maltillisen hämäryyden sallimisesta tietyissä kielen koristuksissa: “De böra innehålla en liten mörkhet, så man får likasom gissa til, men dock så at de ej blifva obegripliga”.

¹⁶ *Opera Omnia* IV, 360. Katkelmassa mainittua Abraham Sahlstedtia (1716-1776) on kutsuttu ruotsalaisen kirjallisuuskritiikin isäksi (ks. esim. Riikonen 1998, xvii).

(1789; resp. Elias Stadius). Kyseessä on jako selkeisiin ja hämäriin sekä tarkkoihin ja epätarkkoihin ideoihin (*ideae clarae et obscurae, distinctae et confusae*).¹⁷ Jaottelun voi vain hieman liioitellen sanoa olleen *kaikkialla* 1700-luvun filosofiassa: sekä rationalistisessa Leibnizin-Wolffin että empiristisessä Locken-Humen perinteessä.¹⁸ Porthankin palaa siihen uscassa yhteydessä, esimerkiksi "sieluopillisissa" tai psykologisissa luennoissa, jotka kytkeytyivät likeisesti aikansa logiikkaan ja tietoteoriaan. Jaottelua "klara och duncla perceptioner och ideer" tarkastellaan Lockeen viitaten ja todetaan: "Våra klara perceptioner eller ideer äro alla så litet klara, i samma grad, som våra duncla känslor och begrepp äro i samma grad duncla. Läran om duncla begrepp och perceptioner är af stor vigt, särdeles i läran om vår själs frihet; och våra lifligaste percept och förestälningar härröra ofta af otaliga duncla uttryck som vi ej blifva varse".¹⁹

Pelkästään tähän jaotteluun niin empiristisessä kuin rationalistisessakin ajattelussa keskittyy väitöskirja *De ideis hominum obscuris*. Näiden huomioiden pohjalta voi nähdä, miten Porthanin tutkimuksellisista "toimeksiannoista" rakentuu johdonmukainen linja. Viimeksimainitun tekstin luonteva pari on myöhempi dissertatio *De obscuritate orationis*: siinä missä edellinen käsittelee *ajattelun* kategorioita, jälkimmäinen ja ajallisesti myöhempi taas pureutuu samojen avainsanojen kautta *kielen ja tyylin* kriteereihin.

Mistä Porthan sitten sai kimmokkeita hämäryyden eri aspektien kartoittamiseksi? *De ideis hominum obscuris* näyttäisi eurooppalaisessa kontekstissa kytkeytyvän loogisiin ja tietoteoreettisiin hämäryys-dissertatioihin, jollaisia Saksassa oli alettu kirjoittaa vuosikymmeniä aiemmin. Porthanhan teki 1770-luvulla matkan Saksaan, erityisesti Göttingeniin, ja molemmat hämäryys-traktaatit laadittiin tuon matkan jälkeen. On siksi kiinnostava huomata, että lähes samannimisiä kirjoitelmia - *De ideis claris et obscuris, distinctis et confusis* sekä *De obscuritate idearum in cogitationibus claris* - oli Saksassa laadittu jo paljon aikaisemmin 1700-luvulla.²⁰

Konkreettisia esimerkkejä on mahdollista jatkaa, mutta jo edellä esitetyt toivottavasti havainnollistavat eri tiedonalojen linkejä toisiinsa ja *eloquentian* alaan. Jälkikartesiolaisessa Euroopassa hämäryysteoriat olivat ajankohtainen aihe, koska kielen ja ajattelun suhteet olivat niin rationalistisen kuin empiristisenkin filosofian ydinkysymyksiä. Mutta Porthanin vaikutteet suodattuivat aikalaisajattelusta myös toisin tavoin.

¹⁷ "Collegium logicum", *Opera Omnia* II, 27.

¹⁸ Ks. aihetta käsittelevä artikkelini "Poimintoja filosofisen valohämyn historiasta", *niin & näin* 2 (1999) 9-11. Samassa numcrossa on Markku Roinilan ja Jyrki Siukosen suomennos (sekä Roinilan esittely) G. W. Leibnizin kirjoituksesta *Mietiskelyjä tiedosta, totuudesta ja ideoista* (1684), joka oli yksi vaikutusvaltaisen lähde mainitulle jaottelulle ja teksti, johon Porthankin viittaa.

¹⁹ "Grundritning til läran om människans själ", *Opera Omnia* II, 147-148.

²⁰ Ensiksi mainitsemani lyhyen tekstin nimilehdellä annetaan tieto *praeside D. Iacobo Wilhelmo Feverlino* 1733. Jälkimmäisen tekijä oli F. G. Roesler (1737). Sopii oivallisesti hämäryys-teemaani, että jälkimmäinen kirjoitus ilmoitettiin kadonneeksi Göttingenin yliopiston kirjaston kokoelmista kun vierailin siellä syksyllä 1999; en siis ole nähnyt jälkimmäistä.

1700-luvun quintilianismi ja hämäryys

Myöhempi Porthanin hämäryys-teksteistä, väitöskirja *De obscuritate orationis* lähtee liikkelle viittauksilla Quintilianuksen opetuksiin selkeyden tärkeydestä - ja hämäryydestä sille vastakkaisena paheena. Kyseessä ei kuitenkaan ole yksittäinen klassikkoviite, vaan pakopiste, johon johtaa useita jo edellä yleisesti hahmoteltuja 1700-luvun ajattelun linjoja. Tämän painottaminen on tärkeää, jotta klassisoivalle tai Porthanin "omaa ääntä" jäljittävälle suomalaiselle tulkintakaanonille löydettäisiin sitä täydentäviä lukutapoja. Antiikin klassikkojen merkitystä korostaneet tutkijat ovat todenneet, että vielä 1700-luvun kirjoittajilla oli jo kouluajoista lähtien latinankieliset klassikot hyvin hallussaan: klassikoihin viitattiin väitteiden tukemiseksi, esimerkkien antamiseksi tai pelkän dekoraation vuoksi.²¹ Kiistämättä totamuksen paikkaansapitävyyttä on kuitenkin lisättävä, että klassikoihin viitattiin myös siksi, että kirjoittajien käyttämät 1700-luvun aikalaislähteetkin tekivät niin. Klassikkoviite ei siis automaattisesti johda suoraan *ad fontes*, vaan myös aiempien viittausten verkostoon. Toisin sanoen klassikkoviittauksetkin ovat väistämättä *historiallisia*, kiinni oman aikansa ajattelussa, käytännöissä ja kirjoitustavoissa. Jo edellä viitattiin lyhyesti Quintilianukseen yhtenä selkeydestä ja hämäryydestä kirjoittaneena auktoriteettina, ja tämän artikkelin näkökulmasta on kohdallisempaa puhua 1600- ja 1700-lukujen quintilianismista kuin Quintilianuksen *Institutio*-teoksesta itsestään.

Quintilianuksen *Institutio oratoria* -teoksen kahdeksas kirja oli kuin taivaan lahja jälki-kartesiolaiselle Euroopalle, jossa valon ja pimeyden teemat kiteytyivät niin kopernikaanisen maailmankuvan, "selkeän ja tarkan" ajattelun puolustajien ja vastustajien, kuin valistuksenkin aatteiden sekoituksena. Menemättä taaskaan tarkemmin niihin syihin, jotka olivat vaikuttaneet teoksen kokemaan renessanssiin, aiheenrajaukseni kannalta riittää todeta, että tyyliä käsitellessään *Institutio*-teoksen kahdeksas kirja puolustaa selkeyden hyvettä, mutta tekee sen kuvaamalla yksityiskohtaisesti hämäryyteen johtavia syitä ja esittämiskeinoja. Samalla se sivuaa aiheita, jotka valistuneella 1700-luvulla täyttivät kirjallisuudentutkimuksen, kielitieteiden ja filosofian traktaattien sivuja: ajattelun ja kielen, latteuden ja ylevyyden, vieläpä vanhan ja "modernin" retoriikan välisiä suhteita. Kuin uuden ajan luonnonfilosofian ja empirismin ohjenuoraksi sopii Quintilianuksen ohje puhujille: tarkkaillaamme luontoa ja seurataamme sitä!²²

Quintilianus innoittikin hyvin erilaisia 1600-1700-luvun suuntauksia ja retoriikan uusia "instituutioita".²³ Vielä 1700-luvun lopullakin J. G. Sulzer toteaa kaunotaiteiden ensyklopediassaan - lähde, johon Porthan usein viittaa - että valon ja pimeyden kysymyksissä lukija löytää Quintilianukselta "yhtenevöden lähes kaikesta, mitä tästä asiasta voidaan sanoa".²⁴ Retoris-poeettisiin hämäryyden ja selkeyden käsitteisiin yhdistyy samalla voimakas valosymboliikan ja -metaforiikan käyttö: selkeä kieli on

²¹ Kajanto 1984, 10.

²² Quintilianus, *Institutio oratoria* 8.3.71 ja 74; myös 8.Pr.26, 32; 8.3.18.

²³ Esimerkiksi Giambattista Vicon *Institutiones oratoriae* 1700-luvun alussa tai, ottaaksemme esimerkin Pohjolasta, 1600-luvun *eloquentian* professori Martin Miltopeuksen (1660-1679) samanniminen väitöskirjojen sarja.

²⁴ J. G. Sulzer, *Allgemeine Theorie der schönen Künste*, osa 2, Leipzig 1792-1793, hakusana "Lichter".

Quintilianuksen mukaan kuin valo silmälle, se on välittömästi näkyvä ja ymmärrettävä. Hämäryys (*obscuritas*) taas on julkisen puheen ja (proosa)kirjoituksen viheliäisin pahe, vaikka runoilijat sitä usein suosivatkin. Hämäryys voi seurata muun muassa sekavasta lauserakenteesta, oudoista sanavalinnoista tai jäsentymättömästä ajattelusta.

Näissä kysymyksissä Quintilianukseen viittasivat myös ne kaksi kirjoittajaa, jotka olivat systemaattisesti kehittäneet hämäryyden ja selkeyden teorioita 1700-luvun *eloquentian* kehityksessä: Baumgarten ja Campbell. Baumgartenin keskeiseen terminologiaan kuuluivat *lux* ja *obscuritas aesthetica*; Campbell taas tarkasteli hämäryyttä empirismistä virinneillä tavoilla, joihin näyttäisi tukeutuvan myös Porthanin *De obscuritate orationis*.²⁵

Koska saksalaisesta retoriikasta on Porthanin kohdalla kirjoitettu enemmän kuin brittiläisestä - perustuvathan Porthanilta säilyneet retoriikan ja estetiikan luennot suurelta osin saksalaiseen kouluretoriikkaan (Voss, Ernesti) - otan konkreettisen esimerkin brittiläisestä traditiosta. Empirismistä ja muun muassa Quintilianuksen *Institution* kahdeksannesta kirjasta ammensi vaikutteita yksi 1700-luvun jälkipuolen vaikutusvaltaisista retoriikoista, skotlantilaisen George Campbellin *The Philosophy of Rhetoric*. Campbellin laajaa vaikutusta Brittein saarten ulkopuolellakaan ei vähentänyt se, että hän - itsekin kirkonmiehenä - julkaisi tutkimuksia myös saarnatuoli-retoriikasta.

Kuten jo edellä todettiin, Porthan todistettavasti tunsi Campbellin retoriikan filosofiaa. Porthanin väitöskirjassa *De obscuritate orationis* on kohta, jossa hämäryyden yhdeksi syyksi mainitaan se, että kirjoittajan ajatukset ovat hämäriä, sumeita tai sekavia (*ideae obscurae, vagae, confusae*). Tällaisista ei mitenkään voi seurata selkeää esitystä (*oratio perspicua*). Esimerkkeinä kirjoittaja mainitsee mystikot ja fanaatikot: "Surullisia esimerkkejä tästä lajista ovat Jacob Böhme kaltaisineen sekä meidän oma Swedenborgimme seuraajineen [...]".²⁶

Tiedetään hyvin, että Porthan vastusti aikansa hämäriä oppeja: paitsi swedenborgianismia myös kansan taikauksia. Tämän toteaminen on Porthan-tutkimuksen kaanonissa vakiintunut ko. kohdan lukutavaksi.²⁷ Mutta jos kohtaa ei lueta niinkään Porthanin intentioiden kuin hämäryys-teeman ja *eloquentian* valossa, on kysyttävä, miksi Böhme ja Swedenborg nostetaan esille kun asiayhteytenä on retoriikka, selkeys ja hämäryys?

Yksi vastaus voisi olla: koska se oli ajan tavan mukaista. Esimerkiksi juuri George Campbellin teokseen *The Philosophy of Rhetoric* sisältyy pitkä luku selkeydestä (*Perspicuity*), joka luonnollisesti alkaa viittauksella Quintilianukseen, siirtyen ensimmäisessä alaluvussa käsittelemään hämäryyttä, "The Obscure". Campbellin mukaan on yksi ala, jolla ruokahalu hämää esitystapaa kohtaan on kyltymätön: se on mystinen teologia. Tällaisesta hämäryydestä ovat: "[...] surullisia esimerkkejä käännökset Jacob Böhmen teoksista sekä meidän oman Hutchinsonimme esitykset".²⁸

²⁵ Quint. *Inst.* 8.2.24, 8.2.18; H. G. Porthan, *De obscuritate orationis*, Aboae 1798, 1, 3.

²⁶ Porthan 1798, 5.

²⁷ Tässäkin asiassa näyttää siltä, ettei jo Palanderin toteamiin seikkoihin ole sittemmin tehty lisäyksiä: ks. Palander 1902, 152-157.

²⁸ G. Campbell, *The Philosophy of Rhetoric*, London 1776, Book II, 139. Modernin edition viite on: Campbell 1988, 278.

Siteerattujen katkelmien samankaltaisuudesta voi päätellä, että vaikka Porthanilla epäilemättä olivatkin hyvin hallussa sekä Quintilianus että mainitut mystikot, vielä todistettavammin hän liikkui 1700-luvun jälkipuolen *eloquentian* vakiinnuttamissa käsittelytavoissa. Campbellin mainitsema Hutchinson - skotlantilainen teologi ja hepreankielisten tekstien puolustaja, joka vastusti Locken ajatusta selkeästä ja mysteerittömästä kielestä - vaihtui suomalaisessa versiossa Pohjolan omaan visionääriin Swedenborgiin.²⁹ Siten *De obscuritate orationis* on opinnäytelmäisyydessäänkin mielenkiintoinen osoitin saksalaisen ja britannialaisen *eloquentian* seuraamisesta ja soveltamisesta Pohjolan perukoilla.

Lopuksi: varhainen uusi aika haasteena Porthan-tutkimukselle?

Edellä tehdyt huomiot antavat näkökulmia 1700-luvun akateemiseen kirjoittamisen ja *eloquentiaan*. Esimerkkieni tarkoituksena ei ole ollut mustamaalata 1700-luvun kirjoittajia kopiointiin ja plagiointiin synnillä, vaan paremminkin lukea suomalaisiakin lähteitä osana yleisempiä 1700-luvun käytäntöjä, joita on viimeaikaisessa tutkimuksessa luonnodittu “täydentäväksi kirjoitukseksi” eli uudelleenkirjoitukseksi, jossa tekijyyden ja teosten rajat määrittyvät väljemmin kuin uudemmissa, romantiikan jälkeisissä käsityksissä.³⁰ Porthanin hämäryys-dissertatioiden kohdalla se näkyy konkreettisesti siinä, miten tietyt rajatut aiheet tarjosivat valmiin aineiston, *topoksen* ja formaatin, joita opiskelija- ja opettajapolvet vähitellen täydensivät oman aikansa ja kulttuuripiirinsä keskusteluilla.

Käytännössä tämä nykytutkijan kannalta merkitsee haastetta myös klassikkoviitteiden tutkimiseksi, joiden omaa historiallisuutta ja aikasidonnaisuutta korostin jo edellä. *Ad fontes* -ajatus siitä, että 1700-luvun kirjoittajan viittaus antiikin lähteeseen kohdistuisi ilman välikäsiä suoraan mainittuun lähteeseen ei ole sen todennäköisempi tai epätodennäköisempi kuin oletus, että kirjoittaja tukeutuu ja (parhaassa tapauksessa) osallistuu aikalaiskeskusteluihin, joissa nojaututaan samoihin viittauksiin. Ei ole aivan vieras ilmiö nykytutkimuksessakaan, että klassikkoviittaukset - olipa “klassikko” sitten Aristoteles, Freud tai Kristeva - irtautuvat itsenäisiksi *topoksikseen*, joihin kirjoittajien on kätevää tarttua sopivissa asiayhteyksissä.

Käsite- ja oppihistorian tutkimukselle tällä toteamuksella on monenlaisia seuraamuksia. Joskus Porthan-tutkimuksessa on esimerkiksi esitetty arvelu, että silloin kun Porthan siteeraa klassista auktoriaan *väärin*, hän mitä todennäköisimmin ei siteeraa suoraan lähdetekstistä vaan ulkomuististaan.³¹ Mutta jos sulkeistamme hetkeksi *ad fontes* -oletuksen, meidän on tartuttava haasteeseen lukea klassikkoviittauksia myös niissä aikalaisyhteyksissään, jotka luennan kohde asettaa kontekstikseen. Näin Porthan

²⁹ Uudelleentulkinta on tietysti saatettu tehdä jo jossakin aikaisemmassa pohjoismaisessa lähteessä, johon Porthanin väitöskirja tukeutuu.

³⁰ Suomalaisista lähteistä voi viitata esimerkiksi Teemu Ikosen tutkimukseen ranskalaisesta valistuksesta ja Diderot’sta: *Imitaation rajoilla. Täydentävä kirjoitus Denis Diderot’n tuotannossa*, Helsinki 2000.

³¹ Esimerkiksi Jukka Sarjalan esitelmä “Porthanin estetiikan luentojen editio”, Uuden ajan alun tutkijatapaaminen Turun yliopistossa 18-19.11.1999.

opiskelijoineen ei määrity vain klassisen *eloquentian* suomalaisedustajiksi, vaan osaksi eurooppalaista 1700-luvun opinharjoitusta, josta niin oikein- kuin väärinsiteeraamisenkin mallit saattoivat olla peräisin.

Hämäryys-esimerkkini voivat olla kapea-alaisia, mutta samaa ajatuskoetta voi kokeilla muidenkin Porthanin tekstien kohdalla. Miten *eloquentian* traditioon suhteutuu esimerkiksi Porthanin *Suomalaisesta runoudesta (De poësi fennica)*? Rafael Koskimies toteaa, että Porthan on siinä uushumanismin hengessä “yhdistänyt toisiinsa klassillisen perinteen ja uudenaikaisen käsityksen kansallisesta runoudesta”.³² Teoksen suomentaja liro Kajantokin pitäytyy etupäässä suomalaisessa vaikutuspiirissä. Pohtiessaan mahdollisia ulkomaisia vaikuttajia (kuten varhaisromantiikkaa ja Macphersonin *Ossianin lauluja*) Kajanto päätyy epäilemään niiden vaikutusta ja korostamaan kansanrunouskiinnostuksen vanhoja fennofiilisiä juuria sekä Porthania suurena suomalaisena.³³ Mutta jälleen on muistutettava, että antiikin sekä 1700-luvun suomalaisuusaatteiden väliin jää pitkä jakso eurooppalaista kirjallisuutta. Jos sulkeistamme hetkeksi Porthanin “suomalaisuuden”, miten voisi yleisemmin käsittein luonnehtia teosta *Suomalaisesta runoudesta*? Lyhyesti sanottuna kysymyksessä on latinankielinen esitys kansankielisestä runoudesta. Ja sellaisen genren juuret eivät ole antiikissa asti, vaan *muissa* latinankielisissä esityksissä kansankielisistä runouksista, jotka saivat alkunsa keskiajan ja varhaisen uuden ajan kieltensekoituksissa. Yksi tämän genren varhaisimmista ja kuuluisimmista edustajista on tietenkin Danten *De vulgari eloquentia*, mutta ajallisesti ja maantieteellisesti Porthania lähempänä olevia esimerkkejä löytyy myös 1700-luvun Pohjois-Euroopasta.³⁴ Samoin kuin edellä hahmoteltu pikainen katsaus hämäryyden käsitehistoriaan, myös tämä niin kutsuttujen “vernakulaarien poetiikkojen” genre tarjoaisi mielenkiintoisen kehysten kansallistenkin merkitysten - ja yhden Pohjolan *lingua nostran* - uudelleenarvioimiseksi.

³² R. Koskimies, *Porthanin aika. Tutkielmia ja kuvauksia*, Helsinki 1956, 314.

³³ H. G. Porthan, *Suomalaisesta runoudesta*, Vaasa 1983, liro Kajannon johdanto 19-21, 25.

³⁴ Porthanin pohjoismaisista vaikutteista ks. esimerkiksi A. Sarajas, *Suomen kansanrunouden tuntemus 1500-1700-lukujen kirjallisuudessa*, Helsinki 1956, 209-212 *et passim*. Sarajaksen vaikutus- ja aatehistorialliset huomiot tarjoavat lähtökohtia myös kansankielisten runousoppien genren tutkimukselle. Olen käsitellyt Porthania ja Dantea lähemmin toistaiseksi julkaisemattomassa konferenssiesitelmässäni “Poetics of the Confusion of Tongues: *De vulgari eloquentia*” (Tukholma 7.10.2001, Det Nordiska Dantenätverket).

Eufrateelta Nevalle Aleksanteri Suuren pohjoinen ulottuvuus

Mari Mäki-Petäys

Ihannesoturin legenda

Eufrateen varrella, mahtavan Persian ikimuistoisessa pääkaupungissa Babylonissa, Nebukadnessarin palatsissa, paahtoisena kesäkuun päivänä v. 323 eKr. kuoli Aleksanteri Suuri, cräs maailmanhistorian kuuluisimmista sotapäälliköistä. Maailmanvalloittajan loisteliäs hautasaattue aloitti Babylonista kulkunsa takaisin kohti länttä, ja Aleksanterin maallisten jäännösten määränpäänä tuli loppujen lopuksi olmaan Ptolemaiosten Egypti ja Aleksandria. Jo elinaikanaan myyttisiä taruja ympärilleen kerännyt Aleksanteri muodostui nyt rikkaan legenda-aineiston kohteeksi. Egyptiläiset ottivat Aleksanterin jumaloiden vastaan, tarinoissa hänestä tuli Ammonin poika, jonka isä egyptiläisissä kertomuksissa Makedonian Filippoksen sijaan oli Egyptin viimeinen faarao, Nektanebos.¹

Kolmannella vuosisadalla jKr. Aleksanteriin liittyvän irrallisen tiedon, kansanperinteen, huhujen ja mieltä kiihottavan fiktion yhdistelmänä syntyi ns. *Aleksanteri-romaani*, toiselta nimeltään Pseudo-Kallistheneen *Aleksandria*.² Legenda levisi aluksi maihin, jotka Aleksanteri oli eläessään valloittanut, ja jatkoi sitten

---

¹ M. Renault, *The Nature of Alexander*, London 1975, 10-14.

² Nimitys pohjautuu käsitykseen, jonka mukaan romaanin olisi kirjoittanut Kallisthenes, Aleksanteri Suuren seuruseeen kuulunut historioitsija ja peripateettinen filosofi. Kallisthenes kuoli kuitenkin jo neljä vuotta ennen Aleksanteria, joten erään varhaisimmista Aleksanteri-romaanin kirjoittajana esiintynyttä Kallisthenesta on sen vuoksi kutsuttu Pseudo-Kallistheneeksi: *The Oxford Classical Dictionary*, Oxford 1970, 41, 894. Itse Romaani-nimitys, *romance* kehittyi sängen myöhään 1100-luvun Ranskasta, missä sitä aluksi käytettiin mistä tahansa kansankielellä (*lingua romana*) kirjoitetusta tuotteesta erotukseksi keskiajan oppineiden käyttämästä latinan kielestä (*lingua latina*). Kirjallisuudenlajina romaani on luonnollisesti paljon vanhempi, se syntyi jo hellenistisellä kaudella, ja kukoisti myös Rooman keisariajalla. Aleksanteri-romaanin 1100-luvulla saama ranskalainen runomittamuoto antoi Aleksandriinisäkeille nimityksen *Alexander-romance*: G. Bendz, *Kreikan kirjallisuus, Kansojen kirjallisuus, Osa 1: Vanha aika*, Porvoo 1974, 438.

voittokulkuaan maihin, jonne hänen omat retkensä eivät koskaan yltäneet. Keskiajan kadunmiehen tietoisuutta Aleksanteri Suuresta hallitsi juuri kyseinen totta ja tarinaa viihteellisesti tarjoava Aleksanteri-romaanin, omaperäinen sekoitus epätarkasti raportoitua asiatictoa, sekä mielikuvituksellista tarina-ainesta. Romaanista tuli nopeasti aikansa best-seller, se tunnettiin keskiajalle tultaessa kymmeninä versioina Jaavalta Ranskaan asti.³

Kansanomainen, toden ja fiktion sekoittava Aleksanteri-romaanin levisi kulovalkkan tavoin ympäri maailmaa, kun taas oppineiden aikalaisten, kuten Ptolemaioksen kirjoitukset Aleksanteri Suuresta ovat säilyneet jälkipolville vasta myöhempien historioitsijoiden, kuten Flavius Arrianuksen välityksellä, saavuttaen suuremman yleisön tietoisuuden vasta humanismin ja renessanssiajan myötä, jolloin kiinnostus ”puhdasta” klassista antiikkia kohtaan heräsi.⁴

Keskiaikaisen Aleksanteri-romaanin tekstin kehittymisessä on olemassa kolme päälinjaa, α -, β - ja δ -versiot.⁵ Näistä vanhimmat, α -tekstit ovat kreikkalaisia ja armenialaisia tekstejä, ja näihin pohjautuvat myös β - ja δ -version kertomukset. Vanhin tunnettu kreikankielinen käsikirjoitus on 1000-luvulta. Länsi-Eurooppaan keskiajalla tunnetun Aleksanteri-romaanin välittivät ennen kaikkea Julius Valcriuksen 300-luvulla jKr. laatima latinankielinen *Res gestae Alexandri Macedonis*, joka pohjautui kreikankieliseen α -tyyppiin, sekä 900-luvulla napolilaisen arkkipiispa Leon *Navitas et victoria Alexandri Magni, regis*, joka perustui Konstantinopolista löytyneeseen δ -versioon. Arkkipiispa Leon latinankielinen käännös oli pohjana Euroopan keskiajan tunnetuimmille kansankielisille Aleksanteri-romaanin versioille, jotka interpoloituina, eli erilaisia lisäyksiä saaneina tunnetaan nimellä *Historia de prelis*.⁶

1100-luvun jälkipuoliskolla Etelä-Ranskan Provencesta Englantiin ulottuvalla anglo-normanni-akselilla heräsi kiinnostus antiikin maalliseen kirjallisuuteen. Juuri samoihin aikoihin kansankielinen kirjallisuus nosti päätään, ja tuolloin saivat ranskankieliset versionsa myös Aleksanteri Suuren tarina ja Troijan sota. Aiempi, suulliseen traditioon pohjautunut *chanson de geste* -tyyppinen epiikka, sekä laulamalla esitetty trubaduurilyriikka alkoi väistyä kirjoihin ja kansiin kirjoitetun kansankielisen *romance*-genren myötä.⁷

Keskiaikaiseen kerrontaperinteeseen hyvin soveltuvan tarinansa ansiosta Aleksanteri-romaanista tuli ensimmäisiä kansankielisiä romaaneja eri puolella Eurooppaa.⁸ Gautier de Châtillonin vuosien 1178 ja 1182 välillä kirjoittama runoelma *Alexandreis* oli aikakautensa suosituin latinankielinen runoelma, jonka lähteenä oli käytetty latinalaisia

³ D. J. A. Ross, *Alexander Historiatus: A Guide to Medieval Illustrated Alexander Literature*, London 1963, 5; Renault 1975, 23.

⁴ Renault 1975, 17-18, 23.

⁵ Lisäksi on olemassa myös γ -versio, joka on β -versiosta juutalaisilla hepreankielisillä lähteillä laajennettu. Yksityiskohtaisen esittelyn Aleksanteri-romaanin keskiaikaisista versioista tarjoaa G. Cary, *The Medieval Alexander*, Cambridge 1956, repr. 1967.

⁶ Ross 1963, 6-10.

⁷ E. Auerbach, *Literary Language and Its Public in Late Latin Antiquity and in the Middle Ages*, Princeton 1993, 200-204, 284-294.

⁸ Cary 1967, 1.

auktoreita, Quintus Curtiusta ja Julius Valeriusta. Sen pohjalta syntyi useita kansankielellä kirjoitettuja Aleksanteri-romaanin versioita eri puolilla Eurooppaa.⁹

Antiikin tarinoiden suosio oli suuri samoihin aikoihin myös Bysantissa. Koska useat 1300-luvulla Bysantissa tunnetut antiikin sankareista kertovat romaanit, kuten Kertomus Troian sodasta (ὁ Πόλεμος τῆς Τροάδος) olivat frankkilaista alkuperää, on bysantilaisen romaanin ja antiikin tradition välinen jatkumo vielä arvoitus. Yleensä katsotaan, että Bysantissa antiikin romaaneita tulkittiin kristinopin käsitteiden mukaan osana maanpäällistä pelastusnäytelmää. Mikäli suullinen kansanperinne olisi säilyttänyt traditioita näistä, niin kirjallisten lähteiden puuttuessa tämä jää pitkälti spekulatioiden tasolle.¹⁰ Aleksanteri Suureen liittynyt traditio lienee kuitenkin ollut vankka. Pseudo-Kallistheneen Aleksanteri-romaanin muunnosten varhaisimpia käsikirjoituksia on löytynyt Bysantin alueelta, armenialaisina, syyrialaisina, sekä egyptiläisinä versioina aina viidenneltä vuosisadalta lähtien jKr.¹¹

Keskiaikaisia slaavilaisia versioita Aleksanteri-romaanista tunnetaan kaksi. Varhaisempi Aleksanteri-romaanin (*Aleksandrija hronografitsheskaja*) kuuluu β-traditioon. 1100-luvulla Bulgarialaista alkuperää oleva slaavilainen Aleksanteri-romaanin muodosti yhdessä bysanttilaisten Georgios Harmatoloksen ja Johannes Malalan kronikoiden kanssa suuren maailmanhistorian kompilaation, kronografian, jota nimitettiin Helleeniseksi ja roomalaiseksi aikakirjaksi, *Letopisets Ellinskij i Rimskij*.¹² Myöhemmin, 1400-luvulla eteläslaavien kautta Venäjälle välittyi toinen, Serbialaiseksi Aleksandriaksi (*Aleksandrija serbskaja*) kutsuttu romaanin, joka oli juoneltaan romanttisempi, ja seurasi väljemmin Pseudo-Kallistheneen tekstiä.¹³

Aleksanteri-romaanin oli siis tavattoman suosittu slaavien keskuudessa, ja heidän historiakäsityksensä liittyi keskiajan loppupuolella mielenkiintoinen kuriositeetti, mikä liittyi myös slaavikansojen yhteiseen identiteettiin. 1300-luvulla, saksalaisiin nurjamielisesti suhtautuvassa Prahassa syntyi erikoinen väärennös, ns. Aleksanterin lahjakirja, missä Aleksanteri Suuri lahjoitti osan valloittamistaan maista slaaveille, kiitokseksi sotaretkillään näiltä saamasta tuesta. Lahjakirjan tarkoitus oli korostaa slaavien identiteettiä, ja antaa heidän asuttamielleen maille historiallinen oikeutus. Poliittisesti lahjakirjan katsotaan tukeneen vuonna 1348 tapahtunutta Kaarle IV:n Tshekin kuninkaaksi tuloa. Lahjakirjan sisältö tunnettiin 1500-luvulla myös Puolassa ja

⁹ Cary 1967, 62-66.

¹⁰ E. M. Jeffreys - M. J. Jeffreys, "Poetry, Oral", "Romance" ja "War Of Troy" teoksessa A. P. Kazhdan (ed.), *The Oxford Dictionary of Byzantium* (=ODB), Vol. 1-3, Oxford 1991, 1690, 1804-1805, 2190.

¹¹ E. M. Jeffreys - A. Cutler - A. Kazhdan, "Alexander romance", ODB, 58-59; E. A. W. Budge, *The History of the Alexander the Great Being the Syriac Version, Edited from Five Manuscripts of the Pseudo-Callisthenes with an English Translation*, Cambridge 1889, repr. Amsterdam 1976, lviii-lxi.

¹² Tällä kronografialla tuli olemaan suuri merkitys Venäjän historialliselle ymmärtämykselle erityisesti myöhemmin, 1400-luvun myrskyisien maailmanhistoriallisten tapahtumien jälkeen, kun Konstantinopoli oli tuhoutunut, ja Moskovassa tultiin tietoiseksi sen roolista oikeaoppisen ortodoksisen uskon vaalijana. O. V. Tvorogov, *Letopisets ellinskij i rimskij, Literatura drevnej rusi, Bibliografitsheskij slovar*", Moskva 1996, 100-101.

¹³ O. V. Tvorogov, *Aleksandrija, "Izbornik" Sbornik proizvedenij literatury drevnej Rusi*, Moskva 1969, 731.

Ukrainassa, mitä kautta Aleksanterin lahjakirjan legenda siirtyi 1500-luvun lopulla myös Moskovaan.¹⁴

Aleksanteri Suuri saavutti laajaa suosiota ennen kaikkea edustamansa ihannehallitsijan symboliikan ansiosta. Hänen perustamansa valtakunnan katsottiin edeltäneen Bysantin valtakuntaa, ja Aleksanteri oli kytkettävissä Vanhan Testamentin raamatullisiin ennustuksiin maailman hallitsijoista ja valtakunnista. Hän vetosi populaariin mielikuvaan Bysantin valtakunnan tarunhoitoisesta menneisyydestä, mutta oli suosittu ennen muuta henkilökohtaisten ominaisuuksiensa ansiosta. Jalon luonteensa, urhoollisuutensa, anteliaisuutensa ja oikeuden mukaisuutensa puolesta hän vastasi myös *chason de geste*-, sekä ritarieromantiikan sankareiden ihannekuvausta.¹⁵

Bysantin rajasoturi kohtaa keisarin

Bysantilainen Digenes Akriteen tarina on mielenkiintoinen toisinto Aleksanteri Suuren ilmentämän soturikuninkaan ihanteesta. Bysantin ja arabien vastaisella rajaseudulla, Anatolian vuoristoissa, Kappadokiassa ja Armeniassa kehittyi arabeja vastaan taistelleista sankareista (*Akrites*) kertova suullinen tarinaperinne. Tämän tarinaperinteen suurimmaksi sankariksi nousi Digenes Akrites (Διγενής Ἀκρίτας, suom. Kahta sukua edustava rajojen puolustaja).¹⁶ Kansanperinteessä Digenes Akriteen ja Aleksanteri Suuren henkilöhahmot saattoivat paikoitellen jopa hämärtyä, ja paikoitellen Aleksanteri korvasikin Digenes Akrites-runoelmissa.¹⁷

Digeneen tarinaa on yleisesti luonnehdittu eppiseksi runoelmaksi, jossa on toisinaan nähty häivähdyksiä myös lännessä samaan aikaan esiintyneistä ritarieromaanien piirteistä.¹⁸ Digenes Akrites -runoelman teksti koostuu kahdesta eriaikaisesta kerrostumasta, joista ensimmäinen, Digeneen vanhempien, arabisankarin ja kreikkalaisen kenraalin tyttären kohtaamista kuvaava jakso heijastaa 800- ja 900-lukujen Bysantin ja arabien välisten sotien aikakautta. Jälkimmäinen osa, joka keskittyy nimikkosankarin, Digeneen vaiheisiin, on ajattomampi seikkailuromaanin tyyppinen kertomus.¹⁹

Suulliseen traditioon nojannut Digeneen urotöitä kuvaava tarinasikermä on saanut kirjallisen muotonsa 1000-1100-luvulla, kun kiinnostus romaanien kirjalliseen tyylilajiin

¹⁴ A. S. Myl'nikov, *Kartina slavjanskogo mira: Vzglyad iz vostotshnoj Evropy. Etnogeneticheskie legendy, dogladki, protogipotezy XVI- natshala XVIII veka. Tsentr "Peterburgskoe vostokovedenie"*, Sank-Peterburg 1996, 45-83.

¹⁵ Cary 1967, 176-196; A. Cutler - E. M. Jeffreys, "Alexander the Great", ODB, 59.

¹⁶ Ks. *Lessico Universale Italiano VI*, Istituto della Enciclopedia Italiana fondata da Giovanni Treccani, Roma 1968, 322; Mavrogordato 1999, xiv, lxxi.

¹⁷ Ulrich Moenning, "Digenes = Alexander? New Approaches to Byzantine Heroic Poetry" teoksessa R. Beaton - D. Rics (ed.), *Digenes Akrites: New Approaches to Byzantine Heroic Poetry*, London 1993, 103.

¹⁸ C. M. Bowra, *Heroic Poetry*, New York 1966, 545; J. Mavrogordato, *Digenes Akrites*, Oxford 1956, repr. 1999, lxxix.

¹⁹ E. M. Jeffreys - M. J. Jeffreys, "Digenes Akritas", ODB, 622; Mavrogordato 1999, xlii, lxxii.

oli suuremmillaan.²⁰ Kertomus Digenes Akriteen urotöistä on säilynyt kuutena kreikankielisenä 1300-1600-luvuille ajoittuvana,²¹ ja kolmena venäjänkielisenä 1600-1700-luvuille ajoittuvana käsikirjoituksena.²² Yleensä kreikankielisten tekstien on nähty edustavan tarinan varhaisinta kerrostumaa. Näistä erityisesti 1300-1400-luvulla kirjoitettu *Grottaferrata*-käsikirjoituksen katsotaan olevan lähimpänä alkuperäistä versiota. Se on sofistikoitunut, Bysantin kirjakielen normit hyvin hallinneen munkin kirjoittama runoelma, kun taas 1500-luvulta säilynyt *Escorial*-käsikirjoitus nojaa selkeämmin vanhaan kansanperinteen välittämään suulliseen traditioon, mutta sen teksti on katkonainen ja sisältää runsaasti aukkoja juonen kulussa.²³

Venäläisellä versiolla Digenes Akriteesta, *Dejanie prezhnih vremen hrabryh tshelovek* (Kertomus menneiden aikojen urhojen uroteoista) tai lyhyemmin kutsuttuna *Devgenievo dejanie* (Devgenin uroteot) on kuitenkin erityisasemansa Digenes Akrites -käsikirjoitusten joukossa. Vaikka vanhimmat venäläiset käsikirjoitukset ovat säilyneet vasta 1600-1700-luvulta, edustavat ne useiden tutkijoiden mielestä redaktiohistoriallisesti varhaisempaa vaihetta, kuin yksikään kreikankielinen käsikirjoitus.²⁴

Venäläisen *Devgenievo dejanien* ja bysantilaisen Digenes Akrites- tarinan suhteesta on käyty runsaasti tieteellistä kädenvääntöä pitkin 1900-lukua. Läntiset Bysantin tutkijat eivät pääsääntöisesti ole pitäneet *Devgenievo dejanien* arkaaisuutta perusteltuna, kun venäläiset puolestaan ovat asettuneet tukemaan belgialaisen Henry Grégoiren teoriaa venäläisen version arkaaisesta alkuperästä.²⁵ Keskeisessä asemassa tässä teoriassa on venäläisistä *Devgenievo dejanien* käsikirjoituksista Tihonravovin kokoelman käsikirjoitus, jossa on esitetty Devgenin ja keisarin kohtausta Eufrat-joella.²⁶

Sankarin ja suurkuminkaan kohtaaminen sotatarinoissa noudattaa vanhaa toposta, joka juontaa juurensa jo kaukaa. Venäjällä tunnetuista sotatarinoista *Aleksandrija* on kiistatta

²⁰ Jefeys - Jeffreys 1991, 622. Mavrogordato sijoittaa Digenes Akriteen synnyn Konstantinus Monomakhoksen (1042-54) hallituskaudelle. Ks. Mavrogordato (1956) 1999, lxxxii-lxxxiv.

²¹ Ks. Mavrogordato (1956) 1999, xiii.

²² Moskovan palossa vuonna 1812 tuhoutui neljäs, 1400-1500-luvulta peräisin ollut venäläinen *Devgenievo dejanien* käsikirjoitus. Muut kolme säilynyttä käsikirjoitusta ovat 1600-1700-luvulta. V. D. Kuz'mina, *Devgenievo dejanie*, Moskva 1962, 4.

²³ Jeffreys & Jeffreys 1991, 622. Digenes Akriteen merkitys Kreikan kansalliselle identiteetille oli valtava 1800-luvun jälkipuoliskolla, kun runoelman vanhat käsikirjoitukset löysivät tiensä historiantutkijoiden tietoisuuteen. Uutta valtiollista identiteettiään hakeva Kreikan valtio innostui Digenen sankaritarinasta ja löysi siitä kansalliseen heräämiseensä liittyvää symboliikkaa. T. Chernysheva, "Kompozitsija "Digenisa Akrita" i "Devgenievo dejanie"", *Trudy ot dela drevnerusskoj literatury* (=TODRL) 42 (1989) 344-345.

²⁴ Kuz'mina 1962; A. Ja. Syrkin, *Digenis Akrit*, Moskva 1960; H. Grégoire, *Digenis Akritas*, New York 1942, 295-299; M. Speranskij, *Devgenievo dejanie*, Petrograd 1922; I. Shevchenko, "Constantinople Viewed from the eastern Provinces in the Middle Byzantine Period", *Harvard Ukrainian Studies* 3-4.2 (1979-1980), uusintap. I. Shevchenko, *Ideology, letters and Culture in the Byzantine World*, London 1982; T. Chernysheva, 1989, 346.

²⁵ Vrt. Grégoire, 1942. Venäläisten ja Kreikkalaisten käsikirjoitusten suhteesta Digenes-tutkimukseen antaa ykstyiskohtaisen analyysin H. F. Graham, "The Tale of Devgeni", *Byzantinoslavica: International Journal of Byzantine Studies* 29 (1968) 51.

²⁶ Tihonravovin käsikirjoitus löytyy painettuna teoksista Kuz'mina 1962, sekä "Izbornik" 1969.

yksi vanhimpia.²⁷ Siinä esitetty kerskailukohtaus, jossa Dareios asettaa Aleksanterille haasteen seuraa Raamatun vanhassa testamentissa käytettyä sotakuvauksen topostä, missä ylimielinen suurkuningas heittää taisteluhaasteen voimiltaan vähäisemmälle sankarille.²⁸ *Aleksandrijassa* Dareios puolestaan kerskailee lähettien sä välityksellä valloittavansa Aleksanterin maat, jolloin Aleksanteri lähtee taisteluun ja voittaa Persian suurkuninkaan.²⁹

Digenes Akriteen kreikankielisessä *Grottaferrata*-versiossa Rooman kuningas Basileios kuulee Digeneen maineesta,³⁰ ja kutsuu hänet luokseen nähdäkseen onko tämä maineensa veroinen sankari. Digenes kieltäytyy matkustamasta keisarin luo, mutta kutsuu tämän puolestaan Eufrateelle, Digeneen omalle kotiseudulle. Keisari saapuu Eufrateelle, ja vakuuttuu näkemästään Digeneen suorittaessa keisarin silmien edessä muutamia voiman ja urheuden osoituksia. Kohtaus päättyy siten, että Digenes ja keisari eroavat keskinäisen kunnioituksen vallitessa.³¹

Venäläinen Tihonravovin kokoelman *Devgenievo dejanie* kuvaa kohtauksen hieman eri sävyssä. Kertomus siitä, kuinka Devgeni voitti Vasili tsaarin on *Devgenievo dejaniessa* irrallinen kertomus, joka ikään kuin aloittaa tarinan uudestaan, vaikka se edellisen kappaleen lopussa oli jo viety päätökseen kertomalla, että Devgeni meni naimisiin, ja asui linnassaan onnellisena elämänsä loppuun asti. Jaksolla on oma otsikko, *Skazanie, kako pobedi Devgenij Vasilija tsarja* (Kertomus siitä, kuinka Devgeni voitti tsaari Vasilin).³²

Kohtauksen juoni on lyhykäisyydessään seuraavanlainen: Kuultuaan Devgenin maineesta, tsaari Vasili halusi vangita hänet. Kateutensa salaten Vasili kirjoitti Devgenille imartelevan kirjeen, jossa sanoo olevansa vaikutettu tämän suuresta maineesta, ja haluavansa tavata. Devgeni vastasi tsaarille kuten Digenes oli tehnyt kreikkalaisessa versiossa, kutsuen tsaarin Eufrateelle. Niin Vasili saapui sotajoukkoineen Eufrateelle, minne hän pystytti leirinsä, jonka keskelle kohosi komea kultakirjailulla kankaalla verhottu telta. Kavalat aiheet mielessään tsaarin kaksituhatpäinen sotajoukko piiloutui väijyksiin odotellessaan Devgenin saapuvan. Devgeni huomasi tsaari Vasili kavaluuden, ja otti taisteluhaasteen epäröimättä vastaan. Yksin hän päihitti koko keisarin kaksituhatpäisen sotajoukon.³³

Kreikkalaisissa versioissa Digeneen voimannäyttö päättyy aina ystävällisissä merkeissä; keisari on vaikutettu Digeneen voimista ja urheudesta, ja poistuu Eufrateelta tyytyväisenä näkemäänsä jättäen Digeneen hallitsemaan rajascutuja. Tässä on juuri

²⁷ Bulgariassa kirjoitetun slaavinkielinen *Aleksandrijan* arvellaan kirjoitetun 1100-1200-luvulla. Cary 1967, 10; Tvorogov 1969, 731.

²⁸ Raamatussa Assyrian kuningas Sanherib uhkasi valloittavansa Juudan kuningas Hiskian maat. Hiskia lähti altavastaajana taisteluun, mutta Jumalan avulla voitti taistelun lukumäärältään ylivoimaisena pidettyä vihollista vastaan. Ks. Rg 18. Versio *Vulgata*.

²⁹ "Aleksandrija" teoksessa *"Izbornik" Sbornik proizvedenij literatury drevnej Rusi*, Moskva 1969, 245-251.

³⁰ ὁ βασιλεὺς ἀκούσας ὁ τρικαῦτα τὴν ἀρχὴν τοῖς Ῥωμαίοις διέπων, Βασίλειος ὁ εὐτυχῆς. *Grottaferrata*, IV, 971-973 teoksessa J. Mavrogordato, *Digenes Akrites*, edited with introduction, translation and commentary, Oxford 1959, uusintap. 1999.

³¹ *Grottaferrata*, IV, 971-1089.

³² "Devgenievo dejanie" teoksessa *"Izbornik"*, 190.

³³ "Devgenievo dejanie", 190-195.

näiden kahden tarinan eri variaatioiden merkittävä ero, sillä venäläisessä versiossa Devgenin ja keisarin suhde on avoimen vihamielinen, ja yhteenotto Eufrateella johtaa sotaan, jossa Devgeni nöyryyttää Vasili-tsaarin.

Mielenkiintoista nimenomaan Digeneen ja keisarin kohtaamisessa on sen poliittinen kytkeä 800-luvulla Bysanttia vaivanneeseen uskonnollis-poliittiseen kiistaan. Henry Grégoire on 1900-luvun alkupuoliskon ansioituneimpia Digenes-tutkijoita, jonka ansiona pidetään muun muassa Digenes Akriteen taustalla olevan laajan arabialaisvaikutekerroksen löytymistä. Grégoiren mukaan keisarin ja Digeneen kohtaaminen heijastelee historiallisia tapahtumia, paulikiaanien ja keisarin yhteenottoa 800-luvulla. Digenes oli paulikiaanien sankari, ja runoelmassa kuvattu kohtaaminen keisarin kanssa heijastelisi näitä poliittisia kytkeitä.³⁴ Venäläiset tutkijat ovat miltei poikkeuksetta asettuneet tukemaan Grégoiren näkemystä.³⁵

Paulikiaanit olivat uskonnollinen vähemmistö, joiden gnostisluonteinen manikealaista oppia edustava uskonhaara syntyi 600-luvulla Armeniassa. Paulikiaaneille oli leimallista vahva sotilaallinen organisaatio, ja varsinkin ikonoklasti-keisarit käyttivät heidän sotajoukkojaan arabien vastaisiin sotiin. Kuvakiistan ratkettua 800-luvulla paulikiaanien liikettä alettiin tukahduttaa valtiovallan taholta. Heidän joukkonsa lyötiin ratkaisevassa taistelussa vuonna 872, jonka jälkeen paulikiaaneja pakkosiirrettiin Traakiaan, missä heidän oppinsa antoivat uskonnollisia vaikutteita alueen slaavikansoille. Paulikiaanien opit jatkuivat myös Euroopassa kataarien kristinopin käsityksissä.³⁶

Venäläinen V. D. Kuz'mina uskoo Grégoiren tavoin, että Devgenin ja Vasilin kohtaaminen Eufrateella heijasti paulikiaanien ja keisarin välistä taistelua, joka 1400-luvulta saakka säilyneistä kreikkalaisista käsikirjoitusversioista oli siistitty paremmin Bysantin valtion virallista politiikkaa myötäileväksi.³⁷ Kuz'mina näkee Digeneen ja Vasili-tsaarin kohtauksen taustalla todellisen taistelun, jossa paulikiaanien suurin sotasankari ja myöhempien kansanlaulujen sankari Khrysokheir (Χρυσόχερις) kohtasi keisari Basileios I:n taistelulentäällä vuonna 872.³⁸

Devgenievo dejaniesta on kuitenkin vaikea löytää varsinaista poliittista sanomaa. Siinä kuvattu Devgenin ja keisarin välinen kohtaaminen ei sisällä kantaa ottavaa ideologista sanomaa. Taistelua ei käyty poliittisten tai uskonnollisten syiden vuoksi, vaan osapuolet ovat valmistautuneet puhtaasti fyysiseen voimainkoitukseen. Tämä on seikka, jonka vuoksi Mavrogordato kumoaa Grégoiren ja venäläistutkijoiden teorit

³⁴ Grégoire 1942, 295-299.

³⁵ Ks. nootti 24.

³⁶ R. Jenkins, *Byzantium: The Imperial Centuries AD 610-1071*, London 1966, 158-159; J. Blunt, *Dictionary of Sects, Heresies, Ecclesiastical Parties and Schools of Religious Thought*, London 1974, 413-415.

³⁷ Kuz'mina, 1962, 28-33.

³⁸ Kuz'mina, 1962, 28. Kreikkalaisversioista *Grottaferrata* mainitsee keisarin olevan Basileios, mutta muissa versioissa keisariksi on nimetty myös nimillä Romanos ja Nikephorus. Shevchenko katsoo uusimman tutkimuksen olevan sitä mieltä, että Digeneen vastustaja olisi todellisuudessa ollut Romanos I Lekapenos (920-944): Shevchenko (1980) 1982, 733. Mavrogordaton mukaan keisari on identifioitavissa Basileios II:ksi (976-1025): Mavrogordato (1956) 1999, lxxxii. Venäläinen nykytutkimus on edelleenkin Basileios I:n kannalla: O. V. Tvorogov, "Devgenievo dejanie" teoksessa *Slovar' Knizhnikov i Knizhnosti Drevnej Rusi (=SKiKDR) XI - pervaja polovina XIV v*, Leningrad 1987, 115-116.

Devgenin/Digeneen poliittisista tai uskonnollisista kytkennöistä. Digeneen tarina on kirjoitettu ilman minkäänlaista uskonnollista tai poliittista päätöstä, se edustaa juoneltaan puhtaasti *romance*-genreä. Sen kirjoittaja haluaa kirjoittaa muinaisista legendoista kunniaakkaaseen sävyyn, eikä itse asiassa ole kovin hyvin edes perillä paulikianikiistan taustoista.³⁹ Myös Devgenin ja tsaari Vasilin kohtaaminen on esitetty ilman mitään näkyvää uskonnollista tai poliittista taustavaikutinta.⁴⁰

Kuz'mina vastasi tähän ristiriitaan osittain. Hänen mukaansa myöhäisinä versioina säilyneissä bysanttilaisissa Digenes Akriteen versioissa sen alkuperäinen poliittinen sanoma oli myöhemminä kopioina säilyneissä versioissa siistitty pois.⁴¹ Tosiasiaksi kuitenkin jää, että myöskään venäläinen *Devgenievo dejanie* ei ole kiinnostunut soturin ja suurkuninkaan ideologisista näkemyseroista. Tässä valossa näyttäisikin selvältä, että myöskään venäläisessä tarinassa ei ollut oleellista se, mitkä olivat olleet taistelukohtauksen todelliset historialliset vaikuttimet, vaan pääpaino oli sotatapahtumien ulkoisten puitteiden esittämisessä, puhtaasti topoksessa. Pääasia oli esittää taistelukuvaus raamatulliseen malliin vedoten, ja osoittaan, kuinka oikea sankari voi voittaa sotajoukoiltaan ja rikkauksiltaan ylivoimaiselta näyttävän vihollisen.

Ihor Shevchenkon mielestä Digeneen ja keisarin kohtaus voidaan tulkita toisellakin tavalla. Hänen mukaansa sankarin ja keisarin vihamielinen kohtaaminen todistaa pikemminkin sitä, että Bysantin usein yhtenäisenä esitetty Konstantinopoli-keskeinen kulttuuri ei olisi sittenkään ollut niin ristiriidaton, kuin millaisena Bysantin tutkijat sen useimmiten ovat tottuneet esittämään. Shevchenkon mukaan ristiriita keisarin kanssa kuvastaa rajaseutujen omaa identiteettiä, rajaseuduilla vallinnutta paikallista näkemystä, jossa Konstantinopolin kaukainen keisari nähdään etäisenä ja arvovaltaltaan huomattavasti vähäisempänä kuin alueen omat paikalliset johtajat.⁴²

Shevchenkon näkemys osuu monessa suhteessa oikeaan. Yhtenäisen "itää" edustavan Bysantin sijaan tulisikin huomioida, että jo yksin Bysantin valtio oli jakautunut. Armenia, Georgia ja Syyria olivat huomattavia alueellisia keskuksia, missä vallitsi kielellisesti, poliittisesti, ja jopa uskonnollisesti Konstantinopolista poikkeavat olosuhteet.⁴³ Mika Hakkarainen selvitteli vastikään mielenkiintoisella tavalla Bysantin mystifiointiin liittyvää tieteellistä traditiota, ja totesi, että Bysantin kulttuurista annetaan yhä vieläkin kuva staattisesta ja möhkälämäisestä yhtenäiskulttuurista, jota ideologisesti hallitsivat cesaropapismi ja ortodoksisen kirkon dogmit. Hänen mukaansa Bysantin jatkuva mystifioiminen historioitsijoiden taholta johtuu välillisesti niinkin subjektiivisista seikoista, kuten Bysantin tutkijoiden omista viehtymyksistä ortodoksisiin traditioihin.⁴⁴

Tähän tematiikkaan liittyy myös Bysantin poliittisten toimien korostettu liittäminen uskontoon. Ristiretkien osalta Bysantin ortodoksinen usko on katsottu jollain tavalla

³⁹ Mavrogordato (1956) 1999, lxxix.

⁴⁰ *Devgenievo dejanie*, 190-195.

⁴¹ Kuz'mina 1962, 33.

⁴² Shevchenko 1982, 732-733.

⁴³ O. Grabar, "Patterns and Ways of Cultural Exchange" teoksessa V. P. Goss - C. V. Bornstein (ed.), *The Meeting of Two Worlds: Cultural Exchange between East and West during the Period of the Crusades*, Michigan 1986, 441-445.

⁴⁴ M. Hakkarainen, "Rooma, antiikin perinne ja Bysantti", *Historiallinen aikakauskirja* 3 (1999) 204.

“paremmaksi” ja rauhaarakastavammaksi, ja sen on nähty suhtautuneen sotimiseen vain taktisena välttämättömyytenä, toisin kuin lännen raakalaismaiset barbaarit, jotka kävivät sotaa sen vuoksi, että ihannoivat sotaa sinällään.⁴⁵ Toisaalta asia on nähty toisestakin näkökulmasta. Ristiretkiaikana lännessäkin sotilaiden keskuudessa suosituiksi tulleet pyhän Yrjön ja Demetrioksen kultit olivat itäistä alkuperää, ja niiden palvonta yleistyi lännessä sen jälkeen kun ristiretkeläiset välittivät näistä tietoa kotiin palattuaan.⁴⁶ Sitä paitsi, jo Bysantin keisari Nikeforos II Fokas (963-969) pyysi patriarkkaa myöntämään islaminuskaisia vastaan käydyssä sodissa kaatuneille sotureilleen marttyyrin arvon, mikä ei ajatuksena poikkeakaan lännen Pyhän Sodan periaatteesta. Patriarkka ei tähän tosin suostunut, mutta ajatus oli yhtä kaikki esitetty.⁴⁷

Keskiajan Venäjän siteet antiikkiin - onko niitä?

Jos Bysantin kulttuuri ei aina ole ollut kovin korkeassa kurssissa tutkijoiden keskuudessa, ei sitä ole ollut venäläisenkään. Venäjä on leimattu kulttuurisessa mielessä “bysanttilaiseksi” sanan kaikessa negatiivisessa arvovärytyksessään. Bysanttilaisuutta Venäjällä on pidetty jarruna, joka esti Länsi-Euroopan dynaamisen ja laajemman ajatuksen vapauden sallivan kulttuurin välittymisen.⁴⁸ Venäjän henkisestä tilanteesta keskiajalla on käytetty jopa termiä *intellectual silence*, henkinen/älyllinen hiljaisuus.⁴⁹

Sangen yleinen on käsitys, jonka mukaan keskiajan Venäjällä ei olisi ollut sellaisia oppineita, jotka olisivat voineet kielimuurin yli kurkottaa antiikin aarteiden juurille. Siinä, missä latina muodosti Länsi-Euroopassa oppineiden kielen ja katkeamattoman siteen roomalaiseen maailmaan, katkaisi slaavien oman kielen käyttö ortodoksisen kirkon kielenä kielelliset ja kulttuuriset siteet kreikkaan ja kreikkalaiseen kulttuuriin.⁵⁰ On katsottu, että Venäjällä kielimuuri oli esteenä myös kristinuskon teologian ja dogmatiikan syvällisemmälle ymmärtämiselle, sillä antiikin filosofian keskeiset käsitteet eivät auenneet venäläisille, eikä heillä näin ollen ollut mitään ajatuksellisia työvälineitä, millä he olisivat voineet murtautua ulos jäykästä ulkoisten riittien noudattamisesta

---

⁴⁵ D. M. Nicol, “The Crusades and the Unity of Christendom” teoksessa V. P. Goss - C. V. Bornstein (ed.), *The Meeting of Two Worlds: Cultural Exchange between East and West during the Period of the Crusades*, Michigan 1986, 171; T. S. Miller, “Introduction: Peace and War in Byzantium” teoksessa T. S. Miller - J. Nesbitt (ed.), *Essays in Honor of George T. Dennis*, Washington 1995, 1-8.

⁴⁶ R. Barber, *The Knight and Chivalry*, London 1970, 211. Barber esittää näkemyksen, jonka mukaan Itä-Rooma omaksui Konstantinoksesta lähtien sotilaalliset kultit, kun sen sijaan läntinen kristinuskon suhtautui paljon pitempään epäilevämmiin sodan oikeutekseen.

⁴⁷ Jenkins 1966, 280-282.

⁴⁸ Esim. V. Terras, *A History of Russian Literature*, London 1991, 16.

⁴⁹ F. J. Thomson, “The Nature of the Reception of Christian Byzantine Culture in Russia in the Tenth to the Thirteenth Centuries and Its Implications for Russian Culture”, *Slavica Gandensia* 5 (1978) 107-139, repr. F. J. Thomson, *The Reception of Byzantine Culture in Medieval Russia*, Aldershot 1999.

⁵⁰ G. P. Fedotov, *The Russian Religious Mind, Vol. 1: Kievan Christianity the Tenth to the Thirteenth Century*, Cambridge 1966, 38-40. Thomson 1999, passim.

uskonnossaan.⁵¹ Erityisesti Francis J. Thomson on ollut äärimmäisen kriittinen lukuisten varhaiselle keskiajalle ajoitettujen kirjallisten lähteiden alkuperästä, sillä useimmiten nämä ovat säilyneet vain myöhemminä käsikirjoituskopioina.⁵²

Venäläisen *Devgenievo dejanien* varhaisen olemassaolon Thomson kumoo käsikirjoitusten puutteeseen perustuen. Hänen mukaansa on todennäköisempää, että *Devgenievo dejanie* käännettiin venäjäksi vasta 1400-luvulla, korkeintaan 1300-luvun lopulla.⁵³ Tämän näkemyksen jakaa myös Theodore Papadopoulos uusimmassa *Digenes Akrites* -julkaisussa.⁵⁴ Tämä näkemys perustuu siihen, että säilyneet venäläiset *Devgenievo dejanie* -käsikirjoitukset ovat säilyneet vasta 1600- ja 1700-luvun versioina. Thomsonin mukaan ei ole olemassa mitään kirjallista tai kielitietellistä näyttöä siitä, että *Devgenievo dejanie* voisi olla varhaisempi kuin korkeintaan 1300-luvun teos.⁵⁵

Varhaisten kirjallisten vaikutteiden näkeminen myöhäisissä redaktioissa ei nähtävästi ole yksiselitteinen asia, josta olisi helposti päästävissä yksimielisyyteen. Venäläiset tutkijat ovat tunnistanee *Devgenievo dejaniesta* Galitsia-Volynian kronikkakirjoitukselle tyypillisiä piirteitä, jonka perusteella he ovat arvioineet *Devgenievo dejanien* syntyneen Galitsia-Volyniassa 1000-1100 -luvulla.⁵⁶ Jostain syystä venäläisten arviot keskiajan kirjallisuutensa iästä eivät siis ole vakuuttaneet länsimaisia tutkijoita.

Kuten edellä on esitetty, venäläisen *Devgenievo dejanien* suhde kreikkalaiseen *Digenes Akrites* -runoelmaan on ongelmallinen, eikä siitä ole vielä lähimainkaan päästy yksimielisyyteen. Tämän kiistan avainkohdaksi on muodostunut juuri edellä mainittu kohta, missä sankarin ja ylivoimaisen vihollisen välisen taistelun topos on keskeisenä teemana. Jo vuonna 1915 M. Serebrjanskij toi esille Aleksanteri Nevskin (1220-1263) pyhimyselämäkerran ja *Devgenievo dejanien* juonellisia yhtäläisyyksiä, ja venäläiset tutkijat ovat painottaneet yhtäläisyyksiä siitä lähtien.⁵⁷

Valottaakseni hieman Venäjän keskiaikaisen kirjallisuuden ongelmaa, tarkastelen seuraavassa Vladimirissa, Koillis-Venäjällä 1200-luvun lopulla kirjoitettua venäläisen ihanneruhtinaan Aleksanteri Nevskin pyhimyselämäkertaa, ja sen keskeisintä sotakuvausta, Nevan taistelua.⁵⁸

⁵¹ Terras 1991, 18; G. P. Fedotov, 1966, 38-40; Thomson 1999, xx.

⁵² Thomson 1999, passim.

⁵³ Thomson, (1978) 1999, 113-115.

⁵⁴ Papadopoulos 1993, 136.

⁵⁵ Thomson (1978) 1999, 113-115.

⁵⁶ Ks. O. V. Tvorogov, 1987, 115; D. S. Lihatshev, "Galitskaja literaturnaja traditsija v zhitii Aleksandra Nevskogo", *TODRL V*, Moskva 1947.

⁵⁷ M. Serebrjanskij, *Drevne-russkija knjazheskija zhitija*, Moskva 1915, 186-190, 197-201; Vrt. M. Speranskij, *Devgenievo dejanie: K' istorii ego teksta v' starinnoj russkoj pis'mennosti*, Petrograd 1922, 26-27; A. S. Orlov, *Geroitscheskie temy drevnej russkoj literatury*, Moskva 1945, 58; Lihatshev 1947, 52; Kuz'mina 1962, 97.

⁵⁸ Aleksanteri Nevskin pyhimyselämäkerran sotaista topoksista ja kielikuvista ks. M. Mäki-Petäys, "Border Heroism of Alexander Nevskiy" teoksessa *Etnitschna istorija narodiv Evropi. Ukraina ta Finljandija: Zahidni j shidni vplivi na istoristshnij i kul'turnij rozvitok*, *Zbirnik naukovih prats*, Vupusk 5. Kiiiv 2000, 22-27; M. Mäki-Petäys, "Eufrateelta Nevalle: Aleksanteri Nevskin pyhimyselämäkerran keskiaikaisten esikuvien lähtökohtia", *Ortodoksia* 48 (1999) 125-140; M. Mäki-Petäys, "Nomen est omen: Esimerkkejä Aleksanteri Nevskin pyhimyselämäkerran kielikuvista", *Faravid* 22/23 (1999) 163-180.

Nevan taistelukuvauksissa Aleksanterin ja viholliskuninkaan kohtaaminen esitetään ylimielisen kuninkaan itsevarmana haasteena, josta sankari oman neuvokkuutensa ja fyysisen voimansa turvin selviytyy voittajana. Tämä onkin pyhimyselämäkerran kohtauksista se, joka kaikkein selvimmin edustaa sotatarinoiden juonellista kertomusperinnettä.⁵⁹ Aleksanteri Nevskin pyhimyselämäkertaa voidaan tältä osin verrata sekä *Aleksandrijan*, että *Devgenievo dejanien* tarunomaiseen kerrontaan.

Aleksanteri Nevskin pyhimyselämäkerrassa roomanuskoinen kuningas Puolenyön maasta⁶⁰ kuulee Aleksanterin suuresta maineesta, ja halusi tämän kuultuaan valloittaa Aleksanterin maan. Hän saapui Neva-joelle, josta lähetti Aleksanterille taisteluhaasteen. Aleksanteri lähtee kuninkaan joukkoja vastaan ainoastaan pienen seurueen kanssa,⁶¹ mikä korostaa sankarin alivoima-asemaa topoksen mukaisesti. Henkilökohtaisen urheutensa, muutamien reimojen miestensä ja Jumalan enkeloiden avulla Aleksanteri sitten voitti tämän kerskailevan vihollisen.⁶²

Nevan taistelun kuvaus seuraa topokseltaan ennen kaikkea *Devgenievo dejaniessa* kuvattua Devgenin ja Vasili keisarin kohtaamista Eufrat-joella. Alkuasetelma on sama, sankarin maineesta harmistunut kuningas haluaa nujertaa sankarin. Myös tärkeä vallan ja rikkauten symboli, kullalla kirjailtu teltta esiintyy molemmissa tarinoissa. Nevan taistelukohtauksessa kerrotaan muutamien Aleksanterin seurueeseen osallistuneiden miesten henkilökohtaisesta urheudesta.⁶³ Eräs heistä, nimeltään Savva ”kävi suuren kullalla kirjailun teltan kimppuun ja katkaisi teltan kannatintolpan. Aleksanterin joukot rohkaistuivat suuresti nähtyään teltan kaatuvan”.⁶⁴

Siinä missä keisari Vasili pystytti teltan Eufrateelle, Aleksanterin miehet vihdoin kaatoivat sen Neva-joella. *Devgenievo dejanien* telttateema tavallaan jatkuu Aleksanterin pyhimyselämäkerran kuvauksessa siitä, mihin se edellisessä jäi. Mielestäni näin selvän topoksen siirtymä osoittaa sen, että pohdittaessa *Devgenievo dejanien* varhaisinta esiintymistä keskiajan Venäjällä, ei Aleksanteri Nevskin pyhimyselämäkerran keskeisimmän taistelukohtauksen tematiikkaa voida jättää huomiotta. Näyttää ilmeiseltä, että Aleksanteri Nevskin pyhimyselämäkerran kirjoittaja on tuntenut Devgenin ja Vasilin sotakohtauksen Eufrateella, ja siirtänyt topoksen Aleksanterin ja roomanuskoisen maan kohtaukseen Nevalla.

⁵⁹ L. A. Dmitriev, ”Sjuzhetnoe povestvovanie v zhitijnyh pamjatnikah kontsa XIII-XV v” teoksessa *Istoki russkoj belletristiki: Vozniknovenie zhanrov sjuzhetnogo povestvovanija v drevnerusskoj literature*, Leningrad 1970, 211-212.

⁶⁰ *король части Римския от полунощныя страны... Pervonatshalnaja*, Ju. K. Begonovin ennallistus varhaisimmasta Aleksanterin pyhimyselämäkerran redaktiosta teoksessa Ju. K. Begonov, ”*Slovo o pogibeli russkoj zemli*” *Pamjatnik russkoj literatury XIII veka*, Moskva 1965, 188. Puolenyön maalla tarkoitetaan Ruotsia.

⁶¹ *И си рек, поиде на ны в мале дружине, не съждавси съ многую силою своею... Pervonatshalnaja*, 188.

⁶² *Pervonatshalnaja*, 187-190.

⁶³ Topoksena tämä seuraa lähinnä Vanhassa testamentissa kuvattuja kuningas Daavidin taisteluja filistealaisia vastaan, sillä Daavidin joukkojen yhteydessä luetellaan usein hänen urheimpien miestensä saavutukset. Vrt. II Sm 21,15-22; II Sm 23,8-39. Versio *Vulgata*.

⁶⁴ *Съй наехавъ на шатеръ великий, златоверхий и посече столтъ шатерный. Полцы же Олександрови, видевши падение шатерное, возрадовахася. Pervonatshalnaja*, 190.

Ajaton sotasankarin ihanne

Itse asiassa Aleksanterin pyhimyselämäkerta ei tunne Nevan taisteluiden tapahtumia ja osallistujia kovinkaan tarkasti. Pyhimyselämäkerran kirjoittajan tarkoitus ei ollut kirjoittaa aikalaishistoriaa, vaan hän kertoi ennen kaikkea sotatarinaa glorifioiden taistelua. Siinä kirjoittaja käsittelee ajatonta toposta, jonka hän on kytkenyt oman lähimenneisyytensä henkilöihin ja tapahtumiin. Niin Aleksanterin ja Dareioksen, Digeneen ja keisarin, kuin Devgenin ja keisari Vasilinkin välinen konfliktitilanne on esitetty sellaisen topoksen avulla, joka ei aja poliittista tai uskonnollista asiaa, vaan on puhtaasti viihteellinen.

Sankarin neuvokkuutta korostava teema juontaa juurensa kaukaa. Jo antiikin kreikkalainen sankarikultti ammensi käyttövoimansa tästä teemasta. Sankarin klassiset vaatimukset olivat "*Sapientia & fortituda*", viisaus ja voima, ja sankari voitiin ottaa taivaaseen jo klassisessa antiikissa näiden ominaisuuksiensa ansiosta.⁶⁵ Merkillinen varhaiskeskiajan oppinut, Isidorus Sevillalainen (570-636) käytti tätä pohjanaan muodostaessaan kuvan todellisesta kristillisestä sankarista. Muita sankarin vaatimuksia olivat sankarin henkinen jalous sekä fyysinen kauneus. "*Sapientia & Fortituda*" -topos levisi hallitsijoiden ylistyskirjoituksiin, kuolinkirjoituksiin, runouteen ja epiikkaan.⁶⁶ Aleksanteri Nevskin pyhimyselämäkerrassa Aleksanterin sankaruus perustuu ennen kaikkea edellä mainittuun yhdistelmään, neuvokkuuteen ja voimaan taistelukentillä. Pyhimyselämäkerrassaan Aleksanteri Nevski täyttää nämä klassisen sankaruuden vaateet, siinä missä ne olivat aikoinaan olleet myös Aleksanteri Suuren avuja.

Tiukat kirjallisuuden normistot säätelivät keskiajan Venäjän kirjoittamisen sääntöjä. Kirjallisesta tyyliä riippuen kirjoittajaa sitoivat tietyt sananvalinnat, teemat ja juonenkänteet, mitkä toistuivat tyyliä. Näin Digenes Akriteen venäläinen versio, *Devgenievo de janie*, muotoutui *Aleksandrijan* viitoittaman historiallisen sotatarinan muotoon mukaan.⁶⁷ Tähän muottiin soveltuvi laeettavaksi myös venäläisen ihameruhinaan, Aleksanteri Nevskin pyhimyselämäkerran kuvaama sankarin tarina.

Aleksanteri Nevskin pyhimyselämäkerralla on vahva sotatarinan funktio. Niin vahva, että useat tutkijat ovat arvelleet, että se on muokattu pyhimyselämäkerran muotoon vasta jälkikäteen ja edustaa pohjimmiltaan puhdasta maallista sotatarinaa.⁶⁸ Tätä oletusta tuksee Novgorodissa 1300-luvun lopulla tai viimeistään 1400-luvulla kirjoitetu Aleksanteri Nevskin pyhimyselämäkerran redaktio, josta viittaukset Raamattuun, ja ruhtinaan kristittyihin hyveisiin, samoin kuin enkeleiden ja pyhimysten suorittamat ihmeet

⁶⁵ E. R. Curtius, *European Literature and the Latin Middle Ages*, London 1953, 167-181.

⁶⁶ Curtius 1953, 181.

⁶⁷ D. S. Lihatshev, *Poetika drevnerusskoj literatury*, Leningrad 1967, 62.

⁶⁸ Serebrjanskij 1915, 200; J. Børtnes, "The Literature of Old Russia 988-1730" teoksessa *The Cambridge History of Russian Literature*, Cambridge 1996, 22; G. P. Fedotov, *The Russian Religious Mind*, Vol II, Cambridge 1966, 156; S. A. Zenkovsky, *Medieval Russia's Epics, Chronicles and Tales*, New York 1974, 224-225.

puuttuvat. Redaktiossa mainitaan Aleksanterin mallikuvina vain maallisia sankareita: Aleksanteri Suuri, Akilleus, sekä Akrites.⁶⁹

Kaksi Aleksanteria: Aleksanteri Suuren kasvat ikuistettuna marmorii toisella vuosisadalla eKr. ja suosittu venäläinen ikonityyppi Aleksanteri Nevskistä.

⁶⁹ *Vtoraja redaksija*, teoksessa Mansikka (1913) 1984, 11-14. Vrt. Serebrjanskij 1915, 200; Novgorodilaisen redaktion ja Vladimirissä kirjoitetun *Pervonatshalnajan* suhde on vaikutussuhteiltaan kuitenkin vielä selvittämättä. Yleensä *Pervonatshalnajaa* pidetään kokonaisuudessaan lähimpänä alkuperäistekstiä olevana. Ks. V. I. Ohotnikova, "Povest o zhitii Aleksandra Nevskogo", *SKIKDR XI-pervaja polovina XIV v.*, Leningrad 1987, 354-355.

Maalliset sankarit olivat Vladimirissa, Venäjän suuriruhtinaiden pääkaupungissa erittäin suosittuja 1100- ja 1200-luvulla, ja kuva-aiheita käytettiin myös kirkkojen koristeluun. Esimerkiksi Vladimirin Pyhän Dimitrin sekä Neitsyt Marian kuolonuneen nukkumisen kirkko saivat koristeaiheikseen myös samanaikaisessa Bysantin taiteessa kuninkaallista valtaa symbolisoivia reliefejä, joissa esiintyivät kuningas Daavid ja Aleksanteri Suuri.⁷⁰

Aleksanteri Suureen ideatasolla vertautuminen mahdollisti Aleksandr Jaroslavit in tosiolemuksen sotasankarina, sillä ilman valmista mallikuvaa Aleksanteri Nevskistä pyhimyksenä luotu kuva olisi jäänyt vajavaiseksi.⁷¹ Analogian kautta Aleksanteri Nevski heijastettiin keskiaikaisen moniulotteisen olemassaolon kartalle. Siinä missä Uuden Testamentin tarinat saivat analogiansa Vanhasta Testamentista, sai Aleksanteri Nevski menneisyyteen, traditioon nojaavan analogisen vastaparinsa hellenistisen kauden legendasta.

Vastaparien hakeminen kuuluisien miesten elämäkertoissa on vanha tapa. Einhard (770-840) kirjoitti Kaarle Suuren elämäkerran latinaksi Suetoniuksen Rooman keisareiden elämäkertoja mukailleen, ja niistä erityisesti keisari Augustuksen elämäkertaa jäljitellen. Einhard onnistui kuvauksessaan parhaiten silloin, kun hän Kuvasi Kaarlen universaaleja piirteitä, rinnastaessaan hänet universaaliin keisariuteen. Sen sijaan hän enemmän tai vähemmän epäonnistui yrittäessään kertoa frankkilaisia tapoja latinan kielellä Rooman keisariaikaan tyyliin.⁷² Aleksanteri Nevskin pyhimyselämäkerran kirjoittajasta voidaan sanoa, että hän puolestaan rinnasti sankarinsa taistelijaan, universaalin soturin ihannekuvaan valmiista esikuvista lainattujen formuloiden ja topoksiin avulla, joissa keskiajan tunnetuimpien sankareiden tarinat muodostivat mallin Aleksanteri Nevskin toimille.

Keskiajan symbolismin uusplatonististen sääntöjen mukaan asioilla oli aina kaksi luonnetta, asioiden näkyväinen olemus sekä näkymätön, ideaalimaailmaan liittyvä olemus. Realistisen ajattelutavan mukaan itse sanalla oli kuvattavan asian suhteen merkittävä asema.⁷³ Näin Aleksanterin nimi muodostaa itsessään erään linkin niistä symboleista, mitä pyhimyselämäkertaan on sisällytetty. Kreikkalaisperäisellä Aleksandr-nimellä on merkitys *ihmisten puolustaja* (ἀλέξανδρος).⁷⁴ Nimi sopii täydellisesti siihen kuvaan, mitä pyhimyselämäkerta pyrkii luomaan.

Keskiajan tarinaperinteessä sankarin piirteet valikoituivat usein niin, että hän edusti kansan keskuudessa eläneissä myyteissä ja tarinoissa vain muutamia selkeitä erityispiirteitä. Usein nämä piirteet sekoittuivat silloin, kun kysymyksessä oli kaksi saman nimistä henkilöä.⁷⁵ Myös pyhimysten nimillä oli suuri merkitys, sillä ne sisälsivät

⁷⁰ D. Obolensky, *The Byzantine Commonwealth*, London 1971, 356; O. V. Tvorogov, "Aleksandrija" teoksessa *SKIKDR XI-pervaja polovina XIV v.*, Leningrad 1987, 36.

⁷¹ Ks. J. Le Goff, *Medieval Civilization 400-1500*, Oxford 1988, 171.

⁷² Auerbach 1993, 117-119.

⁷³ Le Goff 1988, 331.

⁷⁴ H. G. Liddell - R. Scott, *A Greek-English Lexicon, A New Edition*, H. S. Jones - R. McKenzie (ed.), Oxford 1940, uusintap. 1953, 62.

⁷⁵ A. Gurevich, *Medieval Popular Culture: Problems of Belief and Perception*, Cambridge 1990, 50.

tietoisuuden kyseisen pyhimyksen voimista ja ominaisuuksista.⁷⁶ Näin Aleksanteri Nevski rinnastettiin pyhimyselämäkertansa kautta sotasankareiden universaaliin maailmaan. Hän oli urheutensa puolesta kaimansa Aleksanteri Makedonialaisen veroinen. Makedonialaisen maailmanvalloittajan saappaat täytettiin pyhimyselämäkerrassa teoilla, jotka saivat mallinsa muiden keskiajan sotakirjallisuuden klassikoiden perusteella. Hicnoimman ja mahtavimman taistelukohtauksen, Nevan taistelun mallit kantautuivat kaukaa Eufratelta, jossa Digenes aikoinaan oli kohdannut keisarin.

Keskiajan Venäjän suhde Länsi-Eurooppaan on tutkimuksessa viime aikoina saanut uusia piirteitä, kun uusimmat tutkimukset ovat painottaneet keskiajan Venäjän ja Länsi-Euroopan välisiä kontakteja sen sijaan, että korostettaisiin venäläisten eristäytymistä ja jäämistä Bysantin itäiseen valtapiiriin.⁷⁷ Myös mongolivalloituksen Venäjälle aiheuttamaa "taakkaa" on uudelleen arvioitu.⁷⁸ Aleksanteri Nevskin pyhimyselämäkerta osoittaa, kuinka venäläiset ammensivat omalla tavallaan kulttuurilainoja antiikin varastoista. Kääntäessään kreikankielisiä teoksia omalle kielelleen, he eivät tehneet sitä orjallisesti alkuperäistekstejä noudattaen, vaan muuntaen ne samalla omaan kulttuuriinsa sopiviksi. Venäjällä antiikin esikuvat muodostivat elävän kulttuurilainan.⁷⁹ Hyvin pitkälti näin oli myös lännessä varhaiskeskiajalla, ennen karolingista renessanssia, sekä myöhemmin humanismin ja renessanssin mukanaan tuomaa ainoastaan klassiseen antiikkiin kohdistamaa ihailua.⁸⁰

Suurten urhojen, valloittajien, kauniiden ja rohkeiden sankareiden kunnioitus on epäilemättä maailmanlaajuinen teema, jonka vetoaa tunteisiin ja mielikuvitukseen kulttuurista tai kielestä riippumatta. Antiikin kulttuurin ehtymätön aarreaitta tarjosi käyttöainesta myös keskiajan Venäjällä, missä pyyteettömän sankaruuden henkilöitymäksi kohittyi Aleksanteri Nevski, tuo Aleksanteri Makedonialaisen jalosukuinen kaima.

⁷⁶ R. Bartlett, *The Making of Europe: Conquest, Colonization and Cultural Change 950-1350*, London 1993, 270-274.

⁷⁷ J. Korpela, *Itä-Euroopan historia keskiajalta 1700-luvulle*, Helsinki 1999, 105-109, 166-172; J. Korpela, *Kiovan Rusj: Keskiajan eurooppalainen suurvalta*, Hämeenlinna 1996, 29-33, 211-216; J. II. Lind, "The Martyria of Odense and a Twelfth-Century Russian Prayer: The Question of Bohemian Influence on Russian Religious Literature", *The Slavonic and East European Review* 68.1 (1990) 1-21; J. Fennell, *The Crisis of Medieval Russia 1200-1304*, London 1983, 120-121.

⁷⁸ Ch. J. Halperin, *Russia and the Golden Horde: The Mongol Impact on Medieval Russian History*, London 1987, 28, 83-97.

⁷⁹ Ks. I. P. Eremin, "O vizantijskom vlijanii v bolgarskoj i drevnerusskoj literaturah IX-XII vv". teoksessa *Literatura drevnej Rusi*, Moskva 1966; Painettu myös teoksessa V. V. Kuskov (toim.), *Drevnerusskaja literatura v issledovanijah*, Moskva 1986, 86-89.

⁸⁰ Renault 1975, 23; Auerbach 1993, 233; Curtius 1953, 19.

Suomi kartografiaa edeltävässä kirjallisuudessa

Tuomo Pekkanen

On tapana sanoa, että Suomi liittyi Eurooppaan tullessaan EU:n jäseneksi. Poliittisesti ja ehkä myös taloudellisesti tämä pitää paikkansa, mutta Suomi on kuulunut Eurooppaan jo paljon aikaisemmin. Liittyessään 1100-luvun puolivälissä roomalais-katoliseen kirkkoon Suomi tuli osaksi länsimaista kulttuuripiiriä, jolle uskonnon lisäksi oli yhteistä latina koulujen, yliopistojen ja tieteen kielenä. Jos asiaa tarkastellaan puhtaasti maantieteelliseltä ja alueelliselta kannalta, Suomi on aina kuulunut Eurooppaan.

Antiikin aikana tunnettiin kolme maanosaa, Eurooppa, Aasia ja Afrikka. Välimeren piirin pohjoispuolinen Eurooppa jakautui vanhimpina aikoina kelttien ja skyyttien asuttamiin osiin. Kun Caesarin Galliassa käymien sotien aikana myös germaanit opittiin tarkemmin tuntemaan, Keski-Eurooppaa Reinin ja Veikselin välillä ruvettiin kutsumaan Germaniaksi, jonka länsipuolella oli Gallia, itäpuolella Sarmatia. Itä-Eurooppaa voitiin vanhempien lähteiden mukaan kutsua edelleen myös Skyytiaksi.

Pohjoisen suuret saaret vastapäätä Reinin ja Veikselin välistä rannikkoa katsottiin Germaniaan kuuluviksi. Näihin saariin luettiin myös nykyistä Fennoskandiaa vastaavat alueet, joten maantieteellisesti Suomi, siitä lähtien kun siitä on tietoja, on kuulunut Germaniaan ja Eurooppaan.

Vanhimmat tiedot Pohjois-Euroopasta ovat peräisin Pytheas Massilialaiselta (n. 330 eKr.), mutta koska hänen teoksensa Valtamerestä on säilynyt vain vaikeaselkoisina fragmentteina, siihen sisältyvät Itämeren piiriä koskevat tiedot ovat jääneet etenkin Suomessa vähälle huomiolle. Pythean fragmenteista tunnetaan hyperborcalaisten saari *Elixoia*, jonka nimen merkitys on Bruno Luisellin esittämän etymologian mukaan "hirvisaari", vrt. keltin (*h*)*elix* "hirvi" (Venantius Fortunatus, *carmina miscellanea* 7.4.19) + germ. *awjo "saari".¹ Koska Plinius mainitsee hirven nimenomaan Scadinavian

---

¹ B. Luiselli, *Storia culturale dei rapporti tra mondo romano e mondo germanico*, Roma 1992, 124-125. Saaren (*Elixoia*) mainitsee Stefanos Bysanttilainen (s.v.), joka siteeraa Hekataios Abderalaista (Hekataioksen fragmentti 11 a Jacoby III A). Tämä puolestaan on saanut saanut tietonsa Pytheaalta.

saaren eläimenä,² Elixioian saari, joka ei Hekataioksen mukaan kooltaan jäänyt jälkeen Sisiliasta, on Luisellin mukaan identtinen Scadinavian kanssa.

Varsin tavallinen luulo on, että antiikin *Scadinavia* ja sen variantit *Scatinavia*, *Scandia* tarkoittaisivat samaa aluetta kuin nykyinen *Skandinavia*, ts. Ruotsin ja Norjan muodostamaa niemimaata. Tämä tulkinta on anakronistinen: antiikin termille on annettu täsmällinen merkitys, jonka se on saanut vasta uuden ajan tieteessä. Vastaavanlaiset anakronismit ovat etenkin kansanimien kohdalla vielä viime aikoinakin olleet hyvin tavallisia. Esim. antiikin germaani-termin, mikä on yhtä epämääräinen kuin nykyinen nimitys keskieuropalainen, on tulkittu tarkoittavan germaanista kieltä puhuvaa. Vastaavasti antiikin skyytit tai sarmaatit selitetään usein iraanisiksi kansoiksi, vaikka näitä nimiä voitiin käyttää useista kymmenistä Itä-Euroopassa asuneista kansallisuuksista, joille oli yhteistä vain se, että ne asuivat kreikkalaisten ja roomalaisten Skyytiaksi tai Sarmatiaksi nimittämällä alueella, jota tosin aikanaan hallitsi kieleltään iraaninen yläluokka.

Skandia/Scandinavia/Scatinavia -nimen peittämän alueen antiikkinen laajuus voidaan päätellä ainoastaan niiden antiikin kirjallisten lähteiden perusteella, joissa nimi esiintyy. Nämä ovat aikajärjestyksessä lueteltuina Pomponius Mela (n. 44 jKr.), Plinius vanhempi (ennen v. 79 jKr.), Ptolemaios (n. 170 jKr.), Jordanes (n. 551 jKr.) ja Prokopios (n. 500-562).

Melan mukaan *Scadinavia* on suurin ja hedelmällisin Codanuksen lahden eli Itämeren saarista.³ Plinius sanoo *Scatinaviaa* saareksi, jonka suuruutta ei ole saatu selville mutta tietää sitä kutsuttavan toiseksi maailmaksi (*alter orbis*).⁴ Tacitus kertoo, että Germania rajoittaa pohjoisesta valtameri, jossa on "suunnattoman suuria saaria". Hän ei kuitenkaan mainitse näiden saarien nimiä.⁵ Ptolemaios tietää Kimbrien niemimaan eli Jyllannin itäpuolelta neljä *Skandia*-nimistä saarta, joista itäisin on erittäin suuri.⁶ Hänen antamiensa

² Hirveä käsittelevä Pliniuksen kohta (*nat.* 8.39) on suomennettuna nootissa 4. Nimen *Scadinavia* ja sen varianttien varhaisimmista esiintymistä latinankielisissä lähteissä ks. P. Aalto - T. Pekkanen, "Latin Sources on North-Eastern Eurasia II", *Asiatische Forschungen* 57 (1980) 100-104, 269.

³ Pomponius Mela, *de chorographia* 3.31: "Elben yläpuolella on valtava Codanuksen lahti täpötäynnä suuria ja pieniä saaria". - 3.53: "Tuossa mainitsemassamme Codanuksen lahdessa on *Scadinavia (*codannovia* käsikirj. A), jossa jatkuvasti asuu teutoneja ja joka on muita saaria sekä hedelmällisempi että suurempi".

⁴ Plinius, *naturalis historia* 4.96: "Sitten aletaan saada selvempiä tietoja lähtien ingveonien heimosta, joka on ensimmäinen Germaniaan kuuluva. Suunnaton Saevo-vuori (*mons Saevo*) ... muodostaa siellä Kimbrien niemimaahan saakka ulottuvan valtavan lahden, jota kutsutaan Codanukseksi ja joka on täpötäynnä saaria. Näistä kuuluisin on *Scatinavia*, jonka suuruutta ei ole saatu selville. Vain osassa siitä, sikäli kuin tiedetään, asuu 500 piirikuntaa käsittävä levionien heimo (käsik. *hilleuionum*, *illeuionum*) heimo. Tämän vuoksi saarta kutsutaan toiseksi maailmaksi. Yhtä suuri kuuluu olevan *Aeningia*". - 4.104: "On sellaisia, jotka mainitsevat muitakin saaria, kuten *Skandiat*, *Dumnan*, *Bergit*, sekä kaikkein suurimman *Berricen*, josta purjehditaan *Thuleen*". - 8.39: "*Scadinavian* saarella esiintyy *achlis*-niminen eläin (= lat. *alcis*, saksan *Elch*, ruotsin *älg* "hirvi"), jota ei koskaan ole nähty täällä mutta josta monet ovat kertoneet ..."

⁵ Tacitus, *Germania* 1.1: "Muualta sitä ympäröi valtameri, joka syleilee laajoja lahtia ja suunnattoman suuria saaria (*insularum immensa spatia*)".

⁶ Ptolemaios, *geografias hyfegesis* 2.11.16: "Itään päin Kimbrien niemimaasta on neljä saarta, joita kutsutaan Skandioiksi (*Skandiai*), kolme pienempää, joista keskimmäisen sijainti on 43 astetta 31

maantieteellisten koordinaattien mukaan se jää silti suhteellisen pieneksi, mikä johtuu siitä, että Skandia on merkitty hänen karttaansa väärässä mittakaavassa ja koordinaatit on luettu kartan reunoista sen mukaisesti.⁷ Onhan Ptolemaios välistä antanut koordinaatteja jopa paikkakunnille, joita ei ole ollut edes olemassa.⁸ Ptolemaioksen Skandian koordinaateilla ei ole mitään todistusarvoa alueen kokoa arvioitaessa.

Sen sijaan Ptolemaioksen Skandiasta mainitsevat kansannimet on niiden ortografian pienestä epäyhtenäisyydestä huolimatta katsottava historiallisiksi. Länsiosan *Khaideinoi* ovat Hedemarkin asukkaita, pohjoisen *finnit* saamelaisia, etelän *guutit* götalaisia, keskiosan *levonit* samoja kuin Pliniuksen mainitsevat levionit. Idän *favonit* ja *firaisit* ovat Suomen tai Itä-Karjalan asukkaita, joiden nimiä ei ole toistaiseksi pystytty selittämään.⁹ Voidaan täydellä syyllä sanoa, että saamelaiset ja suomalaiset ovat Euroopan kartalla jo Ptolemaioksen aikana.

Ptolemaioksen maantieteellinen teos ja siihen liittyvät kartat perustuvat hänen nuoremman aikalaisensa Marinus Tyrosalaisen karttoihin, joita hän korjasi ja täydensi myöhemmän informaation perusteella. Käsitys, että *Scatinavia/Scandia* oli suuri pohjoisen saari, on koko antiikille yhteinen. Vaikka nimi etymologiansa puolesta liittyy Juutinrauman saariin ja Skånen rannikkoon,¹⁰ se tarkoittaa jo Pliniuksella aluetta, joka oli

minuuttia (itäistä pituutta) ja 58 astetta (pohjoista leveyttä), sekä yksi erittäin suuri, joka on kaikkein itäisin. Se on Veikseljoen suun kohdalla ja sen läntisimmän osan sijainti on 43 astetta (i.p.) ja 58 astetta (p.l.), itäisimmän 46 astetta (i.p.) ja 58 astetta (p.l.), pohjoisimman 44 astetta ja 30 minuuttia (i.p.) ja 58 astetta ja 30 minuuttia (p.l.), eteläisimmän 45 astetta (i.p.) ja 57 astetta ja 40 minuuttia (p.l.). Sitä kutsutaan varsinaisesti Skandiaksi, ja sen länsiosassa asuvat khaideinit, idässä favonit ja firaisit. Pohjoisessa finnit, etelässä guutit ja daukionit, keskiosassa levonit”.

⁷ Ptolemaioksen teos sisältää noin 8000 paikan maantieteelliset koordinaatit, joista aniharvat perustuvat todellisiin mittauksiin. Useimmat paikat on käytettävissä olleiden tietojen mukaan merkitty kartalle siihen kohtaan, jossa niiden on oletettu olleen, ja koordinaatit on sitten luettu kartan reunoista.

⁸ Esimerkki tällaisesta väärinkäsityksestä on kaupunginimi *Siatutanda* (Ptol. 2.11.12), joka korrelaatiineen esiintyy Flevumin naapurina. Nimi on saatu Tacitukselta, jonka tekstin gerundiivikonstruktiota on luultu erisnimeksi (Tac. *annales* 4.72.3: *receptus castello, cui nomen Flevum ... ad sua tutanda degressis rebellibus*).

⁹ T. Pekkanen, ”Suomi ja sen asukkaat latinan- ja kreikankielisessä kirjallisuudessa 1000-luvulle asti” teoksessa *Suomen väestön esihistorialliset juuret*, Helsinki 1984, 233-234.

¹⁰ Nykyinen nimi *Scandinavia* on keskiaikainen kontaminaatio muodoista *Scandia* ja *Scadinavia*, ts. lyhyemmän nimen *n* on käsi kirjoituksissa siirtynyt pitempään. Myöhempiä variantteja ovat *Scandza*, *Scandzia*, *Scadan*, *Scada*, *Scandana*, *Scandinaria* ja monet muut (Aalto - Pekkanen 1980, 100-104). Antiikin *Skandia* /*Scandia* on sama nimi, jonka pohjoisgermaaniseen muotoon perustuu maakunnannimi *Skåne*. Nimen etymologian on oikein selittänyt anonyymi n. 671 jKr. elänyt kirjailija teoksessaan *Origo gentis Langobardorum*, jossa nimi käännetään latinaksi sanalla *excidia* ”tuho, perikato”: c. 1: *Est insula qui dicitur Scadan*, *quod interpretatur excidia*.

Etymologisesti *Scandia* on samaa alkuperää kuin saksan *Schade*, ruotsin *skada*. Neljä Skandian saarta olivat saaneet nimensä siitä, että Juutinrauman kapeikot olivat merenkävijöille vaarallisia. Pitempi muoto *Scatinavia* / *Scadinavia* on suomennehtävissä ”vahinkosaari”, sillä se on yhdyssana, jonka jälkimmäinen komponentti perustuu germaaniseen saarta tarkoittavaan sanaan, vrt. saksan *Aue*, ruotsin *ö*, ja J. Svennung, *Scadinavia und Scandia: lateinisch-nordische Namenstudien*, Uppsala 1963, 27-30, 31, 33.

laajuutensa puolesta verrattavissa koko siihen maailmaan, *orbis terrarum*, jonka Välimeren kansat tunsivat.

Ptolemaioksen jälkeen seuraavana Skandiasta kertoo Jordanes, jolla sen rajana on etelässä merenlahti eli Itämeri, lännessä ja pohjoisessa valtameri, idässä pohjoiseen valtameriin laskeva *Vagi fluuius* eli Vienanjoki.¹¹ Vaikka Jordanes tuntee Skandiasta peräti 30 kansannimeä, hänen karttakuvansa kokonaisuutena ei olennaisesti poikkea roomalaisajan yleisestä käsityksestä (Mela, Plinius, Ptolemaios), ja aloittaessaan pitkän selostuksensa Skandian sijainnista ja siellä asuvista kansoista hän mainitsee nimenomaan Melan lähteenään.¹² Melan mukaan Kaspianmeren yhdisti pohjoiseen valtameriin ahdas ja pitkä salmi, "ikään kuin joki" (*quasi fluuius*),¹³ mikä käsitys on parhaiten ymmärrettävissä siten, että antiikin aikana oltiin selvillä Volgan ja Vienajoen kautta pohjoiseen johtavasta vesireitistä, mikä on ikivanha kauppatie. Jordaneksen Skandia ulottui näin ollen kirjailijan sille antamien rajojen perusteella Atlantilta Vienanjokeen, ts. vastasi nykyistä Fennoskandiaksi kutsuttua aluetta.

Pohjanlahdesta ei kreikkalais-latinalaisissa lähteissä ole jälkeäkään. Vielä Claudius Clavuksen kuuluisassa kartassa vuonna 1427 nimet *Suetica regio (Stockholm)*, *findlandi* ja *findhlappi* ovat vierekkäin ilman erottavaa vesistöä.¹⁴ Myöskään Hartman Schedelin kartassa vuodelta 1493 nimien *Sweden* ja *Finland* välissä ei ole erottavaa merenlahtea.¹⁵ Ensimmäisen kerran, tosin ilman nimeä, Pohjanlahti tavataan Nicolaus Germanuksen kartassa (*Tabula moderna Prussiae, Livoniae, Norvegiae et Gottiae*), joka on v. 1482 liitetty eräisiin Ptolemaioksen kartaston editioihin.¹⁶ Vielä useimmissa 1500-luvun kartoissa, kuten Olaus Magnuksen (1539), Johannes Magnuksen (1554), Gerard de Ioden

¹¹ Tätä käsitystäni olen laajemmin perustellut artikkelissa T. Pekkanen, "Suomen kieltä 500-luvulta", *Suomalais-ugrilaisen Seuran Aikakauskirja* 79 (1984a) 123. J. Koivulehto, "Were the Baltic Finns 'clubmen'? On the etymology of some ancient ethnonyms", *Studia Fennica Linguistica* 7 (1997) 158 on selittänyt joen Nevaksi ja yhdistänyt sen nimen vatjalaisiin. Jordaneksen mukaan joki laskee kuitenkin Skandiaa pohjoisessa rajoittavaan valtameriin (*in Oceanum*), ei sitä etelässä rajoittavaan lahteen eli Itämereen. Joki sai alkunsa "maan piirin helmassa" (*in orbis terrae gremio*) sijaitsevasta suunnattoman suuresta järvestä (*vastissimus lacus*). Koska "maan piiri" tarkoittaa antiikin aikana kolmen mantereiden, Euroopan, Aasian ja Afrikan muodostamaa piiriä, on järven täytynyt sijaita tunnetun maailman sisäosassa, ei periferiassa. Kaspian meri täyttää kaikki Jordaneksen tekstin edellytykset. Sitä paitsi Nevaa ei koskaan ole kutsuttu *Vagi*-nimellä mutta Vienajoen pisimmän sivujoen nimenä *Vaga* on edelleen käytössä.

¹² Jordanes, *Getica* 16: *De qua (sc. Scandza) et Pomponius Mela in maris sinu Codano posita[m] refert*. ("Tästä (Skandzan) saaresta kertoo myös Pomponius Mela, että se sijaitsee Codanuksen meren lahdessa".)

¹³ Mela 3.38: *mare Caspium ut angusto ita longo etiam freto primum terras quasi fluuius irrumpit atque, ubi recto alveo influxit, in tres sinus diffunditur: contra os ipsum in Hyrcanum, ad sinistram in Scythicum, ad dextram in eum quem proprie totius nomine Caspium appellant*. ("Kaspian meri työntyy aluksi ahtaana ja pitkänä salmena, ikään kuin jokena, maiden sisään ja virrattuaan suoraan se jakautuu kolmeksi lahdeksi: vastapäätä (salmen) suuta on Hyrcanian lahti, vasemmalla Skyytian lahti, oikealla se lahti, jota sanotaan varsinaisesti koko meren mukaisella nimellä Kaspian lahdeksi".) Myös Plinius (nat. 6.36-38) kertoo, että Kaspian meri työntyi pohjoisesta valtamerestä Aasiaan kapeana uomana (*artis faucibus*).

¹⁴ E. Fredrikson, *Suomi 500 vuotta Euroopan kartalla*, Jyväskylä 1993, 12.

¹⁵ Fredrikson 1993, 13-15.

¹⁶ Fredrikson 1993, 16.

(1570), Abraham Orteliuksen (1596) ja Gerard Mercatorin (1595), Pohjanlahden suu, jonka Ahvenanmaa melkein kokonaan peittää, on piirretty kovin kapeaksi.¹⁷

Jordaneksen aikalainen Prokopios, joka teoksessaan Goottien sodasta (2.1-27) kuvaa Thulksi nimittämäänsä Skandinaviaa, sanoo sitä kymmenen kertaa Britanniaa suuremmaksi. Todellisuudessa Fennoskandian (= Ruotsi, Norja, Suomi, Itä-Karjala, Kuolan niemimaa) pinta-ala on 1.417.104 km², mikä on vain 6,3 kertaa enemmän kuin Britannian (224.373 km²). Mutta kun otetaan huomioon antiikin, keskiajan ja vielä myöhemminkin vallinnut käytäntö arvioida välimatkoja päivä- tai kuukausimatkojen mukaan, ei Prokopioksen arvio ole huono.¹⁸

Antiikin kirjallisista lähteistä on turha etsiä Suomea tarkoittavaa alueennimeä, sillä yleinen käytäntö oli, että kansannimiä käytettiin maannimien asemesta, etenkin kun kysymyksessä olivat periferiset alueet. Maanosien, hyvin tunnettujen suurten maiden tai provinssien ja muiden hallinnollisten alueiden, saarten ja niemien nimet olivat yleisiä, mutta muuten tyydyttiin kansan tai heimon nimeen myös alueesta puhuttaessa. Tämä on jo koululatinasta tuttu ilmiö. Esim. Caesar, *commentarii de bello Gallico* 3.11: *in Treveros* "treverien maahan", Tacitus, *Germania* 41.2: *in Hermunduris* "hermundurien alueella". Tätä tietä monet antiikin kansannimistä ovat myöhemmin muuttuneet paikannimiksi, esim. *Treveri* > *Trier*, *Ambiani* > *Amiens*, *Parisii* > *Parisi*. Pohjois-Euroopan maannimet ilmestyvät kirjallisuuteen vasta sitten, kun alue tulee lähetystyön kautta Rooman kirkon piiriin.

Vaikka antiikista tunnetaan Tacituksen fennit, Ptolemaioksen finnit sekä Prokopioksen ja Jordaneksen mainitsevat skridifinnit, saamelaiden maata tarkoittava alueennimi löytyy lähteistä vasta 1100-luvulla. Tacitus on sijoittanut fenninsä Germanian itärajan kansoista pohjoisimmiksi, mutta kaikki muut saamelaisia koskevat varhaiset kirjalliset lähteet, joita on suhteellisen paljon, liittyvät selvästi Pohjois-Skandinaviaan. Tunteamattoman tekijän runoelmassa *Versus de Asia et de universi mundi rota* skridifinnit esitellään saksien ja friisiläisten välissä, mikä viittaa siihen, että heitä koskevat tiedot tulivat kirjallisuuteen Norjan länsirannikon kauppätietä pitkin.¹⁹ Näin on myös ymmärrettävää, että Haalogaland, Norjan pohjoisin maakunta keskiajalla, esiintyy Ptolemaioksen maantietecessä Kimbrien niemimaan pohjoispuolisena saariryhmänä.²⁰ Myöhemmin Haalogaland tunnetaan nimellä *Finnmarken*, finniä eli saamelaiden maa.²¹

Skridifinnien maan nimi esiintyy keskiajan lähteissä yhden ainoan kerran. Paavi Innocentius II:n kirjeessä 27.5.1133 Hampurin kirkon oikeudet vahvistetaan myös

¹⁷ Fredrikson 1993, 24, 26, 33, 34, 38.

¹⁸ Esim. Adam Bremeniläinen (n. 1075) sanoo Tanskan kuminkaan Sven Estridssonin kertoneen, että Norjan poikki ehdittiin tuskin kulkea kuukaudessa, Ruotsin poikki kahdessa kuukaudessa (*Gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum* 4.21: *quod Nortmannia vix queat transiri per mensem, cum Sueonia duobus mensibus non facile percurratur*).

¹⁹ Mt. 67: *Interfuso Oceano ibi manent Saxones, / agiles et cor durati et in armis validi, / Scridifinni et Frisones valentque piratici*.

²⁰ Ptol. 2.2.16: *Alokiai*.

²¹ Esim. Saxo Grammaticus, *Gesta Danorum* 5.13.1: *Finnimarchia*, 9.4.23: *Finnmarchia*. Latinankielisissä lähteissä alueesta käytetään 1100-luvulta lähtien myös nimiä *Hologaland*, *Halogia*. Vrt. J. Svernung, *Jordanes und Scandia*, Uppsala 1967, 35-36, jonka mukaan vm. nimen merkitys olisi "revontulen maa" (< *ha-* "korkca + *laug-* "loimu, liekki", vrt. saksan *Lohe*).

Scridivindia-nimellä mainittuun hiippakuntaa.²² Tämä latinalaisella johtopäätteellä muodostettu alueennimi on syntynyt Rooman kuuriassa, pohjoisen kansojen omassa keskuudessa sitä ei ole käytetty.²³ Poikkeuksena ovat eräät myöhemmät latinaksi kirjoittaneet oppineet. Olaus Magnuksen *Carta marinassa* esiintyy Finnmarkenin ja Bjarmian välissä Pohjois-Skandinaviassa maakunta nimeltä *Scricfinnia*.²⁴ Hänen veljensä Johannes mainitsee saman nimen historioteoksensa esipuheessa viitaten Prokopiokseen.²⁵ Prokopioksella (Goottien sota 2.15) on kuitenkin vain kansannimi *Skrihiphi(n)noi*, ei alueennimeä. Nimi *Scricfin(n)ia* esiintyy myös Johannes Magnuksen historiaan liitettyssä kartassa²⁶ ja joitakin kertoja sitä myöhemmissä kartoissa,²⁷ kunnes Andreas Bure poistaa nimen lopullisesti kartografiasta selittäen Pohjoismaiden karttansa kommentaarissa v. 1626, että Skrikinnian maakuntaa ei ole missään.²⁸

Suomalaisia tarkoittamassa *Finni*-nimi esiintyy tunnetusti ensimmäisen kerran paavi Aleksanteri III:n kirjeessä Upsalan arkkipiispaalle 11.9.1171/1172.²⁹ On tärkeää todeta, että paavinkirjeessä nimi kirjoitettiin *Phinni* (vrt. kreikan *Phinnoi*), mistä käy ilmi, että ortografia on peräisin Ptolemaioksen teoksesta tai hänen kartastostaan.

Kun *Finni*-nimitys oli näin saanut uuden merkityksen ja muuttunut kaksiselitteiseksi, pohjolan kansojen erottamiseksi toisistaan tuli tarpeelliseksi turvautua saamelaisista kerrottaessa uuteen nimeen. Ensimmäiset *lappi*, *lappalainen* -nimen esiintymät ovatkin jokseenkin samanaikaiset cm. paavinkirjeen kanssa. Islantilaisessa *Fundinn Noregr* -saagassa 1100-luvulta saamelaisia kutsutaan nimellä *Lappir*,³⁰ latinalainen maannimi *Lappia* esiintyy ensi kerran Saxo Grammaticuksella (n. 1150-1220).³¹ Myöhemmät

²² J. M. Lappenberg, *Hamburgisches Urkundebuch* I, 1842, 1907, CXLIV p. 123: *episcopatus Daciae, Swediae, Norvegiae, Farriae, Gronlandiae, Halsinglandiae, Islandiae, Scridivindiae* (var. *Scridevingiae*) *et Sclavorum ... tibi et per te Hammaburgensi ecclesiae ... confirmamus*. ("Vahvistamme sinulle ja kauttasi Hampurin kirkolle Tanskan, Ruotsin, Norjan, Fär-saarten, Grönlannin, Hälsinglandin, Islannin, Skridivindian ja slaavien hiippakunnat".)

²³ Kansannimi *Skridifinnas* tai *Finnas* esiintyy Norjan saamelaisista kerrottaessa myös anglosaksisissa lähteissä, nimittäin *Widsith*-runoclassissa sekä kuningas Alfredin Orosius-käännöksessä. Pekkanen 1984a, 14-15.

²⁴ Fredrikson 1993, 25.

²⁵ *Historia de omnibus Gothorum Sueonumque regibus*, Roma 1554, praefatio 4.

²⁶ Fredrikson 1993, 26.

²⁷ Fredrikson 1993, 33 (Gerard de Iode), 34 (Ortelius), 38 (Mercator).

²⁸ A. Bure, *Pohjoismaiden kuvaus v. 1626* (suomennos, johdanto, selitykset T. Pekkanen), Helsinki 1985, 53: "Skrikinniaa, jonka scaellandilainen Saxo ja eräät muut vanhat kirjailijat ovat sijoittaneet tänne, ei ole lainkaan olemassa". Saxo mainitsee vain kansannimen *Scritfinni* (praefatio 2.9), ei Skrikinnia-nimistä aluetta.

²⁹ *Gravis admodum et difficilis est ad apostolicam sedem querela perlata, quod Phinni semper, imminente sibi exercitu inimicorum, fidem servare christianam promittunt et praedicatores et eruditores christianae legis desideranter requirunt, et recedente exercitu fidem abnegant, praedicatores contemunt et graviter persequuntur...* ("Apostoliselle istuimelle on esitetty varsin raskas ja vaikea valitus, että suomalaiset aina vihollisten sotajoukon heitä uhatessa lupaavat säilyttää kristinuskon ja pyytävät hartaasti saarnaajia ja kristinopin opettajia mutta sotajoukon poistuessa kieltävät uskonsa sekä halveksivat ja ankarasti vainoavat saarnaajia ...")

³⁰ K. Julku, "Kvenland - Kaimuunmaa", *Studia historica septentrionalia* 11 (1986) 62.

³¹ *Gesta Danorum* 5.10.2: *Helsingiam ei cum utraque Lappia, Finniam quoque et Estiam annuo stipendiorum iure contribuit*.

latinaksi kirjoittavat auktorit käyttävät myös pitempää nimimuotoa *Laponia*, *Lapponia*, asukkaista nimiä *Lappi*, *Laponii*, *Lappones*.³²

Saxo Grammaticus on myös ensimmäinen kirjailija, joka käyttää nimeä *Finnia* Suomesta tai sen osasta.³³ Nimen pitempi muoto *Vinlandia* (= *Finlandia*) tavataan ensi kerran Henrik Lättiläisen Liivinmaan kronikassa, jossa vuosien 1215, 1220 ja 1226 tapahtumien yhteydessä mainitaan pappi (*sacerdos*) nimeltä *Petrus Kakuwalde* (*Kaikewalde* / *Kakinwalde*) *de Vinlandia*.³⁴ Mies oli suomalainen, kuten osoittaa hänen lisänimensä, ja todennäköisesti kotoisin Varsinais-Suomen suomenkieliseltä alueelta, joka oli käännytetty kristinuskoon edellisellä vuosisadalla.

Kun finni-nimi oli 1100-luvulla muuttunut kaksiselitteiseksi, on ymmärrettävää, että Suomen keskiaikaa koskevien lähteiden joukkoon on tullut eräitä dokumentteja, joilla ei itse asiassa ole mitään tekemistä Suomen kanssa.³⁵ Yksi näistä on Bartholomaeus Anglicuksen (kuoli n. 1250) kirjoittamaan ensiklopediaan *De proprietatibus rerum* sisältyvä kuvaus Winlandiasta ja sen asukkaiden harjoittamasta taikuudesta.³⁶ Bartholomaeuksen käyttämä nimi *Winlandia* viittaa yhteyden perusteella Finnmarkenin rannikkoon ja osoittaa, että tämä nimi ei ollut vielä vakiintunut myöhempään merkitykseensä. Täsmällisempiä tietoja Suomesta tuli eurooppalaisille vasta maan lounaisosiin 1100- ja 1200 -luvuilla tehtyjen ristiretkien vaikutuksesta, mutta Bartholomaeus ei niistä ollut vielä perillä. Finni-nimen kaksiselitteisyys jatkui pitkään Pohjois-Norjassa, jossa sitä (*finnar*) vielä viime vuosisadalla käytettiin saamelaisista.

Toinen esimerkki Suomen virheellisesti yhdistetyistä lähteistä on ns. Firenzen dokumentti vuodelta 1120, jossa Ruotsin maakuntien joukossa luetellaan *Guthlandia*, *Guarandia*, *Findia*.³⁷ Näistä viimeinen on selitetty Finlandiaksi,³⁸ mutta tämä tulkinta ei kestä lähempää tarkastelua. Findian edellä mainittu Guthlandia on Gotlannin saari ja Quarlandia on Etelä-Ruotsin vanha maakunta Varend. Näin ollen *Findia* ei voi olla muu alue kuin Varendin länsipuolella sijaitseva *Finveden* (*Finheidia*), joka latinalaissa lähteissä esiintyy jo 6. vuosisadalla.³⁹ Samassa Firenzen dokumentissa mainittu *Teuste*,

³² Bure (1626) 1985, 90.

³³ Ks. alav. 31.

³⁴ *Heinrici Chronicon Livoniae* (ed. G. H. Pertz 1874) IX,4 (a. 1215) *Petrus Kakuwalde de Vinlandia*, XXIV,1 (a. 1220) *Petrus Kaikewalde de Vinlandia*, XXIX,7 (a. 1226) *Petrus videlicet Kakinwalde*. Jo Pertz (s. 121 n. 62) tulkitsee nimen suomen sanaksi "kaikkivalta".

³⁵ Lähes koko aineisto sisältyy Reinh. Hausenin toimittamiin julkaisuihin *Finlands Medeltidsurkunder* I, VIII, Helsingfors 1910-1935 (FMU), joita Kauko Pirinen pitää varsin luotettavina: K. Pirinen, "Keskiajan Suomea koskevat lähteet" teoksessa *Suomen historia* II, Espoo 1985, 20.

³⁶ FMU 1118.

³⁷ *Diplomatarium Suecanum*. Appendix. Acta Cameralia I. Edidit L.M. Bååth, Holmiae 1936-1942 (DSA), 4.

³⁸ Näin vielä J. Gallén, "Länsieurooppalaiset ja skandinaaviset Suomen esihistoriaa koskevat lähteet" teoksessa *Suomen väestön esihistorialliset juuret*, Helsinki 1984, 260. Samoin K. Pirinen - E. Jutikkala, *Suomen historia: Asutuksen alusta Ahtisaareen*, Porvoo 1999, 32-33, jossa *Findia* on kaiken lisäksi korjattu muotoon *Finlandia*.

³⁹ Jord. *Get.* 23 käyttää alueen asukkaista nimeä *Finnaithae*, Adam Bremeniläinen (n. 1075) kirjoittaa (4.27) *Finnedi*.

jota on arveltu Tavastiaksi eli Hämeeksi,⁴⁰ on kaiken todennäköisyyden mukaan Väreuden ja Finnveden lähellä Kalmarin läänin pohjoisosassa sijaitseva Itämeren rannikkoalue *Tjust*.⁴¹ Firenzen asiakirja ei näin ollen tunne Suomea eikä Hämettä vaan siinä mainitut Findia ja Teuste viittaavat Etelä-Ruotsin alueisiin.

Kun Finlandia-nimi vakiintuu tarkoittamaan suomalaisten maata, se muuttuu uudella tavalla kaksiselitteiseksi, sillä Finlandia on joko koko maan nimi tai viittaa ainoastaan Varsinais-Suomeen. Esim. Olaus ja Johannes Magnuksen karttoihin nimi *Finlandia* on kirjoitettu Hämettä tarkoittavan Tavastian alle maan lounaiskulmaan.⁴² Vielä Anders Bure käyttää nimeä Finlandia samalla tavoin kirjoitettuna sekä laajassa että suppeassa merkityksessä, joskin hänellä esiintyy myös variantti *Finnonia*.⁴³

1500-luvulta lähtien Suomesta käytetään kartoissa ja oppineissa kirjallisuudessa nimityksiä *Einingia*, *Eningia*, *Finningia*. Nimi on saanut alkunsa siitä, että Plinius vanhempi mainitsee Luonnonhistoriassaan Codanuksen lahdeksi nimittämästään Itämerestä *Aeningia*-nimisen saaren, jota humanistit luulivat Suomeksi.⁴⁴ Ensin näin kuvitteli Jacob Ziegler, joka kirjoitti Strasbourgissa v. 1532 julkaistuuun karttaansa Varsinais-Suomen eteläosan kohdalle *Einingia*.⁴⁵ Myöhemmät kirjailijat ja kartografit omaksuivat tämän tulkinnan. Olaus ja Johannes Magnus korjasivat Aeningian muotoon *Finningia*,⁴⁶ ja heidän samoin kuin Zieglerin vaikutus oli niin suuri, että Finningia ja Tacituksen fenneistä *e*-vokaalin saanut *Fenningia* tulivat akateemisessa latinassa yleisiksi.⁴⁷ Pliniuksen tekstin Aeningialla ei kuitenkaan ole mitään tekemistä Suomen kanssa, vaan nimi tarkoittaa luultavimmin aestien maata, jota vielä Adam Bremeniläinen 1000-luvun jälkipuoliskolla piti saarena.⁴⁸ Emendaatio *Aeningia* > *Aestingia on paleografisesti helppo ja historiallisesti perusteltavissa, sillä Plinius ei mainitse muualla teoksessaan aestejä, joiden heimoja Tacitus (Germ. 45) on häntä ennen kuvaillut.

⁴⁰ Gallén, 260.

⁴¹ Th. Thomsen on Jordanes-editionsa nimi-indeksissä Karl Müllenhoffiin viitaten yhdistänyt Tjustin ja Jordaneksen (*Getica* 22) vähän ennen finnvedeniläisiä mainitseman kansannimen *Theustes*.

⁴² Fredrikson 1993, 24-27.

⁴³ Bure (1626) 1985, 63 ja 68: "Suomi (*Finlandia*) käsittää Pohjois- ja Etelä-Suomen, Kainuun, Savon, Hämeen, Uudenmaan ja Karjalan. Etelä- ja Pohjois-Suomen (*Finnonia*) erottaa toisistaan Aurajoki, joka virtaa Turun piispankaupungin ohi. Etelä-Suomi suuntautuu Suomenlahden rannikkoa pitkin kohti itää. Sen länsiosassa on vanha Kuusiston linna, joka nyt on hävitetty, itäosassa Raaseporin linna ja lääni. Pohjois-Suomi (*Septentrionalis Finlandia*) suuntautuu pitkin Pohjanlahden rannikkoa pohjoiseen ja käsittää kummankin Satakunnan, Vehmaan ja Maskun"...

⁴⁴ Ks. alaviite 3. Nimen käsikirjoitusvariantit ovat *Aepingia*, *Aepigia*, *Epigia*. Sitä ei esiinny muissa antiikin lähteissä.

⁴⁵ Fredrikson 1993, 21.

⁴⁶ Ks. J. Svernung, *Skandinavien bei Plinius und Ptolemaios*, Uppsala 1974, 154-157.

⁴⁷ Nuministä *Finnia*, *Finnonia*, *Finningia* jne. ks T. Pekkanen, "De nomine Finniae Finnorumque" teoksessa *Latine sapere, agere, loqui: Miscellanea Caelesti Eichenseer dedicata*, Saraviponti - Saarbrücken 1989, 75-90.

⁴⁸ *Descriptio insularum aquilonis* 4.16: *Sunt et aliae (scil. Insulae) interius, quae subiacent imperio Sueonum; quarum maxima est illa, quae Churland dicitur; ib. 17: praeterea recitatum est nobis, alias plures insulas in eo ponto esse, quarum una grandis Aestland dicitur, non minor illa, de qua prius diximus; ib. 18: tertia (scil. Insula) est illa, quae Semland dicitur, contigua Ruzzis et Polanis.*

Suomen muinaisista asukkaista

Vaikka Suomi hahmottuu omaksi crilliseksi Pohjanlahden Ruotsista erottamaksi alueeksi vasta renessanssin kartografiassa, sen aluetta ei kuitenkaan voida pitää antiikin aikana tuntemattomana, sillä jo Ptolemaioksella ja Jordaneksella saamelaiset lähinaapureineen kuuluvat Skandiaan, jonka itärajana vm. piti Vienanjokea. Myös Suomen suomalaisista asukkaista on vanhimmista ajoista lähtien joitakin kirjallisia tietoja. Saamelaisten fennien ohella maamme ensimmäisiä tunnettuja asukkaita ovat *oksit* (karhut) ja *hellusit* (hirvet), jotka Tacitus mainitsee fennien lähinaapureiksi.⁴⁹ Varsin todennäköistä on, että Tacituksen tiedot näistä kansoista ovat peräisin Aleksanteri Suuren aikoihin eläneeltä Pytheas Massilialaiselta.⁵⁰ Suomalaiset - ja samalla vanhin suomen sana *oksi* "karhu" - tunnetaan siis jo neljännen esikristillisen vuosisadan jälkipuoliskolta. Oksien ja hellusien suomalaisuus ei perustu pelkkään etymologiaan vaan ennen kaikkea sijaintiin fennien läheisyydessä, arkeologiseen materiaaliin (karhun- ja hirvenpää) sekä karhun ja hirven tärkeään asemaan suomalaisessa kansanperinteessä. Jos ajatellaan Keski- ja Itä-Euroopasta antiikin ajoilta tunnettuja kansanheimoja, aniharvoin, jos koskaan, eri tieteenalojen tulokset johtavat yhtä selvään identifiointiin kuin on oksien ja hellusien yhdistäminen Suomen muinaisiin asukkaisiin.

Suomalaisista ei liioin voi erottaa Ptolemaioksen Skandian itäisimpiä heimoja *favoneja* ja *fraiseja*, vaikka näiden nimiä ei ole voitu etymologisesti selittää.⁵¹ Jordanekselta saamme viidennen suomalaisheimon, nimeltään *vinovilot*, jonka kirjailija sijoittaa svealaisten ja lappalaisten väliin.⁵² Pliniuksen Skandinaviasta mainitsema *Saevo-vuori*⁵³ on nimeltään saamelainen tai suomalainen, vrt. suomen *saivo*, Ruotsin-lapin *saiw*, -a "pyhä", esim. *saiwa jaure* "pyhä järvi".⁵⁴

Jännittävin lause antiikin lähdemateriaalissa on kuitenkin Tacituksen toteamus aestien heimoista: Germ. 45,3 *frequens fustium usus* "sauvojen käyttö on hyvin yleistä". Latinan adjektiivilla *frequens* on merkitykset "alituinen, tavan takaa tapahtuva, tavallinen", joten lause voidaan kääntää myös "sauvat ovat alituisesti käytössä". Sana *fustis* tarkoittaa latinassa pitkäkököä puupalaa, kalikkaa, kapulaa, karttua, keppiä, (ryhmy)sauvaa.⁵⁵ Daniel Juslenius kääntää sillä suomen sanan *kalikka* (*calicka*).⁵⁶ Tacituksen teoksen kommentaareissa on huomautettu, että liettualaisten käyttivät vielä 1300-luvulla sauvoja aseena ja että 1200-luvulla sauva on ollut liettualaisten ja prussilaisten kylänvanhimpien

⁴⁹ T. Pekkanen, "The Hellusii and the Oxiones of Tac. Germ. 46, 4", *Arctos* 17 (1983) 49-60.

⁵⁰ Pekkanen 1983, 52-53.

⁵¹ Svennungin (1974, 221 ja 229) olettamukset, että *Phauonai* olisi "der Savo-Stamm" ja *Phiraisoi* "die Fremden" suomen sanasta *vieras*, eivät vakuuta. Svennung on kuitenkin sikäli oikeassa, että selitystä olisi etsittävä suomen kielestä tai suomalaisesta nimestöstä. Vrt. Pekkanen 1984, 234.

⁵² Nimen *vinovilot* suomalaista alkuperää olen seikkaperäisesti tarkastellut artikkelissani "Suomen kieltä 500-luvulta" (Pekkanen 1984a).

⁵³ Pliniuksen teksti on suomennettuna edellä nootissa 4.

⁵⁴ E. Itkonen - A. J. Joki, *Suomen kielen etymologinen sanakirja* (SKES) IV, Helsinki 1969, 949.

⁵⁵ K. E. Georges, *Ausführliches lateinisch-deutsches Handwörterbuch*, Hannover und Leipzig 1913, s.v. *fustis*: "ein längliches Stück Holz, der Knüttel, Prügel, Stock ... zum Ausklopfen, Ausdreschen der Getreideähren ... bes. als Strafwerkzeuge zum Schlagen ... u. zum Totwerfen".

⁵⁶ D. Juslenius, *Suomalaisen sana-lugun coetus*, Stockholm 1745, näköispainos SKST 288, Helsinki 1968, 26.

arvonmerkinä.⁵⁷ Suomalaisten keskuudessa erilaisia sauvoja on käytetty myös pykäläpuuna eli pirkkoina mm. velkakaupassa ja verojen kannossa. Veroarviomiehen perinnäinen tehtävä on ollut merkitä verot puihin sauvoihin, ja esim. Pohjois-Aunuksesta on talletettu perimätieto, jonka mukaan kylissä kiertävällä vroherralla oli ”reki täynnä keppejä”.⁵⁸ Pykäläpuu on lappalaisten keskuudessa ollut käytössä poronomistajan ja raition eli poropaimenen välisenä ”tilikirjana”, poronlukutilaisuuksissa, ostettaessa tavaraa luotolla ja jopa kalentereina.⁵⁹ Pirkka-kapuloita on Vahtolan mukaan käytetty myös lappalaisten verotuksessa.⁶⁰

Tacituksen acsteihin kuuluu Baltian rannikolta myös itämerensuomalaisia heimoja, joista virolaiset eli *eestiläiset* ovat säilyttäneet heidän nimensä nykyaikaan asti. Tacituksen mainintaa aestien alituisen käyttämistä sauvoista tai kalikoista ei siksi voida jättää huomioon ottamatta, kun tarkastellaan lappalaisia tai itämerensuomalaisia tarkoittavia ”vaaja”-merkityksen sisältäviä nimiä.

Tällaisia nimiä ovat *vatja*, *vatjalainen*⁶¹, *vuojolainen*⁶² ja *lappi*, *lappalainen*⁶³. Myös karjalaisten nimi on liitettävissä semanttisesti tähän joukkoon. Olen aikaisemmin esittänyt, että nimen lähtökohta voisi olla metateesin kautta kantaskandinavian *gaiRa: muinaisnorjan *geirr* ”keihäs”, *geiri* ”kiila”, ”kolmikulmainen kaista”, anglos. *gár* ”heittokeihäs”, myös suomen *kaira* ”kiila, kaista, tilkku (hameen, paidan, lakin)”, jne.⁶⁴ Nimet *vatjalainen*, *karjalainen*, *vuojolainen* ja *lappalainen* ovat tämän etymologian mukaan synonyymiset, sillä yhteisenä lähtökohtana on vaajaa, kiilaa tai kiilanmuotoista objektia tarkoittava sana.

Mahdollisesti em. semanttiseen ryhmään kuuluu myös kainulaisten nimi, jonka Kustaa Viikuna⁶⁵ johti sanasta *kainus*, *kainut* ”nuppipäinen sidekapula”. Kapula, josta kainulaiset olisivat tämän mukaan nimensä saaneet, olisi ollut pohjalaisiin kyläkapuloihin rinnastettava toisesta päästään paksumpi nuija tai sauva. Kiinnostavaa on, että Viikunan aineistossa *kainut*-sanalla on rinnakkaismuodot *kailus* ja *kairus*.⁶⁶ Kun *kainut* voidaan johtaa varhaisemmasta *kaina*-sanasta (vrt. *marja* - *marjut*), johdannaisessa esiintyvä vaihtelu edellyttäisi myös varhaisempia *kaila- / *kaira- muotoja, joista jälkimmäinen

⁵⁷ E. Fehrle - R. Hünnerkopf, *P. Cornelius Tacitus: Germania*, Heidelberg 1959, 131.

⁵⁸ N. Valonen (ed.), *Ethnologia Fennica: Finnish Studies in ethnology*, Helsinki 1980, 79.

⁵⁹ T. I. Itkonen, *Suomen lappalaiset vuoteen 1945 II*, Porvoo - Helsinki - Juva 1948, 127-128, 139, 201, 489.

⁶⁰ J. Vahtola, *Tornionlaakson varhaisasutus ja vanhin kylännimistö*, Oulu 1976, 49.

⁶¹ *Vatja* < *vakja, johon myös palautuu suomen *vaaja*. Vrt. SKES osa V s. 1571-1572 s.v. *vaaja*.

⁶² *Vuojolainen* < *vuovo* < lapin *vuowjos* ”lappalainen” (myös ”kiilanmuotoinen vaatckappale, levitystilkkü”), johdos substantiivista *vuow’je* ”kiilanmuotoinen kangastilkku”, joka etymologisesti vastaa suomen *vaaja*-sanaa. Suomessa *vuovo* on tarkoittanut pitkää, ylöspäin kapenevaa puuta. Kiteeläisessä kalastusloitsussa (SKVR VII,3674,15-) kuvaillaan Päivättären värttiniä, jossa on ”lapa hongan latvuksesta, varsi *vuojosta* varattu”. Vrt. Pekkanen 1984a, 133.

⁶³ Suomen *lappi*, *lappalainen* < ruotsin *lapp*, joka on käännöslaina *vuowjos*-sanasta. Nimitys, josta saamelaiset eivät itse nykyisinkään pidä, perustuu *vuow’je*, *vuowjos*-sanana ”tilkku”-merkitykseen, vrt. ruotsin *lapp* ”tilkku, paikka”. Vrt. SKES, osa V s. 1674 s.v. *vatja*.

⁶⁴ T. Pekkanen, ”Karjalan nimi”, *Virittäjä* 88 (1984b) 193.

⁶⁵ K. Viikuna, *Kainuu - Kvenland*, Helsinki 1957, 130.

⁶⁶ Viikuna 1957, 138-141.

niin muodoltaan kuin merkitykseltäänkin olisi yhdistettävissä kantaskandinavian *gaiRa-sanaan. Tätä tietä nimet *kainulainen* ja *karjalainen* palautuvat samaan lähtökohtaan.

Sauva-merkitykseen liittyviin sanoihin kuuluu myös *kaleva*, jolle esitetyistä lukuisista selityksistä kannatusta on saanut Paul Aristen ehdotus, että se olisi johdettava Viron saariston murteista tunnetusta sanasta *kali* "vipu, kanki". *Kaleva* johtuisi tämän mukaan sanasta *kali*, kuten *tukeva* sanasta *tuki*.⁶⁷ Etymologian lähtökohta voisi mielestäni myös olla suomen deminutiivinen sana *kalikka* (rinn. *kadikka*) "kepakko, kapula". Se on johdettavissa oletettavasta *kali-muodosta, jonka merkitys olisi "keppi, (isompi) kapula", vrt. *peni* "koira" - *penikka* "pieni koira, koiranpentu". Ottamatta kantaa siihen, ovatko viron *kali* ja suomen *kali*(kka) samaa alkuperää, *kaleva* olisi joka tapauksessa yhdistettävissä myös suomen keppiä, kapulaa, kalikkaa tarkoittavaan sanaan.

Kaleva-nimen ensimmäisenä esiintymänä on pidetty muinaisenglantilaisessa Widsith-runoelmassa mainittua finniä hallitsijaa, jonka nimi on *Caelic*.⁶⁸ Runoelma on kirjoitettu 600-luvun jälkipuoliskolla mutta sen sisältö viittaa enimmäkseen 300-500-luvuille. J. J. Mikkola, joka aikaisemmin oletti *Caelic*-nimen anglosaksisessa suussa vääristyneeksi muodoksi sanasta *kalega (> *kaleva*),⁶⁹ muutti sittemmin mielipidettään ja kirjoitti: "*Caelic* on luettava *Kälík*, sillä seuraavan tavun *i:n* takia *a* on muuttunut *ä:ksi*. ... Paljon luontevammin (kuin *Kaleva*) siinä luettaisiin *Kalikka*, joka esiintyy muutamissa paikannimissä. Se taas on *-kka*-johtimella laajennettu nimi *Kali*, samoin kuin *Janakka* *Janasta*, *Viljakka* *Viljasta*, vrt. *Janakkala*, *Viljakkala* yms. ... Kainulainen *Kalikka* siis hallitsi finnejä eli lappalaisia".⁷⁰ Mikkola käsitti *Caelic* /*Kalikka*-sanan finniä hallitsijaa tarkoittavaksi henkilönnimeksi, mikä on luontevaa, koska edellä runoelmassa mainitaan hunnien kuningas Attila ja goottien kuningas Hermanarik. Lappalaisiin kohdistuva hallinta on ollut lähinnä verotusta, jota kainulaisten lisäksi muutkin suomalaiset ovat harjoittaneet. *Kalikka* olisi mielestäni ymmärrettävissä suomalaisen verottajan nimeksi, joka hänelle oli annettu verotuksessa kirjanpitovälineenä käytetyn pykäläpuun mukaan. Rinnakkaistapaus, joka tukee tätä käsitystä, on U. T. Sireliuksen maininta Pohjois-Karjalasta Suistamon käräjiltä 1679, joilla *Fadei Pulikka* -niminen veroarviomies sai tehtäväkseen "kiertää ympäri tilusta ja leikata pykäläpuuhun kaiken ruplaluvun".⁷¹

Caelic (*Kalikka*) -nimen yhteys *kaleva*-sanaan edellyttäisi, että myös *kali* (> *kaleva*) tarkoittaisi lappalaisia valtansa alla pitäneelle henkilölle tai ryhmälle kuuluvaa konkreettista tunnusta tai esinettä, jollaiseksi ehkä luontevammin sopisi Valosen *vatja*-nimen merkitykseksi esittämä verottajan pirkka⁷² kuin Vilkunän kainulaisten nimen lähtökohdaksi arvelma johtomiehen karttumainen nuija. Joka tapauksessa on

⁶⁷ Lähemmin Pekkanen 1984a, 138-139. Muita samalla johtimella muodostettuja sanoja ovat mm. *juureva*, *jäntevä*, *järkevä*, *kielevä*, *kätevä*, *lehtevä*, *tilava*, *varteva*, *verevä*, *väkevä*. Ks. L. Hakulinen, *Suomen kielen rakenne ja kehitys*, 4. korjattu ja lisätty painos, Helsinki 1979, 146-147.

⁶⁸ Widsith, säc 20: *Caesere weold Creacum & Caelic Finnum* "Keisari hallitsee kreikkalaisia, Caelic finnejä". Vrt. Pekkanen, 1984a, 136-137, jossa tekstiyhteys laajemmin.

⁶⁹ J. J. Mikkola, "Kaleva", *Kalevalaseuran vuosikirja* 14 (1934) 108.

⁷⁰ J. J. Mikkola, *Länmen ja idän rajoilla*, Helsinki - Porvoo 1942, 15-16.

⁷¹ Valonen 1980, 79. U. T. Sirelius, *Suomen kansanomaisia kulttuuria*, 2. osa, Helsinki 1921, 518. Sirelius mainitsee myös I. Mannisen tallettaman perimätiedon, jonka mukaan Pohjois-Aunuksessa verot merkittiin puisiin sauvoihin, ja "kun veroherra eli staarosta kulki kylissä, oli hänellä reki täynnä keppejä".

⁷² Valonen 1980, s. 77-78.

merkittävää, että myös muinaisenglantilaisen lähteen kautta päädytään samaan semanttiseen lähtökohtaan, johon nimet *kaleva*, *karjalainen*, *kainulainen*, *vatjalainen*, *vuojolainen* ja *lappalainen* edellä esitetyn perustella johtavat.

Upplyst samlande

Leena Pietilä-Castrén

Tre betydande personer för den nordiska upplysningen, Sveriges kung Gustav III, hans finländska resällskap och vän Gustaf Mauritz Armfelt samt den ryska fursten och diplomaten Nikolaj Borisovitj Jusupov (1750-1831) möttes ett antal gånger i Italien under våren 1784. Detta skedde, enligt den italienska resedagbok som fördes av Armfelt, åtminstone den 8.2. i Napoli och två gånger i slutet av maj i Torino.¹ Gustav III och Armfelt bekantade sig med kulturlivet och knöt viktiga internationella kontakter i stil med övriga Grand Tour -resenärer.² Det är naturligt att anta, att förutom politik och högklassigt sällskapsliv diskussionen vid dessa möten även snuddade vid kungens och Jusupovs gemensamma intressen, teater och konstsamlande, vars spår i Norden sträcker sig ända fram till våra dagar. Gustav lät som en följd av resan till Italien hämta antika och antikinspirerade skulpturer till Sverige, sammanlagt drygt 200 pjäser. En stor del av föremålen hade införskaffats delvis direkt från utgrävningar under resan 1783-84, medan andra var beställda från Rom via en agent kort efter resan.³ Efter kungens död öppnades antiksamlingen för allmänheten år 1792 under namnet Gustav III:s antikmuseum.⁴

Furst Jusupov å sin sida reste vida omkring i Europas länder redan åren 1772-81 med uppdrag att utöka Katarina den Storas konstsamling i Eremitaget och i landsortspalatsen i omgivningen av St. Petersburg samt tydligen även sin egen samling. Det påstods att framför allt samlandet var hans stora passion och hans känsla för äkthet sägs ha varit betydande.⁵ Officiellt fungerade han som sändebud vid Amedeo II:s hov i Torino åren 1783-88 och som sändebud i Vatikanen åren 1785-88. Hans långvariga vistelse i Europa

---

¹ G. M. Armfelt, *Resan till Italien. Gustaf Mauritz Armfelts resedagbok 1783-1784*, Malmö 1997, 116, 166, 168.

² A. Wilton - I. Bignamini (ed.), *Grand Tour. The Lure of Italy in the Eighteenth Century*, London 1996, 271.

³ A.-M. Leander-Touati, *Ancient Sculptures in the Royal Museum. The Eighteenth-century Collection in Stockholm I*, Stockholm 1998, 27-29.

⁴ Den i Finland födda Carl Fredrik Fredenheim blev den första intendenten på detta museum, vilket är ett av Nordens äldsta.

⁵ G. Sveshnikova, *The Yusupov Palace*, St. Petersburg 1999, 3.

upphörde år 1788, då han återvände till Ryssland för att bli senator.⁶ Enligt Felix Jusupov, en senare medlem av släkten, var Nikolaj Borisovitj "en mycket intelligent, djupt bildad och språkkunnig man, som kände de flesta av sin tids bemärkta personer". Han fungerade enligt upplysningstidens ideal även i sitt hem: i trädgården på sitt storgods i Archangelskoje nära Moskva lät han bygga en teater, där hans egna livegna fungerade som aktörer. De livegnas ställning och milda behandling uppmärksammades även av furstinnan Jusupova.⁷ Då fursten år 1810 flyttade varaktigt till Archangelskoje flyttades även hans konstsamling, som ursprungligen hade varit placerad i St. Petersburg i familjens palats vid Fontanka 115⁸ och som var en av Rysslands största privatsamlingar.

Trots bistra väderförhållanden verkar även en del av den ryska adeln vid 1700-talets andra hälft egensinnigt ha följt det söderifrån härstammande bruket att placera skulpturer ut i naturen. Samtidigt hade efterfrågan i Ryssland utvecklat en grupp konstnärer, vilka tillverkade kopior och avgjutningar av antika skulpturer för adelns trädgårdar. Sålunda påstås det att adelspalatsen i omgivningen av St. Petersburg och trädgårdarna i Archangelskoje i detta avseende stod efter i prakt endast till Versailles.⁹ År 1812 var furst Jusupov i likhet med övriga ryssar tvungen att fly från Moskva undan den franska armén. När han i sinom tid kunde återvända till Archangelskoje fann han skulpturerna i sin trädgård i spillror efter fransmännen.¹⁰

Fursten hade framlagt som sin önskan att godsets konstsamling skulle förbli orörd efter hans död. Hans son Boris Nikolajevitj flyttade dock en stor del av konstverken till palatset vid Moika (nr. 94) i St. Petersburg, vilket hans fader hade köpt år 1830 strax innan sin död. Palatset var byggt på 1770-talet och var i behov av en total remont då det kom i Jusupovska familjens ägo.¹¹ Renoveringen tog sju år och två år senare, år 1839, publicerades konstsamlingens franskspråkiga katalog, framför allt rörande samlingens målningar, marmorskulpturer och elfenbens- och porslinsföremål.¹² Den del som berör antika skulpturer eller deras fragment består av 31 titlar; den var alltså betydligt mindre än Gustav III:s skulptursamling. För varje skulptur nämns i bästa fall dess namn samt höjd i versjok, dvs. ryska tum, och skulpturen definieras antingen som antik, varav det

⁶ O. F. Winter (Hrsg.), *Repertorium der diplomatischen Vertreter aller Länder* 3, Graz 1965, 360, 364. N. B. Yusupov, *O rode knyazei Yusupovykh*, S. - Peterburg 1866, 145, 149-151. År 1802 eller 1804 återvände han ännu några år till Paris för att sköta sin hälsa.

⁷ F. Jusupov, *Ennen maanpakoa* (Avant l'Exil, 1952), Porvoo 1953, 12. Det kan nämnas, att släkten Jusupovs teaterintresse fortsatte även i palatset vid Moika i St. Petersburg, där det fortfarande finns en funktionsduglig hemteater.

⁸ Skriftligt tillkännagivande av V. A. Jevdokimova den 13.2.1993 angående museet i Arkhangelskoje.

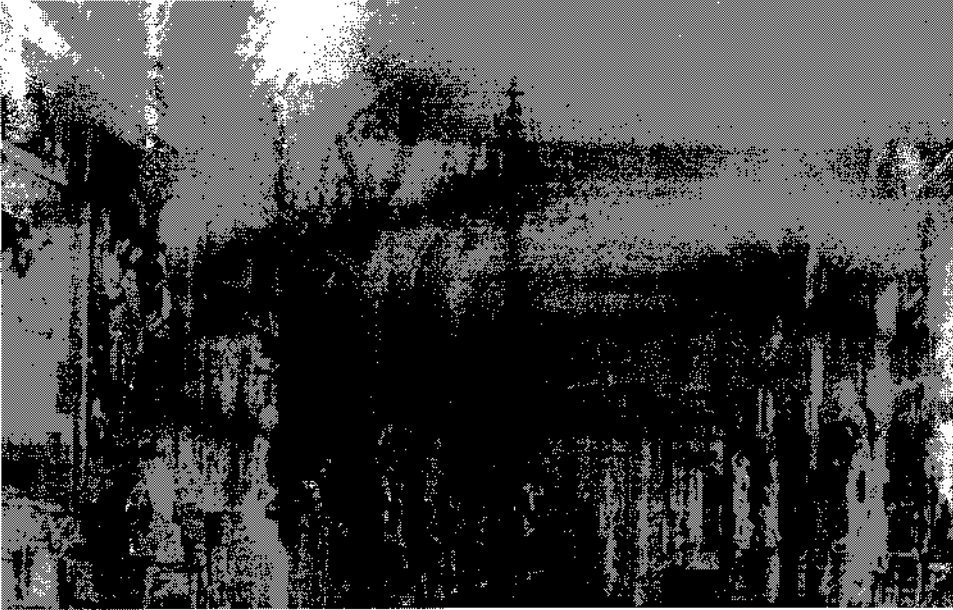
⁹ F. Haskell - N. Penny, *Taste and the Antique*, New Haven and London 1981, 90.

¹⁰ Vid 1800-talets början var det i England som man först började ifrågasätta den kraftiga restaureringen av antika skulpturer. Så gjorde man t.ex. år 1816 ett beslut angående Elgins marmor reliefer att inte restaurera dem: G. Vaughan, "Some observations and reflections on the restoration of antique sculpture in the eighteenth century" in Ph. Lindley (ed.), *Sculpture conservation. Preservation or interference?*, Aldershot 1997, 195.

¹¹ Sveshnikova, 3-4.

¹² *Musée du Prince Youssouppoff, Les tableaux, marbres, ivoires et porcelaines qui se trouvent dans l'Hotel de son Excellence à Saint Pétersbourg*, Saint Pétersbourg 1839.

fanns sex exemplar, eller som en senare kopia av en sådan, vilket ur vår synvinkel betyder nyklassicistiska kopior.

Bild 1. Akvarell målad av V. Sadovnikov 1852 - 1854 föreställande skulptursalen i Jusupovs palats i St. Petersburg. Satyren står i mitten på den högra sidan. (N. Fedrova, 11)

Katalogens nummer 8 i salen med antika skulpturer, dvs. en antik Faun vars höjd är 40 versjok, väcker speciellt uppmärksamhet.¹³ Denna marmorstaty i helfigur föreställer vad man på latin kallar en faun och på grekiska en satyr. Den förevigades även på en akvarell från år 1852 eller 1854. Den som livegen födda - kanske just på godset i Archangelskoje - och självlärda konstnären Vasili Sadovnikov (1800 - 1879) gjorde vid denna tid en akvarell av skulptursalen i det Jusupovska palatset vid Moika. På denna bild (i) ses satyren på en central plats vid den avlånga salens fönsterförsedda sida.¹⁴

¹³ 1 versjok = 4,445 cm, 40 x 4,445 = 177,8 cm. En detaljerad analys av skulpturen finns i min år 1992 publicerade artikel: L. Pietilä-Castrén, "A Copy of the Praxitelian Anapauomenos", *Arctos* 26 (1992) 97-104. De senaste åren har det framdagats ny information om skulpturens skeden. Därför gläder det mig att kollokviet *Antiquitas Borea - Antiikin pohjoinen ulottuvuus* som arrangerades av kollegerna vid Uleåborgs universitet i april 2000 erbjöd mig tillfälle att återvända till detta ämne.

¹⁴ N. Fedorova, "According to the Laws of Inspiration"..., *The history of restoration of the Yusupov Palace*, St. Petersburg 1999, 11. Sadovnikov gjorde arbeten även för andra medlemmar av släkten Jusupov: furstens svärdotter Zinaida vistades i Helsingfors sedan hon blivit änka. Sadovnikov målade åren 1852-55 tre vyer från hennes villa i Brunsparken, varav det gjordes litografier i St. Petersburg, K. Wessman, *Helsinki-aiheet vanhoissa grafiikkasarjoissa*, Rakas Helsinki 1986, 56, 58-59, bilderna 94-96.

Skulpturen stannade med säkerhet i St. Petersburg i palatset vid Moika fram till år 1930,¹⁵ då Jusupovs samling delades mellan St. Petersburg och Archangelskoje. Satyren var endast åren 1919 - 1924 till påseende för allmänheten som en del av den Jusupovska släktens nationaliserade konstsamling. Under dessa år ändrades skulpturens plats i palatset, eftersom den på en bild tagen vid denna tid inte längre har en fönstervägg som bakgrund utan en vägg rikligt behängd med relativt små målningar.¹⁶

Statyn är en marmorkopia av en satyrstaty skapad av skulptören Praxiteles, som var verksam i Aten under senklassisk tid vid första hälften av 300-talet f.Kr. Denna satyr, en ung man hörande till guden Dionysos följe, lutar sig obesvärat mot en trädstam och kroppen bildar sålunda en svagt lutande S-båge, vilket var enkom kännetecknande för Praxiteles' produktion.¹⁷ Skulpturen identifieras som en satyr på basen av det över axeln slängda panterskiner, de rika lockarna samt dess allmänna uppsyn. Satyren var en viktig gestalt i teaterbeskyddaren Dionysos' följe och han stöjade längs landsbygden ofta med orgiastiska riter. På basen av skriftliga källor vet man att Praxiteles även skapade två andra skulpturer med satyrmotiv; en invid Dionysos-teatern i Aten och en annan på tempelområdet helgat åt Dionysos i Megara.¹⁸ Praxiteles' Vilande satyr var en stor succé i det tidiga kejsartidens Italien. Sammanlagt 80 kopior av denna har återfunnits, varav 13 härstammar från den direkta omgivningen av Rom.¹⁹ Denna popularitet i den romerska världen kan förklaras av Dionysos' nära anknytning till dekorationsträdgårdar och de satyrskådespel som uppvisades i dessa.²⁰

Det finns inga exakta uppgifter om när furst Jusupov införskaffade sin satyrskulptur. En naturlig tidpunkt verkar vara hans intensiva vistelse i Italien på 1770- eller 1780-talet. Under denna epoks antikentusiasm var det i och för sig inte svårt att införskaffa statyn. Det fanns vid denna tid rikligt med specialiserade antikhandlare i Rom, vilka levererade handelsvaror till utländska kunder direkt från egna utgrävningar, från äldre romerska samlingar eller från de kombinerade skulptörernas och restauratörernas verkstäder.²¹ Jusupovs kontakter till Vatikanen gav honom dessutom goda möjligheter att följa med handeln i antik marmor, där de huvudsakliga köparna åren 1763 - 98 var just Vatikanen och brittena.

Jusupovs satyr har sedan år 1932 befunnit sig i Finland i privatägo i Borgå och den är veterligen den enda antika skulpturen i helfigur som finns i Finland. Det under Stalins tid i Leningrad verksamma export- och importföretaget Antikvariat donerade det nämnda året statyn, som då benämndes Apollo och senare kallades Dionysos eller marmorpojken,

¹⁵ V. A. Jevdokimovas skriftliga tillkännagivande.

¹⁶ Tillkännagivande angående tidpunkten för fotografiet av kuratorn för avdelningen för romersk skulptur i Eremitaget, Anna Trofimova.

¹⁷ Angående skulpturens identifikation se t.ex. P. Gercke, *Satyrn des Praxiteles*, diss., Hamburg 1968, 66-69. Om Praxiteles' statyer i allmänhet se M. Robertson, *A Shorter History of Greek Art*, Cambridge 1981, repr. 1989, 138-143.

¹⁸ Pausanias, *periegesis tes Hellados* 1.43.5, 1.20.1.

¹⁹ Gercke, 58.

²⁰ P. Grimal, *I giardini di Roma antica*, Milano 1990, 318-319. Enligt W. Helbig torde denna satyr vara den mest berömda satyrskulpturen i antikens värld, *Führer durch die öffentlichen Sammlungen klassischer Altertümer in Rom IV, Villa Albani*, Tübingen 1972, 257.

²¹ Leander-Touati, 55-57.

till antikhandlaren Walter Sjöberg, enligt donationsbrevet "på grund av de långvariga kommersiella förbindelserna Ni haft med Antikvariat". Härmed åsyftas kanske även hans hjälp till politiska aktivister som flydde från Ryssland under tsartiden.²² Enligt Sjöbergs uppfattning härstammade skulpturen från senromersk tid och hade i tiden grävts upp på Villa Albanis område i Rom, dvs. på den plats som under 1700-talets senare hälft var ett centrum för Roms kulturliv och där även Gustaf Mauritz Armfelt hade varit på besök påsken 1784.²³

Kardinal Alessandro Albani var en märkbar konstkännare som fram till sin död år 1779 även fungerade som förmedlare av antikhandel utgående från Villa Albani, som han hade låtit bygga i nordöstra hörnet av Rom. Furst Jusupov hade således chansen om han så önskade att utnyttja kardinal Albanis tjänster vid införskaffningarna av konstföremål under 1770-talet. En kopia av ifråga varande satyr finns fortfarande bland Villa Albanis samlingar.²⁴ Kan Jusupov ha inhandlat satyren från Villa Albani och kan det tänkas att Sjöberg hade tillgång till numera helt försvunnet arkivmaterial²⁵ gällande Jusupovs skulptursamling? Kanske han i alla fall var medveten om att Jusupovs satyr inte var unik ens i Ryssland. I katalogen över Eremitage's skulptursamling uppgjord av Oskar Waldhauer år 1932 nämns nämligen sju stycken dylika statyer.²⁶

Bild 2. Satyrstatyn på 1930-talet i Molnby herrgård (E. Lindholms fotografisamling).

Walter Sjöberg (1864 - 1937) var till sin grundutbildning trädgårdsmästare och upprätthöll en handelsträdgård i Malm i Helsingfors. Han stannade i branschen till början av 1900-talet, varefter han var verksam i Helsingfors som en självlärd men uppskattad och mycket resande antikhandlare. Sitt gamla yrke gjorde Sjöberg till en hobby som han bedrev på Molnby herrgård nära Borgå, vilken han hade köpt år 1931.²⁷ Sjöberg gynnade det lokala kulturintresset genom att understöda

²² Borgå Teaterförenings arkiv, brev daterat den 29.1.1932. G. Selén, Den märklige Walter Sjöberg. Han donerade Svenska gårdens "marmorpojke", Borgåbladet 6.5.1988, s. 5. Material samlat av Lena Wikström. Jag vill här varmt tacka henne för ett gott samarbete och all given hjälp.

²³ Armfelt, 148.

²⁴ Helbig, 257, nr. 3286.

²⁵ Enligt Felix Jusupov försvann släktens arkiv under revolutionen, Jusupov, 5.

²⁶ O. Waldhauer, *Die antiken Skulpturen der Eremitage II*, Berlin und Leipzig 1931, 22-24.

²⁷ År 1917 fanns det i trädgården på Molnby herrgård en bronsstaty föreställande en stenget, vilken hämtats från trädgården i det kejserliga palatset i Oranienbaum sydväst om St. Petersburg. Statyn

bl.a. Illby ungdomsförening, där han även fungerade som dess teaterregissör. Satyren stannade veterligen inomhus på Molnby gård. Även nuförtiden står statyn inomhus, eftersom den genom Sjöbergs testamente överfördes år 1937 i Svenska Gårdens ägo i Borgå. Tidigare stod den i teaterfoajén i den av ovan nämnda klubb ägda byggnaden "Grand" och nuförtiden står den i andra våningens aula i samma hus.²⁸

I slutet av 1980-talet lämnade den nuvarande ägaren statyn för konservering till Lena Wikström i Helsingfors. Skulpturen var inte hel utan sammansatt av flera delar: den var bruten vid vristerna, knäna, överarmarna, halsen, vertikalkstöttan och näsan,²⁹ och därtill hade den sprickor på själva bålen och i högra handen.³⁰

Den fullständiga reparationen skedde säkerligen på 1770- eller 1780-talet när furst Jusupov köpte satyren i Rom.³¹ Det var allmänt brukligt på denna tid att restaurera för försäljning antika skulpturer mer enligt tidens smak än med historisk noggrannhet, vilket innebar att man gjorde av den i "arkeologiskt tillstånd" fragmenterade skulpturen ett salongsdugligt konstverk. Det var vanligen svårt att få felande originaldelar och därför tillverkade skulptörerna nya i sina verkstäder. Restaureringen av en skulptur höjde priset med en fjärdedel. Skarven mellan de ursprungliga och nya delarna sågades vanligen rakt av för att underlätta sammanfogningen. På sin tid var reparationerna och skillnaderna mellan de sinsemellan t.ex. med hänseende på ådringen omaka marmor bitarna inte lika markant som nuförtiden, eftersom reparationen slutfördes genom olika metoder av schattering och genom att applicera en vax puts blandad med marmorstoff.³²

Satyrens huvud är fastsatt med hjälp av ett i halsen placerat mellanstycke. Detta är vanligen ett tecken på att kroppen och huvudet inte härstammar från samma skulptur.³³ I samband med restaureringen på 1980-talet framgick det att flera fogar hade täckts med gips, en del med såväl gips som vitcement, och t.o.m. fönsterkitt.³⁴ Användning av gips i de sakkunniga skulptörernas verkstäder vid slutet av 1700-talet i Rom verkar omöjligt. Enligt min mening kan man tidigast ha gripit till denna reparationsmetod t.ex. efter år 1812, då man reparerade eventuella skador på statyn åsamkade av fransmännen i Archangelskoje, eller i något senare skede. På en bild tagen i Leningrad omkring år 1920 verkar fogarna på skulpturen att vara i skick. På nästa bild, vilken är tagen i Borgå medan skulpturen stod i teaterfoajén på Svenska Gården, syns däremot fogarna mycket tydligt.

Den tunga skulpturen har sedan slutet av 1700-talet ofta varit utsatt för risk att skadas i samband med de många flyttningarna: från Italien troligen landvägen till Amsterdam och vidare sjövägen till St. Petersburg, därifrån till Moskva, sedan åter till St. Petersburg och slutligen till Borgå, och sedan ännu vidare från Molnby herrgård till Borgå centrum i november 1937. Rörande skedena av denna resa finns redan mer information: satyren

---

förvaras nuförtiden inomhus i Borgå. Stengetens ankomst till Molnby sammanträffar med första världskrigets begynnelseår. Man kan endast spekulera om i vilka omständigheter detta skedde.

²⁸ Under år 1999 påbörjade Helsingfors Svenska teater föreställningar i den gamla festsalen. Även en förflyttning av satyren tillbaka till teaterfoajén har planerats.

²⁹ P. Korvenmaa, "Antiikkisaiheinen veistos Porvoossa", *Finskt Museum* (1979) 112.

³⁰ L. Wikströms konserveringsberättelse.

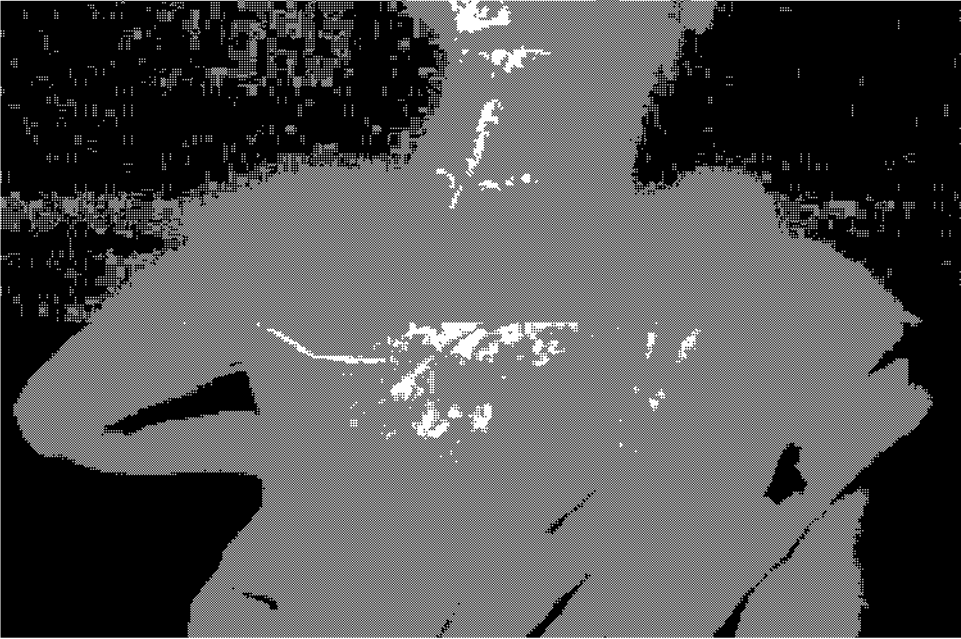
³¹ Pietilä-Castrén, 101-103.

³² Leander - Touati, 56, 87-93; Haskell - Penny, 123-124.

³³ Leander - Touati, 89.

³⁴ L. Wikströms konserveringsberättelse.

som placerats i en låda med sågspån pendlade i det hala väglaget på lastbilens flak och under vägen var man tvungen att flera gånger flytta den från det ena bilflaket till det andra då bilarnas motorer frös.³⁵ Efter denna händelseserie flyttades skulpturen ännu en gång på 1980-talet, men nu i väl övervakade förhållanden, så att inga nya skador skulle uppstå: denna gång från Borgå till Helsingfors och tillbaka till Borgå i samband med den fullständiga restaureringen.

Bild. 3. Praxiteles' satyr i Borgå.

Den väg kopian av Praxiteles' satyrskulptur har vandrat under drygt tvåtusen år från en samlare till en annan är i grunden summan av många sammanträffanden. Den första samlaren var en kejsartidens romare som förblir okänd, men som i enlighet med tidens mode skaffade till sin trädgård en lämplig marmorkopia av en grekisk bronsstaty. Till Norden fördes statyn av en rysk upplyst furste intresserad av teater och samlande. Han placerade den först i sin stadsbostad och sedermera på sitt gods, möjligen även i dess trädgård. Från St. Petersburg kom statyn till Finland till en trädgårdsmästare och antikhandlare som även var en teateramatör.

Det är inte känt om Sjöberg själv kunde välja en belöningsstaty som var i hans egen smak. Det är dock värt att notera, att flyttningen till Finland skedde vid samma tider som Oskar Waldhauers skulpturkatalog för Eremitaget färdigställdes och som Jusupovs samling splittrades i två delar. Senast vid denna tid, 1930 - 31, blev det klart för alla intresserade av antika skulpturer att det fanns sju exemplar av kopior på satyrstatyn i St.

³⁵ G. Selén, s. 5. De på s. 0 nämnda reparationerna av fogarna med gips, vitcement och kitt kunde sålunda möjligen anknyta till eventuella skador från denna resa.

Petersburg. Från ett sådant antal var det lätt att skänka bort och en god kopia kom sålunda till Finland. På detta sätt har satyrskulpturen i Borgå, som till sitt ursprung är en trädgårdarnas prydare och en mytisk figur förknippad med teater, även sedan den hamnat i en boreal miljö alltid hört till samlare intresserade av konst, trädgårdar och teater.

Antiikin kulttuurin ja klassillisten kielten vaikutus Suomessa luotuun ja kansainvälisen käytön saavuttaneeseen geologian alan oppisanastoon¹

Risto Piispanen

Antiikin Kreikan ja Rooman kulttuuri ovat ulottaneet sivistyksellistä perustaa luovan ja rikastuttavan vaikutuksensa monin tavoin myös meidän pohjoiseen maahamme. Kulttuurimme siihen osaan, jota geotieteet edustavat, tämä hedelmöittävä vaikutus levisi pääosin 1800-luvun viimeisinä ja 1900-luvun ensimmäisinä vuosikymmeninä ja lähes yksinomaan yhden ainoan henkilön kautta. Tämä välittäjänä toiminut geologian alan suurmiehemme oli Jakob Johannes Sederholm (1863-1934), joka vuosina 1888-1891 toimi nykyisen Geologian tutkimuskeskuksen edeltäjän, Geologisen toimikunnan geologina, vuosina 1891-1893 sen valtionegeologina ja vuosina 1893-1933 laitoksen johtajana. Paitsi geologina Sederholm nousi maailmanmaineeseen myös diplomaattina toimittuaan ansiokkaasti Kansainliiton asiantuntijatchtävissä Ahvenanmaan ja Albanian kysymyksissä.²

Jakob Johannes Sederholm syntyi Helsingissä 20 päivänä heinäkuuta 1863 ja kuului sekä isänsä että äitinsä puolelta maamme merkittävimpiin kulttuurisukuihin. Isä, Clas Theodor Sederholm, jonka csivanhemmat olivat tulleet maahamme Ruotsista 1700-luvulla, oli lehtimies ja omisti kirjapainon Helsingissä sekä kuului pääkaupungin 1800-luvun lopun merkittävimmän lehden, *Helsingfors Dagblad*'in perustajiin.³ Äidin, Maria Christina Sofie os. Blomqvistin kautta Jakob Johannes kuului toiseen merkittävään

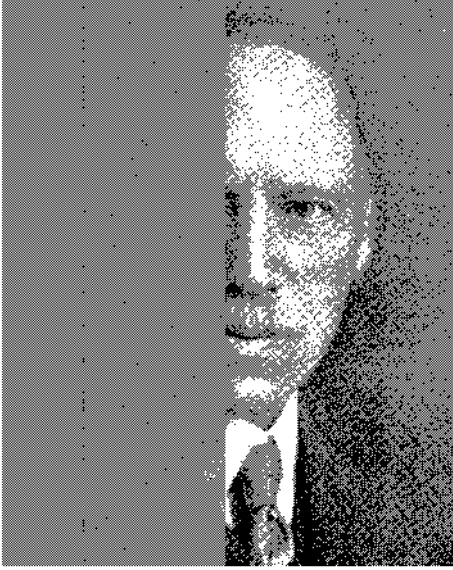
---

¹ Kirjoituksen laadintaa varten saamastani avusta ja kannustuksesta pyydän saada lausua parhaat kiitokseni Helsingissä asuvalle lääketieteen ja kirurgian tohtori Barbro Scheininille, Jakob Johannes Sederholmin pojantyttarelle siitä, että hän ystävällisesti luovutti käyttööni tietoja isoisänsä koulunkäynnistä, kouluarvosanoista ja klassillisen kulttuurin ja kielten harrastuksesta ja antoi luvan käyttää kuvassa 1 olevaa valokuvaa. Samoin lämpimät kiitokset osoitan tamperclaiselle Sederholm-tutkijalle, filosofian maisteri Kyllikki Helcniukselle hänen antamistaan arvokkaista Sederholmia koskevista tiedoista sekä käsikirjoituksen tarkastamisesta. Myös kirjastonhoitaja Marja Aapala Oulun yliopiston Snellmanian kirjastosta ansaitsee runsaat kiitokset *saxa loquuntur*- ja Goetheviitteiden paikantamisesta.

² V. Hackman, "Jakob Johannes Sederholm", *Bull. Comm. géol. Finlande* 112 (1935) 3,16.

³ B. Scheinin, kirje tekijälle 3.3. 2000.

kulttuurisukuun, johon lukeutuu myös muun muassa hänen äidinpuoleinen serkkunsa ja opiskelu- ja ikätoverinsa Edvard Alexander Westermarck (1862-1939), josta tuli maailmankuulu filosofi ja sosiologi.

Kuva 1. Jakob Johannes Sederholm (1863-1934).
(Kuva: Geologian tutkimuskeskus).

Jakob Johannes, joka oli Theodor ja Sofie Sederholmin kahdeksasta lapsesta kolmanneksi vanhin, sai oppikoulusivistyksensä Lauantai-seuran ideoimassa ja perustamassa *Helsingfors Lyceum*-nimisessä lukiossa. Opintiellä nuori mies menestyi loistavasti saaden päästötodistukseensa arvosanan 10 logiikassa, latinassa, saksassa, ranskassa ja klassillisessa kreikassa.

Koulunkäynnin loppuun suoritettuaan Jakob Johannes aloitti korkeakouluopinnot Helsingin yliopistossa vuonna 1882 ja asetti tavoitteekseen sekä äidin että myös isän sukujen perinteiden mukaisesti valmistua filosofiksi. Alaa jonkin aikaa yhdessä Edvard-serkkunsa kanssa palavalla innolla opiskeltuaan hän huomasi kuitenkin terveydentilansa nopeasti heikkenevän yllärituksesta johtuen ja päätti sen vuoksi

lääkärin suosituksesta siirtyä opiskelemaan raittiissa ulkoilmassa tapahtuvan työskentelyn mahdollistavaa tieteenalaa - geologiaa. Geologia ja mineralogia pääaineenaan hän sitten suorittikin filosofian kandidaatin tutkinnon Helsingin yliopistossa vuonna 1885.⁴ Geologian opintojaan hän täydensi Tukholmassa ja edelleen Heidelbergissä vuosina 1890-1891 sen jälkeen kun oli toiminut Helsingin yliopistossa geologian ylimääräisenä assistenttina ja Geologisen toimikunnan geologina lyhyehkön työkauden vuosina 1886-1887. Heidelbergissä hän sai valmiiksi väitöskirjansa ja puolusti sitä Helsingin yliopistossa vuonna 1891 järjestetyssä väitöstilaisuudessa. Väitöskirjan pohjana olevan tutkimuksen kohteena olivat Lounais-Suomen muinaiset laavakivet ja tutkimuksen saksankielinen nimi oli *Studien über archaische Eruptivgesteine im südwestlichen Finnland*.⁵

Suomeen palattuaan ja ensin valtioneologin virkaan (1891) ja sitten Geologisen toimikunnan johtoon noustuaan (1893) Sederholm organisoii toimikunnan työn palvelemaan tehokkaasti sen ensimmäiseksi tavoitteeksi asetettua maan geologista peruskartoitusta. Niin johtaja kuin olikin, Sederholm halusi itse osallistua työhön käytännössäkin ja suoritti sen vuoksi maan etelälaidasta pohjoisen suuntaan eteneväksi suunniteltua kartoitustyötä aluksi maan etelälaidalla eli Uudenmaan (Pellinki ja Inkoo) ja Ahvenanmaan saaristoissa. Aigaiianmeren saariston ohella juuri Suomenlahden ja Ahvenanmaan saaristot tuhansine luotoineen ovat geologille suoranaisia paratiiseja, sillä

⁴ Hackman, 4

⁵ Hackman, 20

aaltojen ja vielä aiemmin lukuisten mannerjäättiköiden kiillottamat ja puhtaaksi hiomat silokalliot paljastavat ja tuovat esiin siellä loistavalla tavalla kivien sisäisen rakenteen ja mahdollistavat varmojen ja yksityiskohtaisten geologisten havaintojen teon. Ei ole sen vuoksi lainkaan kummallista, että monista tässä suhteessa huonompiosaisista maista Suomeen saapuvat geologit haukkovat henkeään saadessaan nähdä saaristojemme geologisen kauneuden ja rikkauden.

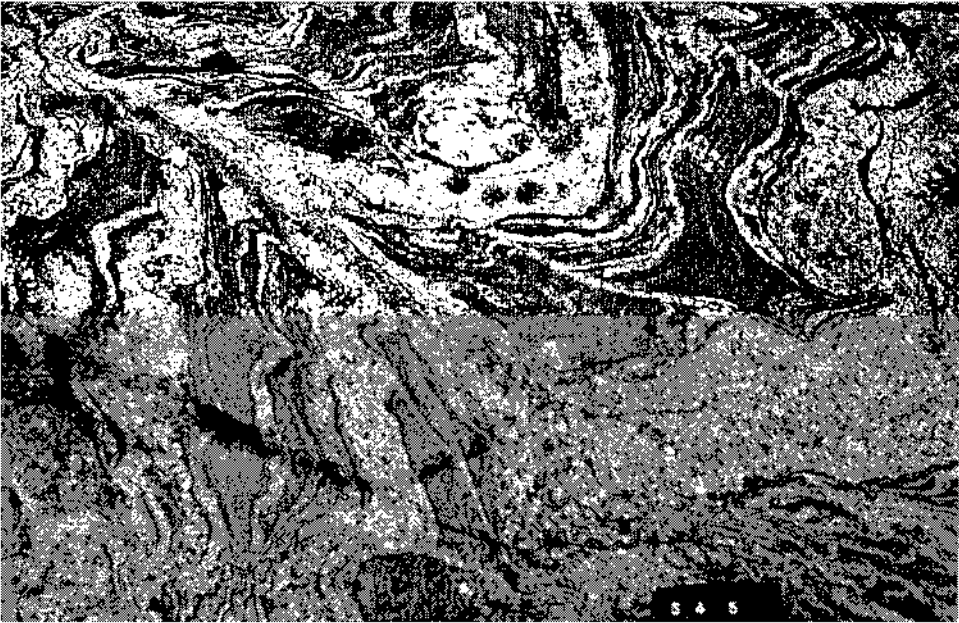
Erään vaikeuden eteen Suomen etelärannikon saaristojen hyvin paljastuneiden rantakallioiden tutkija huomaa kuitenkin pian joutuneensa: kivilajit alucella ovat tavattoman pienipiirteisiä, monimutkaisia, pahoin poimuttuneita ja sisältävät monesti vain muutamia millimetrejä tai senttimetrejä leveitä, verisuonien tapaan kulkevia, mutkittavia ja haaroittavia ja yleensä ympäristöään vaaleampia kuvioita, joita niiden verisuonia muistuttavan muodon ja asun vuoksi oli jo ennen Sederholmin aikaa alettua kutsua *suoniksi*.⁶ Vaaleiden suonien välissä kiven toisena pääkomponenttina on yleensä tummempaa kiviainesta suonia myötäileviä raitoina. Kivien tutkijana Sederholm oli antiikin kulttuurien tuntemuksensa nojalla ja niistä vaikutteita saaneena oivaltanut, että tutkimuksessa oli hyödyllistä käyttää antiikista peräisin olevaan sananparteen *saxa loquuntur* (kivet puhuvat)⁷ sisältyvää kehoitusta kuunnella mitä kivet puhuvat ja antaa niiden itsensä kertoa omasta syntytavastaan. Kiviä näin kuunneltuaan Sederholm tajusi, että hänen silokallioissa näkemäänsä raitaisia kiviä ei millään muotoa voinut sovittaa perinteiseen kivien kolmijakoon, joka käsitti kivisulasta kiteytyneet *magma*kivet, niistä rapautumalla ja kerrostumalla syntyneet *sedimenttikivet* ja kummasta tahansa edellisestä ryhmästä vuorijonomuodostuksen liittyvissä poimuttavissa liikunnoissa uudelleenkiteytymällä syntyneet *metamorfiset* kivet, sillä näyttihän saariston kivissä esiintyvän yhdessä sekä alkuperältään magmaattiseksi laskettavaa vaaleata suoniainesta että alkuperältään metamorfiseksi kiviainekseksi tulkittavaa tummempaa komponenttia raitoina ja *seoksena* vaalcan aineksen kanssa (kuva 2). Oivallettuaan, että kyse oli kahden primäärisen kivilajiryhmän seoksenä syntyneistä kivistä, Sederholm ei jättänyt asiaa pelkän toteamisen varaan, vaan loi kokonaan uuden käsitteen ja uuden kivilajien pääryhmän, seoskivet. Klassillisiin kielin perehtyneenä hänellä ei myöskään ollut mitään vaikeutta löytää keksimälleen ja kehittämälleen käsitteelle ja uudelle kivilajien ryhmälle kansainväliseen käyttöön sellaisenaan mainiosti sopivaa ilmausta. Sellaiseksi hän loi sanan *migmatiitti*, jonka hän rakensi kreikan kielen seosta tarkoittavasta sanasta *migma* (μίγμα).⁸ Sanan tuntevat nykyään kaikki geologit ympäri maailman.

Migmatiittien vaaleat suonet kertoivat niitä tarkkaavaisesti kuuntelevalle Sederholmille syntyneensä siten, että alkuperäinen materiaali, kenties aivan homogeeninen magma- tai sedimenttivikivi, oli maankuoren poimutusliikunnoissa joutunut syvälle maankuoreen ja sulanut siellä vallitsevan korkean lämpötilan vuoksi osittain tai kokonaan. Osittaisessa sulamisessa syntyneet lähinnä *graniittia* tai *aplittia* vastaavat sulan osueet olivat korkean paineen ajamina lähteneet vaeltamaan ympäristöön

⁶ Georgius Agricola, *De re metallica*, Basel 1556, 30.

⁷ J. J. Sederholm, "Jordens äldsta historia", *Finsk Tidskrift* (1933) 303. Alunperin sanonta lienee peräisin Lucanukseita (39-65 j.Kr.), jonka teoksessa *Pharsalia* eli *Belli civilis libri X*, osassa VI, säkeessä 618 sanat esiintyvät futurimuodossa *saxa loquentur*.

⁸ J. J. Sederholm, "Om granit och gneis...", *Bull. Comm. géol. Finlande* 23 (1907) 110.

Kuva 2. Migmatiitti. Lekskär, Ahvenanmaan saaristo. (Valok. R. Piispanen 9.6.1977).

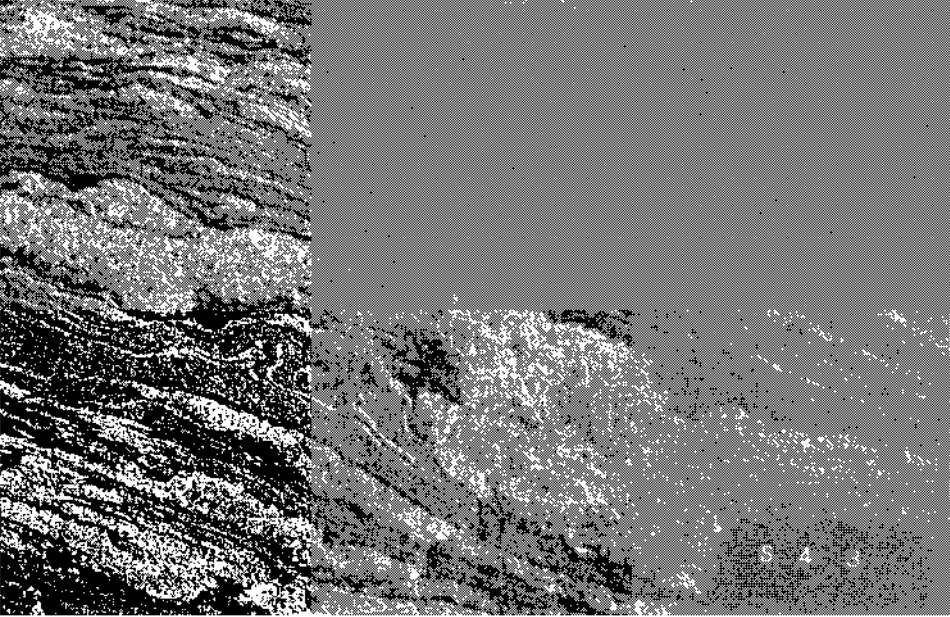
ja tunkeutuncet siellä oleviin kiviin vaaleiksi suoniksi tai raidoiksi. Verisuonianalogian pohjalta tällaiset suonet olivat siis eräänlaisia valtimoita. Visionsa pohjalta Sederholm saikin aiheen kutsua *arteriiteiksi*⁹ sellaisia migmatiitteja, joiden hallitsevana rakenteellisena piirteenä olivat juuri ulkopuolelta kiveen tunkeutuneet suonet eli "valtimot". Nimen hän loi kreikankielen verisuonta ja sittemmin valtimoa tarkoittamaan tulleen *arter* (ἀρτήρ) sanan pohjalta. Ruotsalainen geologi Per Johan Holmquist (1866-1946),¹⁰ josta tuli monissa asioissa Sederholmin kiivas vastustaja ja kiistakumppani, laati teorian, jonka mukaan suonია syntyi paitsi arteriiteina myös monissa tapauksissa kivessä itsessään tapahtuneen osittaisen sulamisen kautta, jolloin suonet olivat toimineet eräänlaisina *laskimoina* sulaneen aineksen pyrkiessä kivistä pois niitä myöten. Holmquist antoiinkin tällaiselle, hänen mielikuvansa mukaan ikäänkuin laskimotyypiselle migmatiitille nimen *veniitti*¹¹ latinankielen suonta tarkoittavan *vena*-sanon pohjalta, joka puolestaan on pohjana uusissa kielissä, esimerkiksi englannin kielessä laskimoa merkitsevälle *vein*-sanalle. Myös Sederholm hyväksyi ajatuksen, että osa suonista oli syntynyt Holmquistin esittämällä tavalla.

Koska sekä arteriiteissa että veniiteissä suonet ovat kiven hallitseva rakenteellinen piirre, voidaan molempia migmatiittityyppejä kutsua yhteisellä nimellä *suonigneisseiksi*.

⁹ J. J. Sederholm, "Über eine Archaische"..., *Bull. Comm. géol. Finlande* 6 (1897) 241.

¹⁰ E. Grill, *Svenskt biografiskt lexikon*, Stockholm 1973, 283.

¹¹ P.J. Holmquist, "Typen und Nomenklatur der Adergesteine", *Geol. För. Stockholm Förh.* 43 (1921) 612.

Kuva 3. Suonigneissi, Fjälskär, Österholm, Ahvenanmaan saaristo. (Valok. R. Piispanen 9.6.1977).

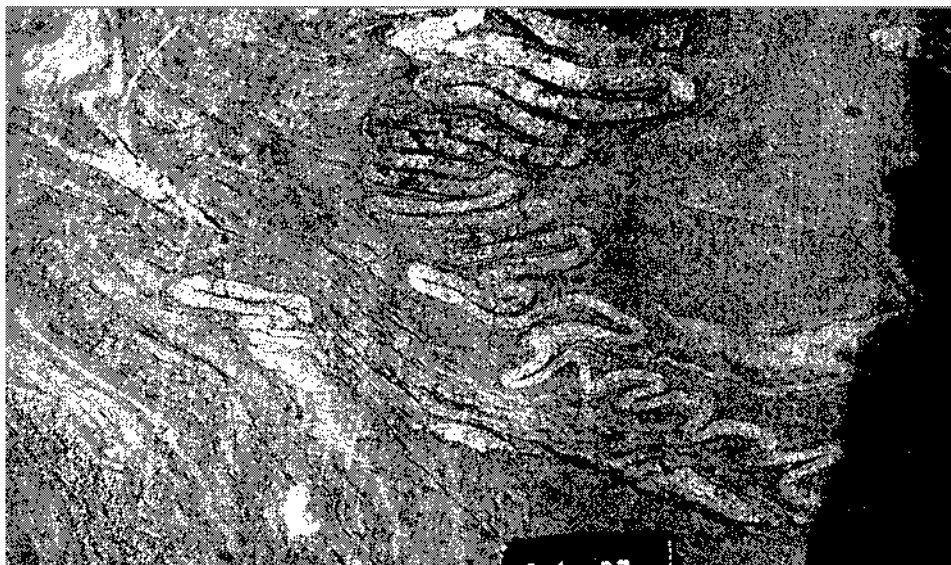

Kuva 4. Agmatiitti. Ävan itäranta, Århus. (Valok. R. Piispanen 8.6.1977).

Suonigncissien ohella Sederholm tapasi saariston silokallioissa useita rakenteellisesti edellisistä poikkeavia migmatiittityyppejä. Sellaista migmatiittia, jossa vaalcamman aineksen ympäröivät tummemmat osuudet olivat kulmikkaita ja ikäänkuin lohjennuolta vaikuttavia (kuva 4), Sederholm kutsui nimellä *agmatiitti*. Nimen hän rakensi kreikan kielen lohko- ja murtokappaletta ja fragmenttia tarkoittavasta *agma* (ἄγμα) -sanasta.¹²

Eräissä migmatiiteissa vaaleat suonet esiintyivät eräänlaisina putkilosta ulos puristettua hammastahnäpötköä tai vatsaontelossa vatsanpoitteiden alla olevia suolia muistuttavina sylttääntyneinä sykeröinä (kuva 5). Tällaiselle rakenteelle nimeä antaessaan Sederholm oletti sykerön syntyneen poimuttumisen tuloksena, mistä syystä hän nimitti rakennetta *ptygmaattiseksi*.¹³ Nimen hän sepitti kreikan kielen poimuttunutta tarkoittavan *ptygma* (πτύγμα) -sanana pohjalta. Erityisestä *ptygmatiitiksi* kutsuttavasta migmatiittityypistä voidaan puhua silloin kun migmatiitin rakennetta hallitsevat ptygmaattiset poimut.

Täydelliseen sulamiseen johtaneelle ultrametamorfoosille Sederholm antoi nimen *anateksis*,¹⁴ mikä tulee kreikan kielen sulamista tarkoittavasta sanasta *teksis* (τήξις) ja suomen jälleen-sanaa vastaavasta alkuliitteestä *ana*. Anateksiksen sekä myöhemmän jäähtymisen ja sitä seuraavan jähmettymisen läpikäyneet kivet ovat itse asiassa kokeneet eräänlaisen uudelleensyntymisen. Tämä antoi Sederholmille aiheen käyttää nimeä *palingeneesi*¹⁵ (kr. *palin*, uudelleen; *genesis*, synty) anateksiksen ja sen jälkeisen jähmettymisen käsittävistä kivien uudelleensyntytahtumasta.

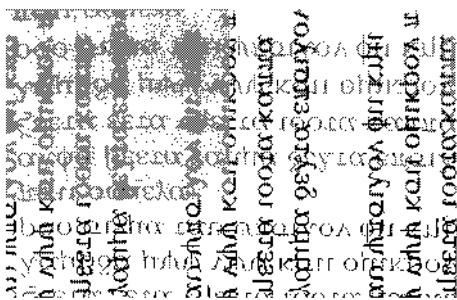
Kuva 5. Ptygmaattinen rakenne ptygmatiitissa. Haraholm, Turun saaristo. (Valok. R. Piispanen 11.6.1977).

¹² J. J. Sederholm, "On migmatites and...", *Bull. Comm. géol. Finlande* 58 (1923) 117.

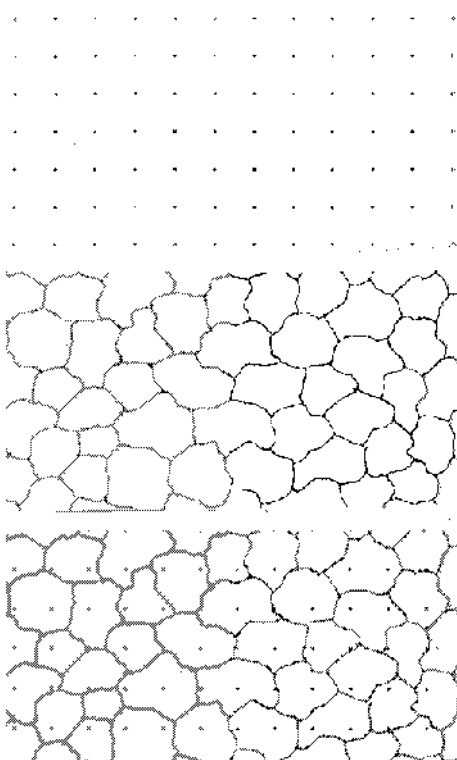
¹³ Sederholm 1907, 110.

¹⁴ Sederholm 1907, 102.

¹⁵ Sederholm 1907, 102.

Kuva 6. Palimpsesti. Kertaalleen jo käytetylle papyrukselle tai pergamentille sen raaputtamisen ja puhdistamisen jälkeen uudelleen kirjoitetun tekstin alta näkyy vielä vanha teksti. Tekijän tietokoneen avulla laatima mallinnos ja jäljitelmä.

Kuva 7. Geologisen palimpsestin synty kaavamaisesti. Sedimentin kerroksellinen rakenne (ylimmän kuvan pisteytys) säilyy läpi metamorfoosin näkyen keskimmäisen kuvan pelkkänä esittämän uudelleen-kiteytymisessä syntyneen ns. *granoblastisen* rakenteen alta haamumaisena jäänteenä (alin kuva).

Migmatiiteissa tavattava rakenne, joka tuli saamaan nimen *palimpsesti* (kuvat 6-9), olisi todennäköisesti jäänyt pitkäksi aikaa löytymättä, ellei rakenteen nimeäjä¹⁶ ja löytäjä Sederholm olisi ollut perillä antiikin kulttuuriin olennaisena osana kuuluvista ja palimpsesteiksi kutsutuista papyrus- ja pergamenttikirjoituksesta (kuva 6).

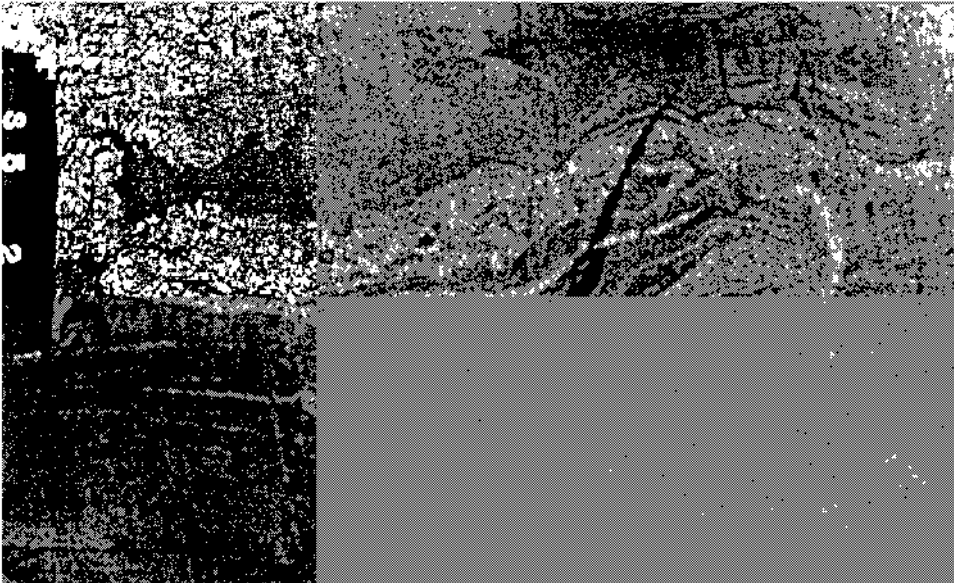
Antiikin aikaan ja vielä keskiajallakin oli näet tapana - nykyäänkin jälleen monissa muissa yhteyksissä käyttöön tulleen tavan mukaisesti - kierrättää ja uudelleenkäyttää papyruksia ja pergamenttejä lähinnä niiden kalleuden vuoksi siten, että aiempi kirjoitus raaputettiin pois ja uusi teksti kirjoitettiin raaputetulle ja uudelleen kiillotetulle pinnalle. Tästä valmistustavasta johtuen näin käsitellyt kirjoituskääröt olivat saaneet kreikan kieleen pohjautuvan nimen *palimpsestos*, joka sananmukaisesti tarkoittaa uudelleen kiillotettua. Usein vanhan tekstin poisto oli kuitenkin siinä määrin kehnosti tehty, että alkuperäinen kirjoitus näkyi uuden alta enemmän tai vähemmän selvänä haamumaisena jäänteenä (kuva 6). Kemiallisin keinoin tekstin näkyvyyttä voidaan kyllä parantaa.

Geologisen palimpsestin käsite (kuvat 7 ja 8) syntyi, kun Sederholm huomasi saariston silokallioita tutkiessaan ja niissä olevien kivien puhetta kuunnellessaan joissakin migmatiiteissa metamorfoosin piiriin joutuneen kiven jonkin alkuperäisen rakenteen, esimerkiksi kerroksellisuuden säilyneen läpi osittaisen uudelleensulamisen. Vanha rakenne näkyi samalla tavoin kuin vanha teksti muinaisissa palimpsesteissa uuden tekstin alta (kuva 6). Antiikin kulttuurin tuntijana Sederholm oivalsi heti analogian palimpsestien ja päällekkäisinä näkyvien

¹⁶ Sederholm 1897, 236.

geologisten rakenteiden välillä ja antoi näille päällekkäisiä rakenteita sisältäville muodostumille sen vuoksi nimen palimpsesti. On mahdollista, että jos samoja kallioita, joista Sederholm löysi näitä sittemmin palimpsesteiksi nimeämiään rakenteita, olisi tutkinut joku muu, ehkäpä sellainen henkilö, joka ei olisi antiikin palimpsesteja tuntenut, rakenne olisi voinut jäädä kokonaan huomaamatta, sillä niin geologiassa kuin muissakin luonnontieteissä toteutuu usein ilmiö, jonka suuri saksalainen ajattelija ja kirjailija Johan Wolfgang von Goethe (1749-1832) on nerokkaasti kiteyttänyt sanalliseen muotoon: “*Me näemme vain sen minkä tunnemme*”.¹⁷ Esimerkki osoittaa, kuinka klassillista sivistystä ja antiikin kulttuurin tuntemusta voidaan pitää myös nykyaikaisen innovatiivisesti uutta löytämään pyrkivän ja kykenevän luonnontutkijan välttämättömänä tiedollisena perusvarustuksena.

Kuva 8. Palimpsesti kalliosta. Kuva esittää migmatitiittitunutta kiveä, jossa kuvan alaosassa on selvästi nähtävissä alkuperäisen graniittituumisen ja migmatitiittituumisen kouriin joutuneen sedimentin kerroksellisuus. Kuvan yläosassa kerroksellisuus sulautuu vähitellen ympäröivään graniittiseen ajnukseen näkyen kuitenkin siellä täällä vielä haamumaisina jäänteinä graniittisten raitojen lomassa. Attu, Parainen. (Valok. R. Piispanen 11.6.1977).

¹⁷ Tarkasti ottaen sanonta esiintyy Goethella muodossa “Man erblickt nur, was man schon weiss und versteht” (F. von Müller, *Unterhaltungen mit Goethe*, Weimar 1959, 29) ja muodossa “Wir haben eigentlich nur Augen und Ohren für das, was wir kennen” (J. P. Eckermann, *Gespräche mit Goethe in den letzten Jahren seines Lebens*, Leipzig 1968, 499).

Latinan kielen uudissanat Turun akatemian väitöskirjoissa

Reijo Pitkäranta

Kuten tiedetään, maassamme on julkaistu latinankielisiä tekstejä keskiajalta lähtien.¹ Varhaisin Suomessa laadittu latinankielinen asiakirja on lähtöisin englantilaissyntyisen piispa Tuomaan kynästä, joka Nousiaisissa 1234 päivätyssä kirjeessään myönsi kappalaiselleen Vilhelmille omistusoikeuden erääseen Maskun seurakunnan alueella olevaan maapalstaan ja osaan Taipale-nimistä saarta.² Tässä dokumentissa on terminologian kannalta mielenkiintoinen yksityiskohta, jota voidaan pitää jopa oireellisenä: tehdessään aikeensa tietäväksi piispa Tuomas käyttää kirjeensä alkupuolella ilmaisua *universitati vestrae*: yhtäkkiä luettuna tai kuultuna sanonta tuo mieleen Turun yliopiston, mutta sana *universitas* viittaa tässä tietenkin 1200-luvun Turun kaupunkiyhteisöön, josta käytettiin myöhemminkin ilmaisua *universitas civitatis Aboensis*.

---

¹ Keskiajan Suomea koskeva dokumenttimateriaali sisältyy lähes kokonaan Reinh. Hausenin toimittamaan kahteen lähdejulkaisuun, joista ensimmäinen on vuonna 1890 ilmestynyt *Registrum ecclesiae Aboensis* (REA) eli Turun tuomiokirkon ns. Musta kirja. Teos on julkaistu hiljattain nimellä *Registrum ecclesiae Aboensis eller Åbo Domkyrkas Svartbok - The Black Book of Abo Cathedral* (lisäyksiin varustettu näköispainos teoksesta: *Registrum ecclesiae Aboensis eller Åbo domkyrkas Svartbok med tillägg ur Skoklosters Codex Aboensis*. Utg. af Finlands Statsarkiv genom Reinh. Hausen. Helsingfors 1890), E. Piipala (toim.), Helsinki - Jyväskylä 1996. Hausenin toinen lähdejulkaisu on vuosina 1910 - 1935 ilmestynyt *Finlands medeltidsurkunder I-VIII* (FMU). Aineistosta käy ilmi, että ensimmäiset Suomea koskevat asiakirjalähteet olivat paavin kirjeitä, joissa käsiteltiin maamme kirkollisia oloja.

² REA nro 10 (a. 1234): *Thomas, Dej gracia Finnorum episcopus, universis tam clericis quam laycis, presentibus et futuris, salutem presentem pariter et eternam. Universitati vestre notum facimus, nos quandam terram in parrochia de Maska, cultibus ydolatrie olim deditam, et medietatem cuiusdam insule que Tappale dicitur, capellano nostro Wilhelmo jure perpetuo contulisse possidendam, eqs. vrt. M. Linna (toim.), Suomen varhaiskeskiajan lähteitä, Jyväskylä 1989, 51; vrt. S. Heiminen - M. Heikkilä, Suomen kirkkohistoria, Helsinki 1996, 45.*

Turun yliopiston perustamisen aika tuli vasta runsas 400 vuotta myöhemmin eli 1640. Tämä merkitsi aivan uutta vaihetta Suomen latinankielisen kirjallisuuden historiassa.³ Tällöin sai alkunsa tieteellinen julkaisuutoiminta, jonka tärkeimpiä tuotteita olivat opetuksen ja tutkimuksen yhteydessä syntyneet dissertaatiot eli yliopistolliset väitöskirjat. Turussa julkaistiin runsaan kahden vuosisadan aikana eli vuosien 1640 ja 1848 välillä kaikkiaan noin 4 500 dissertaatiota, joista valtaosa oli latinankielisiä.⁴ Vaikka kyse on usein varsin vähäpätöisistä tutkielmista, dissertaatiot muodostavat silti erittäin tärkeän lähteen maamme tieteen historian ja yleensä oppi- ja kulttuurihistorian tutkimukselle. Tämä aineisto on myös leksikografisessa mielessä hyvin kiinnostava, koska dissertaatiot kuuluvat aikakauteen, jolloin nykyään käytössä oleva, kreikan ja latinan kieliin pohjautuva kansainvälinen tieteen terminologia alkoi nopeasti kehittyä uusien kokeellisten havaintojen ja uusien tieteellisten keksintöjen luodessa edellytykset modernin maailmankuvan muodostumiselle.⁵

Uudissanojen tarkastelun voi aloittaa Turun akatemian nimestä. Virallisluontoisesti uudesta yliopistosta käytettiin ilmaisua *Regia Academia Aboensis* (Turun kuninkaallinen akademia). Koska perustamisasiakirja annettiin kuningatar Kristiinan nimissä, on luonnollista, että akatemiaa kutsuttiin myös nimellä *Regia Academia Christinaea* (Kuninkaallinen Kristiinan akademia).⁶ Adjektiivia *Christinaeus* ei ole rekisteröity yhteenkään latinan sanakirjaan. Akatemian vieressä virtaileva Aurajoki taas sai yliopistoväen kutsumaan opinahjoaan nimellä *Academia Aurana* (Auran akademia).⁷ Antiikin kulttuurivaikutus näkyy sananmuodostuksessa: kuten sanasta *Roma* muodostettiin antiikin aikana adjektiivi *Romanus*, siten suomalaisesta nimestä *Aura* tehtiin Turussa uudissana *Auranus*.

Turun akatemian pohjoinen asema ilmenee nimestä *universitas suppolaris*,⁸ sillä sanapari voidaan suomentaa ”Pohjantähden alla sijaitseva yliopisto”. Myös adjektiivi *suppolaris* on uudissana, jota sanakirjat eivät tunne. Lähtökohtana on taivaannapaa tarkoittava kreikkalais-latinalainen substantiivi *polus*, josta johdettu adjektiivi *polaris* on

³ Vrt. R. Pitkäranta, ”Suomen latinankielinen kirjallisuus” teoksessa Y. Varpio (toim.), *Suomen kirjallisuushistoria* 1 (1999), 112-123.

⁴ Luettelo Turun akatemian dissertaatioista sisältyy teokseen J. Vallinkoski, *Turun akatemian väitöskirjat 1642-1828. Die Dissertationen der alten Universität Turku (Academia Aboensis) 1642-1828*, 1-II, Helsinki 1962-1966; 1967-1969 (= JV). Väitöskirjojen luonteesta kso J. Vallinkoski, ”Piirteitä suomalaisen väitöskirjan historiasta”, *Bibliophilos* (1949) 1-11; R. Pitkäranta, ”Maamme väitöskirjakäytännön historiaa”, teoksessa Y. Varpio (toim.), *Yksi puu, kaksi taivasta: Suomalaisia kirjallisuusväitöskirjoja 1833-1847*, Helsinki 1996, 193-202.

⁵ Vrt. R. Pitkäranta, *Neulateinische Wörter und Neologismen in den Dissertationen Finnlands des 17. Jahrhunderts. Personenbezeichnungen und Sachabstrakta auf -ia*, Helsinki 1992; R. Pitkäranta, ”Modernin tieteellisen terminologian kehittyminen Turun akatemian dissertaatioissa” teoksessa I. Tiitinen - J. Paajanen (toim.), *Vanhan kirjallisuuden vuosikirja 1996-1999*, Vammala 2000, 110-117.

⁶ Vrt. M. Klinge (et al.), *Helsingin yliopisto 1640-1990, I: Kuninkaallinen Turun akademia 1640-1808*, Helsinki 1987, 82.

⁷ Esim. JV 3377 (a. 1703). Myös muoto *Auraica* oli käytössä, vrt. Klinge, 82.

⁸ Väitöskirjassa JV 4286: M. Wexionius - E. Svenonius, *Breviarium philosophicum seu themata humanae sapientiae encyclopedian praecise exhibentia*, Aboae 1645.

tavattu latinankielisissä teksteissä 1200-luvulta lähtien.⁹ Suppolaarisella alueella ymmärretään seutua, jossa aurinko on kuuden kuukauden ajan horisontin yläpuolella. Tarkasti ottaen Turun alue ei mahdu tämän määritelmän piiriin, joten käänös ”pohjoinen yliopisto” sopii tähän yhteyteen paremmin. Adjektiivi *boreus* (fem. *borea*) tavataan Turun akatemian väitöskirjoissa hyvinkin usein: yhdyssanan alkuosalla *Boreu-*ilmaistaan, että opiskelija on kotoisin Pohjois-Suomesta. Nimityksellä oli kuitenkin laajempi merkitys kuin nykyään, sillä yliopistoa perustettaessa *borealeihin* eli pohjoissuomalaisiin luettiin ne opiskelijat, joiden kotipitäjä oli Aurajoen pohjoispuolella tai Ahvenanmaalla, kun taas *Australes* eli eteläsuomalaiset olivat syntyisin Aurajoen etelä- tai itäpuolelta.¹⁰ Pian osakuntajako tarkentui niin, että vuodesta 1653 lähtien *Bothnienses* eli pohjalaiset mainitaan omana ryhmänään.¹¹ Vuonna 1810 ilmestyneessä väitöskirjassa *De orthoëpia et orthographia linguae Fennicae*, jossa verrataan toisiinsa Suomen eri murrepiirteitä, esiintyy termi *Borea-Ostrobothniensis* eli pohjoispohjalainen.¹² Tutkielmassa todetaan mm., että turkulaiset ääntävät ”madon, odotan, kuuden”, jotkut hämäläiset ”malon, olotan, kuulen”, kun taas pohjoispohjalaisten suussa (*in ore ... Borea-Ostrobothniensium*) nuo muodot kuuluvat ”maon, ootan, tahon”. Puheena oleva dissertaatio julkaistiin kuuluisan runoilijan ja piispan Frans Mikael Franzénin johdolla, mikä sopii hyvin, koska Oulussa syntynyt Franzén oli itsekin *Borea-Ostrobothniensis*.

Udissanoja esiintyy jo Turun akatemian ensimmäisessä dissertaatiossa. Kyseessä on valtioviisautta käsittelevä valtio-opillinen väitöskirja *De prudentia*, joka laadittiin ruotsalaissyntyisen politiikan ja historian professorin Mikael Wexioniuksen johdolla.¹³ Tutkielma tarkastettiin joulukuussa 1641, mutta se painettiin vasta vuotta myöhemmin, kun Turun akatemian ensimmäinen kirjapaino oli valmistunut. Kansilehdellä Wexioniuksen tittelinä on *professor pub-ordinarius*, mikä on tulkittava lyhenteeksi ilmaisusta *professor publicus ordinarius* ”julkinen varsinainen professori”. Nimiölehden alla painopaikaksi ilmoitetaan *Abogia*. Näyttää siltä, että Turun kaupungin nimi oli 1640-luvun alkupuolella yleisemmin *Abogia*, kun taas *Aboa*-muoto vakiintui vasta myöhemmin. Keskiajalla Turun kaupungin virallinen nimi näyttää olleen *Abo*, sillä kaupungin sinetissä, joka valmistui 1300-luvun alussa, lukee SIGILLUM BORGESIUM IN ABO (Turun asukkaiden sinetti).¹⁴ On mahdollista, että *Abogia*-muodon syntyyn on vaikuttanut *Fenningia*-muodon analogia. Kun samainen Wexionius julkaisi muutamaa vuotta myöhemmin laajan maantieteellisen-historiallisen kuvauksensa Ruotsi-Suomesta, hän käytti tocksensa nimessä Suomesta sanaa *Fenningia*.¹⁵

⁹ R. E. Latham, *Revised Medieval Latin Word-List from British and Irish Sources*, London 1965, 358; R. Hoven, *Lexique de la prose latine de la renaissance*, Leiden - New York - Köln 1994, 271.

¹⁰ I. A. Heikel, *Helsingin yliopisto 1640-1940*, Helsinki 1940, 39; vrt. Klinge, 298.

¹¹ *Consistorii Academici vid Åbo Universitet äldre protokoller utgifna af Finska historiska samfundet I*, Helsingfors, 571 (ote konsistorin päätäkirjasta 16.11.1653).

¹² JV 1047.

¹³ JV 4279; M. Wexionius - E. Pontanus, *Discursus politicus de prudentia tum legislatoria tum politica seu civili*, Abogiae 1642. Teos on ilmestynyt myöhemmin näköispainoksena ja Iiro Kajannon suomentamana laitoksena.

¹⁴ Vrt. *Suomen historia* 2, Espoo 1985, 96.

¹⁵ *Epitome descriptionis Sueciae, Gothiae, Fenningiae et subjectarum provinciarum*. Aboa 1650.

Tässä yhteydessä voidaan mainita muitakin Suomen kaupunkeja, joita väitöskirja-aineistossa esiintyy. Varsinkin 1700-luvulla suosittuja dissertaatioiden aiheita olivat paikallishistoriat ja kotiseutukuvaukset, joista tunnetuin esimerkki on Daniel Jusleniuksen *Aboa vetus et nova*. Vuoden 2000 toukokuussa, Snellmanin päivänä, tulce kuluneeksi 300 vuotta Jusleniuksen väitöskirjan julkaisemisesta.¹⁶ Sen sijaan Johannes Snellman, joka toimi myöhemmin Oulun triviaalikoulun opettajana, puolusti maaliskuussa 1737 väitöskirjaa *De urbe Uloa* (Oulun kaupungista).¹⁷ Muoto *Uloa* muistuttaa läheisesti sanaa *Aboa*. Varakkaan helsinkiläisen porvarin poika Henrik Forsius laati 1755 yhdessä esimiesprofessorinsa kanssa kotikaupunkinsa Helsingin historiaa kuvailevan tutkielman nimeltä *De Helsingforsia, celebri Nylandiae emporio*.¹⁸ Muoto *Helsingforsia* on neologismi, sillä lohenkalastuspaikkana tunnetun Helsinginkosken alue esiintyy 1300- ja 1400-lukujen latinankielisissä dokumenteissa muodossa *He(e)lsing(h)a(a)*.¹⁹ Koska Ruotsin kuningas lahjoitti 1351 Viron Paadisten luostarille Vantaanjoen lohenkalastamon sekä oikeuden nimittää kirkkoherra Porvooseen ja tämän kappelcihin, nimen *He(e)lsing(h)a(a)* yhteydessä esiintyy näissä asiakirjoissa yleensä myös Porvoo: tämä on useimmiten muodossa *Borgha*, mutta joskus sen rinnalla tavataan myös variantit *Borga* tai *Borghaa*.²⁰ Näyttää siltä että tätä sanaa on käsitelty taipumattomana paikannimenä, sillä dokumentit tarjoavat sellaisia esimerkkejä kuin *dictam ecclesiam Borgha* (sc. episcopus Aboensis domino Olao Jacobi Wlsby contulit)²¹ ja *iura dictarum ecclesiae Borgha et capellarum suarum*.²² Paavali Juusten käyttää 1570-luvulla laatimassaan Suomen piispainkronikassa muotoa *Borgo*, joka sekin vaikuttaa taipumattomalta.²³ Kun Henrik Gabriel Porthan valmisteli Juustenin Piispainkronikan selitysjulkaisua, hän innostui Porvoon historiasta, joka liittyy oleellisesti keskiaikaan. Vuosina 1794-95 Turun akatemiassa julkaistiin Porthanin johdolla kaksiosainen Porvoon historia nimeltä *Dissertatio academica historiam Borgoe urbis Nylandiae leviter adumbrans*.²⁴ Keskiajan *Borg(h)a* ja Juustenin *Borgo* on muuttunut Porthanin kynässä uuslatinalaiseen muotoon *Borgoa*, joka muistuttaa nyt rakenteeltaan sellaisia kaupunginnimiä kuin *Aboa* ja *Uloa*.

¹⁶ JV 2619: J. Munster - D. Juslenius, *Aboa vetus et nova*, Aboae 1700 (suom. T. Pekkanen ja V. Seppälä-Pekkanen, Jyväskylä 1987).

¹⁷ JV 3477: A. Scarin - J. Snellmann, *Dissertatio historica de urbe Uloa* I, Aboae 1737 (suom. S. Kivistö, Oulu 2000).

¹⁸ JV 3553: A. Scarin - H. Forsius, *De Helsingforsia, celebri Nylandiae emporio* 1, Aboae 1755.

¹⁹ REA nro 142 (15.5.1351); nro 179 (16.9.1362); nro 217 (10.8.1371); nro 427 (27.9.1428); nro 430 (28.7.1429).

²⁰ REA nro 138 (2.4.1351); nro 139 (13.5.1351); nro 140 (13.5.1351); nro 143 (15.5.1351), nro 178 (23.5.1362). Porvoon kaupungin nimi esiintyy muodossa *Borga* jo vuonna 1327: REA nro 43 (22.3.1327): *constare volo* (sc. Andreas)... *me ... domino Henrico curato in Borga ... predia nostra ... vendidisse*.

²¹ REA nro 371 (29.5.1417).

²² *ibid*.

²³ P. Juusten, *Catalogus et ordinaria successio episcoporum Finlandensium*, (toim. S. Heininen), Helsinki 1988, 17,74 (S. 60): *jus patronatus, quod habebant fratres monasterii Padensis in Livonia ad ecclesias Borgo, Sibbo et Perno, per ipsius (sc. Magni Olai) industriam obtinent Aboenses*.

²⁴ JV 3170-3171. Teos ilmestyi I. Kajannon suomentamana 1985.

Turun akatemian väitöskirjojen otsikoissa esiintyy yleensä jokin tutkielman aihepiiriä kuvaileva ilmaisu, esim. *Dissertatio theologica* (Teologinen väitöskirja). Pian yleistyivät myös kaksi- tai useampiosaiset nimitykset, ts. tutkielma saattoi olla historiallis-fysikaalinen (*historico-physicus*), kuten 1683 ilmestynyt valastutkimus,²⁵ tai filologis-moraalinen (*philologo-moralis*), kuten 1701 tarkastettu dissertaatio, jossa käsiteltiin esikoisoikeutta.²⁶ Kombinaatioita on useita, ja joskus tavataan kolmi- tai jopa neliosaisia yhdyssanoja: juhannuksen alla vuonna 1771 Turun akatemiassa esitettiin tarkastettavaksi *Dissertatio historico-litterario-critica* eli historiallis-kirjallis-kriittinen väitöskirja, jossa pohdittiin sivistyksen kukoistamisen ja rappeutumisen syitä.²⁷ Tämä varsin modernilta kuulostava uudissanatyppi yleistyi 1500-luvulta lähtien: lähtökohdan muodostivat sellaiset sanakirjojen nimet kuin *Lexicon graecolatinum* (ilmestyi Baselissa 1537) ja *Dictionarium Latino-Gallicum* (ilmestyi Pariisissa 1538).²⁸ Varsinainen läpimurto tapahtui 1600-luvun oppineiden piirissä, joten Turun akatemian väitöskirjojen esimerkit sopivat hyvin ajan henkeen.

Turun akatemian väitöskirjat sisältävät suuren määrän muunkinlaisia uudissanoja, joista tässä voidaan ottaa esille vain muutama. Aluksi pari tietealan nimitystä: termillä *leksigografia* ymmärretään tunnetusti sanakirjan tekoa. Kaikkien olemassaolevien lähteiden mukaan tämä sana tavataan ensimmäisen kerran englanninkielisessä muodossa *lexicography* vuodesta 1680 lähtien.²⁹ Turun akatemiassa *lexicographia* esiintyy kuitenkin jo eräässä 1646 ilmestyneessä M. Wexioniuksen väitöskirjassa.³⁰ Myös eläintieteen kansainvälisen termin osalta käsikirjojen antamia tietoja voidaan tarkentaa: hakuteosten mukaan varhaisin esiintymä *zoologia*-sanasta sen eri muodoissa on vuodelta 1669.³¹ Wexioniuksen esimerkki vuodelta 1645 menee kuitenkin näiden kaikkien edelle.³² Vastaavanlainen tapaus on lääketieteen piiriin kuuluva oppisana *toxicologia*, joka tarkoittaa myrkyaineoppia. Turun akatemian käytännöllisen lääketieteen professori Gabriel Erik von Haartman julkaisi 1797 tutkielman toksikologian perusteista otsikolla

²⁵ JV 39: D. Achrelius - E. Fwal, *Cetographia sive dissertatio historico-physica de cetis*, Aboae 1683.

²⁶ JV 2620: J. Munster - A. Herkepaeus, *Discursus philologo-moralis de primogenitura ejusque praerogativis*, Aboae 1701.

²⁷ JV 340: J. Bilmark - A. Clewberg, *Dissertatio historico-litterario-critica de caussis floescentis et marcescentis reipublicae litterariae*, Aboae 1771.

²⁸ B. Migliorini, *La lingua italiana nel novecento*, (a cura di M. L. Fanfani con un saggio introduttivo di G. Ghinassi), Firenze 1990, 130.

²⁹ *The Compact Edition of The Oxford English Dictionary* (= OED), Oxford 1971, s.v. *lexicography*.

³⁰ JV 4350: M. Wexionius - J. Gartzius, *De clericis et administratione ecclesiastica*, Aboae 1646, thcs. 44: *lexicographia, seu lexica, qua vocabulorum significationes, sive in scientiis sive aliis bonis authoribus interpretatur*; vrt. Pitkäranta 1992, 72.

³¹ OED, s.v. *zoology*. Italiassa sanaa *zoologia* on käyttänyt ensimmäisen kerran F. Redi (1626-1698), ranskassa *zoologie* esiintyy vuodesta 1750 lähtien, vrt. Pitkäranta 1992, 97.

³² JV 4286: M. Wexionius - E. Svenonius, *Breviarium philosophicum seu themata humanae sapientiae encyclopedian praecise exhibentia*, Aboae 1645.

Toxicologiae primae lineae.³³ Silti nykyiset käsikirjat tuntevat tämän sanan vasta vuodesta 1812 lähtien, jolloin se esiintyy ranskankielisessä muodossa *toxicologie*.³⁴

Nyky-suomen sanakirja tulkitsee sivistyssanan ”materialistinen” ilmaisulla ”aineellisuuteen kiintynyt”. Monumentaalinen The Oxford English Dictionary, jossa hakusanojen etymologiat ja ensiesiintymät on huolellisesti selostettu, mainitsee adjektiivin *materialistic* ensi kerran vuodelta 1845.³⁵ Turussa tämä sana tunnettiin kuitenkin jo 150 vuotta aikaisemmin, sillä eräässä 1688 ilmestyneessä dissertaatiossa³⁶ on dedikaatio, joka on omistettu tukholmalaiselle liikemiehelle Per von Husumille. Omistuskirjoituksessa häntä kiitetään kuuluisaksi kauppiaksi, jolloin liiketoimista ja kaupankäynnistä käytetään ilmaisua *ars materialistica*.

Oxford English Dictionary -sanakirja varustaa tähdellä ne uusien kielten sanojen latinankieliset kantamuodot, joita ei ole lähteissä tavattu. Monet niistä ovat kuitenkin dokumentoitavissa Turun akatemian väitöskirjoista. Niinpä tähti voidaan poistaa esimerkiksi sanan *horticultura* edestä, sillä vuonna 1767 julkaistussa dissertaatiossa substantiivi *horticultura* esiintyy yhdessä antiikin sanan *agricultura* kanssa.³⁷

Jotkut Turun akatemiassa sepitetyt tieteelliset termit ovat kadonneet kokonaan käytöstä: teologian professori Kristian Cavander (1730-1812) julkaisi 1750-luvulla kaksiosaisen tutkimuksen luonnollisesta teologiasta; sen tarkoituksena oli osoittaa, miten Jumala ilmoittaa itsensä luonnossa ja erilaisissa luonnonilmiöissä.³⁸ Tutkielmassa esiintyy mm. termi *brontoteologia*, joka sananmukaisesti käännettynä merkitsee ”ukkosenjyrinäteologiaa” (vrt. kreikan *bronte* ukkonen).³⁹ Tuollainen yhdyssana ei ole jäänyt tieteelliseen käyttöön. Sen sijaan meteorologian haarana pidetty *brontologia* eli ”ukonilmojen tutkimus” syntyi tieteellisenä terminä jo 1730-luvulla,⁴⁰ ja tähän aihepiiriin liittyi sittemmin sellainenkin uudissana kuin *brontophobia* eli ”ukonilman pelko”.⁴¹ Nykyään tunnetuin tämän sanaryhmän edustaja lienee hirmuliskoihin kuuluva *Brontosaurus excelsus* eli ”jymylisko”. Nimitystä on käytetty vuodesta 1879 lähtien.⁴²

Monien uudissanojen syntyyn vaikuttivat luonnollisesti uudet asiat. Esimerkkeinä mainittakoon nautintoaineet kahvi ja tupakka. Erilaisista lääkeaineista kiinnostunut

³³ G. E. v. Haartman - B. Holmudd, *Dissertatio inauguralis medica sistens toxicologiae primas lineas*, Aboae 1797.

³⁴ OED, s.v. *toxicology*.

³⁵ OED, s.v. *materialistic*.

³⁶ JV 1515: P. Hahn - P. Linstorpius, *Balsamum vitae seu dissertatio academica de calido innato*, Aboae 1688.

³⁷ JV 294: J. Bilmark - A. Mjöd, *Dissertatio philosophica de personata felicitate civili*, Aboae 1767.

³⁸ JV 773: Chr. Cavander - E. Widenius / E. Sannholm, *De natura et indole theologiae naturalis* I-II, Aboae 1756.

³⁹ *Bronto*-alkuisista yhdyssanoista antiikin kreikassa kso *A Greek-English Lexicon* compiled by H. G. Liddell and R. Scott (revised and augmented throughout by Sir H. S. Jones), Oxford 1968, 330 s. Vrt. R. W. Brown, *Composition of Scientific Words*, Washington (1954) 1985, 801.

⁴⁰ OED, s.v. *brontology*.

⁴¹ *A Supplement to the Oxford English Dictionary*, Oxford 1987, s. v. *bronto*-.

⁴² *Ibid.* s.v. *Brontosaurus*.

professori Per Eلفwing mainitsee kahvin vuonna 1725.⁴³ Hän käyttää muotoa *caffè*, mutta sittemmin sanasta esiintyy sellaisia latinankielisiä variaatioita kuin *cafeum* ja *coffea*.⁴⁴ Suomen lääketieteen isäksi mainittu Johan J. Haartman varoittaa kahvista 1771 painetussa väitöskirjassaan⁴⁵ sanoen melankoliaa poteville: ”Kahvi on huono lääke, vaikka jotkut koettavat karkottaa sen avulla synkkiä mietteitään”.⁴⁶

Toinen uusi nautintoaine oli tupakka, uuslatinaksi *tabacum*.⁴⁷ Turussa tämä sana esiintyy ainakin 1768 julkaistussa väitöskirjassa, jossa kuvataan Piitimen Lapin taloudellista tilaa.⁴⁸ Tutkielman mukaan tuon alueen asukkaat olivat hyvin persoja tupakalle ja viinalle.⁴⁹ Tässä suhteessa tilanne ei ole muuttunut, sillä runsas viinanjuonti näyttää kuuluvan vielä nykyäänkin yhtenä elementtinä pohjoiseen ulottuvuuteen. Tuoreiden lehtitietojen mukaan näet kotimaisen viinankulutuksen kärjessä komeilee Lappi. Antiikin ulottuvuuteen kuuluvana elementtinä mainittakoon, että viina on tuossa dissertaatiossa latinaksi *vinum combustum*. Tämäkin on eräänlainen uudissana, sillä latinan sanakirjat eivät ilmaissut tunne.

Koska uudissanonjen tarkastelu alkoi Turun akatemian ensimmäisestä väitöskirjasta, on sopivaa, että niiden käsittely päättyy tuon yliopiston viimeiseen tai lähes viimeiseen dissertaatioon, joka ilmestyi ennen Turun paloa. Helmikuun 14. päivänä 1827 Elias Lönnrot puolusti 16-sivuista maisterinväitöskirjaansa nimeltä *De Väinämöine* (Väinämöisestä), joka loppuu kesken lauseen.⁵⁰ Lönnrotin tarkoituksena oli julkaista jatko-osa, mutta saman vuoden syksyllä Turun palo tuhosi jo kirjapainoon viedyn valmiin käsikirjoituksen. Teoksensa toisessa luvussa Lönnrot pohtii Väinämöisen synnyinpaikkaa ja viittaa Gananderiin, joka väittää Väinämöisen isän asuneen Paltamon pitäjässä. Tämä saa Lönnrotin siihen käsitykseen, että Väinämöinen on kaiken todennäköisyyden mukaan syntynyt Suomen tai sen ympärillä olevien maiden pohjoisilla seuduilla. Yhtenä perusteluna on se, että Väinämöisen sanotaan matkanneen Pohjolaan kolmessa päivässä: *patet hoc partim ex eo, quod tribus diebus iter ad Pohjolam, id est ultimam septentrionalem plagam confecisse narratur*.⁵¹ *Antiquitas Borea* eli Antiikin kulttuurin pohjoinen ulottuvuus kiteytyy tässä esimerkkilauseessa ilmaisuun *ad Pohjolam*: pohjoista

⁴³ JV 861: P. Eلفwing - J. Ross, *Commentariolus in Urbani Hiärnes Pharmacopoeam portabilem minorem* I, Aboae 1725.

⁴⁴ JV 531: G. Bonsdorff - A. Boxström, *Prospectus methodi rem pecuariam scientifice pertractandi*, Aboae 1787; vrt. Chr. Helfer, *Lexicon auxiliare*, Saarbrücken 1991, 295.

⁴⁵ JV 1395: J. J. Haartman - N. Avellan, *De apoplexia*, Aboae 1771.

⁴⁶ J. J. Haartman - N. Avellan, ”Akateeminen väitöskirja aivohalvauksesta” (Latinan kielestä suomentaneet R. Pitkäranta - S. Kivistö), *Hippokrates* 12 (1995) 147.

⁴⁷ Sana on dokumentoitu jo Carolus Clusiuksella (1526-1609) ja A. Everartuksella 1587, vrt. Hoven, 361; Helfer, 541.

⁴⁸ JV 309: J. Bilmark - C. Alenius, *Dissertatio academica statum oeconomiae, qui hodie obtinet in Lapponia Pitensi, leviter adumbrans*, Aboae 1768.

⁴⁹ JV 309 (a. 1768), 15: *ante omnia vero tabacum et vinum combustum vehementer cupiunt* (sc. *Lappones*).

⁵⁰ JV 221: R. v. Becker - E. Lönnrot, *De Väinämöine priscorum Femorum numine* I, Aboae 1827. Teos julkaistiin 1985 myös suomeksi: E. Lönnrot, *Väinämöinen, muinaissuomalaisten jumala* (Latinankielisestä väitöskirjasta suomentanut ja johdannon kirjoittanut Iiro Kajanto), Rauma 1985.

⁵¹ Kajanto, 36.

ulottuvuutta edustaa termi *Pohjola*, kun taas antiikin kulttuuriperimä ilmenee siinä, että Lönnrot käyntelee tätä suomen sanaa latinan ensimmäisen deklinaation substantiivina.

Roomalaisen oikeuden Eurooppa ja Suomi¹

Janne Pölönen

Kartoitettaessa suomalaisen kulttuurin eurooppalaisia juuria antiikin kulttuuriperinnöstä muodostaa oikeuskulttuuri yhden monista mahdollisista tutkimuskohteista. Erittäinkin siksi, että roomalaisella oikeudella² on ollut niin suuri merkitys Euroopan oikeudellisessa kehityksessä,³ että roomalaisen oikeusperinteen omaksumista on pidetty suorastaan eurooppalaisuuden mittarina. Saksalaisen oikeushistorioitsijan Paul Koschakerin mukaan yhteinen roomalaisen oikeuden traditio on eurooppalaisen kulttuurin keskeisimpiä elementtejä. Hänen mukaansa Venäjä ei ole kuulunut Eurooppaan, koska roomalainen

---

¹ Prof. G. Crifò, dos. E. Jarva, prof. H. T. Klami, FT T. Sironen ja O'FL K. Tuori ovat auttaneet minua bibliografisilla vihjeillä, heidän lisäksi olen kiitollinen dos. K. Krötzelille hänen käsikirjoitusta parantaneista kommentistaan. Edellämainituilla ei kuitenkaan ole ollut tilaisuutta systemaattisesti korjata tämän esityksen puutteita, jotka ovat täysin kirjoittajan vastuulla. Omistan artikkelin prof. Klamin muistolle.

² Roomalaisen oikeuden yleisesityksiä: M. Kaser, *Das römische Privatrecht*, 2 vol., München 1955, 1959, suom. käännös H. T. Klami, *Roomalainen yksityisoikeus*, Porvoo 1968. Suomeksi on saatavilla myös suppcampi H. T. Klami, *Roomalaisen oikeuden järjestelmä*, 2. painos, Helsinki 2001. Lisäksi eri kielillä: F. Schultz, *Classical Roman Law*, Oxford 1951; B. Nicholas, *An Introduction to Roman Law*, Oxford 1962; W. W. Buckland, *A Textbook of Roman Law*, 3rd ed. (P. Stein), Cambridge 1963; J. A. C. Thomas, *Textbook of Roman Law*, Amsterdam 1976; A. Guarino, *Diritto privato romano*, 7. ed., Napoli 1984; M. Talamanca, *Istituzioni di diritto romano*, Milano 1990; V. Arangio-Ruiz, *Istituzioni di diritto romano*, 14. ed., Napoli 1994; A. Borkowski, *Textbook on Roman Law*, 2nd ed., London 1997; J. Gaudemet, *Droit privé romain*, Paris 1998.

³ H. F. Jolowicz, *Roman Foundations of Modern Law*, Oxford 1957; F. Wieacker, *Privatrechtsgeschichte der Neuzeit, unter besonderer Berücksichtigung der deutschen Entwicklung*, Göttingen 1967, engl. käännös T. Weir, *A history of private law in Europe with particular reference to Germany*, Oxford 1995; O. F. Robinson - T. D. Fergus - W. M. Gordon, *An Introduction to European Legal History*, 2nd ed., London 1994; D. Tamm, *Romersk rätt och europeisk rättsutveckling*, Stockholm 1996; H. Hattenhauer, *Europäische Rechtsgeschichte*, Heidelberg 1999; P. Stein, *Römisches Recht und Europa*, Frankfurt am Main 1996, engl. vers. *Roman Law in European History*, Cambridge 1999.

oikeus ei Bysantin heikennyttyä ole siellä ollut voimassa.⁴ Tarkoitukseni on tästä näkökulmasta luoda alustava historiallinen katsaus siihen, kuinka Suomi liittyy roomalaisen oikeuden Eurooppaan.⁵

Printheisen näkemyksen mukaan roomalaisella oikeudella on ollut vain vähän merkitystä Suomen oikeuskchityksessä - jonka 700-vuotinen valtioyhteys välttämättä yhdistää Ruotsiin - eikä sen ole katsottu vaikuttaneen oikeusnormistoon tai oikeuskäytäntöön, oikeustieteeseen kylläkin.⁶ Uusimmissa oikeushistorian esityksissä Roomalainen oikeus yleensä huomioidaan olennaisena osana toisella vuosituhanella muodostunutta yleis-eurooppalaista oikeusperinnettä, josta vaikutteita on välittynyt ja omaksuttu myös Pohjoismaiden ja Suomen oikeuskulttuuriin.⁷ Erityisesti roomalaista oikeutta Suomessa tai Pohjolassa tarkastelevia tutkimuksia on verrattain vähän, kuitenkin on sekä kartoitettu historiallisia vaikutuskanavia että todennettu konkreettisia vaikutteitakin.⁸

Onna laki on kansallisvaltion ja kansallisen identiteetin peruskivi, jota on jo satoja vuosia lujitettu niin Suomessa kuin Euroopassakin korostamalla kansallisen oikeustradition merkitystä. Euroopan poliittisen yhdentymisen myötä on kuitenkin jälleen herätty huomaamaan, että yhteinen roomalaisen oikeuden traditio on tärkein Euroopan eriytyneitä kansallisia oikeusjärjestelmiä yhdistävä tekijä tarjoten mahdollisen perustan

⁴ Paul Koschaker, *Europa und das römische Recht*, München und Berlin 1953, 16.

⁵ Pyrin myös antamaan bibliografisia viitteitä erityisesti roomalaisen oikeuden vaikutteita käsittelevään kirjallisuuteen. Keskiajan ja uuden ajan osalta olen myös maininnut tutkimuksia, joihin en henkilökohtaisesti ole tutustunut, mutta jotka ovat näyttäneet aiheellisilta tulla tässä yhteydessä mainituiksi. Vaikka kirjallisuusviitteet eivät ole kaikkokattavat, auttavat ne toivottavasti alkuun (itseni ohella) tämän katsauksen teemoista kiinnostuvia opiskelijoita ja tutkijoita.

⁶ Esimerkiksi K. G. Westman, *De svenska rättskallornas historia*, Stokholm 1912; R. Hemmer, *Suomen oikeushistorian oppikirja* I-III, Helsinki 1950, 1958, 1960; Ks. myös H. Ylikankaan artikkelit seuraavassa nootissa ja J. Kekkosen, *Suomen oikeushistorian kehityslinjoja*, Helsinki 2000.

⁷ P. Letto-Vanamo, *Oikeuden Eurooppa. Luentoja oikeushistoriasta*, Helsinki 1995; H. Pihlajamäki - A. Pylkkänen (toim.), *Suomalainen oikeustiede eurooppalaisessa traditiossa: luentoja oikeustieteen historiasta*, Helsinki 1996; P. Letto-Vanamo (red.), *Nordisk identitet: nordisk rätt i europeisk gemenskap*, Helsingfors 1998.

⁸ Erityisesti H. T. Klamin, "Institutionit". Roomalainen oikeus Suomen oikeustieteessä" teoksessa *Antiikin jälkivaikutus*, Helsinki 1978, 80-88; *Tieteellisen ajattelutavan ja roomalaisen oikeuden vaikutuksesta Ruotsi-Suomen oikeuskehitykseen*, Turku 1979; "Diritto romano in Finlandia", *Studia in onore di Cesare Sanfilippo VI*, Napoli 1985, 353-386. Ks. myös O. Fenger, *Romerret i Norden*, Kobenhavn 1977; J. Suolahti, "Tasavallan alun roomalaiset ja 1500-luvun suomalaiset oikeuskäsitykset", *Historiallinen aikakauskirja* 53 (1955) 26-36; S. Jägerskiöld, *Studier rörande receptionen av främmande rätt i Sverige under den yngre landslagens tid*, Lund 1963; H. Ylikangas, "Vieraan oikeuden omaksumisesta Ruotsissa", *Historiallinen aikakauskirja* 1964; B. Rehfeldt, "Rezeption in Schweden", *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte* (1965) 316-325; H. Ylikangas, "Rezeption av romersk rätt i Sverige", *Historisk Tidskrift* 60 (1975) 239-252; S. Jägerskiöld, "Roman Influence on Swedish Case Law in the 17th Century", *Scandinavian Studies in Law* (1967) 177; P. Letto-Vanamo, "Yksitysoikeuden historiaa. Mikä roomalainen oikeus?" teoksessa V.-M. Thure (toim.), *Oikeus ja oikeudenmukaisuus*, Joensuu 1999, 247-256.

myös oikeudelliselle yhdentymiselle.⁹ Näin ollen kysymys Suomen suhteesta roomalaisen oikeuden Eurooppaan ei ole vain historiallinen, vaan sillä on myös ajankohtaista arvoa.

Roomalainen oikeus Rooman valtakunnassa

Roomalaisen oikeuden historia¹⁰ alkaa viidennen vuosisadan puolivälissä ennen ajanlaskun alkua, jolloin arkainen tapaoikeus kirjattiin ensimmäistä kertaa ja julkaistiin kahdentoistataulun lakeina. Siinä missä kreikkalaiset käsitelivät oikeutta teoreettisesti ideaalivaltion kontekstissa, roomalaiset pyrkivät kehittämään käytännöllisiä ratkaisuja yhteiskunnassa ilmeneviin oikeudellisiin ongelmiin. Roomalaisen oikeuden elinvoimainen kehityskausi kesti seitsemänsataa vuotta aina kolmannen vuosisadan puoliväliin saakka. Tästä ajanjaksosta noin kolmesataa viimeistä vuotta muodostavat niin sanotun roomalaisen oikeuden klassisen kauden. Tällöin oikeutta kehitti ammattimainen juristikunta - tosin jatkuvasti enemmän keisarin alaisuudessa -, oikeuden muodostaminen tapahtui käytännössä tuomioistuimissa ja oikeusnormit kirjattiin pääasiassa juristien oikeudellisiin kirjoituksiin.¹¹

Samalla roomalainen oikeus kehittyi kaupunkivaltion tapaoikeudesta valtakunnan sofistikoituneeksi oikeusjärjestelmäksi, heijastuen muutosta sukuyhteisöstä

⁹ Erityisesti R. Zimmermann, "Roman Law and European legal unity" in A. Hartkamp et al. (ed.), *Towards a European Civil Code*, Nijmegen 1998, 21-39. Ks. myös R. Zimmermann, *The Law of Obligations: Roman Foundations of the Civilian Tradition*, Oxford 1996. Aiheesta myös P. Letto-Vanamo, "Oikeuden Eurooppa - Euroopan oikeus. Oikeushistoria ja integraatio", *Lakimies* 6 (1995) 699-709.

¹⁰ Roomalaisen oikeuden historiasta: O. Karlowa, *Römische Rechtsgeschichte*, Veit 1885-1901; P. De Francisci, *Storia del diritto Romano*, 2 vol., Milano 1944; H. F. Jolowicz, *Historical Introduction to the Study of Roman Law*, 3rd ed. toim. B. Nicholas, Cambridge 1972; W. Kunkel, *Römische Rechtsgeschichte*, 6. ed., Köln and Graz 1971, engl. transl. J. M. Kelly, *An Introduction to Roman Legal and Constitutional History*, 2nd ed., Oxford 1972; V. Arangio-Ruiz, *Storia del diritto romano*, 7. ed., Napoli 1974; R. Orestano, *Introduzione allo studio del diritto romano*, Bologna 1987; F. Wieacker, *Römische Rechtsgeschichte*, München 1988; A. Guarino, *Storia del diritto romano*, 9. ed., Napoli 1993; O. E. Tellegen-Couperus, *A Short History of Roman Law*, London and New York 1993; M. Bretone, *Storia del diritto romano*, 4. ed., Roma 1995.

¹¹ Juristioikeudesta: B. Biondi, "Interpretatio prudentium e legislazione", *Bullettino dell'Istituto di Diritto Romano* 43 (1935) 139-185; S. Riccobono, *La giurisprudenza dell'Impero*, Roma 1938; A. Maschi, *Il diritto romano nella prospettiva storica della giurisprudenza classica*, Milano 1957; A. Schiller, "Jurists' Law", *Classical Law Review* 58 (1958) 1226-1238; P. Stein, *Regulae Juris. From Juristic Rules to Legal Maxims*, Edinburgh 1966; A. Schiller, "Nature and Significance of Jurists' Law", *Boston University Law Review* 47 (1967-68) 20-39; F. Wieacker, "Juristen und Jurisprudenten im Prinzipat", *Zeitschrift der Savigny-Stiftung: Romanistische Abteilung* 94 (1977) 319-358; L. Vacca, *Contributo allo studio del metodo casistico nel diritto romano*, Milano 1976; B. Frier, *Rise of the Roman Jurists*, Princeton 1986; C. A. Cannata, *Histoire de la jurisprudence européenne. I, La jurisprudence romaine*, Turin 1989; L. Vacca, *La giurisprudenza nel sistema delle fonti del diritto romano*, Turin 1989.

yksilökeskeiseen yhteiskuntaan ja omavaraistaloudesta kohti raha- ja vaihdantaloutta.¹² Rooman valtion laajentuessa ensin koko Italiaan kolmannella vuosisadalla ennen ajanlaskun alkua ja edelleen ensimmäiselle vuosisadalle saakka Välimeren ympäristöön ja Keski- ja Länsi-Eurooppaan Tonavaa ja Englantia myöten myös roomalainen oikeus levisi näille alueille. Koska antiikissa ei kuitenkaan noudatettu oikeuden territoriaalisuuden periaattetta, säilyttivät monet valtakunnan kaupunkivaltioista omat lakinsa ja niiden asukkaat alkuperäisen kansalaisuutensa. Vasta keisari Caracalla vuonna 212 antoi ediktillään vapaille henkilöille Rooman kansalaisuuden, minkä jälkeen periaatteessa kaikki valtakunnan asukkaat olivat roomalaisen oikeuden alaisia.¹³

Rooman valtakunnan alueen oikeustraditioon kehittyi näinä vuosisatoina ensimmäinen roomalaisen oikeuden kerrostuma.¹⁴ Konkreettisesti voidaan todeta roomalaisen yksityisoikeuden keskeisimmän *paterfamilias*-instituution omaksuminen paikalliseen oikeuskäytäntöön valtakunnan eri osissa, niin Egyptissä ja Syyriassa kuin Espanjassa ja Galliassakin.¹⁵ Toki on huomattava että oikeuskulttuurin roomalaistuminen oli erityisen voimakasta valtakunnan länsiosissa, missä roomalainen oikeus omaksuttiin osana roomalaisten edistämää urbaania yhteiskuntaelämää, joka idässä oli kehittynyttä jo paljon ennen roomalaisaikaa.

Kolmannella vuosisadalla elinvoimaisen juridisen kirjallisuuden lakatessa lainsäädäntö siirtyi juristeilta kokonaan keisarille, joten lakia kirjattiin nyt keisarillisten säädösten kokoomiin.¹⁶ Tällaisia olivat kolmannen vuosisadan lopussa julkaistu *codex*

¹² T. Frank (ed.), *The Economic Survey of Ancient Rome*, 4 vol., Baltimore 1936-40; F. Heichelneim, *Wirtschaftsgeschichte des Altertums*, Leiden 1938; M. Rostovtzeff, *The Social and Economic History of the Roman Empire*, Oxford 1957; J. Crook, *Law and Life of Rome*, London 1967; A. Alföldy, *Römische Sozialgeschichte*, Wiesbaden 1975; F. De Martino, *Storia economica di Roma antica*, 2 vol., Firenze 1980; J. Bleicken, *Verfassungs- und Sozialgeschichte des römischen Kaiserreiches*, 2 vol., 2. ed., Paderborn 1981; M. Finley, *The Ancient Economy*, rev. ed., London 1985; P. Garnsey-R. Saller, *The Roman Empire: Economy, Society and Culture*, Berkeley and Los Angeles 1987; P. Veyne, *La société romaine*, Paris 1991; E. Lo Cascio, "Forme dell'economia imperiale" in *Storia di Roma* II.2, Torino 1991; D. Johnston, *Roman Law in Context*, Cambridge 1999.

¹³ A. N. Sherwin-White, *The Roman Citizenship*, 2nd ed., Oxford 1973, ks. myös A. N. Sherwin-White 1972, "The Roman Citizenship. A survey of its development into a world franchise", *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt*, I.2, Berlin-New York 1972, 23-58; G. Crifó, "Strategia della cittadinanza e riscoperta della tradizione", *Atti della Accademia Peloritana dei Pericolanti* 73 (1977) 71-92.

¹⁴ L. Mitteis, *Reichsrecht und Volksrecht in den östlichen Provinzen des römischen Kaiserreichs*, Leipzig 1891 (1963); H. Galsterer, "Roman law in Provinces" teoksessa M. Crawford (a cura di), *L'impero romano e le strutture economiche e sociali delle province*, Como 1986, 13-27; M. Crawford, "The Laws of the Romans: knowledge and diffusion" teoksessa *Estudios sobre la Tabula Siarensis*, Madrid 1988, 127-140; J. Mélèze-Modrzejewski, "Diritto romano e diritti locali" teoksessa *Storia di Roma*, Turin 1993 III.2, 985-1009.

¹⁵ A. Arjava, "Paternal Power in Late Antiquity", *Journal of Roman Studies* 88 (1998) 147-165.

¹⁶ Keisarillisesta lainsäädännöstä: R. Orestano, *Il potere normativo degli Imperatori e le costituzioni imperiali*, Roma 1937; J. Gaudemet, "L'empereur interprète du droit" teoksessa *Festschrift E. Rabel II*, Tübingen 1954, 169-203; G. Gualandri, *Legislazione imperiale e giurisprudenza*, 2 vol., Milano 1963; P. De Francisci, "Per la storia della legislazione imperiale durante il principato", *Bullettino dell'Istituto di Diritto Romano* 70 (1967) 211-220; T. Spagnuolo

Gregorianus, neljännen vuosisadan alussa jukaistu *codex Hermogenianus* ja *codex Theodosianus* vuodelta 438.¹⁷ Tästä huolimatta myös vanhojen juristien tekstit toimivat edelleen oikeuslähteenä, tosin nämä välittyivät jälki-klassisella kaudella (n. 250 jälkeen) usein erilaisina kokoelmina ja tiivistelminä. Erityisen ongelmallista juristioikeuden käytössä oli useiden tulkintojen ristiriitaisuus, jota keisari Valentinianus III vuonna 426 pyrki säännönmukaistamaan laillaan juristien, erityisesti Papinianuksen, Pauluksen, Ulpianuksen, Modestiuksen ja Gaiuksen, mielipiteiden lainvoimaisuudesta tuomioistuimissa.¹⁸

Yhtenäinen roomalainen oikeushallinto jatkui viidennelle vuosisadalle saakka, jolloin läntinen osa Rooman valtakuntaa pirstaloitui kansainvaellusten seurauksena. Kansainvaellusten vaikutukset olivat vähemmän dramaattisia valtakunnan itäisessä osassa, missä Rooman valtakunta jatkoi eloaan Bysantin keisarin alaisuudessa ja jopa kukoisti vielä keisari Justinianuksen (527-565) aikana.¹⁹ Roomalaisen oikeuden asema oli jälki-klassisella kaudella vahva ja muodosti perustan myös viidennellä vuosisadalla perustettujen Konstantinopolin ja Beirutin lakikoulujen opetuksessa. Roomalaisen oikeuden myöhempien vaiheiden kannalta ratkaisevaksi on muodostunut juuri keisari Justinianuksen kolmiosainen lakikodifikaatio, joka tunnetaan nimellä *Corpus Iuris Civilis*.

Kodifikaation ehkä tärkeimpään osaan, vuonna 533 julkaistun *Digestaan*, koottiin kaikkiaan 39:n klassisen kauden juristin teksteistä se mikä oli edelleen pätevää ja lainvoimaista.²⁰ Justinianuksen asettaman ja Tribonianuksen johtaman Digesta-komission

Vigorita-V. Marotta, "Legislazione imperiale. Forme e orientamenti" teoksessa *Storia di Roma* II.3, Turin 1992, 85-152; A. Schiavone, "Dai giuristi ai codici. Letteratura giuridica e legislazione nel mondo tardoantico" teoksessa *Storia di Roma* III.2, Turin 1993, 963-983; T. Honoré, *Emperors and Lawyers*, 2nd ed., Oxford 1994; J.-P. Coriat, *Le Prince Législateur. La technique législative des Sévères et les méthodes de création du droit impérial a la fin du principat*, Roma 1997.

Juristioikeuden päättymisestä: C. Maschi, "La conclusione della giurisprudenza classica all'età dei Severi. Iulius Paulus" teoksessa *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt* II 15, Berlin and New York 1976, 667-707; D. Liebs, "Juristen als Sekretäre des römischen Kaisers", *Zeitschrift der Savigny-Stiftung: Romanistische Abteilung* 100 (1983) 485-509; A. Watson, "The End of Roman Juristic Writing" teoksessa *Festgabe R. Yaron*, Jerusalem 1995, 228-232.

¹⁷ G. Schirillo, "Teodosiano, Gregoriano, Ermogeniano", *Studi Ratti*, Milano 1933, 249-323; W. Turpin, "The Law Codes and the Late Roman Law", *Revue internationale des droits de l'Antiquité* 32 (1985) 339-353; W. Turpin, "The Purpose of Roman Law Codes", *Zeitschrift der Savigny-Stiftung: Romanistische Abteilung* 104 (1987) 620-630; J. Harries- I. Wood (ed.), *The Theodesian Code: Studies in the Imperial Law of the Late Antiquity*, London 1993; S. Corcoran, *The Empire of the Tetrarchs*, Oxford 1996, rev. 2000.

¹⁸ F. Savagnone, "La legge delle citazioni del 426", *Circolo Giuridico* 30.1 (1899) 1-57; E. Volterra, "Sulla legge delle citazioni", *Atti dell'Accademia Nazionale dei Lincei*, serie VIII, 17 (1983) 187-267.

¹⁹ A. A. Vasiliev, *History of the Byzantine Empire*, Madison 1952; A. H. M. Jones, *Later Roman Empire 284-602*, 2 vols., Oxford 1964; A. Cameron, *The Later Roman Empire AD 284-430*, Cambridge, Mass. 1993; J. Evans, *The Age of Justinian: The Circumstances of Imperial Power*, London and New York 1996.

²⁰ P. Collinet, "The General Problems Raised by the Codification of Justinian", *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis* 4 (1922) 1-30; P. Collinet, *Études historiques sur le droit justinien, III: La genèse du Digeste, du Code et des Institutes de Justinien*, Paris 1953; D. Nörr, "Zu den geistigen

tavoitteena oli myös saattaa juristioikeus lopulliseen ja ristiriidattomaan muotoon, kaikkinaisen tulkinta kiellettiin ehdottomasti. Vanhojen juristin tekstejä oli välittynyt Justinianuksen aikaan kaikkiaan 3.000.000 kirjoitusriviä yli 2.000:ssa kirjassa (*liber*), näistä valikoitiin ja muokattiin Digestaan 50 kirjaa ja 150.000 kirjoitusriviä (siis noin viisi prosenttia). Digesta, joka on säilynyt lähes aikalais-käsikirjoituksena, välittää nykyaikaan valtaosan tunnetusta klassisen kauden juridisesta kirjallisuudesta. Muita lakikodifikaation säilyneitä osia ovat Justinianuksen *Codex*, johon koottiin voimassaolevat keisarinpäätökset myös aikaisemmista kokoelmista, ja perusoppikirja *Institutiones*. Justinianuksen oma lainsäädäntö julkaistiin pääosin niin sanotuissa "uusissa säädöksissä" (*Novellae*).

Justinianuksen kodifikaation merkitys omana aikanaan oli kuitenkin vähäinen. Päällimmäinen ongelma oli se että kodifikaatio oli laadittu alkutekstejä kunnioittaen latinaksi kreikankieliseen maailmaan. Justinianuksen komissioon kuulunut Teofilus laati Instituuteista kreikankielisen version nimeltään *parafraasi*, ja kahdeksannella vuosisadalla julkaistiin samoin kreikankielinen lyhennelmä *Ecloga*. Vuoden 900 tienoilla Bysantin keisari Leo Viisas toteutti Justinianuksen oikeudesta laajan kreikankielisen version nimeltä *Basilica*, jossa yhdistyivät *Codexin*, *Digestan*, Instituuttien ja uusien säädösten ainekset varustettuina Justinianuksen aikaisilla kreikankielisillä kommentteilla. Seuraavina vuosisatoina *Basilicasta* julkaistiin tiivistelmiä, tärkeimpänä vielä 1345 valmistunut *Hexabiblos* joka muodosti Kreikan oikeuden perustan aina vuoden 1940 lakikoodiin saakka. Tätä ennen Itä-Rooman valtakunta oli toki valtiollisesti heikentynyt ja lopulta hajonnut 1453 ottomaanien vallattua Konstantinopolin.²¹

Kuten on tunnettua Pohjoismaat eivät antiikin aikana kuuluneet Rooman valtakuntaan, eivätkä edes sen välittömään vaikutuspiiriin - toki esimerkiksi arkeologiset löydöt todistavat jonkinlaisista varhaisista kontakteista.²² Suomessa näihin aikoihin vallinneesta oikeuskäytännöstä ei varmuudella tiedetä. Tacituksen välittämä kuuluisa tieto Suomen oloista, ajalta jolloin Rooman valtakunta oli jo täydessä laajuudessaan, viittaa siihen että Suomessa tuskin oli yhteiskunnallisia edellytyksiä kiinteiden oikeussääntöjen muodostumiselle. Suomalaisten omaan tapaoikeuteen viittaa kuitenkin

---

und sozialen Grundlagen der spätantiken Kodifikationsbewegung", *Zeitschrift der Savigny-Stiftung: Romanistische Abteilung* 80 (1963); G. Archi, "Giustiniano legislatore", *Labeo* 12 (1966) 163-177; R. Bonini, *Introduzione allo studio dell'età giustiniana*, Bologna 1972; T. Honoré, *Tribonian*, London 1978; G. Archi, "Il diritto nell'azione politica di Giustiniano" teoksessa *Scritti di diritto Romano III*, Milano 1981, 1883-1901; P. Pieler, "Kodifikation als Mittel der Politik im frühen Byzanz" teoksessa *Festschrift H. Hunger*, Wien 1984, 247-260; G. Archi (a cura di), *Il mondo del diritto nell'epoca giustiniana*, Ravenna 1985; M. Amelotti, "Giustiniano interprete del diritto" teoksessa *Mélanges F. Gallo I*, Napoli 1997, 3-9.

²¹ V. Arangio-Ruiz, "La compilazione giustiniana e i suoi commentatori bizantini: da Ferrini a noi" teoksessa *Scritti di diritto romano in onore di C. Ferrini*, Milano 1942, 83-117; F. Gorla, *Tradizione romana e innovazioni bizantine nel diritto privato dell'ecloga privata aucta*, Frankfurt am Main 1980; F. Wieacker, "Antecessores. Rechtsunterricht im Zeitalter Justinians", teoksessa *Festschrift für H. Niedertaender*, Heidelberg 1991, 215-230.

²² G. Ekholm, *Handelsförbindelser mellan Skandinavien och Romerska riket*, Stockholm 1961; E. Björklund - L. Højll, *Romerska speglingar*, Malmö; K. Anderson, *Romartida guldsmede i Norden*, Diss., Uppsala 1995; *Roman Reflections in Scandinavia*, Roma 1996; K. Anderson, *Germanerna och Rom*, Uppsala 1997. Ks. myös E. Jarvan artikkeli tässä teoksessa.

“käräjät”-termi, mutta milloin oikeudenhoito saavutti tällaisen kehitysasteen on mahdotonta tarkalleen sanoa.²³ Joka tapauksessa Suomessakin varmasti kehittyi tavanomaisia käsityksiä oikeudellisista asioista, eli niin sanottua omaa tapaoikeudellista oikeustraditiota. Oikeudenhoito oli kuitenkin pitkään satunnaista, ja oikeushallinnon järjestäminen tapahtui vasta myöhään keskiajalla Ruotsinvalian ja kirkollishallinnon leviämisen myötä.

Roomalainen oikeus keskiajalla

Roomalaisen oikeuden asema keskiajalla oli valtiollisesta kehityksestä johtuen erilainen Länsi- ja Itä Roomassa.²⁴ Roomalainen oikeus oli Itä-Rooman valtakunnan oikeuden perusta, tosin jatkuvasti pienenevässä maantieteellisessä kontekstissa, aina uuden ajan alkuun saakka. Lännessä tilalle tulivat germaanivaltiot, tosin entiset roomalaiset muodostivat kaikkialla valtaväestön johon germaanit enemmän tai vähemmän sulautuivat. Vaikka germaaneilla oli oma tapaoikeutensa, uudet hallitsijat sallivat roomalaisperäisen väestön säilyttää oman lakinsa germaaniväestön noudattaessa perinteistä oikeuttaan. Harvat germaanisen tapaoikeuden kodifikaatiot totutettiin latinaksi roomalaisen oikeuskulttuurin omaavien kirjureiden toimesta, joten tapaoikeus tulkittiin roomalaisen oikeuden käsitteistön ja periaatteiden mukaisesti.

Kuudennella vuosisadalla germaanihallitsijat julkaisivat myös kolme roomalaisen oikeuden kokoelmaa.²⁵ Noin vuodelta 500 peräisin oleva Italian ostrogoottien kuninkaan

²³ P. Letto-Vanamo, *Käräjätehtäin oikeus. Oikeudenkäyttö Ruotsi-Suomessa ennen valtiollisen riidanratkaisun vakiintumista*, Helsinki 1995.

²⁴ Yleisesityksiä roomalaisesta oikeudesta keskiajalla: P. Vinogradoff, *Roman Law in Medieval Europe*, 2nd ed., Oxford 1929; F. Calasso, *Lezioni di storia del diritto italiano: le fonti del diritto (sec. V-XV)*, Milano 1948; F. Calasso, *Medio evo del diritto I*, Milano 1954; B. Paradisi, “Il diritto romano nell’alto medio evo”, *Studia Gratiana* 11 (1968) 211-255; H. Coing, *Handbuch der Quellen und Literatur der neueren europäischen Privatrechtsgeschichte*, München 1973; G. Santini, *Occidente romano e occidente barbarico: introduzione allo studio delle strutture giuridiche dell’Europa medioevale*, Milano 1983; R. Feenstra, *Le droit savant au moyen âge et sa vulgarisation*, London 1986; M. Lupoi, *Alle radici del mondo giuridico europeo: saggio storico-comparativo*, Roma 1994; M. Bellomo, *L’Europa del diritto comune*, 7th ed., Roma 1994, engl. transl. L. G. Cochrane, *The Common Legal Past of Europe 1000-1800*, Washington 1995; A. Padoa-Schioppa, *Il diritto nella Storia d’Europa, Il medioevo I*, Padova 1995.

²⁵ J. Gaudemet, “Code Theodesien et Breviaire d’Alaric. Comparaison des l. X des deux compilations” teoksessa *Studi G. Grosso IX*, Torino 361-376; E. Demeugeot, “Le comubium dans les lois barbares du VIe S”, *Rec. pays droit écrit* 12 (1983) 69-82; A. M. Jimenez Garnica, “El origen de la legislación civil visigoda sobre la prohibición de matrimonios entre romanos y godos: un problema de fundamento religioso”, *Anuario de Historia del Derecho Español* 55 (1985) 735-746; I. Wood, “The Code in the Merovingian Gaul” teoksessa J. Harrics-I. Wood, *The Theodosian Code*, London 1993, 161-177; L. Falchi, *Sulla codificazione del diritto romano nel V e VI secolo*, Roma 1989; R. Lambertini, *La codificazione di Alarico II*, 2. ed., Torino 1991; G. Vismara, “Il diritto nel regno dei goti in Italia”, *Studia et Documenta Historia et juris* 58 (1992) 1-33; F. Bauer-Gerland, *Das Erbrecht der Lex Romana Burgundionum*, Berlin 1995; D. Kohlhas-Mueller, *Untersuchungen zur Rechtsstellung Theoderichs des Grossen*, Frankfurt am Main 1995; R.

Theodorikin edikti koski sekä roomalaisia että goottilaisia alamaisia, mutta perustui roomalaiseen oikeuteen, jonka lähteenä olivat yllämainitut keisarillisen oikeuden kokoelmat ja muutamien vanhojen juristien kirjoitukset. Burgundian kuningas Gundobad julkaisi burgundilaisia koskevan *Lex Burgundionum* ja vastaavan roomalaisia koskevan *Lex Romana Burgundionum*, jonka lähteet olivat samat kuin Theodorikin ediktissä. Tärkein "barbaari-lakikoodeista" oli visigoottien kuninkaan Alarikin vuonna 506 roomalaisille alamaisille säätämä *Lex Romana Visigothorum*, tai *Breviarium Alarici*, joka käyttää mainittuja roomalaisen oikeuden lähteitä laajasti alkuperäisessä muodossaan ja tulkinnoin varustettuna. *Lex Romana Visigothorum*ista tuli sadoiksi vuosiksi tärkein roomalaisen "vulgaarioikeuden" lähde entisen Länsi-Rooman alueella. Näin roomalainen oikeus säilytti elinvoimaisuuttaan Roomalais-hallinnon lakkauttamisen jälkeen samalla sulauten osittain läntisessä Keski- ja Etelä-Euroopassa vallitsevaksi tulleen germaaniseen tapaoikeustraditioon.

Siinä missä maallinen oikeushallinto pirstaloitui ja sai paikallisia piirteitä, yhä suuremman merkityksen saanut kirkollinen hallinto jatkoi Rooman valtakunnan edustamaa oikeushallinnollista yhtenäisyyttä. Vasta Rooman valtakunnan hajottua lännessä myös kirkollinen oikeus saattoi autonomisoitua. Roomalaisajan perintönä kirkko ei vain omaksunut roomalaisia oikeushallinnon institutionaalisia muotoja, myös kirkon noudattama yksityisoikeus oli käytännössä roomalaista oikeutta joka kuului osana kirkonmiesten koulutukseen ja opetukseen.²⁶ 620-luvulla pyhän Isidorus Sevillalaisen kirjoittama ja laajalle levinnyt *Etymologiae*, joka perustui lähinnä visigoottien roomalaiseen oikeuteen, oli oman aikansa oikeudellisen terminologian ja käsitteistön

Lambertini, "Concezione delle fonti giuridiche romane e tecnica compilatoria nel Breviario Alariciano" teoksessa *Nozione, formazione e interpretazione del diritto dall'età romana alle esperienze moderne*, Napoli 1997, 423-443; J.-D. Rodriguez Martin, "A Handbook for Alaric's Codification", *Revue internationale des droits de l'Antiquité* 6 (1999) 451-463.

²⁶ W. Ullman, *The Growth of Papal Government in the Middle Ages*, London 1955; H. E. Feine, "Vom Fortleben des römischen Rechts in der Kirche", *Zeitschrift der Savigny-Stiftung: Kanonistische Abteilung* 42 (1956) 3-24; R. A. Schmutz, "Medieval Papal Representatives: Legates, Nuncios, and Judges-Delegate", *Studia Gratiana* 15 (1972) 441-563; C. Pietri, *Roma christiana. Recherches sur l'église de Rome, son organisation, sa politique, son idéologie, de Militiade a Sixte III (311-440)*, Roma 1976; A. Gauthier, "L'utilisation du droit romain dans la lettre de Grégoire le Grandchild à Jean le Défenseur", *Angelicum* 54 (1977) 417-428; C. Lefebvre, "Diritto romano e diritto canonico", *Apollinaris* 51 (1978) 375-382; U. Navarrete, "Influsso del diritto romano sul diritto matrimoniale canonico", *Apollinaris* 51 (1978) 640-660; J. Gaudemet, *Le droit romain dans la littérature chrétienne occidentale du IIIe au Ve siècle*, Milano 1978; J. Gaudemet, *La formation du droit séculier et du droit de l'église aux IVe et Ve siècles*, 2e ed., Paris 1979; J. Gaudemet, "Elementi giuridici romani della formazione del diritto ecclesiastico dei primi secoli" teoksessa *Mondo classico e cristianesimo*, Roma 1982, 171-182; J. Gaudemet, "L'église et l'état au IVe siècle" teoksessa *Studi A. Biscardi* I, Milano 1982, 75-91; M. Lauria, "Iura romana operata", *Studia et Documenta Historia et iuris* 52 (1986) 302-352; J. Gaudemet, *Eglise et cité. Histoire du droit canonique*, Paris 1994; J. Brundage, *Medieval Canon Law*, London 1995; R. H. Helmholz, *The Spirit of Classical Canon Law*, Athens 1996; A. Gauthier, *Roman Law and its Contribution to the Development of Canon Law*, Ottawa 1996; G. L. Falchi, *Fragmenta iuris romani canonici. Introduzione allo studio della recezione del diritto romano nelle fonti del diritto canonico altomedievale*, Roma 1998.

perusoppikirja.²⁷ Laadittiin myös Kanonisen roomalaisen oikeuden kokoelmia, kuten yhdeksännellä vuosisadalla julkaistu *Lex Romana canonice compta*.²⁸

Jo kahdeksannella vuosisadalla alkoi jälleen myös valtiollinen yhdentymisen, joka huipentui vuonna 800 Paavi Leo III kruunattua Roomassa Kaarle Suuren Pyhän roomalaisen valtakunnan keisariksi. Rooman valtakunnan perintö, joka oli niin sanotun karolingisen renessanssin perusajatus, toteutui mm. keisarillisessa lainsäädännössä, jonka osalta toteutettiin nyt territoriaalisuuden periaatetta. Toisin sanoen kaikki valtakunnan asukkaat olivat saman lain alaisia, jota ensimmäistä kertaa nimitettiin "yhteiseksi oikeudeksi" (*ius commune*).²⁹ Samalla alkoi vuosisatoja kestänyt keisarin ja Paavin välinen valtataistelu, jossa molemmat osapuolet hakivat oikeutusta ja argumentteja roomalaisesta oikeudesta. Kahdenneltoista vuosisadalle tultaessa oli lopulta kiteytyneet ajatus yhteisestä kristillisestä Euroopasta, jota paavi ja keisari hallitsivat kukin omalla oikeudellaan.³⁰

Samaan aikaan oikeuskulttuuri alkoi nousta teknisesti korkeatasoisemmaksi, mikä liittyi olennaisesti roomalaisen oikeuden uuteen kukoistukseen erityisesti Pohjois-Italiaan syntyneissä oikeuskouluissa. Justinianuksen kodifikaation mukana "löydettiin" myös Digesta, joka välitti keskiaikaisille oikeusoppineille roomalaisen oikeuden, oikeudellisen argumentaation ja oikeusteoreettisen ajattelutavan edistyneimmässä klassisessa muodossaan. Digestasta tuli nopeasti tärkeä oikeuslähde, josta ammensivat yhtäläillä kanonisen kuin maallisenkin oikeuden oppineet.³¹ Digestasta laadittiin

²⁷ B. Basdevant-Gaudemet, "Les sources de droit romain en matière de procédure dans le Décret de Gratien", *Revue de Droit canonique* 26 (1976) 193-242; H.-J. Diesner, *Isidor von Sevilla und das westgotische Spanien*, Trier 1978; J. De Churruca, *Las instituciones de Gayo en san Isidoro de Sevilla*, Bilbao 1975; A. Guarino, "Codicello e i codicilli" teoksessa *Iusculum turis*, Napoli 1985, 163-167.

²⁸ M. von Conrat, *Die Lex romana canonice compta: römisches Recht im frühmittelalterlichen Italien*, Amsterdam 1904; C. Guido, "Di una perduta compilazione di diritto romano ad uso del clero, fonte degli "Exerpta Bobiensia" e della "Lex romana canonice compta", *Archivio giuridico* 95 (1926); G. Moschetti, "Tre documenti veronesi dei secoli XI e XII e la "Lex romana canonice compta": Nota per la storia del diritto romano nel medioevo", *Atti e memorie della R. Accademia di Scienze, Lettere ed Arti in Padova* 48 (1932); C. G. Mor, "Diritto romano e diritto canonico nell'età pregraziana" teoksessa *Studi P. Koschaker II*, Milano 15-37; C. G. Mor, "Diritto romano e diritto canonico" teoksessa *La cultura antica nell'Occidente latino dal VII all'XI secolo I*, Spoleto 1975, 705-722.

²⁹ J. Imbert, "Le droit romain dans les textes juridiques carolingiens" teoksessa *Studi P. De Francisci III*, Milano 1956, 63-67; L. Wallach, *Alcuin and Charlemagne: Studies in Carolingian history and literature*, Ithaca 1959; B. Diestelkamp, *Recht und Gericht im Heiligen Römischen Reich*, Frankfurt am Main 1999.

³⁰ A. Solmi, *Stato e chiesa secondo gli scritti politici da Carlomagno fino al Concordato di Worms (800-1122)*, Modena 1901; M. P. Gilmore, *Argument from Roman Law in Political Thought, 1200-1600*, Cambridge, Mass. 1941; J. H. Burns (ed.), *Cambridge History of Medieval Political Thought c. 350-c. 1450*, Cambridge 1988.

³¹ C. H. Haskins, *The Renaissance of the Twelfth Century*, Cambridge 1927; C. Lefebvre, *L'âge classique (1140-1378)*, Paris 1965; S. Kutner, "The Revival of Jurisprudence" teoksessa R. L. Benson - G. Constable (ed.), *Renaissance and Renewal in the Twelfth Century*, Oxford 1982, 299-323; K. Nörr, "Institutional Foundations of the New Jurisprudence" teoksessa Benson - G. Constable, 324-338; C. Radding, *The Origins of Medieval Jurisprudence, Pavia and Bologna 850-*

kanonisen oikeuden kokoelmia, kuten *collectio Britannica* vuodelta 1080, ja roomalaista oikeutta alettiin hyödyntää vallitsevan germaaniperäisen maallisen oikeuden tulkinnassa, kuten Lombardian *Expositio ad Liber Papiensis* osoittaa.³²

Justinianuksen kodifikaation tutkimus huipentui Bolognassa, jonne kahdennelatoista vuosisadalla ensimmäisten joukossa syntynyt yliopisto kohosi kristillisen Euroopan johtavaksi oikeustieteen oppilaitoksiksi. Ineriuksen johdolla glossaattorien koulukunta pyrki selittämään oikeudellisten termien ja lähes raamatullisen auktoriteetin saavuttaneiden roomalaisten lakitekstien merkityksen. Tavoitteena oli ennenkaikkea löytää roomalaisen oikeuden pääperiaatteet tai periaatteet. Vuoden 1220 tienoilla glossaattori-sukupolvien työn tuloksena syntyneet "glossat" eli käsikirjoituksen marginaaliin laaditut selitykset, kaikkiaan 96.000 kappaletta, koottiin Accursiuksen toimesta *Glossa ordinaria*, joka tästä lähtien muodosti välttämättömän jatkeen alkuteksteille ja niiden tulkinnalle.³³

Kanonisen oikeuden osittain ristiriitainen lähteistö, joka koostui Raamatun lauseista, kirkolliskokousten päätöksistä, kirkkoisien mielipiteistä, paavien säädöksistä ja roomalaisen oikeuden teksteistä, vakiintui kun munkki Gratianus vuonna 1140 laati Bolognassa ensimmäisen virallisen kokoelman nimellä *Concordantia discordantium canonum* joka tunnetaan nimellä Gratianuksen *Decretum*. Tätä täydennettiin seuraavalla vuosisadalla paavien säädösten kokoelmilla *Liber extra* ja *Liber sextus*, jotka lainasivat laajasti roomalaisen oikeuden lähteitä. Neljänneltoista vuosisadalle tultaessa kirkolle oli muodostunut oma *Corpus iuris canonici*.³⁴ Glossaattoreiden roomalaisten lakitekstien pohjalta kehittämää uutta oikeustiedettä alettiin hyödyntää myös kirkon kanonisen oikeuden osalta, joka tosin oikeuden alana vielä 1200-luvulla selvästi erotettiin maallisesta siviilioikeudesta. 1400-luvulle tultaessa ero oli tullut lähes olemattomaksi,

---

1150, New Haven 1988; W. P. Müller, "The Recovery of Justinian's Digest in the Middle Ages", *Bulletin of Medieval Canon Law* 20 (1990) 1-29; E. Cortese, *Il rinascimento giuridico medievale*, Roma 1992.

³² E. Besta, *La expositio ad liber papiensis*, Pisa 1911; R. Somerville, *Pope Urban II, the Collectio Britannica, and the Council of Melfi (1089)*, Oxford 1996.

³³ A. Visconti, *Glosse e glossatori*, Milano 1915; E. Genzmer, "Die iustinianische Kodifikation und die Glossatoren" teoksessa *Atti del Congresso Internazionale di Diritto Romano* 1, Pavia 1934, 345-430; B. Paradisi, *Storia del diritto italiano: Le fonti del diritto nel epoca bolognese*, Napoli 1967; G. Otte, *Dialektik und Jurisprudenz: Untersuchungen zur Methode der Glossatoren*, Frankfurt am Main 1971; P. Weimar, "Die legistische Literatur der Glossatorenzeit" teoksessa H. Coing (Hrsg.), *Handbuch der Quellen und Literatur der neueren europäischen Privatrechtsgeschichte*, München 1973, 129 - 260; B. Paradisi, "Per le composizioni "a mosaico" dei Glossatori Bolognesi" teoksessa *Europäisches Rechtsdenken in Geschichte und Gegenwart*, München 1982, 269-286.

³⁴ P. Fournier - G. Le Bras, *Histoire des collections canoniques en Occident* I, Paris 1931; A. van Hove, *Prolegomena ad Codicem Iuris Canonici*, 2nd ed., Malines 1945; C. Munier, "Droit canonique et Droit romain d'après Gratien et les Décretistes" teoksessa *Mélanges Le Bras* II, Paris 1965, 943-954; A. Vetulani, "Autour du Décret de Gratien", *Apollinaris* 46 (1968) 43-58; J. Gaudemet, "Das römische Recht in Gratians Dekret", *Archiv für Kirchenrecht* 12, 177-191; S. Kuttner, *Gratian and the Schools of Law, 1140-1234*, London 1983; J. Gaudemet, *Les sources du droit de l'Eglise en Occident du IIe au VIIIe siècle*, Paris 1985; J. Gaudemet, *Les sources du droit canonique, VIIIe-XXe siècle*, Paris 1993.

monista opiskelijoista tuli oppineita molemmissa oikeuksissa (*utrumque ius*), ja käytännössä nämä muodostivat Euroopan yhteisen oikeuden, *ius commune*.³⁵

Bolognalla oli suuri merkitys myös roomalaisen oikeuden levittämisessä, sillä tuhannet opiskelijat kaikkialta Euroopasta tulivat opiskelemaan oikeutta ja veivät puolestaan kotimaahansa, kirkollisten ja maallisten johtomiesten palvelukseen, sekä tietämyksensä että tärkeimpiä tekstejä koskevat kopionsa.³⁶ Uuden oikeustieteen opetus ei kuitenkaan rajoittunut Bolognaan, vaan levisi nopeasti muualle Italiaan, mutta kolmannentoista vuosisadan loppuun mennessä yliopistojen myötä laajalti Ranskaan, Espanjaan ja Englantiin.³⁷ Missään yliopisto-opetus ei koskenut paikallista tapaoikeutta, vaan aina seitsemännelletoista vuosisadalle saakka oikeustieteellinen tutkimus ja opetus Euroopan yliopistoissa oli vain ja ainoastaan siviilioikeutta ja kanonista oikeutta. Näin ollen jokainen oikeusoppinut omaksui välttämättä roomalaisen oikeustradition ja roomalaisoikeudellisen ajattelutavan.

Roomalaisen oikeuden periaatteet ilmenevät oikeuskäytännössä esimerkiksi *cognitio*-prosessin periaatteiden omaksumisena ensin kirkon tuomioistuimissa ja kolmannelta toista vuosisadalta alkaen niin sanottu roomalais-kanoninen prosessi omaksuttiin myös maallisissa tuomioistuimissa.³⁸ Roomalainen oikeus ei kuitenkaan ollut sellaisenaan

³⁵ H. Dilcher, *Die Theorie der Leistungsstörungen bei Glossatoren, Kommentatoren und Kanonisten*, Frankfurt am Main 1960; P. Legendre, *La pénétration du droit romain dans le droit canonique classique de Gratien à Innocent IV, 1140-1234*, Paris 1964; P. Legendre, "Le droit romain, modèle et langage. De la signification de l'*utrumque ius*" teoksessa *Études d'histoire du droit canonique dédiées à Gabriel Le Bras II*, Paris 1965, 913-930; B. Tierney, "Medieval Canon Law and Western Constitutionalism", *The Catholic Historical Review*, 1966, 1-17; F. Merzbacher, "Die Pöromie 'Legista sine canonibus parum valet, canonista sine legibus nihil'", *Studia Gratiana* 13 (1967); C. Lefebvre, "La Glose d'Accurse, le Décret et les Décrets: vers le 'ius commune'" teoksessa *Atti del Convegno internazionale di studi Accursiani I*, Bologna 1968, 249-284; O. Casavola, *La recezione del Diritto Civile nel Diritto canonico*, Roma 1969; O. Robleda, "El derecho romano en la Iglesia" teoksessa *Ius Populi Dei*, Roma 1972, 3-52; O. Robleda, "De usu iuris romani in Ecclesia", *Monitor Ecclesiasticus* 100 (1975) 433-442; J. Gaudemet, "L'apport du droit romain aux institutions ecclésiastiques (XIe-XIIIe)" teoksessa *Chiesa, diritto e ordinamento della "societas christiana" nei secoli XI e XII*, Milano 1987, 174-198; F. P. W. Soetermeer, *La proportion entre civilistes et canonistes à l'Université de Bologne vers 1270*, Barcelona 1993.

³⁶ M. Bellomo, *Saggio sull'Università nell'età del diritto romano*, Catania 1979; A. Gouron, *La science du droit dans le midi de la France au Moyen Age*, London 1984; A. García y García, "The Faculties of Law" teoksessa H. De Ridder-Symoens (ed.), *A History of the University in Europe I*, Cambridge 1992, 388-407; P. Stein, "The Vacarian School", *Journal of Legal History* 13 (1992) 23-32.

³⁷ Esim. F. de Zulueta - P. Stein, *The Teaching of Roman Law in England around 1200*, London 1990.

³⁸ A. Steinwenter, "Der Einfluss des römischen Rechts auf den antiken kanonischen Prozess" teoksessa *Atti del congresso internazionale di diritto romano I*, Pavia 1934, 227-241; C. Lefebvre, "Les origines romaines de la procédure sommaire au XIe et au XIIIe siècle", *Ephemerides iuris canonici* 12 (1956) 88-136; J. P. Dawson, *A History of Lay Judges*, Cambridge, Mass. 1960; C. Lefebvre, "Juges et savants en Europe (13e-16e s.)", *Ephemerides iuris canonici* 22 (1966) 76-202; W. Litewski, "Les textes procéduraux du droit de Justinien dans le Décret de Gratien", *Studia Gratiana* 9 (1966) 67-109; L. Fowler-Magerl, *Ordo iudiciorum vel ordo iudiciarius*, Frankfurt 1984.

oikeuslähteenä maallisissa tuomioistuimissa, joissa ratkaisutoiminta perustui ensisijaisesti paikalliseen oikeuskäytäntöön, joka oli kehittynyt toisaalta roomalaisten, toisaalta germaanisten vaikutteiden alaisina. Uuden oikeustieteen myötä roomalaisen oikeuden periaatteita alettiin hyödyntää myös tuomioistuimissa, etenkin kun ilmeni ongelmia joihin paikallisessa oikeuskäytännössä ei ollut ratkaisua. 1300-luvulla roomalaisen oikeuden tutkimus menettikin teoreettista luonnettaan kun glossaattoreja seurannut "kommentaattoreiden" tai "bartolistien" koulukunta Bartoluksen johdolla alkoi etsiä roomalaisesta oikeudesta periaatteita, joita voitiin hyödyntää käytännöllisten oikeudellisten ongelmien ratkaisussa. Näistä prinssiipeistä johdettiin uusia oikeudellisia periaatteita ja normeja, joiden pätevyys perustui roomalaiseen oikeuteen, mutta joita ei todellisuudessa voitu löytää mistään roomalaisista lakiteksteistä.³⁹

1200-luvulla alettiin Euroopassa laatia paikallisen tapaoikeuden kodifikaatioita: Bracton Englannissa vuoden 1230 tienoilla, Frederik II:sen *Liber Augustalis* Sisilian kuningaskunnassa vuodelta 1231, Alfonso "Viisaan" *Siete partidas* Castiljissa ja Leonissa 1200-luvun puolivälissä, Philippe de Beaumanoirin Beauvaisin tapaoikeus vuoden 1280 tienoilta. Kaikki kokoelmat tehtiin siviilioikeutta opiskelleiden oikeusoppineiden toimesta, joten niissä noudatettiin yleensä roomalaisen oikeuden systematiikkaa ja periaatteita.⁴⁰ Näihin aikoihin siviilioikeuden traditio siirtyi ensimmäistä kertaa osana yhteistä kristillistä oppineisuutta myös alueille, jotka antiikin aikana eivät kuuluneet Rooman valtuntaan. Esimerkiksi Ranskassa, Italiassa ja Englannissa teologiaa ja lakia opiskelleesta tanskalaisesta Anders Sunesenista tuli kotimaassaan kuninkaan kansleri, ja lopulta vuodesta 1201 vuoteen 1224 Lundin arkkipiispa. Sunesen kirjoitti latinankielisen version Scanian laeista.⁴¹

Ruotsissa valtiollinen kehitys ja kristinuskon omaksuminen tapahtuivat samanaikaisesti yhdennellätoista vuosisadalla, jolloin myös Ruotsi tuli kristillisen

³⁹ B. Paradisi, "La diffusione europea del pensiero di Bartolo e le esigenze attuali della sua conoscenza" teoksessa *Bartolo da Sassoferrato-Studi e documenti per il VI centenario* I, Milano 397-472; P. Stein, "Bartolus, the Conflict of Laws and the Roman Law" teoksessa *Multum non Multa: Festschrift K. Lipstein*, Heidelberg 1980.

⁴⁰ F. Martincz Marina, *Ensayo historico-critico sobre la legislacion y principales cuerpos legales de los reinos de Leon y Castilla, especialmete sobre elCodigo de las siete partidas de D. Alfonso el Sabio*, 3. ed., Madrid 1845; A. Gaudenzi, "La costituzione di Federico II che interdice lo Studio Bolognese", *Archivio Storico Italiano* 42 (1908); P. Vinogradoff, "The Roman elements in Bracton's treatise", *Yale Law Review* 32 (1923) 751-756; H. Kantorowicz, *Bractonian Problems*, Glasgow 1941; A. Marongiu, "Concezione della sovranità ed assolutismo di Giustiniano e di Federico II" teoksessa *Atti del Convegno Internazionale di Studi Federiciani*, Palermo 1950, 31-46; C. Guido, "Federico II legislatore", *Archivio Storico Pugliese* 4 (1951); E. N. van Kleffens, *Hispanic Law until the End of the Middle Ages*, Edinburgh 1968; J. M. Powel, *The Liber Augustalis or Constitutions of Melfi*, Syracuse, N.Y. 1971; G. Hubrecht, "Commentaire historique et juridique" teoksessa P. De Remi, *Coutumes de Beauvais*, Vol. 3, Paris 1974; C. Güterbrock, *Bracton and his relation to the Roman Law* (engl. transl. B. Coxe), Littleton 1979; E. Gallo - J. Alejandro Garcia - J. M. Garcia Marin, *El derecho historico de los pueblos de España*, 3. ed., Madrid 1982; C. De Leo, *L'amministrazione giudiziaria nelle costituzioni di Federico II di Svevia*, Foggia 1995; H. H. Jakobs, *De similibus ad similia bei Bracton und Azo*, Frankfurt am Main 1996.

⁴¹ R. Bartlett, *The Making of Europe: Conquest, Colonization and Cultural Change 950-1350*, London 1993, 289.

oikeuskulttuurin piiriin. Suomeen tämä yhteys ulottui 1100-luvulta alkaen Ruotsin kuninkaiden, erityisesti kirkollishallinnon, ulottaessa valtapiiriään Länsi-, Lounais- ja Etelä-Suomeen. Varhaisista kanonisen oikeuden vaikutteista todistaa Skänningen kirkolliskokouksen määräys vuodelta 1248, jonka mukaan kaikkien piispojen oli hankittava vuoden sisällä kanonisen oikeuden kokoelmat ja perehdyttävä niihin. 1200-luvun lopulla saatettiin myös Ruotsissa maakuntalakeja kirjalliseen muotoon, ja työssä on nähtävissä kirkollisten oikeusoppineiden jäljiltä avio-, perintö-, prosessi- ja rikosoikeuden alaan liittyen kanonisen roomalaisen oikeuden vaikutusta.⁴²

Yleisvaltakunnallinen lainsäädäntö - Maunu Eerikinpojan maanlaki vuodelta 1347 ja kaupunkilaki vuodelta 1350, sekä Kristofferin maanlaki vuodelta 1442 - heijastavat keskusvallan pyrkimyksiä oikeushallinnon säännönmukaistamiseen. Vaikka kirkon vaikutuksen ohella suomalaisilla oli myös mahdollisuus jo 1300-luvulta alkaen opiskella lakia Euroopan yliopistoissa, esimerkiksi Prahan juristiyliopistossa,⁴³ maallinen oikeuskulttuuri oli Ruotsi-Suomessa 1600-luvulle saakka kansanomaista ja pääasiassa oikeustieteellisesti kouluttamattomien maallikoiden käsissä. Näin ollen roomalaisoikeudelliset vaikutteet olivat suhteellisen vähäisiä ja rajoittuivat ulkomaisten opintojen ohella kirkollishallintoon ja kanonisesta oikeudesta lakien kirjaustyössä omaksuttuihin oikeudellisiin periaatteisiin.

Roomalainen oikeus uuden ajan Euroopassa

Uuden ajan⁴⁴ myötä heräsi yleinen kiinnostus ja ihastus antiikkiin, minkä seurauksena myös Rooma, sen kieli (latina) ja kirjallisuus - otettiin kriittisen humanistisen tutkimuksen itsearvoiseksi kohteeksi. Näin ollen ymmärrettiin antiikin maailman ja sen lähteiden kronologinen konteksti: antiikin kirjallisuus oli syntynyt menneen ajan yhteiskunnassa, eivätkä tekstit välttämättä olleet välittyneet antiikista nykyaikaan alkuperäisessä muodossaan. Latina oli edelleen oppineiden kieli joka nyt haluttiin palauttaa ihanteelliseen klassilliseen asuunsa, samoin antiikin tekstit alistettiin tekstikritiikille, jonka tavoitteena oli alkutekstin todentaminen.

⁴² A. Liljenstrand, *Om kanoniska rättens inflyttande på Sveriges lagstiftning*, Helsingfors 1851; L. M. Bååth, *Bidrag till den kanoniska rättens historia i Sverige*, Stockholm 1905; G. J. V. Erikson, *Den kanoniska rätten och äldre Västgötalagens kyrkobalk*, Lund 1967.

⁴³ Å. Sälström, *Bologna och Norden intill Avignon-påvedömet's tid*, Lund 1957; S. Heininen, "Sammanfattning" ja S. Heininen - J. Nuorteva, "Finland" teoksessa *Ur Nordisk kulturhistoria: Universitetsbesöken i utlandet före 1660*, Jyväskylä 1981, 67-118; 209-216; S. Heininen, "Suomalaisten opinkäynti keskiajan Pariisissa" teoksessa J. Nuorteva (toim.), *Collegium scientiae. Suomen oppihistorian kehityslinjoja keskiajalta Turun akatemian alkuaikoihin*, saarijärvi 1983, 67-97; J. Nuorteva, *Suomalaisten opinkäynti ennen Turun akatemian perustamista 1640*, Helsinki 1997. Kiitän dos. K. Krötziä mahdollisuudesta tutustua hänen valmisteilla olevaan suomalaisten opintoja saksalaisissa yliopistoissa 14. ja 15. vuosisadalla käsittelevään artikkeliansa, jossa hän tuo esiin mm. Prahan juristiyliopiston merkityksen.

⁴⁴ *Le droit romain et sa réception en Europe*, Varsova 1978; A. Watson, *The Making of the Civil Law*, Cambridge, Mass. 1981; H. Coing, *Europäisches Privatrecht, 1500-1800*, München 1985.

Roomalaiset oikeuslähteet olivat poikkeuksellisen sekavassa tilassa, sillä Justinianuksen kodifikaation teksteihin oli keskiajalla lisätty Accursiuksen kokoamat glossat ja bartolistien kommentit. Tämän lisäksi havaittiin että edes *Corpus Iuris Civilis* ei välittänyt klassisen kauden roomalaisten juristien tekstejä alkuperäisessä muodossaan, vaan Justinianuksen komissio oli laatinut niihin muutoksia. 1500-luvulla humanistit eivät ainoastaan laatineet ensimmäisiä tekstikriittisiä editioita Justinianuksen kodifikaatiosta, vaan Jacques Cujas'n (Cuiacius) johdolla he aloittivat interpolaatio-tutkimuksen, jonka tavoitteena oli paljastaa roomalainen juridinen kirjallisuus alkuperäisessä muodossaan. Näin ollen oikeustieteessä erotettiin toisistaan antiikin roomalaisen oikeuden historiallinen tutkimus ja roomalaiseen oikeuteen perustuvan siviilioikeuden tutkimus.⁴⁵

1500- ja 1600-luvuilla oikeustieteen kehityksen kannalta ratkaisevaksi tuli humanistien vaatimus että myös oikeus oli muiden tieteenalojen tapaan esitettävä loogisesti ja systemaattisesti.⁴⁶ Kun ymmärrettiin roomalaisen oikeuden suhde antiikin yhteiskuntaan, ei sitä enää voitu kritiikittä pitää modernin yhteiskunnan oikeuslähteenä, jollaisena - hahmottuvan kansallisen identiteetin myötävaikutuksesta - nähtiin "oma" alueellinen oikeuskäytäntö. Kriittisestä suhtautumisesta oli myös seurauksena ajatus että oikeuden tuli perustua loogisiin argumentteihin, joiden Ciceroa seuraten katsottiin johtuvan luonnolliseen järkeen perustuvasta oikeuskäsityksestä, joka loi universaalien perustan sivistyskansojen oikeudelle.⁴⁷ Vaikka humanistit, erityisesti Francois Hotman, eivät yleensä pitäneet Justinianuksen *Corpus Iuris Civilis*ä sopivana oikeuslähteenä, tarjosi teknisesti korkeatasoinen roomalainen oikeus ihanteellisen oikeusteoreettisen mallin, joka toimi esikuvana oman oikeuden ja bartolistien siviilioikeuden tieteellistämisessä, ollen myös runsas luonnonoikeudellisten periaatteiden lähde.

Uuden ajan myötä korostui tarve paikallista tapaoikeutta teknisesti kehittyneemmille oikeudellisille periaatteille ja ratkaisuille, joita oikeustieteen piirissä tarjosi pääasiassa roomalaisen oikeus alkuperäisessä muodossaan tai luonnonoikeudeksi tulkittuna. Oikeusteoria ei kuitenkaan siirtynyt välittömästi oikeuskäytäntöön, sillä oikeushallinnon toimihenkilöt, jotka yleensä omasivat vähän jos lainkaan oikeustieteellistä saatikka teoreettista koulutusta, noudattivat mieluummin tuttua bartolistien siviilioikeutta kuin oikeusoppineiden teorioita. Näin ollen oikeusnormiston osalta omaksuttiin yleisesti roomalaisperäistä *ius commune*ä sikäli kuin paikallinen oikeuskäytäntö vaati täydennystä. Oikeusteorian laajemmalle omaksumiselle oikeuskäytäntöön oli kuitenkin avautumassa

⁴⁵ M. Berriat-Saint-Prix, *Histoire du droit romain suivie de l'histoire de Cujas*, Nève 1821; E. Spangenberg, *Jacob Cujas und seine Zeitgenossen*, Leipzig 1822; Albertario, "I Tribonianismi avvertiti dal Cuiacio", *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte* 31 (1910) 158-175; P. Ferreti, "Cujacio, Revardo, J. Gotofredo, Noodt e C. Th. 9,14,1: Attualità di un dibattito", *Annali dell'Università di Ferrara* 8 (1994) 249-262.

⁴⁶ G. Kisch, *Humanismus und Jurisprudenz*, Basel 1954; D. Maffei, *Gli inizi dell'umanesimo giuridico*, Milano 1956; D. R. Kelley, *Foundations of Modern Historical Scholarship: Language, Law and History in the French Renaissance*, New York 1970; P. Stein, "Legal humanism and legal science", *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis* 54 (1986) 297-306.

⁴⁷ G. Nocera, *Ius naturale nell'esperienza giuridica romana*, Milano 1962; P. Stein, *Legal Evolution: the story of an idea*, Cambridge 1980; R. M. Pizzorni, *Il diritto naturale dalle origini a S. Tommaso d'Aquino: saggio storico-critico*, 2. ed., Roma 1985; J. Hervada, *Historia de la ciencia del Derecho Natural*, 2. ed., Pamplona 1987; H. J. Johnson (ed.), *The Medieval Tradition of Natural Law*, Kalamazoo, Mich. 1987.

kaksi tietä: oikeusprosessin säännönmukaistamisen sekä oikeusoppineen tuomari ja asianajajakunnan myötä syntyvä tuomioistuinkäytäntö, ja oikeusnormiston uudistaminen yhtenäisellä valtakunnallisella hallitsijan säätämällä lailla.

Suurin muutos tapahtui Saksassa, joka oli tähän saakka säilyttänyt oman tapaoikeutensa lähes täysin roomalaisen oikeuden ja *ius communen* ulottumattomissa.⁴⁸ 1500-luvun lopulta alkaen omaksuttiin roomalais-kanoninen prosessi, minkä myötä yleistynyt oppinut oikeudellinen argumentaatio, ja lopulta Kaarle V:n määräys, pakottivat perinteiset paikallisten maallikkojen johtamat "Schöffren" tuomioistuimet pyytämään apua yliopistojen oikeustieteen professoreilta. Tätä kautta oikeuskäytäntöön välittyi nopeasti *ius communea*, joka roomalaisperäisenä roomalaistui nyt edelleen kriittisen oikeustieteellisen systematisoinnin vaikutuksesta. 1600-luvusta puhutaankin erityisen voimakkaan roomalaisen oikeuden reseption kautena entisen Rooman valtakunnan ulkopuolisilla alueilla.

1600-luvulla yhdistyneen Hollannin yliopistot johtivat eurooppalaisen oikeustieteen kehitystä yhdistäen humanistisen oikeustieteen, bartolistien siviilioikeuden ja luonnonoikeudelliset periaatteet.⁴⁹ Tärkeä luonnonoikeudellisen ajattelun kehittäjä oli vuonna 1625 *De iure belli ac pacis* -teoksen julkaissut Ruotsin suurlähettiläänäkin toiminut Hugo Grotius, jonka mukaan luonnonoikeuden säännöt voitiin selvittää sekä loogisella päättelyllä että tutkimalla sääntöjä jotka olivat sivistyskansoille yhteisiä. Käytännössä Justinianuksen *Corpus Iuris Civilis* oli tällaisten sääntöjen yhteinen lähde ja heti 1600-luvun puolivälin jälkeen ilmestyi lukuisia kansallisen oikeuden roomalaisoikeudellisia esityksiä: *Rooms-Hollandts Reght, Iurisprudentia Romano-Germanica forensis, Ius novissimum Romano-Germanicum*, ja erityisesti englantilaisen Arthur Duckin *De usu et autoritate iuris civilis Romanorum in dominiis principum Christianorum*.⁵⁰

1600-luvun lopulla luonnonoikeus liitettiin kristillisiin periaatteisiin ja 1700-luvulle tultaessa saksalaiset luonnonoikeuden tutkijat, erityisesti Christian Thomasius, korostivat puhtaan loogisen päättelyn merkitystä ja vastustivat, kuten Hotman yli sata vuotta

---

⁴⁸ K. A. Schimdt, *Die Reception des römischen Rechts in Deutschland*, Rostock 1868; G. von Below, *Die Ursachen der Rezeption des römischen Rechts in Deutschland*, München 1905; M. G. Cornil, "Quelques considérations sur la réception du droit romain en Allemagne", *Bulletins de la Classe des Lettres et des Sciences Politiques* (1919) 633-654; H. Coing, *Die Rezeption des römischen rechts in Frankfurt am Main*, Frankfurt am Main 1939; W. Kunkel, "The Reception of Roman Law in Germany: An Interpretation" teoksessa G. Strauss (ed.), *Pre-Reformation Germany*, London 1972; P. Bender, *Die Rezeption des römischen Rechts im Urteil der Deutschen Rechtswissenschaft*, Frankfurt 1979; G. Strauss, *Law, Resistance and the State: The Opposition to Roman Law in Reformation Germany*, Princeton 1986.

⁴⁹ R. Feenstra - C. J. D. Waal (ed.), *Seventeenth-century Leiden Law Professors*, Amsterdam 1975; G. C. J. J. van den Bergh, *The Life and Work of Gerard Noodt (1647-1725): Dutch Legal Scholarship between Humanism and Enlightenment*, Oxford 1988; R. Feenstra - R. Zimmermann (Hrsg.), *Das römische-hollandische Recht: Fortschritte des Civilrechts im 17. und 18. Jahrhundert*, Berlin 1992.

⁵⁰ N. Horn, "Römisches Recht als gemeineuropäisches Recht bei Arthur Duck" teoksessa W. WILHELM (Hrsg.), *Studien zur europäischen Rechtsgeschichte*, Frankfurt 1972; G. Wesener, *Einflüsse und Geltung des römisch-gemeinen Recht in den altösterreichischen Ländern in der Neuzeit (16 bis 18 Jahrhundert)*, Vienna 1989.

aikaisemmin, roomalaisen oikeuden uutta auktoriteettiasemaa pitäen sen käyttökelpoisuutta modernissa yhteiskunnassa vähäisenä.⁵¹ Montesquieun kuuluisa *De l'esprit des lois* vuodelta 1748 korosti lain sidonnaisuutta yhteiskunnallisiin oloihin, joten siinä missä roomalainen oikeus edusti antiikkisen yhteiskunnan ja aristokratian maanomistuksellisia etuoikeuksia ylläpitävän vallitsevan yhteiskunnan oloja, luonnonoikeuden looginen teoria pyrki tarjoamaan ajan henkeä vastaavalle oikeudelle ainoan universaalien ja uudistuksellisen perustan.⁵²

Hallitsijoille yksiselitteinen kodifikaatio ja yhteinen laki, jotka myös rajoittivat tuomioistuinten itsenäisyyttä ja paransivat kaupan edellytyksiä, tarjosivat keinon toisaalta vakiinnuttaa valta ja keskittää oikeushallinto, toisaalta purkaa sosiaalista epävakaisuutta aiheuttavat aatelin etuoikeudet. Ruotsin valtakunnan laki vuodelta 1734 oli edellä aikaansa, sillä muualla Euroopassa kodifikaatio-prosessi ajoittuu 1700-luvun lopulta 1800-luvulle. Tärkein oli vuonna 1804 valmistunut Ranskan Code Civil, joka tarjosi esikuvan Hollannin, Belgian, Italian ja Espanjan vastaaville laeille. Code Civil nojautui vahvasti Robert Joseph Pothierin roomalaista oikeutta ja ranskalaista oikeuskäytäntöä koskeviin systemaattisiin tutkimuksiin, ja sisältää runsaasti roomalaisperäistä oikeutta, mutta myös tapaoikeudellisia elementtejä.⁵³

Erityisen kiistanalaiseksi kodifikaatio-prosessi muodostui Saksassa, jonka alueella oli jo 1800-luvun alkupuolelle tultaessa laadittu erinäisiä koodoja, joissa oli vaihtelevasti

⁵¹ W. Wiebking, *Recht, Reich und Kirche in der Lehre des Christian Thomasius*, 1973; A. Villani, *Christian Thomasius: illuminista e pietista*, 1997.

⁵² O. von Gierke, *Johannes Althusius und die Entwicklung der naturrechtlichen Staatstheorien*, Aalen 1958; B. Schüller, *Die Herrschaft Christi und das weltliche Recht: die christologische Rechtsbegründung in der neueren protestantischen Theologie*, Roma 1963; G. Morelli, *Il diritto naturale nelle costituzioni moderne. Dalla "dottrina pura del diritto" al "sistema dell'ordinamento democratico positivo"*, Milano 1974; K. Saastamoinen, *The Morality of Fallen Man: Samuel Pufendorf on Natural Law*, Helsinki 1995; R. Voppel, *Der Einfluss des Naturrechts auf den Usus modernus: Eine Untersuchung anhand der Literatur zum geltenden Recht im 17. und 18. Jahrhundert*, 1996; P. L. Landolt, *"Naturalis obligatio" and Bare Social Duty*, 2000.

⁵³ A. Biret, *Applicazioni delle Instituta di Giustiniano e de' cinquanta libri del Digesto al Codice Civile*, 4 vol., 1825; O. Taglioni, *Codice civile francese: ove mercè del confronto colle leggi romane*, Siena 1829; E. M' Roe, *De l'établissement des servitudes réelles par la fait de l'homme en droit romain, dans l'ancienne jurisprudence & d'après le Code Civil*, 1874; R. Cuénot, *Des droits de légitime et de réserve dans le droit romain; l'ancien droit français écrit et coutumier: le droit intermédiaire et le code civil*, 1877; A. Trézel, *Des restrictions apportées dans l'intérêt de la famille à la liberté de disposer de ses biens à titre gratuit en droit romain et en droit française (Art. 913 à 920 Code Civil)*, 1878; A. Médecin, *Etude historique sur la condition des enfants nés hors mariage à Rome et dans l'ancien droit français et sur la condition des enfants naturels reconnus d'après le code civil*, 1879; J. Ferran, *Du divorce en droit romain et dans l'ancien droit: De la séparation de corps suivant le code civil*, 1881; C. Mortet, *Étude sur la nullité des contrats dans le droit romain, l'ancien droit français et le Code Civil*, 1891; S. Di Marzo, *Le basi romanistiche del Codice Civile*, Torino 1950; B. Biondi, "Le basi romanistiche del Codice Civile", *Foro Civile* 4 (1951) 209-223; A.-J. Arnaud, *Les origines doctrinales de Code Civil français*, Pichon 1969; E. Nardi, *Codice civile e diritto romano: Gli articoli del vigente codice civile nei loro precedenti romanistici*, Milano 1997.

painotettu *ius commune* tai luonnonoikeutta.⁵⁴ Nyt syntyi Thibaut'n ajama ajatus yhteisestä saksalaisesta siviilikoodista. Hankkeen päävastustajaksi nousi Friedrich Karl von Savigny, joka Gibbonin hengessä rooman klassisen kauden juristioikeutta ihannoiden vaati että oikeus saattoi kehittyä heijastaen yhteiskunnan henkeä vain juristikunnan toteuttaman uudistavan tulkinnan seurauksena - ei universaalien rationaalisen luonnonoikeusteorian toimeenpanevalla lainsäätäjän auktoriteetilla.⁵⁵

Savignyn perustama "Saksan historiallinen koulu" korosti historiallisen tradition merkitystä ja roomalaisen oikeuden ylikansallista pätevyyttä, tosin suuntaus jakautui pian romanisteihin ja germanisteihin, joista jälkimmäiset pitivät *ius commune* vieraana oikeutena ja korostivat nationalismiin hengessä germaanisen tapaoikeuden merkitystä. Romanistit puolestaan pyrkivät Savignyn johdolla löytämään klassisen roomalaisen oikeuden alkuperäiset periaatteet ja teoreettisen rakenteen, jotka loivat niin sanotun pandekti(=Digesta)oikeustieteen perustan. Pyrkimys oli käyttää roomalaisen oikeuden tieteellisesti määritettyjä käsitteitä ja periaatteita ajankohtaisten ongelmien ratkaisemiseksi, mikä huipentui Savignyn teoksessa *System des heutigen römischen Rechts* vuosilta 1840-1849.⁵⁶

Ajankohtaisen käyttökelpoisuuden osoittaminen oli mahdollista ainoastaan tulkitsemalla roomalainen oikeus porvarillisen yhteiskunnan materialistista arvomaailmaa vastaavaksi. Kun kauppaoikeus kodifioitiin ranskalaisen mallin mukaisesti, käytännössä romanistit ottivat tavoitteekseen luoda perustan roomalaisperäiselle siviilikoodille. Rudolf von Jheringin *Der Geist des römischen Rechts* vuodelta 1852 ja erityisesti Bernhard Windscheidin *Pandektenrecht* vuodelta 1862-1870 vaikuttivat keskeisesti vuonna 1900 julkaistuuun Saksan siviilikoodiin, joka sisältää runsaasti roomalaisperäistä normistoa. Vaikka monissa maissa siviilikoodit noudattivat pääasiassa ranskalaista mallia, saksalainen oikeustiede nousi Euroopassa vallitsevaan asemaan ja vaikutti tätä kautta lakien tulkintaan.⁵⁷

⁵⁴ H. Weber, *Gustav Hugo vom Naturrecht zur historischen Schule: Ein Beitrag zur Geschichte der deutschen Rechtswissenschaft*, Göttingen 1935; G. AMBROSETTI, *Diritto naturale cristiano: profili di metodo, di storia e di teoria*, 2. cd., Milano 1985; K. LUIG, *Römischen Recht, Naturrecht, nationales Recht*, Keip 1998.

⁵⁵ F. Wieacker, *Friedrich Carl von Savigny*, Weimar 1955; D. Strauch, *Recht, Gesetz und Staat bei Friedrich Carl von Savigny*, Bonn 1960; H. von Hattenhauer, *Thibaut und Savigny: Ihre programmatischen Schriften, mit einer Einführung*, München 1973; J. Rückert, *Idealismus, Jurisprudenz und Politik bei Friedrich Carl von Savigny*, Edelsbach 1984; J. Q. Whitman, *The Legacy of Roman law in the German Romantic Era*, Princeton.

⁵⁶ H. U. Kantorowicz, "Savigny and the historical school of law", *The Law Quarterly Review* 326-343; A. Manigk, "Savigny und die Kritik der Rezeption", *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte* 61 (1941) 187-229; G. Marini, *Savigny e il metodo della scienza giuridica*, Milano 1966; G. Pugliese, "I pandettisti fra tradizione romanistica e moderna scienza del diritto", *Rivista Italiana per le Scienze Giuridiche* 17 (1974) 89-132; F. Sturm, "Savigny und das internationale Privatrecht seiner Zeit", *Ius Commune* 8 (1979) 92-109; M. Brutti, "Storiografia e critica del sistema pandettistico", *Quaderni Fiorentini* 8 (1980) 317-360; E. Polay, *Ursprung, Entwicklung und Untergang der Pandektistik*, Szeged 1981; M. Avenarius, *Savigny's Lehre vom intertemporalen Privatrecht*, Göttingen 1993.

⁵⁷ K. Bauer, *Ersitzung und Bereicherung im Klassischen römischen Recht u. die Ersitzung im BGB*, Berlin 1987; O. Behrends, *Jherings Rechtsdenken: Theorie und Pragmatik im Dienste*

Kansallisten lakikoodien jälkeen roomalainen oikeus menetti asemansa oikeuslähteenä, tosin kodifioimattoman lain maissa voidaan edelleen satunnaisesti viitata myös roomalaisen oikeuden lähteisiin. Tämän seurauksena roomalainen oikeus on muuttunut luonteeltaan historialliseksi oppiaineksi, jolla katsotaan yleensä olevan enemmän sivistävää kuin käytännöllistä arvoa. Samalla roomalaisen oikeuden tutkimus on vähentynyt Euroopan yliopistojen oikeustieteellisissä tiedekunnissa, ehkä Italiaa lukuunottamatta, tosin samalla roomalaisesta oikeudesta on muiden yhteiskunnallisten instituutioiden ohella tullut yhä enenevässä määrin myös antiikin historian tutkijoiden tutkimuskohde. Roomalainen oikeus on tosin jälleen nostettu esiin jo mainitussa keskustelussa Euroopan oikeudellisesta yhdyntymisestä.⁵⁸

Roomalaisen oikeuden pohjoinen ulottuvuus

1400- ja 1500-luvuilla Ruotsi-Suomen oikeushallinto perustui edelleen maanlakeihin ja kaupunkilakeihin ja oli käytännötasolla edelleen tavanomaista ja oikeustieteellistä koulutusta omaamattomien henkilöiden käsissä. Tällä kaudella Suomikin liittyi yhä voimakkaammin Paavilliseen oikeuden keskushallintoon, sillä myös Suomesta lähetettiin kanonisen oikeuden sääntelyn piiriin kuuluvia, erityisesti avioliiton laillistamista koskevia, oikeustapauksia Rota Romanaan, paavillisen penitentiariaatin ratkaistavaksi.⁵⁹ Kirkollinen oikeushallinto menetti kuitenkin ratkaisevasti merkitystään 1523 tapahtuneen uskonpuhdistuksen jälkeen. Kustaa Vaasan aikana (1523-1560) maallinen valta vakiintui kuninkaalle, kirkosta tuli tässä suhteessa hengellinen taustavaikuttaja.

Ruotsin uskonpuhdistajan Olaus Petrin mukaan Mooseksen laki oli paikallista oikeutta tärkeämpi oikeuslähde myös maallisissa tuomioistuimissa, mutta ratkaisu voitiin tarvittaessa perustaa roomalaiseen "keisarin" oikeuteen.⁶⁰ Oikeushallinnon keskittymistä edisti keskeisesti Kustaa Vaasan itselleen varaamat valtuudet nimittää ja erottaa tuomareita. Samanlaisia pyrkimyksiä tunnetaan jo 1300-luvun lakeja säätäneiltä kuninkailta, joiden osalta teoreettisena perusteena on nähty Rooman keisariaikaisen *cognitio*-prosessin, tai roomalais-katolisen prosessin, periaatteet.⁶¹ Kustaa Vaasan valtakaudelta ovat myös peräisin samaisen Olaus Petrin 1530-luvulla laatimat yleiset tuomarinohjeet, jotka sisältävät paljon roomalaisperäisiä aineksia, ja jotka tänäkin päivänä löytyvät painettuina Suomen lain alkusivuilta.

---

evolutionärer Rechtsethik, Göttingen 1996; O. Bchrends - W. Scilert (Hrsg.), *Der Kodifikationsgedanke und das Modell des Bürgerlichen Gesetzbuches (BGB)*, Göttingen 2000.

⁵⁸ A. Momigliano, "The Consequences of New Trends in the History of Ancient Law", *Rivista Storica Italiana* 76 (1964) 133-149; G. Crifò, "Pandettisti e storicisti nel diritto romano oggi", *Diritto romano attuale: storia, metodo, cultura nella scienza giuridica* 1 (1999) 1-28; B. Frier, "Roman Law's descent into history", *Journal of Roman Archaeology* 13 (2000) 446-448.

⁵⁹ K. Salonen, *The Penitentiary as a Well of Grace in the Late Middle Ages. The Example of the Province of Uppsala 1448-1527*, Helsinki 2001.

⁶⁰ G. Schmidt, *Die Richterregeln des Olavus Petri*, ; R. Josefson, *Guds och Sveriges lag*, Uppsala 1950.

⁶¹ Y. Blomstedt, *Laamannin- ja kihlakunnantuomarinvirkojen läänittäminen ja hoito Suomessa 1500- ja 1600-luvuilla*, Helsinki 1958.

1600-luku ja suurvalta asema asettivat Ruotsi-Suomen voimakkaammin eurooppalaiseen kontekstiin. Oikeushallinto muuttui ammattimaisemmaksi ja oppineemmaksi, tähän vaikuttivat olennaisesti hovioikeuksien perustaminen - Turkuun vuonna 1623 - ja oikeustieteen opetuksen aloittaminen vuonna 1640 perustetussa Turun Akatemiassa, toki tätä ennen oli lakia voitu opiskella Uppsalassa ja yhä enenevässä määrin ulkomaisissa yliopistoissa.⁶² Näin suomalainenkin oikeuskulttuuri joutui eurooppalaisen oikeustieteen välittömään vaikutuspiiriin, mikä ilmeni sekä oikeusteorian että -käytännön tasolla.

Vanhoiden lakien instituutiot, Ruotsissa kuten muuallakin Euroopassa, koettiin nyt monilta osin vanhentuneiksi tai puutteellisiksi. Suurvallan oikeuden ja sen tulkinnan haluttiin nähdä noudattavan sivistyskansoille yhteisiä luonnollisia periaatteita, joita edustivat erityisesti roomalainen oikeus, yleiseurooppalainen *ius commune* ja oppinut oikeustiede. Näin ollen voidaan ennen 1600-luvun loppua puhua myös Ruotsin osalta roomalaisen oikeuden reseptiosta, jonka seurauksena oikeudellinen terminologia latinalaistui, ruotsalaiset instituutiot identifioitiin roomalaisten kanssa, omaksuttiin sekä laajoja että yksittäisiä roomalaisoikeudellisia periaatteita ja lainattiin suorastaan roomalaisia sääntöjä. Toisin sanoen omaksuttiin roomalaisoikeudellinen oikeustieteellinen ajattelutapa.⁶³

Turun akatemian professuuria 1640-luvulta alkaen hoitaneen Mikael Wexoniuksen teokset *Manuductio ad studium iuris sveco-romani* ja *Brevis eisagoge ad studium sveco-romani cum collatione utrisque* ja hänen oppilaansa Jacob Chronanderin *Fasciculus iuridicus, praecipua digestorum contenta...cum collatione iuris svecani*, liittyvät läheisesti ajan eurooppalaiseen oikeusajatteluun, ja osoittavat sen mitä eurooppalaisen yliopistollisen koulutuksen saaneilta oikeusoppineilta odotettiin. Turun akatemiaa varten vuonna 1655 annettujen Brahen konstitutioiden mukaan *Corpus Iuris Civilis* muodosti keskeisen oppiaineksen, jonka valossa ruotsalaista oikeutta oli tarkasteltava. Hannu Tapani Klamin mukaan kysymys oli "universaaliseksi ymmärretyn oikeuskokemuksen hyväksikäytöstä oman oikeuden ongelmien ratkaisemisessa".⁶⁴

Suhtautuminen roomalaiseen oikeuteen oli 1600-luvun alussa erittäin myönteistä - myös kuningatar Kristiina vahvisti roomalaisen oikeuden aseman valtakunnan toissijaisena oikeuslähteenä. Vuosisadan loppua kohti Ruotsi-Suomessakin yleistyi luonnonoikeuden kriittinen suuntaus, joka kielsi roomalaisen oikeuden auktoriteettiaseman oikeuslähteenä vaatiessaan oikeussäännösten tuli muodostaa

⁶² Y. Blomstedt, "From Elected Magnates to State-appointed Professionals", *Scandinavian Studies in Law* (1969) 11-57; Y. Blomstedt (toim.), *Turun hovioikeus 1623*, Porvoo 1973.

⁶³ S. Jägerskiöld, *Studier rörande receptionen av främmande rätt i Sverige under den yngre landslagens tid*, Lund 1963; S. Jägerskiöld, *Handelsbalkens utländska källor*, Lund 1967; S. Jägerskiöld, "Roman Influence on Swedish Case Law in the 17th Century", *Scandinavian Studies in Law* (1967); O. Brusiin, "Rechtsvergleichung in Finnland im 17. Jahrhundert" teoksessa *Festschrift M. Rheinsteins*, Tübingen 1969.

⁶⁴ A. Liljenstrand, *Juridikens studium vid Åbo Universitet*, Helsingfors 1890; Y. Blomstedt, "Oikeustieteen tohtoreista ja tohtorinväitöskirjoista", *Lakimies* (1964); O. Brusiin, "Prosessiteoriaa 1600-luvun Turussa", *Lakimies* (1965) 1-9; O. Brusiin, *Wexonius-Studien. I: Grundsätzliches zur Rechtswissenschaft; II: Fasciculus iuridicus*, Turku 1968, 1971; O. Brusiin, "Legal Philosophy in 17th Century Finland: Some Reflections", *Scandinavian Studies in Law* (1974) 14-25.

luonnolliseen järkeen perustuva looginen ja argumentoitu kokonaisuus - jo Kaarle XI tähdensi että oli käytettävä ensisijaisesti Jumalan lakia ja omaa lakia.⁶⁵ Ruotsissa johtava kriitikko oli Lundin yliopiston ruotsalaisen ja roomalaisen oikeuden professori David Nehrman (1695-1769), jonka argumentit roomalaisen oikeuden antiikkisesta alkuperästä ja vähäisestä käyttökelpoisuudesta ajankohtaisessa oikeuskäytännössä näyttävät toistaneen hänen opettajansa saksalaisen Christian Thomasiuksen ja viimekädessä ranskalaisen humanistikriitikon Francois Hotmanin näkemyksiä.

Euroopassa roomalaisen oikeuden kritiikki liittyi läheisesti tarpeeseen rajoittaa aatelin erityisesti maanomistuksellisia etuoikeuksia, mikä puolestaan oli osa hallitsijoiden pyrkimystä lujittaa valtaansa valtakunnallisilla lainuudistuksilla. Näin tapahtui myös Ruotsissa - kuten Heikki Ylikangas on osoittanut - missä Kaarle XI asetti jo 1686 lakikomission laatimaan yhtenäistä lakikodifikaatiota, joka asetettiin voimaan 1734. Teoreettisena mallina luonnonoikeus syrjäytti roomalaisen oikeuden. Vuoden 1734 laki sisälsi päällisin puolin ruotsalaista oikeutta ja oikeuskäytäntöä, mutta monesti näiden taakse kuitenkin kätkeytyi roomalaisperäisiä oppeja. Kyseinen laki oli myös teknisesti sopusoinnussa roomalaisperäisen eurooppalaisen oikeustieteen kanssa, ja Klami huomauttaakin että se “edellytti oikeusteoriaa täydentäjäkseen”.⁶⁶

Nyt kuitenkin alettiin nojata pääasiassa omaan lakiin, johon liittyvät roomalaiset juuret katosivat välittömästi näköpiiristä. 1700-luvun lopulla Mathias Calonius kuvaa siviilioikeuden luennoissaan tilannetta siten, että roomalainen oikeus, “vaikka se nykyaikaisessa käytännössä onkin vähemmän tarpeellinen, missä suhteessa sitä on oppineiden taholta arvosteltu eri tavoin ja joskus nurjamielisemmin kuin olisi ollut paikallaan, on kumminkin lainsäädäntöä koskevan oikeuden mitä runsain aarteisto. Voidaanpa sanoa Ruotsin oikeudessa olevan sangen paljon siitä lainattua”.⁶⁷

1800-luvulla Suomen siirryttyä Venäjän alaisuuteen myös Suomen oikeuskehitys erkani Ruotsista, tosin Aleksanteri I salli Suomen säilyttää omat Ruotsin vallan aikaiset lakinsa ja oikeutensa. Irtaantuminen Ruotsin yhteydestä ei kuitenkaan merkinnyt irtaantumista roomalaisen oikeuden vaikutepiiristä, sillä nyt Venäjällä omaksuttiin eurooppalaisen oikeustieteen vaikutteita ja ihannoitiin roomalaista oikeutta. Mihail Speranski toteutti Venäjällä pandektioikeustieteen systematiikkaa ja Ranskan Code Civileä noudattavaa kodifikaatiota ja vuonna 1828 perustettiin Suomeenkin roomalaisen ja venäläisen lainopin professuuri. Samalla eurooppalainen kodifikaatio-suuntaus tuli ajankohtaiseksi myös Suomessa, mihin liittyi suomalaisten taholta vastarintaa osakseen saanut pyrkimys venäläistää suomalaista oikeutta - tähän tähtäsi myös jo mainitun

⁶⁵ O. Brusiin, “Müssige Fragen der Naturrechtsphilosophie” teoksessa *Festschrift F. Castberg*, 1963.

⁶⁶ H. Ylikangas, *Suomalaisen Sven Leijonmarckin osuus vuoden 1734 lain naimiskaaren laadinnassa*, Helsinki 1967; H. T. Klami, “Vuoden 1734 lain ideologista taustaa”, *Tidskrift utg. av Juridiska föreningen i Finland* (1968); H. Ylikangas, “Receptionen av romersk rätt i Sverige”, *Historisk Tidskrift för Finland* 60 (1975) 239-252. Ks. myös S. Jägerskiöld, *Utländsk juridisk litteratur i svenska juristbibliotek från tiden före år 1734*, Uppsala 1966.

⁶⁷ M. Calonius, *Praelectiones iurisprudentiae civilis*, W. Chydenius - V. Nordström (toim.), Helsingfors 1908, suom. E. Linkomies, *Siviilioikeuden luennot*, Helsinki 1948, uusintapainos 1998.

professuurin perustaminen. Vastustajat halusivat pitää kiinni omaksi koetusta Ruotsin vallan aikaisesta oikeusperinteestä ja kodifikaatioajatus jouduttiin hautaamaan.⁶⁸

Vaikka roomalais-venäläisen oikeuden välittyminen kilpistyi vastarintaan, ja jäi Venäjälläkin lyhytaikaiseksi, omaksuttiin roomalaisen oikeuden periaatteita saksalaisesta oikeustieteestä.⁶⁹ Saksan historiallisen koulun kansallista suuntausta mukailien hyväksyttiin käsitys ruotsalais-suomalaisen oikeuden omaperäisestä kehityksestä, mikä ei kuitenkaan ollut ristiriidassa sen kanssa, että roomalaisperäisiä oppeja omaksuttiin aikansa johtavasta pandektioikeustieteen yleisestä yksityisoikeuden teoriasta, jonka perustana olivat *Corpus Iuris Civilis* ja *ius commune*. 1800-luvun puolivälin jälkeinen saksalaisen oikeustieteen merkitys käy ilmi Pia Letto-Vanamon arviosta: "Saksalaiset siviilioikeuden yleiset opit omaksuttiin sellaisenaan sekä rakenteeltaan että usein sisällöltään, ja yleisten oppien mukana omaksuttiin koko saksalainen siviilioikeuden järjestelmä. Saksalaista vaikutusta ei sitä paitsi havaita vain yksityisoikeuden alalla. Liioittelematta voidaan sanoa, että modernin pohjoismaisen rikos-, prosessi- tai hallinto-oikeustieteen syntyä ja kehitystä on mahdotonta ajatella ilman saksalaista oikeustiedettä".⁷⁰

1900-luvun edetessä ei itsenäisessä Suomessa, kuten ei pääosin muuallakaan Euroopassa, ole ole koettu tarvetta tukeutua roomalaiseen oikeuteen sen paremmin oikeuslähteenä kuin teoreettisena mallinakaan - siitäkin huolimatta että siviilioikeus on säilyttänyt runsaasti roomalaisia piirteitään. Tämä johtuu paljolti siitäkin että oikeudellinen säätelyn tarve modernissa yhteiskunnassa on lisääntynyt ja ulottunut oikeusvaltiossa alueille - esimerkiksi yritystoiminta, työsuhteen, sosiaaliturva, vakuutus, viestintä, liikenne, opetus- ja sivistystoimi - joiden osalta normisto roomalaisessa oikeudessa oli vähäistä tai olematonta. Samalla roomalaisen oikeuden tutkimus on vähentynyt ja siirtynyt myös Suomessa historiatieteiden, oikeushistorian ja antiikin historian, piiriin.

Kuten Jukka Kekkonen toteaa: "...oikeuskulttuuri voidaankin nähdä eräänlaisena monikerroksisena mosaikkina, joka on pala palalta ja kerros kerrokselta rakentunut (samalla kun eräitä sen osia on murentunut pois) vuosisatojen kuluessa. Tarkasteltiimpa minkä aikakauden oikeutta tahansa pätee sama säännönmukaisuus: oikeudessa on aina eri ikäisiä aineksia ja elementtejä, vanhaa ja uutta".⁷¹ Eurooppalainen oikeuskulttuuri on Rooman valtakunnan hajottua rakentunut monista kokonaisuuksista - germaaninen oikeus, kanoninen oikeus, siviilioikeus, luonnonoikeus, pandektioikeustiede - joiden voidaan havaita milloin mitäkin kautta vaikuttaneen myös Suomen oikeuskehitykseen ja välittäneen eri muodoissa myös Suomeen yhteistä eurooppalaista roomalaisen oikeuden perinnettä.

Yhdentyvässä Euroopassa oikeusvertailua ei voi olla, kuten Pia Letto-Vanamo huomauttaa, "ilman oikeudellisen - yhteisen ja kansallisen - tradition tuntemista, ilman

⁶⁸ O. Jussila, *Suomen perustuslait venäläisten ja suomalaisten tulkintojen mukaan 1808-1863*, väitösk., Helsinki 1969; O. Jussila, "Finland in der Gesetzeskodifikation zu Zeit Nikolajs II", *Jahrbücher für die Geschichte Ost-Europas* (1972).

⁶⁹ L. Björne, *Siviilioikeuden yleiset opit. Tutkimus saksalaisen siviilioikeuden vaikutuksesta Suomen siviilioikeuden yleisiin oppeihin lähinnä vuosina 1889-1945*, Turku 1977.

⁷⁰ Letto-Vanamo 1997, 33.

⁷¹ Kekkonen, 12.

historiaa”.⁷² Vaikka Suomen, kuten muidenkin Euroopan maiden, oikeuskulttuuri on omaleimaisesti kansallista, on sen kehitys 1100-luvulta lähtien osa eurooppalaista oikeuskulttuuria ja -historiaa. Kysymys siitä mikä osa itsenäisen Suomen laista on alkuperäisesti suomalaista ja mikä muualta omaksuttua sekä ulkopuolisten vaikutteiden alaisuudessa luotua tai muokattua, ja missä puolestaan on näiden vaikutteiden alkuperä, muodostaa hyvin laajan ja haastavan oikeushistoriallisen ongelmakentän. Jo suoritettut tutkimukset osoittavat selvästi sen että myös Suomi kuuluu roomalaisen oikeuden Eurooppaan - tuoreimpana todisteena tästä on mainittava Heikki E. S. Mattilan tärkeä tutkimus latinankäytöstä suomalaisessa juridisessä kirjallisuudessa.⁷³ Toivottavasti tulevat oikeushistorian tutkimukset kartoittavat entistä systemaattisemmin suomalaisen oikeuskulttuurin mosaiikin historialliset rakenteet, jolloin määrittyy myös se adjektiivi, joka todenmukaisesti kuvaa roomalaisen oikeuden merkitystä Suomen oikeuskehityksessä.

---

⁷² Letto-Vanamo 1997, 144.

⁷³ H. E. S. Mattila, “Latinet i den finländska juridiska litteraturen”, *Tidskrift utgiven av Juridiska Föreningen i Finland* 3 (2000) 269-322.

Porthanista Saarikoskeen: kreikkalainen *antologia* Suomessa

H.K. Riikonen

Myöhäistuotantoonsa kuuluvassa *Tiarnia*-trilogiassa Pentti Saarikoski palasi vielä kerran antiikin Kreikan myytteihin ja kirjallisuuteen.¹ Trilogian ensimmäisen osan, *Tanssilattia vuorella* -kokoelman, runo XII alkaa seuraavasti:

Tutkinut
Krinagorasta
Filippoksen seppeleen kukkaa
holvien alla viileässä
kirjastossa kaukana hiljaisuudessa²

Krinagoras oli kreikkalainen epigrammirunoilija, jonka tuotantoa on jälkimaailmalle säilynyt ns. Kreikkalaisessa antologiassa. Saarikosken runossa mainittu Filippoksen seppele liittyy osana kreikkalaiseen epigrammien antologia-perinteeseen.

Kreikkalainen antologia, joka usein tunnetaan latinalaisella nimellä *Anthologia Graeca*, oli laaja ja monitahoinen esihistorian omaava kokoelma. Sen varhaisia edeltäjiä olivat Meleagrosken Stephanos (Seppele) 1. vuosisadalta eKr., Filippoksen (1. vs. jKr.) ja Diogenianoksen (2. vs. jKr.) kokoelmat sekä Agathiaan Kyklos (2. vs. jKr.). Bysanttilainen Konstantinos Kefalas kokosi niiden perusteella kymmenennellä vuosisadalla ns. *Anthologia Palatinan*, kunnes toinen bysanttilainen, Maksimos Planudes, 14. vuosisadalla lisäsi siihen 16. kirjan, joka sisältää patsaita ja muita taideteoksia koskevia epigrammeja. Kaikkiaan Kreikkalaisessa antologiassa on n. 4500 runoa ja siinä on edustettuna n. 300 runoilijaa. Antologialla oli siis Meleagroksesta Maksimos Planudekseen liki 1400 vuoden kehityshistoria. Uudempi tutkimus on pannut merkille, että epigrammeja on koottu jo ennen Meleagrosta. Papyrusmateriaali on puolestaan tuonut esille ennen tuntemattomia epigrammeja.

---

¹ Tämän artikkelin pohjana on teokseni *Paikkoja ja myyttejä: tutkielmia Pentti Saarikosken Ruotsin-kauden tuotannosta*, Helsinki 1996, luku "Filippoksen kukkaa tutkimassa", joka tässä ilmestyy uudelleen muokattuna ja laajennettuna.

² P. Saarikoski, *Tanssilattia vuorella*, Helsinki 1977, 20.

Meleagroksen kokoelman yhteydessä esiintyvän Seppel-sanana (Stephanos) osalta kannattaa panna merkille, että Anthologia Palatinan 4. kirja sisältää Stephanoksen alkurunon (*prooimion*), joka voidaan tulkita eräänlaiseksi yhdistetyksi esipuheeksi ja sisällysluetteloksi. Siinä Meleagros luettelee 47 kirjailijaa, joille hän nimeää kullekin yhden kasvin ja näin syntyy seppel. Papyruksena on puolestaan löytnyt sellainenkin runo, joka sisältää 239 rivin verran epigrammien ensimmäisiä säkeitä; se on siis eräänlainen varhainen ns. incipit-luettelo (runojen alkusäkeiden luettelo).³ On sinänsä mielenkiintoista, että juuri epigrammirunojen kerääminen, antologioiden kokoaminen ja epigrammien luettelointi on ollut jo varhain esillä antiikin kirjallisessa miljöössä.⁴

Kreikkalaisia epigrammeja *Jalkapolku*-nimiseen valikoimaan suomentanut Pentti Saarikoski luonnehtii valikoimansa lyhyessä jälkisanassa Kreikkalaisen antologian merkitystä seuraavasti: “Antologian” poikkeuksellinen viehätysvoima perustuu nimenomaan siihen, että se sellaisten suurten runoilijoiden kuin Meleagros, Krinagoras, Kallimakhos, Palladas, Paulos Silentiarios [po. Silentiarios, HKR:n huomautus] ohella ottaa huomioon myös sen mitä nykyään sanotaan “pöytälaatikkorunoudeksi”: sen täydellisempää kuvausta minkään kulttuurin nuoruudesta, kypsytydestä ja vanhuudenrappiosta kuin Kreikkalainen antologia tuskin on olemassa”.⁵ Saarikosken mainitsemien viiden runoilijan ohella antologian merkittävimmistä nimistä voidaan mainita hellenistisen ajan runoilija Leonidas ja Hadrianuksen aikana vaikuttanut Straton, jonka homocroottisia runoja sisältyy omana kokonaisuutenaan Antologian 12. kirjaan.

Seuraavassa tarkastellaan Suomessa tehtyjä Kreikkalaisen antologian runojen käännöksiä (ruotsinnoksia ja suomennoksia) ja niiden taustoja. Huomiota kiinnitetään myös siihen, mitä kreikkalaisista epigrammeista on Suomessa kirjoitettu; jossain määrin esillä on myös yleensä epigrammi Suomen kirjallisuudessa.

Epigrammiharrastuksen ulkomaista taustaa

Eräiltä osin epigrammien kirjoittaminen ja kääntäminen on ollut läheisessä yhteydessä yliopistoon. Vaikka epigrammeja oli yliopiston piirissä harrastettu Suomessa jo varhain, tässä yhteydessä tarkasteltava Kreikkalaiseen antologiaan kohdistunut mielenkiinto alkoi Suomessa akateemisissa piireissä 1700-luvun lopulla; se myös jatkui kiinteästi akateemisissa yhteyksissä seuraavan vuosisadan puolella. Taustana on tällöin pidettävä mielessä se epigrammeihin kohdistunut harrastus, joka varhaisromantiikasta lähtien oli varsinkin Saksassa tullut esille. Etenkin Lessing, Herder ja Goethe olivat osoittaneet suurta mielenkiintoa Kreikkalaista antologiaa ja yleensä epigrammeja kohtaan. Nimenomaan Herder oli ollut panemassa alulle Kreikkalaiseen antologiaan kohdistunutta kiinnostusta 1780 laitimillaan 30 epigrammin käännöksillä, jotka hän pani kiertämään ystäviensä parissa Weimarissa.⁶ Herderin “Blumen aus der griechischen Anthologie” ilmestyivät sittemmin hänen *Zerstreute Blätter* -teoksensa ensimmäisissä niteissä (1785-

³ T. Purola, *Epigrammikokoelmat papyruksissa*, liseniaatintutkimus, Helsinki 1996, 40-41.

⁴ Ks. lähemmin Purola 1996.

⁵ P. Saarikoski, *Jalkapolku*, Helsinki 1977, 155 (= Saarikoski 1977a).

⁶ H. Trevelyan, *Goethe & the Greeks* (foreword by Hugh Lloyd-Jones), Cambridge 1981, 115.

1786), joissa hän julkaisi historianfilosofisten tutkimustensa ohella myös runoja ja mukaelmia. Herder itse viittasi siihen, miten vapaista mukaelmista oli kysymys: "Oft musste ich den ganzen Gedankien umkehren oder wenigstens für unsre Zeit anders wenden und so löslich ich dies that: so fürchte ich doch manchmal zur reinen Milch etwas Zucker hinzugethan zu haben, nur damit es in unsre Sprache passte".⁷ Sama vapaan mukailun periaate on Kreikkalaista antologiaa käännettäessä usein tullut - Porthanista lähtien - myös Suomessa esille.

Herder jatkoi käännöstyötä myöhemminkin ja sai myös Goethen innostumaan tästä lajista. Goethe ei kuitenkaan kääntänyt Kreikkalaisen antologian runoja vaan kirjoitti niiden pohjalta omia epigrammejaan. Tässä tapauksessa siis nimenomaan tietty laji, antologian epigrammi, toimi Goethen lähtökohtana pikemminkin kuin yksi runo.⁸ Teivas Oksala on havainnollisesti osoittanut, miten Goethen kuuluisan "Anakreonin haudan" lähtökohtana on ollut kolme antiikinaikaista runoilijaepitafia, Simiaan epitafi Sofokleelle, anonyymien runoilijan epitafi Ibykokselle ja Antipatros Sidonilaisen epitafi Anakreonille.⁹

Mainittakoon tässä myös, että Goethen ns. kcsyjen kompien (*zahme Xenien*) taustana olivat Martialiksen satiiriset epigrammit. Suomessa niiden vastineena olivat Eino Leinon kommat teoksessa *Maaliskuun lauluja* (1896).¹⁰ Martialiksella onkin ollut Suomessa varsin pitkä historia. Jo August Ahlqvist suomenteli muutamia Martialiksen runoja ja otti niiden yhteydessä käyttöön termin "kompa", jota myöhemminkin Martialiksen yhteydessä käytettiin. Vuosina 1882-1883 Martialista suomensi A. V. Forsman, jonka käännöksiä oli pitkälti toista sataa.¹¹ Goethen pikkurunoja piti esikuvanaan myös V. A. Koskenniemi, joka julkaisi epigrammeja *Matkasauva*-kokoelmassaan (1927).

Runoilijoiden ohella myös runousoppineet panivat epigrammin merkille 1700-luvun lopulla. 1700-luvun lopun laajoissa saksalaisissa estetiikan ja poetiikan esityksissä epigrammi oli näytävästi pantu merkille. Esimerkiksi Johann Joachim Eschenburgin teoksessa *Entwurf einer Theorie und Literatur der schönen Wissenschaften* (1789) epigrammia käsiteltiin omassa osastossaan. Epigrammi määriteltiin siinä mieterunoksi, jossa monumentissa olevan piirtokirjoituksen tapaan ensin herätetään lukijan tarkkaavaisuus ja odotus, jota ylläpidetään jonkin aikaa, kunnes se yhdellä kertaa tyydytetään. Eschenburgin teokseen liittyi myös laaja esimerkkikokoelma, jonka toisessa niteessä oli epigrammeja 60 sivua. Kreikkalaisen antologian ohella siteerattiin mm. neljännellä vuosisadalla eläneen runoilija Ausoniuksen elegistä säeparia, jossa surkuteltiin Karthagon kuningattaren Didon kohtaloa. Ausoniuksen epigrammia käytettiin

⁷ *Weltliteratur. Die Lust am Übersetzen im Jahrhundert Goethes*, Marbach 1982, 128-129.

⁸ Trevelyan 1981, 114-116.

⁹ T. Oksala, *Homeroksesta Alvar Aaltoon*, Espoo 1986, 162-163.

¹⁰ Vrt. T. Oksala, *Eino Leinon tie Paltamosta Roomaan*, Helsinki 1986, 78 (= Oksala 1986a); Oksala 1986, 203.

¹¹ A. Maliniemi - E. Nivanka, "Klassillisen kirjallisuuden suomennoksia ja ruotsinnoksia. Bibliografisia muistiinpanoja kotimaisesta kirjallisuudesta vuosilta 1771-1930", *Kirjallisuudentutkijain seuran vuosikirja* 2 (1932) 231-292, n:ot 395-396. Ahlqvistista Martialiksen kääntäjänä ks. E. Flinck (=Linkomies), "Oksasen kommat ja Martialis", *Aika* 1919, 221-225. Laajempi valikoima Martialiksen tuotannosta ilmestyi 2000 Marja-Liisa Polkusen kääntämänä nimellä *Venus, viini ja vapaus*.

paljon esimerkkinä; se esiintyy mm. suomalaisen J. F. Walleniuksen epigrammia koskevassa väitöskirjassa (ks. alempana).¹²

Akateemisen harrastuksen ohella epigrammeja on kirjoitettu varsinkin erilaisiin albumeihin ja tilapäistarkoituksiin. Epigrammin levinneisyyttä osoittaa esimerkiksi Puskinin *Jevgeni Onegin*, jossa muutamaaan kertaan mainitaan "epigrammi purevainen" ja "epigrammin pistelmät".¹³

Akateemista epigrammiharrastusta Suomessa

Kreikkalaisella antologialla on Suomessa omat mielenkiintoiset perinteensä ja vaiheensa - joista tosin ei millään muotoa puutu diletanttimaisuutta eikä tahatonta parodiaa. Traditio alkaa Porthanista, joka Åbo Tidningar -lehteen käänsi joukon epigrammeja. Osittain kyseessä olivat vapaat mukaelmat: esimerkiksi runo "Den Girige och råttan" käsittää 41 säettä, joiden lähtökohtana on Lukillioksen kaksi distikhonia käsittävä epigrammi (AG XI, 391). Porthan ei myöskään säilyttänyt alkuperäistä runomittaa.¹⁴ Porthanin käännösten lisäksi tuli muutamia Jakob Tengströmin samaan lehteen kääntämiä runoja sekä C. N. Keckmanin (sittemmin yliopiston ensimmäinen suomen kielen lehtori) Aurassa julkaisemia ruotsinnoksia.¹⁵

Porthanin seuraajana kaunopuheisuuden ja runouden professoriksi (*professor eloquentiae et poeseos*) tullut J. F. Wallenius, joka alunperin oli lääkäri ja luonnontieteilijä, kirjoitti latinankielisen tutkielman epigrammista, *De epigrammate* (1804). Kyseessä oli väitöskirja, jolla Wallenius pätevoityi professorinvirkaan. 38-sivuisessa tutkielmassa käsiteltiin epigrammia yleensä sekä lukuisia antiikinaikaisia ja uudempia epigrammirunoilijoita, lähinnä saksalaisten esikuvien mukaan. Väitöskirja ei tuonut mitään uutta epigrammien tutkimukseen vaan oli lähinnä osoitus tekijänsä epigrammien ja epigrammitutkimuksen tuntemuksesta. Myöhemmin Wallenius tutki cento-tyyppisiä runoja.¹⁶ Lisäksi filosofian professorina toiminut A. J. Lagus luennoi Kreikkalaisesta antologiasta.¹⁷

Erityisen merkittävä Kreikkalaisen antologian esittelijänä oli kuitenkin A. G. Sjöström (1794-1846), joka kulttuurihistoriassa tunnetaan mm. Runebergin suosijana ja sanomalehdentoimittajan ominaisuudessa tämän ensimmäisenä julkaisijana. Sjöströmin tieteellinen tuotanto koostui lähes yksinomaan väitöskirjoista, jotka sisälsivät kreikkalaisen kirjallisuuden ruotsinnoksia. Käännöksissään hän pyrki mahdollisimman suureen tarkkuuteen välittämättä sanottavammin tekstin taiteellisista ominaisuuksista. Käännöstyön tasokin sitä paitsi huononi varsinkin viimeisten, Euripides-käännösten

¹² Vrt. myös G. Schager-Engdahl, *Svensk epigramdiktning. Studier i en genre*, Stockholm 1984, 27-37 (Lessingin ja Herderin näkemyksiä epigrammista).

¹³ Alexander Puskin, *Jevgeni Onegin* (Runoromaani, suomentanut L. Kemiläinen), Helsinki 1999, 39, 116, 171 ja 224. Professori Matti Klinge on kiinnittänyt tähän huomiotani.

¹⁴ Vrt. I. Kajanto, *Porthan and Classical Scholarship*, Helsinki 1984, 109; Maliniemi-Nivanka n:ot 243-244.

¹⁵ Maliniemi-Nivanka, n:ot 245-248.

¹⁶ I. A. Heikel, *Filologins studium vid Åbo Universitet*, Helsingfors 1894, 258-259.

¹⁷ P. Aalto, *Classical Studies in Finland 1828-1918*, Helsinki 1980, 18.

kohdalla. Niistä tuli nuoremman sukupolven pilkan kohteita, kuten ilmenee seuraavasta August Schaumanin muistelma: “Kreikkakielen professoria, Axel Gabriel Sjöströmiä, tuota klassillista “Hefaistosta” [tämän lisänimen Sjöström oli saanut ontumisestaan, HKR:n huomautus] minä myöskin velvollisuudentuntoisesti kuuntelin muutamien lukukausien aikana hänen yksityisluennoillaan, ja ilomielin kävin usein järjestetyissä väittelyharjoitustilaisuuksissa, joissa tuon melko ynseän ja kiukkuisen ukon oli puolustettava hullunkurisesti ruotsiksi kääntämiään Euripideen murhenäytelmiä vastaväittäjiä vastaan, jotka tahtoivat vain tehdä näistä näytelmistä mitä suurimmassa määrässä hassuttelevia huvinäytelmiä”.¹⁸

Paremmiin Sjöström onnistui kuitenkin Kreikkalaisen antologian kohdalla. Vuosina 1821-1826 hän julkaisi väitöskirjasarjan *Anthologium epigrammatum Graecorum, Graece et Svehice*, jossa oli käännöksiä kymmeniltä runoilijoilta.¹⁹ Runoja oli kaikkiaan 379 ja ne oli käännetty suhteellisen vapaasti ja ansiokkaastikin.²⁰ Kyseessä oli ylivoimaisesti laajin Suomessa tehty Kreikkalaisen antologian runojen käännösvalikoima. Sjöströmin kaunokirjallista toimintaa tutkinut Werner Söderhjelm on siteerannut esimerkkinä Sjöströmin käännöksistä seuraavaa Ruffinoksen epigrammia:

Here's ögon du har och Athene's händer Melite
Paphia's yppiga barm, Thetis' förtjusande häl.
Säll, den dig ser; trefaldigt, eko som hörer din stämman,
Halfgud, den som dig har kär, den som dig aktar, en gud.²¹

Epigrammista lajina oli kiinnostunut myös Sjöströmin suosima J. L. Runeberg.

Kaikki Turun vanhan akatemian aikana tehdyt kreikkalaisten epigrammien ruotsinnokset eivät saaneet painettua muotoa. Painamatta jääneitä olivat ennen kaikkea Alexander Blomqvistin (1796-1848) käännökset. Blomqvist, josta tuli oppihistorian professori ja kirjastonhoitaja, teki käännöksensä luultavasti vuosina 1815-1825.²² Ne oli tehty Herderin saksannoksista saksalaista tekstiä varsin uskollisesti noudattaen; nähtävästi ne oli tarkoitettu kokeiluiksi tai ehkäpä ajanvietteeksi.²³ Näytteitä Blomqvistin käännöksistä julkaisi vasta 1950-luvulla Hugo E. Pipping Emil Zilliacuksen juhla kirjassa.

Kreikkalaisen antologian runoilijoiden joukkoon kuului myös Nossis, jolta C. A. Gottlund suomensi Otavaansa (1828-1832) muutaman runon. Gottlundin jälkeisistä

¹⁸ A. Schauman, *Kuudelta vuosikymmeneltä Suomessa. Muistoja elämän varrelta*, (Uusi, kuvitettu painos. I.), Jyväskylä 1924, 154; Aalto 1980, 78-79; Heikel 1894, 293.

¹⁹ Maliniemi-Nivanka n:o 252.

²⁰ W. Söderhjelm, *Axel Gabriel Sjöström och hans vittra verksamhet*, Helsingfors 1895, 162.

²¹ Aalto 1980, 78; Heikel 1894, 292-293. Sjöströmin ruotsinnosten joukkoon kuului myös käännös Musaioksen pienoiseepoksesta “Hero ja Leandros” (Maliniemi-Nivanka n:o 143). Sen pohjalta Martti Haavio laati Musaioksen teoksesta sisältöreferaatin tutkimukseensa *Kansanrunojen maailmanselitys*, Helsinki 1955. Mukaan on kuitenkin liitetty joitain toisen henkilön suoraan alkukielestä kääntämiä pienoiseepokseen sisältyviä repliikkejä. Haavion käännösreferaatti on niin ollen sängen poikkeuksellinen ratkaisultaan.

²² H. E. Pipping, “Grekisk lyrik tolkad av Alexander Blomqvist” teoksessa *Florilegium amicitiae till Emil Zilliacus I.IX.MCMLIII*, Helsingfors 1953, 146.

²³ Pipping 1953, 148.

suomenkielen kehittäjistä Kreikkalaista antologiaa harrasti August Ahlqvist, joka A. Oksasen nimellä julkaisemaansa *Säkeniä*-teoksen ensimmäiseen osaan (1860) suomensi neljä runoa Lukilliokselta sekä yhden runon Nikarkhokselta ja Palladaalta.²⁴ Kuten jo mainittiin, Oksasen kompin joukkoon kuuluu käännöksiä myös eräistä Martialiksen satiirisista epigrammeista.²⁵

Pienimuotoisen tilapäis- tai tilannerunouden harrastuksella on ollut Suomessa ja muuallakin 1800-luvulle asti kaksi pääasiallista joskin toisiaan lähellä olevaa tyyppiä: toinen on epigrammi, toinen taas anakreonttinen runous, jonka harrastuksesta Gunnar E. Rancken on luettelomaisissa katsauksissaan tehnyt selkoa.²⁶

1900-luvun alun epigrammiharrastus ja Emil Zilliacus

Edwin Linkomies (silloinen Flinck) julkaisi 1922 latinankielisen tutkielman *De singulari quadam epigrammatum antiquorum forma*, jossa hän tarkasteli sellaisia epigrammeja, joissa jokin votiiviesine puhuu. Hänen aineistoaan olivat Kreikkalaisen antologian runojen ohella myös eräät antologian ulkopuoliset epigrammit. Mukana on myös latinankielistä epigrammirunoutta. Tutkielmansa alussa Linkomies muistutti V. A. Koskenniemen *Elegioja*-kokoelmassa ilmestyneestä votiivirunosta ”Etruskilainen vaasi”.²⁷ Koskenniemen runolle on puolestaan löydettävissä csikuva ruotsalaisen Vilhelm Ekelundin tuotannosta. Ekelund oli kääntänyt ruotsiksi Kreikkalaisen antologian runoja. Hänen viehättävä pieni kokoelmansa *Grekisk bukett* (1906), jossa oli suppea esipuhe ja Ernst Norlidin vinjetit, edusti vuosisadan vaihteen litterääriä estetismiä. Antiikin kirjallisuutta, myös Kreikkalaista antologiaa, ja antiikkia ihailleita myöhempiä kirjailijoita Ekelund esitteli essee- ja aforismikokoelmassaan *Antikt ideal* (1909), josta Koskenniemi puolestaan kirjoitti innoittuneen esittelyn.²⁸ Toisaalta 1917, samana vuonna, jolloin Koskenniemen pienimuotoinen ”Etruskilainen vaasi” ilmestyi, käännettiin suomeksi myös yksi kirjallisuuden kuuluisimmista esinerunoista, Keatsin ”Ode to a Grecian Urn”, jonka merkittäväksi suomalaiseksi vastineeksi tuli Eino Leinon ”Kreikkalainen korkokuva”.²⁹

Kuten edellä mainittiin, epigrammeja sisältyy myös Koskenniemen Matkasauvanimiseen aforismikokoelmaan. Niiden lähtökohta on lähinnä Goethen tuotannossa. Se että Koskenniemi julkaisi epigrammeja aforismikokoelman yhteydessä, on yksi osoitus siitä, miten Suomen kirjallisuudessa epigrammi liittyy läheisesti juuri aforismin

²⁴ E. Rein, ”Antiikkisia lainoja Oksasen runoudessa”, *Virittäjä* 41 (1917) 59-66.

²⁵ Maliniemi-Nivanka n:o 400.

²⁶ G. E. Rancken, ”Anakreon ja anakreonttinen runous Suomessa I-II”, *Kirjallisuudentutkijain Seuran vuosikirja* 2 (1932), 121-230; *Kirjallisuudentutkijain Seuran vuosikirja* 4 (1936) 212-255.

²⁷ E. Flinck (=Linkomies), *De singulari quadam epigrammatum antiquorum forma*, Helsinki 1922, 1.

²⁸ Vrt. L. Viljanen, *V. A. Koskenniemi. Hänen elämänsä ja hänen runoutensa*, Helsinki 1935, 155-158. Wilhelm Ekelundilla oli merkitystä myös Juhani Siljolle; ks. K. Sorainen, *Juhani Siljo oman minuutensa rakentajana*, Helsinki 1936, 182-183, 193, 227.

²⁹ Ks. Oksala 1986a, 68-73.

historiaan, kuten Markku Envall on osoittanut.³⁰ Envall on muistuttanut myös siitä, että hautakirjoituksen tyyppiä edustavalla epigrammilla on vastineensa suomalaisessa aforistiikassa, ennen kaikkea pakinoitsija Origon humoristisissa “haudantakaisissa” aforismeissa, joilla esikuvanaan on mahdollisesti ollut Edgar Lee Mastersin *Spoon River Antologia*.³¹

Kreikkalaisen antologian esittelijänä Suomessa oli kuitenkin erityisen tärkeä Emil Zilliacus (1878-1961). Kreikkalaista antologiaa ja epigrammirunoutta yleensä hän esitteli kokoelmansa *Grekisk lyrik* (1911) päätösesseessä. Zilliacus käsitteli siinä epigrammien aiheita ja teemoja; päähuomio oli erilaisissa hautaepigrammien tyypeissä. Yksittäisiä epigrammaattikkoja Zilliacus ei juuri maininnut nimeltä Simonidesta lukuun ottamatta. Lisäksi Zilliacus on kokoelmaansa *Lans och lyra* (1933) sisältävässä esseessä “Sång vid den stängda dörron” tarkastellut epigrammeissa esiintyvää ns. paraklausithyron-tyyppiä (oven ulkopuolelle jätetyn rakastajan laulu).

Zilliacus julkaisi epigrammeista myös käännösvalikoiman *Grekiska epigram* (1922/1923),³² josta ilmestyi toinen painos 1954. Valikoimassa oli 100 epigrammia, jotka oli ryhmitelty aihepiireittäin neljään osastoon: votiiviepigrammit ja kunniapiirtokirjoitukset, hautaepigrammit, eroottiset epigrammit ja muut epigrammit. Useimmilta valikoiman runoilijoilta oli mukana vain yksi runo. Muutamilta oli kuitenkin enemmän, 4-7 runoa. Näitä runoilijoita olivat Anyte, Asklepiades, Kallimakhos, Leonidas, Meleagros, Platon ja Simonides. Sen sijaan esimerkiksi Pentti Saarikosken arvostamilta Krinagoraalta, Palladaalta ja Paulos Silentiariokselta on mukana kultakin vain yksi runo.

Näytteenä Emil Zilliacuksen epigrammikäännöksistä sitcerattakoon ensin yksinkertaisuudessaan vaikuttava hautaepigrammi:

Phrasikleia mitt namn och jungfru jag evigt skall kallas:
aldrig bröllopets dag blev mig av gudar beskärd.³³

Epigrammeja käsittelevässä esseessään Zilliacus oli kiinnittänyt erityistä huomiota hukkuneita koskeviin epigrammeja luonnehtien kreikkalaisten käsityksiä hukkumiskuolemasta.³⁴ Hukkuneiden epitafeista Zilliacuksen käännöksinä näytteenä seuraava Simonideen runo:

Fjärran i främmande jord din kropp, O Kleisthenes, vilar;
dödens Moira dig tog på det Euxeiniska hav.

³⁰ M. Envall, *Suomalainen aforismi*, Helsinki 1987, 171-179.

³¹ Envall, 281-282. Origon kohdalla on tietysti huomattava, että kyseessä ovat pakinakokoelmassa julkaistut tekstit. Itse asiassa myös pakinan varhaisvaiheita selvitettyä on syytä kiinnittää huomiota juuri (satiirisiin) epigrammeihin; vrt. lähemmin H. Lång, *Kolingen och hans fäder. Om internationell vagabondkomik och Albert Engström*, Lund 1966, 41-44.

³² Zilliacuksen *Grekiska epigram* ilmestyi sekä epigrammien määrältä (40) ja kommenttiosastoltaan suppeampana numeroituna bibliofiilipainoksena 1922, täydellisempi, 100 epigrammia sisältävä laitos ilmestyi seuraavana vuonna.

³³ Zilliacus 1923, 49.

³⁴ E. Zilliacus, *Grekisk lyrik*, Helsingfors 1911, 175-177.

Hemkomstens honungssötma dig aldrig blev unnad att smaka,
aldrig beträdde du mer Chios, din vågsköljda ö.³⁵

Asklepiadeen eroottinen epigrammi tuo esille myös roomalaisesta runoudesta tutun *pulvis et umbra sumus* -ajatuksen:

Girigt din jungfrudom du sparar, o jungfru, men varför?
Nere i skuggornas värld finner du älskaren ej.
Blott i de levandes krets ges Cyprias fröjder, min flicka;
alla vid Acherons älv äro vi aska och stoft.³⁶

Zilliacuksen kokoelman kuvituksena oli kreikkalaisia maljakkomaalauksia. Mukana oli myös luettelo runoilijoista aivan lyhyine henkilötietoineen samoin kuin luettelo runoista merkintöineen siitä, mistä kohden *Anthologia Graecaa* (tai muita kokoelmia) ne oli löydettävissä. Myös maljakkomaalauksien luettelo oli mukana.

Emil Zilliacuksen seuraajana voidaan pitää Bo Carpelania, jonka kokoelmassa *Marginalia till grekisk och romersk diktning* (1984, myös suom.) on tavallisimmin 1-4 säkeen mittaisia "kuvia, assosiaatioita, aforistisia kommentaareja tai lyyrisiä fragmentteja"³⁷ antiikin runoilijoihin tavalla tai toisella liittyen. Esipuheessaan Carpelan nimeää kreikkalaisen ja roomalaisen runouden piirteeksi "kirkkauden ja tasapainon mutta myös rohkean kuvallisen konkreettisuuden".³⁸ Huomattava osuus Carpelanin kokoelmassa on annettu juuri Kreikkalaiselle antologialle.³⁹ Hautaepigrammiin viittaa seuraava Carpelanin fragmentti:

Som om han stod i sin grav
och höll stånd
mot jord och himmel⁴⁰

Runoilijaepitafi taas on lähtökohtana seuraavassa runossa:

Gnistor som stjärnor
glimmar ännu förbi ur ditt mörker, Sappho,
doften av döda blommor
dröjer som du i mitt rum⁴¹

³⁵ Zilliacus 1923, 57.

³⁶ Zilliacus 1923, 92.

³⁷ B. Carpelan, *Marginalia till grekisk och romersk diktning*, Helsingfors 1984, 5.

³⁸ Carpelan, 5.

³⁹ Carpelan, 44-60.

⁴⁰ Carpelan, 45.

⁴¹ Carpelan, 49.

Pentti Saarikoski Kreikkalaisen antologian tulkitsijana

Pentti Saarikoski (1937-1983) ei liene perehtynyt edellä lueteltuihin käännöksiin Emil Zilliacuksen ruotsinnoksia ehkä lukuun ottamatta. Hän ei ole muutenkaan arvostanut 1800-luvun kansallisten merkkimiesten tapaa paneutua antiikin kulttuuriin. Hänen kiinnostuksensa epigrammia kohtaan ei selity myöskään pelkästään hänen omalla kiinnostuksellaan yleensä antiikin kirjallisuutta kohtaan. Lähtökohta on itse asiassa löydettävissä 1900-luvun alkupuolen modernista kirjallisuudesta. Tuolloin eräät kirjailijat olivat tunteneet Kreikkalaisen antologian, varsinkin Edgar Lee Mastersin *Spoon River Antologian* (1915) lähtökohtana oli nimenomaisesti Kreikkalainen antologia, joskaan sitä ei liene Suomessa yleisemmin tiedostettu (esimerkiksi teoksen suomennoksessa sitä ei lähemmin käsitellä).⁴² Saarikosken kohdalla ilmeisempi lähtökohta oli kuitenkin Ezra Pound eli kuten Pekka Tarkka kirjoittaa: "Epigrammeihin ja muotokuvaan Saarikoskea innosti kreikkalaisten ohella Ezra Pound, joka 1910-luvun runoissaan etsi identiteettiä tai ilmaisua välineenään persona, roolihaamo. Poundin tutkijat samoin kuin hänen Personaensa suomentaja Tuomas Anhava pitivät tällaista roolirunoa subjektiivisen näkemyksen siirtämisenä objektiiviseen muotoon, mutta Saarikoski tuntuu käyttäneen personiaan myös erilaisten minuuksiensa heijasteluun. Lyyrinen minä kokeili naamioita ja pilaili, kuten luonnoksessa "La donna e mobile", johon liittyi huomautus "Aihe lainattu Heinrich Heineltä"[...]"⁴³

Tässä yhteydessä ei ole tarkoitus selvittää yksityiskohtaisemmin näiden epigrammaattisten lähtökohtien toteutumista Saarikosken varhaisemmassa tuotannossa; sen sijaan on paikallaan panna merkille, miten hän oli tekemisissä suoraan Kreikkalaisen antologian kanssa uransa varhaisemmissa vaiheissa.

Saarikoski oli nuoruudessaan julkaissut Kallimakhoksen epigrammien suomennoksia Katsaus-lehdessä; hän käytti tällöin kokoomateosta *The Oxford Book of Greek Verse*, johon tunnettu Kreikan kirjallisuuden tutkija C. M. Bowra oli kirjoittanut esipuheen.⁴⁴ Saarikosken Kallimakhos-käännös on julkaisutavaltaan sikäli mielenkiintoinen, että kyseessä on itse asiassa Kallimakhosta käsittelevä essee, jossa on mukana käännösnäytteitä. Essee alkaa sitaatilla Kallimakhoksen *Aitia*-runoelman prologista ja jatkossa siteerataan Kydippen ja Akontioksen tarinaa. Viimeksi mainitun tarinan on kertonut uudestaan Ovidius *Heroides*-teoksessaan. Saarikosken esseessä on mukana myös runo, jossa Kallimakhos ilmoittaa kannattavansa pienimuotoista runoutta ja jossa hän arvostelee "telkhiinejä", eräänlaisia oman aikansa kirjallisuuskriitikoita. Esseen päättää seitsemän runon valikoima Kallimakhoksen *Anthologia Graecan* sisältyviä

⁴² G. ja S. Bergsten, "Länsimainen kirjallisuus" teoksessa *Kansojen kirjallisuus* 10 (Suomentaneet A. ja K. Ingervo), Helsinki 1978, 304.

⁴³ P. Tarkka, *Pentti Saarikoski. Vuodet 1937-1963*, Helsinki 1996, 259. Epigrammista Saarikosken runoudessa ks. myös A. Viikari, "Minä kirjoitan kaikki!" teoksessa S. Grünthal ja K. Mäkinen (toim.), *Mistä ääni meissä tulee. Runoja ja tulkintoja*, Porvoo 1994, 204-229.

⁴⁴ P. Tarkka, "Saarikosken Erinna ja Palladas", *Nuori Voima* 1 (1994) 50-51. Tarkka 1996, 252, siteeraa Saarikosken suomentamaa Palladaa runoa, joka ei sisälly Jalkapolkuun. "Kuolevan antiikin runoilla Palladas halveksi nousevaa kristinuskkoa ja julisti sankarillisesti kaiken turhuutta. Saarikoski oppi illuusiotonta suhtautumista elämään kääntäessään hänen runonsa /.../", toteaa Tarkka.

epigrammeja.⁴⁵ Postuumisti tuli julkisuuteen Nuori Voima -lehdessä (1/1994) Pekka Tarkan saatesanoin Saarikosken suomentamina neljä runoa myöhäisantiikin runoilijalta Palladaalta, joka oli ilmeisiä Saarikosken suosikkeja illuusiottomuudessaan, ja kolme aivan lyhyttä fragmenttia Erinnalta, antiikin aikaiselta naisrunoilijalta.⁴⁶

Antiikin epigrammirunouden pariin Saarikoski palasi Ruotsin-kautenaan. Ruotsiin siirtymisen alkuaikoihin sijoittuu hänen teoksensa *Jalkapolku* (1977), joka sisältää runoja Kreikkalaisesta antologiasta. Niteen suomennoksia oli ensin julkaistu Parnassossa kolme sikerää 1976-1977. Vuonna 1978 Saarikoski suomensi Parnassoon joukon Catulluksen epigrammeja sekä laajan ns. Laodamia-elegian.

Suomentaja on pyrkinyt valikoimassaan mahdollisimman suurten vaihteluun. Saarikosken *Jalkapolku*, jossa on 148 runoa, on jonkin verran laajempi kuin Zilliacuksen *Grekiska epigram* ja siinä on myös useampi runoilija edustettuna. Yhtään naisrunoilijaa ei kuitenkaan ole mukana (Zilliacuksen valikoimassa on viisi runoa Anyteltä).

Saarikoski on ottanut mukaan leimallisesti jollakin tavalla ivarunouden ja satiiriin piiriin kuuluvia runoja. Esillä ovat etenkin kirjallisuuteen, erotiikkaan ja alkoholin käyttöön liittyvät aiheet. Osansa saavat varsinkin kirjallisuudentutkijat, mikä tulee esille Antifaneen runossa:

Kirjallisuuden tutkijat!
Toisten runoudella ratsastajat!
Hyttyset, juurienpenkojat!
Piikki-päärynät! Paskanheittäjät!
Irvistelette Erinnalle, Kallimakhoolle nyrpistätte nenää,
olette happamia suurille,
sekoitatte oppilaidenne päin
Runouden luteet!⁴⁷

Saarikosken tavasta luoda modernia runoa kreikkalaisista elegisistä distikhoneista tarjoaa esimerkin Meleagroksen runo, jonka Saarikoski on suomentanut seuraavasti:

Kaada
ja sano
Heliadora!
Heliadora!!
Heliadora!!!
ihana nimi
blandikseksi, ja seppele
(eilinen:
se haisee häneltä)⁴⁸

⁴⁵ P. Saarikoski, "Kallimakhos", *Katsaus* 2 (1958) 2-7.

⁴⁶ P. Saarikoski, "Suomennoksia Palladaan ja Erinnan runoista", *Nuori Voima* 1 (1994) 50-51.

⁴⁷ Saarikoski 1977a, 10. Saarikosken valikoimassa ei ole mainittu runojen vastaavuuksia Kreikkalaisia antologiassa, niistä ks. Riikonen 1996, 133-137.

⁴⁸ Saarikoski 1977a, 91.

Alkuperäisessä runossa kolmesti toistuvan “palin” (jälleen)-sanana Saarikoski on korvannut kolmesti toistuvalla naisen nimellä, joka vielä on varustettu huutoimerkein. Meleagroksen runon elegiset säe-parit on hajotettu muistuttamaan typografisesti modernia runoa. Huomattava muutos on lisäksi se, että Saarikoski on jättänyt kaksi viimeistä säettä (“Katso, rakkauden ystävä, ruusu, itkee, koska se näkee rakkautesi muualla kuin minun runnoillani”) kokonaan pois. Niiden sisältämät sävyt ovat miltei sentimentaaliseromanttisia, joten niiden poisjättämisen takia suomennoksessa myös runon koko yleinen sävy on muuttunut. Modernia sävyä *Jalkapolun* runoille antavat myös Saarikosken viljelemät anakronismit, kuten “runkosopimus” tai “mykkäshow”.⁴⁹

Saarikosken käännökset ovat läheisessä yhteydessä hänen omaan runoilijantuotantonsa. Tämä pitää paikkansa myös Kreikkalaisen antologian käännöksen osalta. Antologian runoilijoista Krinagoras tulee esille sekä *Jalkapolussa* että Saarikosken omissa runoissa. Vergiliuksen ja Horatiuksen aikaista Krinagorasta Saarikoski luonnehtii käännöksensä yhteydessä seuraavasti: “Krinagoras, Mytilenestä, syntynyt 76/65 eKr. Eli Roomassa lähellä keisari Augustuksen hovia, toimi ulkopoliittisena neuvonantajana ja neuvottelijana. Yksi Antologian ehdottomasti omaperäisimmistä runoilijoista”.⁵⁰

Samassa yhteydessä Saarikoski viittaa omaan runoonsa, *Tanssilattia vuorella* - kokoelman runoon XII. Edellä siteerattujen alkusäkeiden lisäksi Krinagoras mainitaan runossa vielä toiseenkin kertaan:

Krinagoras kehuu kotkan sulankynästä
veistettyä hammastikkua jonka hän lähettää
Leukiokselle kiittäen illallisesta
tästä Leukioksesta emme tiedä muuta
hän on yksi niistä tuhansista ja taas tuhansista
joista emme tiedä muuta⁵¹

Saarikosken lähtökohtana on tässä tapauksessa ollut *Anthologia Graecan* kuudennen kirjan runo 229, joka on pieni lahjan mukana seurannut runo. Lahja on “käyränokkaisen kotkan siivenkärjestä” valmistettu hammastikku. Runo on omistettu Leukios (lat. Lucius)-nimiselle henkilölle, jota ei voida varmuudella identifioida; on kuitenkin arvailtu, että kyseessä olisi Lucius Julius Caesar, Marcus Agrippan ja Julian poika (17 cKr. - 2 jKr.). Saarikoski siis referoi omissa runossaan Krinagoraan runon sisällön ja kommentoi sen osoitehenkilöä.

Saarikosken runon alkusäkeet: “Tutkinut Krinagorasta / Filippoksen seppeleen kukkaa / hölvin alla viileässä / kirjastossa kaukana hiljaisuudessa” puolestaan allusoivat hänen *Jalkapolussa* suomentamaansa Kallimakhoksen runoon:

⁴⁹ Saarikoski 1977a, 73, 118.

⁵⁰ Saarikoski 1977a, 159.

⁵¹ Saarikoski 1977, 21.

Aleksandria! Linnut
pitävät pahaa ääntä
Se häiritsee minua,
haluan että kirjastossa on viileää⁵²

Jalkapolun jälkilauseessa Saarikoski mainitsee käyttämänsä alkutekstit ja toteaa sitten arvoituksellisesti: “Armenian kansalliskirjastosta Jerevanista olen saanut lainaksi joitakin runoja joita edellä mainituissa editioissa ei ole”.⁵³ *Jalkapolusta* arvostelun kirjoittanut Holger Thesleff arvelee, että Armenia sijaitsee tässä tapauksessa kenties Göteborgin seudulla [ts. Saarikosken silloisella asuinseudulla]; sieltä voisi olla peräisin paitsi runo “Tuli se päivä että pursi määräsi / minne on matka / En pannut vastaan” myös kyseinen Kallimakhoksen runo. Siinä Thesleff on “armenialaisen” Kallimakhoksen takaa kuulevinaan Lawrence Durrellin äänen.⁵⁴ Thesleffin arvio sai sittemmin tukea Mia Bernerin muistelmateoksesta *PS. Merkintöjä suruvuodelta*. Berner kertoo, että “Tuli se päivä” on Saarikosken oma runo, jonka tämä oli kirjoittanut hänen isänsä hautajaisiin. Bernerin mukaan valikoimassa on myös kaksi muuta Saarikosken omaa runoa.⁵⁵ Niihin *Jalkapolun* runoihin, joille ei löydy vastinetta Kreikkalaisesta antologiasta, kuuluu Kallimakhoksen nimiin pantu epigrammi: “Ajattelin / veistää sinut kiveen / Lentohiekkaa, minun ajatukseni”.⁵⁶

Tanssilattian runo XII on esimerkki ajatuksesta, että antiikki muodostaa vastakohtan nykyajan levottomuudelle. Runon minä tutkii antiikin epigrammeja “viileässä / kirjastossa kaukana hiljaisuudessa” (ensimmäinen säkeistö)⁵⁷ ja hän valitsee luettavakseen runon, joka tuntuu käsittelevän merkityksetöntä pikkutapahtumaa (linnun sulankynästä veistetyyn hammastikun lähettäminen kiitokseksi). Antiikin ja nykyajan vastakohtaisuuden ohella runo rakentuu muillekin vastakkain- ja rinnakkainasetteluille: luonto - kirjallisuus ja runous -politiikka. Taustana on minän voimakkaasti tuntema levottomuus.

Runon viimeinen säkeistö on erotettu muusta tekstistä kursivoimilla:

⁵² Saarikoski 1977a, 64.

⁵³ Saarikoski 1977a, 156.

⁵⁴ H. Thesleff, “Virtuoosi [Pentti Saarikoski, *Jalkapolku*. Otava 1977]”, *Parnasso* 3 (1978) 188-189.

⁵⁵ M. Berner, *PS. Merkintöjä suruvuodelta* (Suomentaneet L. Ryömä ja C. Westerberg), Helsinki 1986, 399-400.

⁵⁶ Saarikoski 1977a, 54; vrt. Viikari 1994, 208.

⁵⁷ Kari Aronpuron kokoelmassa *Kirjaimet tulevat*, Helsinki 1988, on seuraavanlainen runo: “*Cicada vero* / mutta sirkka, kuuntelin / keski-ään kynnyksellä / istuksin Apollonian kirjaston / raunioilla / Olin valtion vieraana, ajattelin / valtiot syntyvät / ja kuolevat / mutta sirkka / laulelee pelloilla ja kampuksilla / ja maa ruokkii ihmiset / puhdas multa”. Saarikosken kirjasto viittaa Aleksandrian kirjastoon ja samalla mainitaan hellenistisestä epigrammirunoudesta. Aronpurolla Apollonian kirjasto on jonkinlainen muunnos Augustuksen perustamasta Apollo Palatinuksen kirjastosta. Hellenistinen epigrammirunous on puolestaan vaihtunut latinan alkeiskirjasta tuttuun tarinaan Heinäsirkasta ja muurahaisesta. Aronpuron myöhemmissä kokoelmissa *Saa tulla*, Helsinki 1996, ja *Paon viivoja*, Helsinki 1998, on lisää alluusioita Saarikosken runouteen.

*Vaikka valtameri nostaisi kaikki aaltonsa
vaikka saksalaiset joisivat Reinin kuivaksi
mikään ei voi kaataa imperiumia
niin kauan kuin linnut Germanian metsissä
laulavat Ave Caesar⁵⁸*

Jakson kursivointi viittaa siihen, että kyseessä olisi sitaatti. Saarikoski siteeraakin itse asiassa kahden Krinagoraan epigrammin tekstiä. Kolmen ensimmäisen säkeen lähtökohtana on Krinagoraan runo IX, 291 Kreikkalaisessa antologiassa; kaksi viimeistä säettä perustuvat Krinagoraan runon IX 562 viimeiseen virkkeeseen. Erään arvelun mukaan Krinagoras, Augustuksen neuvonantaja, olisi kirjoittanut runon IX 291 Varuksen vuonna 9 jKr. kärsimän Teutoburgin tappion jälkeen.⁵⁹ Saarikosken suorittaman kahden tekstikohdan yhdistämisen tuloksena syntyy omalaatuinen ironia - edellyttäen että lukija tuntee Krinagoraan runojen syntykontekstin: linnut laulavat tappion kärsineiden roomalaisten ylistystä.

Lopuksi voidaan mainita *Tanssilattia vuorella* -kokoelman runo III, joka puolestaan muuntelee sitä antiikin epigrammin tyyppiä, jossa kuollut puhuu haudastaan ohikulkijoille. Saarikosken runossa lyyrinen minä kuvittelee sekä hautajaissaattoaan että oloaan viimeisessä leposijassaan:

Minun ruumiskirstuni on koverrettu halkonainen
tammenrunko ja luotettavat miehet
kantavat minut vuorelle jolta näkyy koko kylä
ja vuori laskeutuu parvekkeina laaksoon
mutta minut on peitetty kiviraunion alle⁶⁰

Runo on alunperin osa laajemmasta runosta "Lenin makaa mausoleumissaan", joka julkaistiin Parnassossa 1976. Parnasson version loppuosa on julkaistu eräin muutoksin *Tanssilattia*-kokoelman seitsemäntenä runona.

Kreikkalaisen antologian runojen muita käännöksiä

Saarikosken *Jalkapolku*-valikoiman ohella suomeksi ei ole muuta laajempaa valikoimaa Kreikkalaisen antologian runoista. Saarikosken sangen omintakeisen ja kokeilievan valikoiman rinnalle tarvittaisiin filologisesti luotettavampaa kokoelmaa. Muutamia hajakäännöksiä on tosin silloin tällöin ilmestynyt. Niiden joukkoon mahtuu erikoisiakin tapauksia. Suomalainen arkeologi A.-M. Tallgren julkaisi 1934 Ellis H. Minnsin juhlakirjassa ranskankielisen artikkelin "Sur les monuments du Caucase", jossa hän

⁵⁸ Saarikoski 1977, 21.

⁵⁹ Ks. selitykset Saarikoskenkin käyttämään kreikkalais-saksalaiseen editioon, H. Beckby (Hrsg.), *Anthologia Graeca Buch IX-XI*, München 1958, 784. Beckby pitää todennäköisimpänä selitystä, että Krinagoraan runo viittaisi Lolliuksen tappioon v. 16 eKr.

⁶⁰ Saarikoski 1977, 7.

siteerasi erästä Leonidaan epigrammia kreikaksi. Mukaan hän oli liittänyt veljensä, romanisti ja hispanisti O. J. Tallgren-Tuulion tekemän runomittaisen suomennoksen, joka kuuluu seuraavasti:

Paimenet, astuissanne te vuoren nurmia näitä
 Kaiten vuohia tai uuhia villavia,
 Mulle, Kleitagoraall”, yks suokaa, pieni mut armas
 Maaemon anti, ja se vuoks emo Persephoneen:
 Määkinän jotta ma kuulisin viel, myös paimenen huilun,
 Konsa hän raavailleen istuvi soittelemaan;
 Jotta kun elyy taas kevät uus, ketokukkaset ensi
 Solmisi tuttava mies hautani seppeleheks;
 Myös joku jotta mun kumpuni laitaa kastelis uuhen
 Maidoin uhkuavan, lypsäen antia sen
 Uhriks multaan haudan. On armas varjojen maillai,
 Mieleen täälläkin on vaihetus ystävätyön.⁶¹

1974 ilmestyi Kirjallisuudentutkijain Seuran vuosikirjassa Otto Mannisen Homerosuomennosten kuvakielestä väitelleen Aarne Heinon artikkeli ”Kreikkalaisen antologian Homeros”. Siinä pyrittiin tarkastelemaan, mitä Homeroksesta sanottiin antologian runoissa (hän oli antologiassa kaikkein useimmin mainittu runoilija). Artikkelin oli täysin sopimaton tieteelliseen aikakausjulkaisuun, sillä se koostui lähinnä vain käännoksistä, joiden yhteydessä analyysia ei ollut nimeksikään. Mukana oli 21 epigrammin kömpelö proosamuotoinen suomennos.⁶² Teivas Oksalan teokseen *Homeroksesta Alvar Aaltoon* (1986) sisältyy joitain runoilijaepitafeja Kreikkalaisesta antologiasta samoin kuin suomennos Goethen ”Anakreonin haudasta”.⁶³ Oksalan käännookset ovat runomittaisia. Niistä voidaan näytteeksi siteerata seuraava Antipatros Thessaloniklaisen kirjoittama Aiskhyloksen epitafi:

Traagisen hengen tuon, väkevän pyhän korkean tyylin
 ensimmäisenä loi Aiskhylos Attikan mies,
 Euforionin poika, hän kaukana on kotimaastaan
 kuollut; hauta on nyt ylpeys Trinakrian.⁶⁴

Muutamia epigrammimukaalmia on myös Ezra Poundin valittujen runojen suomennoskokoelmassa.⁶⁵ Lisäksi Kreikkalaisen antologian runoja on suomennettu eräisiin opiskelijajärjestöjen lehtiin.⁶⁶

⁶¹ Yliopistonlehtori Timo Sironen on kiinnittänyt huomiotani tähän Tallgrenin kääntämään epigrammiin. O. J. Tallgren-Tuulio käänsi eräitä muitakin näytteitä antiikin kirjallisuudesta. Valitettavasti hän ei kuitenkaan kääntänyt mitään laajempaa kokonaisuutta antiikin runoudesta.

⁶² A. Heino, ”Kreikkalaisen antologian Homeros”, *Kirjallisuudentutkijain Seuran vuosikirja* 28 (1974) 5-14.

⁶³ Oksala 1986, 159-163.

⁶⁴ Oksala 1986, 160.

Vuonna 2001 ilmestyi Arto Kivimäen ja Sampo Vesterisen toimittama ja suomentama valikoima *Rakkaus ei koskaan lepää. Antiikin runoja rakkaudesta*. Tähän kokoelmaan on Kreikkalaisesta antologiasta, erityisesti sen 5. ja 12. kirjasta, poimittu runsaat 60 runoa. Yksittäisistä runoilijoista ovat keskeisesti esillä Asklepiades, Kallimakhos, Meleagros, Markos Argentarios, Filodemos, Nikarkhos ja Rufinos, joilta kultakin on 3-13 runoa. Esimerkkinä voidaan mainita Rufinoksen runon (V, 60) suomennos:

On kylvyssä neito hopeajalka,
 kultaomenoilleen hän vettä valaa,
 iholle piimänpehmeälle.
 Pyöreät pakarat, vettä vetelämmät,
 hyllyvät ja hytkyvät toinen toista vasten.
 Peitoksi ylitsepursuavan uomansa
 hän kättänsä levittää.
 Se ei peity kokonaan,
 sen verran vain kuin käsi yltää.⁶⁷

Vertailuna voidaan esittää Saarikosken suomennos samasta Rufinoksen runosta:

Tyttö hopiajalka
 kylpi
 vesi valui rintojen kultaomenille
 viilinvalkoisille!
 Pyöreät takamukset
 pomppivat hyppivät toisiaan vasten
 iho vettä väreilevämpi!
 (eikä hänen kämmenensä levittäenkään
 pystynyt peittämään paisunutta
 Eurotasta kokonaan)⁶⁸

Vaikka Kivimäen ja Vesterisen käännöksessä ei ole käytetty alkuperäistä runomittaa, Saarikosken käännös luo typografiallaan ja tiiviimmällä ilmaisutavallaan enemmän modernin runon vaikutelmaa. Saarikoski on lisäksi säilyttänyt maantieteellisen nimen, Eurotas-joen, kun taas Kivimäki ja Vesterinen korvaavat sen uoma-sanalla. Muuten Kivimäen ja Vesterisen käännös noudattelee uskollisemmin alkutekstiä. Heidän valikoimaansa liittyy myös tausta-aineistoa.

⁶⁵ E. Pound, *Personae. Valikoima runoja vuosilta 1908-1919* (Suomentanut Tuomas Anhava), Helsinki 1976, 54-55.

⁶⁶ Ks. M. Kaimio - T. Oksala - H. K. Riikonen, *Antiikin kirjallisuus ja sen perintö*, Helsinki 1998, 250-251.

⁶⁷ *Rakkaus ei koskaan lepää. Antiikin runoja rakkaudesta* (Suomentaneet ja toimittaneet Arto Kivimäki ja Sampo Vesterinen), Helsinki 2001, 73.

⁶⁸ Saarikoski 1977a, 46.

Antiikin kielten harrastus Pohjois-Suomessa

Timo Sironen

Credo ego plures vestrum mirari, quid sit quod, cum tot homines doctissimi sedeant, ego potissimum surrexerim, is qui neque aetate neque ingenio neque auctoritate neque origine sim cum his, qui sedeant, comparandus. Nonnullos horum, quos videtis adesse in hac causa iniuriam novo scelere conflata putant oportere defendi, defendere ipsi propter iniquitatem temporum non audent. Ita fit, ut adsint propterea, quod officium sequuntur, taceant autem idcirco, quia periculum vitant. Quid ergo? audacissimus ego ex omnibus? Minime. An tanto officiosior quam ceteri? Ne istius quidem laudis ita sum cupidus, ut aliis eam praereptam velim. Quae me igitur res praeter ceteros impulit, ut de studio linguarum antiquitatis in Borea Fennia verba facerem? Quia, si qui istorum dixisset, quos videtis adesse, in quibus summa auctoritas est atque amplitudo, si verbum de studio fecisset, id quod in hac causa fieri necesse est, multo plura dixisse, quam dixisset, putaretur. Ego autem, si omnia quae dicenda sunt, libere dixerero, nequaquam tamen similiter oratio mea exire atque in vulgus emanare poterit. Deinde quod ceterorum neque dictum obscurum potest esse propter nobilitatem et amplitudinem neque temere dicto concedi propter aetatem et prudentiam. Ego si quid liberius dixerero, vel occultum esse propterea quod nondum ad civitatem accessi, vel ignosci mihi paululum Uloae versanti poterit... ..His de causis ego huic causae patronus exstiti, non electus unus, qui maximo ingenio, sed relictus ex omnibus, qui minimo forsitan periculo possem dicere, neque uti satis firmo praesidio defensum studium hoc Boreum, verum uti ne omnino desertum esset. Sed de causa hactenus: sat sapientibus.

- Gratias quam maximas collegis amicisque Uloensibus nec non fratri gemello Uloae docenti, qui auxilio mihi haec componenti fuerunt, agere volo.¹

Diakronisesti - vajaan 400 vuotta - ja diatoppisesti - yli puolet Suomen pinta-alasta - laajan aiheeni vuoksi pyrin menemään mahdollisimman pian *in medias res*. Tarkastelutapojen painotuksiakin on vähintään kahdenlaisia: antiikin kielten harrastus kautta aikain Pohjois-Suomen erilaisissa oppilaitoksissa ja toisaalta yksityishenkilöiden harrastus. Näistä kumpikin on toki tarkastelemisen arvoinen, mutta valitettavasti käytettävissäni oleva aika ei salli syventää tarkastelua kummankaan osalta kovin paljon. En halua enkä voikaan olla tyhjentävä, koska perustutkimusta tästä aihepiiristä on tehty

---

¹ Mukaeltu Ciceron Sextus Roscius Aincrialaisen puolesta pitämän puheen alusta.

vasta melko vähän, mutta materiaalia siitä voisi riittää useampaakin opinnäytettä varten. Niinpä käytänkin tilaisuutta hyväkseni ja vetoan perus- ja jatkotutkintoa suorittaviin opiskelijoihin, olipa heidän pääaineensa sitten yleinen historia, aate- ja oppihistoria, Suomen ja Skandinavian historia, kirjallisuustiede tai kasvatustiede, harkitsemaan opinnäytteen tekemistä tästä aihepiiristä; edes latinan kielen taito - kreikasta puhumattakaan - ei ole välttämätöntä. Toisaalta pelkästään Oulun yliopiston kirjaston vanhojen kirjojen varastossa - puhumattakaan Oulun maakunta-arkistosta - löytyy aarteita, joiden tulkintaan tarvitaan vankat latinan taidot. Ohjausta on saatavissa edellämainittujen pääaineiden ohella myös yksittäisten sivuaineiden kapasiteeteista. Itse asiassa ensimmäinen projekti onkin jo käynnistynyt: Petrus Nilsinpoika Mathesiuksen (talous)maantieteen väitöskirjaa, Upsalassa v. 1734 painettua teosta *Dissertatio geographica de Ostrobotnia*, on marraskuusta 2000 alkaen opeteltu suomentamaan johtamassani monitieteisessä² käännoseminaarissa.

Esitykseni painopisteitä tulevat olemaan erityisesti Pohjois-Suomen kautta aikain merkittävin koulu- ja sivistyskaupunki Oulu opillisine instituutioineen ja klassillista sivistystä saaneine oppineineen - muutkin merkittävät Pohjois-Suomen koulut ja klassikot toki mainitaan - toisaalta 1600-luvulla ja toisaalta Oulun lyseon klassilliset vaiheet sekä vastikään 40 vuoden ikään päässeen Oulun yliopiston Millenniumin molemmilta puolilta reilun neljän vuoden (kasvu)kautta antiikin kielten ja kulttuurin lehtorin ominaisuudessa seuranneena. Käsittelmäni aihepiiriä on toki sivuttu, mm. Susanna Myllymäen maaliskuussa 2000 tekemässä Suomen ja Skandinavian historian pro gradu -tutkielmassa Oulun 125-vuotisen Lyseon historiasta. Edeltäjälläni, professori Unto Paanasella on tekeillä tutkimus Oulun yliopistossa suoritetuista latinan arvosanoista. Mainittakoon, että varsinkin Oulun seudun ulkopuolella kouluissa 1900-luvulla luetun latinan suhteen artikkelini on erittäin puutteellinen: pitäisi käydä systemaattisesti kaikki Pohjois-Suomen oppikoulujen ja lukioiden vuosikertomukset läpi. Lukijaa ei tyydyttäne yksittäinen tidonsirpale, että Rovaniemelläkin kouluissa luettiin 1960-luvun jälkipuoliskolla latinaa, kuten Oulun yliopiston kirjallisuuden professori Liisi Huhtala minulle on kertonut omasta kokemuksestaan.

Aiemmasta tutkimuksesta on mainittava Esko Kähkösen monografia vuodelta 1982 ja Reijo Heikkisen v. 1994 ilmestynyt opus, molemmat väitöskirjoja. Muita, vanhempia lähteitä ovat Anton Forsman, *Oulun Suomalainen Yksityis-Lyseo. Kertomus Lyseon vaikutuksesta vuosina 1874-1890*, Oulu 1890, Knut Svanlungin väitöskirja 1895, puolianonyymien A. H. W:n artikkeli "Oulun vanhimmista kouluoloista" teoksessa *Oulun koulujen 300 vuoden muistoksi*, Oulu 1911, Leino Pentzin, *Kansanopetuksen Vaiheita Oulussa*, Oulu 1918 sekä Alexander Dahlin teos *Kort historik över Uleåborgs pedagogi och dess efterföljare trivialskolan*, Tammerfors 1926. Näitä teoksia ovat käyttäneet myös Oulun kaupungin historian kahden ensimmäisen osan kirjoittajat A. H. Virkkunen ja A. Halila³. Merkittävä on myös tuore julkaisu oululaisen Johannes Snellmanin v. 1737 ilmestyneen maisterinväitöskirjan uudesta suomennoksesta, jossa on käännökseen lisäksi

² Suomen ja Skandinavian historian asiantuntijana mukana ohjaamassa (ja kääntämässä) ovat olleet kollegani FT Antero Tervonen ja aate- ja oppihistorian amanuenssi, erityisesti 1700-luvun ruotsalaiseen historiankirjoitukseen perehtynyt FT Erkki Urpilainen.

³ *Oulun kaupungin historia*, osa 1 *Kaupungin alkua ajoilta Isonvihan loppuun* (A. H. Virkkunen) sekä osa 2 *1721-1809* (A. Halila), Oulu 1953.

alkuteksti faksimilena sekä professori Jouko Vahtolan artikkeli tekijästä, Oulun oppineesta.⁴ Mainitsemisen arvoinen tuore teos on *Oulupolis. The History of Oulu as an International City*, Oulu 1999, erityisesti Matti Enbusken kirjoittama kappale, "A town in war and peace", ss. 29-44, varsinkin ss. 41-44.

Olen saanut Oulun ja Pohjois-Suomen oppi- ja kulttuurihistoriaan liittyvää suullista tietoa myös mm. professori Vahtolalta, professori Juha Manniselta, FT Antero Tervoselta, assistentti Matti Enbuskelta ja FM Markus H. Korhoselta, joille lausun tässä kiitokset, mutta otan itse täyden vastuun tekstissäni mahdollisesti esiintyvistä virheistä. Ruotsin (ja Suomen) latinan kulttuurihistoriasta kiinnostuneelle lukijalle suosittelen professori Bo Lindbergin (ja Suomen osalta prof. Teivas Oksalan) laatimaa teosta *Latina ja Eurooppa*, Jyväskylä 1997.

Pohjois-Suomen sanotaan yleisen käsityksen mukaan alkavan Kalajoesta ja käsittää Oulun ja Lapin läänit nykyisessä laajuudessaan, mukaanlukien Kainuu. Tässä artikkelissa Kalajoki tullaan ylittäneeksi muutaman kerran, mutta tasapuolisuuden vuoksi - vaikka keskitynkin Pohjois-Suomen kautta aikojen merkittävimpään koulu- ja kulttuurikaupunkiin Ouluun - ylitetään myös Kiiminki-, Ii-, Simo-, Kemi- ja Torniojokikin. Pohjois-Karjala ja Pohjois-Savo eivät kuulu Pohjois-Suomeen, joten jätän ne käsittelyn ulkopuolelle, varsinkin kun kummassakaan ei näytä olleen - Kuopiota lukuunottamatta - klassillisen sivistyksen kannalta merkittävää paikkakuntaa. Samasta syystä jätän tarkemman käsittelyn ulkopuolelle Keski-Pohjanmaalla sijainneen Nykarlebyn triviaalikoulun, varsinkin koska se siirrettiin Vaasaan jo hyvin varhain.

Kouluja ei pohjoisimpaan Suomeen eikä Ruotsiin vielä keskiaikana perustettu, joten Pohjois-Suomessa tuolloin vaikuttaneet koulutetut henkilöt olivat saaneet oppinsa muualta, mm. vuonna 1477 perustetussa Upsalan yliopistossa tai jossain lukuisista Keski-Euroopan yliopistoista ja v. 1640 alkaen Turun Akatemiassa.

Oulun alueelta tiedetään Upsalan yliopistossa opiskelleen v. 1619 Johannes Johannis Uloborgensis, v. 1626 Jacobus Johannis Uloboreus sekä v. 1641 Stepahnus Eschilli Ulobothniensis ja Johannes Caspari Ulobotniensis. Kaiken kaikkiaan 110 oululaista oli opiskellut v. 1765 mennessä Upsalan yliopistossa ja/tai Turun Akatemiassa ja yksi jopa Oxfordissa asti.⁵

Suomen korkein oppilaitos oli vielä 1600-luvun alkupuolella Turun vanha katedraalikoulu, joka oli perustettu pääasiassa pappien valmistusta varten. Vuoden 1611 koulujärjestyksen mukaan suurimpiin maaseutukaupunkeihin, joissa ei ollut piispanistuinta, voitiin kuitenkin perustaa maakuntakouluja. Ne olivat neliluokkaisia, mutta jokaisen luokan oppijakso oli kaksivuotinen. Opetuskielenä oli latina. Vuonna 1620 Kustaa II Aadolfin mukaan katedraalikoulu oli yhtä kuin kymnaasi eli lukio, maakuntakoulu oli yhtä kuin triviaalikoulu eli puolilukio ja alemman asteen koulu pedagogio.

Vuonna 1649 tuli Ruotsin valtakuntaan uusi kouluasetus ja opetuskieliksi tuli ruotsi, mm. latinan alkeineen. Toinen eli latinaluokka oli tarjolla niille, jotka halusivat jatkaa pidemmälle opinnoissaan. Pedagogioiden opettajien taso oli kirjava, yleensä heikko, kuten palkkakin, varsinkin 1740-luvulla. Ensimmäinen Pohjois-Suomeen perustettu

⁴ Johannes Snellman, *De urbe Uloa. Oulun kaupungista* (Suomenos ja faksimilepainos), Jyväskylä 2000.

⁵ M. Enbuske, "A town in war and peace" teoksessa *Oulupolis*, 41.

pedagogio oli Oulun triviaalikoulu v. 1612. Seuraavaksi perustettiin pedagogiot Tornioon v. 1630, Kajaaniin v. 1648/1650 ja Raahen v. 1653. Näistä vain Oulun pedagogio laajennettiin triviaalikouluksi v. 1682. Utsjoen pedagogio perustettiin noin v. 1737, mutta sen historia jäi lyhytikäiseksi, eikä siellä ilmeisesti koskaan opiskeltu latinaa, kun ruotsissa, suomessa ja saamen eri kieliparsissakin oli tarpeeksi tekemistä. Keski-Pohjanmaalla perustettiin Nykarlebyhyn suoraan triviaalikoulu niinkin varhain kuin v. 1641, mutta se työstettiin jo v. 1683 pedagogioksi ja triviaalikoulu siirrettiin Vaasaan scuraavana vuonna, 1684. Triviaalikoulusta pääsi jatkamaan opintojaan yliopistoon. Oulun triviaalikoulu, myöhemmin 1800-luvulla yläalkeiskoulu, oli 1800-luvun loppupuolelle saakka ainoa täysiluokkainen oppikoulu Pohjois-Suomessa, joten se sai oppilaita aina Lapista Kokkolaan saakka, joskin noin puolet oppilaita oli oululaisia. Oppilaita oli crittäin runsaasti, 100-200. Mutta noista 1800-luvun asioista myöhemmin. Palataanpa takaisin 1600-luvulle ja 1700-luvun alkupuolelle.

Abou Literata -tooksessa⁶ (v. 1719) listataan Turun Akatemian opiskelijoiden ja opettajien opinnäytteitä ja muita töitä vuosilta 1640-1719. Löysin joitakin nimiä, joiden kantaja on mainittu oululaiseksi. Oululainen Henrik Hourenius kirjoitti v. 1650 puheen *De legum utilitate* (Lakien hyödyllisyydestä), pohjalainen Josef Mathesius, Kalajoen kirkkoherra laati v. 1655 pro gradu -väitöskirjan *Theoremata nonnulla miscellanea psychologica* (Muutamia sekalaisia sielutieteellisiä väittämiä). Mainittakoon tämän Mathesiuksen kohdalla se, että hän lience alussa mainitun maantieteilijän Petrus Mathesiuksen isoisosa tai isoseta. Petrusin isä, eteläpohjalainen Nils Gabrielinpoika Mathesius, Pyhäjoen kappalainen, sittemmin saman seurakunnan kirkkoherra, väitteli Turussa kahdesti, v. 1696 *De philautia sana* (Terveestä itserakkaudesta) ja v. 1700 *De fideli patriota* (Uskollisesta isänmaanystävästä). Maisteri Henrik Sacklinius, Oulun koulun rehtori laati v. 1688 pro gradu -väitöskirjan *De elementis* (Alkuaineista). Maisteri Peter Portinus, Oulun koulun konrehtori, myöhemmin Pyhäjoen kirkkoherra, laati v. 1682 pro gradu -väitöskirjan *De civitate* (Valtiosta). Christoffer Alanus, Iin kirkkoherra, julkaisi v. 1687 väitöskirjan Vanhan testamentin eksegetiikasta ja scuraavana vuonna pro gradu -väitöskirjan filosofiasta. Eteläpohjalaisista syntyperää ollut Lars Henrikinpoika Forbus, Oulun triviaalikoulun konrehtori, laati v. 1690 kaksi väitöskirjaa, *Theoremata IV selectiora philosophica* (Neljä valittua filosofista väittämää) ja *De hyperbole sacra* (Hyperbolan käytöstä Raamatussa). Toinen Forbus, Henrik etunimeltään, oululaiseksi mainittu, tuli Tornion kirkkoherraksi. Hän laati filologisen väitöskirjan eräästä Vanhan testamentin kohdasta, *To antipeponthos seu Talionis indoles* (Talion-käsitteen eli kosto-oikeuden luonteesta) v. 1694 ja vielä samana vuonna väitöskirjan *Ostracismus* (Ostrakismos-äänestys). Eteläpohjalaisyntyinen maisteri Erik Asplund, joka toimi mm. Oulun koulun konrehtorina, laati v. 1705 väitöskirjan *De concentu siderum* (Tähtien harmoniasta) ja v. 1712 *De novitate antiqua etc.* (Vanhasta uutuudesta eli uuden ja vanhan filosofian periaatteista). Etelä-Pohjanmaalta syntyisin ollut Kajaanin kirkkoherra Gabriel Cajanus väitteli v. 1699 *De lingua caelesti* (Taivaassa puhuttavasta kielestä).

1600-luvulta Suomen kansallisbibliografiaan (SKB) on päässyt 14 oululaista, joista yhteentoista liittyy latinan harrastus. Suurin osa tässä mainituista väitöksistä on suoritettu Upsalan yliopistossa. Johannes Cajanus (1670-1733), Oulun kappalainen väitteli

⁶ A. A. Stierman, *Abou literata - Turun Akatemian kirjallisuus* (näköispainos ja suomennos vuonna 1719 julkaistusta alkuteoksesta, suom. R. Pitkäranta, jälkis. M. Klinge), Jyväskylä 1990.

teologiasta v. 1693. Vuotta aiemmin väitteli samasta tieteenalasta Oulun kirkkoherra Andreas Frosterus (k. 1713). Hänen veljensä Zacharias Frosterus promovoitiin latinaksi v. 1699. Henrik Caspersson Forbus (k. 1681), Oulun pormestari, jota ei pidä sekoittaa cm. Tornion kirkkoherraan - ilmeisesti poikaansa - , oli latinankielisen hääonnittelun kohteena v. 1664. Toiselta myöhemmältä Oulun pormestarilta, Gabriel Grååltta (k. 1715), on säilynyt latinankielinen väitösresponsio. V. 1670 kuollut Oulun kirkkoherra Michael Jaakobinpoika Jurvelius oli ahkera ja tuottelias: hänen latinankielisestä tuotannostaan on säilynyt laaja oraatio *De superbia fugienda* (Ylimielisyyden karttamisesta) v. 1645, luonnontieteeseen liittyvä väitöskirja v. 1647 sekä teologiaan liittyvä väitös ja responsio samalta vuodelta, häätekstit vv. 1648 ja 1654, onnittelut professorille v. 1648; edelleen v. 1653 häneltä on säilynyt parentaatio ja lisäksi v. 1650 hän oli toiminut väitöksen latinankielisenä johtajana (=custos). Toinen suuri hahmo on 20 vuotta myöhemmin, v. 1690, kuollut Oulun triviaalikoulun rehtori Olaus Olai Lauracus, joka laati v. 1671 väitöskirjan teologiasta ja v. 1678 ctiikasta, hautatekstit vv. 1677 ja 1679; edelleen v. 1679 hänet promovoitiin latinaksi ja v. 1680 häneltä on säilynyt kuningattaren kruunajaispuhe. Laurauksen kenties merkittävin teos lienee 95-sivuisen logiikan oppi/käsikirjan laatiminen nimenomaan Oulun triviaalikoulua varten *Enchiridium logicum...in usum discentium scholae Uloensis*, Oulun yliopiston kirjaston suuri pieni Turussa v. 1686 painettu aarre. Lauraeus oli monipuolisesti kielitaitoinen: häneltä on säilynyt cm. latinankielisen tuotannon lisäksi suomennos käskykirjeestä v. 1679, ruotsinkieliset hautatekstit vv. 1678 ja 1681 ja saksankielinen hautateksti v. 1679; kuin kruunukseen tämä kunnianarvoisa rehtori sai hautatekstin - luonnollisesti latinaksi. Eikä näistä kahdesta edellämäisestä jää juurikaan jälkeä erityisesti promootioissa kunnostautunut, vv. 1672-1743 clänyt Oulun kirkkoherra Zacharias Gabrielinpoika Lithovius, josta Suomen kansallisbibliografia v. 1700 mennessä tietää kertoa seuraavaa: laati 22-vuotiaana kuuluisan nelisivuisen promootio-onnittelun *Bothnia triumphans* (Voitonriemuisa Pohjanmaa) pohjalaisille maistereille v. 1694, promovoitiin latinaksi v. 1699, väitös ja promootio sekä hautatekstin laatiminen latinaksi v. 1700. Ahkera oli myös Henricus Stefaninpoika Sacklinius, Oulun kappalainen (eli noin 1638-1681), ilmeisesti yllämainitun Turun Akatemiassa v. 1688 väitelleen kaimansa isä, jonka tiedetään väitelleen Upsalassa v. 1666 ja vielä politiikasta v. 1672; väliin v. 1668 ajoittuvat hänen laatimansa hautateksti ja yhdessä kolmen muun huippukirjoittajan kanssa laatima syntymäpäiväoraatio Kaarle XI:lle. Mielenkiintoinen hahmo on v. 1662 kuollut Oulun kirkkoherra Marcus Paulinpoika Zadhelerus, joka laati Tukholmassa v. 1642 kahdeksansivuisen runoelman *Laus magistratus* (Virkamiehistön ylistys) elegisellä distikon-mitalla ja väitteli filosofiasta v. 1647. Mainittakoon viimeksi Ulstadiusten suvun edustajat: Oulun triviaalikoulun kolleega Laurentius Andreae Ulstadius (k. 1732) onnitteli latinaksi Upsalan rehtoria v. 1679. Ilmeisesti hänen isänsä Andreas Andreanpoika Ulstadius, Iin kirkkoherra (kuollut v. 1667), laati v. 1644 historiallisen 400-säkeisen runomuotoisen oraation *De capta classe Danica* (Tanskan laivaston valtaamisesta). Gustav Ulstadius, Kokkolan pedagogion rehtori , väitteli luonnontieteestä v. 1693, dedikaatiot on omistettu lähinnä oululaisille. 1700-alun oululaisista mainittakoon kirjastomme kahden muun aarten laatijat Daniel Bonge, joka julkaisi v. 1730 Upsalassa väitöskirjan lohista ja niiden pyynnistä, *Dissertatio Physica de salmonum natura eorumque apud Uloam piscatura* sekä oululaissyntyisen Oulun koulun opettajan Bartholdus G. Vhaelin Turussa v. 1733 postuumina julkaistu aikajärjestyksessä toinen

suomen kielioppi, *Grammatica Fennica* - Eskil Petraeuksen kielioppihan on yli 80 vuotta vanhempi, vuodelta 1649.

Kajaanin pedagogion historia oli alusta, 1600-luvun puolivälistä lähtien, kivuliasta, varsinkin latinan suhteen. Reijo Heikkinen on kuvannut hauskaasti ja realistisesti ko. opinahjon ensiaskeleita. 1700-luvun alkupuolisko oli vaikeaa aikaa iso- ja pikkuvihoiheen, jotka ajoivat mm. Oulun triviaalikoulun opettajat maanpakoon Ruotsiin. Sen sijaan Tornion pedagogio eli tuolloin loistoaikojaan, lähinnä yhden karismaattisen henkilön, Johan Wegeliuksen, ansiosta. Wegeliukset tulivat isoavihaa pakoon Tyrväältä Enontekiöön asti, josta papin poika Johan sitten tuli v. 1726 kolmeksi vuosikymmeneksi Tornion pedagogioon. Hän opetti uskonnon, historian, maantiedon ja logiikan ohella sekä latinaa että kreikkaa. Osa oppilaista tuli Oulun evakuoidusta koulusta. Wegeliuksen yhtenä päämääränä oli saada maahan suomenkielisiä ylioppilaita ja pappeja; hän valmensikin monia lahjakkaita oppilaitaan yliopistoon asti, vaikka teoriassa koulu olikin vain pedagogio. V. 1757 Johan Wegelius kutsuttiin kirkkoherraksi Ouluun, missä hän kuoli v. 1764 ja sai osakseen ystävänsä, somerolaissyntyisen Nousiaisten kirkkoherran Abraham Achreniuksen laatiman latinankielisen hautarunon, joka oli käsiteltävänä huhtikuussa 2001 johtamassani latinan proseminaarissa Yli-Iin kirkkoherran Toivo Hyyryläisen itse ehdottamana materiaalina.

Tornion pedagogio kukoisti myös 1700-luvun jälkipuoliskolla: A .E. Lönnbergin rehtorikaudella 1783-1800 16 oppilasta siirtyi pedagogiosta suoraan Upsalan yliopistoon. Torniossa opetettiin myös hepreaa, ja nykykielistä ensiksi Pohjanmaalla saksaa. Huipputasoa Tornion pedagogiosta Upsalaan lähteneistä näyttää edustaneen Jöns Svanberg, joka vv. 1786-1787 suoritti pedagogiossa mm. koko Uuden testamentin kreikaksi, hepreassa Genesis-kirjan ja 10 psalmia, latinassa useampia proosa- ja runoteoksia sekä nykykieliä ynnä matematiikkaa. Hänestä tuli Upsalan yliopiston matematiikan professori. Tornion koulutraditio olisi tukenut kymnaasin ja piispanistuimen perustamista Tornioon, mitä laamanni E. R. Printzsköld ehdottikin v. 1793 - kuuroille korville. Tornion pedagogio valmisti periaatteessa triviaalikouluun, mutta sai jopa yliopistoon valmistavan muodon, mikä osoittaa paljolti opettajien ja oppilaiden tarmokkuutta ja omatoimisuutta voittaa seudun syrjäisyydestä ja vähäisistä mahdollisuuksista johtuneet vaikeudet. Torniota lieneekin pidettävä parin sadan vuoden aikana Peräpohjolan ja Lapin kulttuurikeskuksena. Tornionlaakson jakautuminen v. 1809 kahteen valtakuntaan lamautti osittain Tornion pedagogion toiminnan. Utsjoen pedagogiossa tuskin luettiin latinaa, vaikka 1700-luvulla rippikirjaa pidettiinkin tavan mukaan latinapohjaisena, mutta Utsjoen kirkkoherra Jacob Fellman, joka oli innostunut saamen kielestä, käsitteli pastoraalitutkinnossaan v. 1819 kahdessa latinankielisessä teesissään lapinkieltä.

Oulun vaurastuessa jo 1600-luvun lopulla syntyi varakas kauppiassääty, jonka oppineimmilla jäsenillä oli huomattaviakin kirjakokoelmia, kuten kauppias Klaus Jenderjanilla, jolla tiedetään olleen lähes 200 kirjan kokoelma, joista osa oli latinan- ja kreikankielisiä klassikoita, mm. Ciceroa.⁷ Vielä 1700- ja 1800-lukujen vaihteessa latinantaitoisia henkilöitä riitti runsain mitoin Perämeren rannoilla: mm. Kemin kirkkoherra Matthias Castrén keskusteli sujuvasti latinaksi nuoren italialaisen kulttuurimatkailijan Giuseppe Acerbin kanssa v. 1799. Lisäksi iso ryhmänsä

⁷ M. Enbuske, *art. cit.* 42.

pappissäädyn ulkopuolella oli ns. ylioppilasporvarit samoilta ajoilta; näiden jäämistöissä on usein Ovidiuksen ja Vergiliuksen teoksia runsain omakätisin latinankielisin kommentein marginaaleissa. Onpa Oulun yliopiston kirjaston varastoissa mm. latinankielinen päiväkirjakin 1800-luvulta.

Aiemmissä kappaleissa luetellessani oululaisten ja muiden pohjoissuomalaisten 1600- ja 1700-luvuilla tuottamaa latinaa olen useimmiten pidättäytynyt arvioimasta laadullisesti, oli se sitten runoutta tai proosaa, koska en ole niihin ehtinyt - P. N. Mathesiuksen Pohjanmaan maantieteeseen liittyvää väitöskirjaa ja somerolaissyntyisen Abraham Achreniuksen Oulussa luettamaa kirkkoherra Wegeliuksen hautarunoa lukuunottamatta - perehtyä, mutta arvelisin etteivät ne jää ko. aikakauden keskiarvosta jälkeen; jälkimmäinen luonnollisesti kuvaa Oulun scudun pappien ja oppineiden oletettua passiivisen latinantaidon tasoa. Mathesiuksen väitöksen kieli on jo aiheensakin vuoksi sekä ajan tieteellisen tyylin mukaan sanastoltaan mahdollisimman paljon variaatiota sisältävä, mutta muutamaa ortografista epä johdonmukaisuutta ja passiivin liittomuotoja lukuunottamatta kieli on täysin klassista.

Oulun suomalaisen yhteislyseon järjestyksessä toisena rehtorina toimi 1875-1885 latinan, kreikan ja ruotsin lehtori Anton Forsman, joka myös käänsi antiikin kirjallisuutta. 1880-luvulla ehdottomasti tärkein oppiaine oli latina - peräti seitsemän viikkotuntia - niin kuin myös muualla Suomessa ja Euroopassa. Oulun suomalainen 8-luokkainen klassillislinjainen lyseo oli "klassillisimmillaan" 1883-1914 ja se noudatti v. 1883 opetussuunnitelmaa, latina edelleen tärkeimpänä, kreikka valinnaisena venäjän kanssa. Rehtori Rosendahl 1890-luvulla ei suosinut reaalilinjaa, sillä hänen mukaansa klassilliset kielet, kreikka ja latina, sekä klassillinen kirjallisuus olivat paitsi kasvatuksellisesti tärkeitä, myös ohjasivat oppilaita historian valossa arvioimaan omaa aikaansa, sen etuja ja varjopuolia. Sortovuosina 1900-luvun alussa venäjä väliaikaisesti ohitti latinan tuntimäärissä, mutta kreikkaa oppilaat valitsivat runsaasti, kuin kiusallaan, koska se oli yhtenä ortodoksisen kirkon liturgisista kielistä - osittain venäjän kanssa vaihtoehtoinen. Laaja latina ja klassillinen linja loppuivat v. 1914, kuten mm. Jyväskylänkin lyseossa. V. 1925 asti lyseon rehtorina toimi latinan ja suomen kollecgga S.A. Westerlund. Sympaattinen suomen, latinan ja kreikan lehtori Aili Ruotsalo tunnetaan 1920- ja 1930-luvuilta: kenties miesopettajat olivat olleet klassikoidenkin keskuudessa keskimäärin jokseenkin yksitotisia, etten sanoisi kohtuuttoman ankaria.

Yhden Oulun klassikon nimi on kuitenkin yli muiden, Oulun suomalaisen yhteislyseon oman kasvatin Walter J. Snellmanin, joka opetti latinaa ja kreikkaa sekä väitteli Helsingin yliopistossa latinaksi v. 1894 gerundiivimuodoista Ciceron puheissa, *De gerundiis orationum Ciceronis*, 233 s. Toisen kerran hän väitteli parikymmentä vuotta myöhemmin Tübingenin yliopistossa niinikään latinankielisellä väitöskirjalla roomalaisten tulkkien käyttämisestä, *De interpretibus Romanorum deque linguae Latinae cum aliis nationibus commercio*, Leipzig 1914-1919. Lisäksi Snellman pohti kirjallisessa muodossa didaktiikkaa julkaisemalla 34-sivuisen kirjasen v. 1917, "Kirjalliset tehtävät äidinkielen ja latinan opetuksessa: opetusopillisia näkökohtia". Tuotteliaana kynänkäyttäjänä hän julkaisi vielä samana vuonna suomennoksen Demostheneen kuuluisasta kunniaseppelpuheesta, johdannoin ja selityksin varustettuna. Isänmaallisuus näkyy hänen muussakin tuotannossaan: Oulun suomalaisen yksityislyseon 50-vuotisen muistion toimittaminen v. 1924 ja Suomen vuosisataislaulu v. 1942 (2. painos).

Nykyisin Oulun Lyseossa voi lukea D-kielenä latinaa, joka alkaa lukiossa. Mainittakoon, että Oulun Lyseon latinan lukijoista kaksi abiturienttia teki ohjauksessani talvella 2000 kansainvälisen englanninkielisen IB-tutkielman latinasta (Catulluksesta ja Horatiuksesta) - käsittääkseni edelläkävijöinä Suomessa; ohjauspyyntö tuli koulusta päin, lehtori Liisa Heikkoselta. Tästä voisi päätellä, että yliopiston ja koulujen suhde näyttäisi toimivan jotenkuten ainakin Oulussa. Lisäksi mainittakoon, että Mathesius-käännösprojektiin on hankkiutunut mukaan Oulun Normaalikoulun ruotsin, saksan ja latinan opettaja Riitta Karjarinta.

Oulun Normaalikoulussa on voinut opiskella sen perustamisesta 1960 lähtien latinaa, ensimmäisenä opettajana oli sittemmin Jyväskylän yliopiston latinan lehtori Erkki Palmén, toisena sittemmin Oulun yliopiston (antiikin) historian dosentti Pertti Huttunen. Liisa Isokangas aloitti latinan lehtorina v. 1963 ja "olisi mielellään opettanut latinaa, mutta oppilaita ei enää 1970-luvulla juuri riittänyt latinan ryhmien muodostamiseen".⁸ Muita Normaalikoulun latinan opettajia olivat Kerttu Köhler ja Maija-Leena Peltola 1960-luvun lopulla. Oulun ohella Ouluseudulla latinaa voi lukea mm. Haukiputaan lukiossa, jossa on ilmennyt kiinnostuksen kasvua viime vuosina; opettajana toimii Timo Soini. Merikosken lukiossa viisivuotista "puolipitkää" latinaa on voinut lukea ainakin 1980-luvulla. Nykyään latina, Oulun lyseota lukuunottamatta, on lukioissa suosittua lyhyimmässä eli yhden kurssin muodossa, mm. Madetojan musiikkilukiossa.

Muutama sana antiikin kielistä ja niiden opetuksesta Oulun yliopistossa, jossa opetusta on annettu jo yli 35, kohta 40 vuotta, aluksi *pro exercitio* -tasolla, pian approbaturin verran ja sitten v. 1970 alkaen cum laudesti. Kreikan opetusta on pidetty 1980-luvulta alkaen. Edeltäjäni, nytemmin professori Unto Paananen toimi lehtorina yli 30 vuotta, lukuunottamatta kolmen vuoden ajanjaksoa 1986-1989, jolloin hän toimi Suomen Rooman instituutin johtajana sekä kahdella lyhyemmällä virkavapauskaudella 1968 ja 1992, jolloin hänellä oli sijaisenaan sittemmin professori Jaakko Frösén (HY) ja sittemmin dosentti Erkki Sironen (OY ja HY). Apunaan (ja sijaisenaan) 1970- ja 1980-luvulla Paanasella oli tuntiopettaja, sittemmin Turun yliopiston Kielikeskuksen johtaja FL Vesa Väättäjä. Allekirjoittanut tuli Paanasen seuraajaksi 1.9.1997. Samalla päivämäärällä perustettiin yleiseen historiaan antiikin historian linja, jonka vuoksi katsoin jo v. 1998 tarpeelliseksi laajentaa tarjontaa - kun kysyntääkin näytti selvästi olevan - kreikan approbaturin verran. Syksyllä 2000 tuli kreikan cum laude sekä italistikan 10 ov:n puoliarvosana. Itse asiassa Oulun yliopisto lience maailman pohjoisin yliopisto, jossa resurssipulasta huolimatta on säännöllistä kreikan arvosanaopetusta: Tromssassa sitä on vain latinassa ja käsittääkseni Alaskan Anchorageissa sekä Luoteis-Venäjän Arkagelissa ja Muurmanskissa kreikkaa ei opetettane säännöllisesti, jos lainkaan. Tilasta on ollut latinan syventäville opinnoille, vaikkakin edelleen sivuaineena ilman pääainestatusta, mikä toteutuu syyskuusta 2002 alkaen. Syventäviin opintoihin liittyvää oppi- ja tutkimusmateriaaliakin saatiin aivan äskettäin, kun 15.3.2002 yliopiston kirjaston kokoelmiin saatiin lahjoituksena inkunaabeli vuodelta 1489, 1300-luvulla Ricardus de Media Villan tekemä kommentaari 1100-luvun teologi Petrus Lombarduksen klassikkoon *Quatuor libri sententiarum*. Nykyinen viranbaltija väitteli kesäkuussa 2001 yleisen historian oppiaineessa itaalisista kielistä. Opiskelijat ovat olleet kiitettävän ahkeria ja oma-aloitteisia itaalisten kielten ja antiikin historian opintopiireissä lv. 2000 ja 2001.

⁸ Erkki Vilpa (toim.), *30 vuotta Oulun Normaalikoulua*, Oulu 1990, 122 (Reijo Heikkinen)

Oma ennätyksensä - ottaen huomioon minimaaliset opetushenkilökunnan resurssit - lienee sekin, että eräs opiskelija ehti suorittaa kreikan cum laude -arvosanan jo helmikuussa 2001. Kreikan proseminaarissa lv. 2000-2001 oli puoli tusinaa aktiivista osallistujaa, enemmän kuin ko. lukuvuonna Helsingin yliopistossa. Keväällä 2000 luettiin opintopiirissä latinan ja kreikan ohella Italian esiroomalaisia kieliä: oskia, umbria, faliskia, sabiinia, venetiä, messapia, sikulia ja elymiä. Osaltaan opiskelijoiden yllättävän suuri kiinnostus antiikin kieliä ja kulttuuria kohtaan Oulun yliopistossa selittyy sillä, että taideaineiden ja antropologian laitoksella toimii klassillisen arkeologian lehtorina dosentti Eero Jarva, jonka kanssa opetusta suunnitellaan ja toteutetaan synergisesti, myös aina yhteisesti vedetyillä ekskursioilla Rooman valtakunnan eri alueilla.

Voinee optimistisesti lopuksi todeta, että antiikin kielten harrastuksen tulevaisuus Pohjois-Suomessa, varsinkin Oulun yliopistossa ja Oulun seudun kouluissa, ei tällä hetkellä näyttäisi kovinkaan synkältä: antiikin historian graduja, joissa lähteinä on käytetty latinan- ja kreikankielisiä auktoreita ja piirtokirjoituksia, valmistui v. 2001 peräti viisi ja jatko-opiskelijoitakin on jo useita, joten antiikin kielten opetukselle on tilausta. Innostuinpa laatimaan lyhyet latinankieliset omittelurunot 35 vuotta helmikuussa 2001 täyttäneelle historian laitokselle sekä uunituoreelle historian opiskelijan käsikirjalle, *Manuale Historiae*. Oulun yliopiston promootioissa on latina ollut aina mukana promootiokaavassa kaikkien tiedekuntien promootoreilla; toukokuussa 2002 pidetyssä kuudennessa juhlallisessa promootiossa promootiopurjehduksen päätössanat olivat latinaksi. Kesäyliopistossa olen saanut pitää latinan alkeiskurssin vuosina 1998, 1999 ja 2002. Kesällä 2001 innokkaita kesäyliopiston opiskelijoita oli niin paljon, että ensimmäisen kerran löytyi tilausta latinan jatkokurssillekin, joka pidettiin elokuussa. Koulumaailmassakin on kiinnostus latinaa kohtaan taas kasvanut, mahdollisesti Suomen liityttyä Euroopan Unioniin v. 1995: Euroopan kulttuurihistoria jäisi lyhyeksi ilman latinaa. Toinen mahdollinen syy latinainnostukseen lienee ympäri Suomea levinnyt keskiaikaharrastus. Opistoissakin alkaa olla kysyntää latinalle: keväällä 2001 piti oppilaani Pasi Piippo Raahen työväenopistossa latinan alkeiskurssin.

Käännökset antiikin kulttuurin välittäjinä(kö?)

Irma Sorvali

Tarkoitukseni on antiikin kirjallisuuden käännösten avulla ottaa tarkasteluun muutamia kysymyksiä siitä, kuinka antiikin kulttuuri on välittynyt (tai jäänyt välittymättä) Pohjolaan, erityisesti Ruotsiin. Aihetta on laajalti tutkittu, ja erityisesti antiikin jälkivaikutus on hyvin kartoitettu. Sitä on selvitetty tieteellisissä tutkimuksissa, ja siitä on kirjoitettu oppikirjoja. Tähän tutkimukseen en nyt erikoisesti paneudu, vaan pyrin tuomaan esille seikkoja, joita ei ole enemmälti esitelty muissa yhteyksissä. Valotan kysymystä myös kääntämisen tutkimuksen ja semiotiikan näkökulmasta.

Ongelmanasettelu

Otsikkoon asettamani onkliittinen kysymyspartikkeli *-kö* paljastaa ongelmanasettelun. Antiikin vaikutus tulee näkyviin käännösten ja muun autenttisen kirjallisuuden avulla. Kun antiikin jäljistä puhutaan, on yleensä kyse positiivisesta vaikutuksesta niin käännettyyn kuin autenttiseen kirjallisuuteen. Vaikutus ei kuitenkaan ole kaikilta osin positiivinen, joten asian toinen puoli on oikeudenmukaisuuden vuoksi myös tuotava näkyviin. Se tuli itsestään esille väitöskirjatyössäni (1974),¹ jossa selvitin yhden antiikin teoksen, Vergiliuksen *Aeneis*-eepoksen leviämistä ruotsinkielisinä käännöksinä Pohjolaan.

Antiikin kirjallisuus on levinnyt etelästä pohjoiseen, mutta reitit ovat vaihdelleet ja sekä sisällöt että aatteet niiden mukana. Tiedonlevittäjänä on ollut kuluttaja, ja prosessia voi verrata vaikkapa nykyaikaisen tietotekniikan leviämiseen. Tietoa välitti tuolloin noin

---

¹ I. Korkkanen, *Studier i de svenska översättningarna av Vergilius. Aeneis I, II, VI, VII, XI och XII och Bucolica*, Helsingi 1974. Tässä artikkelissa käyttämäni esimerkit ovat peräisin Aeneiksesta, ainoastaan muutamat harvat on noukittu *Bucolicasta*.

vuodesta 2000 eKr lähtien kuluttaja, joka teki matkaa laivalla, ratsain, jalkaisin ja muilla kunkin ajan tavoilla. Antiikin kirjallisuus saattoi runsaat 2000 vuotta myöhemmin muuttumattomana lähteä liikkeelle, mutta sellaisenaan säilytyssä muodossa, vakuumpakkauksessa, se ei tullut Pohjolaan. Antiikin kulta-ajan kirjailijoista Vergilius (70-19 eKr), Aeneis-epoksen luoja, tavoitti teoksellaan laajan lukijakunnan. Hän oli *poeta doctus*. Häntä luettiin, hänen teoksiaan käännettiin ja hänen opetuksiaan kuunneltiin. Hän sai uudenlaisen muodon, kullekin kielelle, kullekin kansalle, kullekin maalle, kullekin ajalle ominaisen muodon. Se oli kunkin kääntäjän luomus. Miten Vergiliuksen eepokselle on käynyt matkalla Ruotsiin? Millaisena se tarjottiin ruotsinkieliselle lukijalle?

Aineisto

Aineiston muodostavat pääosin Vergiliuksen Aeneiksen ruotsinnokset. Monenlaisia muita antiikin teksteihin tai antiikin kieliin, erityisesti latinaan, pohjautuvia käännöksiä on Pohjolassa paljon. Jätän ne kuitenkin käsittelyn ulkopuolelle ja valotan sen sijaan antiikin vaikutusta sekakielisten esimerkkien avulla. Aineiston jaan täten kahteen osaan, joista käytän otsikkoja 1. Käännökset ja 2. Sekakielist.

Olen yllä mainitussa väitöskirjassani lähemmin tarkastellut Vergiliuksen Aeneis-epoksesta eri aikoina laadittuja ruotsinnoksia ja vertaillut niitä toisiinsa. Ruotsinnokset ovat peräisin eri vuosisadoilta. 1700-lukua edustaa Anders Nicanderin (1751), 1800-lukua Gudmund Jöran Adlerbethin (1831) ja 1900-lukua Johan Bergmanin käännös (1923). Näiden lisäksi olen ottanut tässä tekemääni tarkasteluun uusimman, vuonna 1988 ilmestyneen Vergiliuksen Aeneis-ruotsinnoksen. Eri vuosisadat ovat odotetusti jättäneet leimansa käännökseen. Käännösten välinen historiallinen vertailu helpottaa kulttuurien välistä laaja-alaista tarkastelua. Kääntämisen ja käännösten historia voi yleisesti edistää tulevaisuuden kulttuurienvälisyyttä.²

Käännökset ja kääntämisentutkimus

Nykyaikainen kääntämisentutkimus (käännöstiede) on pyrkinyt selvittämään kääntämiseen liittyviä kysymyksiä jo useiden vuosikymmenien ajan, 1950-luvulta lähtien muualla, meillä paria vuosikymmentä myöhemmin, vaikkakin kääntämisen teoriaa on esitelty jo varhain.³ Usko tieteen kaikkivoipaan totuuteen on jossain määrin johtanut tutkijoita harhaan. On kuviteltu, että tiede tai tutkimusala selvittää kaikki ongelmat ja kertoo "totuuden". Näin uskottiin käännöstieteenkin tekevän; kun lukee riittävän määrän tieteellis-teoreettista kirjallisuutta, muuttuu hyväksi kääntäjäksi. Näin ei tietenkään käynyt, ja pettymys oli suuri. Luultiin että käännöstiede oli keksitty. Tiedettä ei voi

² Vrt. A. Pym, *Methods in Translation History*, Manchester 1998, 201.

³ Ks. A. F. Tytler, *Essay on the Principles of Translation*, Edinburgh 1813, uusintap. Amsterdam 1978.

keksiä. Se ei myöskään synny millään yhteisellä päätöksellä eikä edes arvovaltaisen kokouksen päätöksellä. Tiede kehittyy, muodostuu ja syntyy tarpeesta, jos on syntyäkseen. Käännöstieteen kehittymistä vertaan "sudesta koiraksi" -kehitykseen. Aina ei edes heti huomaa, että on syntynyt tiede tai tieteenala. Joskus tämän voi havaita vasta pitkän ajan kuluttua tai se voi tulla vasta postuumina esille. Tiede ei anna suoranaista käytännön apua, mutta toisaalta sanotaan, ettei mikään ei ole niin käytännöllistä kuin hyvä teoria.

Voimme tarkastella lähemmin kielentutkimuksen ja kielitieteen sekä kääntämisen teorian ja kääntämisen kehitystä rinnakkain, vierekkäin ja peräkkäin. Lähdetään liikkeelle antiikista ja edetään pitkin harppauksin Keski-Euroopan kautta Pohjolaan.

Vergiliuksen Aeneiksen VI kirja voi toimia keskustelun lähtökohtana. Se on yksi Aeneiksen sisällöllisesti keskeisistä ja yleisimmin tunnetuista. Otteeni on kohdasta, jossa Aeneas astuu Manalaan ja saa nähdä kultaisen oksan. Tämä kultainen oksa kuuluu kirjallisuudessa käsiteltyihin myytteihin, ja sitä voi myös pitää semioottisena merkinä. Alla siteeraan kuudennen kirjan säkeet 403-407 sekä latinankielisen alkutekstin että kaikkiaan neljän ruotsinnoksen mukaisesti.

Latina, Vergilius:

*Troius Aeneas, pietate insignis et armis,
ad genitorem imas Erebi descendit ad umbras.
Si te nulla movet tantae pietatis imago,
At ramum hunc (aperit ramum qui veste latebat)
agnoscas.*⁴

Ruotsi, Nicander, 1700-luku:

Den gudfruktige kung, ENEAS, Dardana Hjelte,
Vil sin saliga Far i PLUTOS Rike besöka.
Om så store bevis af kärlek röra dig icke,
Känn då tecknet igen. Så viste hon Qvisten hon hadde.⁵

Ruotsi, Adlerbeth, 1800-luku:

Trojas Drott, Eneas, berömd för bragder och dygder,
Går, att i Erebi djup, bland skuggorna söka sin fader.
Om af så sällspord dygd ditt bröst ej skulle bevekas,
Känn då den qvist han bär! Hon tystnar: Af manteln förborgad,
Blottar han grenen;⁶

Ruotsi, Bergman, 1900-luvun alkupuoli:

Här är Aeneas, trojanen, den fromme och fredade hjälten,

⁴ Vergilius, *Aeneis* 6.403-407.

⁵ A. Nicander, *P. Virgilio Maronis Æneis Eller Trojanska Förstans ÆNEAE Hjeltebragder I från Latinen på Svensk Heroisk Vers öfversatte j lika många Versar med Hufvud-Skriften; Jämte fullkomligt Mythologiskt Register. Handskrift på Uppsala universitetsbibliotek. Tryckt i Stockholm 1751, 6, 403-406.*

⁶ G. J. Adlerbeth, *Virgilii Aeneis*, Stockholm 1831, Sjätte sången, 403-407.

Till sin fader han går genom Erebos' dunkel i djupet.
Om ej detta dig rör, slik sonlig kärlek i döden,
Se dock den gyllene kvist! (Hon drog fram den under hans mantel.)⁷

Ruotsi, Björkeson, 1900-luvun loppupuoli:
Troern Aeneas, berömd för dygder och vapenbedrifter
stiger till Erebos' skuggor ned, att möta sin fader.
Rörs ditt sinne ej alls av sådant exempel på sonlig
kärlek, känn då igen den här! (och grenen som manteln
gömde, visar hon upp).⁸

Alkuteksti on kirjoitettu vuonna 19 eKr. Ensimmäinen ruotsinnos, joka on Anders Nicanderin (1707-1781) vuonna 1751 laatima, on siis tehty noin 1770 vuotta myöhemmin. Nicanderin käännöksestä Gudmund Jöran Adlerbethin (1751-1818) vuoden 1831 käännökseen kului 80 vuotta, kun taas Adlerbethin ja Johan Bergmanin (1864-1951) vuonna 1923 valmistuneen käännöksen väillä on 92 vuotta. Ingvar Björkeson ruotsinsi Aeneiksen vuonna 1988, mikä oli 65 vuotta Bergmanin jälkeen. Ruotsinnoksia tarkastellaan täten suurin harppauksin. Ne on myös nähtävä muun kielitieteellisen ja erityisesti käännöstieteellisen kirjallisuuden taustaa vasten, samoin kuin kunkin kääntäjän oman ajan muutakin kulttuurista toimintaa ajatellen. Ruotsintajat on alla olevassa kaaviossa sijoitettu ajallisesti omille paikoilleen, joten on helppoa nähdä, miten muu kielitiede ja kääntämistä koskeva kirjallisuus asettuu heidän ympärilleen.⁹ Monet ruotsinnoksiin liittyvät kysymykset saavat vastauksia tämän kaavion avulla. Ei voi esim. odottaa, että kääntäjä kääntää uskollisesti, mikäli tällaista periaatetta ei hänen aikanaan lainkaan tunneta. Kunkin ajan suhtautuminen käännökseen on hyvä tietää ennakoita.

	Yleistä	Pohjoismaiset kielet
Antiikki	Cicero Horatius	
1700	Dryden (1680) Tytler (1791) Voss (1793)	NICANDER (1751) Kellgren
Uusi uskollinen käännösperiaate	1800	Regner (1801) ADLERBETH (1831) Tegnér
	1900	°SAUSSURE°
	1910	

⁷ J. Bergman, *Sagan om Aeneas ("Aeneiden")*, Stockholm 1921-1923, Sjätten sången, 403-406.

⁸ I. Björkeson, *Aeneiden*, Stockholm 1988, Sång 6, 403-407.

⁹ Taulukossa mainittuja nimiä seivitetään tässä vain rajoitetusti. Ks. I. Sorvali, *Översättandets teori och praktik*, Helsinki 1983, 109-118.

	1920		BERGMAN (1923)
	1930		
	1940		Thulstrup (1942)
	1950	KONEKÄÄNTÄMINEN	
Käännöstieteen kehittyminen		[CHOMSKY]	
		Savory (1957)	Mattsson (1957)
	1960	Lev_ (1963)	Mogren (1963)
		Mounin (1963)	
		Nida (1964)	
		Catford (1965)	Söderlund (1965)
		Nida - Taber (1969)	Fortelius (1966-1969)
	1970	Wilss (1974, 1977)	Laurén (1972)
	1980	House (1981)	Wollin (1981)
	1990	Lörscher (1991)	BJÖRKESON (1988) Ingo (1991)
2000	Sorvali (2000)	Sorvali (2001)	

Kielitieteen kehityksen myötä kääntämisen tutkimukseen on tullut uusia näkemyksiä. Saussuren strukturalistisen käsityksen mukaisesti tutkittuna kääntäminen ei ole mahdollista, kun taas generatiivisen kieliopin luoja Chomsky esittää ajatuksia, joiden pohjalta kääntämisen voi katsoa olevan mahdollista mistä kielestä tahansa mille kielelle tahansa. Nicander oli oman aikansa runouden edustaja. Hän on tehnyt runsaasti vapaita, alkutekstistä poikkeavia ratkaisuja. Hänen käännöksessään on nähtävissä ajalle tyypillistä ranskalais-klassista vaikutusta, ja siinä usein esiintyvät pohjoismaiset nimivastineet pyrkivät siirtämään käännöksen Pohjolaan. Adlerbeth oli Pohjolassa se ruotsintaja, joka tähtäsi alkutekstiä mukailevaan lopputulokseen. Saksalaisen Vossin ajatuksiin tukeutuen hän halusi noudattaa uutta periaatetta, jossa alkuteksti puetaan uuteen pukuun. Hän halusi antikisoida käännöksensä. Tässä työssään katson hänen varsin hyvin onnistuneenkin ja pidän hänen käännöstään kestäväenä. Bergman oli ammatiltaan yliopiston professori. On mahdollista, että juuri tästä johtuen hänen käännöksensä tuntuu "akateemiselta". Usein esiintyvät lyhyet sanat tekevät rytmistä hikkaavan, sanavastineet ovat yleensä tarkkoja. Björkeson käyttää käännöksessään modernia kieltä, mutta toisaalta se nykylukijasta vaikuttaa hieman vanhahtavalta, mihin selityksenä voi olla painava heksametri.

Käännöksen kestävyydestä ja eliniästä on syytä herättää yleistä keskustelua. Kuinka pitkä tai lyhyt käännöksen elinikä tulee olemaan, on vaikeaa määrittellä ennakkoon. Aeneiksen eri ruotsinnosten julkaisuvälit asettuvat noin 65 ja 90 vuoden välille. Aeneistä ei ole täten ruotsinnettu kovin tiheään. Aika, joka on kulunut ensimmäisen ja uusimman ruotsinnoksen välillä on kaikkiaan noin 240 vuotta. Yleisesti voidaan sanoa, että käännöksen elinikään vaikuttaa käännöksen laatu, myös sen tarve, joka taas liittyy laatuun jne. Näyttäisi melkein siltä, että käännös, joka on syntynyt useamman henkilön

välisenä yhteistyönä, elää kauemmin kuin yhden henkilön tekemä käännös. Tätä ei kuitenkaan ole pystytty tutkimuksen avulla todentamaan. Vanha käännös saattaa joskus tuntua paremmalta kuin uusi. Cajanderin nimissä kulkeva Vänrikki Stoolin tarinat on suomennettu kollektiivisesti. Tätä suomennosta monet pitävät kestävämpänä kuin Mannisen uudempaa suomennosta.¹⁰ On muistettava, että kieli, maku ja tyyli muuttuvat, mikä useimmiten tarkoittaa käännöksen vanhenemista. Samalla myös alkuteksti muuttuu, mikä myöskin tarkoittaa vanhenemista. Kuitenkaan alkutekstiä ei muuteta, vaan käännös uudistetaan. Alkuteksteistä puolestaan saatetaan julkaista kansanpainoksia. Kieli, kuten esimerkiksi Raamatun kieli, tarkistetaan määrävuosin. Lisäksi se, millaisia tekstejä ryhdytään kääntämään, vaihtelee ajan myötä.

Käännökset

Lähemmän tarkastelun kohteena oleva Anders Nicanderin 1700-luvulla tekemä Aeneiksen heksametriaruotsinno on käännetty aikana, jolloin Ruotsin kulttuuriclämä oli voimakkaan ranskalaisen vaikutuksen alainen. Elettiin ranskalais-klassisismia aikaa. On selvää, ettei tämä ole voinut olla jättämättä jälkiään käännettyyn kirjallisuuteen. Antiikin ihannoiti ei tullut suoraan Ruotsiin, vaan siivilöityi ranskalaisuuden kautta. Ruotsissa vaikutus näkyy selvästi. Runoilija Carl Michael Bellman on yksi tämän ajan tyypillisiä edustajia, vaikkakin hän runoissaan poikkesi vallitsevasta tyylistä.

Vergiliusta luettiin kouluissa Ruotsissa ja sen itäosassa, jota nyt Suomeksi kutsutaan. Tiedetään Henrik Gabriel Porthanin pitäneen luentoja Vergiliuksen runoudesta. Näitä luentoja lienee ollut kuulemassa runoilija, sittemmin Härnosandin piispana tunnettu Frans Michael Franzén. Ruotsinkielistä heksametriä oli kirjoitettu ensimmäistä kertaa 1600-luvulla, jolloin sitä oli käyttänyt Stiernhielm Hercules-runossaan. Hänen runonsa eivät pohjautuneet antiikin kvantiteettisääntöihin, vaan pääosin aksenttiin. Heksametrin tilalle tuli välillä aleksandriini, mutta heksametri eli uutta kukoistuskauttaan 1800-luvulla.

Nicander halusi lähteä omassa Vergilius-käännöksessään noudattamaan latinan kvantiteettisääntöjä ruotsin kieleen, mitä voi pitää omallekin ajalle harvinaislaatuisena ratkaisuna. Metrisistä periaatteistaan hän kirjoitti artikkelin, joka on liitetty samaan niteeseen hänen Aeneis-käännöksensä kanssa. Nidettä ei ole koskaan julkaistu kokonaisuudessaan, ainoastaan laulut I ja II ovat ilmestyneet painoasussa (Tukholma 1751). Nicanderin ruotsinno *P. Virgilii Maronis Æneis Eller Trojanska Förstans ÆNEAE Hjelte-Bragder Ifrån Latinen på Svensk Heroisk Vers öfversatte j lika många Versar med Hufvudskriften* on talletettu käsikirjoituksena liitteineen Uppsalan yliopiston kirjastoon. Artikkelin on painettu vuonna 1737 ja sen otsikkona on *Oförgrifliga Anmerckningar öfver Svenska Skalde-Konsten, jämte Förslag och Bewis at den samma kan äfwen bindas til de Reglor som den Latinska har til Rätte-snöre*. Nicanderin latinaan pohjautuvat kvantiteettisäännöt ovat pääpiirteissään seuraavat.

Tavunpituus on paikasta (*positione*) riippuvainen. Kaksi (tai useampi) toistaan seuraavaa konsonanttia tekee tavusta pitkän, esimerkiksi *Narren, Barnens. X, z ja j* kahden vokaalin välissä katsotaan kaksoiskonsonanteiksi, ja ne siten pidentävät tavun,

¹⁰ Ks. I. Sorvali, "Miksi käännös vanhenee?", *Kallio* 6 (1988) 222-224.

esim. *Axul, Lazarus, Troja. Muta cum liquida* aiheuttaa sen, että luonnostaan lyhyttä tavua voi käsitellä pitkänä tai lyhyenä, esimerkiksi *Fadren, begripa*. Diftongi on luonnostaan pitkä, mutta voi latinan mukaisesti tulla lyhyeksi, kun jäljessä seuraa vokaali, esimerkiksi *ej alla behaga*. Kontrahoitu tavu (*ha'n pro hafwen*) katsotaan pitkäksi. Vokaalia edeltävä vokaali on lyhyt, esimerkiksi *fiol, roa*, lukuun ottamatta vieraita sanoja. Sananloppuinen *m* tekee tavusta lyhyen, jos vokaali seuraa, esimerkiksi *rikedom är*, siksi ettei ruotsin kieli salli tällaisissa tapauksissa elisiota. Mitä elisioon muutoin tulee, Nicanderin mielestä on syytä seurata latinan sääntöjä. Sää tulisi kuitenkin hänen mielestään muotoilla niin, että elisio voi joko toteutua tai jäädä toteutumatta. Interjektioita (*heu, hå, o*) ei kuitenkaan elisioida.

Nicanderin mukaan kaikkien säännöllisten imperfektimuotojen toiseksi viimeinen tavu on lyhyt. Sama koskee adjektiiveja ja adverbijä, joiden päätteinä on *-elig, -iga, -igen*. Sanan johdannaiset seuraavat perussanan kvantiteettia, esimerkiksi *liv* on pitkä tavu, niin myös *livaktig*. Samaa sääntöä noudatetaan yhdyssanoissa, joskaan ei aina. Nicander käsittelee kvantiteettilukunsa jälkeen mm. seesuuraa, runollista vapautta ja herooisia runopolvia.

Samansuuntaisia ohjeita ja neuvoja antaa myös 1700-luvun toinen Vergilius-ruotsintaja Gustaf Palmfelt.¹¹ Hänen ohjeensa, jotka pohjautuvat samoille periaatteille kuin Nicanderin, ovat jonkin verran lyhyemmät. Gustaf Regné (1748-1819), 1700- ja 1800-lukujen vaihteessa toiminut uusien käännösperiaatteiden puolestapuhuja, on kuitenkin sitä mieltä, etteivät sen enempää Nicanderin kuin Palmfeltin kvantiteettisäännöt ole käyttökelpoisia ruotsin kielessä. Ruotsin kielen säe voi Regnéin mukaan pohjautua ainoastaan aksenttiin, mistä hän tottaa seuraavasti: "Vi hafve visserligen våra långa och korta stafvelser, liksom de Gamle; men positionen gör dertil intet. /---/ Svenske metriske versens enda rättesnöre är accenten, med den sorgfällighet vårdad, at blotta uplåsningen ger versen des behöriga takt och ljud".¹² Regné oli kiinnostunut saksalaisesta kirjallisuudesta. Saksasta olivat uskollisen kääntämisen periaatteet tulleet Ruotsiin erityisesti Klopstockin heksametrirunouden ja Vossin Homeros-käännösten välityksellä. Regnéin päätyö oli *Försök til metriska öfversättningar från forntidens skaldar*, jonka johdantona oli *Afhandling om metriska öfversättningar*. Koko teos painottaa kääntämisessä noudatettavaa suurempaa tarkkuutta. Tällä alalla Regné teki uraauurtavaa työtä Ruotsissa.

Ruotsintaja Gudmund Jöran Adlerbeth pitää Regnériä esikuvanaan ja selittää laajasti omaa tapaansa käsitellä heksametriä. Tässä Aeneis-käännöksen alkuun sijoitetussa selonteossa hän kritisoi Palmfeltin ja Nicanderin heksametrejä. Suurelta osin Adlerbeth seuraa periaatteissaan Vossia, kuten esimerkiksi ihmisten ja kansanimien käsittelyssä. Hänen mielestään sanat *Hecate, Pasifae* ja *Fabaris*, jotka alkutekstissä saavat painollisen lopputavun, tuntuvat niin tympäiseviltä, että hän on muuttanut alkutavun painolliseksi ruotsin ääntämyksen mukaisesti.

Erisnimiä Vergilius käyttää runsaasti Aeneis-epoksessaan. Niitä voidaan erottaa neljää tyyppiä, ja niiden kääntämisessä useita vaihtoehtoja. Otan näistä muutaman esimerkin. Vergiliuksen propriit ovat henkilönnimiä (Bucolicassa runsaasti paimenten,

¹¹ Ks. G. Palmfelt, *P. Virgili Maronis Ecloger eller Herde-Qväden*, Stockholm 1740.

¹² G. Regné, *Försök til metriske öfversättningar från forntidens skaldar. Med förutgående afhandling i samma ämne*, Stockholm 1801, 199eur.

Aeneiksessä sankareiden nimiä), maantieteellisiä nimiä (*Bucolicassa Arcadia*, Aeneiksessä *Latium* ja muita nimiä), jumalten ja jumalattarien nimiä sekä yleensä antiikin mytologian hahmojen nimiä. Kääntäjät eivät ole aina säilyttäneet näitä erisnimiä. Poistot koskevat usein vokatiiveja, puhuttelumuodossa olevia nimiä. Välistä proprin vastineena on appellatiivi, esimerkiksi *Ceres - Såde-Gudinnan*, *Orpheus - sångaren*, *Neptunus - havets väldige gud* ja *Iuppiter - himmelsk fader*. Lukijan mytologiset, Orfeusta koskevat tiedot pannaan koetukselle käännoksillä *sin mor* (pro *Calliopeia*) ja *sin fader* (pro *Apollo*). Syiksi tällaiseen menettelyyn voi esittää toisaalta vaihtelun aikaansaamisen, toisaalta runomitan vaatimukset. Heinze huomauttaa, että Vergilius seuraa Homerosta, joka ensin käyttää yleisesti tunnettuja nimikkeitä ja asettaa vasta myöhemmin proprin näkyviin.¹³ *Alma soror* (II laulu) on kiertoilmaus *Iuturnasta* (XII laulu). Valveutunut kääntäjä saattaa myös noudattaa Vergiliuksen omaa tyyliä.

Erisnimi voi käännoksissä myös säilyttää latinalaisen tai kreikkalaisen muotonsa. Kääntäjä Adlerbeth käyttää eniten näitä kieliä perusmuodossaan, kun taas 1700-luvun kääntäjä näyttää säilyttävän myös alkukielen taivutusmuodon, josta esimerkkejä ovat *Orpei*, *Phoebi*, *Martis*, *Bacchi*, *Alexim*, *Bavium* ja *Ponto*. Ruotsin ranskalais-klassisen ajan kirjailijat käyttävät mielellään lyhennettyjä ranskalaisia muotoja, esim. *Amaryll* (pro *Amaryllis*), *Neptun* (pro *Neptunus*) ja *Galathé* (pro *Galathea*). Erisnimiä muovataan myös ruotsalaiseen muotoon, esim. *Tigren*, *Hebren*, *Arcadien*, *Olympen* ja *Parnassen*. Sanannuodostus päätteiden *-(i)en* avulla pohjautuu oikeastaan saksalaisiin esikuviin. Pohjoismaisen nimen käyttö latinalaisen tai kreikkalaisen sijasta on kääntäjän tietoinen ratkaisu. Lukijalle Nicander kertoo Aeneiksen ruotsinnoksensa esipuheessa, että hän on halunnut ruotsintaa roomalaiset jumalten nimet. Tämän hän ilmoittaa heksametrisäkeiden avulla seuraavasti:

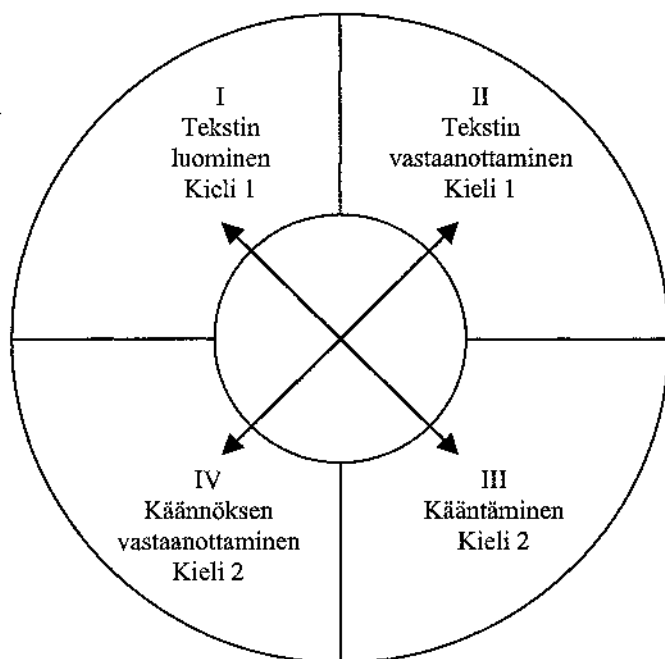
Då nu detta jag alt til slut fullbordat och ändrat,
 Viste sig åter igen med grälig enrinran en annar.
 Namnen borde man ock försvenska å Romare Gudar.
 THYR vore Mars, och Iuno IDUN, samt BALDUR Apollo,
 HELL Hecaté, samt DISA Ceres, VANADISSA Diana,
 Pan vore SKYRNER i Skog, Neptunus NECKEN i Vatnet,
 IOFUR i Skyn och NIORDER i Vind samt HÖDER i Smedjan
 HEIMDAL Mercur, och YGGE Regent i Tartara-Rike;
 Och så vidare fort.
 Herpå tänkte jag ock, men Namnen ville sig icke
 Passa tilhopa alt jämt; /---/

FRIGGA, hos alla bekant för kärleks Gydja, behöll jag,
 THOR och IOFUR ibland, samt NECKEN och äntligen ASTRILD,
 Almänt kunniga Namn af Lärda och mindre beläsna;
 Hele den öfrige Tropp sina Namn på Romska behöllo.¹⁴

¹³ R. Heinze, *Virgils epische Technik*, Leipzig 1903, passim.

¹⁴ Nicanderin käännos 1751.

Pohjoismaiset nimet antiikin nimien sijasta on tunnettu periaate, jota noudatettiin erityisesti 1700-luvun Ruotsissa. Nimiä käytettiin epäjohdonmukaisesti, kuten Nicander itsekin sitaatin mukaan myöntää. Ei ole arvoarvostelma osoittaa pohjoismaisten nimien epäsopevuus antiikin ympäristöön. Näkin (*Neptunus* > *Näcken*) leikki Tiiberissä ja pormestarin (*consul* > *Borgmästaren*) kuuluminen antiikin kaupungin virkamiehistöön tuovat mukanaan sellaista, joka ei ole sopuoinnussa alkutekstin kanssa. Ympäristöt, antiikin rehevä Välimeren ympäristö ja Pohjolan viileä vaaleus eivät ole asetettavissa rinnakkain, eikä pohjoismainen mytologia pysty avaamaan antiikin mytologiaa, vaikka se saattaa asettaa jumalten hierarkian näkyville ja näin auttaa pohjoista lukijaa tietämään, millaisista jumalista tai jumaltaruista on kyse. Tämä on kuitenkin jossain mielessä harhaanjohtavaa. Vaikka Thor on pohjoismainen jumalvastine antiikin luppiterille, eivät nämä pääjumalat ole identtisiä. Niiden avulla voi ainoastaan karkeasti selvittää, millaisesta tapauksesta on kyse. Pohjoismainen vastine on siis "tapaus". Se ei ole runon orgaaninen osa. Tätä selvitan lähemmin oheisen ongelmahyrrän avulla.¹⁵ Sen olen laatinut kääntämisen tutkimuksen pohjalta ja se on tarkoitettu tutkijan avuksi. Hyrrä koostuu neljästä osasta ja näyttää yksinkertaistettuna seuraavalta:

Ongelmahyrrän kohdat tulevat ymmärrettävämmiksi, kun edetään sektorilta toiselle - ei suoraan myötäpäivään tai vastapäivään - vaan keskustaympyrän kautta kulkien, jolloin erityispiirteet voidaan ottaa mukaan ja nähdä erityisesti käännösperiaatteiden erilaisuus

¹⁵ I. Sorvali, *Studier i översättningsvetenskap*, Uleåborg 1991, 149, ja I. Sorvali, *Translation Studies in a New Perspective*, Frankfurt am Main 1996, 83.

nykyhetkeen verrattuna. Käännös on aikansa tuotos. On anakronistista pyrkiä siinä selittämään muuta.

Keskeistä hyrrän esittämässä muodossa ovat käännösprosessissa mukana olevat henkilöt, alkutekstin kirjoittaja, lukijat, kriitikot ja kääntäjä(t) sekä käännetyin tekstin lukijat, kriitikot ja kääntäjä(t). Alkutekstin vastaanotto ja käännöksen vastaanotto ovat myös tärkeitä kiinnekohtia.¹⁶ Kuinka Vergiliuksen Aeneis vastaanotettiin antiikin Roomassa, on relevantti kysymys, mutta vastauksen löytäminen ei ole helppoa. On toinen kysymys, kuinka Vergilius otettiin vastaan Ruotsissa ruotsinkielisessä muodossaan 1700-luvulla. Tuolloin maassa oli omien kirjailijoiden ja runoilijoiden tuottamaa kirjallisuutta, joka oli osin saanut innoituksensa antiikista. Käännöstiede antaa usein vastauksen, joka on absurdi: käännöksen tulee herättää lukijoissaan samat reaktiot kuin alkuteksti herättää alkutekstin lukijoissa. Näitä reaktioita ei voi riittävästi ja luotettavasti tutkia eikä niitä voi samanlaisina verrata toisiinsa. Kuitenkin on muistettava, että kääntäminen 1700-luvun Ruotsissa sisälsi eri asioita kuin 1800-luvulla, jolloin uudet uskollisemmat käännösperiaatteet olivat tulleet mukaan kääntäjän työhön. 1700-luvulla käännöstä ei käsitetty nykyisellä tavalla käännökseksi eikä alkutekstin ja käännöksen välillä aina tehty eroa. Kääntäjän työ kulki hänen omissa nimissään, ei alkutekstin kirjoittajan, eikä lukua pidetty siitä, oliko teos henkilön oma kirjoittama vai jonkun toisen kirjoittamasta tekemä käännös. Mainittakoon, että ruotsalainen 1700-luvun runoilija Johan Henrik Kellgren kirjoitti ohjeita ja neuvoja kääntäjille.¹⁷ Klassiset alkutekstit toivat tuolloin käännöksinä oman lisänsä Ruotsin kirjallisuuteen.

Nicanderin edellä esitelty ruotsinno on nähtävä tätä taustaa vasten. Nicanderilla oli alkuteksti, jonka hän välitti Pohjolan asukkaille ruotsalaisille. Nämä tuskin piittasivat Nicanderin tarkkuudesta; he lukivat antiikin runoa omalla kielellään ja tunnistivat siinä elementtejä, jotka heille olivat jo ennestään tuttuja joko omakielisestä kirjallisuudesta, erityisesti runoudesta tai muuten. Tämä on ollut omiaan helpottamaan lukemista ja antiikin runon ymmärtämistä. Olkoonkin että tarkkuudesta ja ”antiikin hengestä” oli luovuttu, uutta runoutta oli tullut mukaan. Ne jotka osasivat lukea ja tunsivat kiinnostusta runouteen, lukivat, lukutaidottomille ja runoudesta muutoin piittaamattomille ei ollut väliä, miten runoutta kirjoitettiin, mitä se sisälsi ja kuinka se mahdollisesti toi mukanaan vaikutteita antiikista. 1700-luvun ihmiset olivat toisaalta sivistyneitä musiikkia, oopperaa, teatteria ja taidetta harrastavia. Heille oli luontevaa lukea myös antiikin kirjallisuutta 1700-luvun muodossa.

Ruotsalainen Carl Michael Bellman käytti antiikin teemoja runoudessaan.¹⁸ Hänelle antiikin jumalat, jumalattaret ja muut hahmot sekä paikannimet olivat tuttuja, esimerkiksi *Clotho*, *Charon*, *Bacchus*¹⁹, *Cupido*, *Pluto*, *Neptun*, *Eolus*²⁰, *Olympen*, *Apollo*, *Pan*, *Apelles*, *Vesta*, *zephiren*, *Flora*, kuten myös pohjoismaiset *Jofur*²¹ sekä *Fröja* ja *Astrild*²².

¹⁶ I. Sorvali, *Unohdettu kääntäjä*, Oulu 1996, 26-28.

¹⁷ Ks. Sorvali 1983, 20-21.

¹⁸ C. M. Bellman, *I urval av Björn Julén*, Stockholm 1962, passim.

¹⁹ Nimi *Bacchus* esiintyy myös latinan mukaisesti taivutettuna *Bacchi Orden*, *Bacchi tron*.

²⁰ *Eolus* esiintyy myös ranskalaisessa muodossa *Eol*.

²¹ Nimi esiintyy myös latinalaisessa muodossa *Jupiter*.

²² Nimi esiintyy myös latinalaisessa muodossa *Venus*.

Sekakieliset

Sekakielisillä teksteillä tarkoitan ruotsalaisten runoilijoiden laatimia runoja, joissa kahta kieltä on sekoitettu keskenään. Yksi tällainen esimerkki on ruotsalaisen virsirunoilijan J. O. Wallinin juomalaulu.²³ Se voi toimia eräänlaisena latinan kielen oppimateriaalina. Laulu nimeltään *Hic, Hæc, Hoc* opettaa latinan kielen demonstratiivipronomineja, ja se kuuluu kokonaisuudessaan näin:

1.
Jag i Falu skola gått -
Hic, Hæc, Hoc.
Det latinet jag förstått,
Mins det noch.
2.
Hic - det är vår Hcdcrsvärd,
Hæc - hans fru,
Hoc det glas som af en Lärd
Höjes nu.
3.
Hic är munter, *Hæc* är täck,
Derför ock
Tömmer jag för *Hic* och *Hæc*
Hela *Hoc*.

Huomattakoon, että useimmat kielten kieliopit on laadittu traditionaalisiksi, ts. ne noudattavat latinan kieliopin mallia. Sanaluokat esitellään aluksi, sitten syntaksi (subjekti ja predikaatti sekä muut lauseenjäsenet), tämän jälkeen morfologia ja lopuksi tyylioppi. Nämä kieliopit auttaisivat vanhoja roomalaisia opiskelemaan ja lukemaan nykykieliä, englantia ja ruotsia, myös saksaa. Suomen kieli on tehty melko myöhään latinan kielen pohjalle. Pienenä ajatusleikkinä voi mainita, että jos vanhat roomalaiset tulisivat Suomeen opiskelemaan uusia kieliä, meillä olisi täällä jo oppikirjat, erityisesti kieliopit, valmiina.

Tässä yhteydessä voi muistuttaa siitä, että osa yliopistojen opettajista ja tutkijoista osaa latinan ja/tai kreikan kieltä. Taidot lienevät kuitenkin vähenemässä muiden kuin varsinaisten alan edustajien keskuudessa. Matemaatikot osaavat esimerkiksi kreikan aakkoset ja osittain kreikkalaisia taivutusmuotoja englantia kirjoittaessaan. He tietävät, että sanan *lemma* pluraali on *lemmata* (ei *lemmas*, kuten amerikkalaisissa kirjoituksissa

²³ *Dikter av Johan Olof Wallin, D. 2: Dikter 1810-1839* (utg. av E. Liedgren och S. Malmström), Stockholm 1963, 227.

voi nähdä). Samoin he taivuttavat oikein *genus*, pluraali *genera*. Kreikkalaisia aakkosia he eivät kuitenkaan käytä lukumäärää ilmoittamassa. Englanninkielisessä tekstissä olevan nimen *Eucklid* he tarvittaessa muuntavat *Eukleideeksi*, samoin kuin humanistit tietävät, että *St. Jerome* on *Pyhä Hieronymus*, mutta joskus voi opinnäytetöissä vastaan tulla yhtä hyvin *Homer*, *Vergil*, *Ovid* kuin *Jeromekin*. Luonnontieteilijät tuntevat 60-järjestelmän, joka on tullut Babyloniasta Kreikan kautta. Tämä järjestelmä on tallella edelleenkin sekä kulman että ajan mittaamisessa.

Antiikin mukainen taivutus on kauan säilynyt eräissä yhteyksissä cri kielissä. Erityisesti liturgisessa yhteydessä on kauan käytetty genetiivimuotoa *Christi* useissa kielissä meidän päiviimme saakka. Suomen kieleen muoto ei kuitenkaan ole juurtunut (*Kristi veri).

Vaikka esitykseni on pohjautunut antiikin teksteihin ja niiden käännöksiin, mainitsen vain kuriositeettina, että on olemassa muunkinlaista, arkisempaa antiikin jälkivaikutusta Pohjolassa. Nykyisin voi saada leipää, jollaista roomalaiset söivät antiikin aikoina. Siitä ovat todisteina Vesuviuksen purkauksen (79 jKr) alleen jättämät ja sieltä löydetty kivettyneet leivät. Antiikin vaikutus saattaa yllättäen tulla esille arkielämässä ruokakaupan hyllyiltä, joilta kuluttaja voi lukea esimerkiksi mehupullojen viereltä *Latine dice /sic!/.*

Sekakielisestä tekstistä on lisäksi esimerkkinä tapaus, jossa vieraskielinen teksti voidaan lukea myös sanalocikin tapaan omakielisenä, kuten Puskinin Jevgeni Oneginissa mottona käyttämät sanonnat *O rus* ja *O Rus*, joista edellinen on latinaa ja tarkoittaa 'Oi, maaseutu', jälkimmäinen venäjää ja tarkoittaa 'Oi, Venäjänmaa'. Tällaisessa tapauksessa on Lotmanin mukaan kyse retorisisesta funktiosta.²⁴

Lopuksi

Eepoksen kääntäminen tarkoittaa suurta ja vaativaa työtä. Vaikka olen tarkastellut Vergiliuksen runojen käännöksiä käännöstieteen pohjalta, haluan kuitenkin muistuttaa, että tapa on vain yksi mahdollisuus valottaa käännösongelmia ja erityisesti painottaa käännösten kulttuurista ja kielellistä merkitystä. Käännöstieteen lisäksi voidaan - ja pitäisikin - eeposten kääntämisen yhteydessä puhua myös käännöstaitteesta.²⁵

Kun antiikin kirjallisuuden käännöksiä viedään niille vieraaseen ympäristöön ja mukautetaan siihen, niiden vastaanotto ja ymmärtäminen on helpompaa. Lukijat löytävät jotain tuttua ja pystyvät helpommin ymmärtämään, mutta tällöin heille ei anneta mahdollisuutta tutustua laajasti antiikin kirjallisuuteen. Useimmat kuitenkin lukevat maailmankirjallisuuden suuret teokset käännöksinä. Jos opiskelijat muodostavat käsityksensä analysoimistaan teoksista käännösten pohjalta, heidän tekemänsä johtopäätökset eivät koske niinkään alkutekstiä, vaan käännöksen kautta syntyneitä versioita. Tässä olisi syytä uudelleen arviointiin. Kun antiikin runoon liittyy oman kulttuurin muotoja, henkilöitä ja hahmoja, lukijan voi olla vaikea tehdä selkeää eroa oman ja vieraan välillä. Mukailtu käännös on eräällä tavalla johtanut hänet harhaan,

²⁴ J. Lotman, *Merkkien maailma*, Helsinki 1989, 283.

²⁵ Vrt. Sorvali 1991, 18-49.

olkoonkin että tällainen käännös on ajalle tyypillinen. Näitä käännöksiä on tehty aikana, jolloin ei myöskään ollut kääntämiseen liittyvää tutkimusta. Tärkeänä pidettiin tuolloin keskustella kääntämisen periaatteista, kun sen sijaan siitä, mihin eri periaatteet johtaisivat ja mitä ne merkitsisivät kokonaisuuden kannalta, ei keskusteltu. Mukailtu käännös on omana aikanaan voinut olla hyvä ratkaisu, mutta se toimii vain rajoitetusti sellaisena antiikin välittäjänä, jollaista me nykyään tarkoitamme välittäjällä.

Kun 1700-luvun ruotsalainen lukija tunsi omat jumalansa, hän pystyi tunnistamaan nämä käännöksistä. Emme tiedä, saiko tämä hänet luulemaan, että samat jumalat kuuluivat myös roomalaisille ja kreikkalaisille (tai että nämä peräti olivat lainanneet ne ruotsalaisilta). Olivatko antiikin käännökset mukailtuinakin välittäneet hänelle myös antiikin kulttuurin? Eivät ne olleet suoranaisesti välittäneet, mutta mikäli hän oli lukenut ja sivistynyt, hänen sivistyksiensä kuului myös antiikin mytologia kaikkine hahmoineen ja taruineen. Tällöin hän pystyi itse täydentämään tietojaan ja asettamaan niin antiikin kuin 1700-luvun ruotsalaiset hahmot niille kuuluville paikoille. Jos 1700-luvun lukija taas olisi saanut antiikin tekstit sellaisinaan, vain sanat ruotsalaisiksi muutettuina ja erisnimet latinalaisessa muodossaan, vieraaseen ympäristöön tuotuna, hän ei ehkä olisi pystynyt heti selvittämään esimerkiksi henkilöihahmoja, mutta teksti ei sinänsä olisi ollut hänelle kuitenkaan aivan käsittämätöntä.

Palatakseni alussa asettamaani kysymykseen käännösten kyvystä toimia antiikin kulttuurin välittäjänä, minun on vastattava 1700-luvun mukailtujen käännösten osalta ainakin osittain kieltävästi. Esitykseni otsikkoon jätän *kö*-partikkelin ja sijoitan sen edelleenkin sulkeisiin. Kysymysmerkin asetan sulkeiden sisäpuolelle.

Kielenkääntäminen kuuluu yhteisön kulttuurimuotoihin.²⁶ Kielen sanoja ei käännetä, vaan ne tulevat kokonaisuuden mukana ja ovat sitä muovaamassa. Käännös toimii kulttuurin välittäjänä sillä voimalla ja intensiteetillä, joka kääntäjällä ja yhteisöllä kulloinkin on.

---

²⁶ Ks. I. Sorvali, *Meddelanden från institutionen för nordiska språk vid Uleåborg universitet*, Serie B nr 25, Uleåborg 2000, 8-28, ja Serie B nr 26, Uleåborg 2001, 49-54.

Loistavan Armfeltin “pompejilainen uurna” - Vesuviuksen alueen varhaisten kaivausten tuntemus Suomessa ja uusklassismi

Antero Tammisto

Vesuviuksen alueen löydöillä on tunnetusti moniulotteinen kulttuurihistoriallinen ja historiografinen merkitys erityisesti siksi, että nuo löydöt ovat vaikuttaneet niin mullistavasti antiikin esineellisen kulttuurin ja erityisesti kaupunkikulttuurin tuntemukseen. Herculaneumin ja Pompejin kaupunkien kaivaukset sekä Stabiaen ja muiden Vesuviuksen vuoden 79 jKr. purkauksen hautaamilta alueilta kaivettujen huviloiden löydöt lisäsivät 1700-luvun puolivälin tienoilta lähtien suuntaa-antavasti antiikin esineelliseen kulttuuriin kohdistuvaa kiinnostusta niin tieteiden piirissä kuin laajemminkin vaikuttaen erityisesti uusklassismiksi kutsutun makusuuntauksen kehitykseen.¹ Siten näin rajatullakin näkökulmalla on merkityksensä osana sitä laajaa

---

¹ Seuraavassa käytetään lyhyiden vuoksi termejä “uusklassismi” ja “uusklassinen” täsmällisempinä pidettyjen “uusklassisismi” ja “uusklassistinen” sijasta. Näitä hankalasti määriteltäviä käsitteitä koskevasta laajasta kirjallisuudesta mainittakoon tässä vain synteettisyydessään ilmiön aatehistoriallista moninaisuutta nasevasti esittelevä H. Honour, *Neo-Classicism*, London 1991 (1st ed. 1968), erityisesti 45-50 Herculaneumin ja Pompejin löydöistä ja niiden ambivalentista vastaanotosta; vrt. arkkitehtuurin osalta J. Summerson, *The Classical Language of Architecture*, London 1996 (1st ed. 1963), 7-18 ja 89-97 joka sivuuttaa kokonaan Vesuviuksen alueen löytöhistorian vaikutuksen. Arkeologian varhemmastakin historiasta ja sen osuudesta menneisyyden “löytämässä” tai pikemmin konstruoinnissa A. Schnapp, *The Discovery of the Past. The Origins of Archaeology*, London 1999 (ransk. alkuteos 1993), erityisesti ss. 242-249 Vesuviuksen löydöistä.

Seuraavassa käytetyllä termeillä “Pompeji-tuntemus (/ -tutkimus)” on pyritty lyhyesti kattamaan Pompejin lisäksi myös muut Vesuviuksen vuoden 79 jKr. purkauksen alueiden löydöt (tai niitä koskeva kirjallisuus). Tiivis suomenkielinen esitys Pompejin kaivauksista ja niiden historiasta on A. Tammisto, “Pompeji ja muut Vesuviuksen alueen arkeologiset löydöt” teoksessa P. Castrén (toim.), *Pompeji. Venuksen kaupunki*, Helsinki 1998, 46-86, 137-143 (= Tammisto 1998a) ja sen liitteenä A. Tammisto, “Pompei in nuce (eli Pompeji pähkinänkuoressa)”, Castrén 1998, 87-94 (= Tammisto 1998b), erityisesti s. 90-94 otsikolla “Vesuviuksen alueen kaivausten historiaa vuosilukuina”; kaivausten historiaa käsittelevää kirjallisuutta s. 137 n. 7. Kahteen vm. esitykseen jääneitä puutteita on seuraavassa korjaten täydennetty käyttäen erityisesti toistaiseksi

antiikin jälkivaikutukseen liittyvää kysymysryhmää, joka koskee antiikin esineellisen kulttuurin tuntemuksen leviämistä yleensä, ja seuraavassa entisen kansallisvaltion näkökulmasta katsoen erityisesti Suomeen.²

Painopiste tulee tuonnempana olemaan kuningas Kustaa III:n (1746-92) Grand tourin 1783-84 vierailussa Vesuviuksen alueen kaivauksilla. Kuninkaan suosikkina matkaseurueeseen kuulunut Gustaf Mauritz Armfelt (1757-1814) on ensimmäinen suomalaissyntyinen, jonka tiedetään käyneen Vesuviuksen alueen kaivauksilla ja Paestumin temppeleillä. Muutama vuosi ennen Kustaa III:ta ja Armfeltia niihin ehti vuonna 1781 omalla Italian-matkallaan (1780-82) tutustumaan Suomenlinnan rakentajana tunnetun Augustin Ehrensvärdin (1710-72) poika Carl August Ehrensvärd (1745-1800). Tukholmassa syntyneenä hän ei tarkkaan ottaen ole suomalaissyntyinen, mutta sai tiettävästi ensi kosketuksensa antiikin taiteeseen opiskellessaan Turun akatemiassa 1754-60 ja piirtämistä Suomenlinnassa laivaston koristeipiirtäjänä 1763-65 olleen Elias Martinin opastuksella. Käytyään opintomatkoilla Ranskassa ja Hollannissa 1765-70 Ehrensvärd palasi upseerina Turkuun, jossa hän mm. värväsi Turun akatemiassa muutaman vuoden opiskelleen Armfeltin vuonna 1770 kuninkaan väkeen ja oli siten avaamassa tämän tulevaa "kuningastietä". Italian-matkansa jälkeen Ehrensvärd kirjoitti

---

kattavinta Pompeji-tutkimuksen bibliografiaa L. García y García, *Nova Bibliotheca Pompeiana. 250 anni di bibliografia archeologica* I-II, Roma 1998 (= *NBP* I-II), jonka indeksien avulla löytyy myös kaivausten historiaa käsittelevä kirjallisuus varsin kattavasti, erityisesti *NBP* II, 1311-12 s.v. "Storia degli scavi". Näistä mainittakoon vain E. C. Corti, *Untergang und Auferstehung von Pompeji und Herculaneum*, München 1941⁴ (1. und 2. Auflage 1940), 110-240, jossa Pompejin vaiheita vuoden 79 jKr. purkauksen jälkeen on kuvattu kronologisesti huomioiden Napolin alueen historialliset vaiheet yleisemminkin sekä erityisesti Herculaneumin osalta I. C. McIlwaine, *Herculaneum: A Guide to Printed Sources*, vol. I, Napoli 1998, 27-62, 82-93 ja Herculaneumin varhaisia kaivauksia koskevat useat artikkelit sen kaivausten 250-vuotisjuhlatökössä L. Franchi dell'Orto (a cura di), *Ercolano 1738-1988. 250 anni di archeologia. Atti del Convegno internazionale Ravello-Ercolano-Napoli-Pompei, 30 ottobre - 5 novembre 1988*, Roma 1993 (= *Ercolano 1738-1988*).

² Käsillä oleva artikkeli perustuu Oulun *Antiquitas Borea* -kollokviossa 8.4.2000 pitämäni esitelmään, mutta sen alkuperäisestä otsikosta ja esitelmän oheismateriaalina esitellystä suomalaisen Pompeji-kirjallisuuden kronologisesta bibliografiasta ("Nova Bibliotheca Pompeiana Fennica") poiketen rajoitin seuraavassa vain Pompeji-tuntemuksen alkuvaiheisiin 1800-luvun ensi vuosikymmenille saakka; esitelmään nähden on toisaalta artikkelin alun katsausta Vesuviuksen alueen kaivauksien vaiheista laajennettu. Koska tuo mainittu bibliografia on olennaisesti täydennys em. toistaiseksi kattavimpaan Pompeji-kirjallisuuden bibliografiaan *NBP* I-II, oli tarkoituksenmukaisinta julkaista se osana tästä teoksesta tekemäni muitakin täydennyksiä ja korjauksia sisältävää arviota, A. Tammisto, "Nova Bibliotheca Pompeiana I-II - Corrigenda ed addenda con una bibliografia Pompeiana Fennica", *Arctos* 34 (2000), 211-232, crit. 222-231 (kronologisen sijasta kuitenkin aakkosellisenä).

Kiitän kaikkia *Antiquitas Borea* -kollokvion järjestäjiä ja osallistujia, erityisesti dosentti Eero Jarvaa ja professori Juha Mannista mahdollisuudesta tutustua heidän kollokvion aikoihin vielä julkaisemattomiin käsikirjoituksiinsa sekä tämän julkaisun toimittaja Janne Pölöstä mahdollisuuksista viime hetken lisäyksiin. Olen neuvoista ja keskusteluista kiitoksen velkaa myös niin lukuisille muille, että tässä on mahdollisuus nimetä vain verraton Armfelt-tuntija Rainer Knapas (lisää kiitoksia tuonnempana nootissa 163). Mahdolliset virheet jäävät luonnollisesti tämän kirjoittajan vastuulle.

kuninkaan seurueelle tämän matkaa varten syksyllä 1782 muistion *Underdånigaste Promemoria (14.9.1783)*, joka julkaistiin tosin vasta 1809. Ehrensvärdin samana syksynä 1782 omalaatuiseen aforistiseen tyyliinsä kirjoittama matkakertomus *Resan till Italien 1780, 1781, 1782. Skrifven i Stralsund 1782* (Stockholm 1786) julkaistiin puolestaan pari vuotta kuninkaan matkan jälkeen. Mikäli Ehrensvärdin laskisi "Turun koulunsa" perusteella "suomalaiseksi", olisi hän puolestaan ensimmäinen Vesuviuksen alueen kaivauksilla käynyt ja samalla niitä painetussa sanassa esitelty.

Kolmantena kuninkaan miehenä ja toisena suomalaissyntyisenä Vesuviuksen alueen kaivauksilla kävi Carl Fredric Fredenheim (1748-1803) vuonna 1788-90 tekemällään Italian-matkalla. Turun piispa Carl Fredric Mennanderin (1712-86) samannimisenä poikana hän opiskeli Turun akatemiassa jo 6-12-vuotiaana vuosina 1754-60, jolloin siellä opiskeli hieman vanhempana 9-15 -vuotiaana em. Ehrensvärd ja Mennanderien kaukainen sukulainen Henric Gabriel Porthan (1739-1804) sekä tämän pikkuveli Sigfrid Porthan. Siirryttyään Tukholmaan kansliakollegion virkamieheksi Mennander jr. aateloitiin 1769 niin omien kuin erityisesti isänsä ansioiden ja virkojen ostoon tarvittavien varojen avulla, joiden tuella hän yleni 1780 kuninkaan seremoniamestariksi. Fredenheimin avulla kuninkaan taideagentiksi Italiassa värväytyi taiteilija ja antikviteettien välittäjä Francesco Piranesi (1748-1810). Piranesi tunnettiin ja tunnetaan edelleen uusklassisen taiteen edustajana gravyyreistaan kuuluisan isänsä Giovanni Battista Piranesin (1720-78) työtä jatkaneena poikana. Fredenheim jäi Tukholmasta käsin huolehtimaan kuninkaan taidehankinnoista myös tämän em. Grand tourin aikana ja erityisesti matkan jälkeen sen tuomisina Piranesin välityksellä 1785 Tukholmaan tuodusta vajaan paristasadasta veistoksesta. Italian-matkallaan 1788-90 Fredenheim teki lisää hankintoja ja tutustui keväällä 1788 toisena suomalaisena myös Vesuviuksen alueen kaivauksiin. Huolimatta Kustaa III:n surmaamisesta 1792 hän kohosi pian tämän jälkeen avatun Ruotsin ensimmäisen taidemuseon intendentiksi ja myöhemmin yli-intendentiksi 1795-1803.

Keväällä 1789 Fredenheimin lopetettua kuulut kaivauksensa Forum Romanumilla ja ollessa paluumatkalla Italiasta Roomaan saapui toinen suomalaissyntyinen aatelinen Gustaf Adolf Reuterholm (1756-1813), joka ystävystyi em. Francesco Piranesin kanssa ja kävi kolmantena suomalaisena Pompejin kaivauksilla matkakumppaninsa Carl Göran Silfverhielmin kanssa 1790 ja -91. Piranesin lailla vapaamielinen Reuterholm oli poliittisesti Kustaa III:n ja Armfeltin vihollinen ja päästyään Kustaa III:n surman jälkeen holhoojahallituksena toimivan hallituskonseljin jäseneksi ja käytännössä sen johtajaksi hän mm. karkotti Armfeltin Ruotsin Napolin-lähettilääksi 1793-94. Reuterholm värväsi Piranesin vakoilemaan Armfeltia. Piranesin järjestämän agenttihistorian klassikkona tunnetun Armfeltin kirjeiden varastamisen ansiosta Reuterholm sai todisteet Armfeltin vehkeilyistä Venäjän kanssa, jonne Armfelt joutui pakenemaan ja tuomittiin poissaolevana maanpetoksesta kuolemaan. Armfelt armahdettiin 1802 ja monien eri puolilla Eurooppaa vietettyjen vaiheidon jälkeen hän palasi Venäjän palvelukseen 1811 siirtynään isältään kymmenen vuotta aiemmin perimälleen kotitilalle Halikon Åminnen kartanoon, jonka hän oli kunnostuttanut vuosina 1807-09. Åminnen kartanoon päätyi myös Armfeltin oletettavasti Napolista 1793/-94 hankkima "pompejilainen uurna", josta enemmän tuonne. Alkuun on taustaksi luotava katsaus siihen, miten Vesuviuksen alueen kaivaukset ylipäättään alkoivat ja miten tieto niistä levisi kaivausten alkuaikoina 1800-luvun alkupuolelle saakka.

Vesuviuksen alue vuoden 79 purkauksen jälkeen

Vaikka tieto Vesuviuksen purkauksen 79 jKr. hautaamista kaupungeista ei kokonaan unohtunut edes keskiajalla, niin käsitykset niiden paikantamisesta kuitenkin hämärtyivät. Näin siitä huolimatta, että noin kuusimetrisen tuhka- ja hohkakivikerrosten alle hautautuneen Pompejin päälle muodostunut kukkula tunnettiin tuolloin nimellä (*La Civita*) muistona paikalla joskus olleesta asutuksesta.³ Vuoden 79 purkauksen jälkeen alueen teitä kunnostettiin uudelleen käyttöön toisen vuosisadan alusta lukien, mikä toi alueelle uutta asutusta. Asutus jäi kuitenkin harvaksi osin Vesuviuksen myöhempien purkausten takia, joita antiikin ajalta tunnetaan vuoden 79 jälkeen 4-5, keskiajalta ainakin kymmenen (vuosien 685 ja 1500 purkausten väliseltä ajalta), osin saraseenien ryöstöretkien sekä muiden sotatoimien takia. Metsittyneen ja soistuneen alueen hyödyntäminen ja uudelleen asuttaminen näyttäisi merkittävämmässä määrin alkavan vasta 1400-luvun lopulta lähtien. Sitä hidastivat Vesuviuksen tuhoisa purkaus 1631, joka tuhosi 1500- ja 1600-lukujen taitteen ja alkupuolen kuivatustöiden tulokset, ja Napolin väkilukua voimakkaasti vähentänyt koleraepidemia vuonna 1653.⁴

³ *NBP* I, 29-59 sisältämä aakkosellinen luettelo kaikkiaan 56 antiikin auktorin Vesuviuksen kaupunkia käsittelevistä maininnoista ulottuu kronologisesti Cassiodorukseen (n. 490-583) ja Isidorus Sevillalaisen (n. 560-636) saakka sisältäen myös pikemmin keskiaikaisia lähteitä kuten tuntemattoman ravenmalaisen teoksen *Cosmographia* 600- tai 700-luvuilta, vaikka se kaupungit mainitsevalta kohdaltaan perustuukin johonkin antiikin itineraarioon, kuten *Tabula Peutingeriana*, näistä *NBP* I, 50 s.v. "Ravennatis Anonymi" ja s. 55 s.v. "Tabula Peutingeriana", ks. myös Iohannes Zonaralaisen epitome Cassius Diosta 1100-luvun alkupuolelta, *NBP* I, 59 s.v. "Zonara, Iohannes (Sec. XII. Morto sul Monte Athos ca. 1130. Epitomatore di Iosephus Flavius e di Dio Cassius)"; vrt. Tammisto 2000, 217, jossa luettelu 15 *NBP*:n luettelosta puuttumaan jääneen auktorin passukset teoksesta E. Renna, *Vesuvius Mons. Aspetti del Vesuvio nel mondo antico. Tra filologia archeologi vulcanologia*, Napoli 1992, 128-133, vm. teoksessa luettelujen auktorien määrä on 62, joiden joukossa sellainen myöhäisantiikin ja keskiajan taitteen auktori kuin Procopius Caesarialainen (k. n. 562). *NBP* I, 61-62 sisältää yhteenvedon Vesuviuksen hautaamia kaupunkia ennen niiden kaivamista (ennen vuotta 1738) käsittelevästä kirjallisuudesta aina Pompejin mainitsevasta 800-luvun käsikirjoituksesta Herculancumia käsittelevään I. Sorrentinon teokseen *Istoria del Monte Vesuvio divisa in due libri* vuodelta 1734.

⁴ A. - M. Ciarallo - E. De Carolis (a cura di), *Lungo le mura di Pompei. L'antica città nel suo ambiente naturale*, Milano 1998, 13-18, jonka mukaan rannikon metsät ulottuivat pohjoisessa Nolan alucelle ja lännessä Torre del Greccoan saakka. Vesuviuksen purkauksista ja niiden tutkimuksen historiasta em. Rennan lisäksi A. Nazzaro, *Il Vesuvio. Storia eruttiva e teorie vulcanologiche*, Napoli 1997. Antiikin auktoireista tunnetaan vuoden 79 jKr. purkauksen jälkeen neljä tai viisi purkausta: 1) v. 202/203 (Cassius Dio, *Epitome* 77.2.1, johon viittaa Grant 1976, 40, vrt. O. Schönberger, *Gymnasium* 97 [1990], 528 n. 9); 2) v. 305/306 (Grant 1976, 40; Nazzaro, 339); 3) v. 379-395 (Nazzaro, 339); 4) nykytutkimuksen nimellä "di Pollena" tuntema purkaus joko vuodelta 472 (Marcellinuksen *Chronicon*; Procopius, *Bell. Goth.* 2.4) ja/tai 5) v. 505 (*Paschale Campanum*; Cassiodoruksen kirje, *Var.* 4.50; M. Pagano, "L'arca vesuviana dopo l'eruzione del 79 d.C.", *Rivista di Studi Pompeiani* 7 [1995-96], 35-45; vrt. Nazzaro, 339 v. 512). Keskiajalta Nazzaro, 340 viitaten pääosin teokseen G. B. Alfani, *Le eruzioni del Vesuvio tra il 79 e il 1631*, Valle di Pompei 1924 listaa purkaukset vuosilla 685, 787, 968, 999, 1036, 1139, 1254, 1306, 1500.

Vuoden 1631 suuri purkaus aloitti toistaiseksi viimeiseen vuoden 1944 purkaukseen jatkuneen runsaan 70 pienemmän purkauksen sarjan. Tästä huolimatta 1700-luvulta lähtien rannikolle alettiin rakentaa ylimystön huviloita, erityisesti sen jälkeen kun vuosiksi 1738-59 Napolin kuninkaaksi noussut Espanjan Bourbonien Kaarle III rakennutti valtaan tuluaan Porticin alucelle palatsin, jota ympäröi laaja metsästyspuisto. Samoihin aikoihin lisääntyi maanviljelys ja teollinen toiminta alkoi orastaa, kun Napolin edustalla ollut ruutitehdas siirrettiin Torre Annunziatan alueelle 1600-luvun alussa rakennettujen vesimyllyjen raunioihin, joihin liitettiin myös asetehdas.⁵ Vesuviuksen aktiivisuudesta huolimatta sen alueelle on muutamassa sadassa vuodessa muodostunut tiheä asutus ja osin teollisuuskin, jotka ovat radikaalisti muuttaneet sen ympäristöoloja.

Vuoden 79 purkauksen jälkeisissä pelastus- ja ryöstökaivauksissa osin tyhjentynyt Pompejin raunioista on nykyisen käsityksen mukaan ylimpiä rakenteita jäänyt näkyvillekin ainakin korkeimmalla kohdalla sijainneen forumin ja amfiteatterin alueella. 1600-luvulta olevassa kartassa mainitaan antiikin aikainen teatteri *Scudella*-nimisessä paikassa, joka osoittaa ainakin rakenteiden muodon erottuneen maastossa.⁶ Raunioiden osittaisesta näkymisestä kertovat myös muutamat tuonnempina mainittavat 1600-luvun alkupuolen oppineet ja paikalla suoritettut muutamat satunnaiset kaivauksetkin, joissa löytyneiden rakenteiden ja piirtokirjoitusten perusteella jotkut aivan oikein ehdottivat paikan olevan antiikin Pompeji. Tässä suhteessa on yllättävää, että nämä havainnot eivät vielä johtaneet varsinaisiin kaivauksiin.

Sen sijaan kaivaukset saivat alkunsa myöhemmin sattumalta Herculaneumin kohdalla tehdyistä löydöistä, vaikka tämä kaupunki oli hautautunut kokonaan kovaksi kivettyneen laavansckaisen mutavellin muodostamaan nk. pyroklastiseen massaan. Kun tämän päälle Vesuviuksen myöhemmissä purkauksissa oli vielä levinnyt laavaa, niin Herculaneumin rauniot olivat jääneet lopulta lähes parinkymmenen metrin syvyyteen. Ymmärrettävästi Herculaneumia ei siksi oltu kyetty paikantamaan huolimatta erilaisista yrityksistä, joista paikannukset myöhemmän Torre del Grecon tienoille osuivat varsin lähelle, kuten Camillo Pellegrini, *Apparato alle antichità di Capua o vero discorsi della Campania felice* (Napoli 1651)⁷, Francesco Balzano harvinaisessa ja vähän tunnetussa teoksessaan *L'antica Ercolano ovvero [sic] la Torre del Greco tolta all'oblio [etc.]* (Napoli 1688)⁸, ja varhaisena Napoli-oppaana suositussa Carlo Celanon teoksessa *Notizie del bello, dell'antico, e del curioso della Città di Napoli per i Signori Forastieri* (Napoli 1697).⁹

⁵ Vesuviuksen aktiivisuuden välillä 1631-1944 on taulukoimut Nazzaro, 341-359.

⁶ Ciarallo - De Carolis, 13-18. Tässä Pompejin raunioiden osittainen näkyville jääminen ja pitkäaikaiseksi oletettu myöhempi hyödyntäminen esitetään ilman varauksia, vaikka kysymys on pitkään ollut kiistanalainen, josta syystä varauksin esim. Tamisto 1998a, 49-50. Käsitystä tukevasta tuoreesta ja tekeillä olevasta tutkimuksesta Ciarallo - De Carolis, 50 mainitsevat vain E. De Carolis, "Testimonianze archeologiche in arca vesuviana posteriori al 79 d.C.", *Archeologia Uomo Territorio* 16 (1997), 17-32.

⁷ *NBP* II, 913-914 s.v. "Pellegrino, Camillo (1598 - 1663 o 1664)".

⁸ *NBP* I, 158 s.v. "Balzano, Francesco (1631 -)".

⁹ *NBP* I, 296 s.v. "Celano, Carlo (1617 - 13 dic. 1693); McIlwaine, 41.

Herculaneumin kaivausten alkua

Herculaneumin teatteriin sattumalta osuneen kaivon kaivamisen yhteydessä vuonna 1711 tehdyt löydöt johtivat titteliä Prince d'Elboeuf itsestään käyttäneen Itävallan joukkojen mukana alueelle saapuneen ranskalaispakolaisen Emanuel-Maurice de Lorrainein ostamaan alueen itselleen ja kaivattamaan vuosina 1711-15 antikviteetteja Porticin lähelle rakennuttamansa nk. Granatellon huvilan koristukseksi. Neljä naisfiguureja esittänyttä veistosta päätyi Roomassa tehtyjen restaurointina pidetyn muokkauksen jälkeen lahjoituksena hänen serkkulleen, sotasaavutuksistaan tunnetulle Savoijin prinssi Eugenille Wieniin. Tämän kuoleman jälkeen vuonna 1736 kolme noista veistoksista myytiin Puolan kuningas ja Saksin vaaliruhtinas August III:n hoviin Dresdeniin. D'Elbocufin kaivauksia johtanut napolilaisarkkitehti Giuseppe Stendardo ja napolilaisprofessori Giuseppe Valletta olivat löytöjen olleen peräisin Herkulen temppelistä eikä d'Elboeuf voinut jatkaa kaivauksia kuningashuoneen kaivauskiellon ja varojensa vähenemisen takia, minkä vuoksi hän joutui palaamaan Ranskaan. Löydöt johtivat systemaattisempiin kaivauksiin vasta pari vuosikymmentä myöhemmin Napolin saatua Espanjan Bourbon-suvusta uudet vallanpitäjät ja Vesuviuksen vuonna 1717 alkaneen purkausten sarjan huipennuttua sekä päätyttyä vuoden 1737 huomattavaan purkaukseen.¹⁰

Noihin Dresdeniin vuonna 1736 päätyneisiin veistoksiin tutustui myös August III:n tytär, prinsessa Maria Amalia Christine, joka pari vuotta myöhemmin 1738 naitettiin samana vuonna Napolin ja Sisilian kuningaskuntien hallitsijaksi kohonneelle Espanjan Bourbon-suvun Kaarle III:lle. Samana vuonna aloitettiin myös järjestelmällisemmät kaivaukset Herculaneumissa nyt hallitsijaparin toimeksiannosta sotavoimiinsa kuuluneen insinöörin ja everstin Roque Joaquín (it. Rocco Gioacchino) de Alcubierren johdolla. Bourbonien kirjastonhoitajaksi kutsuttu humanistioppinut Don Marcello Venuti identifioi samana vuonna rauniot niistä löytyneiden piirtokirjoitusten avulla antiikin Herculaneumiksi, josta hän vuosikymmentä myöhemmin julkaisi (1748) ensimmäisen raportin kaivauksia ja niiden tulosten julkaisua kuninkaallisena omaisuutenaan valvoneen hovin ärtymykseksi.¹¹

¹⁰ Vesuviuksen purkauksista 1717-37, ks. Nazzaro, 140-146. Herculaneumin kaivausten alkamisesta vuonna 1711 todistaa tästä kertova raportti aikalaislehdessä *Giornale de' letterati d'Italia* 5 (1711) 399-401, johon viittaa *NBP* I, 465-466 s.v. "Elboeuf, Emanuel-Maurice de Lorraine" viitaten myös niin aiemmassa kuin aivan tuoreessakin kirjallisuudessa esitettyihin muihinkin vuosilukuihin (yleisimmin 1709, esim. McIlwaine, 41 ja M. Grant, *Cities of Vesuvius. Pompeii - Herculaneum*, New York 1971, 2. painos New York 1976, 215, joita seuraten myös Tammisto 1998b, ss. 46 ja 90); ks. myös Corti, 137-159, vrt. McIlwaine, 27 ja 42-44 joka viitaten Alcubierren julkaistuihin päiväkirjoihin (F. Strazzullo, "I primi anni dello scavo di Ercolano nel diario dell'ingegnere militare Rocco Gioacchino d'Alcubierre" teoksessa *La regione sotterrata dal Vesuvio*, Napoli 1982, 115-173) mainitsee hänen tehneen koekaivauksia jo vuodesta 1735 lähtien.

¹¹ M. Venuti, *Descrizione delle prime scoperte dell'antica città d'Ercolano ritrovata vicino a Portici, villa della Maestà del Re delle Due Sicilie distesa dal Cavaliere Marchese don...*, Roma 1748, ilmestyi pienenä painoksena, joskin käännettiin seuraavina vuosina 1749-50 englanniksi ja saksaksi, näistä ks. *NBP* II, 1201-1203 s.v. "Venuti, Marcello Niccolò de (Cortona 9 agosto 1700 - 11 luglio 1755)"; ks. myös R. Brilliant, "Herculaneum: Archaeological, Art Historical, and Cultural Prospects", *Ercolano 1738-1988*, 117-132.

Tiedot olivat suullisesti ja kirjeitse ehdinnet leviämään jo hieman aiemminkin, sillä napolilainen kreikan kielen tutkija Orazio Jacopo (/ Giacomo) Martorelli (1699-1777) kertoi löydöistä uscissa kirjeissä Fircnzen kirjaston oppineelle Anton Francesco Gorille (1691-1757), joka julkaisi ensimmäisen tiedonannon Herculaneeumin löydöistä firenzelaïsen markiisi Ricciardin kirjastonhoitaja Giovanni Lamin (1697-1770) toimittaman sarjan *Novelle letterarie* ensimmäisessä volyymissa jo 1740 ja myöhemmin Venutin em. teoksen ilmestymisen jälkeen vuosina 1748-1751 väittelyä kaupungin identifioinnista, jota mm. Lami ei uskonut Herculaneeumiksi.¹² Lisäksi Herculaneeumin kaivauksilla jo 30.5.-15.4.1739 vierailut Dijonin parlamentin jäsen Charles de Brosses (1709-1777) oli kuvailut niillä käyntiään kahdelle ystävälleén saman vuoden marraskuussa lähettämässään kirjeissä ja vuosikymmentä myöhemmin em. 1749 Ranskan kuninkaalliselle akatemialle lähettämässään kuvauksessa, jotka tosin julkaistiin vasta 1798-99. Muutamia suullisesti tai kirjeitse levitettyihin tietoihin perustuvia lyhyitä tiedonantoja Herculaneeumin löydöistä ehdittiin julkaisemaan parissa itaaliaisessa ja ranskalaisessa lehdessä ja pienpainatteessa jo 1747.¹³ Venutin julkaisuun perustuvia pienempiä julkaisuja ilmestyi useita (myös englanniksi, saksaksi ja ranskaksi) vuosina 1747-53 eli ennen J. J. Winckelmannin tuonnempaa mainittavaa debyyttitööstä vuodelta 1755, Italiassa mm. em. A. F. Gorin *Notizie del memorabile scoprimento dell'antica città Ercolano* [etc.] (Firenze 1748) ja Ranskassa M. Darthenay (/ D'Arthenay), *Mémoire historique et critique sur la ville souterraine, découverte au pied du Mont Vésuve* [etc.], (Avignon 1748) sekä useina versioina sekä itaiaaksi ja englanniksi vuosina 1749-50), ja em. C. de Brosses'n teos *Lettres sur l'état actuel de la ville souterraine d'Herculée, et sur les causes de son ensevelissement sous les ruines du Vésuve* (Dijon 1750).¹⁴

Maria Amalia Christinen joidenkin mielestä ratkaisevakin osuus kaivauksien aloittamisessa on kiistanalainen kysymys, koska niin Alcubierre kuin Venutikin ovat esittäneet itsensä aloitteentekijöinä. Ratkaisevaa on joka tapauksessa, että Kaarle III valistushenkisenä hallitsijana näki kaivausten edistämisesssä mahdollisuuden saada arvostusta ja sitä lisäävää esineistöä. Tähän olivat suuntaamassa jo Kaarle III:n "kotiolut". Kaarle III tunnetusti peri äidiltään Elisabetta Farneselta aikansa huomattavimpiin kuuluvan antikviteettien kokoelman eli nk. Collezione Farnesen, jonka

¹² *NBP* II, 776-777 s.v. "Martorelli, Orazio Jacopo o Giacomo (Napoli 10 gennaio 1699 - Ercolano 21 nov. 1777...)" viittaa Martorellin joutaneen tästä syystä Kaarle III:n epäsuosioon, jonka vuoksi häntä ei myöskään hyväksytty Herculaneeumin akatemian jäseneksi; *NBP* I, 574-576 s.v. "Gori, Anton Francesco (Firenze 9 dic. 1691 - ivi 21 sett. 1757...)" ; *NBP* II, 691-693 s.v. "Lami, Giovanni (S. Croce sull'Arno 8 febbraio 1697 - Firenze 6 febbraio 1770...)" .

¹³ *NBP* I, 98-99 s.v. "Anonimo" nro. 323-326. Erityisesti tietojen leviämisesstä Ranskassa ks. C. Grell - C. Michel, "Erudits, hommes de lettres et artistes en France au XVIIIe siècle face aux découvertes d'Herculaneum", *Ercolano 1738-1988*, 133-144.

¹⁴ McIlwaine, 44 ja *NBP* I, 362-363 nro. 3628-3634; *NBP* I, 242-243 s.v. "Brosses, Le Président Charles de (7 febbraio 1709 - 7 maggio 1777...)" viitteineen, erit. nr. 2186, jossa keskeisinä mainitaan kirjeet M. Le Président Bouhierille 28.11.1739, M. de Buffonille 30.11.1739 ja "a MM. de l'Académie Royale des Inscriptions et Belles-Lettres: Mémoire sur les antiquités de Herculée, 20 nov 1749"; *NBP* I, 574-576 s.v. "Gori, Anton Francesco (Firenze 9 dic. 1691 - 21 sett. 1757...)" ; *NBP* I, 98-99 s.v. "Anonimo" nro. 327-329, 331-336. Ks. myös F. di Teodoro, *Nouvelle letterarie* 9, Firenze 1748, nr. 43, 25 ottobre, coll. 680-684, ks. *NBP* I, 441 nro. 4592; M. Egizio, teoksessa A. F. Gori, *Symbolae Litterariae...I*, Florentiae 1748, 55-57, ks. *NBP* I, 463 nr. 4869.

hän tuotatti suurin vaivoin Napoliin ja Porticiin. Seuraavana vuonna 1739 Herculaneumin löytöjä alettiin koota kuninkaalliseen palatsiin Porticiin, jonne vuonna 1742 ostettiin myös em. d'Elboeufin huvilassa säilytetyt aikaisempien kaivausten saaliit. Kaarle III:n kiinnostusta löytöihin osoittaa sekin, että niitä restauroimaan kutsuttiin vuonna 1739 Roomasta ranskalainen kuvanveistäjä Joseph Canart, vaikka tämän työtä on sittemmin kritisoitu mm. maalausten irrottamisen osalta. Tämä oli kuitenkin tuolloin yleinen käytäntö myös Roomassa. Jälkiviisaasti on lisäksi todettava, että maalausten irrottaminen on paradoksaalista kylläkin pelastanut monet niistä lukuisten paikalleen jätettyjen kokemalta tuholta, vaikka esim. Farnese-kokoelman mukana Napoliin päätyneet Palatinuksen Domus Transitoriaasta vuonna 1721 irrotetut seinämaalaukset pääosin tuhoutuivatkin liian kosteissa säilytysoloissa.¹⁵ Porticin palatsiin liitettyssä aiemmassa Palazzon Caramanicossa löytöjä säilytettiin kaikelta piirtäen tai kirjoittamallakin tehdyttä jäljentämiseltä tarkasti vartioituna ja vain valikoiduille vierailijoille näytettynä kuninkaallisena omaisuutena. Vuonna 1777 ryhdyttiin siihen saakka Napolin yliopiston rakennusta (*Palazzo degli studi*) muuttamaan museoksi kokoelmia varten, joita sinne siirrettiin Porticista vuosien 1805-22 välillä, jolloin niistä muodostettiin nk. Museo Borbonico vuonna 1816 (sittemmin Museo nazionale).¹⁶

Pompejin paikantaminen ja kaivausten alku

Herculaneumin teatterin alueen löydöt näyttävät olleen käytössä olleisiin voimavaroihin nähden sen verran huomattavia, että vasta vuosikymmen sen kaivausten alkamisen

¹⁵ R. Paris, "Le testimonianze pittoriche a Roma" teoksessa A. Donati (a cura di), *Romana pictura. La pittura romana dalle origini all'età bizantina*, Venezia 1998, 73-84, erit. 73-74, 79. Domus Transitorian lisäksi Parman herttua Francesco I Farnese kaivatti Palatinuksella esiin Domus Flavian alta nk. Aula Isiacan, jonka maalaukset jätettiin paikoilleen ja peitettiin uudelleen jouduttiin myöhemmissä vuoden 1912 Giacomo Bonin kaivauksissa toteamaan pahoin kärsineiksi.

¹⁶ *NBP* I, 63, 82 s.v. "Alcubierre, Roque Joaquín de (Zaragoza 16 agosto (?) 1702 o 1704 - Napoli 14 marzo 1780)". Maria Amalia Christinen panosta pitää ratkaisevana mm. Corti, 150-151 ja varhempi arkeologian historian "suurten löytöjen populaariklassikko" C. W. Ceram (K. W. Marekin pseudonyymi), *Götter, Gräber und Gelehrte. Roman der Archäologie*, Hamburg 1963 (1. painos 1949), 19-32, vrt. Alcubierren osuuteen viittaava Schnapp, 242. Erityisesti A. Allroggen-Bedel, "Gli scavi di Ercolano nella politica culturale dei Borboni", *Ercolano 1738-1988*, 35-39 (ed. nootti 2) viitteineen kiistää, joskin tarkemmin perustelematta "arkeologian legendoina" Napolin hovin arkeologiset intressit viitaten Kaarle III:n alkuaan kielteiseen suhtautumiseen kaivausten aloittamiseen; ks. myös *NBP* I, 86-87 s.v. "Allroggen-Bedel, Agnes" nro. 171-177, 170-180, 182A.; vrt. G. Guadagno, "Ercolano. Eredità di cultura e nuovi dati", *Ercolano 1738-1988*, 73-98, erityisesti, 73-78, joka enemmän pyrkii ymmärtämään ensimmäisten kaivajien toimia silloisten olojen pohjalta. A. Ambrosio (a cura di), *Alla scoperta di Pompei. Itinerari di visita in occasione del 250° anniversario dell'inizio degli scavi*, Milano 1998, 7 pitää kritiikkiä jälkiviisaatena ja viitaten em. Farnese-kokoelmaan esittää Kaarle III:n valistuneena itsevaltiaana, joka vaikutti kaivausten uuteen suuntaan, samansuuntaisesti myös McIlwaine, 29-32, erit. 42 ja V. Sampaolo, "Gli affreschi del Museo archeologico di Napoli" teoksessa A. Donati (a cura di), *Pittura romana. La pittura romana dalle origini all'età bizantina*, Venezia 1998, 65-72, erit. 65-66; ks. myös de Vos, 112-113.

jälkeen 1748 Porticin palatsiin koottuja löytöjä ryhdyttiin kartuttamaan aloittamalla kaivaukset Alcubierren aloitteesta em. Civita-kukkulan alueella, vaikka täällä voitiin tehdä helpompia avokaivauksia Herculaneumin alueen vaarallisten tunnelikaivausten sijasta. Kaivausten keskittämiseen tänne olivat vaikuttamassa alueella jo aiemmin tehdyt löydöt. Vuosina 1592-1600 Civita-kukkulan läpi oli kaivettu pääosin maanalaisena nk. Sarno-kanaali, jossa yhteydessä löydettiin niin antiikkisia rakenteita kuin piirtokirjoituksiakin. Ei ole täyttä selvyyttä niistä syistä joiden vuoksi nämä löydöt eivät olleet johtaneet antikviteettien laajempaan etsimiseen, eikä löytyneitä piirtokirjoituksia yhdistetty antiikin Pompejiin,¹⁷ vaikka renessanssioppineet olivat väitelleet hautautuneiden kaupunkien sijainnista Flavio Biondon (humanistiniimeltään Flavius Blondus) teoksesta *Italia illustrata* (Verona 1482) ja Niccolò Perottin teoksesta *Cornu copiae, sive commentariorum linguae latinae* (Venezia 1488-89) lähtien.

Omiana aikanaan tunnustettua ja tunnettua, mutta myöhemmin laajalti unohdettua Biondoa pidetään ensimmäisenä humanistina, joka yritti muodostaa käsityksen antiikista kirjallisten lähteiden lisäksi myös materiaalistien lähteiden pohjalta, joskin hänen myöskin ensimmäisenä painetussa sanassa esittämänsä pohdinnat Vesuviuksen hautaamien kaupunkien sijainnista perustuivat kirjallisista lähteistä (erityisesti Liviuksesta) tehtyihin päätelmiin.¹⁸ Myös oppinut Giovanni Pontano oli maininnut Pompejin runomuotoisessa

¹⁷ Ruhtinas Muzio Tuttavillan toimeksiannosta arkkitehti Domenico Fontanan kaivamasta kanaalista ks. *NBP* I, 267-269 s.v. "Canale del Sarno" viitteineen; vrt. Tammisto 1998b, 90, jossa kaivausten erheellisesti mainitaan päättyneen 1594, kun mm. kaksi tunnetuinta piirtokirjoitusta *CIL* 928 ja 952 löytyivät vuosien 1594-1600 kaivauksissa; ks. myös Corti, 127-128.

¹⁸ Antiikin kirjallisuuteen perustuen jo Francesco Petrarca (1304-74) viittasi välillisesti Pompejiin mainitessaan teoksessaan *De vita solitaria* (1345-47) Ciceron Pompeianumin eli Pompejissa olleen huvilan sekä teoksessa *Triumphus Fame* Plinius vanhemman kuolemasta luonnehtien tätä mieheksi, joka vapaasti kääntäen "kirjoitti paljon, kuoli huolimattomuuttaan" ("*a scriber molto, a morir poco accorto*"; sitaatista ks. *NBP* I, 61). Neapolin kuningas Robert Anjoulaisen oppineen hovin vieraana vuosina 1341 ja 1343 käynyt Petrarca koki jälkimmäisellä kerralla Napolissa myös voimakkaan maanjäristyksen. Napolissa vuosina 1327-40/41 vaikuttanut Giovanni Boccaccio (1313-75) puolestaan mainitsi teoksessaan *L'Ameto* "aiemmin suuren Pompejin ja Etnan tulia matkivan Vesuviuksen" ("*la già grande Pompeia e Vesuvo imitatore dei fuochi dell'Etna*") ja teoksessaan *De Montibus* hakusanan Vesuviuksen kohdalla sen suuren purkauksen, erheellisesti tosin Neron aikaisena (*NBP* I, 61).

Biondoa pidetään ensimmäisenä Vesuviuksen hautaamien kaupunkien sijaintia painotussa sanassa pohtineena, joskin hän kiisti muiden oppineiden aiemman käsityksen, että antiikin Pompeji olisi ollut nykyisen Torre del Grecon kohdalla, F. Blondus, *Italia illustrata*, Verona 1482, carta M. II, recto, jota sitoora *NBP* I, 507 s.v. "Flavio Biondo (Nome umanistico di Biondo Biondi, Forlì 1392 - Roma 1462): "*et quia doctos...errare videmus Pompeios et Herculaneum ubi nunc Turris est Octavi fuisse affirmantes vetus testimonium ostendendo certius pompeiorum loco afferemus primumque dicimus ubi nunc Annuntiata et Castellum est ed ad mare Pompeio vicum oblungum villisque speciosissimis frequentissimum fuisse...Herculaneum vero ulterius et multis distans milibus fuisse infra ostendemus*". Teos ilmestyi myöhemmin Lucio Faunon italiantamana nimellä *Roma ristaurata et Italia illustrata*, Venezia 1548, johon sisältyi myös humanistioppinut Volterrano eli Volterrasta kotoisin olleen Raffaele Maffein kommentaareja. Volterrano tulkitsi Biondon sijoittaneen antiikin Pompejin nykyisen myöhemmän Castello a mare di Stabian (nykyinen Castellammare di Stabia) kohdalle, jonne Volterrano puolestaan oikein paikansi antiikin Stabian ja palasi aiempaan oletukseen Pompejin sijainnista Torre del Grecon alueella; ks. myös O.

teoksessaan *Hendecasyllabi seu Baiarum libri, Parthenop.* II (Napoli 1490-1500). Erityisesti on mainittava vielä pitkään uudella ajallakin ympäri Eurooppaa Pohjola mukaan lukien laajalti tunnettu Jacopo Sannazaron runokokoelma *Arcadia* (Venezia 1501 ja Napoli 1504), jonka proosamuotoisessa kehyskertomuksessa runoilija kertoi kuvitteellisesta maanalaisesta matkasta Kreikan Arcadiasta Napoliin kuvaillen tänne saapumiseen liittyen myös käyntiä maanalaisessa Pompejissa.¹⁹ Vesuviuksen hautaamiin kaupunkien nimet ilmestyivät myös 1500-luvun loppupuolen suurten kartografienv karttoihin (Pirro Ligorio 1558, G. A. Magni n. 1570 [-1600], G. Mercator 1589).²⁰

Vallitsevaksi Civita-kukkulan varhemmista identifikaatioehdotuksista näyttää kuitenkin jääneen Ambrogio Leonen teoksessaan *De Nola* (1514) ehdottama antiikin Stabiae.²¹ Näin ainakin uskoivat vielä Alcubierren johtamat Pompejin kaivajat kaivausten ensimmäisten vajaan parin vuosikymmenen ajan aina vuoden 1763 piirtokirjoituslöytöihin asti. Tämä siitä huolimatta, että em. Sarno-kanaalin kaivamisen yhteydessä tehdyt löydöt ensinnä teoksessaan *Neapolitanae Historiae* (1607) julkaissut G. C. Capaccio oli aivan oikein ehdottanut Civita-kukkulan olevan antiikin Pompeji.²² Samoin teki myös kolme vuosikymmentä myöhemmin itse paikan päällä vuonna 1637 tekemissään tutkimuksissa raunioita nähnyt oppinut Lucas Holstenius (1596-1661) ja

Clavuot, *Biondos "Italia Illustrata" - Summa oder Neuschöpfung? Über die Arbeitsmethoden eines Humanisten*, Tübingen 1990, 209-210.

Perottin teoksen lukuisista myöhemmistä painoksista vain tärkeimmät (vuoteen 1527) luettelee *NBP* II, 918 s.v. "Perotti (o Perotto, o Perrotta) Niccolò (Sassoferrato 1429 - ivi 15 dic. 1480)" viitteineen.

¹⁹ *NBP* II, 1037 s.v. "Sannazaro, Jacopo (Napoli 28 luglio 1458 - 1530)" siteeraa Sannazaron runoa *Egloga* V noin vuoden 1480 tienoilta, jossa valitetaan Herculaneumin tuhoa. *NBP* II, 1037 nr. 11.918 siteeraa myös *Arcadia*-teoksen mainittua kohtaa (Prosa XII, 14), jonka jotkut ovat erheellisesti tulkinneet kuvaavan kuvitteellisen sijasta todellista käyntiä näkyvillä olleilla Pompejin raunioilla, mitä ei ole pidetty mahdollisena (näin mm. Corti, 126 ja Grant, joita seuraten myös Tammisto 1998b, 90, jossa mainittu painovuosi 1515 viittaa harhaanjohtavasti teoksen kolmanteen painokseen). Tämän väärinkäsityksen selvittämisestä kiitän Enrico Caravellia. Sannazaron maininta osoittaa myös kumingas Kustaa III:n matkaseurueen Grand tourin 1783-84 ohjelmaan kuulunut käynti hänen haudallaan, josta tuonnempana.

²⁰ *NBP* I, 61 (yksittäisistä kartografeista ks. ao. nimen mukaiset hakusanat).

²¹ *NBP* I, 61-62.

²² G. C. Capaccio, *Neapolitanae Historiae Iulio Cesare Capaccio descriptae*, Neapoli 1607, vol. I, 461-474 käsitellessään Herculaneumia, Pompejia ja Stabiacta, ks. *NBP* I, 62, 271-272 s.v. "Capaccio, Giulio Cesare (Campagna di Eboli 1553 - Napoli 8 luglio 1634)", vrt. Tammisto 1998b, 90b, jossa erheellisesti mainitaan Capaccion uskoneen Pompejin sijainneen nykyisen Torre Annunziatan eli antiikin Oplontiksen kohdalla. Capaccion ehdotukseen viittasi myöhemmin em. Pellegrini 1651; vrt. Corti, 133. Uudemmissa Pompejin kaivaushistorioiden tiivistyksissä Capaccio on useimmiten jäänyt mainitsematta, poikkeuksena Ciarallo - De Carolis, 20 ja Sampaolo, 65.

Historiallisen maantieteen perustajan maineen saanut Philip Clüver, *Italia antiqua* (etc.), Lugduni Batavorum 1624 sijoitti kartoissaan antiikin Pompejin sen vicressä sijaitsevan nykyisen Scafatin alueelle, *NBP* I, 315-316 s.v. "Clüver (detto anche Cluvero, Cluverio o Cluverius), Philip (Philipe o Philipus). (Danzica [sic] 1580 - 1622/23)", jossa tiedot myös Cluveriuksen vuosina 1630-1697 ilmestyneistä kartoista. Corti, 133.

Holsteniuksen postuumisti vuonna 1666 julkaistuun teokseen viitaten myös M. A. Baudrand vuosina 1681-82 ilmestyneissä maantieteen hakuteoksissaan.²³

Civita-kukkulan oikean identifikaation jääminen ehdotusten asteelle samoin kuin varsinaisten kaivausten alkaminen vasta 1748 on siinäkin suhteessa yllättävää, että myös täällä tehtiin sattumalta kaivon kaivamisen yhteydessä vuonna 1689 esinelöytöjä, joiden joukossa oli kaksi Pompejin kaupungin nimen mainintaa piirtokirjoitusta (CIL X 1074-75). Kaivauksia johtamaan kutsuttu tunnettu napoliilainen arkkitehti Francesco Picchetti tulkitsi kuitenkin erheellisesti näiden viittaavan oletettuun Pompeiuksen huvilaan. Löydöt eivät johtaneet laajempiin tutkimuksiin siitäkään huolimatta, että Francesco Bianchini yhdisti löytyneet piirtokirjoitukset antiikin Pompejiin vuonna 1697 julkaistussa teoksessaan,²⁴ ja vaikka vulkanologi Giuseppe Macrini oli vuonna 1693 suorittanut lisää kaivauksia samalla paikalla julkaisten löytönsä vielä samana vuonna ilmestyneessä teoksessaan *De Vesuvio*. Macrini väitti löytäneensä osin esiin kaivettuja taloja ja suurten muurien osia ja oli vakuuttunut Civita-kukkulan olevan antiikin Pompeji.²⁵

Arkkitehtoniset kokonaisuudet eivät helpommin esiin kaivettavassa Pompejissäkaan alkuun kiinnostaneet Alcubierren johtamia kaivajia, joiden ensisijaisena tavoitteena oli löytää kuninkaallisiin kokoelmiin edustaviksi arvioituja patsaita ja seinämaalauksia. Kokoelmia vuosina 1751-81 valvonut maalari Camillo Paderni valikoi parhaat antaen hävittää loput, etteivät ne joutuisi väärin käsiin. Tästä häntä kritisoiin aiheellisesti jo tuolloin samoin kuin edellä jo mainitusta maalausten irrottamisesta ja 1763 Tanuccin kielsi tämän käytännön. Paderni oli Roomassa toimineen maalari Francesco Fernando

²³ Ciarallo - De Carolis, 20 esittävät erheellisesti vain em. Capaccion paikantaneen Pompejin, kun taas Sampaolo, 65 muistaa mainita myös Holsteniuksen. Lucas Holstenius (alkuaan Holstein) toimi myöhemmin Roomaan asettuneen Ruotsin kruunun luopuncen Kristiinan kirjastonhoitajana. Holsteniuksen Pompejin sijainnista mainitseva teos *Annotationes Geographiam sacram Caroli a S. Paulo; Italiam antiquam Cluverii; et Thesaurum geographicum Ortelii*, Romae 1666 ilmestyi postuumisti (toisinaan Holstein sijoitetaan erheellisesti 1500-luvulle [näin esim. Tammisto 1998b, 90]): "*Certissimum est Pompeios fuisse ubi nunc maxima visuntur ruidera, loco, qui Civita vulgo dicitur, ubi Ambr. Nolanus Stabias olim fuisse existimavit. Sed lapides nuper hic effossi et Stabias translati Pompeios fuisse certo ostendunt. Tam nomen ipsum Civita hoc confirmat, ut Cluverius non semel in alijs locis observat*". (Holstein 1666, 243, jota siteeraa NBP I, 631 s.v. "Holstein, Lucas" viitaten Holsteinin tarkoittamaan piirtokirjoituksen *Corpus Inscriptionum Latinarum* (= CIL) X 1074.

M. A. Baudrand, *Geographia ordine litterarum disposita*, Parisiis 1681-82, vol. II, 123, jota siteeraa NBP I, 176 s.v. "Baudrand, Michel Antoine (Parigino)" ja M. A. Baudrand, *Lexicon Geographicum. Dictionnaire géographique*, Paris 1682. Ensimmäisessä teoksessaan Baudrand viittasi myös Blondukseen eli Flavio Biondoon, jonka hän eräiden muiden lailla tulkitsi paikantaneen antiikin Pompejin nykyisen Torre Annunziatan alucelle (vrt. edellä nootti 8).

²⁴ F. Bianchini, *La istoria universale provata con Monumenti, e figurata con simboli degli antichi*, Roma 1697, 246-248, johon viittaa NBP I, 196 s.v. "Bianchini, Francesco (Verona 1662 - febbraio 1729)", vrt. Tammisto 1998b, 90, jossa piirtokirjoitusten yhdistäminen Pompeiuksen huvilaan on erheellisesti mainittu Saronn kanaalin kaivausten piirtokirjoituslöytöjen yhteydessä; vrt. myös McIlwaine, 41. Picchettin kaivaukset mainitsi Bianchinin perusteella myöhemmin myös L'abbé Antoine Banier, *Des embrasement du Mont Vésuve* (Histoire de l'Académie royale des Inscriptions et Belles Lettres 9), Paris 1736, 15-22, josta NBP I, 158 nr. 1209.

²⁵ G. Macrini, *De Vesuvio*, Neapoli 1693, 33-34, 37, johon viittaa NBP II, 742 s.v. "Macrini (o Macrino) Giuseppe" ja aiemmin mm. Corti, 134-135.

d'Imperialin oppilas ja tätä kautta tutustunut d'Imperialin englantilaisiin ja saksalaisiin oppilaisiin. Padernin ansiona onkin pidetty sitä, että hän informoi löydöistä kirjeitse englantilaisia kollegoitaan, joita näinä julkaisivat sikäläisissä aikakausjulkaisuissa ja joilla tätä kautta oli tärkeä merkitys löytöjen tunnetuksi tekemisessä ja niiden arvostuksen lisäämisessä.²⁶ Paderni toimi myös englantilaisarkkitehti Robert Adamin (1728-92) oppaana tämän vieraillessa Charles-Louis Clerissaun kanssa Herculaneumin kaivauksilla 1754. Vierailun inspiroimana Adamista tuli sittemmin keskeisiä usklassillisten sisustusten ja huonekalujen suunnittelija.²⁷ Pompejissa kaivettiin vuosina 1748-49 varsin satunnaisesti ensin nk. Via Stabian ja Via di Nolan risteuksen ja sitten amfiteatterin alueella sekä nk. Herculaneumin portin edustalta nk. Hautojen kadun (*Via dei Sepolcri*) läheltä löytynyttä nk. Ciceron huvilaa (*Villa di Cicerone*). Vuonna 1749 siirryttiin kaivamaan lupaavammilta vaikuttaneita Sorrenton niemen Castellammare di Stabian Gragnanon alueelta löytyneitä huviloita. Vuosina 1750-55 kaivettiin puolestaan Herculaneumin vierestä löytynyttä huvilaa, josta löydettiin runsaasti toivottuja patsaita sekä vuonna 1753 myös runsaasti papyruksia, joiden mukaan se tunnetaan nk. Papyrusten huvilana (*Villa dei Papiri*).²⁸

Näihin kaivauksiin osallistunut itävaltalaisinsinööri Karl Weber pyrki ensimmäisenä tieteellisin menetelmin topografiseen tutkimukseen ja tarkkaan kartografiseen dokumentaatioon, vaikka Alcubierren johtamat kaivaukset ovat modernimman arkeologian osin jälkiviisaasta näkökulmasta näyttäneet aarteensinnältä ja ryöstelyltä.²⁹ Weberin johdolla kaivettiin vuosina 1755-57 Pompejissa nk. Julia Felixin talo (*Praedia di Giulia Felice*), josta lähtien Pompejin kaivaukset ovat jatkuneet vaihtelevalla aktiviteetilla.³⁰ Kaivajien palattua vuosina 1762-64 kaivamaan em. Hautojen katua kaupungin oikea identifikaatio vahvistui vuonna 1763 tehdyn piirtokirjoituslöydön perusteella. Kun Pompejin alueella tähän saakka melko satunnaisesti esiin kaivetut alueet oli kulujen säästämiseksi ollut tapana peittää uudelleen, niin vuodesta 1763 lähtien ne määrättiin jätettäväksi esiin.³¹

²⁶ *NBP* II, 881-883 s.v. "Camillo, Paderni (- 1781...)" viitteineen Padernin seinämaalauksen kontekstista piittaamattomasta irrottamisesta saamasta kritiikistä, vrt. M. de Vos, "Camillo Paderni, la tradizione antiquaria romana e i collezionisti inglesi", *Ercolano 1738-1988*, 99-116, joka pyrkii myös ymmärtämään Padernin toimia aikansa olosuhteiden tuotteena; McIlwaine, 48; Sampaolo, 67.

²⁷ McIlwaine, 90; *NBP* I, 75 viitteineen.

²⁸ Papyrusten huvilan löydöistä L. Scatozza Höricht, "La Villa dei Papiri", *Cronache Ercolanesi* 13 (1983), Suppl. 2, 135-142; R. Wojcik, *La Villa dei Papiri*, Roma 1986, jonka tulkinnat patsaskoristelusta on sittemmin torjunut ainakin R. Neudecker, *Die Skulpturenausstattung römischer Villen in Italien*, Mainz am Rhein 1988 ja Guadagni, 81-83.

²⁹ Weberistä ja yleisemmin varhaisten kaivausten historiasta ks. nyt erityisesti C. C. Parslow, *Rediscovering Antiquity. Karl Weber and the Excavation of Herculaneum, Pompeii and Stabiae*, Cambridge 1995, ks. myös *NBP* II, 1224-1226 s.v. "Weber, Carl (Svizzero, morto a Napoli il 15 febbraio 1764)".

³⁰ C. C. Parslow, *The Praedia Iuliae Felicis in Pompeii* (Diss. Duke Univ.), Durham, N.C. 1989 (yhteenvedosta: *Dissertations Abstracts* 50, Ann Arbor, MI 1989-1990, 2546A).

³¹ Pompejin varhaisista kaivauksista, erityisesti nk. Herculaneumin portin alueen kaivauksista ks. erityisesti V. Kockel, *Die Grabbauten vor dem herkulaner Tor in Pompeii*, Mainz am Rhein 1983, 4-6, 183-186 viitteineen, erityisesti s. 4 viitteessä 42 mainitut teokset J. Overbeck - A. Mau, *Pompeji*, Leipzig 1884⁴, 25-30 ja A. Mau, *Pompeji in Leben und Kunst*, Leipzig 1908², 23-27.

Pompejin kaivauksia vuosina 1764-1804 johtaneen Francesco La Vega myötä niitä ryhdyttiin tekemään järjestäytyneemmin. La Vega aikana kaivettuihin ja ensimmäisiin esiin jätettyihin kohteisiin kuuluivat vuonna 1764-69 kaivetut Pompejin teatterit ja läheiset Isiksen temppleri, nk. Kolmikulmainen tori (*Foro triangolare*), nk. gladiaattorikasarmiksi muutettu *Porticus post scaenam* ja Juppiter Meilichioksen temppleri. Näiden runsaiden löytöjen vuoksi Herculaneumin kaivaukset käytännössä lopetettiin noin kuudeksi vuosikymmeneksi (1765-1827). Toiseksi Pompejin varhaisten kaivausten pääkohteeksi muodostui nk. Herculaneumin portin edustalla vuodesta 1769 lähtien jälleen kaivettu em. Hautojen kadun alue. Portin sisäpuolella kaivettiin ns. Kirurgin talo (*Casa del Chirurgo*), joka herätti huomiota sille nimen antaneesta nelisenkymmentä lääketieteellistä instrumenttia sisältäneestä löydöstä. Hautojen kadun varren huomattaviin löytöihin kuului vuosina 1771-74 kaivettu ns. Maalaistalona (*Casa di Campagna*) tunnettu esikaupunkihuvila, joka myöhemmin sai nimen Diomedeen huvila (*Villa di Diomede*), koska se erheellisesti yhdistettiin alueelta 22.9.1774 löydettyyn Arrius Diomedeen hautapiirtokirjoitukseen.³²

Löytöjen julkaisu ja kaivausten tuntemuksen leviäminen ennen Winckelmannin vaikutusta

Napolin hovi pyrki monopolisoimaan paitsi kuninkaallisena omistuksenaan pitämänsä kaivauslöydöt myös niiden julkaisun. Tämä osoittaa molempien statusarvon ymmärtämistä, jolla oli myös tässä vähemmälle huomiolle jäävät poliittiset ulottuvuutensa. Kaarle III:n hovin pääministerin markiisi Giovanni Foglianin suosituksesta löytöjen julkaisutyön annettiin vuonna 1746 yksinoikeudella Roomasta kutsutulle oppineelle Antonio Ottavio Bayardille, jonka pyrkimys liian herkulesmaiseen urotyöhön jäi kuitenkin kesken. Viiden vuoden työn tuloksena hän julkaisi vuonna 1752 viisiosaisen ja yhteensä 2677-sivuisen "esipuheen" *Prodromo delle antichità d'Ercolano alla maestà di Re" delle Due Sicilie Carlo infante di Spagna, duca di Parma, Etc. Etc.*, jossa oli edennyt Herculaneumin perustajana mainitun Herculeen elämän kuvauksessa tämän 24. ikävuoteen saakka, ja ilmoitti sivulla 2141 tulevansa seuraavissa kolmessa tai neljässä osassa käsittelemään uroon urotyöt aloittaakseen viidennessä osassa Herculaneumin perustamisesta! Teoksesta tulikin aikansa oppineiden satiirin ja pilkan kohde. Kolme vuotta myöhemmin 1755 Bayardi kylläkin julkaisi ensimmäisen luettelon

---

Pompejin kaivajat tunnistivat kaivamansa kaupungin löydettyään 16. elokuuta 1763 em. Hautojen kadun kaivauksissa T. Suedius Clemensin piirtokirjoituksen, jossa mainittiin *Res publica pompeianorum* (CIL X 1018, jonka merkityksen noteerasi myös J. J. Winckelmann, *Geschichte der Kunst des Altertums*, 1764, 239, johon Kockel 1983, 4 nootissa 49 viittaa; *PAH* I 1, 153 = I 2, 114 nr. 12, johon viittaa Kockel 1983, 185; vrt. Tammisto 1998b, joka Grantia 1976, 215 seuraten ilmoittaa piirtokirjoituksen löytöpäiväksi 20.8.1763).

³² Varhaisten kaivausten kohteita esittelee tiiviisti Pompejin Soprintendenzan kaivausten alkamisen 250-vuotisjuhluvuodeksi 1998 julkaisema A. d'Ambrosio (a cura di), *Alla scoperta di Pompei. Itinerari di visita in occasione del 250° anniversario dell'inizio degli scavi*, Napoli 1998 samoin kuin edellä nootissa 4 mainittu Ciarallo - De Carolis; ns. Diomedeen huvilasta esim. Tammisto 1998a, 47 kuva 48 teksteineen.

löydöistä, mutta monin osin virheellisenä ja vailla selityksiä. Tämä Bayardin luetteon *Catalogo degli antichi monumenti dissotterrati della città di Ercolano* [etc.] (Napoli 1755) Porthan mainitsi Turun akatemian kirjaston historian 1787 ilmestyneessä osassa, mutta se saattaa olla ollut jo aiemmin hankittujen teosten joukossa.³³

Niinpä samana vuonna 1755 Foglianin seuraajana Kaarle III:n valtiosihteeriksi nimitetyn toskanalaisen Bernardo Tanuccin aloitteesta löytöjä julkaisemaan perustettiin alkuaan 15-jäseninen nk. Herculaneymin akademia (*Accademia Ercolanese*). Perustamiseen vaikuttivat myös em. Papyrusten huvilan rikkaat löydöt. Hieman myöhemmin akademia alkoikin julkaista Herculaneymin löytöjä sarjassa *Antichità di Ercolano esposte* I-VIII (1757-1792), jota kuvittamaan kutsuttiin monia tuolloin johtavia taiteilijoita. Kahdeksan volyymin sarjaa on arvioitu painetun vain alle sata kappaletta eikä se liioin ollut myynissä. Kuningashuone lahjoitti sen niteitä sopiviksi katsomilleen tahoille, joihin ajan huomatuimmat oppineet eivät välttämättä kuuluneet. Ilmeisen suppeasta, joskin toistaiseksi tarkemmin selvittämättä jääneestä levikistään huolimatta sarjalla oli suuri merkitys, koska se oli noin kolmen vuosikymmenen ajan ainoa löytöjen laajemmin kuvitettu julkaisu.³⁴ Sarjasta ilmestyi suppea yhden volyymin englanninos 1773, yhdeksänsosainen saksannos 1777-78 ja yksitoistaosainen ranskannos 1780-97.³⁵ Tarkemman selvityksen ansaitsisivat myös ne luultavimmin Napoliin hovin poliittisiin pyrkimyksiin liittyvät taustatekijät, jotka olivat syynä siihen Suomen kannalta huomionarvoisaan seikkaan, että jo 1769 Turun akatemian kirjastoon saatiin kansleri Klas Ekebladın välityksellä Napoliin hallitsijahuoneen lahjoittamana *Antichità di Ercolano* I-IV (1757-65) eli ensimmäiset neljä maalauksia koskevaa osaa. Niiden on arveltu innostaneen em. Fredenheimia hänen vuosien 1788-89 vaihteessa Roomassa Forum Romanumilla suorittamiinsa kaivauksiin, jotka ovat saaneet mainetta alueen ensimmäisinä tieteellisinä kaivauksina.³⁶

³³ *NBP* I, 177-178 s.v. "Bayardi, Ottavio Antonio (Parma 10 giugno 1694 - Roma 7 marzo 1764)" joka yhtyy J. J. Winckelmannin tuomioon Bayardista "arkkityhmänä otuksena" ("Il Bayardi si rivelo veramente una "erzdummes Vieh" (bestia arcistupida) com lo defini il Winckelman [sic]"; ; *ibid.*, nr. 1414; Porthan 1771-95, 386; Klinge, 711.

³⁴ McIlwaine, 90; Allroggen-Bedel, 35-36 viitteineen kiistää Bernardo Tanuccin ansainneen "arkeologi-ministerin" epiteetin, jota on käyttänyt Tanuccin kirjeenvaihtoon nojautunut nootissa 5 mainittu C. Finzi, "Un ministro "archeologo": gli scavi de Ercolano nell'epistolario di Bernardo Tanucci" teoksessa F. Zevi (a cura di), *Pompei* 79, Napoli 1979, 155-160; vrt. *NBP* II, 1161-1162 s.v. "Tanucci, Bernardo (Marchese di Stia, Arezzo 19 febbraio 1698 - Napoli 29 aprile 1783...), joka luonnontii Tanuccin ansioita sarjan ideoijana ja edistäjän suunnattoman suuriksi; *NBP* I, 68-74 s.v. "Accademia Ercolanese", jossa s. 73 viitataan sarjan lahjan saaneiden luetteloon Napoliin arkistossa (*Archivio di Napoli, Carte Farnesiane, fasc. 1083*), mutta jota ei tietävästi ole julkaistu. *NBP* I, 74 viittaa teoksen *Pompeii as Source and Inspiration...*, 1977, 20 vahvistamattomaan mainintaan sarjan alun perin sadan kappaleen painoksesta.

³⁵ *NBP* I, 74; T. Martyn - J. Lettice, *The Antiquities of Herculaneum, translated from the Italian*, London 1773; Ch. G. Murr, *Le Antichità di Ercolano esposte...mit deutschem Text, von Ch.G. Murr, und nach den Original-Kupfersteinen in contorni verfertigt*, I-LX Augsburg 1777-1895; F. A. David - P. S. Maréchal, *Antiquités d'Herculanum* [etc.], I-XII, Paris 1780, ks. *NBP* I, 364-365 nr. 3649.

³⁶ H. G. Porthan, *Historia bibliothecae Regiae Academiae Aboensis, Aboae 1771-1795*, näköispainos teoksessa Porthan-seura (edidit), *Henrici Gabrielis Porthan Opera Omnia* V, Turku

Napoliin hovin pyrkimykset monopolisoida myös kaivausten tulosten julkaiseminen eivät onnistuneet kokonaan, kuten em. Herculaniumin tunnistaneen Venutin löytöjensä ensijulkaisu 1748 ja vuosisadan puolivälin tienoilla joissakin lehdissä ja pienjulkaisuissa julkaistut tiedot osoittavat.³⁷ Vesuviuksen alueen löydöt kytkeytyvät arkeologian historiaan tunnetuimmin seuraavassa käsiteltävän Winckelmannin vaikutuksen kautta. Hänen varjoonsa on jäänyt antiikintutkimuksen varhainen monialanero kreivi Caylus, joka kunnostautui niin sotilana, taitelijana kuin tiedemiehenä. Tultuaan nimitetyksi 1742 Ranskan akatemiaan (*Académie des Inscriptions et Belles Lettres*) Caylus vaikutti keskeisesti antiikintutkimuksen vakiinnuttamiseen sen oppialana ja hänellä on merkitystä modernin arkeologian kehityksessä yhtenä deskriptiivisen typologian perustajana. Cayluksen kokeellinen ote näkyy erityisesti hänen antiikin seinämaalaustekniikkaa koskevista uraauurtavista tutkimuksistaan, jotka hän oli aloittanut maalari Joseph Marie Vienin kanssa jo 1745. Vuosina 1752-64 hän julkaisi näihin liittyen kaksi teosta ja kaksi artikkelia, joihin sisältyi myös kuvitusta Herculaniumin löydöistä, joskin muistinvaraisesti tehtyinä ymmärrettävästi epätarkkoina. Caylus teki myös Winckelmannin teosten ranskannoksillaan tunnetuksi tämän työtä.³⁸

Winckelmannin vaikutus

Merkittävimmän myös Vesuviuksen alueen löytöjä teki 1700-luvun puolivälin jälkeen tunnetuksi taidehistorian ja arkeologian isän maineen saanut saksalaissyntyinen Johann Joachim Winckelmann (1717-1768). Työskennellessään 1748-54 kreivi von Bräunam Nothnitzin linnassa Saksin suurimman yksityiskirjaston hoitajana Winckelmann tutustui läheisen Dresdenin hovin taidekokoelmiin ja sai hovin matkarahan Italian-matkaan yhtenä tehtävänään mm. hankkia lisätietoja Herculaniumin kaivauksista, joista em. hovin saamat kolme patsasta olivat peräisin. Winckelmann saapui Roomaan vuonna 1755 jäädäkseen Italiaan loppuiäkseen. Se jäi lyhyeksi, koska Winckelmannin kohtaloksi koituivat hänen maineensa huipulle noustuaan Itävallan keisarinna Maria Teresialta 1768 kunnianosoituksena saamansa arvoesineet, joiden ryöstöä yrittänyt nuorukainen puukotti Winckelmannin tämän paluumatkalla vuonna 1768 Triestessä. Italiassa ollessaan hän

---

1974, 386, jossa lisäksi myöhemmin saatu osat V (1767), VI (1771) pronseista ja VII (1779) maalauksista, ks. myös E. Matinollin Johdanto, s. xxiv nootti 39: "Konsistorin pöytäkirjat 8.8.1769 § 7 (HYK). Julkaisu, ss. 138-139."...

³⁷ Lisäksi ilmestyi vielä ennen Winckelmannia C. N. Cochin - J.-C. Bellicard, *Observations sur les antiquités de la ville d'Herculanum* [etc.], Paris 1754, joka englanninnettiin kaksi vuotta myöhemmin, *NBP* I, 318-319 nro. 3098-99.

³⁸ *NBP* I, 293-294 s.v. "Caylus, Anne Claude Philippe de Tubières de Grimoard de Pestels de Levy, Comte de (Paris 31 octobre 1692 - 5 septembre 1765...) nr. 2810: *Récueil d'antiquités égyptiennes, étrusques, grecques et romaines*, Paris 1752-67; nr. 2811: "De la perspective des anciens", *Histoire de l'Académie Royale des Inscriptions et Belles-Lettres* 23, Paris 1756, 320-341, Herculaniumista 323-324; nr. 2812: ("Marbles et peintures d'Herculanum"), *Histoire de l'Académie Royale des Inscriptions et Belles-Lettres* 29, Paris 1764, 169-171; nr. 2813: A. C. P. Caylus - M. Majault, *Mémoires sur la peinture à l'encaustique et sur la peinture à cire*, Genève 1755; Schnapp, 238-242.

vieraili neljästi Napolissa ja sen ympäristössä (1758, -62, -64 ja 67) tutustuen Porticin lisäksi Herculaneumiin, Pompejiin ja Paestumiin, joka oli tullut tunnetuksi kolmesta kreikkalaisesta tempelistään noin vuosikymmentä aiemmin (1746).

Vaikka Winckelmann ei ollut luonut varsinaista akateemista uraa, hän kohosi hämmästyttävällä tavalla aikansa johtavaksi taideteoreetikoksi ja Rooman antikiviteettien tuntijaksi, jonka paavi Clemens XIII nimitti vuonna 1763 Rooman ja sen ympäristön muinaismuistojen ylivalvojaksi em. Venutin jälkeen. Winckelmann oli ansioitunut kirjoittajana juuri ennen Roomaan saapumistaan julkaisemallaan debyyttiteoksellaan *Gedanken über die Nachahmung der griechischen Werke in der Malerey und Bildhauerkunst* (Friedrichstadt 1755). Alkuaan vain 50 kappaleen omakustanteena julkaistu pamfletti herätti oppineiden ja Roomassa työskennelleiden taiteilijoiden piirissä huomiota ja käännettiin samana vuonna myös ranskaksi ja englanniksi vuosikymmentä myöhemmin 1765. Tässä vieläkin Winckelmannin tunnetuimmassa teoksessa esiintyivät jo samat motiivit ja perusedat, joita hän kehitti myöhemmässä tuotannossaan, erityisesti pääteoksenaan pidetyssä antiikin taiteen historiassa *Geschichte der Kunst des Alterthums* (Dresden 1764). Sen otsikossa termi "taidehistoria" esiintyi ensi kerran, ja teosta onkin sittemmin pidetty tieteenalan perusteoksena. Oppinutta kirjoittelua antikiviteeteistä ja niiden ihailua esikuvina esiintyi toki jo ennen Winckelmannia, mutta hänen katsotaan antaneen tuolle kirjoittamiselle uuden suunnan pyrkimyksellään kronologiseen systematisointiin. Winckelmannin vaatimukset paluusta antiikin Kreikan taiteesta löytämäänsä "jaloon yksinkertaisuuteen ja hiljaiseen suuruuteen" ("eine edle Einhaft und eine stille Grösse") muodostuivat menestyneimmäksi katalysoivaksi tekijäksi valistuksen ajan oppineiden ja taiteilijoiden pyrkimyksille aikansa ihanteiden esittämiseen kuvataiteiden piirissä vastavaikutuksena barokin ja rokokoon ajan suuntauksille.³⁹

Vaikka em. Kaarle III:n puoliso Maria Amalia oli lähtöisin Dresdenin hovista, josta Winckelmannille oli järjestetty suositukset, oppineella oli vaikeuksia päästä näkemään Porticin kokoomia puhumattakaan että hänen olisi annettu tehdä muistiinpanoja, mikä ylipäätään sallittiin valvotusti vasta vuoden 1775 jälkeen.⁴⁰ Vuoden 1762 alussa Saksin pääministerin pojan Heinrich von Brühlin kanssa tekemänsä toisen matkan tuloksena hän julkaisi raportin Herculaneumin löydöistä (*Sendschreiben von den herculanischen Entdeckungen. An den Hochgebohrnen Herrn, Herrn Heinrich Reichsgrafen von Brühl* [Dresden 1762], jonka em. kreivi Caylus julkaisi 1764 myös ranskannoksena), jota yhdessä em. pamfletin ja Winckelmannin kolmannen matkansa 1764 jälkeen julkaiseman raportin (*Nachrichten von den neuesten herculanischen Entdeckungen. An Hn. Heinrich Fuessli aus Zürich* [Dresden 1764]) kanssa pidetään ensimmäisinä tieteellisempinä kuvauksina alueen löydöistä (vrt. kuitenkin em. varhemmat julkaistut). Winckelmannin epäakateemisen taustan takia hän suhtautui akateemisiin oppineisiin valmiiksi kriittisesti ja osallistui kaivauksia johtaneiden henkilöiden juonitteluihin. Hänen tästä syystä osin

³⁹ Laajasta kirjallisuudesta ja Winckelmannin suhteesta Vesuviuksen alueen löytöihin tässä mainitaan vain seuraavat: Honour, 57-62; Schnapp, 258-266; A. Allroggen-Bedel, "Winckelmann und die Archäologie im Königreich Neapel" teoksessa *Johann Joachim Winckelmann. Eine Aufsatzsammlung*, Stendal 1990, 27-46; *NBP* II, 1238-1245 s.v. "Winckelmann, Johann Joachim (Stendal, Magdeburgo 9 dicembre 1717 - Trieste 8 giugno 1768...)" runsaine bio- ja bibliografisine viitteineen, jossa tosin Winckelmannin debyyttiteoksen otsikossa lukuisia painovirheitä.

⁴⁰ Corti, 171-176; McIlwaine, 90.

yliampuvankin kriittiset huomionsa niin kaivauksien johtajista kuin siitä, ettei löytöjä annettu vapaammin tutkia kiristivät välejä kaivauksia valvoneen ministeri Bernardo Tanuccin kanssa. Siksi Winckelmann oli joutunut tekemään tuon kolmannen matkansa incognito vuonna 1764 seuranaan usklossisena maalarina ja kirjoittajana (mm. Winckelmannin em. teoksen englannintajana) myöhemmin tunnettu Johann Heinrich Füssli (sveitsiläissyntyinen, mutta englantilaistuneena Fuseli [1745-1852]).

Sopu Tanuccin kanssa syntyi kuitenkin Winckelmannin viimeiseksi jääneen 1767 tehdyn neljännen matkan aikana Englannin lähettilääksi Napoliin 1764 saapuneen antikviteeteista kiinnostuneen Sir William Hamiltonin (1730-1803) välitystoiminnan ansiosta, jolloin Tanucci lahjoitti Winckelmannille Herculaneumin löytöjä julkaisseen em. sarjan viisi ensimmäistä volyymia.⁴¹ Winckelmannin toisena pääteoksena on pidetty osin postuumisti julkaistua *Mounumenti antichi inediti spiegati ed illustrati* (Roma 1767-72), jonka kahteen ensimmäiseen osaan kuvituksen oli tehnyt Giovanni Battista Casanova (1730-95), naistenmiehenä tunnetun Giacomo Casanovan nuorempi veli. Giovanni Battista Casanovan osallistuminen Winckelmannille tehtyyn tämän homoeroottisuuta hyväksikäyttäneeseen kepposeen johti yhteistyön loppumiseen.

Rooman tuolloisiin parhaisiin piirtäjiin luettu Casanova oli opiskellut Venetsiassa ja Dresdenissä, jossa puolestaan hovimaalarina toiminut Ismael Mengs (k. 1764) koulutti pojastaan Anton Raffael Mengsistä (1728-79) seuraajansa (1745-52). Mengsien esikuvina oli Correggion ja Raffaellon lisäksi antiikki ja nuoremman Mengsin työskenneltyä kahdesti Roomassa vuosina 1741-44 ja 1748-49 hän jäi sinne avioitumisensa myötä pysyvästi vuodesta 1752 kohoten aikansa arvostetuimmaksi maalariksi. Winckelmanniin tutustumisensa myötä Mengsistä tuli aikansa johtava usklossismin edustaja, joka vaikutti myös oppilaanaan ja asuinkumppaninaan vuosina 1752-62 olleeseen Casanovaan. Kun Pompejin teatterin ja Isiksen temppelin kaivausten myötä vuosina 1764-66 seinämaalauksia löydettiin enemmän kuin Porticiin voitiin siirtää, irrotettavia parhaiksi arvioitavia maalauksia valitsemaan kutsuttiin (1765) Casanova. Hän toimi tästä lähtien myös *Antichità di Ercolano* -sarjan keskeisenä kuvittajana (sen em. vuonna julkaistusta IV volyymista lähtien). Casanovan ohella sarjan johtaviin kuvittäjiin kuului myös saksalaista sukujuurta ollut firenzelaistaiteilija Filippo Morghen, jota tosin myöhemmin on kritisoitu esitystensä usklossisen sulokkaan tyylin vääristävydestä.

Ystävyys ja yhteistyö Winckelmannin kanssa ei estänyt Mengsiä ja Casanovaa huiputtamasta Winckelmannia käyttämällä hyväkseen tämän niin esteettistä kuin eroottistakin mieltymystä miesvartaloon kauneuden ideaalina. He tekivät vuosina 1758-59 kolme maalausta uskottellen niiden olevan peräisin Pompejista. Tyylihistoriallisten analyysien tulkinnanvaraisuuden kannalta näyttää näin jälkiviisaasti enteelliseltä, että siinä missä Winckelmann pääteoksessaan *Geschichte der Kunst des Altherthums* (1764) toisaalta arvioi Herculaneumin seinämaalauksen tekijät provinsiaalisiksi keskinkertaisuuksiksi, hän toisaalta erehtyi luulemaan usklossikkoystäviensä väärennöksiä aidoiksi. Winckelmann arvioi niistä varhaisimmaksi erityisesti kehumansa Juppiteria ja Ganymedesta esittäneen maalauksen, jonka prepuberteetti-ikäisen näköisenä esitettyä nuorukaista hän piti cräänä antiikin taiteen kauneimpana hahmona. Tätä ainakin nykykatsojan silmin pedofiilisesti viritettyä maalausta (nykyisin Galleria Corsinissa)

⁴¹ *NBP* II, 1238-1241 nr. 14.342, jossa selostus Winckelmannin kirjoituksen aiheuttamasta polemiikista; vrt. myös Corti, 171-191 ja McIlwaine, 82-86.

voidaan siten pitää eräänlaisena "homopilojen klassikkona" tai "vanhanaikaisena" monellakin tasolla. Myöhemmän väärennösjupakan takia Casanova joutui 1792 palaamaan viimeisiksi vuosikseen Dresdeniin toimien sikäläisen kuvataideakatemian professorina.⁴²

Grand tourin kulta-ajan kirjallisuus ja ranskalaisvalta Pompejin kaivauksilla

Winckelmannin osuutta kaivausten tunnetuksi tekemisessä on pidetty keskeisenä, erityisesti Roomassa tuolloin opiskelleille taiteilijoille ja Italiassa vierailleille ylhäisille Grand tour -matkalaisille Grand tour -matkailun institutionalisoiduttua kuitakaudellaan 1700-luvun puolivälistä Napoleonin sotiin saakka. Toisaalta nämä piirit olivat varsin pieniä ja Winckelmannin vaikutuksesta huolimatta julkaisutoiminta pysyi 1700-luvun loppupuolellakin varsin rajoitettuna. Sitäkin huomionarvoisempaa on, että kaikki em. Winckelmannin teokset löysivät tiensä myös Turun akatemian kirjastoon, *Geschichte der Kunst des Alterthums* (1776⁴³) jo ennen Porthanin tuonnempaa mainittavaa vuoden 1779 matkaa, ja hänen kolme varhaisempaa kirjaa luultavasti ennen sitä.⁴³

Runsa vuosikymmen Winckelmannin teosten jälkeen Herculaneumin ja Pompejin löytöjä tekivät lähinnä Grand tour -matkaajille tunnetuksi kolme useille kielille käännettyä Italian-opasta: J. G. Richard, *Description historique et critique de l'Italie* [etc.] (Dijon 1766),⁴⁴ J. J. Lalande, *Voyage d'un François en Italie fait dans les années 1765- et 1766* [etc.] (Venise-Paris 1768-69),⁴⁵ ja J. J. Volkmann, *Historisch-kritische Nachrichten von Italien* [etc.] (Leipzig 1770-71).⁴⁶ Ennen J.-C.-R. de Saint-Nonin teosta *Voyage pittoresque ou description des royaumes de Naples et de Sicilie*, I-V (Paris 1781-86) oli kuitenkin ilmestynyt vain muutamia ja yleensä vähälevikkisiä laajempia kuvitettuja teoksia, joskin sarjasta *Antichità di Ercolano* ilmestyivät em. kolmelle "suurelle" kielelle muokatut laitokset välillä 1773-1805.⁴⁷ Tänä aikana vaikutti Pompeji-

⁴² Corti, 186-189; vrt. *NBP* I, 284 s.v. "Casanova, Giovanni (Battista) (Venezia 4 nov. 1730 - Dresden 8 dic. 1795 [etc.])".

⁴³ M. Klinge, *Kuninkaallinen Turun akatemia 1640-1808*, Helsinki, 711. Winckelmannia teki tunnetuksi Grand tour -matkaajia ja tiedepiirejä laajommille piireille viimeisin kuuluisiin Grand tour -matkaajiin kuulunut Johann Wolfgang von Goethe (1749-1832) teoksessaan *Winckelmann und sein Jahrhundert: in Briefen und Aufsätzen*, Tübingen, Cotta 1805. Goethe kuvasi käyntejään Pompejissa ja Herculaneumissa 1787 myöhemmin ilmestyneessä matkapäiväkirjassaan *Italienische Reise*, Stuttgart 1815, jota on sittemmin paljon siteerattu ja myöhemmin myös käännetty.

⁴⁴ Tarkemmat tiedot myös 1781 ilmestyneestä englanninnoksesta *NBP* II, 989 nr. 11.354, jonka mukaan Richard vieraili Napolissa, Porticissa ja Herculaneumissa 1762.

⁴⁵ Tarkemmin *NBP* II, 689 s.v. "La Lande (o Lalande), Joseph Jérôme le français de (Bourg-en-Bresse 11 luglio 1732- Paris 4 aprile 1807 [etc.])".

⁴⁶ Tarkemmin (myös käänöksistä useille kielille) *NBP* II, 1212 nr. 14.014, jonka mukaan mm. J. W. Goethe käytti tätä Italian-matkallaan 1787.

⁴⁷ Saint-Non'in teoksesta ks. Aliroggen-Bedel, 37 ja erityisesti E. Chevallier, "Peintures d'Herculaneum d'après le *Voyage pittoresque* de Saint-Non. Pour une théorie des arabesques" teoksessa Franchi dell'Orto (a cura di), 57-72 (edellä nootti 7). Ennen Saint-Non'in teosta (1781-86) ilmestyivät hakusanat sekä Herculaneumista että Pompejista ranskalaiseen ensyklopediaan:

innostuksen ja -muodin leviämiseen erityisesti J.-J. Barthélemy'n teos *Voyage du jeune Anacharsis en Grèce dans le milieu du quatrième siècle avant l'ère vulgaire* (Paris 1788).⁴⁸

Winckelmannin ohella on häntä auttaneella ja tuonnempana vielä mainittavalla Sir William Hamiltonilla katsottu olleen tärkeä osuus kaivausten tuntemuksen leviämisen kannalta toimiessaan Englannin Napolin-lähettiläänä 1764-1800. Vesuviusta koskevien vulkanologisten tutkimustensa lisäksi Hamilton tuli tunnetuksi Suur-Kreikan alueelta keräämistään huomattavista vaasikokoelmistaan, joista vuosina 1766-67 ja 1791-95 julkaistuja teoksia käytti malleinaan mm. usklassisen keramiikan tunnetuimpana valmistajana huomattavan maineen ja omaisuuden luoneen Josiah Wedgwoodin vuonna 1769 aloittanut tehdas. Suomea koskevana ulottuvuutena mainittakoon, että vuosina 1796 ja 1801 pitämillään tuonnempana maninittavalla arkeologian luennoilla Porthan viittasi niin Hamiltonin teoksiin kuin Wedgwoodin keramiikan maineeseen.⁴⁹

(Abbé Claude) C(ourtepeé), *Encyclopédie, ou dictionnaire raisonné des sciences, de arts et des métiers* 20, Paris 1777, 349-358 s.v. "Herculanum", *Ibid.* 21, Paris 1777, 502 s.v. "Pompéi". Muita varhaiset kaivaukset mainitsevia julkaisuja ovat em. *Antichità di Ercolano* -sarjan englanninnoksen 1773, saksannoksen 1777-1805 ja ranskannoksen 1780-97 lisäksi mm. seuraavat: Herculaniumin kaivauksilla jo 1750 käyneen A. M. Daignan d'Orbessan, "Voyage d'Italie", *Mélanges historiques, critiques, de physique, de littérature et de poésie*, t. 1, Paris 1768, 491, 502-512, ks. *NBP* I, 354 nr. 3531; H. M. A. Cramer, *Nachrichten zur Geschichte der Herculanischen Entdeckungen. Mit einer Vorrede begleitet von Johann Jacob Rambach*, Halle 1773, ks. *NBP* I, 341 nr. 3380; (Gabriel Seignoux de) Correvon, *Lettres sur la découverte de l'ancienne ville d'Herculane et sur ses principales antiquités*, Yverdon 1770, joka viimeistään vuoteen 1787 mennessä hankittiin myös Turun akatemian kirjastoon (Porthan 1771-1795, 388); J. J. Dietrich, *Lettres sur la minéralogie et sur divers autres objets de l'Histoire Naturelle de l'Italie, écrites par Mr. Ferber à Mr. le chev De Born*, Strassbourg 1776, ks. *NBP* I, 437 nr. 4526; J. F. von Racknitz, *Der aus den Entdeckungen von Herculanum, Pompeji und Stabia entstandene Geschmack*, in: *Darstellung und Geschichte des Geschmacks der vorzüglichsten Völker in Beziehung auf die innere Auszierung der Zimmer und auf die Baukunst*, 1, Dresden 1796 (2. painos Leipzig 1796), *NBP* II, 974 nr. 11.158; varhaisista ruotsalaisista tuonnempana.

Hieman myöhemmin ilmestynyt "best-seller" oli: C.-M. J.-B. M. Dupaty, *Lettres sur l'Italie en 1785*, Rome - Paris 1788, ks. *NBP* I, 457 nro. 4804-4807 lukuisista painoksista ja käännöksistä (englanniksi 1788, saksaksi 1789-90, hollanniksi 1800).

⁴⁸ *NBP* II, 171-172 s.v. "Barthélemy, (L'Abbé) Jean-Jacques (Cassis 20 gennaio 1716 - Paris 30 aprile 1795), jossa tiedot myös käännöksistä englanniksi, saksaksi, italiaksi, hollanniksi ja espanjaksi.

⁴⁹ Mellwaine, 92 viitteineen, erityisesti P.-F. H. d'Hancarville, *Antiquités étrusques grecques et romaines tirées du Cabinet de M. Hamilton, envoyé extraordinaire de S.M. Britannique en cour de Naples*, 5 vols., Napoli 1766-77 (myös Paris 1785-88) ja *Collection of engravings of ancient vases...*, 4 vols., Napoli 1791-93. Vm:a en löydä *NBP*:sta sen paremmin teoksen kuvituksesta huolehtineen Napolissa vuosina 1779-81 ja 1783-1800 toimineen saksalaistaiteilijan J. H. W. Tischbeinin (1751-1829) hakusanasta (*NBP* II, 1174) kuin hakusanasta "Hamilton, Sir William...", *NBP* I, 601-604, joka mainitsee muut teokset, joista mainittakoon erityisesti nr. 6548: "Account of the Discoveries at Pompeii", *Archaeologia, or Miscellaneous Tracts...* 4, London 1777, 160-175 (saksannos 1780). Vaasikokoelmista ks. myös I. Jenkins - K. Sloan, *Vases and Volcanoes*, London 1996, joka myös puuttuu *NBP*:sta. Wedgwoodista, ks. A. Kelly & Josiah Wedgwood & Sons Ltd, *The Story of Wedgwood*, London 1975 (1st ed. 1962).

Vuonna 1769, siis pari vuotta sen jälkeen, kun Hamilton oli auttanut Winckelmannia tämän viimeisellä Pompeji-visitillä, Hamilton opasti kaivauksilla vuonna 1769 vierrailutta Itävallan keisari Joosef II:ta (1741-90). Joosef oli nimitetty Rooman kuninkaaksi 1764 ja kohonnut isänsä Frans I:n kuoltua seuraavana vuonna äitinsä Maria Teresia (1717-80) kanssahallitsijaksi, joka puolestaan vuotta aiemmin oli palkinnut Winckelmannin myöhemmin kohtalokkaaksi osoittautuneella tavalla, kuten edellä mainittiin. Joosef II:n sisar Maria Karoliina oli puolestaan naitettu Ferdinand IV:lle, josta oli tullut Napolin kuningas Kaarle III:n siirryttyä 1759 Espanjan hallitsijaksi. Lapsellista ja oppimatonta Ferdinandia kiinnosti lähinnä metsästys, jonka vuoksi valtion ja niiden ohessa kaivausten asioita hoiti käytännössä em. valtiosihteeri Tanucci vuoteen 1776. Ferdinandin puoliso Karoliina ja veljensä Joosef II, joka äitinsä Maria Terecian lailla oli valistusaatteiden kannattaja pyrkivät edistämään kaivaustoimintaa. Pompejin-vierailullaan Joosef korosti kuninkaalle löytöjen ainutlaatuisuutta ja kannusti lisäämään kaivajien määrää. Keisari osasi päätellä, että hänen vierailunsa aikana esiin kaivetut löydöt oli vartavasten järjestetty näytös. Keisari Joosef II kävi Napolissa myös myöhemmin toisella Rooman-vierailullaan 1783 juuri ennen Kustaa III:n seuruetta, jonka aikana löydetty vaasit eivät välttämättä oleet samalla tapaa näytösluontoinen tapaus (ks. tuonnempana).⁵⁰

Joosef II:n ohella Ruotsin kuningas Kustaa III kuului niihin antikviteettien hankkimisesta kiinnostuneisiin valistuneisiin itsevalitiihin, joiden kulttuurisponsorointi edisti myös kaivaustoimintaa Pompejissa. Roomassa vuosina 1770-82 mm. em. Ehrensvärdin taideoppaana toiminut ruotsalaismaalari Louis Adrien Masreliez (1748-1810) tutustutti Piranesin kuninkaan seremoniamestarina toimineeseen Fredenheimiin. Koska Piranesin vaimon veli oli paavin kamaripalvelija, Piranesi onnistui vuosina 1782-83 auttamaan Fredenheimia saamaan tutkija M. Celsen Vatikaanin arkistossa tutkimia Pohjoismaita koskevien paavin bullien kopioita. Tästä hyvästä Fredenheim auttoi Piranesia saamaan nimityksen Ruotsin hovin taideagentiksi syksyllä 1783, jolloin kuningas seurueineen saapui Italiaan. Tähän liittyi myös Piranesin kuningas Kustaa III:lle omistaman kymmenen Herculaneumin teatterin löytöjä esittelevän teoksen julkaisu (*Il teatro d'Ercolano. Alla Maestà di Gustavo III re di Svezia &c &c &c promotore munificentissimo delle Belle Arti*, Roma 1783). Vielä merkittävämpää oli se, että matkan tuloksena julkaistiin myöhemmin 1785 ja 1792 myös Piranesin piirtämät ensimmäiset kunnolliset Pompejin kaivausten kartat.⁵¹

⁵⁰ Corti, 177-195; Sampaolo, 65 korostaa Kaarle III:n säilyttäneen kiinnostuksensa kaivausten etenemiseen myös Espanjasta käsin viitaten hallitsijan ja Tanuccin tätä koskevaan kirjeenvaihtoon.

⁵¹ *NBP* II, 933 nrt. 10.711-10.712: F. Piranesi, "Topografia delle fabbriche scoperte nella Città di Pompei. Alla Maestà di Gustavo Adolfo Re di Svezia, de" Goti, de" Vandali &c. &c. &c. erede di Danimarca e Norvegia, Duca di Slevig Holstein, &c. &c. amatore munificentissimo delle Belle Arti Francesco Piranesi unilia e consagra". "Questa pianta indica quando fu scoperto sino all'anno 1780 e pubblicata l'anno 1785" [sic]; Id., "Topografia delle fabbriche scoperte nella città di Pompeii..., sino all'anno 1792". Vm:n otsikon vuosiluvusta huolimatta kartassa ei näy vuoden 1786 jälkeisiä löytöjä, *NBP* II, 933 nr. 10.712; vrt. M. Nielsen, "Gustavus III of Sweden and Classical Antiquity: The Stage-Setting of a Golden Age" teoksessa M. Nielsen (ed.), *The Classical Heritage in Nordic Art and Architecture*, Copenhagen 1990, 65-84, erit. 70-71.

Francesco Piranesin em. kuuluisa isä Giovanni Battista Piranesi oli käynyt ensi kertaa Porticin muscossa vuonna jo 1742 ja vieraili vuonna 1770 poikansa ja arkkitehti Benedetto Morin kanssa Herculaneumissa, Pompejissa ja Paestumissa palaten alueelle vielä neljästi (1771-78). Fredenheim hankki Piranesin em. Herculaneumin teatterin löytöjä gravyyreina esittelevän teoksen lisäksi Piranesin gravyyreja Paestumin tempeleistä ja muistakin antiikin monumenteista Turun akatemian kirjastoon, joista Porthan kiitti Fredenheimia kirjaston historiansa vuonna 1787 ilmestyneessä osassa.⁵² Piranesi oli oikein vainunnut sen, miten hän saattoi hyötyä Kustaa III:n tarpeesta koota antikviteetteja, johon kuningas oli ryhtynyt samoihin aikoihin, jolloin myös kuninkaallinen taideakatemia oli perustettu 1780. Tämä ei estänyt Piranesia myöhemmin ystäväystymästä kuninkaan vihamiehenä tunnetun Reuterholmin kanssa ja toimimasta tämän agenttina (kätyrinään em. B. Mori) vuosina 1793-94 paljastaen Armfeltin juonet, kuten alussa mainittiin.⁵³ Vuosien 1798-99 ranskalaisvaltauksen myötä perustettujen lyhytaikaisten tasavaltakokeilujen kaaduttua 1799 niin Roomassa (ensimmäinen "Repubblica Romana") kuin Napolissakin ("Repubblica Partenopea") Francesco joutui sisarineen pakenemaan Pariisiin, jossa he julkaisivat isänsä kanssa tekemänsä päätyön *Antiquités de la Grande Grèce* [etc.] (Paris 1804-08).⁵⁴

Ranskan suuren vallankumouksen jälkimainingit toivat lyhyeksi aikaa ranskalaisvallan myös Pompejin kaivauksille. Ferdinand IV palasi kylläkin valtaan em. alkuvuoden 1799 tasavaltakokeilun jälkeen, mutta joutui syrjäytetyksi vuosiksi 1806-1815, jolloin ensin Napoleonin veli Giuseppe Bonaparte hallitsi Napolin kuninkaana pari vuotta ja hänen jälkeensä hänen lankomiehensä Joachim Murat. Giuseppe Bonaparten sisar ja Muratin puoliso Carolina Bonaparte kiinnostui kaivauksista, minkä on arvioitu keskeisesti vaikuttaneen siihen, että tänä aikana kaivaustoiminta tehostui merkittävästi, kun työntekijöiden määrät nousivat muutamista kymmenistä satoihin ja parhaimmillaan puoleentoistatuhanteen. Tällöin tehtiin suunnitelmiin, joita paljolti noudatettiin myös myöhemmin Bourbonien palattua valtaan (1815-60) ja kaivaustoiminnan taas vähennyttyäkin, kuului ensin kaupungin muurien esiin kaivaminen porttien ja pääkatujen

⁵² Porthan 1771-95, 386-387: "*Franc. Piranesii manu aeri incisae Tabulae sequentes: Il Teatro d'Ercolano*, in Roma 1783, f.c. Tabb. IX; *Ruinac Templorum &c. Paestanorum*, folia XXI; *Pianta di Roma e del Campo Marzo* [sic], folia II; *Villa Adriani*, folia VI; *Choix des meilleures Statues Antiques &c.*, cujus splendissimi operis hactenus tabb. XXIII accepimus, reliquas (numerum L completuras) porro exspectamus, ex liberalitate Generosiss. D:ni Aulæ Caerimoniarum Magistri, & R. Expeditionis rer. peregrinarum Secretarii nec non Equ. de Stella Polari CAROLI FRID. FREDENHEIM, cujus tanquam hæreditariae in Bibliothecam nostram beneficentiae & omnes hasce Tabulas & libros quosdam, supra jam laudatos, debemus".

⁵³ Tästä enemmän O. Magnusson, "The collector: Gustav III and his entourage" teoksessa A.-M. Leander-Touati (ed.), *Ancient Sculptures in the Royal Museum: The Eighteenth-century collection in Stockholm*, Vol. 1, Stockholm 1998, 37-47, erityisesti 41 viitteineen ja F. Sander, *Francesco Piranesi, svensk konstagent och minister i Rom. Ett bidrag till belysning af högmålsprocessen mot Baron Gustaf Mauritz Armfelt*, Stockholm 1880.

⁵⁴ Piranesien Vesuviuksen alueeseen liittyvistä julkaisuista *NBP* II, 932-937 s.v. "Piranesi, Francesco [etc.]" ja s. 937-941 s.v. "Piranesi, Giovanni Battista [etc.]". Vanhemman Piranesin Pompeji-aiheisista originaaleista suuren osan arvellaan kadonneen hänen lastensa Pariisiin paon yhteydessä 1799-1801. Nykyisin tunnetaan 15 kappaletta, joista yhden tiedetään kuuluneen tanskalaiselle arkkitehti Caspar Frederick Harsdorffille (1735-99), *NBP* II, 937 nr. 10.717.

identifioinniksi ja sitten itse kaupungin alueen systemaattinen kaivaminen edeten lännestä itään.⁵⁵

Bourbonien paluun keskeyttämästä kunnianhimoisesta hankkeesta ehdittiin lähinnä toteuttaa forumin ja osin sitä ympäröivän alueen esiin kaivaminen, jolla yhdistettiin aiemmin kaivetut em. Hautojen katu ja teattereiden alue. Ranskalaisvallan aikaiset suunnitelmat kaivausten tunnetuksi tekemiseksi suurelle yleisölle jäivät nekin kesken. Vuosina 1809-11 kaivauksilla työskennellyt Charles François Mazois'n yhdessä F. G. Gaun kanssa julkaisemaa kolmiosaista teosta *Les Ruines de Pompéi* (Paris 1812-38) pidetään kuitenkin ensimmäisenä laajempilevikkisenä julkaisuna, joka levitti Pompeji-tietoutta ja -innostusta ylimystöpiirejä laajemman yleisön piiriin.⁵⁶ Seuraavina vuosikymmeninä esiin kaivetut forumin pohjoispuolisen alueen vauraat talot, erityisesti nk. Traagisen runoilijan talo (*Casa del Poeta tragico*) ja Faunin talo (*Casa del Fauno*) kuuluisine mosaiikkeineen herättivät siten jo laajempaa huomiota. Varsinkin ensin mainitun nk. Traagisen runoilijan talon osalta tähän, kuten Pompeji-tuntemuksen leviämiseen yleensä oli vaikuttamassa myös suosittuna teoksena useille kielille käännetty Edward Bulwerin eli Lordi Lyttonin teos *The Last Days of Pompeii* (London 1834), jonka ruotsiksinnoskin ilmestyi jo seuraavana vuonna 1835.⁵⁷

Edellä on ollut mahdollista esittää vain keskeisimpiä piirteitä Vesuviuksen alueen kaivausten varhaisista vaiheista ja niiden tuntemuksen leviämisestä, jossa osin runsaasta aiemmasta tutkimuksesta huolimatta on paljon selvitettävää jatkotutkimuksille. Yhteenvetona voidaan todeta, että uuden ajan alun ensimmäisinä vuosisatoina 1500- ja 1600-luvuilla kiinnostus antiikin esineellistä kulttuuria kohtaan oli voittopuolisesti konkreettista hyödyntämistä niin vapaasti sovellettuina esikuvina kuin suoranaisena rakennusmateriaalina. Tästä syystä oppineiden yritykset Pompejin paikantamiseksi eivät edes pienimuotoisten kaivausten paljastamien löytöjen myötäkään johtaneet varsinaiseen kaivaustoimintaan. Kaivaustoiminta Campanian alueella alkoi vasta, kun oppineiden lisäksi esineellisestä kulttuurista kiinnostuivat konkreettisen hyödyntämisen lisäksi myös enemmän tiedollisen intressin vuoksi valistusaatteista innostunut kaivausten kustantamiseen kykenevä ylimystö. Osin aivan perustellusti osa tuolloisen Napolin enemmänkin oikeusfilosofisiin ja sosiaalisiin kysymyksiin suuntautunutta valistusoppineistoa halveksi antikviteettien keräilyä pelkkänä hovin huvina, jota ei pidetty sosiaalisesti hyödyllisenä.⁵⁸

⁵⁵ Corti, 221-241; *NBP* I, 63.

⁵⁶ *NBP* II, 796-798 erityisesti nro. 9073 (vrt. Tammisto 1998b, 91, jossa julkaisuvuosiksi mainitut 1824-38 ovat II ja III:n osan painovuodet).

⁵⁷ *NBP* I, 251-254 s.v. "Bulwer, Edward George, 1st Lord Lytton, Early [sic] Lytton-Bulwer (London 25 maggio 1803 - 18 gennaio 1873...)" luettelee käännökset nk. suurille kielille, mutta ei esim. ruotsinnoksia tai suomennosta vuodelta 1916 ja nuorisolle lyhennettyä laitosta vuodelta 1930, joista Tammisto 2000, 218.

⁵⁸ R. Ajello, "Ercolano tra antiquari e filosofi" teoksessa *Le Antichità di Ercolano*, Napoli 1988, 48, johon viittaa Sampaolo, 65.

Pohjoismaiset Napolin-kävijät ennen Herculaneymin kaivausten alkua

Tietoja Vesuviuksen hautaamista kaupungeista ennen niiden kaivausten alkamista on voinut levitä Suomeen paitsi niihin viitanneiden antiikin auktorien tekstien (edellä nootti 3) välityksellä myös pohjoismaisten Italian- ja erityisesti Napolin-kävijöiden kautta, koska perimätieto niistä ei näytä keskiajallakaan kadonneen, kuten edellä on todettu. Jo tunnetuimpienkin keskiajan ja uuden ajan alun Italian-kävijöiden osalta lähteitä on kuitenkin säilynyt liian vähän tämän osoittamiseksi. Nämä Italian-kävijät ovat oman tutkimuksensa ansaitseva aihepiirinsä, josta seuraavassa tyydyn lyhyesti mainitsemaan vain harvat Napolissa käyneet.

Varhaisin ja tunnetuin on Roomaan Pyhäksi Vuodeksi 1350 saapunut Birgitta Birgerintytär (1303-73), joka kiersi Napolin seudun pyhiinvaelluspaikoilla vuosina 1365-67 ja oli Napolin kuningattarena (1343-80) hallinneen Giovanna I:n hovin vieraana matkallaan Pyhään Maahan 1371 ja sieltä palatessaan 1373. Pompejin kohtalon, varsinkin tulkittuna Jumalan rangaistuksena Sodomian ja Gomorran kaltaisesta syntisestä elämästä luulisi voineen puhutella mielikuvitusrikkaan visionäärinä tunnettua rouvaa. Ei kuitenkaan ole tietoja, että Birgitta olisi kiinnittänyt huomiota tähän sen paremmin kuin antiikin kulttuuriin muutenkaan huolimatta antiikin elvytysyrityksistä, joita Capitoliumilla 1354 lynkattu Cola Di Rienzo oli yrittänyt vuoden 1347 tasavaltakokeilunsa aikana. Pyhän Pietarin ilmestyksissään Birgitta kuvaili antiikin Rooman olleen tarunomaisen hohdokka kullalla peitettyine katuineen ja suurine miehineen, mutta Birgitan itsensä näkemä rappiolle päästetty Rooma olisi hänen mielestään ansainnut ankaran puhdistuksen jälkeen tulla rakennetuksi kokonaan uudestaan.⁵⁹

Suomalaisista opinkävijöistä, joita Turun hiippakunnasta lähetettiin ulkomaisiin yliopistoihin ennen Turun akatemian perustamista 1640 tiedetään kaikkiaan 21 opiskelleen Italiassa, lähes kaikki Roomassa, näistä kahdeksan ennen reformaatioaikaa (1527). On kiintoisaa, että ainoa Napolissa opiskellut, Hauhon Skyttälästä kotoisin ollut Iohannis Martinus Skytte (n. 1470/80-1550) opiskeli Napolin dominikaanikollegiossa vuosina 1491-1500, jolloin hän on saattanut olla tietoinen myös tuolloisista napolilaisten

---

⁵⁹ Kuolemansa jälkeen Pyhäksi julistetusta Birgitasta ks. Steffen, *Svensk biografiskt lexicon* (= *SBL*) IV, Stockholm 1924, 447-462; B. Morris, *St Birgitta of Sweden*, Woodbridge 1999, 95-98, 118-14. Morris, 113 nootti 61 mainitsee myös Roomassa käyneen suomalaisen, jota Birgitta auttoi ripittäytymään ihmetellen miten suomea tiettävästi osaamaton Birgitta on tästä selvinnyt mainitsematta suomalaismiehen voineen olla kaksikielinen. Yleisluontoinen ja enemmän Birgitan vaikutusta Suomessa huomioiva elämäkerta-artikkeli on A. Mäkelä-Alitalon ja P. Setälän ao. hakusana Kansallisbiografian verkkoversiossa: <http://www.kansallisbiografia.fi>. Birgitan suhdetta antiikkiin koskevista tiedoista kiitokset Päivi Salmesvuorelle, jonka mukaan (kirjeensä 4.5.2000) Birgitan ilmestyksissä ei kuningatar Giovannan hoviinkaan liittyen ole viittauksia Pompejiin. Birgitta mainitsee antiikin ajan hahmoista tiettävästi vain Gregorius Suuren esirukousten avulla taivaaseen päässeeseen keisari Trajanuksen.

Cola di Rienzosta, ks. J.-C. Maire Vigueur, *Dizionario biografico degli italiani* 26, Roma 1982, 662-675 s.v. "Cola di Rienzo", jonka bibliografiasta (*ibid.*, 675) kannattaa tässä erityisesti mainita E. Dupré-Theseider, *L'idea imperiale di Roma nella tradizione del Medio Evo*, Milano 1942, 274-345.

renessanssioppineiden keskusteluista ja kirjoituksista, joissa Vesuviuksen tuhoamat kaupungit mainittiin (ks. edellä).⁶⁰

Myös muutama varhainen aatelinen Grand tour -matkaaja kävi Italiassa 1600-luvun ensimmäisillä vuosikymmenillä Ruotsin suurvalta-ajan alkupuolella. Näistä on mainittava mm. Italiassa vuosina 1619-22 ollut Åke Henrikinpoika Tott (1598-1640), jonka sotasaavutuksiin Venetsian tasavallan väessä viittaa hänen Turun tuomiokirkossa olevan maamme upeimpiin kuuluvan hautamuistomerkin piirtokirjoituksen maininta myös italialaisten, iberialaisten ja gallien puhuneen hänen urotöistään. Muistomerkin teetätti vuonna 1678 Åke Tottin toinen vaimo Christina Brahe (1609-1681), jonka kustannuksella hänen veljensä Per Brahe (1602-80) teetätti samana vuonna kappeliin epitafin Åke Tottin äidinäidille Katariina Maununtyttarelle.⁶¹ Myös nuori Per Brahe oli tehnyt samoihin aikoihin kuin Åke Tott pitkän myös Italiaan suuntautuneen matkan, jonka aikana hän kävi vuonna 1624 Rooman eteläpuolellakin Gaetan ja Terracinan lisäksi Capuassa, Napolissa ja Pozzuolissa saakka. Brahen tiiviissä matkakertomuksessa mainitaan Napolin-vieralusta erikseen vain hänen joutumisensa kapakkatappeluun, joten tästä ei ilmene vaikuttivatko hänen Italian-kokemuksensa mahdollisesti siihen, että hänen toiminnassaan Suomen kenraalikuvernöörinä 1637-40 ja 1648-54 voi nähdä "roomalaisen järjestyksenpidon" piirteitä esim. kaupungistamisessa edistämässä ja ruutuasemakaavan vakiinnuttamisessa.⁶²

Tuolloiset Napolin-kävijät eivät näy kiinnittäneen erityisempää huomiota Vesuviukseen, joka edellisen vuoden 1500 purkauksen jälkeen oli ollut niin pitkään rauhallinen, että uuden purkausten sarjan aloittanut tuhoisa vuoden 1631 purkaus tuli täytenä yllätyksenä. Vain pari vuotta Brahen jälkeen vuonna 1626 Napolissa vieraili tanskalainen Christen Skeel osana kolmen veljensä kanssa vuosina 1619-27 tekemäänsä pitkää opintomatkaa. Hänen varsin yksityiskohtaisessa matkakuvauksessaan mainitaan kyllä useita käyntejä Napolin ja sen ympäristön erilaisissa antiikin ajan kohteissa, mutta ei Vesuviusta tai sen aiemmin haudattavia kaupunkeja.⁶³ Per Brahen Italian-matka on saattanut vaikuttaa myös siihen, että hänen suojattinaan Turun akatemian politiikan ja historian professoriksi (*politices et historiarum professor*) (1671-81) poikkeuksellisen

⁶⁰ J. Nuorteva, *Suomalaisten opinkäynti ennen Turun akatemian perustamista 1640*, Helsinki 1997, passim. ja liitteet ss. 473-507; Skyttestä erityisesti J. Gallén, "Vem var biskop Martin Skytte?", *Historisk Tidskrift för Finland [= HTF]* 20 [1935] 38-44. Myöhemmin vuonna 1513 Genovassa käyneen Skytten italialaisista kontakteista tunnetaan Nuortevan mukaan nimeltä ainoastaan dominikaani Thomas de Vio Cajetanus. Ei liioin tiedetä oliko Skytte näkemässä Vesuviuksen purkausta vuonna 1500, josta Ambrogio Leone mainitsee em. teoksessaan *De Nola* (1514), jossa hän oletti Civita-kukkulan olleen antiikin Stabiae.

⁶¹ H. Laaksonen, *Turun latinankieliset piirtokirjoitukset. Latinska inskrifter i Åbo*, Turku 1984, 26-32 nr. 21 ja s. 32-37 nr. 22.

⁶² D. Krautjmer, *Svea Rikets Drotset Grefve Per Brahes Tänkebok efter dess i Skoklosters Bibliotek förvarade originala handskrift*, Stockholm 1806, 6-8: "...der jag oförmodligen hade demêlé med en adelsman i Aquila negra värdshus, men Gud gaf lyckan att han fick många hugg...". Toivottavasti Ilkka Teerijoen Per Brahesta tekeillä oleva biografia toisi valaistusta myös näihin kysymyksiin. Suurvaltakauden kaupunkisuunnittelusta ks. G. Eimer, *Die Stadtplanung im schwedischen Ostseeereich 1600-1715*, Lund 1961, johon viittaa mm. H. Lilius, "Carl Ludwig Engels stadsplan för Åbo. Ett försök till tolkning av empirens stadsplanekonst", *Åbo stads historiska museum årskrift* 32-33 (1968-1969), Åbo 1969, 52-114, crit. s. 53 nootti 3.

⁶³ L. Tomner (red.), *Christen Skeels resedagbok 1619-27*, Malmö 1961, 70-78.

nuorena nimitetty Samuel Gyldenstolpe (1650-1692) teki professorina ollessaan opintomatkan Italiaan 1670-luvun puolivälissä, josta ei kuitenkaan tiedetä enempää.⁶⁴

Suurvaltaa luodessaan ruotsalaiset käyttäytyivät myös taidearteiden ryöstämisen suhteen valloittajien ikiaikaiseen tapaan, kun 1648 suuri osa keisari Rudolf II:n kokoelmista Prahasta tuotiin Tukholmaan sisältäen myös antiikin ajan rahoja, gemmoja ja veistoksia; tätä ryöstöä muisti vielä Winckelmannin paheksua esimerkkinä pohjoisen epäsuotuisan ilmaston barbarisoivasta vaikutuksesta. Nämä tulivat osaksi Ruotsin ensimmäistä antikvitteettien kokoelmaa, jota kuningatar Kristiina (1628-89) laajensi myös rauhanaikaisilla ostoilla lähettämällä taideagentteja Italiaan, Saksaan ja Hollantiin. Tämän tuloksena vuonna 1652 tehty inventaario sisälsi 166 veistosta ja 48 reliefiä. Näistä kokoelmista Kristiina vei kruunusta luopuessaan vuonna 1654 ja seuraavana vuonna Roomaan siirtyessään muassaan muut paitsi Ruotsiin jääneet veistokset. Ruotsiin jääneistä veistoksista tiedetään 73 muotokuvan olleen vuonna 1644 Tukholman kuninkaanlinnan kirjastossa, josta linnan palon jälkeen jäi jäljelle 19 pystiä. Näillä tuli olemaan merkittävää jälkivaikutusta sikäli, että seuraava Ruotsin hallitsijoista antikvitteettien keräilijänä tunnettu kuningatar Lovisa Ulrika (1720-82) valitsi näistä 1758 yhdeksän muotokuvaa koristamaan esikoispoikansa kruununprinssi Kustaan, tulevan kuningas Kustaa III:n yksityiskirjastoa antiikin kuuluisien miesten esimerkilliseen tapaan. Kustaa III:n puolestaan matkatessa 1783-84 Roomaan oli kuningatar Kristiina puolestaan hänen kulttuuri-idoleitaan.⁶⁵ Kuningatar Kristiina oli siis kiinnostunut antiikin esineellisestä kulttuurista, tuolloisen maun mukaan erityisesti muotokuvista ja rahoista. Tästä kiinnostuksesta huolimatta ei liene tietoja, että kuningatar olisi tiennyt Roomassa kirjastonhoitajanaan toimineen Lucas Holsteniuksen pari vuosikymmentä aiemmin vuonna 1637 em. Civita-kukkulalla tekemistä rauniolöydöistä, jotka tämä oikein yhdisti antiikin Pompejiin.

Roomaan siirtynyttä kuningatar Kristiinaa koskevilla tutkimuksillaan loi myöhemmin pysyvän maineen turkulais-syntyinen historioitsija ja poliitikko Johan Arckenholtz (1695-1777), joka siten on tiettävästi ensimmäinen Roomassa arkistotutkimuksia tehnyt suomalaissyntyinen historioitsija. Nämä tutkimuksensa hän aloitti ruotsalaisen J. H. Hildebrandin kanssa 1725-30 tekemällään Grand tourilla, jolloin hän kapusi tiettävästi myöskin ensimmäisenä suomalaissyntyisenä Vesuviukselle vuonna 1730. Vaikka heidän matkakertomuksensa kopiot piirtokirjoituksista ja muutkin huomiot osoittavat herrojen olleen kiinnostuneita arkistolähteiden lisäksi myös antiikin kohteista, niin Herculaneeumin em. varhaisista kaivauksista (1711-15) he eivät näytä olleen tietoisia.⁶⁶

⁶⁴ M. Isotalo, "Historianopetus Turun akatemiassa 1640-1713" teoksessa J. Nuorteva (toim.), *Collegium Scientiae. Suomen oppihistorian kehityslinjoja keskiajalta Turun akatemian alkuaikoihin*, Helsinki 1983, 191-222, erit. 201-202. Gyldenstolpe ei kuitenkaan näy saaneen paljoa aikaiseksi ja jouduttiin Brahen tuesta huolimatta erottamaan virasta, jota hänen isänsä Michael Wexionius-Gyldenstolpe oli ensin hallinnut (1640-58).

⁶⁵ Leander-Touati, 23-24; Nielsen, 74-75.

⁶⁶ Arckenholtzin matkan Italian-osuutta on J. H. Hildebrandin Tukholman Riksarkivetissa olevan matkapäiväkirjan (*Rese-Journal i Sällskap med Hr S. Petersen och uner anförande af Hr. I. Arckenholtz 1725-1730*) perusteella kuvannut J. Manninen, "Kuningatar Kristiinan jäljissä ikuisen kaupunkiin - matkakertomus vuosilta 1729-1730", *Faravid* 24 (2000) 7-26. Arckenholtzin lisäksi ainoa toinen valistusajalla ennen Armfeltia Italiassa tiettävästi käynyt suomalaissyntyinen on Raumalta kotoisin ollut filosofi Johan Welin (1705-1744), joka kävi ainakin Roomassa ja Venetsiassa vuonna 1737 (ks. Tua Korhosen osuutta tässä volyymissa).

Vesuviuksen alueen kaivauksia esittelevä kirjallisuus Turun akatemian kirjastossa ja Porthanin arkeologian luennoissa 1780-1801 sekä Fredenheimin Italian-tuomiset

Vesuviuksen alueen kaivauksia koskevaa kirjallisuutta edellä esiteltäessä on jo viitattu Turun akatemian kirjastoon 1700-luvulla päätyneisiin teoksiin, jotka tunnetaan alussa jo mainitun Henric Gabriel Porthanin vuosina 1771-95 julkaisemasta Turun akatemian kirjaston historiasta. Kirjaston historiaan Porthan oli hyvin perehtynyt toimittuaan vuosina 1764-72 ensin kirjastonhoitajan apulaisena ja vuosina 1772-77 kirjastonhoitajana sekä myöhemmin vuosina 1777-1804 kaunopuheisuuden ja runouden professorina (*Professor Eloqueantiae et Poeseos*). Lisäksi osaan noista teoksista on viittauksia Porthanin ensimmäisenä Pohjoismaissa pitämien arkeologian luentojen 1780, -85, -91, -96 ja 1801 kahdelta viimeiseltä vuodelta tunnetuissa luentomuistiinpanoissa. Samoihin aikoihin, kun alussa mainitut ensimmäiset suomalaissyntyiset vierailivat itse Vesuviuksen kaivauksilla, Porthan esitteli näillä luennoilla Herculaneumin kaivauksia Suomessa tiettävästi ensimmäisen kerran julkisesti, vaikkakaan ei vielä painetussa sanassa eikä kovin laajalle kuulijakunnalle.⁶⁷ Vaikka kuulijoina oli suhteellisen suppea joukko Porthanin akatemiassa yksityisesti pitämien luentojen kuulijoita, niin kuulijakunta on kuitenkin ollut tavanaomaista laajempi. Tämä oli niin aiheen kuin Porthanin innostavan ja havaintovälineiden käytön lisäämään vakuuttavuuden ansiota. Näin ainakin Franz Mikael Franzén myöhemmin 1843 julkaistun Porthanin muistopuheessa esitetyn arvion mukaan, jossa todettiin Porthanin arkeologian luentojen olleen "ensimmäiset tässä aineessa Turun akatemiassa ja kenties lajissaan ainoat, mitä missään on kuultu. Vanhemmatkin michet seurasivat niitä, hänen eloisan esitystapansa innoittamina, samoin kuin niiden

---

Ruotsalaisia Pompejin-kävijöitä tutkinut T. Kleberg, "Svenskar i Pompeji", *Sverige - Italien N.S. 13, Festskrift tillägnad Axel Boëthius den 18 Juli 1949 av Svensk-Italienska Föreningen*, Göteborg 1949, 69-101, erityisesti 69-73 aloittaa Johan Tobias Sergelin Italian- ja Pompejin-matkasta 1768 (ks. myös tuonnempaa).

⁶⁷ Porthanin arkeologian-luentoja on yksityiskohtaisesti analysoinut E. Jarva, "Porthan - Suomen klassillisen arkeologian esi-isä. Katsaus Porthanin arkeologia-luontoihin", teoksessa J. Manninen (toim.), *Porthanin monet kasvot. Kirjoituksia humanistisen tieteen monitaiturista*, Helsinki 2000, 61-86. Porthanin luennot tunnetaan kahden viime vuoden 1796 ja 1801 E. E. Laguksen ja Fredrik Wilhelm Pippingin muistiinpanoina, joista vm. vuodesta 1806 toimi kreikan kirjallisuuden dosenttina, ja myöhemmin kirjastonhoitajana ja oppihistorian professorina); Jarva, 62 nootti 7 viittaa lisäksi professori Juha Mannisen mainintaan ainakin neljistä luentomuistiinpanoista. Vuoden 1796 luentoja ei mainita akatemian ao. vuoden opetusohjelmassa, joissa ne sen sijaan mainitaan kolmena aiempaa vuotena (1780, -85, -91). Luentojen osalta viitataan Porthanin kootuihin teoksiin tässä seuraavasti: Porthan, Henrik Gabrielis, *Opera Omnia III* (editit Porthan-seura, tertiam partem edendam curavit Eero Matinolli), Turku 1966, sisältää mm. "Annotationes öfver, Ernesti archeologia litteraria, samlade vid Herr. Prof. Henr: G: Porthans Privata föreläsningar, Höst-Termin År 1796, af E.E. Lagus" ("Codex manu scriptus in bibliotheca Universitatis Helsingiensis asservatur. Continet paginas 189, signum habe D IV 5"), 123-217 (= Porthan 1796); "Föreläsningar öfver, Arhaeologien, hållne af, Henric Gabriel Porthan, Eloquentiae Prof. och Riddare, af Nordst. orden, Vår Termin år 1801" [päätelty Fredrik Wilhelm Pippingin muistiinpanemiksi] ("Codex manu scriptus in bibliotheca Universitatis Helsingiensis asservatur. Continet paginas 78, signum habet Aö IV 16"), 219-340 (= Porthan 1801).

merkillisten esineiden takia, joihin hän heidät tutustutti, esimerkiksi maanalaiseen kaupunkiin Herculaneumiin ja mitä siellä on esiin kaivettu”.⁶⁸

Porthan käytti siis havaintovälineinään akatemian kirjastossa olleita kuvitettuja teoksia, kuten vuosien 1796 ja 1801 luentomuistiinpanoistakin ilmenee ja joista Vesuviuksen kaivauksia esitelleisiin on edellä viitattu. Turun akatemian kirjasto, jossa vuonna 1755 oli hieman yli 3.500 nidettä ja 1770-luvun alussa noin 7.000 nidettä kasvoi tarmokkaan Porthanin kirjastonhoitajakauden aikana nelinkertaiseksi. Jo antikvaarisista harrastuksistaan tunnetun Kustaa III:n äidin, kuningatar Lovisa Ulrikan tiedetään 20.8.1752 lahjoittaneen numismaattisesti arvokkaan A. M. Zanettin teoksen *Gemmae antique* (Venezia 1750), joka tunnettiin nimellä *Dactyliotheca Zanettiana*,⁶⁹ ja myös Tukholman antikviteettiarkiston johtaja, kanslianeuvos Karl Reinhold Berch oli lahjoittanut 1760-luvun lopulta lähtien historiallisia ja numismaattisia teoksia yhteensä 233 nidettä. Em. Turun piispa Mennander, jolla oli aikansa huomattavin yksityiskirjasto Suomessa, lahjoitti siitä vuosina 1766 ja 1772 yhteensä 488 nidettä ja lisäksi käsikirjoituksia ja kolme veistosta. Hänen vuodesta 1772 akatemian kanslerinsihteerinnä toiminut poikansa Fredenheim teki kirjastolle 1780- ja 90-luvuilla useita lahjoituksia, joihin edellä on viitattu, huomattavimman vuonna 1795 lahjoittaessaan 180 niteenä 4.730 väitöskirjaa. Fredenheim lahjoitti teosten lisäksi myös 329 rahaa, joihin kuului myös Fredenheimin Napolissa olleen ystävän konsulaatinsihteerin Fredrik Schürerin hankkimia harvinaisia kreikkalaisia rahoja, ja joihin ainakin vuoden 1801 luennoissa viitattiin. Kun em. Arckenholtz oli vuoden 1772 testamentillaan lahjoittanut 450 niteen ja käsikirjoitusten sekä kirjeiden lisäksi 550 mm. Italiassa hankkimaansa rahaa, niin näin alkunsa saanut akatemian rahakabinetti oli Porthanille luennoillaan suureksi avuksi. Turun palossa 1827 näistä säästyneistä rahoista sai alkunsa myöhempi Helsingin yliopiston rahakokoelma. Akatemian kirjaston noin 40.000 niteestä säästyti palossa vain 830 nidettä.⁷⁰

Porthanin, Ehrensvärdin ja Fredenheimin opiskeluaikana Turun akatemiassa 1754-60 kaivauksia käsitellyttä kirjallisuutta ei liene ollut käytettävissä, ellei Winckelmannin debyyttiteosta hankittu pian ilmestymisensä jälkeen. Fredenheimin käydessä Turussa 1770 osallistuen Porthanin kanssa Aurora-seuran perustamiseen em. Herculaneumin löytöjä esittelevän sarjan *Antichità di Ercolano* seinämaalauksia esittelevät osat I-IV (1757-65) oli saatu kirjastoon vuotta aiemmin, siis huomattavan pian ilmestymisestään. Myös niitä edeltänyt ensimmäinen Napolin hovin teettämä löytöjen julkaisu (Bayardi 1755) saatiin suhteellisen varhain, vaikkei ole tietoa kuuluiko sekin em. Napolin hovin lahjoitukseen, vai vasta Porthanin kirjastonhoitajakaudella tehtyihin hankintoihin.

⁶⁸ Sitaatti on Klingeltä, 712 joskin ilman lähdeviitettä; alkutekstistä ks. F. M. Franzén, ”Minne af kanslirådet Henrik Gabriel Porthan”, *Svenska Akademiens Handlingar* 20 (1843), 66-67, sekä tähän viittaava Jarva, 66 viitteineen.

⁶⁹ Porthan 1771-95, 109-110 ja 336-337, johon viittaa myös Jarva, 78 mainiten lahjoittajaksi ehkä lapsuksena Lovisa Eleonoran (pro Lovisa Ulrika, kuten Matinoli em. teoksen johdannossa, XXIV n. 38).

⁷⁰ E. Matinoli, XXIII-XXVII, teoksessa Porthan 1771-91 (*Opera omnia* V). Turun palossa tuhoutuneista teoksista puheen ollen on professori Matti Klinge ystävällisesti muistuttanut tämän kirjoittajaa siitä, että palon ansiosta saatiin myöhemmin Pietarista tilalle enemmän ja parempia kirjoja, joita tämän artikkelin aihetta myöhäisempinä en ole tarkistanut. Olen selvyuden ja lyhyiden vuoksi vuoksi pysynyt tavassa käyttää Kuninkaallisesta Turun yliopistosta konventionaalista nimitystä Turun akatemia.

Porthanin kirjastonhoitajakauden hankintoihin kuuluu luultavasti em. Winckelmannin debyyttiteos (1756 toisena painoksena) ja Herculanheimin löytöjä koskevat "kiertokirjeet" (*Sendschreiben...* 1762 ja 1764) ja ainakin Winckelmannin pääteoksen *Geschichte der Kunst des Alterthums* (Wien 1776⁴) neljännen painoksen mainitaan olleen kirjastossa ennen Porthanin vuonna 1779 tekemää opintomatkaa Göttingenin ja Hallen yliopistoihin. Porthanin luennoilla 1801 mainittu Winckelmannin toisena pääteoksena pidetty *Monumenti antichi inediti* (1767-72) saatiin luultavasti Fredenheimin lahjoitusten joukossa. Fredenheim oli vuoteen 1787 mennessä lahjoittanut myös Francesco Piranesin teoksia ja myöhemmin Italiasta 1790 tuomansa Piranesin *Monumenti degli Scipioni* (1785), ja Fredenheim teki suuren kirjalahjoituksen myös 1795 (4.730 väitöskirjaa 180 niteenä).⁷¹

Tässä yhteydessä ei ole tarkistettu sisältäisivätkö jotkin Turun akatemian väitöskirjat tietoja Vesuviuksen alueen kaivauksista kenties jo ennen Porthanin luentoja. Joka tapauksessa Porthanin arkeologian luennot olivat uusi näkökulma ja varsinkin suhteessa Olof Rudbeck vanhemman (1630-1702) Atlantis-teorioiden viitoittamaan göötiläiseen historiatulkintaan nähden, jossa antiikin kulttuuria tarkasteltiin osana oletusta, että Ruotsi olisi kaikkien kansojen alkukoti. Vaikka göötiläisen historiankirjoituksen katsotaan murenevan 1700-luvun alkupuolella, niin tätä suuntausta edusti vielä vain runsaat kymmenisen vuotta ennen Porthanin virkaanastumista mm. Fredenheimin opettajana toimineen professori Johan Bilmarkin johdolla tehty väitöskirja skandinaavien keskeiseksi oletetusta roolista Sisiliassa (*De regno Normannorum in Sicilia, Aboae* 1766).⁷²

Winckelmann ei ollut ensimmäinen eikä ainoa Vesuviuksen alueen kaivauksia tunnetuksi tehnyt, mutta hänen keskeistä osuuttaan osoittaa hänen teostensa hankkiminen Turun akatemiankin kirjastoon suhteellisen varhain. Tätä osoittavat myös Porthanin arkeologian luennot, joiden myötä tiedot niin Winckelmannista samoin kuin pääosin häneen perustuen Vesuviuksen alueen löydöistä levisivät Suomeenkin. Varhemmin hankitusta tuoreesta kirjallisuudesta huolimatta ulkomaisen opinkäynnin vaikutteet olivat tässäkin ratkaisevia. Porthan ei tosin mennyt Italiaan saakka, vaan vuonna 1799 Göttingenin ja Hallen yliopistoihin, joista jälkimmäisessä Winckelmannin oli aikoinaan opiskellut. Matkan kokemusten katsotaan innostaneen Porthania luentojen pitämiseen, erityisesti uushumanistina tunnetun göttingeniläisen professori Christian Gottlob Heynen (1729-1812) tapaaminen. Heyne oli aloittanut taidehistorian, mytologian ja klassillisen arkeologian luentojen pitämisen tuolloin vielä nuorena, vuonna 1734 perustetussa Göttingenin yliopistossa. Porthanin luennot ovat osa sitä toimintaa joka teki hänestä puolestaan uushumanismin keskeisen edustajan silloisessa Ruotsissa.⁷³

⁷¹ Porthan 1771-95, 386; K. G. Leinberg, "Dagsbokanteckningar under en resa till Åbo 1785 av C.F. Fredenheim", *Svenska Literatursällskapets Förhandlingar och Uppsatser* 15, Helsingfors 1902, 17 mainitsee neljän paavin bullan luovuttamisen Porthanille ja tutustumisen Areknholtzin kokoelmaan, mutta ei kirjalahjoituksia; P. O. v. Törne, "Carl Fredrik Fredenheims romerska resa", *Finsk Tidsskrift* 71 (1911), 405-422, mainitsee s. 412 Fredenheimin paavilta 1785 saaman arvokkaan kirjalahjoituksen, mutta tarkemmin täsmentämättä ja ilman lähdeviitettä, Fredenheimin vuoden 1795 lahjoituksesta s. 414.

⁷² E. Urpilainen, *Algot Scarin ja göötiläisen historiankirjoituksen mureneminen Ruotsissa 1700-luvun alkupuolella*, Helsinki 1993.

⁷³ Uushumanismista kuninkaallisessa Turun akatemiassa, ks. Klinge, 704-718, jossa s. 712-13 Porthanin arkeologian luennoista; vrt. Jarva, 61-66; myös aatehistoriaan keskittyvä J. Sihvola,

Porthanin on matkallaan arveltu voineen tavata myös Heynen opettajan, Leipzigin yliopiston professori Johan August Ernestin (1707-81), jonka teosta *Archaeologia literaria* (1768) hän käytti luentojensa pääasiallisena aineistona. Utteraksi, mutta keskinkertaiseksi tutkijaksi luonnehditun Ernestin teosta ei ainakaan myöhemmin ole pidetty mitenkään tieteellisesti merkittävänä, mutta siinä huomioitiin kuitenkin em. Winckelmannin taiteenfilosofisia näkemyksiä useiden, vaikkakin pinnallisina pidettyjen viittausten muodossa.⁷⁴ Vaikka Turun akatemian kirjastossa oli muutakin Herculaneeumin löytöjä esittelevää kirjallisuutta kuin Winckelmannin teokset, kuten jo luultavasti ennen niitä vuonna 1769 saatu em. *Antichità di Ercolano* I-IV (1757-65), niin Porthan nojautui myös Herculaneeumin löytöjen esittelyssä paljolti auctoriinsa Ernestiin, ja siten tämän välityksellä juuri Winckelmannin teoksiin. Porthan on kyllä käyttänyt Winckelmannin em. pääteosta *Geschichte der Kunst des Alterthums* (1776⁴) myös itsenäisesti Ernestistä poiketen mm. kuvanveistoa käsitellessään. Vaikka Porthanin luennon tunnetaankin vuosien 1796 ja 1801 luentomuistiinpanoista, niiden perusteella voidaan päätellä Porthanin joistakin kriittisistä huomioista huolimatta omaksuneen Winckelmannin syklisen taidekäsityksen, jossa puolestaan muistiinpanojen tekijät eivät samassa määrin näytä onnistuneen. Porthanin on arvioitu esittävän Winckelmannin syklisen taidekäsityksen selvemmin tai painokkaammin kuin auctorinsa Ernesti.⁷⁵

Porthan ei mainitse Vesuviuksen vuoden 79 purkausta eikä käsittele sen hautaamien alueiden löytöjä yhtenä kokonaisuutena. Muutamit viittaukset ovat hajallaan lähinnä antiikin kuvanveistoa ja maalaustaidetta koskevissa osissa.⁷⁶ Vuoden 1796 luennoissa Porthan mainitsi Herculaneeumista löytyneiden pronssiveistosten lisännen muuten niukasti säilyneiden suurempien pronssitöiden määrää viitaten aihepiiristä kirjoittaneista Winckelmannin lisäksi äskettäin hyvän kuvauksen tehneeseen huomattavaan saksalaiseen. Vuoden 1796 luentomuistiinpanoissa tekijännimi on muodossa "von Randor". Tämä vuoden 1801 luentomuistiinpanojen vastaavassa osuudessa Piranesin ja Winkelmannin kanssa mainittu "Randor" on sama henkilö, joka tuolloisen Vesuviuksen alueen kaivauksia käsittelevien julkaisujen joukosta voi olla ainoastaan Joseph Friedrich von Racknitz. Huomionarvoista on, että von Racknitzin ainoa julkaisu tästä aihepiiristä ilmestyi kahtena painoksena samana vuonna 1796, jolloin Porthan elti hänet mainitsemaan. Ainakin tässä tapauksessa Porthan huomioi todella tuoreinta kirjallisuutta.⁷⁷

"Antiikin perintö ja antiikin tutkimus" teoksessa P. Ahtiainen & al. (toim.), *Historia nyt. Näkemyksiä suomalaisesta historian tutkimuksesta*, Juva 1990, 224-251 viittaa Porthanin merkitystä arvioidessaan tämän arkeologian-luentoihin.

⁷⁴ Ernesti tunnetaan paremmin koulu-uudistuksistaan Leipzigin Thomasschulessa, Jarva, 62-66 viitteineen.

⁷⁵ I. Kajanto, *Porthan and Classical Scholarship. A Study of Classical Influences in Eighteenth Century Finland*, Helsinki 1984, 115 käyttää määrettä "selvemmin", jonka Jarva, 76 korvaa määreellä "painokkaammin", ks. myös Jarva, 76, 85.

⁷⁶ Molemmat osat ovat suhteellisen laajoja osin monien anakronististen digressioiden takia. Maalaustaiteen osuudesta, Porthan 1796, 183-201 ja Porthan 1801, 311-324, ks. myös Jarva, 80-81.

⁷⁷ Porthan 1796, 183: "Af de gamles stora koppar bilder, hafve vi ganska få qvar, dock har deras antal blifvit lite ökat ifrån Herculaneeum; men af de små (signa) finnes et otroligt antal och af många slag. Den första som med besked gifvit ut beskrifning öfver bildhuggare arbete, och äfven de som äro qvar af Plastiska arbeten, är Winkelmann; nyligen har äfven en förnäm Tysk von Randor gifvit en god beskrifning". Luentomuistiinpanoissa ei suoraan mainita Herculaneeumin pronssveja

Antiikin maalauksista Porthan viittaa niiden kiinnittämiseen öljyn sijasta vahalla ja em. kreivi Cayluksen päätelmään vahan kuumentamisesta sekä siihen, ettei kukaan ole keksinyt miten se olisi tehty.⁷⁸ Kalkilla kiinnitetyistä maalauksista Porthan mainitsi niitä löytyneen Herculanuumista suuret määrät todeten näiden löytöjen kyseenalaistaneen aiempia käsityksiä siitä, että antiikin veistokset olisivat olleet maalauksia parempia.⁷⁹ Ernestiin pohjautuen Porthan piti virheellisenä Winckelmannin arviota siitä, että vain keskinkertaiset maalarit olisivat tehneet seinämaalauksia ja piti puolestaan joitakin seinämaalauksia niin hyvätasoisina, että vaikka Herculanuum olikin provinssikaupunki, ei olisi syytä epäillä taiteen kehossa Ateenassa olleen suurempien mestarien seinämaalauksia.⁸⁰

Vuoden 1801 luentomuistiinpanoissa Herculanuumin ja nyt myös ohimenneen mainitun Pompejin maalauksia Porthan mainitsi säilyneen veistoksia vähemmän, paitsi maalausten vähäisemmän kestävyuden takia myös siksi, että niitä olisi kerätty vain pääkaupunkeihin. Roomassa säilyneistä harvoista maalauksista Porthan mainitsi nk. Aldobrandinin häät (*Nuptiae Aldobrandinae*) ja Tituksen termien maalaukset todeten, ettei kylpylöihin laitettu parhaita maalauksia. Vaikka Herculanuumin ja Pompejin maalauksista yhtäkään ei voida pitää mestariteoksena, ne osoittavat kuitenkin kreikkalaisilla sellaisia olleen.⁸¹ Sekä vuoden 1796 että 1801 muistiinpanoissa

---

esitellyttä *Antichità di Ercolano* V (Napoli 1767) ja VI (Napoli 1771), jonka Porthan 1771-95, 386 mainitsee Turun akatemian kirjaston kokoelmissa (vuoteen 1787 mennessä). Porthan 1801, 299: "Uti Piranesis, Randors, Winkelmanns, ofl. arbeten får man öfrigt begrepp, om de bästa statuer af forntiden; ks. *NBP* II, 974 s.v. "Racknitz, Joseph Friedrich Freiherr von (1744 - 1818)" nr. 11.158. Von Racknitzin julkaisu (läydellinen otsikko edellä nootissa 47). Dresdenissä otetun ensipainoksen jälkeen Leipzigin otettu toinen painos viittaa tiettyyn menekkiin, mutta nykyään von Racknitzin teos ei ole enää yleisesti tunnettu, mikä lienee syynä siihen, että Jarva, 79 artikkelinsa perusteellisuudesta huolimatta on jättänyt virheellisesti kirjoitetun tekijännimen selvittämättä. Tässä puolestaan jää selvittämättä onko Porthan kenties tuntenut tekijän itsensä vai mitä munta kautta hän on julkaisusta kuullut, mikä voisi selittää ajankohtaisen viittauksen.

⁷⁸ Porthan 1796, 190: "Sådana de gamlas målningar, som skedd med vax, kallas *Encausta*, emedan Cayli tänka vaxet inbrändes i det som skulle målas, hvarigenom arbetet blef outsliteligt; på sådant sätt målades äfven fartyg; men huru detta tilgick har ingen kunnna påhitta". Vrt. Porthan 1801, 317, jossa Porthan viittaa nykyajan onnistuneisiin kokeeluihin Cayluksen mainiten.

⁷⁹ Porthan 1796, 190-191: "I Herculanuum har man funnit nyss nämnde målningar i kalkband, til stor myckenhet. Man trodde i fordom at de gamles Bildthuggerie arbeten voro bättre än deras målningar, men vid närmare eftersinnande har man börjat draga detta i tvifvels mål".

⁸⁰ Porthan, 1796: "Winkelmann påstår orätt, at inga stora mästare, utan endast medelmåttiga, målat på väggarne. Motsatsen häraf kan man finna därigenom, at på några väggar i Herculanuum funnits så ypperliga målningar, at de mäd rälta kunnat kallas konstens mästar stycken. Herculanuum var likväl en Provincial stad, man bör därföre ej tvifla, at i Athen som var sjelfva konstens hemvist, ännu större mästar stycken funnits". Vähän myöhemmin Porthan 1796, 194-195 viittasi näihin uudestaan torjuessaan Perraultin näkemyksen etteivät kreikkalaiset olisi osanneet maalata. Ks. myös Jarva, 80-81 viitteineen (n. 107: Ernesti, 103 § 20), jossa nootissa 108 sitaatti Pliniuksen *Naturalis historia* -teoksen kohdasta (35.37 [118]) johon Winckelmannin arvio pohjautui.

⁸¹ Porthan 1801, 320 § 21: "Vi hafve ej af måleri så många stycken, som af bildthuggeriet, emed. det föras stycken ej äro så durabla; dessutom samlades såd. end. i hufvudstäderna, hvarf. de vi nu hittat i Herculanuum, Pompei etc. är end. mindre betydande, ej ett enda af konstens mästarstycken som de g.la omtala, har kommit til oss. Men af de stycken vi hafva, få vi icke döma at Graek. konst varit oduglig, ty ehuru dessa stycken vi hafve äro det, så måste vi veta at de hade bättre och

Vesuviuksen alueen maalauksia käytetään esimerkkinä torjumaan François Peraultin näkemys Ludvig XIV ajan taiteen paremmuudesta antiikkiin nähden viitaten em. kreivi Cayluksen tästä syntyneessä oppiriidassa ottamaan torjuvaan kantaan.⁸²

Vuoden 1801 luentojen kuvanveistoa koskevan osuuden sivujuonteisiin kuului savenvalannan (*Plastice*) kohdalla viittaus Herculaneymin vaaseihin, jotka olisivat aiheuttaneet vallankumouksen Porthanin oman ajan vaaseissa.⁸³ Porthan viittasi luultavasti samassa yhteydessä myöhemmin mainitsemaansa usklassisen keramiikan tekijänä suuren maineen saaneeseen em. Josiah Wedgwoodin. Jo vuoden 1796 huennoissa Porthan oli maininnut sekä "Weddgoovedin" että "Bentlein" (= Thomas Bentley) saaneen tavatonta mainetta ja jälkimmäisen myös 60-70 tynnyriä kultaa suosittulla keramiikallaan. Porthan viittasi myös useisiin tuntemiinsa uusiin vaasijulkaisuihin, kuten em. Sir William Hamiltonin kuuluisiin myös Wedgwoodin malleinaan käyttämiin julkaisuihin vuosilta 1766-67 ja 1791-95.⁸⁴ Porthan viittasi lisäksi viimeaikaiseen tutkimukseen tarkemmin täsmentämättä, että "etruskivaasit" (*Vasa Etrusca*) ovatkin kreikkalaisia, vaikka tämä tutkimuksellisesti vahvistui vasta viisi vuotta myöhemmin 1806 julkaistun tutkimuksen myötä.⁸⁵ Porthan tunsu ruotsalaisen orientalisti Jakob Jonas Björnståhlin (1731-1779) tutkimuksista ainakin tämän palimpsesteista löytämät Livius-passukset, joihin Porthan viittasi luennollaan Ernestistä riippumatta.⁸⁶ Porthan on siten voinut olla tietoinen myös siitä, että Vesuviuksen alueen kaivauksilla vuonna 1771 käynyt Björnståhl oli näkemäänsä Hamiltonin vaasikokoelmaan viitaten kiinnittänyt huomiota etruskivaasien ongelmaan tuonnempana mainittavassa kuuluisassa Saksassa 1777-83 ja Ruotsissa 1780-

---

dessutom vorc Graekerne sannolikt i detta säs. alt annat kännare, så at vi kunne lita på deras ord. I Rom finnas några få stycken i målerit, säs. Nuptiae Aldobrandinae och några i Titi badhus; men nog kan man veta, at ej de bästa målningar settes i ett badhus". Porthan 1801, 324 § 27 mainitsee aihepiirin kirjallisuudesta (ks. myös Porthan 1771-95, 386): "Om dessa lämningar finnas fl. böcker, säs. Bartolis om målning. i grafvar, *Caylys* recueil d'antiquités trouvés et i Rome [sic]. Framför alt *Picturae Herculanenses*". Vm. otsikko viittaa em. *Antichità di Ercolano* I-IV (1757-65). Nk. Aldobrandinin häät on fragmentti Esquilinukselta vuonna 1604/-05 löytyneestä nk. Kolmannen tyylin freskosta, joka on saanut nimensä ensimmäisestä omistajastaan kardinaali Cintio Aldobrandinista. Paavi Pius VII:lle freskon myi sen toinen omistaja liikemies V. Nelli vuonna 1818, ks. W. Helbig, *Führer durch den öffentlichen Sammlungen klassische Altertümer in Rom. Erster Band. Die Päpstlichen Sammlungen im Vatikan und Lateran*, Tübingen 1963⁴, 300-366 nr. 406. Tituksen termien maalauksilla Porthan tarkoitti luultavasti osin niiden alle jääneen Neron Domus Aurean maalauksia (ks. I. Iacopi, *Domus Aurea*, Milano 1999), tuskin em. Domus Transitorian maalauksia, joista F. Bartoli oli tehnyt jäljennöksiä, ks. Paris, 73-74; Porthanin viittaus Bartolin hautamaalauksia käsittelevään teokseen viittanne tämän tekemien nk. Nasoniusten haudan jäljennöksiin. F. Bartolin jäljennökset ovat hyvä esimerkki usklassisen tyylin vääristävästä vaikutuksesta.

⁸² Porthan 194-195; Porthan 1801, 322: "*Caylys* [sic] har af alla förnäml. vederlagt honom [= Perrault]".

⁸³ Porthan 1801, 289: "Herculanska kärnen utvisa, hka ibl. våra kärln gjordt en allmän revolution", johon viittaa Jarva, 79-80.

⁸⁴ Porthan 1796, 159, 175, 179; Porthan 1801, 290-292, 308, joihin viittaa myös Jarva, 79 erit. noottien 97-101 bibliografisine tietoineen; ks. myös edellä nootin 83 kirjallisuus.

⁸⁵ Porthan 1801, 297, johon kiinnittää huomiota Jarva, 76 viitaten nootissa 83 teokseen M. Pallottino, *Etruscologia*, Milano 1977⁶, 4-5, jossa läpimurtoteoksena mainitaan L. Lanzi, *De" vasi antichi dipinti volgarmente chiamati etruschi* (1806).

⁸⁶ Porthan 1801, 260 § 15, johon viittaa Jarva, 71.

84 julkastussa matkakuvauksessaan, jota Porthan ei tosin suoraan mainitse.⁸⁷ Herculanenumista löytyneiden vaasien lisäksi Porthan viittasi myös Ernestin mainitsemiin em. Papyrusten huvilan papyruslöytöihin esimerkkinä siitä, että Pergamonin Attalokseen liittämänsä kirjan käyttöönotto ei lopettanut käärojen käyttöä.⁸⁸

Painotuseroista huolimatta Porthanin nojautumista Ernestin teokseen osoittaa sekin, ettei hän edes vuosien 1796 ja 1801 luennoillaan, joilta säilyneistä muistiinpanoista luennot tunnetaan, mainitsi Pompejin kaivaukset vain ohimennen. Näin siitä huolimatta, että hänen on täytynyt tietää kuningas Kustaa III:n käyneen Vesuviuksen alueen kaivauksilla Grand tourillaan 1784,⁸⁹ jolloin siis kuninkaan seurueeseen kuulunut Armfelt tutustui kaivauksiin ensimmäisenä suomalaissyntyisenä. Kustaa III:n matkan 1783-84 ja sille osallistuneen Armfeltin mainitsematta jättämisen Porthanin luennoilla (1796 ja 1801) voisi selittää sillä, että Porthan piti Armfeltin vuonna 1794 paljastettuja yhteyksiä ja pakoa Venäjälle vaarallisenä maanpetoksellisena toimintana.⁹⁰ Luentomuistiinpanojen perusteella Porthan ei liioin näytä viittanneen muidenkaan varhaisempien ruotsalaisten käynteihin kaivauksilla, jotka tuonnempana mainitaan eikä maininnut suoraan edes luultavasti tuntemansa Björnsählin em. matkakuvausta.

Kustaa III:n Italian-matkansa jälkeen 1784 ylimiraaliksi nimittämä Ehrensvärd sai Ruotsinsalmen tappion (24.7.1789) johdosta pyynnöstään eron, ja tultuaan Kustaa III:n surman jälkeen nimitetyksi uudelleen hän erosi lopullisesti jo parin vuoden päästä 1794. Ehrensvärdkin oli siis kustaviaani, vaikka päätyikin poliittisesti eri johtopäätöksiin kuin Armfelt. Ehrensvärdinkään Italian-matkaan tai hänen kirjoittamiinsa teoksiin Porthan ei ainakaan säilyneiden luentomuistiinpanojen mukaan näy viittanneen; em. *Resa till Italien* -teoksensa lisäksi Ehrensvärd julkaisi samana vuonna 1786 teoksen *De fria konstens historia*. Mainitsematta jättämiseen on voinut olla vaikuttamassa myös Ehrensvärdin vaikeatajuinen aforistishumoristinen tyyli. Ahkerana piirtäjänä ja mittaajana tunnetulta Ehrensvärdiltä näyttää säilyneen antiikin rakennuksia esittäneitä piirroksia jo Turun ajoiltaan, ja erityisesti niin Pompejissa kuin Paestumissakin hän teki piirroksia ja mittauksia, mutta tähän ei ole selvitetty oliko Porthanilla näitä käytössään ja käyttikö hän niitä.⁹¹

Porthan viittasi kyllä numismatiikkaa käsitellessään monissa hankinnoissa keskeisenä avustajanaan toimineeseen em. Fredenheimiin, mutta ei mainitse tämän vuosien 1788-90 Italian-matkan Pompeji-käyntejä keväällä 1788 sen paremmin kuin Fredenheimin kaivauksia vuosien 1788-89 vaihteessa Forum Romanumilla. Nämä kaivaukset, jotka ovat saaneet mainetta tuolloin vielä lehmälaitumiensa perintönä *Campo Vaccinon* nimellä tunnetun alueen ensimmäisinä tieteellisinä kaivauksina Fredenheim mainitsi

⁸⁷ Tähän viittaa myös Nielsen, 72 viitteineen, ks. myös Jarva 71 ja tuonnempana.

⁸⁸ Porthan 1801, 256 § 3, johon viittaa Jarva 71.

⁸⁹ Tähän kiinnittää huomiota myös Jarva, 85 arvioiden tämän puutteen "chkä lapsukseksi".

⁹⁰ Tästä ks. J. Manninen, *Valistus ja kansallinen identiteetti. Aatehistoriallinen tutkimus 1700-luvun Pohjolasta*, Helsinki 2000, 216-226 jonka mukaan Porthanin luultavasti itse kirjoittamassaan väitöksessä *De libertate Graecis callide a Romanis oblata* esittämä varoitus Kreikan kohtalosta roomalaisten "vapautuksen" uhreina viittasi Venäjään uutena Roomana.

⁹¹ Jarva, 85 viitaten nootissa 126 Klingen, 713 esittämään Museovirastossa oievaan Ehrensvärdin piirustukseen Rooman antiikinaikaisista monumenteista, joka kuitenkin on ilman vuosihukua eikä kuvatekstin perusteella aivan varmuudella selviä onko Ehrensvärd tehnyt kuvan opiskeluaikoinaan, johon tyyli verrattuna hänen myöhempään piirrosjälkeensä kyllä viittaa. Nielsen, 73 kuva 3 on Ehrensvärdin luonnos mittauksistaan Paestumin tempeleillä.

huolehtimastaan kuninkaallisen taidekokoelman esineitä esittelevässä teoksessaan *Ex museo Regis Sueciae Antiquarum e Marmore Statuarum* (Stockholm 1794) sekä 15.12.1795 kuninkaallisen Tiedekatemiaan jäseneksi tullessaan pitämässään puheessa.⁹² Kansainväliselle tiedeyhteisölle ne julkaisi Fredenheimin Strasburgissa 1790 tapaama J. J. Oberlin vuonna 1795.⁹³ On todennäköistä, että Fredenheimia olisivat nähin kaivauksiin innoittaneet hänen niitä ennen touko-kesäkuussa 1788 Pompejiin tekemänsä neljä vierailua. Ruotsalaisten varhaisia Pompeji-käyntejä tutkinut Kleberg viittaa Fredenheimin matkapäiväkirjaan, jossa tämä mainitsee perehtyneensä Pompejin kaivauksiin ja erityisesti sen uusiin löytöihin tarkasti Piranesin kartan (ks. edellä) avulla tarkistaen yhdessä ranskalaismaalari G. Beys'n kanssa ne kohteet, joista Kustaa III oli tilannut taiteilijalta jäljennöksiä. Napolissa Fredenheim hankki antiikin rakennusten kirkkisia pienoismalleja niiden tekijänä tunnetulta Giovanni Altierilta ja huolehti Kustaa III:n aiemmista tilauksista.⁹⁴ Fredenheimin Italian-matka, kuten hänen elämänsä yleisemminkin ansaitsisi tulla enemmän tutkituksi, kuin mihin tässä lähinnä Porthanin luentoihin liittyvät huomiot antavat mahdollisuuden.⁹⁵ Fredenheim Italian-matka ja sen tuomiset osoittavat, että suomalaissyntyisten omakohtaisilla Italian-matkoilla oli antiikin esineellisen kulttuurin ja sen osana Vesuviuksen alueen löytöjen tuntemuksen kannalta tärkeä merkitys.

Porthanin arkeologian luentojen jälkivaikutus ja uusklassismin idän ja lännen tien fuusio kartanokulttuurissa: Pompeji päin Prinkkalaa ja Monrepos'ta

Porthanin arkeologian luennot olivat Pohjolassa uraauurtavia ja jäivät sellaisiksi aina ruotsalaisten alan pioneerinään pitämän Einar Löfstedtin (1831-89) arkeologian

⁹² Törne, 415 viitaten puheen julkaisuun 1808 (*Akademiens Handlingar* VIII, 1808).

⁹³ J. J. Oberlin, "Découverte faite au Forum Romanum par le Chevalier de Fredenheim Suédois au mois de janvier 1789", *Magasin Encyclopédique* VI, Strasbourg 1795, 344-361; J. J. Oberlin, *Exposé d'une découverte de M. le Chevallier de Fredenheim, sur-intendant des batiments et du Musée de Stockholm, faite au Forum Romanum, en janvier MDCCLXXXIX*, Strasbourg 1796, johon viittaa Leander-Touati, 49 n. 177; C. v. Bildt, "Die Ausgrabung C.F. v. Fredenheim's auf dem Forum Romanum (1788-1789)", *Römische Mitteilungen des kaiserlich deutschen archäologischen Instituts, Römische Abteilung* 16 (1901), 3-20; C. Hülsen, *Il Foro Romano. Storia e monumenti*, Roma 1907 (uusintapainos 1982), 32; Törne, 418-422; ks. myös Jarva, 73.

⁹⁴ T. Kleberg "Svenskar i Pompeji", *Sverige - Italien N.S. 13, Festskrift tillägnad Axel Boëthius den 18 Juli 1949 av Svensk-Italienska Föreningen*, Göteborg 1949, 69-101, erityy. 85 viitaten nootissa 1 Fredenheimin matkapäiväkirjaan "Journal från den 1. Martii til den sista Maji 1788. Nationalmusei arkiv (A. 410)" sekä Fredenheimin elämäkertaluonnokseen "Kungl. biblioteket (I. f. 19: 1), s. 113 f". mainitsee Fredenheimin käyntipäiviksi 15.5., 18.5., 22.5. ja 12.6.1788.

⁹⁵ Touati, 49-59 viitteineen erit. n. 174, jossa mainituu O. Granberg, "Överintendent Fredenheim som musei- och affärsman", *Nordisk Tidskrift för Vetenskap, Konst och Industri* 1921, 426-446 ja L. J. Stiernstedt, *Karl Fredrik Fredenheims italienska resa (1787-1790)* (Tukholman yliopiston julkaisematon tutkielma 1969, käsikirjoituskopio Kuninkaallisessa kirjastossa) eivät ole olleet käytettävissä. Törne, 405-422 ei ole käyttänyt Ruotsissa olevaa lähdemateriaalia, vaan Helsingin yliopiston kirjastossa olevia Fredenheimin kirjoja Porthanille, joita ei kuitenkaan ole säilynyt itse matkan ajalta. Törne, 416 mainitsee ohimennen Fredenheimin käyneen Napolissa.

luennoista 1873 alkavaan kehitykseen saakka.⁹⁶ Porthanin arkeologian luentojen ja Fredenheimin kaivausten suomalaiselle arkeologialle antama lupaava startti jäi myöhemmän kehityksen valossa ikään kuin varaslähdöksi. Kansainvälisistä ihanteistaan huolimatta uushumanismi kehittyi Suomessa selvemmin kansalliseen suuntaan, johon Fredenheimin tässä auttaman Porthanin muu panos oli merkittävästi vaikuttamassa. Suomalaiset palasivat kaivamaan Forum Romanumille vasta vajaa kaksi vuosisataa myöhemmin Margareta Steinbyn johtaman Suomen Rooman-instituutin ryhmän nk. Juturnan lähteen (*Lacus Iuturnae*) kaivausten myötä 1982-84. Porthanin arkeologian luennoista ei liioin kehittynyt pysyvämpi traditio, vaikka Porthanin oppituolin seuraaja Johan Fredrik Wallenius (1765-1836) luennoi aihepiiristä vuosina 1808-16, jolloin hän hankki akatemian kokoelmiin “muutamia antiikin taitteen kipsijäljennöksiä, jotka sittemmin tuhoutuivat Turun palossa”.⁹⁷

Selvitettäväksi jää, mainittiinko Vesuviuksen alueen löytöjä näillä Walleniuksen luennoilla ja viitattiinko tuolloin akatemian kanslerina toimineen Armfeltin osallistumiseen Kustaa III:n Grand touriin. Samoin jää selvittäväksi, oliko näillä tai aiemmillä Porthanin luennoilla vaikutusta siihen, että Johan Jakob Tengström (1787-1858) yhdessä Johan Martin af Tengströmin kanssa Grand Tourillaan 1817-19 kävivät tutustumassa myös Pompejiin ja Herculaneumiin (vuonna 1819), joita he tietävästi ensimmäisinä suomalaisina esittelivät painetussa sanassa matkastaan kertovissa uscissa lehtijutuissa vuosina 1820 ja 1824. Tengströmin lehtijuttujen ansiosta suomalaiset ehdivät esitteleemään Vesuviuksen hautaamia kaupunkeja suurelle yleisölle vuosikymmen ennen ruotsalaisia, joiden ensimmäiseksi merkittäväksi Pompeji-aiheiseksi julkaisuksi mainitaan Bernhard von Beskowin vuoden 1820 vierailustaan vuonna 1831 julkaisema 31-sivuinen kuvaus Svea-lehdessä. Mainittakoon tässä vielä von Beskowin toisen Pompeji-vierailun vuoden 1844 matkapäiväkirjasta huomio kaivausten hitaasta etenemisestä: 24 vuoden aikana ei von Beskowin mukaan paljontakaan ollut muuttunut. Kiintoisa on von Beskowin viittaus arvioon, että tällä vauhdilla Pompejin koko alueen kaivaminen tulisi kestämään 180 vuotta, siis vuoteen 2022 mennessä, joka näillä näkymin tuskin tulee totcutumaan.⁹⁸ Oppihistorian professorina 1822-25 ja filosofian professorina

⁹⁶ Jarva, 83 viitteineen.

⁹⁷ M. Klinge, “Teoreettisen kuvataideharrastuksen alkuvaiheista Suomessa”, *Historiallinen Aikakauskirja* 60 (1962), 89 viitaten vuosien 1815-16 luentoihin ja nootissa 9 teoksen I. A. Heikel, *Filologins studium vid Åbo universitet* (1894), 258. Tähän viittaa myös Jarva, 83-84, jonka nootissa 121 tiedot akatemian opetusohjelmissa mainituista luennoista ja Helsingin yliopiston kirjaston käsikirjoituskokoelmassa olevista J. I. (B. J.?) Ignatiuksen muistiihpanoista Annotationer uti Archeologian år 1809 under Prof. Wallenii lection ja samaisen kokoelman käsikirjoitukseen vuoden 1815-16 luennosta Föreläsningar öfver Archeologiens i Litteraire hänsigt betraktad; hållne af Eloquentiae Professoren Joh: Fredric Wallenius (Käsikirjoitus, 10. s. Helsingin yliopiston kirjasto MS E. III.3011).

⁹⁸ [Tengström, Johan Jakob], “Erinringar från Pompeji. I anledning af ett besök dersamstädes, år 1819”, *Åbo Tidningar* 1820:54, 1-3; 1820:57, 1-3; 1820:58, 1-3; 1820:60, 1-3; 1820:61, 1-3; “Fragmenter af en resa på Vesuvius år 1820, jemte underrättelser om Pompeji och Herculanium”, *Åbo Tidningar* 1824:16, s. 2-3; 1824:17, s. 1-3; 1824:18, s. 1-3. [Kirj. luultavasti J.J. Tengström].

Von Beskowin Pompeji-vierailuista vuosina 1820 ja 1844, ks. Kleberg, 86-87. Matkakertomusten julkaisemisessa ruotsalaiset kyllä ehättivät suomalaisten edelle J. J. Björnståhlin ja C. A. Ehrensvärdirn ansiosta.

1827-48 toimineen J. J. Tengströmin ansiona pidetään hegeliläisyyden tuomista Suomeen. Tengströmit olivat ratkaisevassa roolissa myöhemmin Helsingissä perustetussa nk. Lauantaiseurassa, jonka nuorempien jäsenten merkittäviksi muodostuneisiin ulkomaanmatkoihin vaikutti esimerkkinä juuri Tengströmien matka. Lauantaiseuran kuudesta perustajajäsenestä (J. L. Runeberg, J. J. Nervander, A. A. Laurell, G. Laurell, O. B. Lille, J. J. Nordström) Italiassa kävi J. J. Nervander 1832 ja muista F. Cygnaeus 1843-45, joka teki tutkimuksia Vatikaanin arkistoissa ennen niiden avaamista tutkijoille.

Myös uushumanismin ja uusklassismin piirissä Suomeen on kulttuurivaikutteita tullut "lännen tien" lisäksi tunnetusti myös "Venäjän tietä". Vesuviuksen alueen kaivauksiin liittyvän kirjallisuuden ja samalla Grand tour -matkailun merkityksen osalta tästä on esimerkkinä Strasbourgissa syntyneen oppineen juristi Ludwig Heinrich von Nicolayn (1737-1820) Monrepos'n kartanon kirjaston teokset. Von Nicolay matkusti vuonna 1786 Venäjän kruununperillisen Paul Petrovitshin kotiopettajana (vuodesta 1769) Grand tour -seurueessa Italiassa. Keisariksi 1796 kohottuaan Paavali I muisti opettajaansa kunniamerkein, arvonimi- ja maaorjalahjoituksin. Von Nicolay johti presidenttinä 1798-1803 Pietarin tiedeakatemiaa ja eläkkeelle siirryttyään muutti Viipuriin jo pari vuotta em. matkansa jälkeen (1788) ostamaansa Monrepos'n kartanoon, joka tällöin uudistettiin täysin samalla kun viimeisteltiin aiemmin aloitettuja kuuluisaksi tulleen puutarhan rakennustöitä.

Von Nicolayn 9.000 tuhannen nitcen suuruinen yksityiskirjasto siirrettiin hänen Pietarin-kodistaan Monrepos'n kartanoon, jota myöhemmin ylläpiti hänen poikansa Paul von Nicolay. Venäjän vallankumouksen alta 1916 Helsingin yliopiston kirjastoon siirretyn kirjakokoelman on arvioitu olleen aikansa laajimpia yksityiskirjastoja Venäjällä ja ainoa järjestyksensäkin puolesta alkuperäisenä säilynyt. Von Nicolayn kirjasto oli siis nidemäärältään hieman laajempi kuin Turun akatemian kirjasto oli ollut Porthanin aloittaessa kirjastonhoitajana. Vesuviuksen aluetta koskeva kirjallisuus näyttää jääneen hieman sitä suppeammaksi sisältäen Winckelmannin pääteokset ja *Antichità di Ercolano* -sarjan halvempänä laajimmalle levinneen kopion.⁹⁹

Lännen ja idän kautta Suomeen kiertäneiden uusklassisten kulttuurivaikutteiden fuusio näkyy kartanokulttuurissa muutenkin kiintoisana Italian ja osin Ranskan kautta Suomeen levinneen uusklassismin ja toisaalta Italian ja osin Saksan kautta Pietarin tietä levinneen empire-tyylin limittymisenä. Suomeen rakennettiin kustavilaisen ajan lopulla Kustaa III:n kuoleman 1792 ja Haminan rauhan 1809 välisenä lyhyenä aikana lähes

⁹⁹ Pääosin 1700-luvun ranskalaista, saksalaista ja englantilaista kirjallisuutta sisältäneeseen Monrepos'n kartanon kokoelmaan kuuluvat mm. edellä nootissa I mainitussa Suomen ensimmäisessä Pompeji-näyttelyssä (1998) esillä olleet teokset, joita ei kuitenkaan mainittu näyttelyluettelossa, vaan ainoastaan näyttelyn esitteessä, josta seuraavat tiedot (vrt. *NBP I-II* ao. auktorien osalta): J. J. Winckelmann, *Monumenti antichi inediti*, Roma 1767 ja *Id., Histoire de l'art chez les anciens*, Paris 1803; T. Piroli, *Le antichità di Ercolano*, Roma 1789-1794; Sir William Hamiltonin, *Supplements to the Campi Phlegraei...the great eruption of Mount Vesuvius...* (Naples 1779), jonka Hamilton julkaisi vuoden 1779 purkauksen johdosta lisäosaksi kolme vuotta aiemmin julkaisemaansa teokseen. Pompejin kultaa ja koruja -näyttelyn teemaan liittyen näyttelyssä oli esillä myös antiikin taiteen kannalta kiintoisa harvinaisuus, Chigi-suvulle aiemmin kuulunut teos: Paolo Alessandro Maffei, *Gemme antiche figurate*, Roma 1708. Von Nicolay kirjoitti myös itse mm. keskiaikaan sijoitettuja seikkailuepoksia italialaisten osikuvien, erityisesti Lodovico Arioston ja Matteo Maria Boiardon mukaan, sekä saksansi mm. Garlo Goldonin näytelmiä.

tusinan verran kartanoita, joita kaikkia leimannut tiukan uusklassinen tyyli on nähty seuraukseksi Kustaa III:n Grand tourista 1783-84.¹⁰⁰ Näihin kuului edellä jo mainittu Armfeltin Åminne Halikossa, josta myös tuonnempana, ja lisäksi Turun lähellä Kaksikerrassa sijaitseva TV-sarja Hovinäestäkin tuttu Brinkhallin kartano. Brinkhallin kartanossa on kartanokulttuurissamme harvinaiseksi jäänyt Pompejin seinämaalauksoristelua soveltavan maalauksoristelunsa takia ”pompejilaiseksi” kutsuttu huone, jollainen muualta Suomesta tunnetaan tiettävästi vain Pukkilan kartanosta.¹⁰¹ Porthanin arkeologian luennoilla on saattanut olla vaikutusta Brinkhallin osalta, jota pidetään maamme ensimmäisenä puhtaammin uusklassisena kartanona. Sen päärakennuksen suunnitteli vuonna 1793 myöhemmin Turun yliopiston lääketieteen professorina (vuosina 1811-23) toiminut Gabriel Bonsdorff (1762-1831; aateloituna vuodesta 1819 von Bonsdorff). Hän oli aiemmin kuunnellut H. G. Porthanin arkeologian-luentoja ja lienee ollut Franzénilla mielessä tämän viitatessa luentojen varttuneempiin kuulijoihin. Luentojen katsotaan osaltaan innostuneen Bonsdorffia uusklassismista niin paljon, että hän ryhtyi toimimaan amatööriarkkitehtina ja rakennusmestarina. Myös von Bonsdorffin itselleen suunnittelemansa hautakappeli Kaksikerran kirkkomaalla on uusklassinen erikoisuus. Kartanonsa puutarhan von Bonsdorff suunnitteli muodissa olleeksi englantilaiseksi maisemapuutarhaksi, josta ainakin Porthanin mainitaan olleen tyytymätön, vaikkei hänen tiedetäkään käyttäneen ilmaisua ”päin Prinkkalaa”.¹⁰²

¹⁰⁰ K. Dahl - C. J. Gardberg, *Suomen kartanoita*, Helsinki 1998 (1. painos 1989), 98-131 esittelevät seuraavat 11 kartanoa: Anjala, Joensuu, Viurila, Jokioinen, Brinkhall, Riilahti, Orisberg, Östermyra (Törnävä), Mäntsälän Frugård l. Alikartano. Uusklassismista Ruotsissa ks. H. Groth & F. von Schulenburg, *Nyklassicismen in Sverige. Svenska inredningar och möbler 1770-1850*, Singapore 1994.

¹⁰¹ Dahl - Gardberg, 75-76. Suomen sattumanvaraisestikin säilyneitä ”uuspompejilaisia” maalauksia on tutkittu riittävästi, kuten osoittaa se, että Helsingin poliisilaitoksen, nykyisin lainopillisen osaston käytössä olevan nk. pormestari Burtzin talon vuosina 1884-94 maalatun pompejilaisen huoneen (aiheitten mukaan myös Rakkauden huoneen) maalaukset tulivat esille sattumalta korjaustöissä, joita *Helsingin Sanomat* uutisoi 16.10.1951. Näitä ei liene sittemmin mainittu ennen kuin *Helsingin Sanomat* puoli vuosisataa myöhemmin julkaisi em. uutisen uudestaan 16.10.2001, jonka perusteella Helsingin kaupunginmuseon kulttuuriympäristön päällikkö kävi tutustumassa maalauksiin Helsingin Sanomien toimittajan kanssa, josta puolestaan uutisoitiin värikuvien kera 24.10.2001.

¹⁰² Bonsdorff johti 1794-96 myös Jokioisten kartanon rakentamista samoin uusklassismia edustaneen ja vuosina 1779-80 Italiassa olleen yli-intendentti Erik Palmstedtin piirustusten mukaan, Dahl - Gardberg, 111-115; ks. myös Lounatvuori, taas I. Lounatvuori, ”Gustaf Mauritz Armfelt och Åminne”, *Historisk Tidsskrift för Finland* (= HTF) 82:3 (1997) 382-412, erit. 398 ja R. Numelin - G. Nikander, ”Brinkhall”, teoksessa G. Nikander et al. (red.), *Herrgårdar i Finland II*, Egentliga Finland, Helsingfors 1928, 115-126, erityisesti s. 123, jossa valokuvia pompejilaisesta huoneesta.

Kustaa III:n Grand tour 1783-84 ja moni-ilmeisen uusklassismin traditiot

Painopiste seuraavassa on Kustaa III:n Grand tourilla 1783-84 ja erityisesti sille osallistuneen Armfeltin matkapäiväkirjan huomioissa. Nämä ovat erityisen arvokkaita yksityisen luonteensa takia, koska Armfelt teki muistiinpanonsa alkujaan vain itselleen tarkoittamatta niitä julkaistaviksi.¹⁰³ Ne ovat kiinnostava täydennys kuninkaan matkan aikana virallisesta kirjeenvaihdosta huolehtineen Gudmund Göran Adlerbethin (1751-1818) matkan aikana yksityisesti tekemilleen "matkakirjeiden" muotoon kirjoitetuille muistiinpanoille, jotka tämä omisti myöhemmin vuonna 1801 Kustaa IV Adolfille. Valitettavasti Adlerbethin matkakirjeiden vuonna 1902 julkaistusta laitoksesta on jätetty pois juuri monumentteja, antikviteetteja ja oppineiden tapaamisia kuvaavat kohdat, joita ei ole tässä yhteydessä ollut mahdollista tarkistaa käsikirjoituksesta. Latalalaisen runouden ruotsintajana ja runoilijana tunnettu Adlerbeth teki kuvauksensa kattavaksi ja kielellisesti huolellisesti. Adlerbeth julkaistujen osien viittauksct Winckelmanniin ja Björnsthliin osoittavat hänen perehtyneen näiden teoksiin. Adlerbeth on selvästi ajatellut kirjoittavansa myös tuleville lukijoille pitäessään itseään Björnsthlistä huolimatta yhtenä ensimmäisistä Italiaa kuvaavista ruotsalaisista ja uskoossaan olevansa ainoa seurueen matkapäiväkirjaa pitänyt jäsen ilmeisen tietämättömänä Armfeltin päiväkirjasta.¹⁰⁴ Armfeltin huomiot täydentävät myös kuninkaan yksityisluonteisesti serkulleen Venäjän hallitsija Katariina Suurelle matkalta lähettämässä kirjessään esittämiä huomioita, joilla vastaanottaja huomioiden oli siten omat "edustustarkoituksensa".¹⁰⁵

Kustaa III:n Grand tourin arvioitiin perustellusti jo omana aikanaan olleen käänteentekeväen merkityksensä takia vedenjakaja Ruotsin taiteellisessa elämässä erityisesti uusklassismin edistämisen osalta. Samalla on toisaalta muistutettava siitä, että ruotsalaisia taiteilijoita ja arkkitehteja oli käynyt Italiassa työskentelemässä ja oppia saamassa jo 1600-luvun barokin ajalla, jolloin myös italiansiikien taidon arvioidaan olleen

¹⁰³ G. M. Armfelt, *Resan till Italien. Gustaf Mauritz Armfelts resedagbok 1783-1784. Inledning och kommentarer av Rainer Knapas*, Stockholm 1997 - teoksen päiväkirjaosaan viitataan seuraavassa nimellä Armfelt, mutta sen toimittaneen Knapaksen hyvän yleiskatsauksen (mm. matkaseuruksesta ja -reitistä) sisältävään johdantoon (ss. 9-25) tai muihin kommentteihin nimellä Knapas. Tuorein tämän kirjoittajan tiedossa oleva elämäkerta Armfeltista on S. Ramel, *Gustaf Mauritz Armfelt 1754-1814. Dödsdömd kungagunstling i Sverige. Årad statsgrundare i Finland*, Stockholm 1997 (suomennettuna: *Kustaa Mauri Armfelt 1757-1814*, Keuruu 1998), sujuva ja hauska esitys, joskin vailla nootteja, jossa vuosien 1783-84 Grand Touria kuvaillaan ss. 51-73 mainiten lyhyesti myös Pompejiin tehdyn "pyhiinvaellusmatka". Ramel nojautuu luonnollisesti monin osin kahteen aiemmin Armfeltista kirjoitettuun elämäkertaan: E. Tegnér, *Gustaf Mauritz Armfelt I-III*, Stockholm 1883-1887 (2. uppl., Lund 1893); C. von Bonsdorff, *Gustaf Mauritz Armfelt*, del 1-4, Helsingfors 1930-34.

¹⁰⁴ G. G. Adlerbeth, *Gustaf III:s resa i Italien. Svenska memoarer och bref, utgifna af Henrik Schück*, Stockholm 1902 viittaa Winkelmanniin (sic) viidesti (s. 86, 87, 99, 156, 165) ja Björnsthliin kolmesti (s. 79, 125, 147); olennaisimman Adlerbethin kuvauksesta Kustaa III:n käynnistä Pompejissa on onneksi julkaissut Kleberg, 80-84; A. Beijer, s.v. "Adlerbeth", *SBL I* (1918), 106-114. Adlerbeth oli Fredenheimin läheinen ystävä ja nuoruudenaikainen "boksikaveri". Nielsen, 70-75 korostaa ussaan otteeseen Björnsthlin vaikutusta.

¹⁰⁵ *Katarina II och Gustaf III. En återfunnen brevväxling*, Norstedts Förlag, Stockholm 1998. Kuninkaan matkaa selostaa myös Kleberg, 77-85.

Ruotsissa laajemmalle levinnyt kuin 1700-luvulla. Ranskan poliittis-kulttuurisen keskeisen ascman takia Ruotsiin levisi ranskalaisvaikutteinen rokokoo 1730-luvulta lähtien niin opintomatkojen kuin Ruotsin hovin palvelukseen kutsuttujen taiteilijoiden välityksellä. Toisaalta ranskalaisten arkkitehtien ja taiteilijoiden myötä myös heidän ruotsalaiset kollegansa alkoivat enenevässä määrin hakka vaikutteita suoraan Italiasta. Tähän liittyvät myös ensimmäisten ruotsalaisten käynnit Vesuviuksen alueen kaivauksilla pian 1700-luvun puolivälin jälkeen. Nämä kytkeytyivät Ruotsin hovin tarpeisiin ja erityisesti Tukholman kuninkaanlinnan ja muiden hovin edustusrakennusten suunnitteluun. Näiden vaikutteiden tuloksena muodostui myös nuoreen kruununprinssiin ilmeisen ratkaisevasti vaikuttanut kasvuympäristö niin konkreettisen materiaalisen kulttuurin kuin abstraktimman arvomaailmankin tasolla. Kustaa III:n Grand tour on paitsi vedenjakaja, myös monikerroksisten traditioiden fuusioiden tulosta, joista seuraavassa on tiivistettävä tärkeimpiä seikkoja keskeisimmistä henkilöistä. Laajempaan pohjoismaiseen kontekstiin kuuluivat myös Tanskan perinteisesti tiiviit ja runsaat kontaktit uusklassismin osalta, joiden osalta on tyydyttävä viittaamaan runsaaseen alan kirjallisuuteen.¹⁰⁶

Kustaa III:n suuntautumista taiteisiin, erityisesti teatteriin, pidetään ratkaisevasti äitinsä Lovisa Ulrikan taideharrastusten perintönä kuin myös luultavimmin Kustaan vakaumusta vahvasta kuninkaanvallasta. Edellä on jo viitattu Lovisa Ulrikaan antikviteettien kerääjänä kuningatar Kristiinan jalanjäljissä, jonka veistoskokoelmasta jäljelle jääneitä muotokuvia hän käytti esikoispoikansa yksityiskirjaston sisustamiseen kasvatustieteessä antiikin kuuluisien miesten esikuvalliseen merkitykseen uskoneen kasvatustradition hengessä. Valistusajan vapaudenaatteiden ystävät olivat tästä huolissaan, kuten kansleri Henning Gyllenborg, joka ilmaisi tyytymättömyytensä siitä, että prinssi oppi ihaillemaan kanslerin despoottina pitämää Caesaria, mutta suhtautui välinpitämättömästi tasavaltalaisten vapauksien puolustaja Pompeiukseen. Huoli tuli osoittautumaan aiheelliseksi ajatellen sitä, että Kustaa III samasti vuoden 1772 vallankaappauksensa Augustuksen toimiin, ja että Kustaan surma myöhemmin ajoitettiin juuri 16.3.1992, päivä jälkeen maaliskuun Iduksen järjestettyihin naamiaisiin. Uutena Augustuksena kuningasta tervehti 1772 mm. aiemmin saamastaan professuurista kiitollinen em. orientalisti Björnstähl, joka vuotta aiemmin oli vierailut Vesuviuksen alueen kaivauksilla.¹⁰⁷ Kustaan sotapolitiikka ei kylläkään osoittautunut Augustuksen kaltaiseksi menestykseksi eikä hänen aikaansa voi juhliä erityisenä rauhanaikanakaan.

¹⁰⁶ T. Kleberg, *Svenskar i Italien. Bibliografisk förteckning över litteraturen om svenskars resor i Italien*, Göteborg 1949. Ruotsalaisten Italian-matkoja ja Italia-traditiota on lisäksi tutkinut erityisesti B. Lewan, *Drömmen om Italien. Italien i svenska resenärers skildringar från Atterhom till Snoilsky*, Lund 1966; Id., *Italienska bilder. Svenskars syn på Italien 1700-1800*, Stockholm 1970, josta erit. 15-50; Id., *Svenskar i Rom. Ur brev och reseminnen från sjutton- och adertonhundratalet*, Södertälje 1987, joka on s. 234-236 listannut huomattavampia ruotsalaisia Italian-matkaajia 1700-luvulla. Näistä 56 chti käymään Italiassa ennen Kustaa III:ta. Kustaa III:n matkaa on käsitellyt Nielsen, 65-84, ks. myös Ead., M. Nielsen (ed.), *The Classical Heritage in Nordic Art and Architecture*, Copenhagen 1990, 7-17 luo yleiskatsauksen antiikin moninaiseen jälkivaikutukseen Tanskassa. Ks. myös M. Olausson, *Gustaf III:s resa till Italien 1783-84*, Uppsala 1984 ja Id. 1998, 37-47; Groth - von Schulenburg.

¹⁰⁷ Magnusson 1998, 38 viitaten nooteissa 108-09 teokseen B. Hennings, *Gustav III som kronprins*, (diss.), Stockholm 1935, 21 ff., 46 ff.; Nielsen, 15.

Kustaa III:n uusklassismin ihailu onkin kiintoisa esimerkki siitä paradoksista, että uusklassismissa tuli ihanne paitsi valistusajan vapauden aatteita kannattaville itsevaltiuden vastustajille, kuten yhdysvaltain Pariisin-lähettiläs Thomas Jeffersonin Yhdysvaltoihin viemänä, myös itsevaltiaille itselleen. Lovisa Ulrika on siten esimerkki Saksan hovien valistuneiden taideharrastusten vaikutuksesta sen prinsessojen välityksellä, jollaisena voidaan mainita niin Katariina Suuri kuin em. Napolin Bourbonien hallitsijapuolisoksi naitettu August II:n tytär Maria Amalia Christine.¹⁰⁸

Kustaa III:n Ruotsin merkittävimmiltä kulttuurihenkilöiltä saama koulutus poikkesi tuonaikaisen aatelin koulutuksesta mm. siinä, ettei hän juurikaan näy osanneen klassillisia kieliä ja ruotsin lisäksi vain ranskaa. Klassillisten kielten taidon puute ei suinkaan estänyt Kustaata etsimästä ihanteita myös antiikin maailmasta, mutta saattoi vaikuttaa visuaalisten taiteiden korostamiseen. Tähän vaikutti se, että vaikutusvaltaisen aseman kruununprinssin kasvatuksessa sai niin poliitikkona kuin arkkitehtina ja taiteenkerääjänä tunnettu Carl Gustaf Tessin (1695-1770), jonka preussilaispolitiikan tuloksena prinsessa Lovisa Ulrika oli naitettu Adolf Fredrikin puolisoksi 1744. Tessin oli käynyt Italiassa kahdesti vuosina 1716-18 ja 1736 ja hänen teoksistaan nuoren Kustaan katsotaan saaneen ensi kosketuksen antiikin taiteeseen. Tessinin suvussa ulkomainen opinkäynti erityisesti Italiaan oli jo 1600-luvulta juontuva traditio, sillä C. G. Tessinin isoisä, arkkitehti ja poliitikko Nicodemus Tessin vanhempi (1615-81) oli käynyt vuosien 1650-53 matkallaan Saksan, Ranskan ja Hollannin lisäksi Italiassa, ja hänen isänsä arkkitehti Nicodemus Tessin nuorempi (1654-1728) työskenteli Italiassa neljä vuotta 1675-79 Berninin ja Carlo Fontanan oppilaana. Näistä kolmesta Tessinistä oppilaineen kehittyä ruotsalaisarkkitehtien Italian-käynnin traditio, joista on mainittava seuraava opettaja-oppilas -ketjun Italian-matkat: nuoremman N. Tessinin oppilas Giöran Josuae Adelcrantz (1668-1739) vuosina 1705-06, G. J. Adelcrantzin oppilas Carl Härleman (1700-53) vuosina 1726-27, C. G. Härlemanin oppilas ja G. J. Adelcrantzin poika Carl Fredrik Adelcrantz (1716-96) vuosina 1739-43 ja 1750-51, C. G. Härlemanin oppilas ja C. G. Tessinin suojatti Jean Eric Rehn (1717-1839) yhdessä linnoitusrakennusmestari Georg Frömanin (1734-67) ja maalari Johan Paschin (1706-69) kanssa vuosina 1755-56, C. F. Adelcrantzin tuella puutarha-arkkitehti Fredrik Magnus Piper (1746-1824) vuosina 1775-78, C. F. Adelcrantzin oppilas arkkitehti Olof Tempelman (1745-1816) yhdessä em. Ehrensvärdin kanssa vuosina 1780-81.¹⁰⁹ Ketjun jatkona ovat sitten Kustaa III:n Grand tourillaan 1784 palkkaaman tuonempiana mainittavan ranskalaisarkkitehti L. J.

¹⁰⁸ Lovisa Ulrika oli Preussin kuningas Friedrich Wilhelm I:n tytär ja Friedrich Wilhelm II:n jälkeen Preussin kuninkaana hallinneen Friedrich II:n sisar.

¹⁰⁹ M. Liljegren, s.v. "Tessin", *Svenska män och kvinnor. Biografis uppslagsbok* 7 (1954), 486-491; Lewan 1970, 48-57; Lewan 1987, 234-236; O. Magnusson, "Gustav III:s korkmodeller och den svenska drömmen om antiken", teoksessa *Tempel i kork-modeller av antika byggnader ur Gustav III:s samlingar*, Göteborg 1992, 34-49; muista arkkitehteista SBL, ks. myös Lewan 1970, 48-57 ja Id. 1987, 234-236, jonka luettelosta voidaan edellisten lisäksi mainita vielä seuraavat 1700-luvulla Italiassa käyneet ruotsalaisarkkitehdit: Carl Johan Cronstedt (1709-77) vuosina 1736-37, arkkitehti Georg Fröman (1734-67) 1755-56, em. C.J. Cronstedtin arkkitehdiksi kasvattamansa poika Fredric Adolf Ulric Cronstedt (1744-1829) vuosina 1772-73, Carl Wilhelm Carlberg, (1746-1814) vuosina 1779-80, Erik Palmstedt (1741-1803) vuosina 1779-80.

Desprez'n oppilaina arkkitehti Carl Christoffer Gjörwell nuorempi (1766-1837) yhdessä Carlo (Charles) Bassin (1772-1840) kanssa vuonna 1790.

C. G. Tessinin ansiosta hänen sekä arkkitehti Carl Härlemanin (1700-53) suojatti ja oppilas arkkitehti Jean Erik Rehn (1717-93) tuli vuonna 1751 kuninkaallisen perheen lasten piirustuksenopettajaksi ensimmäisenä oppilaanaan kruununprinssi Kustaa ja viimeisenä puolestaan kruununprissi Kustaa Aadolf vuosina 1785-89. Rehn oli Tessinin ja Härlemanin tuella opiskellut Ranskassa vuosina 1740-45 ja palannut piirustuksenopettajaksi Tukholmaan 1747 perustettuun gravyyrikouluun. Vuosiksi 1755-56 kuningatar Lovisa Ulrika lähetti Rehnin yhdessä maalari Johan Paschin (1706-69) kanssa opinto- ja mallienkeräysmatkalle Saksaan, Italiaan ja Ranskaan. Tällöin Rehn ja Pasch kävivät tiettävästi ensimmäisinä ruotsalaisina myös Vesuviuksen alueen kaivauksilla Herculaneumissa, Pompejissa ja Baiaessa vuonna 1756. Rehn tapasi Roomassa Winckelmannin ja Pariisissa kreivi Cayluxen ollen siten tietoinen Vesuviuksen alueen löytöjen niin teoreettisesta kuin käytännöllisestäkin soveltamisesta ajan taiteeseen. Rehnin tiettävästi julkaisematon tästä kertova matkapäiväkirja vaatisi oman tutkimuksensa. Kun Rehn jatkoi kruununprinssin piirustuksenopettajana matkansa jälkeen, jolloin hän opetti piirustusta myös tuonnempina mainittavalle J. T. Sergelille, voidaan pitää todennäköisenä, että parhaassa seikkailuiässä ollut kruununprinssi sai opettajaltaan kuulla silminnäkiätietoa myös Vesuviuksen hautaamista kaupungeista. Rehnin rooli antiikin taiteen opetuksessa kruununprinssille on joka tapauksessa ollut ratkaiseva ja hänen arvellaan käyttäneen opetuksessaan myös Italiassa tekemiään piirustuksia. Rehniä pidetään myös opettajaltaan em. Härlemanilta sekä Ranskasta omaksumansa rokokooklassismin (nk. Louis-seize -tyyli) tunnetuimpana edustajana Ruotsissa, jonka aiempaa rokokoota pelkistetympi koristelu loi pohjaa kustavilaiseksi kutsutulle usklassismille. Juuri ennen Kustaa III:n Grand touria 1783 kuningas oli ehtinyt murata Rehnin suunnitteleman Tukholman Katariinan-kirkon peruskiven, mutta matkaltaan sen kokemusten vaikutuksesta kuningas pyysi keskeyttämään työt siirtäen suunnittelun ranskalaiselle Dufournyllle.¹¹⁰

¹¹⁰ Magnusson 1992, 39-49, erit. s. 34-35 kuva 8 Rehnin piirros Tivolin nk. Vestan temppeleistä; A.-G. Wahlberg, s.v. "Rehn, Johan (Jean) Eric[sson]", *SBL* 29 (1995-97), 747-752 viitteineen, joista erit. A.-G. Wahlberg, *Svenska konstnärers väg till antiken 1755-93. Jean Eric Rehn, Johan Pasch, Georg Fröman, Erik Palmstedt och Fustaf af Sillén på studieresor i Italien*, Stockholm 1977; Nielsen, 66; vrt. Kleberg, joka aloittaa katsauksensa ruotsalaisista Pompeji-kävijöistä J. T. Sergelistä sivuuttaen Rehnin ja Paschin käynnin; ks. myös Lewan 1970, 53.

Kustavilaisesta klassismista Groth - von Schulenburg, 8 ff. ja II. Lilius, "Kolme kustavilaista arkkitehtuurimonumenttia: Vanhan Vaasan hovioikouden talo, Hämeenlinnan kirkko, Turun akatemiatalo", teoksessa *Kustaa III:n aikaan. Från tredje Gustafs dagar*, Lahti 1992, 37-54, erit. 37-38, joka crottelee Pohjolaan 1700-luvulla levinneessä usklassistisessa arkkitehtuurissa neljä osin rinnakkaista ja samanaikaista tyyliä: 1) härlemanilainen vaihe 1740-luvulta alkaen, 2) Ludvig XV:n tyyli 1750-60-luvuilta alkaen, 3) kustavilaisen klassismin 1. eli nk. ultradoristinen vaihe 1780/1785-95, 4) kustavilaisen klassismin 2. vaihe 1795-1816; vrt. H. Lilius, "Greek, Roman or Medieval? The Choice of Style in Finnish Architecture 1780-1830", teoksessa M.-T. Knapas - Å. Ringbom (eds.), *Icon to Cartoon. A Tribute to Sixten Ringbom*, Helsinki 1995, 137-151, jossa jakaa kustavilaisen ja sen jälkeisen ajan klassismin kahteen vaiheeseen: 1) n. 1780/1785-1810, 2) n. 1810-; vrt. C. J. Gardberg, "Säätyläis- ja kaupunkilaiskulttuuri", P. Tommila & al. (toim.), *Suomen kulttuurihistoria* I, Porvoo etc. 1979, 267-314, erit. 275-276, joka käyttää termiä kustavilainen tyyli

Härleman saattoi toimia Rehnille mallina myös Italian-matkan Napolin-vierailun osalta, sillä Härlemann oli omalla Italian-matkallaan 1726-27 käynyt myös Napolin alueella vuonna 1727. Vaikka Härlemanin ei voinut tutustua Herculaneumin em. varhaisiin kaivauksiin (1711-15), niin on huomionarvoista, että hän perehtyi Baiaessa havaitsemiinsa antiikkisiin rakennelmiin. Härleman puolestaan oli saanut mallia Italian-matkalleen omalta opettajaltaan arkkitehti Giöran Josuae Adelcrantzilta. Adlercrantz puolestaan oli aikoinaan ollut em. N. Tessin nuoremman oppilas ja hänen esimerkkiään noudattaen ulkomaisella opintomatalla 1704-07, josta Italiassa jo 1705-06, siis vuosikymmen ennen C.G. Tessiniä. Härleman edustaa Ruotsin uusklassismin ensimmäistä, rokokooklassisiin pohjautuvaa vaihetta, jota hän levitti 1740-luvulta lähtien toimiessaan yli-intendenttinä. Hänen mukaansa härlemanilaiseksi tyyliksi kutsutun kauden parhaina rakennuksinaan Suomessa mainitaan mm. Porvoon vanha lukiotalo 1758-59 ja raatihuone 1763-64, mutta härlemanilainen tyyli säilyttää asemansa koko kustavilaisen ajan esiintyen useissa 1700-luvun lopun kartanoissa, Fagervikin, Viksbergin ja Teijon lisäksi myös Armfeltin Äminnessä.¹¹¹

Härleman otti myöhemmin työtoverikseen em. G. J. Adelcrantzin pojan Carl Fredric Adelcrantzin, joka kävi opintomatalla Ranskassa ja Italiassa vuosina 1739-43 vierailen niinikään Napolin alueella. Härlemanin toimesta hän kävi Italiassa uudestaan 1750-51 etsimässä veistoksia ja taiteilijoita kuninkaanlinnan koristelua varten. En ole löytänyt tietoja Adelcrantzin mahdollisesta tutustumisesta Herculaneumin tai Pompejin vasta alkaneisiin kaivauksiin. Adelcrantz toimi Härlemanin jälkeen yli-intendenttinä ja hänen kaudellaan 1750-60-luvuilta alkaen arkkitehtuurissa levisi myöskin Ranskasta omaksuttu nk. Ludvig XV:n tyyli, joka erotukseksi härlemanilaisesta tyylistä oli enemmän tektoninen. Suomessa Adelcrantzin tunnetuin rakennus on vuonna 1786 valmistunut Vaasan hovioikeuden rakennus (nyk. Mustasaaren kirkko). Adelcrantzin Tukholmaan Kustaan matkan jälkeen tämän toivomuksesta kuninkaallisen rahapajan fasadiksi suunnittelema "paestumilaisen tsempeli" edustaa sitten uusklassismin kolmatta ultradoristiseksi sanottua vaihetta. Neljäntenä vaiheena erotetaan vielä Kustaa III:n kuoleman jälkeen ajan 1795-1816 uusklassismi.¹¹²

Uscista ruotsalaisista Napolin-kävijöistä ennen Kustaa III:n Grand touria on vielä mainittava erityisesti muotokuvamaalarina mainetta saanut Alexander Roslin, joka Italiassa ollessaan 1747-51 työskenteli runsaan vuoden Napolin Bourbonien palveluksessa, mutta hänenkään mahdollisista käynneistään Vesuviuksen alueen kaivauksilla ei ole tietoja.¹¹³ Erityisesti on mainittava Roomassa vuosina 1767-78

yleiskäsitteenä jakaen sen kolmeen vaiheeseen: 1) ranskalainen vaihe pääedustajan em. C.F. Adelcrantz, 2) italialainen vaihe (1784 jälkeen), 3) pidättyvä tyyli Kustaa III:n kuoleman jälkeen.

¹¹¹ Å. Stawenow, *Carl Härleman. En studie i frihetstidens arkitekturhistoria*, Uppsala 1927, 51 johon viittaa G. Alm & al., *Carl Härleman. Människan och verket*, Stockholm 2000, 16. Härlemanin vaikutuksesta Helsingissä s. 169-170; ks. myös Lilius 1992, 37-38.

¹¹² S. Curman, s.v. "Carl Fredric Adelcrantz", *SBL* I (1918), 71-77; Lewan 1970, 53. Adelcrantzin Taideakatemian kirjastossa oleva matkapäiväkirja jälkimmäiseltä matkalta ansaitsisi tulla enemmän tutkituksi. Kustavilaisen uusklassismin kahdesta vaiheesta, ks. Lilius 1992, vrt. Id. 1995.

¹¹³ Lewan 1970, 53-54; Lewan 1987, 234-236, jonka luettelosta mainittakoon seuraavat: Reinhold Angerstein (1718-60) 1752-53 julkaisi ensimmäisenä käynnistään matkakertomuksen (1759), mineralogi Ferber (1743-90) n. vuosina 1771-72 (alaansa liittyvä julkaisu 1783); maalari, piirtäjä ja

työskennellyt Johan Tobias Sergel (1740-1814), josta tuli Ruotsin johtava myös kansainvälistä mainetta saanut uusklassismin kuvanveistäjä. Sergel oli ollut Italiasta palanneen em. Rehnin oppilaana 1756 ja Ruotsiin kuninkaanelinää vuonna 1748 koristamaan kutsutun ranskalaisen koristekuvanveistäjä Jaques Adrien Masreliez'n (1717-1806) ateljeessa sekä vuosina 1757-67 samoin Ruotsiin kutsutun ranskalaisen kuvanveistäjä L'Archevêquen oppilaana. Seuraavana vuonna Roomaan saapumisensa jälkeen 1768 Sergel kävi Napolissa ja sen ympäristössä kolmen saksalaisen ja kahden ranskalaisen taiteilijaystävänsä kanssa vicraillen sekä Porticin museossa että Pompejin kaivauksilla (21.10.1768). Sergelin matkakumppaneista ainakin saksalaisen Weinlingin tiedetään olleen perehtynyt Winckelmanin teoksiin ja Winckelmannin ajatuksiin Sergel tutustui myös muiden taiteilijaystäviensä välityksellä, joista erityisesti on mainittava em. maalari Füssli sekä tanskalainen Nicolai Abilgaard.¹¹⁴ Sergelin paluu Ruotsiin vuonna 1779 oli osaltaan herättämässä Kustaa III:n kiinnostuksen antikviteettien keräilyyn. Tämän katsotaan vaikuttaneen siihen, että kuningas tuolloin ryhtyi suunnittelemaan Italian-matkaa aiemman vuonna 1770 yhdessä nuoremman veljensä herttua Adolf Fredrikin kanssa aloitetun matkan keskeydyttyä Pariisissa, kun Kustaa III:n piti palata noustakseen valtaan. Ruotsin hovin Italian-taideagentin nimityshankkeissa syksyllä 1782 Sergelin ehdokkaina olivat hänen Rooman-aikainen ystävänsä sveitsiläistaiteilija Louis Ducros ja toisena vaihtona pankkiiri Francesco Barazzi, joita myös Ehrensvärd kannatti Masreliez'n ja Fredenheimin kannattaman em. F. Piranesin sijasta. Sergel ei pitänyt Piranesin tyylistä sen paremmin taiteellisessa kuin muussakaan mielessä, mutta Fredenheimin vaikutusvaltaisten ystävien avulla (Gustaf Filip Creutz, Fredrik ja Carl Sparre) Piranesi nimitettiin keväällä 1783. Sergel tuli kuitenkin itseoikeutetusti toimimaan kuninkaan Grand tourin taitellisena 1783-84.¹¹⁵

Sergelin kanssa samoihin aikoihin Italiassa oli vuosina 1770-82 myös hänen aiemman opettajansa kuvanveistäjä J. A. Masreliez'n poika, edellä jo mainittu maalari ja sisustusarkkitehti Louis Adrien Masreliez (1748-1810). Nuorempi Masreliez oli Ruotsissa vuodesta 1758 niin isänsä kuin em. L'Archevêques'n ja Rehnin oppilaana, joiden välityksellä hän jo tuolloin 1760-luvulla perehtyi Vesuviuksen alueen löytöihin mm. Cayluksen ja Winckelmannin teosten välityksellä. Oltuaan Pariisissa vuosina 1769-70 hän siirtyi Bolognan kuvataideakatemiaan vuosiksi 1770-74 ja tämän jälkeen Firenzen kautta Roomaan 1774. Hän tutustui Roomassa toimiviin uusklassistisiin taiteilijoihin mm. vanhempaan ja nuorempaan Piranesiin ja erityisesti em. A. R. Mengsiin, ja pääsi 1776 Ranskan Rooman taideakatemiaan johtoon tulleen em. taiteilija Joseph Vienin oppiin tutustuen ranskalaistaiteilijoihin Jean Peyron, Jean Sablet ja Louis David. Paljolti Mengsin vaikutuksesta Masreliez perehtyi myös Winckelmannin taiteenfilosofiaan ja keräsi huomattavan kirjaston, joka tästä aihepiiristä oli kuninkaallisen kirjaston ohella Ruotsin suurin. Masreliez pysyi kotimaahansa yhteydessä kirjeitse ja toimi monien ruotsalaisten taideoppaana eli cicerona Roomassa. Ennen paluutaan Ruotsin

---

upseeri Fredrik Adolf von Numers (1745-92) vuosina 1771-73; lääkäri Adolf Murray (1751-1803) vuosina 1774-75 (kävi Napolissa julkaisten 1775 artikkelin tarantella-hämähäkin puremisen hoitamisesta samanimisellä tanssilla!), orientalisti Matthias Norberg (1747-1826) 1778-80.

¹¹⁴ Kleberg, 70-73 siteeraa Sergelin matkapäiväkirjan Pompeji-kuvausta; J. Andersen, *De år i Rom. Abilgaard Sergel Füssli*, Köbenhavn 1989.

¹¹⁵ O.A., *SBL* 6 (1949), 630-632 s.v. "Sergel, Johan Tobias"; Magnusson 1998, 39-40.

kuvataidakatemian johtoon 1783 hän ehti syksyllä sopimaan Francesco Piranesin ja Museo Pio-Clementinoa sekä Rooman kaivauksia johtaneen Giambattista Viscontin kanssa siitä, että Ruotsiin lähetettäisiin uutiset uusista arkeologisista löydöistä ja parhaista myös kopioita.¹¹⁶

Roomassa Masreliez'n vieraina käyneistä ruotsalaisista on erityisesti mainittava Kustaa III:n nuorempi veli herttua Adolf Fredrik vuodenvaihteessa 1776-77, joka vieraili myös Herculaneumissa ja Pompejissa. Masreliez'n luona Roomassa vierailivat pari vuotta myöhemmin vuosina myös em. arkkitehdit Erik Palmstedt (vuosina 1779-80) ja Olof Tempelman (vuosina 1780-81) yhdessä em. Ehrensvärdin kanssa. Masreliez ja Tempelman suunnittelivat pari vuotta kuninkaan Grand tourin jälkeen 1786 yhteistyössä hallitsijan kanssa hänen Hagan puistonsa huvilinnan em. pompejilaista seinäkoristelua ja sen renessanssiaikaisia sovelluksia hyödyntävällä arabeskityylillä. Jostain syystä Palmstedt ei näy käyneen Vesuviuksen alueella eikä Paestumissa, josta huolimatta juuri hänestä tuli Kustaa III:n Grand tourin myötä Ruotsiin levinneen ultradoristiseksi sanotun uusklassismin keskeisiä hahmoja; edellä on jo viitattu Palmstedtin Tukholman rahapajan "paestumilaiseen" temppeelifasaadiin ja Jokioisten kartanon piirustuksiin.¹¹⁷

Ehrensvärdin matkat Vesuviuksen alueelle

Masreliez tunnetaan Vesuviuksen kaivausten löydöistä alkunsa saaneen nk. groteskityylin tuojana Ruotsiin ja hänen ensimmäisiä kokeilujaan tällä alalla oli vuonna 1780 Roomaan saapuneen em. Ehrensvärdin huoneen sisustaminen. Ehrensvärdistä Masreliez sai myös innokkaimman oppilaansa, jonka kanssa hän oli tiiviissä yhteyksissä viimeisinä Italian-vuosinaan 1780-82. Masreliez'n vaikutuksesta Ehrensvärd perehtyi Montesquieun ja Winckelmannin oppeihin ja teki näitä ensimmäisenä painetussa sanassa em. teoksissaan tunnetuksi myös Pohjolassa. Ehrensvärdin kirjeenvaihdosta Masreliez'n ja Sergelin kanssa ilmenee kaikkien kolmen pyrkineen siihen, että Ehrensvärdistä tulisi yli-intendentti Adelcrantzin seuraaja. Vaikka Ehrensvärd piti omaa makuaan Adelcrantzin jo vanhanaikaisina pidettyjä tyyli-ihanteita kehittyneempänä, hän arvioi tuntevansa asioita vielä riittävästi ja jäi opiskelemaan Italiaan aiottua pidemmäksi aikaa. Näiden opintojen merkeissä Masreliez tutustutti Ehrensvärdin myös em. Mengsiin.¹¹⁸

Ehrensvärd oli ensimmäistä kertaa Pompejissa Olof Tempelmanin ja Lars Mannerheimin kanssa maaliskuussa 1781 tehden piirroksia parin viikon ajan, ja oltuaan Sisiliassa ja Maltalla kuukauden he pysähtyivät paluumatkalla Napoliin myös toukokuussa. Ehrensvärdin uudestaan saman vuoden 1781 syksyllä Masreliez'n kanssa Napolin alueelle tekemällään matkalla he vierailivat Pompejissa, Herculaneumissa ja Porticin museossa. Vuodenvaihteen 1781-82 tienoilla Ehrensvärd teki yhdessä

¹¹⁶ C. D. Moselius, *Louis Masreliez, med en inledning om Adrien och Jean Baptiste Masreliez" verksamhet på Stockholms slott*, Stockholm 1923; Å. Meyerson, *SBL* 25 (1985-87), 236-241 s.v. "Masreliez, Jacques Adrien" ja "Masreliez, Louis Adrien"; Nielsen, 68.

¹¹⁷ Lewan 1970, 54; Lewan 1987, 234-236; Lilius 1995, 138; Nielsen, 78-90.

¹¹⁸ C. D. Moselius (Utg.), *Louis Masreliez" och Carl August Ehrensvärds brevväxling. Med orienterande inledning utg. av C.D. Moselius*, Stockholm 1934; B. Hildebrand - O. Nikula, *SBL* 12 (1949), 440-460 s.v. "Carl August Ehrensvärd...".

ranskalaisarkkitehti Neufville'n ja Ruotsin kuninkaallisen tatterin koristemaalari Johan Gottlob Brusellin (1756-1829) kanssa vielä kolme kuukautta kestäneen matkan Napoliin ja Paestumiin. Helmikuussa 1782 Pompejiin tekemällään vierailulla Ehrensvärd valitteli pakkasen ja jään mosaiikeille ja maalauksille aiheuttamia tuhoja ennustaen valitettavan oikein, miten sittemmin on osoittautunut käyneenkin: "...medlertid komer det antiqva att fara oärhört illa med tiden, om ej de reparerar det nedfalna".¹¹⁹

Ehrensvärdin em. matkakuvaukset julkaistiin tosin vasta Kustaa III:n matkan jälkeen 1786, mutta hänen siitä aiemmin tekemänsä muistio "Underdånigaste Promemoria (14.9.1783)" näyttää olleen kuninkaan käytössä matkaa valmisteltaessa.¹²⁰ Ei kuitenkaan ole kunnolla selvillä, missä määrin Kustaa III:kaan oli Ehrensvärdin ajatuksiin perehtynyt. Vaikka Ehrensvärd tekikin paljon mittauksia ja piirtustuksia, hänen matkakuvauksensa ei sisällä viittauksia näihin sen paremmin perinteisten matkaoppaiden asiatietoja. Hänen matkakuvauksessaan mainitaan eri paikoista lyhyitä vaikutelmia ja monimielisiä pohdintoja. Alamaisin muistio ylistää pääasiassa Napolin seutua, mutta yksityiskohtiin menemättä. Vesuviuksen alueen kaivauksiin liittyen siinä mainitaan ainoastaan Porticin museo, jonka kokoelmat opettavat Ehrensvärdin mukaan sitä antiikin taiteen johtoajatusta, että taiteilijat osasivat pyrkivät aina kauneuteen pääasiaan keskittyen jättäen rumentavat epäolennaisuudet pois: "En annan besynnerlig sak får Ers Majestät se i kabinettet i Portici, Ers Majestät får se huru armurena som där förvaras se annorlunda ut än de som befinnas skildrade, därigenom märkes huru artisterna alltid sökte det vackra, och då huvudsaken var tagen uteslöts en hop av accessoirer som utgjorde ibland det fula".¹²¹

Matkakuvauksessaan Ehrensvärd käsitteli Porticin museon maalauksia hieman laajemmin mainiten seinämaalausten olevan "pienten maalarien" työtä viitaten luultavimmin em. Winckelmannin arvioon seinämaalausten tekijöiden keskinkertaisuudesta. Ehrensvärd kehotti erityisesti kauncutta huonommin ymmärtävien Pohjoisen asukkaita varaamaan antiikin maalausten tarkasteluun kunnolla aikaa, koska niitä oli opittava arvioimaan antiikin onnellisten aikojen silmin.¹²² Otsikolla "Bronze

¹¹⁹ Ehrensvärdin matkasta Kleberg, 76-79 viitteinen, jossa myös neljä piirrosta Taidakatseman arkistosta (*Akademiens för de fria konsterna*), jotka ansaitsisivat myös tulla paremmin julkaistuksi. Kuvassa 6 (s. 79) olevan öljypuristimen tekstissä Ehrensvärd ylistää antiikin paremmuutta, joka näkyisi käytännön kokeellisella tasolla: "Andra gongen jag var i Neapel hade man försökt en sådan göra olja och sades de gå dubbelt bättre - antiqven är ändå den bästa -".

¹²⁰ C. A. Ehrensvärd, *Resa till Italien 1780, 1781, 1782. Skrifven i Stralsund 1782*, Stockholm 1786. Tässä viitataan scuraavaan laitokseen: C. A. Ehrensvärd, *Resa till Italien och några essayer. Inledning av Fil. Dr. Gunhild Bergh*, Stockholm 1925, jonka johdannossa (s. 17) alkuteoksen painovuodeksi ilmoitetaan 1787, ja laitokseen sisältyvän "Underdånigaste Promemoria" (ibid., 97-105) vuosi 1809. Ehrensvärdin teoksesta on ilmestymässä M. Bergerin suomennos *Matka Italiaan 1780, 1781, 1782* (Artemisia edizioni), jonka yhteydessä julkaistaan myös "Mitä alamaisin muistio 14.9.1783"; ks. myös Knapas, 19.

¹²¹ Ehrensvärd 1925², 101.

¹²² Ehrensvärd 1925², 91: "NB. Målningarna i de uppfunna städer äro tapeter eller väggmålningar, gjorda av de små målare, vars släkte ännu måla i Trosa och i Hjo; detta upphöjer konsten i antika tiden. - Det moderna ögat i Porticis kabinett söker endast efter vad det förstår. Tavlorna äro gjorda åt deras egen lyckliga tid, och de uttrycka vad det antika ögat förstod; de bör då intet förefalla allt för underligt att så många gått flata ifrån kabinettet i Portici".

kabinetet” Ehrensvärd käsitteli Herculanecumin löytöjä mainiten sen erilaisia arkipäivän esineitä todeten silloisten käsityöläisten tehneen nekin niin temppeille tai hienommille kuin halvemmillegin asumuksille nykyistä suuremmalla kunnioituksella.¹²³ Muissa osissa matkakuvaustaan hän mainitsi Herculanecumista ja Pompejista vain Venetisan kohdalla niiden seinämaalauksen em. arabeskeiksi sanotuista aiheista: “Uti arabeskerna i Pompeji och Herculanecum är götiska arkitekturen målåd, man ser därigenom huru litet man har fog att kalla den götisk”.¹²⁴

Ehrensvärdin muistion lisäksi Kustaa III:n seurueella oli tuolloin vielä vähälukuisesta ruotsinkielisestä Italia-aiheisista julkaisuista käytössään myös em. Björnsthälin suosituista matkakuvauksista ainakin niiden ensimmäinen osa, jossa tämä kuvasi käyntejään Pompejissa, Herculanecumissa ja Porticissa vuonna 1771. Em. Adlerbeth viittasi Kustaa III:n matkan Pozzuolin-retken kuvauksessa Björnsthälin mainintaan siitä, että antiikin Puteolin Serapiksen temppelin olisi aiemmin vuonna 1751 löytänyt silloinen Ruotsin Napolin-konsuli Carl Fredman. Vielä Björnsthäliä oli kielletty tekemästä muistiinpanoja Porticin museossa, jonka vuoksi Björnsthäli oli opetellut piirtokirjoituksen ulkoa ja kirjoittanut sen ulkomuistista muscon ulkopuolella. Kuten myöhemmin Ehrensvärd, myös Björnsthäli ylisti Napolin alueen paratiisillisuutta. Björnsthäli suhtautui Ehrensvärdiä kriittisemmin Winckelmannin ilmanalaoppiin, jota hän ei uskonut, vaikka arvostikin Winckelmannia arkeologina. Björnsthälin kirjemuotoiset matkuvaukset julkaistiin alkuaan saksaksi (kuutena volyyminä 1777-83) ja ruotsiksi ne toimitti arkkitehti Carl Christoffer Gjörwell vuosina 1780-84. Björnsthälin kuvausten suosiosta kertovat myös niistä jo vuosina 1782-85 julkaistu italiannos sekä hollanninnos vuosilta 1778-84.¹²⁵

Gjörwellin toimittamat Björnsthälin kuvaukset olivat siis pohjustamassa Kustaa III:n Grand touria. Vaikka Gjörwell ei matkaseurueeseen kuulunutkaan, hän oli siten valmistautunut huolella omalle kuusi vuotta myöhemmin tekemälleen Italian-matkalle, jonka hän teki vuonna 1790 yhdessä Torinossa syntyneen, mutta vuodesta 1783 Tukholman Kuvataideakatemiassa opiskelleen Carlo (Charles) Bassin kanssa. Pakollisten Rooman, Firenze, Sienan ja Napolin lisäksi he kävivät myös Herculanecumin ja Pompejin kaivauksilla. Gjörwell ja myöhemmin hänen apunaan Bassi vastasivat

¹²³ Ehrensvärd 1925², 91-92: “Man finner dem som tro att våra hantverkare arbeta lika väl, smaken undantagen. Men när man ser käril, gångjärn och skräp, mått och viktskålar &c. &c., som tjänt i bättre och sämre hus, i tempel och kyffen, lika aktsamt, väl och täckt gjorda, synes att hantverkare i så liten stad som Herculanecum böra hedrat sin tid mera, än vad de hedra, som i ett litet antal nu sitta i två sotra huvudstäder London och Paris”.

¹²⁴ Ehrensvärd 1925², 62.

¹²⁵ Björnsthälin kirjeitä julkaisivat saksannoksena ensin J. E. Groskund - C. H. Groskund: *Briefe aus seinen ausländischen Reisen...*, Stralsund-Rostock-Leipzig 1777-1783 (6 vol.), joista Vol. I (1777), 249-232, erit. 266 mainitsi kiellosta kopioida antikvitetteja, johon viittaa *NBP* I, 204 nr. 1722, jossa kylläkin lukuisia painovirheitä tooksen bibliografisissa tiedoissa. Täydellisemmän matkakuvauksen julkaisi C. C. Gjörwell 1780-84: *Resa till Frankrike, Italien, Sveiz, Tyskland, Holland, England, Turkiet och Grekland: Beskrifven af och efter I.I. Björnsthäli... efter des död utgifven af Carl Christof Gjörwell*, Stockholm 1780-84, jonka vol. I (1780), 187-194, 209-225 mainitsee vierailuista Pompejissa, Herculanecumissa ja Porticissa (*NBP* I, 204 nr. 1721). Italiannoksen bibliografisista tiedoista ks. *NBP* I, 204 nr. 1723 ja hollanninnoksesta *NBP* I, 204 nr. 1724.

myöhemmin myös Turun Akatemiatalon suunnittelusta, jonka viimeistelyä akatemian kanslerina valvonut Armfelt palkkasi heidän toteuttamaan myös Åminnen kartanonsa uudistuksen vuosina 1807-09.¹²⁶ Edellä on jo viitattu siihen, että Åminnen kartano luetaan tyyllillisesti vielä kuuluvaksi Ruotsin uusklassismin ensimmäisen eli ns. härlemanilaisen vaiheen piiriin, kun puolestaan vuosina 1802-15 valmistunut Turun akatemiatalo on ns. kustavilaisen uusklassismin toisen vaiheen päämonumentti Suomessa ja maamme mittavimpia siihen astisia rakennushankkeita. Em. Porthanin arkeologian luentoja Turun akatemiassa 1809-16 jatkaneen J. F. Walleniuksen suunnitelman mukaista uusklassista reliefikoriselua tekemään kutsuttiin Sergelin ehdotuksesta vuonna 1813 kuvanveistäjä Erik Caïnberg (1771-1816), joka Fredenheimin tuella oli päässyt ensimmäisenä suomalaisena taiteilijana opiskelemaan Roomaan 1802-09. Se on varhaisin ja monessa mielessä klassinen esimerkki kansainvälisen uusklassismin ja kansallisen kietoutumisesta toisiinsa.¹²⁷ Kustaa III:n Grand tourin myötä levinnyt ensimmäisen eli ns. ultradoristisen vaiheen uusklassismi lientyi Kustaa III:n kuoleman jälkeen, jota sen niukkakleisyyden perusteella voisi luonnehtia ns. pidättyväksi vaiheeksi.¹²⁸

“Tutto vede e poco paga” - “Haagan kreivin” incognito Pompejin kaivauksilla

Kustaa III:n vuonna 1770 Pariisiin keskeytyneen matkan jälkeen Sergelin paluu vuonna 1779 sai Kustaa III:n elvyttämään matkasuunnitelmansa Italiaan. Hovilla oli tällä välinkin kosketuksensa Italiaan, josta vuosiksi 1771-73 oli Tukholmaan kutsuttu oppinut kirjallisuuden tuntija abbe Domenico Michelessi. Scuraavana vuona 1774 kutsuttiin Bibienan arkkitehtidynastiaan kuulunut arkkitehti Carlo Bibiena suunnittelemaan lavastus näytelmään “Birger Jarl”.¹²⁹ Kuninkaan Grand tourin toteuttamisen tarjoutui poliittisesti sopiva tilanne vasta parin vuoden kuluttua ja osin sattuman kauppaa. Kustaa III päätyi aloittamaan sotavalmistelut Venäjää ja sen tukemaa Tanskaa vastaan sen jälkeen kun hän ei saanut toivomaansa Venäjän puolueettomuuslupausta Haminassa vuonna 1783 toistamiseen tapaamaltaan Venäjän keisarinna (1762-96) Katariina II Suurelta. Kuninkaan pudottua Parolassa ratsun selästä ja murrettua kätensä hän sai tästä tekosyyntä lähteä hoidattamaan itseään Pisan lähistöllä olleeseen terveysskylpylään San Giuliano le Termeen ja yhdistää tähän haaveilemansa Grand tour. Tämä tarjosi samalla mahdollisuuden yrittää salata sotavalmisteluita Venäjän keisarinnalta, jossa tarkoituksessa Kustaa III lähetti hänelle em. matkakirjeitään, vaikka näennäisesti kuningas lähtikin 20 hengen seurueineen matkaan 27.9.1783 incognito käyttäen titteliä “Haagan kreivi” (*Grefve av Haga; Conte di Haga*). Matkan tarkoituksena oli Grand touriin liittyneiden sivistyspyrintöjen lisäksi myös pyrkiä hankkimaan Ruotsille poliittista tukea. Matkan poliittisista motiiveista huolimatta kuninkaan hengästyttäväksi luonnehdittu into nähdä ja

¹²⁶ Lounatvuori, 382-412.

¹²⁷ P. Saarela, “Klassisismi ja isänmaa” teoksessa J. Manninen - I. Patoluoto (toim.), *Hyöty, sivistys ja kansakunta*, Oulu 1986, 187-236.

¹²⁸ U. Sjöberg, *Carl Christoffer Gjörwell 1766-1837. Byggnader och inredningar i Sverige och Finland*, Stockholm 1994, 60-80; Lilius 1992, erit. 46-53; vrt. Id. 1995, erit. 137-143.

¹²⁹ Lewan 1970, 19, 32.

omaksua mahdollisimman paljon monumentteja ja muita taidc-elämyksiä, josta kappaleen otsikkoon otettu usein siteerattu roomalaisten irvilcukojen riimittely todistaa, on arvioitu aidoksi kuninkaan valistuskasvatuksesta juontuvaksi Grand tourin sivistyspyrinnöksi.¹³⁰

Vaikka Grand tour -sivistyspyrintöjen esille tuominen Kustaa III:n kirjeissä palvelikin sotavalmistelujen hämäystä, tämä ei estänyt aivan oikeiden huomioiden ja aitojenkin elämysten kirjaamista. Tällainen on Kustaa III:n Pompeji-vierailunsa 12.2.1784 jälkeen 13.2.1784 päivätyssä kirjeessään esittämä siteeraamisen arvoinen kuvaus vaikutelmistaan: "Jag har sett Pompejis ruiner och beklagade att man inte avslutat utgrävningen av detta lika intressanta som unika minnesmärke. Jag skall inte beskriva staden min kära Syster, så många förnämliga böcker talar om den, men jag erkänner att jag hade en sann och äkta glädje att befinna mig i dessa samma rum där så många stora män bott. Min fantasi återkalla minnet av dem och jag trodde mig se vid min sida".¹³¹ Muotoilu viittaa siihen, että kuninkaalla oli pikemminkin mielessään Rooma suurine sotapäälliköineen, vaikka kirjallisuuden perusteella tiedettiinkin Cicerolla ja muilla suurilla roomalaisilla olleen huvilansa Pompejin lähistöllä. Nykylukijalle hieman lapsekkaalta tuntuva samaistuminen muinaisiin suurmiehiin oli kuninkaan saamaa kasvatusta leimaava piirre, joten on vaikea päätellä missä määrin tämäkin mentaalinen

¹³⁰ Nielsen, erit. 68-70 viitaten mm. Ehrensivärdin kirjeeseen Masreliez'ille 18.9.1873, jossa kärsivällisyyden merkitystä korostava Ehrensivärd epäilee kiireisen kuninkaan ehtivän kunnolla omaksua näkemäänsä. Armfeltin matkaa kuninkaan kanssa kuvannut Tegnér I, 85-151 siteeraa (s. 99) kappaleen otsikon riimiä lähdeittä mainitsematta muodossa: "Il conte di Haga / chi molto vede / e poco paga!", vrt. Pompejin-käyntiä kuvaava Kleberg, 88, joka viittaa tuon otsikossa siteeratun muodon osalta teokseen C. Bildt, *Svenska minnen och märken i Rom*, Stockholm 1900, 212-213; vrt. myös Adlerbeth, 62-63, joka valittaa italialaisten rahastushaluista 23.12.1783: "I Aquapendente, där vi i brist af hästar måste vänta i två timmar, betaltes två och en half sequin för några ägg, några skifvor köttkorf och ett halft höns. Man se däraf, huru italienarna förstå att beskatta dem, som göra dem besök". Ks. myös Olausson 1998.

Armfelt, 83 kuvaa elävästi kuninkaan jouluaatoksi 1783 ajoittamaa ja siis näyttäväksi ajottua saapumista Roomaan. Kuningas joutui kuitenkin tahtomattaan saapumaan todella incognito, koska Firenzestä lähtien ruotsalaisten reitille ennen heitä ehtineen em. Itävallan keisari Joosof II seurue söi ruuat ja käytti hevoset ehtien Roomaan päivää ennen Ruotsin kuningasta. Ruotsin kuningasta vastaan lähetetty paavin kuriiri väitti luulleensa "von Falkensteinin" nimellä incognito matkustaneen keisarin seuruetta Ruotsin kuninkaan seurueeksi, jollaisena hän oli saattanut keisarin Roomaan. Hankalan matkan jälkeen kuninkaan seurue ehti Roomassa hänelle varattuun hotelliin Palazzo Correassa Augustuksen mausolcumilla vasta klo 23. Armfelt ja muut kuninkaan miehet joutuivat syömään joulupuuronsa ilman kuningasta, koska "H:M: var vid onådig humeur, och cardinal Bernis var hos oss in fiocci [*sic*] och gjorde visite. Inquarteringen var ganska besvärlig". Tarina ei kerro oliko näissä kommelluksissa kyseessä nk. kardinaalimunauksen arkkityyppi. Vielä onnettomammin kävi Adlerbethin ja Francin jouluaaton, jonka he vaunujensa hajoamisen takia joutuivat viettämään surkeassa majatalossa Monterosissa (Adlerbeth, 64): "Vår julkost blef några ägg, illa stekta kramsfåglar och nästan oätlig stekt fisk. I brist af mjölk eller vatten måste törsten släckas med ett ättikelikt vin".

Kuninkaan matkan Pompejin-käyntiä selostaa myös Kleberg, 77-85, jossa s. 83 myös kaksi Sergelin piirrosta käynnistä Vesuviuksella. Kleberg, 77 esittää matkan todellisena tarkoituksena nimenomaan Grand tour-matkailun jättäen poliittisen puolen huomiotta.

¹³¹ *Katarina II och Gustaf III*, Kustaa III:n kirje Katarina II:lle 13.2.1784.

mahtailu Venäjän keisarinnalle, joka itsekin oli ehtinyt aiemmin vierailemaan Pompejin kaivauksilla, oli aitoa vai laskelmoitua.

Kustaa III korosti Pompejin ainutlaatuisuutta myös kansliapresidentti kreivi Creutzille 14.2.1784 päiväämässään kirjeessä, jossa hän myös kiinnitti huomiota kaivausten hitauteen: "I förrgår var jag i Pompeja. Ingenting är mer fascinerande än denna upptäckt och det är bara synd att man inte arbetar med större iver för att frilägga dessa oskattbara rester av forntiden".¹³² Kaivausten hitauteen kiinnitti huomiota myös Adlerbeth matkakirjeessään. Em. ns. Diomedeen huvilan kuvauksessaan Adlerbeth viittaa sen kellarista löytyneeseen Porticin muscossa heille näytettyyn vielä viinin jäänteitä sisältäneeseen ruukkuun, ja jatkaa valittaen, että valvonnan vaikeuden takia löytöjä ei ole voitu jättää paikalleen, mikä olisi mahdollistanut ikään kuin yhdellä askeleella siirtyä keisari Tituksen aikaan. Adlerbethin esittämää epäilyä siitä, että kuninkaan vierailun aikana sattunut vaasien löytyminen olisi ollut tarkoituksella etukäteen järjestetty on pidetty aiheettomana, vaikka ylhäisille vieraille tällaisia tiedetään järjestetyn, kuten em. Itävallan keisari Joosef II:lle vuonna 1769.¹³³

Kuninkaan aitoa kiinnostusta Pompejin kaivauksiin osoittaa myös piirustusten teettäminen kielloista huolimatta, samoin kuin se, että hän tilasi Napolissa ollessaan antiikin monumenttien kirkkisia pienoismalleja äveriäille tilaajille myyneeltä Giovanni Altierilta viisi pienoismallia Rooman, Tivolin ja Paestumin tunnetuista monumenteista, mutta lisäksi myös Pompejin kahdesta tuolloin tunnetuimmasta rakennuksesta, Isiksen temppelistä ja nk. Diomedeen huvilasta, joilla hän seurueineen oli ollut. Näistä tosin vain Isiksen temppeli valmistui, joka toimitettiin Tukholmaan 1786. Se on paikan päällä tehtyihin mittauksiin perustuvan tarkkuutensa ansiosta arvokasta dokumentaatiota temppelin silloisesta tilasta.¹³⁴

¹³² Magnusson, 36.

¹³³ Adlerbeth, 124, josta poisjätettyä osaa siteeraa Kleberg, 81: "I källaren har man, jämte många kärl, hämtat det condneserade vinet, som upvisas i Portici. Alla andra här fundna persedlar äro ock ditförda. Om det varit möjligt att lämna dem hvar på sitt ställe i detta hus, ahde åskådaren härstades med ett enda steg, liksom gått tillbaka utur sitt tidhvarf i Titi...Gräfningsarna fortsättes nu lamt af trettiofyra personer om dagen. Under vårt besök upphämtades några ler-krukor utur jorden, föga sällsynta och kanhända ditlagda för att gifva herr Grefven af Haga det nöjet att se en lycklig gräfnings". Kleberg, 81-84 viittaa La Vegan kaivauskertomuksessa mainittuun vaasien löytymiseen ja pitää Adlerbethin epäilyjä aiheettomina.

¹³⁴ Vuonna 1875 valmistunut Isiksen temppelin pienoismalli toimitettiin Tukholmaan suhteellisen suuren kokonsa vuoksi kymmenenä kappaleena nähtävästi keväällä 1786. Sen mittakaava (1:18) herättikin Kustaa III:n ärtymyksen, jonka vuoksi hän perui nk. Diomedeen huvilan tilauksensa Ruotsin Napolin konsulin André'n välityksellä. Tästä huolimatta Carl Fredric Fredenheimin vieraillessa Altierin luona Napolissa 1788 hän noteerasi Altierin ateljéssa kuninkaalle tekkeillä olleen huvilan mallin, joka ei kuitenkaan tietävästi koskaan valmistunut (Magnusson 1992, 41 siteeraa Fredenheimia: "Villa di Pompeja, som han /Altieri/ gör för Konungen i Sverige..."). Sergel yritti kirjeessään Kustaa III:lle turhaan puolustaa Altierin ratkaisua, jonka katsoi pyrkineen vain parhaaseen lopputulokseen ja siten ansainneen lisäkorvauksen. Päinvastoin kuin silloinen Pompejin kaivausjohtaja Francesco La Vega ilmeisen pahansuovassa arviossaan vuodelta 1790 nykytutkimus pitääkin Isiksen temppelin mallia hämmästyttävän tarkkana dokumentaationa sen tuolloisesta (1784) tilasta. Kustaa III:n arvovallalla ja hänen taideagenttinaan toimineen Francesco Piranesin (1758/9-1810) välityksellä (tai mahdollisesti Englannin lähettiläs William Hamiltonin [1730-1803]

Armfeltin matkapäiväkirjan muistiinpanot Vesuviuksen alueelta

On perusteltua olettaa, että Armfeltin loppuaikoinaan korostunut kiinnostus maalaustaiteeseen ja arkkitehtuuriin oli herännyt aiemmin Italiaan tehtyjen matkojen aikana.¹³⁵ Vaikka Armfelt ei ennen niitä näytä olleen systemaattisemmin perehtynyt historiaan, antikviteetteihin tai taiteisiin, niin hänen päiväkirjoissaan taidetta koskevissa arvioissaan monumenteista ja taideteoksista usein käyttämien ranskankielisten nimien perusteella on arveltu hänen perehtyneen ainakin ranskalaisiin matkaoppaisiin. Tällaisiin perehtymisestä kielivät myös viittaukset kirjallisuuden perusteella muodostettuihin ennakkokäsityksiin, joita hän vertaa omiin kokemuksiinsa.¹³⁶ Myös Campanian alueen kuvauksissa paikkojen ja useimpien rakennusten nimet ovat ranskaksi. Näin myös ensimmäisessä Napolin alueen antiikin ajan kohteessa Herculaneumin teatterin kaivauksilla 9.2.1784. Armfeltin mielestä niitä olisi ollut mahdoton ymmärtää ilman aiempaa käyntiä Veronan amfiteatterilla.¹³⁷

Pari päivää myöhemmin 11.2.1784 Armfelt tutustui kuninkaan ja toisen läheisen ystävänsä Essenin kanssa Porticin palatsiin ja sen kokoelmassa olleisiin Herculaneumin ja Pompejin seinämaalauksiin. Näitä arvioidessaan Armfelt esittää ainoan suoranaisemman viittauksen Vesuviuksen alueen kaivauksia koskeviin julkaisuihin arvioidessaan seinämaalaukset vähemmän eleganteiksi kuin niistä tehdyt aiemmin näkemänsä gravyyrit. Armfelt tarkoitti luultavimmin cm. *Antichità di Ercolano* -sarjan ensimmäisiä volyymeja, joiden kuvittajista erityisesti em. Filippo Morghenia on moitittu usklassistisen tyylin sulokuuden vääristävästä vaikutuksesta.¹³⁸ Armfelt oli siis enemmän mieltynyt usklassisiin tyylipiirteisiin, mikä voisi selittää myös hänen

---

avustamana) Altieri oli nimittäin poikkeuksellisesti saanut Bourbonien Napolin hovilta luvan suorittaa mittauksia paikan päällä. Nämä pienoismallit ovat olleet vuonna 1992 esillä Tukholman Medelhavsmuseetin näyttelyssä, jota esitteli näyttelyluettelo *Tempel i kork*, johon seuraavassa viitataan. Kustaan 1784 ostamat viisi pienoismallia olivat: 1) Tivolin tempeliryhmä (ibid., 53-56 kat.nr. 1); 2) Tivolin pyörötempeli (ibid., 57 kat.nr. 2); 3) Rooman nk. Minerva Medican tempeli (ibid., 64-66 kat.nr. 4); 4) Rooman Caecilia Metellan hauta (ibid., 67-69 kat.nr. 5); 5) Paestumin nk. Poseidonin tempeli (ibid., 84-88 kat.nr. 7). Lisäksi Napolissa vuonna 1788 käynyt C. F. von Fredenheim osti kuninkaan toimeksiannosta Altierilta Tivolin pyörötempelin mallin (ibid., 57-63 kat.nr. 3

¹³⁵ Knapas, 19.

¹³⁶ Knapas, 19.

¹³⁷ Armfelt, 116: "Den 9 Februari var hela caravan under jorden vid Portici för att se resterne af Herculaneum, hvarutif intet utom Theatren synes, och utan att känna amphiteatren i Verone förstog man sig aldeles ej på denna".

¹³⁸ Armfelt, 117: "Den 11 Februari for jag med kungen till Portici i Calech, Essen kiörde. Vi besågo trädgården, lilla fästningen kungen låtit bygga och den deln af parken som ligger just under Vesuven, sedermera de målningar som blifvit fundna i Herculaneum och Pompeija, hvilkas elegance var efter mitt begrepp mindre synlig där än i de kopparstycken däraf blifvit gjorda". Tähän kohtaan olen viitannut, mutta valitettavasti päivämäärien osalta osin harhaanjohtavasti kirja-arvostelussani (*Arctos* 32 (1998) 316-317) M. Paganon toimittamasta Francesco ja Pietro La Vegan kaivauspäiväkirjoista *I diari di scavo di Pompei, Ercolano e Stabiae di Francesco e Pietro La Vega (1764-1810)*. *Raccolta di studi inediti*, Roma 1997. Täsmälliset vierailupäivät eri kohteissa yllä tekstissä.

myöhempää tuonnempaa mainittavan uusklassisen vaasinsa valintaa, ellei kyseessä ollut lahja, jossa tapauksessa mahdollinen lahjoittaja on niinikään voinut huomioida Armfeltin makusuuntaukset.

Pompejin kaivauksilla Kustaa III:n seurue vieraili 12.2.1784, josta Armfelt tiiviisti luettelee nähdyt kohteet (Armfelt, 118): "I Pompeija sågo vi först soldaternas habitation, sedermera en bit af en täkt Theatre, Isis Tempel som frapperade mig och några particuliera hus med sina souterreiner, la strada Publica så kallad genom dess invånares diverse marchandiser. Ruiner af hus på bägge sidor af hvilka ett bar en priap til skylt, sedermera stads porten, ett bad där en scelett syntes ännu och en graf. Vi äto liten bit i ett af Pompeijas Lant Palais, hvaruti man finner målningar a fresci rätt täcka, en trädgård, reservoir, bader etc. etc". Armfelt on niukkasanaisempi kuin em. Adlerbeth eikä esitä arvioita tai viittaa Adlerbethin mainitsemaan vaasien löytymiseen, tai kaivausten johtajan La Vegan Adlerbethille esittelemiin aiemmin kaivetun, mutta uudelleen peitetyn amfiteatterin piirustuksiin.

Ylhäisillekin vieraille näyttää jo varhain vakiintuneen tärkeimmät nähtävyydet esiteltyt reitti päätellen siitä, että Armfeltin reittiselostus on sama kuin kuusi vuotta myöhemmin hänen jo alussa mainitun vihamiehensä, kolmantena suomalaissyntyisenä Pompejissa käyneen Gustaf Adolf Reuterholmin kuvaus ensimmäiseltä käynniltään kahden pitkän Italian-matkansa aikana vuosina 1789-92. Reuterholm ja matkakumppaninsa Carl Göran Silfverhielm vierailivat Napolin seudulla 8.-14.3.1790 käyden Pompejissa 8.3. ja Porticin museossa 11.3. Ensimmäisen vierailun kuvaus luettelee lähes samat kohteet kuin Armfeltkin todistaen vieraille esiteltyjen nähtävyyksien vakiintuneesta reitistä. Reuterholm käyttää oppaastaan ilmaisua "Storpratere till Cicerone", mutta hänen kuvauksestaan ei pysty päättelemään onko maininta kahvikuppien jäljistä tavernassa oppaan löysäpuheisuutta vai Reuterholmin anakronistinen tulkinta; jälkimmäisessä tapauksessa tämä osoittaisi Reuterholmin suhtautuneen kahvin kaltaisiin ylellisyyksiin hieman pakkomielteisesti jo ennen kuin hänelle tarjoutui mahdollisuus valtakunnallisella tasolla niiden kieltämiseen.¹³⁹ Toisella

¹³⁹ Kleberg, 85-86 viitaten nootissa 4 mainittuun kansliasihteeri Niils Ädelgrenin omistamaan käsikirjoitukseen (*Rese-Journal öfver min utländska vandring åren 1789 och 1790*) siteeraa Reuterholmin kuvausta käynnistä Pompejissa 3.3.1790: "...och filgde af en Sotpratere till Cicerone, gjorde Soldate Quarteret, Gudinnan Isis Tempel, hvarutur TysthetsGudens Bild blifvit bordttagen, De Gamlas vackra Lusthus, med sina MarmorBrunar mitt uti, och skiöna Målningar på väggarna, hvaraf en stor del ännu äro i behåll, utna att någödt hafva förlorat af sina färgor, Deras Caffehus med sina Skänkar, hvarest ännu synes märcken efter Caffé Kopparne [sic!]...Ett vackert Landthus därutanföre, med alla dessa Rum väl conserverade, med en liten nått fyrkantig trädgård, stora källrar hvaruti deras vjnkrukor ännu finnas rangerade längs åt Murarne m.m".

Kustaa III:n kuoleman jälkeen hänen aikanaan noudattamatta jätetty vuoden 1767 kahvinjuontikielti uudistettiin Reuterholmin johdolla 1.8.1794 alkaen, jonka Kustaa IV Adolf kumosi 1796 ja vaikka se uudistettiin 1799, niin pari vuotta myöhemmin "Vuonna 1802 hallitus kuitenkin lopullisesti antautui. Kahvipapu oli selvinnyt voittajana taistelussa Ruotsin ja Suomen kansan sielusta". Sattuva sitaatti on teoksesta II. Pohjolan-Pirhonen, *Kansakunta etsii itseään 1772-1802* (Kansakunnan historia 2), Porvoo 1970, 527, joka muutoinkin on nautinnollinen kuvaus Ruotsin vallan loppuajoista sisältäen s. 125-137 hyvän tiivistelmän Grand tourista ja sen vaikutuksista (Ehrensvärdin osallistuminen on lapsus) ja vuosikymmentä myöhemmästä Armfeltin salaliitosta, s. 529-538.

matkallaan Reuterholm oli Napolin alueella pitempään 26.12.1791-12.3.1792, mutta hänen matkapäiväkirjastaan julkaistujen lyhyiden katkelmien perusteella hän on kaivauksilla käymisiään kuvannut vain hyvin lyhytsanaisesti. Niukassa selostuksessaan 5.3.1791 Reuterholm toteaa käyneensä uudestaan Porticin museossa ja Pompejissa, josta huomauttaa, että kaivauksia varten varatuilla uusilla varoilla niitä aiotaan tehostaa. Tämä vahvistaa, että useiden ulkomaisten ylhäisten vieraiden huoli kaivausten hitaasta etenemisestä, johon Itävallan keisari Joosef II:n jälkeen (1769) kiinnitti huomiota myös Kustaa III:n seurue, kuten Adlerbethin em. lainauksesta ilmeni, on siis ollut yleisesti tiedossa ollut asia.¹⁴⁰

Myös Armfelt kiinnitti huomiota antiikin monumenttien surkeaan kohtaloon. Muutamia päiviä Pompeji-vierailun jälkeen 15.2.1784 Pozzuoliin tehdyllä vierailulla Armfelt ylisti maisemien kauneutta, jonka vastakohtana oli Serapiksen temppelin tila. Armfelt valitti sen kuuluvan niihin hienoihin antikviteetteihin, joiden hoitamattomina annetaan rappeutua - jälkimmäisen huomion osalta ei voi olla valittamatta sitä, että historia tuntuu tässä suhteessa toistavan itseään.¹⁴¹ Armfelt mainitsi 18.2.1784 käynnin Baiaessa, Cento Camerellessa ja Misenumissa esittäen aina arvioita siitä, mitä hänen näkemänsä antiikin raunioiden arvellaan olleen tai mitä hän itse päätteli. Tuolloin aktiivisen Vesuviuksen lisäksi kuninkaan seurue tutustui vulkanologisiin ihmeisiin myös Monte Secon käynnillä 16.2.1784, jonka kuumilla lähteillä keitettiin kananmunia. Armfelt mainitsee retken päättyneen käyntiin em. runoilija Sannazaron haudalla Napolissa, josta ei selviä oliko Monte Seccolla käyty eläytymässä Sannazaron teoksen maanalaiseen retkeen tai olisiko tuliperäisellä alucella käynti innoittanut käymään Sannazaron haudalla.¹⁴² Käynnillä Vesuviuksella 21.2.1784 Armfelt kehui onnistuneensa

---

¹⁴⁰ Kleberg, 86 viitaten nootissa 1 Reuterholmin käsikirjoitukseen (Anteckning öfver min andra Utrikes Resa, år 1791) myöskin em. kansliasihteeri Ädelgrenin omistuksessa: "Resan till Pompeija d. 5:te Martii. besöket med detsama i Portici, hvarest Museo än en gång besågs, jämte Satiren därstädes. - Ny fonde anslagen till uppgräfningen af Pompeija, hvarest arbetet skall drivas med mer force..."

¹⁴¹ Armfelt, 120: "Den 15 Februari var dagen superbe, kungen blef förr klädd än jag och for till Puzol. Jag tog en Birotch och bägge små Misserne och for efter. Vägen dit är det vackraste man vill se, ett land: berg å pique på ena sidan garnerat med orange trån och ruiner, Mediterranén på den andra i hvilken man ser Iskia, Caprée och flere små holmar märkvärdiga genom Horacen och Virgilius. Puzols belägenhet är således gudomlig och som vi kommo råkte vi den bekanta Ciceronen Raphael, hvilken förde oss till Amphitheatren eller Coliseen, hvilken varit en af de större Romarena haft. Piedstaln med bas reliefer som står på placen har fordom burit Tiberii statu, uprest af de 14 asiatiska städerna, figurerne äro eleganta men mycket mutilerade. Serapis Tempel är en af de superba antiquiteter som slutligen genom vårdlöshet förefaller till intet, men de man se af marmor arbeten är oändligen vackert och rikt. Môle de Puzzol eller Caligulas bro, ser ut som det aldrig varit annat än en början till et stort projet men ej tjänt till att traversera emellan Puzzol och Bayes".

¹⁴² Armfelt, 121: "Vi reste därifrån tillbakars till stan och foro till Sannazaros Graf af hvit marmor med en basrelief och 2ne stora figurer af Apollo och Minerva, kallade af munkar David och Judith". Adlerbethin, 124 matkakuvauksesta on myös ns. Vergiliuksen haudalla ja Sannazaron haudalla käyntiä kuvaava 39. kirje jätetty julkaisematta, joten ei ole varmistettavissa oliko käynti juuri runoilijana tunnetun Adlerbethin toive.

näkemään liekehtivän kraatterin.¹⁴³ Vesuviuksen tiedetäänkin olleen vuosien 1779 ja 1794 purkausten välillä lähes koko ajan aktiivinen osana vuoden 1631 pitkän hiljaiselon päättäneen tuhoisan purkauksen aloittamaa aina vuoteen 1944 jatkunutta purkausten sarjaa.¹⁴⁴

Kuten edellä on jo mainittu Armfeltin matkapäiväkirjamerkinnöillä on kiinnostavuutta erityisesti siksi, että Armfelt teki ne omiin tarpeisiinsa ilman oppineisuuden osoittamiseen pyrkiviä huomioita tai laskelmointia, jonka voi olettaa sävyttäneen niin Adlerbethin matkapäiväkirjaa kuin myös erityisesti Kustaa III:n matkakirjeitä Venäjän keisarinnalle.¹⁴⁵ Siksi on merkittävää, että muistiinpanojen tiivyydestä huolimatta Armfelt tunnollisesti ja tarkan tuntuisesti luettelee kaikki huomionarvoisena pitämänsä monumentit ja antikviteetit kiinnittäen huomiota raunioiden identifiointiin ja tulkintaan.

Vaikka Armfelt suuresti ylistikin Campanian luontoa ja ilmastoa, hän ei suoranaisesti viittaa hyvin tuntemansa Ehrensvärdiin tai tämän muistion vastaaviin ylistyksiin. Armfelt ei liioin viitannut Ehrensvärdin esikuvanaan käyttämän Winckelmannin käsityksiin miellyttävän ilmanalan suotuisasta vaikutuksesta kansojen taidekäsityksiin tai sen taustalla olleeseen Montesquieun ilmanalaoppiin.

Kustaa III pysähtyi Eboliin - comando ultra curva dorica Paestumista Pohjolaan

Edellä esitetyllä vertailulla Kustaa III:n Grand tourille osallistuneiden tekemistä huomioista on lähinnä kulttuuri- ja oppihistoriallista kiinnostavuutta. Matkan konkreettisemmin näkyvä laajempi merkitys liittyy sen edellä jo useasti mainittuun vaikutukseen varhaisen kustavilaisen ajan ultradoristiseksi luonnehdittuun uusklassismiin. Tässä Vesuviuksen alueen löytöjen sijasta ratkaiseva rooli oli Paestumin tempeleillä, johon vaikutti ratkaisevasti Kustaa III:n seurueen ja siihen matkan aikana kuninkaan palvelukseen värvätyn ranskalaisen arkkitehti ja maalari Louis Jean Desprez'n

¹⁴³ Armfelt, 125: "Sen vi kommo änteligen till kanten af cratèren var svavel röken så stark så störrer delen af oss vände om utan kunna se bottn. Jag lade mig ner och afbidde en väder pust som förde röken på sidan, och decouperade fonden tillika med eld Munn. Bullret var som af ett haf i stark Storm och oväder". Illan tanssiaisten jälkeen hän jatkoi tulen ihailua terassilta (ibid.): "Som jag skulle lägga mig berättade de oss att eld syntes ur Vesuvius. Jag gick ur min säng på balconen, luften var varm och såg stundtals eld och gnistor".

¹⁴⁴ Vuoden 1631 purkauksessa vahingoittuivat lähes kaikki alueen kaupungit ja kuolleiden määrien arviot vaihtelevat välillä 3.000-18.000, yleisimmin n. 4.000 (Grant, 39-40). 1600-luvulta tunnetaan neljä pienempää purkausta vuosilta 1649, 1654, 1682 ja 1694. Tiheä purkausten sarja jatkui 1700-luvulla, jolta tunnetaan ainakin kuusi purkausta vuosilta 1707, 1717, 1737, 1766, 1767, 1779, 1794, joiden tiedetään madaltaneen vuorta; vrt. tarkemmin Nazzaro, 131-167, 341-349, erit. 164.

¹⁴⁵ Knapas, 197-198. Hauskana esimerkkinä Armfeltin päiväkirjojen kielellisestikin spontaaneista arvioista ja samalla yllättävänä esimerkkinä huultavasti suomen kielen vaikutuksesta on mainittava Armfeltin tuomio Baijerin naiskauneudesta (tai pikemmin -kauheudesta): "De sågo ut som apinor!" (Rainer Knapas esitelmässään Suomen Oppihistoriallisessa Seurassa).

(1743-1804) tutustuminen Paestumin temppeleihin 29.2.1784.¹⁴⁶ Desprez oli ollut ranskalaisena stipendiaattina Italiassa 1777-82. Tällöin hän työskenteli Napolin ja Pozzuolin alueella 1777-78 ja oli vieraillut myös Pompejissa tehden kuvitusta em. R. de Saint-Nonin teokseen *Voyage pittoresque de Naples et de Sicile* (Paris 1781-86). Piranesin ja kardinaali de Bernisin sekä Sergelin myötävaikutuksella hänet palkattiin 28.4.1784 Tukholman oopperan lavasteosaston johtajaksi. Kuninkaan vuotta myöhemmin syksyllä 1785 Suomen tekemällä matkalla oli em. Fredenheimin lisäksi mukana myös Desprez.¹⁴⁷

Useat Desprez'n suunnitelmat jäivät sittemmin kuninkaan kukkarollekin liian suurisuuntaisina pöydälle. Niinpä ultradoristisen vaiheen tunnetuin esimerkki on Kustaa III:n Tukholmaan toivoma, mutta lopulta Hämeenlinnaan rakennettu, Desprez'n vuonna 1795 suunnittelema kirkko, vaikka sen keskeisenä esikuvana toisaalta onkin Rooman Pantheon! Ideologisestikin vaikutta merkittävältä, että temppeleistä omaksuttua tyyliä käytettiin muutoinkin ainakin Suomessa juuri joissakin kirkkorakennuksissa, joskin Tukholmassa myös em. rahapajan fasadissa! Kustaa III:n kuoleman jälkeinen kustavilaisen usklassismin toinen vaihe on ultradorismin perintönä niukkailmeistä, jota on luonnehdittu nk. pidättyväksi tyyliksi. Ideologisesti merkittävänä voi pitää sitäkin, että tämän vaiheen päämonumentti Suomessa on Gjörwellin em. Turun akatemiatalo.¹⁴⁸

Myös Armfelt luonnehti matkapäiväkirjassaan Paestumin kolmea temppeleitä arkkitehtuurin mestariteoksiksi lukuun ottamatta liian paksuina pitämiään pylväitä - tästä arviosta ei suoranaisesti ilmene oliko seurueella ollut puheena doorilaiseen järjestelmään Vitruviuksen *De Architectura*-teoksen perintönä liitetyt miehisyyden ja arvokkuuden kvaliteetit. Adlerbethin Paestumin kuvauksesta on julkaistu vain sen lopun ihmettely siitä, että näin merkilliset rauniot ovat tulleet tunnetuiksi vasta 1752 ja että kuningas Ferdinand IV tutustui valtakuntansa nähtävyyteen ensi kertaa. Adlerbethin kertoo jonkun ruotsalaisvieraista kysyneen Ferdinandilta, miksei tämä ollut aiemmilla matkoillaan poikennut temppeleille, johon Ferdinand vastasi hänen luonteestaan kertovana usein siteeratun vastakysymyksen: "Che mi fa un Tempio antico di più o di meno?"¹⁴⁹

Käytännöllistä Armfeltia kiinnostivat erityisesti korkealta temppelein pylväistä keräämänsä kotilot. Näiden sekä pylväiden huokoisuuden perusteella hän oikein päätteli pylväiden olleen suurelta osin veden peitossa varsin pitkään.¹⁵⁰ Päättellen siitä, että

¹⁴⁶ Ennen nyttemmin tunnetun romaanin Kristusta jo Kustaa III pysähtyi Eboliin matkallaan Salernon kautta Paestumiin. Ebolissa eivät näy asiat olleen hyvin edes vanhoina hyvinä aikoina päätellen siitä, mitä Armfelt, 130 totesi Ebolista matkapäiväkirjassaan 28.2.1784 päätteeksi: "Vi togo nattquarter i Eboli, i en mal propre håla och raste därifrån kl: 7".

¹⁴⁷ G. Selling, *SBL* 11 (1945), 150-159 s.v. "Desprez, Louis Jean"; Desprez'n käynnin Pompejissa 1777 mainitsee myös Kleberg, 74, tarkemmin Desprez'n kuudesta Pompeji-gravyyristä, *NBP* I, 427-429 s.v. "Desprez, Louis-Jean (Auxerre 1743 - Stockholm 1804)".

¹⁴⁸ Lilius 1992; Lilius 1995 Hämeenlinnan kirkon lisäksi käsittelee Pedersören, Halikon ja Oravaisten kirkot ja Saloisten kellotapulien sekä Kustaa III:n luonnoksen Karttulan kellotapuliksi.

¹⁴⁹ Adlerbeth, 141 (vapaasti suomennettuna): "Mitä minulle merkitsee yksi antiikkinen temppele sinne tai tänne?", jota siteeraa myös Nielsen, 73, joka viittaa (s. 15) myös teokseen J. Raspi Sierra (a cura di), *La fortuna di Paestum e la memoria del dorico 1750-1850*, Roma 1986.

¹⁵⁰ Armfelt, 130: "Den 29 Februari genom Persano till Pestum. De så kallade 3 Templerne äro öagat sina tjocka colonner architecturens mäterstycken, i synnerhet det mittersta, hvars fronton

Armfeltin myöhempää Äminnen kartanoa pidetään aiemmin vallinneen nk. härlemanilaisen klassismin edustajana, vierailu Paestumin temppeleillä ei näy tehneen Armfeltistä ainakaan kovin puhdasoppista ultradoristia niin paljon kuin hän Kustaa III:aan ja Paestumin temppeleitä ihailikin. Aivan puhdasoppista ultradoristia ei tullut Kustaasta itsestäänkään, sillä pari vuotta matkansa jälkeen 1786 alotietusta Hagan limnan jättiprojektista valmiiksi saatu em. Tempelmanin ja Masreliez'n yhdessä kuninkaan kanssa suunnittelema huvilinna (nk. Kuninkaan paviljonki) noudatti runsaan ja kaikilta osin allegorisena pidetyn dekoraationsa osalta em. arabeskityyliä. Täällä kuningas seureineen vietti maaliskuun Iduksen iltaa 1792 keskustellen enteellisesti salamurhasta, jonka uhriksi Kustaa III seuraavan päivän naamiaisissa joutui, vaikka hänen kuolinkamppailunsa kesti 29.3.1792 saakka. Ultradorismi-termistä on silti muotoiltu tämän kappaleen otsikon sovellus sen mieleen tuomasta nyky-Rooman jalkapallojoukkue A.S. Roman kannattajafanaatikkojen itsestään käyttämästä nimityksestä *comando ultra curva sud*.

Vaikka Armfeltistä ei ortodoksista ultradoristia tullutkaan, niin hänen veljensä August Philip Armfeltin toimeksiannosta em. arkkitehti Bassin vuonna 1804 suunnittelemaa, ja vuosina 1806-11 rakennettua Viurilan kartanoa pidetään toisena hyvänä esimerkkinä varhaisen kustavilaisen ajan ultradoristisesta arkkitehtuurista em. Turun akatemiatalon ja Hämeenlinnan kirkon lisäksi. Myöhemmin A. P. Armfeltin pojan Magnus Reinhold Armfeltin 1843-44 rakennuttamat Viurilan talousrakennukset suunnitteli ilmeisesti Turun kaupunginarkkitehtina toiminut Pehr Johan Gylich jyrkävään pietarilaisen empiren tyyliin. Näin Suomessa fuusioituivat kiintoisalla tavalla Italian ja osin Ranskan kautta Ruotsiin "lännen tietä" levinnyt usklassismi ja toisaalta Italian ja osin Saksan kautta Pietariin idän tietä levinnyt usklassinen empire-tyyli.¹⁵¹

Armfeltin Italian-matkojen 1783-84 ja 1793-94 on edellä todettu olleen merkittävä heräte hänen kiinnostuksensa suuntautumiseen teatteritaiteen lisäksi myös kuvataiteisiin yleisemmin. Tämä pääsi enemmän esille Armfeltin viimeisinä vuosinaan, jolloin Armfeltilla tuli olemaan myös yleisemmin merkittävä rooli usklassismin edistäjänä Suomessa erityisesti palattuaan tänne viimeisiksi vuosikseen (1811-14), jolloin hän vaikutti Helsingin usklassisen keskustasuunnitelman alkuunpanoon yhdessä toisen vanhan kustaviaaniystävänsä Johan Albrekt Ehrenströmin kanssa.¹⁵² Edellä on jo mainittu

och mycket amat är conserverat. Jag tog snäcker långt opp i colonnerne och syntes på den pipighet som regerade i sten att de ståt under vatten mycket länge".

Paestumin temppelin pylväiden paksuuteen ja myöhempiin suomalaisiin kävijöihin liittyvänä anekdoottina en malta olla muistelemta, että opastaessani Suomen Rooman-instituutin antiikin johdantokurssia Paestumissa syksyllä 1990 olivat kurssille osallistuneen Jari Pakkanen kysymykset temppelin mittasuhteista niin hankalia, että jouduin turvautumaan klassiseen vastaukseen "Asia täytyy tutkia". Sattumaa tai ei, sittemmin Ateenan-instituutin assistenttina toimiessaan Jari Pakkanen tutki uraauurtavassa (ja -mittaavassa) väitöskirjassaan Tegean Athene Alean temppelin pylväiden mittasuhteita, ks. J. Pakkanen, *The Temple of Athena Alea at Tegea. A Reconstruction of the Peristyle Column*, Helsinki 1998.

¹⁵¹ Dahl - Gardberg, 107-08; Lilius 1992, crit 38; Id. 1995. Tähän kartanokulttuurin ilmiöön on viitattu myös edellä.

¹⁵² Lilius 1995, 143-151. Nykytutkimus pitää epätodennäköisenä, että Helsingin keskustan totutuksesta myöhemmin vastannut Carl Ludwig Engel (1778-1840) olisi vuosien 1804-09 välillä (luultavasti 1806-07) oleskellut Italiassa muutaman vuoden, kuten väittää E. R-r, *Tietosanakirja II*

Armfeltin Turun akatemian kanslerina valvoneen vuosina 1802-15 rakennetun Turun akatemiatalon viimeistelyä, vaikka ei ollutkaan enää näkemässä sen vihkimistä 1817 ja Cainbergin em. friisin valmistumista. Armfelt ehti nähdä Åminnen kartanonsa valmistumisen, johon hän oli ryhtynyt 1807 osallistuen osin yksityiskohtiakin myöten sen suunnitteluun, joka toteutettiin em. akatemiatalon arkkitehtien Gjörwell ja apunaan Bassi johdolla vuosina 1809-11. Armfeltin mieltymykset selittävät myös Åminnen kartanossa vielä sovelletun varhaisemman nk. härlemanilaisen usklassismin muotokielen, jota olisi voitu pitää myös vanhanaikaisena suhteessa samojen arkkitehtien akatemiatalossa käyttämään vallitsevaa tyyli-ihannetta noudattavaan kustavilaisen usklassismin toisen tai nk. pidentävään vaiheen muotokieleeseen.¹⁵³

Armfeltin mieltymyksiä vastasivat luonnollisesti myös kartanon usklassisuutta korostaneet Ruotsin tuolloisen tämän tyylin johtavan kuvanveistäjä Sergelin ateljeessa valmistetut kipsimedaljongit.¹⁵⁴ Myös Åminnen nk. sinistä salonkia (*blåa förmaket*) koristavat Armfeltin Rooman- ja Pompeji-muistot ovat usklassisia. Sen siniseksi tapetoituja seiniä koristaa 8-12 Rooman monumentteja esittävää gravyyria, jotka Armfelt on luultavasti hankkinut Roomasta keväällä 1793 em. sveitsiläissyntyiseltä taiteilija Louis Ducros'ltä ja hänen työparinaan toimineelta italialaistaiteilija Giovanni Volpatolta (1750-1803). He olivat em. Piranesin lailla erikoistuneet tällaisiin Grand tour -matkalaisille hyvin myyneisiin Rooma-näkymiin. Kaksi Volpaton gravyyria mainitaan jo aiemmin Aurora-seuran kokoelmissa Turussa, mahdollisesti em. Arckenholtzin tuomisina. Piranesin kilpailijoina Volpato ja Ducros kuuluivat tämän vihamiehiin, mikä puolestaan yhdisti heitä Sergeliin, jonka suosituksista Kustaa III ja Armfelt olivat vierailleet taiteilijoiden luona ainakin 15.3.1784.¹⁵⁵ Kustaa III hankki heiltä Rooman monumentteja

(1910), 683. Engelin katsotaan omaksuneen usklassismin aikansa arkkitehtuurikirjallisuudesta opiskellessaan Berliinin Taideakatemiassa 1800-04, vaikkei hänen katsotakaan lähemmin olleen tekemisissä siellä samaan aikaan opiskelleiden usklassisen arkkitehtuurin tienraivaajien Freidrich Gillyn ja Karl Friedrich Schinkelin kanssa (mm. H. Lilius, s.v. "Engel, Carl Ludwig", Kansallisbiografian verkkoversio, www.kansallisbiografia.fi).

¹⁵³ Sjöberg, 60-80, johon viittaa Lounatuori, 389-390, erit. 389 nootti 27. Lounatuori, 397 siteeraa Armfeltin kirjettä Jeannette Armfeltille (13.5.1810; ÅAB), jossa Armfelt ilmaisee Åminnen sisustuksen tavoitteena olevan hänen vanhan kustaviaanitaistelutoverinsa Johan Fredrik Aminoffin (1756-1842) arkkitehti Perh Granstedtin piirustusten mukaan 1803-06 teettämän Riilahden kartanon taso: "...att äfven de förmämsta Rummen blifva som Aminoffs på Rilax". Riilahden kartanosta, Dahl - Gardberg, 117-119, jossa mm. kuva siellä säilyttävästä Kustaa III:n kuolinnaamiosta (vain kaksi muuta tumetaan).

¹⁵⁴ Lounatuori, 395-396, jonka mukaan medaljongeissa esitetyt hahmot voidaan identifoida seuraavasti (vasemmalta oikealle): Desprez, Sergel, Bellman, Leopold, Kellgren ja Rosenstein.

¹⁵⁵ Adlerbeth, 152-158 kertoo kirjeessään 18.3.1784 käynneistä Kustaa III:n kanssa eri taiteilijoiden luona ja ostaneen 15.3.1784 Oidipusta esittäneen taulun ranskalaismaalari Gagneraux'ltä, jolta Armfelt myöhemmin tilasi muotokuvan, ja jonka hoiviin hän pyysi 7.2.1793 Napolista lähtenyttä vaimoaan jättämään tämän ja muita taideostoksiaan. Adlerbeth, 155 mainitsee Ducros'n lähinnä maalarina, mutta myös tämän Kustaa III:lle omistamat kaksi gravyyria: "De förestälde Veneris och Cupidos tempel". Adlerbeth, 155 mainitsee englantilaismaalari Mooren jälkeen myös kuparipiirtäjän Rooman tunnetuimmaksi kehumansa Volpaton, ja toteaa Kustaa III:n ostaneen häneltä Apolloa ja yhdeksää muusaa esittävän veistoskokoelman. Volpaton Turkuun päätyneistä kuparipiirroksista mainitsee Manninen, 162-165; Ducros'ta, ks. myös *Image of the Grand Tour*,

esittäviä gravyyreja, joita Kustaa III:n nuoremman veljen em. herttua Adolf Fredrikin hovimaalari Anders Hultgren käytti sisustaessaan nk. sinisen huoneen Adolf Fredrikin linnaan Tullgarnissa vuonna 1800. Armfeltin keväällä 1793 hankkimat gravyyrit näyttävät olevan pääosin samoja kuin Tullgarnista tunnetut, ja kun huoneiden koristelu on silmiinpistävä samanlaista Georg Hauptin signeeraamia huonekaluja myöten, niin Tullgarnin linnan sininen huone on Armfeltin Äminnen sinisen salongin todennäköisin esikuva. Todennettavaksi jää viittaisiko tämä samankaltaisuus mahdollisesti kuninkaan ja Armfeltin veljellisen läheiseen ystävyYTEEN.¹⁵⁶

Tällaisen koristelun katsotaan yleistyneen 1700-luvun loppupuolelta lähtien juuri Pompejin ja jo aiemmin tunnetun Rooman Domus Aurean maalauskoristelujen jäljittelystä, mutta sen kutsuminen pompejilaiseksi koristeluksi on harhaanjohtavaa. Armfeltin sinisessä salongissa oli kuitenkin myös matkamuisto Pompejista, sillä Georg Hauptin signeeramalla pöydällä seissyt vaasi paljastui Armfeltin ns. "pompejilaiseksi uurnaksi".¹⁵⁷

Armfeltin "pompejilainen uurna"

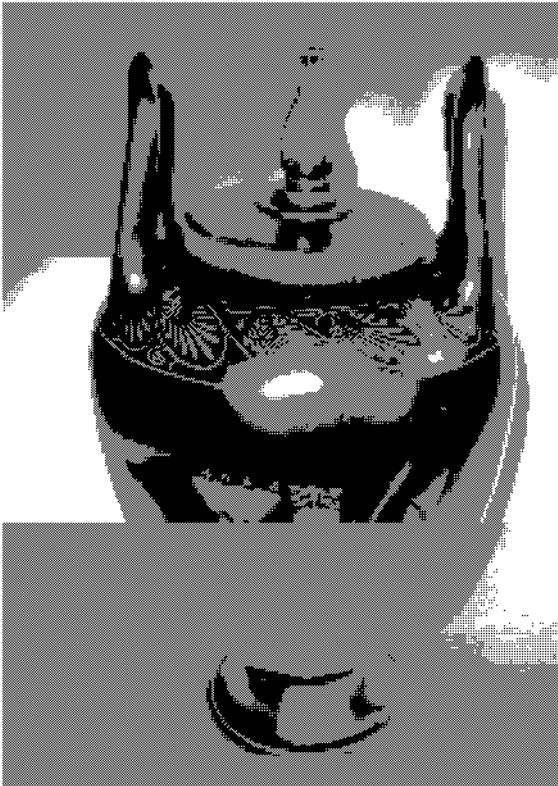
Armfeltin Pompeji-retken seuraaminen johdatti myös etsimään tuota "pompejilaista uurnaa". Koska tuon "uuran" tutkimiseen ja L. Pietilä-Castrénin siitä tekeillä olvaan julkaisuun tarjoutui tilaisuus Äminnen kartanon vuoden 2001 kesällä muutamissa lehdissäkin huomiota herättäneen omistajanvaihdoksen seurauksena,¹⁵⁸ ansaitsevat nämä

Louis Ducros 1748-1810. Musée cantonal des Beaux arts, Lausanne 1985, 12, 21, 145, joihin viittaa Lounatvuori, 397-398 nootissa 61; ks. myös Kleberg, 80-84. Lounatvuori viittaa lisäksi Armfeltin matkapäiväkirjan (KA) mainintoihin kahdesta käynnistä 13.1.1784 ja 23.3.1784 taiteilijoiden luona, joita ei kuitenkaan nimetä.

¹⁵⁶ Nikander - Meinander, 26 mainitsevat etsausten määräksi 12, mutta Lounatvuori, 398, mainitsee seuraavat kahdeksan, neljä eteläseinällä: Piazza di Campidoglio, Pantheon, Parco di Villa Doria Pamphilj, Colosseumin interiööri, ja toiset neljä vastakkaisella pojoisseinällä: Villa Colonna, Palazzo Corsini, Antoninuksen ja Faustinan temppeli Forum Romanumilla (Lounatvuori tosin muotoilee hieman erheellisesti "...av templerna på Forum Romanum återfinns Antonius, Faustinus och Saturnus tempel..."), Saturnuksen temppeli, Septimius Severuksen riemukaari, Villa Medicin puutarhat, Caracallan termit ja Villa Montalto-Negrone. Herttua Adolf Fredrikin Tullgarnin linnasta ja sen sinisestä huoneesta, ks. Groth - von Schulenburg, 102-111, erityisesti s. 110, jossa kuva sinisestä huoneesta ja sen yhdeksästä etsauksesta (sama kuva teoksen kannessa). Huomionarvoista on, että tässä huoneesta olevan senkin on vuonna 1780 signeerannut Georg Haupt, jonka tekemällä pöydällä seisoi myös Armfeltin Äminnen sinisen huoneesta tämän pompejilainen vaasi.

¹⁵⁷ Lounatvuori, 397-398 viitaten nootissa 62 seuraaviin: D. Guinness, "The revival of the print room", *Antique Collector*, Junc 1978; C. Archer, "Festoons of flowers...for fitting up print room", *Apollo*, December 1989.

¹⁵⁸ Ainakin *Ilta-Sanomien* 22.8.2001, s. A2. Yleisesti ottaen tähän kiinnitettiin kuitenkin hämmästyttävän vähän huomiota ottaen huomioon, että Äminnen kartano, varsinkin naapurikartanot Viurila ja Vuorentaka mukaan lukien on maamme upeimpia kulttuurihistoriallisia miljöökokonaisuuksia huolimatta siitä, että pääosa Armfeltin irtaimistosta on jo aiemmin vuonna 1925 myyty Suomen Kansallismuseolle. Pienenä kulttuurihistoriallisena anekdoottina on tässä mainittava, että kun Äminnen kartanolla on 1300-luvulta lähtien ollut 600 vuoden ajan vain kaksi

Enempiä julkaistuja tietoja ei urnasta ole tiedossani eikä tähän ole selvitetty olisiko Kansallisarkistossa säilytettävissä Armfeltin päiväkirjamerkinnoissä mainintoja

ajankohtaiset tapahtumat Armfeltin "pompejilaisen uurnan" metsästyksestä tulla lopuksi mainituiksi. Armfeltin "pompejilainen urna" on jäänyt toistaiseksi vain satunnaisten mainintojen varaan.

Armfeltin matkapäiväkirjojen perusteella hänen käsityksiään Italian taiteesta tutkinut Caterina Welin mainitsee sen yhteen 1942 julkaistuun mainintaan viitaten pro gradu -tutkielmassaan todeten, että Armfeltin katsotaan hankkineen "uurnan" ja Åminnen kirjaston seinillä olevat etsaukset ollessaan Italiassa toistamiseen Kustaa III:n surman jälkeen vuosina 1792-94,¹⁵⁹ muodollisesti Ruotsin lähettiläänä Italiassa, mutta tosiasiallisesti karkotettuna ollen Italiassa vuoden 1793 kevästä ja Napolissa lokakuun 1793 lopusta 17.3.1794 tapahtuneeseen pakoonsa saakka.

omistajasukua, Hornit ja Armfeltit ja v:n:n perillisinä tämän jälkeen von Knorringit, niin ei ihme että Åminnen kartanon itselleen hankkinut konsernijohtaja Björn "Nalle" Wahlroos sai ostoksestaan uudet lisänimet "Gustaf Mauritz" Wahlroos ja "von" Wahlroos.

¹⁵⁹ C. Welin, *Gustaf Mauritz Armfelts syn på konsten i Italien* (julkaisematon pro gradu -tutkielma, Helsingin yliopiston taidehistorian laitos 16.3.1997), 64 viitaten artikkeliin G. Nikander - K.K. Meinander, "Åminne" teoksessa G. Nikander et al. (red.), *Herrgårdar i Finland II*, Egentliga Finland, Helsingfors 1928, 1-26 ja G. Nikander - E. Jutikkala, *Säterier och storgårdar i Finland II*, Helsingfors s.a. [1942], 428-246. Nikander - Meinander, 26 mainitsevat "tolv akvareller från Rom av konstnärsparet Volpato och Ducros", jotka luultavasti oli hankittu Armfeltin ollessa toista kertaa Napolissa ("sannolikt gjord under Armfelts senare vistelse i Neapel"). Lisäksi kartanon runsaasta irtainistosta luetellaan Armfeltin kolme huomattavaa porsiiniastiastoa (110 astian wieniläisvalmisteinen empire-tyylinen serviisi, Armfeltin sukuvaakunalla koristeltu 244 astian Wedgwood-serviisi ja 168 astian Davenport-serviisi), mutta ei pompejilaista uurnaa, joka sen sijaan näkyy s. 19 olevassa alemmassa valokuvassa ns. sinisen eteishuoneen (blåa förmaket) pöydällä. Ainoa tiettäväksi julkaistu maininta vaasista on Nikander - Jutikkala: "På ett enkelt litet skrin, signerat av Haupt, står en pompejansk urna och gruppen flankeras av två sachsiska porslindakelabrar". Uurnan hankinnasta ei kuitenkaan mainita mitään. Welinin mukaan em. akvarellit olisivat akvatintoja, kun taas Lounatvuori, 382-412, erityisesti ss. 397-399 määrittellee ne väritetyiksi etsauksiksi.

“uurnasta” tai sellaisista kontakteista, joiden kautta se olisi voitu hankkia. Jätän L. Pietilä-Castrénin em. tekeillä olevan artikkelin selvitettäväksi saiko Armfelt vaasinsa ollessaan Napolissa lokakuun 1793 lopusta 17.3.1794 asti, ja kenties vaikkapa siellä tapaamaltaan em. Sir William Hamiltonilta vai jotain muuta kautta. Niin vulkanologina kuin antikviteettien välittäjänä tunnetun Hamiltonin välityksellä Kustaa III oli hankkinut vaaseja jo 1784, samoin kuin 61 campanialaista vaasia valistusoppinut Ferdinando Galianilta, jonka Armfeltkin hyvin tunsu. Galianin kanssa Armfelt oli näet kirjoittanut kuuluisaksi tulleen S. Carlon teatterissa karnevaaliajan viimeisissä naamiaisissa 24.2.1784 kuningatar Maria Karoliinan kunniaksi esitetyn baletin. Armfelt esitti Napolin ja Ruotsin kuninkaiden sekä Venäjän lähettilään kanssa hiihtäjiä ja muut ruotsalaiset eräiden italialaisten kanssa seitsemää lappalaista ja naistanssijoiden tilalla karhuja!¹⁶⁰

Armfeltin voittama kuningasparin luottamus, jota Ferdinand IV ilmaisi käymällä Armfeltin kanssa painiottelun, koitui Armfeltin pelastukseksi vuosikymmentä myöhemmin kuningasparin auttaessa häntä pakenemaan Napolista 17.3.1794 ruotsalaisia vangitsijoitaan. Napolissa vuoden 1784 keväällä vietetyltä ajalta sen paremmin Armfelt kuin Adlerbethkään eivät mainitse Hamiltonia, jonka kanssa Armfelt sen sijaan oli tekemisissä vuosikymmentä myöhemmin kiinnittäen huomiota niin Hamiltonin kauniiseen vaimoon kuin vaasikokoelmaankin.¹⁶¹ Mikäli Armfelt sai “uurnansa” 1793-94, olisi myös kiintoisaa tietää milloin ja miten vaasi tuotiin Suomeen ja mitkä olivat sen kohtalot niinä levottomina vuosina (1794-1811), jolloin Armfelt joutui pakenemaan Napolista 17.3.1794 Venäjälle ja olemaan eri puolilla Eurooppaa ennen palaamistaan isältään vuonna 1801 perimäänsä Åminnen kartanoon vuonna 1811. Armfeltin tuntien vaasi kuva-aiheineen voisi ehkä olla ollut myös sofistikoitu muisto jostakin hänen

¹⁶⁰ Armfelt, 127-128; vrt. Adlerbeth, 133; Olausson 1998, 45 viitaten nootissa 160 Armfeltin kirjeeseen Hedvig De la Gardielle 24.2.1784, KA Åminnen paperit ja Galianin päiväämättömään kirjeeseen Armfeltille, Uppsalan yliopiston kirjasto, MS, F 491; vrt. Nielsen, 72, jossa nimenä Saliani.

¹⁶¹ Ranskan suurta vallankumousta yli kaiken vihannut Armfelt oli yhteistyössä Ranskan tärkeimmän vastustajan Englannin edustajien kanssa poliittisten vehkeilyjensä vuoksi, mutta kiinnitti huomiota myös Napolin-lähettiläänä vuosina 1764-1800 toimineen Sir William Hamiltonin kauniiseen puolisoon Lady Hamiltoniin sekä Hamiltonin vaasikokoelmaan, joita kumpaakin Hamilton Armfeltin muistelmien mukaan rakasti yli kaiken (sitaatti Tegnér II, 164): “Hans maka, som med den antika skönheten klassiska fulländning förenar allt det tjusande, som alla sekler kunnat uppvisa, har talanger, så mycket mera förvånande som naturen ensam synes hafva lärt henne dem. Hennes man älskar henne med passion; man skulle dock kunna säga, att om det finnes något, som i hans hjerta skulle kunna uppväga kärleken för hans hustru, så vore det - etruskiska vaser, hvaraf han egen en präktig samling”. Hamiltonin vaasikokoelmasta, ks. Jenkins - Sloan ja Groth - von Schulenburg, 38-41. Armfelt käytti kreikkalaisista vaaseista tuolloin vielä yleisesti käytettyä nimitystä “etruskivaasi”, kuten myös Hamiltonin vaasikokoelmaan matkakuvauksessaan viittanut em. Björnstahl, joskin kiinnittäen huomiota lisätutkimusten tarpeellisuuteen, joihin liittyvästä Porthanin maininnasta arkeologian luennollaan vuonna 1801 on edellä mainittu.

Armfeltin ajasta Napolissa, ks. Tegnér II, erit. 155-166, jossa Hamiltonista s. 164, ja s. 223-230; ks. myös Ramel, 169-205 ja Sander. Vaasin alkuperä jää tarkistettavaksi Kansallisarkistossa olevasta Armfeltin arkistomateriaalista, josta J. Kuusanmäki, “Armfeltska arkivet”, *HTF* 82:3 (1997) 475-478 (mikrofilmicinä signumit VAY 1038-1151 ja PR 1-13). Viurilan ja Vuorentaan kartanoista, ks. E. Anthoni, “Viurila och Vuorentaka”, teoksessa Nikander et al., 298-322.

lukemattomista naisseikkailuistaan, kenties lahja joltakin häntä myöskin auttaneilta Napolin englantilaisleideiltä. Kun L. Pietilä-Castrén on ystävällisesti etukäteen ilmoittanut tekeillä olevassa artikkelissaan tulevansa osoittamaan vaasin olevan uusklassisen keramiikan kenties tunnetuimman valmistajan Wedgwoodin tuotantoa, johon Porthankin em. arkeologian luennoissaan viittasi, niin selvitetäväksi jää sekin mahdollisuus, että Armfelt olisi hankkinut uurnansa yhdessä Wedgwoodilta kartanoonsa hankkimansa sukuvaakunallaan varustetun serviisin kera, ellei peräti saanut vaasia kaupantekijäisiksi.¹⁶²

Kun Oulun *Antiquitas Borea* -kollokvion tiimoilta keväällä 2000 dosentti L. Pietilä-Castrénin kanssa käydyissä keskusteluissa selvisi, ettei hänen suomalaisissa kokoelmissa olevaa antiikin ajan materiaalia tutkinut työryhmänsä ollut tutustunut Armfeltin ”pompejilaiseen uurnaan”, päätettiin että asia olisi syytä tutkia. Valitettavasti kesti seuraavan vuoden 2001 kesään, ennen kuin tarvittavaa vierailua Äminneen voitiin yrittää järjestää. Historiallinen tilaisuus nähdä urna ja muukin Äminnessä vielä tuolloin ollut ”Armfeltiana” kontekstissaan osoittautui menetetyksi, sillä kartanon myynnin takia irtaimistoa oltiin juuri pakkaamassa. Onneksi onnettomuudessa osoittautui se, että tavoitin Armfeltin ”pompejilaisen uurnan” perineen Philip von Knorringin puhelimitse kirjaimellisesti mainittu urna kädessään Äminnen kartanosta ja hän lupautui ystävällisesti tuomaan vaasin tutkittavaksi, joskin arvioi sen olevan 1700-luvulla valmistettu jäljennös. Arvio osoittautui oikeaksi hänen tuotuaan vaasin nähtäväksi Helsingin yliopiston klassillisen filologian laitokselle Pietilä-Castrénin ”vaasiryhmän” työhuoneeseen 30.8.2001, jolloin vaasi voitiin tyhjentää sen täyttäneistä ruusun

---

¹⁶² Lounatvuoren, 385 mukaan (viitaten nootissa 12 teokseen Nikander - Meinander, 15 ja von Bonsdorff I, 68, 181) G. M. Armfeltin isä Magnus Wilhelm Armfelt oli poikansa häiden yhteydessä saanut kuningas Kustaa III:lta lahjoituksen, jonka turvin hän vuonna 1786 oli ostanut Horn-suvulta Halikon Äminnen ja Vuorentaan sekä niiden välissä olleen Viurilan kartanot, kun puolestaan Ramel, 18 väittää oston tapahtuneen M. W. Armfeltin vaimon Maria o.s. Wennerstedtin isältään perimillä varoilla. M. W. Armfeltin kuoltua 1795 Äminneä hoiti G. M. Armfeltin veli August Filip Armfelt, jonka Viurilaa muuton jälkeen 1803 Äminne tuli G. M. Armfeltin hoidettavaksi.

Suunnitelmat Äminnen uudisrakennukseksi, joita Armfelt perheineen oli pohjustamassa asuessaan Äminnessä perheineen kesällä 1807, valmistuivat 1809, josta Lounatvuori, 382-412, erityisesti 291. Artikkelini on runsain viittein dokumentoitu erittäin ansiokas kuvaus Äminnen kartanosta ja sen suunnittelussa käytetyistä esikuvista useimpia yksityiskohtia myöten, mutta Armfeltin ”pompejilaisesta uurnasta” en ole löytänyt mainintaa. Etsauksia (edellä nootti 8) käsitellessään Lounatvuori, 387-389 ei kuitenkaan täsmennä mainintaa etsauksien hankinnasta 1794, jonka luultavammin on täytynyt tapahtua Roomassa, jossa Armfelt oli helmi-huhtikuussa ja uudestaan lokakuussa 1793, sillä mainitun lokakuun lopusta Armfelt oli Napolissa maaliskuuhun 1794, jolloin joutui sieltä pakenemaan. Lounatvuori ei liioin puutu siihen, milloin ja miten etsaukset toimitettiin Suomeen. Luultavasti tästä ja kenties myös Armfeltin ”pompejilaisesta uurnasta”, mikäli se tuolloin oli saatu, huolehti Armfeltin puoliso, joka lähti majuri Peyronin saattamana lasten kanssa Napolista 7.2.1794 äitinsä Hedvig De la Gardien luo. Armfelt pyysi vaimonsa perään lähettämällään kirjeellä 11.2.1794 huolehtimaan Firenzessä aiemmin maalatusta Armfeltin muotokuvasta, jota em. Gagneraux'n toivoi säilyttävän, kirjettä siteeraa M. Supinen, ”Om några porträtt av Gauffier, Graff och Fabre”, *HTF* 82:3 (1997) 319-334, s. 327, jossa perheen lähtöpäiväksi ilmoitetaan 5.2.1794, kun taas Tegnér II, 229-230 ilmoittaa sen tapahtuneen 7.2.1794, minkä jälkeen Armfelt antoi pakata omat tavaransa.

terälehdistä. Vaikka vaasi antiikkisen sijasta osoittautuikin uusklassiseksi, niin harvoin pääsee kokemaan antiikin jälkivaikutusta yhtä monikerroksisen kiehtovissa merkeissä ja samalla kirjaimellisen kouriintuntuvasti.¹⁶³

Yhteenveto

Edellä on aluksi käsitelty Vesuviuksen purkauksen 79 hautaamien kaupunkien kohtaloita purkauksen jälkeen pyrkimyksenä luoda yleiskuva siitä, miten niiden kaivaukset alkoivat ja miksi niihin ryhdyttiin systemaatisemmin vasta 1700-luvun puolivälin tienoilla. Lisäksi on tarkasteltu sitä, miten tieto kaivauksista ylipäättään levisi ja millaista kirjallisuutta niistä julkaistiin Grand tour -matkailun kultakaudella Napoleonin sotien murroskauteen saakka. Jälkimmäisessä osassa on lähemmin tarkasteltu sitä, miten tiedot noista Vesuviuksen hautaamista kaupungeista ja alueen varhaisista kaivauksista levisivät Suomeen ja mikä osuus näillä oli uusklassismin leviämisessä. Varhaisimman tiedossa olevan suomalaissyntyisen Napolin-kävijän, siellä vuosina 1490-1500 opiskelleen Iohannis Martinus Skytten mahdollinen Pompeji-tietämys tuolloin Napolissa julkaistun renessanssikirjallisuuden perusteella jää hypoteettiseksi samoin kuin mm. Napolissa ja Pozzuolissa vuonna 1624 käyneen nuoren Pietari Brahen osalta puhumattakaan ensimmäisenä tunnettuna ruotsalaisena Napolin seudulla jo 1365-66 ja 1371 ja -73 olleen Birgitan osalta.

Kirjallisuuden välityksellä tiedot kaivauksista levisivät Suomeenkin jo ennen omakohtaisia käyntejä. Jo vuonna 1769 Turun akatemian kirjastoonkin saatiin Napolin hovin lahjoituksena *Antichità di Ercolano* -sarjan seinämaalauksia käsittelevät

---

¹⁶³ Philip von Knorringille suuret kiitokset vaivannäöstä ja mahdollisuudesta näiden tietojen julkaisuun. Kiitokset myös muille von Knorringeille, joita tässä yhteydessä vaivattiin sekä Aminnen naapurikartano Viurilan Günther Brüninghausille avusta ja kiintoisasta keskustelusta. Dosentti Leena Pietilä-Castrénille kiitokset etukäteistiedoista hänen vaasista tekeillä olevasta artikkelistaan, ja mahdollisuudesta viitata siinä esitettävään Wedgwood-identifikaatioonsa sekä mahdollisuudesta julkaista kuva vaasista jo tässä yhteydessä. Tämä oli yhtenä pontimena saattaa käsillä oleva artikkeli vielä valmiiksi. Kollokvion julkaisun toimittaneelle Janne Pölöselle kiitokset pitkämielisyydestä viime hetkien kiireissä.

Suomen Kansallismuseon (nytemmin Museoviraston) kokoelmiin vuosina 1828-1892 päätynyt antiikin ajan esineistö Pompejista ja Herculaneumista oli esillä Suomen ensimmäisessä Pompeji-näyttelyssä Ulkomaisen Taiteen musco Sinebrychoffilla Helsingissä 5.3.-31.5.1998, jonka näyttelyluettelossa nuo yhteensä 14 esinettä (viisi erilaista pientä astiaa, neljä lamppua, kaksi mosaiikkifragmenttia, kaksi statuettia, yksi amuletti) on lueteltu mainitun näyttelyn näyttelyluettelossa (edellä nootissa I Castrén, 133), joista Pietilä-Castrén, 132 mainitsee kaksi mosaiikkifragmenttia, vaasalaisen kirkkoherran ja opettajan P. U. F. Sadelinin lahjoittaman mosaiikkifragmentin, joka luettelointiin 1828 (KM 145601, ilm. sama kuin hieman eri inventaarionumerolla Castrén, 133 nr. 1, Vk 14560:2), ja Herculaneumin kaivauksilta 1830 löydetyn mosaiikkifragmentin, jonka kauppias C. F. Böningh lahjoitti 9.3.1833 (KM 14560,5; ilm. sama kuin hieman eri inventaarionumerolla Castrén, 133 nr. 2, Vk 14560:7). Lisäksi Raahen museon kokoelmiin on päätynyt joitakin Pompejista peräisin oleviksi sanottuja esineitä, joista enemmän P. Stenfors, *Raahen museon antiikkikokoelma* (julkaisematon yleisen historian pro gradu -tutkielma, Oulun yliopisto), 1994.

ensimmäiset neljä osaa (1757-65) vain muutamia vuosia ilmestymisensä jälkeen. Ehkä vain 100 kappaleena painettu sarja oli noin kolmen vuosikymmenen ajan ainoa laajemmin kuvitettu löytöjen julkaisu. Taidehistorian ja uusklassismin kehitykseen katalysoivasti vaikuttanut Winckelmann ei ollut ensimmäinen eikä ainoa, mutta kylläkin laajimmin kaivauksista tietoa levittänyt kirjoittaja, ja myös hänen teoksensa hankittiin Porthanin kirjastonhoitajakaudella varsin varhain ennen Porthanin professorikaudella Göttingenin ja Hallen yliopistoihin tekemää opintomatkaa 1779. Porthanin matkaltaan erityisesti Göttingenin professori C. G. Hecynelta saamia vaikutteita on pidetty ratkaisevana syyksinä Porthanin ensimmäisenä Pohjoismaissa Turun akatemiassa pitämille arkeologian luennoille (1780, -85, -91, -96, 1801). Näillä J. A. Ernestin teokseen *Archaeologia literaria* (1768) perustuvilla luennoilla, ja teoksen välityksellä paljolti Winckelmannin teoksiin perustuen, esiteltiin myös Herculaneumin löytöjä Suomessa ensimmäisen kerran julkisesti. Luennot tunnetaan vain kahden viimeisimmän vuoden luentomuistiinpanojen perusteella, joista vuoden 1796 luennolla Porthan viittasi samana vuonna ilmestyneeseen J. F. von Racknitzin teokseen osoittaen kiitettävää ajankohtaisen kirjallisuuden seuraamista.

Porthanin arkeologian luentojen perinnettä ylläpitäneen professori J. F. Walleniuksen arkeologian luentoja 1809-16 ei tässä ole tarkemmin tutkittu, mutta niillä saattoi olla vaikutusta siihen, että Johan Jakob Tengström ja J. M. af Tengström tekivät opintomatallaan 1817-20 vierailun myös Herculaneumin ja Pompejin kaivauksille, joita he matkaltaan kirjoittamissa lehtiartikkeleissa vuosina 1820 ja 1824 ensimmäisinä Suomessa tekivät tunnetuksi painetussa sanassa, vuosikymmen ennen ensimmäistä ruotsalaista laajempaa Pompeji-julkaisua (B. von Beskow Svea-lehdessä 1831).

Omakohteisilla käynneillä oli kuitenkin tärkeä osuus myös kirjallisten tietojen leviämässä ja kirjallisuuden hankkimisessa. Suomalaissyntyistenkin varhaisimmat omakohtaiset käynnit ovat osa Grand Tour -matkailua sen kultakaudella 1700-luvulta 1814 asti. Italiassa kävijöitä tunnetaan vain kourallinen, joista Johan Arckenholtzin tiedetään nousseen Vesuviukselle 1730, mutta ei vielä olleen tietoinen Herculaneumin varhaisista kaivauksista (1711-15). Suomalaistenkin käynnit liittyvät kulttuurisilta vaikutuksiltaan käännteentekevänä pidettyyn Kustaa III:n Grand touriin 1783-84. Matkan vaikutusten taustoittamiseksi sitä on tarkasteltu osana ruotsalaisten pitempää Italian-matkojen perinnettä erityisesti arkkitehtien osalta jo 1600-luvun loppupuolelta alkaen. Tähän opettaja-oppilas -ketjuun liittyvät myös ruotsalaisten ensimmäiset vierailut Vesuviuksen alueen kaivauksilla alkaen J. E. Rehnin ja J. Paschin Pompeji-vierailusta 1756.

Antiikin taiteesta ilmeisesti jo Turun akatemian vuosinaan 1745-60 kiinnostunut Carl August Ehrensvärd mainitsi lyhyesti Vesuviuksen alueen löydöt yhtenä ensimmäisistä ruotsalaisista painetussa sanassa vuosien 1780-82 Italian-matkansa kuvauksessa *Resa till Italien 1780, 1781, 1782* (1786) ja kuningas Kustaa III:n vuosien 1783-84 Grand touria varten kirjoittamassaan muistiossa (14.9.1783). Kun Ehrensvärd ei Suomessa vietetyistä opiskeluvuosistaan huolimatta ole tarkasti ottaen suomalaissyntyinen, niin Kustaa III:n suosikkina tämän Grand tourille osallistunut Gustaf Mauritz Armfelt, joka kevään 1784 Napolin-vierailulla kävi myös Vesuviuksen alueen kaivauksilla on ensimmäinen niillä vierailut suomalaissyntyinen. Toisena suomalaissyntyisenä kaivauksiin perehtyi Carl Fredric Fredenheim kuuluisalla Italian-matkallaan 1788-90. Fredenheim on vuoden 1770 Turun-matkallaan voinut saada em. *Antichità di Ercolano* -sarjasta innoituksen käydä

perehtymässä Vesuviuksen alueen kaivauksiin 1788. Nämä todennäköisesti olivat vaikuttamassa siihen, että Fredenheim suoritti vuodenvaihteessa 1788-99 Forum Romanumilla alueen ensimmäiset tieteelliset kaivaukset. Vuodesta 1780 lähtien Kustaa III:n seremoniamestarina Fredenheim oli jo ennen matkaa 1782 yhteyksissä Francesco Piranesiin, joka Fredenheimin tuella nimitettiin Ruotsin hovin taideagentiksi ja Fredenheim huolehti Piranesin Kustaa III:lle välittämästä huomattavasta veistoskokoelmasta matkan jälkeen ja Kustaa III:n surman jälkeen 1792 Ruotsin I Taidemuseon johtajana kuolemaansa saakka 1803. Erityisesti tänä aikana, mutta osin jo aiemmin ainakin 1780-luvulla Fredenheim toi ja välitti Vatikaanin arkistojen asiakirjojen lisäksi myös kirjoja ja rahoja Turun akatemialle, ja erityisesti Porthanille, joita tämä käytti hyväkseen em. arkeologian luennoillaan. Kolmantena suomalaissyntyisenä Vesuviuksen alueen kaivauksilla kävi 1789-92 kahdella Italian-matkallaan Gustaf Adolf Reuterholm kahdesti vuosina 1790-91.

Artikkelissa on lopuksi tarkasteltu Kustaa III:n matkan vaikutuksia uusklassismiin erityisesti Suomessa, joihin vaikutti erityisesti tutustuminen Paestumin temppelihin. Armfeltin erityisesti viimeisinä Suomessa viettäminään vuosina korostunut kiinnostus taiteisiin ja sitä kautta uusklassismin edistämiseen Åminnen kartanonsa lisäksi Turussa ja Helsingissä oli sekkin hänen Italian-käyntiensä (1783-84 ja 1793-94) perintöä. Ilmeisesti Armfeltin poliittisesti dramaattiselta salaliittoaajaltaan Napolissa 1793-94 on myös hänen uusklassinen "pompejilainen uurnansa". Dosentti L. Pietilä-Castrénin siitä tekeillä oleva tarkempi selvitys tulee osoittamaan vaasin olevan tunnetun uusklassisen keramiikan valmistajan, Porthaninkin arkeologian luennoillaan mainitseman Wedgwoodin tuotantoa. Åminneen hankittiin myös Armfeltin sukuvaakunalla varustettu huomattava serviisi.

Epilogi

Lopuksi on vielä Armfeltiin palaten todettava, että edellä esitetyt huomiot vahvistavat pieneltä osaltaan hänen ansainneen Tatu Vaaskiven historiallisen romaanin tunnetuksi tekemän epiteetin Loistava Armfelt. Hurmaava Armfelt sopii vähintään yhtä hyvin, sillä Armfeltin henkilöimänä kustavilainen aika sen muita veijareita unohtamatta hurmaa kyllä kiehtovuudellaan paatuncimmankin demokraatin tai "post-jakobiinin". Niin hurmaavana kuin Armfeltin loisto on säilynyt vielä lähes parisataa vuotta hänen kuolemansa jälkeenkkin, niin sitä suurempana kulttuurihistoriallisena menetyksenä on valittaan pidettävä sitä, ettei sen paremmin itsenäinen kuin EU-Suomikaan ole kyennyt säilyttämään ainutlaatuisessa kontekstissään historiansa kenties kiintoisimman yksittäisen henkilön poikkeuksellisen runsasta aineellista perintöä. Ikään kuin Pohjolan Alkibiadeen vaiherikkaan elämän käänneet vieläkin heijastuisivat hänen perintönsä kohtaloissa.

Åminnen kartano on Armfeltianan menetyksistään huolimatta edelleen Suomen kartanokulttuurin helmiä ja naapurikartanoineen vertaansa vailla oleva miljöökokonaisuus. Åminnen uudelle isännälle on siten toivotettava onnea kartanonsa vaalimisessa. Lopuksi sallittakoon konkreettiseksi rakentavaksi ehdotukseksi tarkoitettu toivomus, että teatteria niin suuresti rakastaneen Armfeltin perinnön kunnioittamiseksi hänen elämänsä ansaitsisi tulla filmatisoiduksi oikeilla tapahtumapaikoilla ja kielillä. Hänen vaiheensa tarjoaisivat sellaisinaan parhaankin fiktion peittoavan määrän seksiä,

väkivaltaa ja juonitteluja muun korkeakulttuurin kyytipojiksi. Armfeltin elämän voi nähdä loistavana prismana koko Euroopan ja osin muunkin maailman historian kannalta kohtalokkaiden vaiheiden valaisuun periferioista vallankäytön salaisimpien kamarien sisäpiireihin. Uuden isänmaamme Euroopan identiteettiä etsittäessä ja luotaessa mehevydessään hurmaavampaa aihetta vaikkapa suurelle eurooppalaiselle yhteisproduktiolle on vaikea kuvitella.

ABSTRACTS IN ENGLISH

Antiquitas Borea – The Northern Dimension of Ancient Culture

Olavi K. Fält ja Eero Jarva

Antiquity and Finland had very little direct connections, but the after effect of the former is felt even in Finland in many forms. In the late 18th century, the Ostrobothnian chaplain Christfrid Ganander connected local mythology and place names with those of antiquity, whereas his contemporary Henrik Gabriel Porthan represented the growing critical attitude. Since the early 1970s, the legacy of the antiquity has been actively studied at the University of Helsinki, given a major initial impetus by the late professor Jaakko Suolahti. This project has been kept actively alive especially by professor Hannu K. Riikonen and his research team within the discipline of General Literature.

Interest in the cultural heritage of the antiquity in Finland has awaked recently at the University of Oulu, too. A few years ago, a bibliography regarding the Finnish research of the after effect of the antiquity was compiled, and subsequently the Department of History and the Department of Art Studies and Anthropology in collaboration with the General Literature discipline of the University of Helsinki organized a two-day seminar with the theme *Antiquitas Borea - The Northern Dimension of the Ancient Culture* in Oulu 7. - 8. April 2000. Scholars from six Finnish universities presented their papers at the seminar, most of which are published in this volume. Despite the great variety of the papers, it is clear that only a small part of the theme has been touched upon, leaving thus room for future research and further meetings.

Ex Oriente Lux - In the Material Culture, too

Eero Jarva

Generally speaking the heritage of the western civilization to the classical antiquity is well known. This regards especially the intellectual sphere of our civilization, for

example different academic disciplines and history of art, but the debt of our material culture to the Greeks and Romans is less known. The situation is analogous thinking of the eastern elements in the antiquity and more generally in the western civilization, often expressed in Latin by the phrase *ex oriente lux*. This paper pays attention to some features in the area of the material culture met in the North, the origins of which can be followed through the classical antiquity to the earlier high civilizations in the East. Among such features e.g. the material side of the early European writing and use of glass are noted.

Ancient Authors as Authorities in Natural Philosophy at the Academy of Turku

Maija Kallinen

This paper deals with the role of ancient authorities in the study of physics at the Academy of Turku during the period 1640-1713, i.e. from the foundation of the University to a major break in its function due to the Great Northern War. As far as history of learning is concerned, this period was relatively stable in Turku.

It was usual for early modern universities that the contents of teaching was defined in the statutes or constitutions of the university. At Turku, the constitutions decreed for the University of Uppsala in 1626 and 1655 were valid, although a draft for own statutes was made in 1661. These statutes do not mention any particular authors to be used as authorities in physics, which is due to the fact that in Uppsala the teaching of natural philosophy was bound up with medicine, which followed Hippocrate and Galen as its authorities. Only the 1661 non-official statutes mention Aristotle as the main authority in natural philosophy.

In practice, the teaching of natural philosophy was hardly ever confined to those authors mentioned in the official regulations. It seems that Aristotle was not widely read at the Academy of Turku, and all the main physical works of Aristotle (*De anima*, *De coelo*, *Physics*, *Parva naturalia*) were not available in the whole town. Thus the mostly cited authorities e.g. in masters' theses were the Wittenberg scholars Daniel Sennert and Johannes Sperling. Their learning consisted of a mixture of physical dogmas interpreted in a mainly Aristotelean framework.

Ancient learning was not widely criticised at the Academy of Turku during the 17th century, although scholastics were sometimes criticised for their peripatetic hairsplitting, and it was pointed out as Aristotle's weakness that he was pagan. Growing awareness of the weakening position of ancient learning got an expression in eclecticism. The method of choosing the best pieces from various ancient authors was clearly meant to be a method for saving what was left from the good old forms of learning. Although not a dominating methodology, eclecticism nevertheless characterises much of the late-17th-century learning at the Academy of Turku.

The Fragments of Heraclitus, The Texts of Pentti Saarikoski

Janna Kantola

The article discusses the significance of Heraclitus in Pentti Saarikoski's oeuvre. The point of departure is Saarikoski's work as a translator of the classical languages. It is reminded that Saarikoski translated the fragments of Heraclitus into Finnish in 1971. On the one hand, it is shown that the translations — in particular that of Heraclitus' fragments — were a constant source of inspiration for his poetry. Consequently, Saarikoski's ideas about translating are brought forward. On the other hand, it is nevertheless indicated that Saarikoski's interest for Heraclitus' thought — that lasted throughout his life — was already awakened during his adolescent years, as can be concluded on the basis of his diaries *Nuoruuden päiväkirjat*. The presence of Heraclitus is indeed shown to be accentuated in the concluding work of Saarikoski's *Tiarnia* trilogy (1977-1983), *Hämärän tanssit* (*Dances of the Obscure*). The dancing "Hämärä" (which in the Finnish language means both "twilight" and "obscure") of *Hämärän tanssit*, refers namely, among other things, to Heraclitus, also known by the name *Skoteinos*, "Hämärä", "The Obscure". The significance of Heraclitus for the work as a whole, and in connection with the recurrent theme of obscurity, is underlined by numerous allusions to Heraclitian fragments that Saarikoski himself had translated.

On the Concept of Barbarism in Latin Dissertations written at the Academy of Turku

Sari Kivistö

In this article the author aims to illustrate how the concept of barbarism was understood in dissertations written in Latin at the Academy of Turku in the 17th and 18th centuries. The article presents three main examples, which may be entitled temporal, rhetorical, and geographical variations of the theme of barbarism.

The first chapter surveys the notion of barbarism in two dissertations: first, in Carl Lindahl's and Olof Ullberg's thesis called *Dissertatio circa diversa gentium barbararum vitae genera et causas ingenii earum culturam impediens, observationes nonnullas generaliores exhibens* (1799), and secondly, in Johannes H. Fattenborg's and Erik J. Snellman's dissertation, "*causas litterarum restaurationem post medii aevi barbariem promoventes*" (1802). Barbarism is presented here as the state of the past, and it is also identified with the scholastic age and the Middle Ages.

The second chapter concentrates on rhetorical and polemical usages of the term. In Johannes Flachsenius' and Johannes J. Salenius' dissertation *De impedimentis eruditionis* (1678), the supposedly illiterate barbarian is depicted as an enemy of civilization. In the manner of humanist polemics, the relationship between humanism and scholasticism is brought out as an incompatible clash.

In the third part, the topical elements of barbarism will be explored with reference to local histories written at the Academy. Here the traditional characteristics of barbaric climate such as coldness, infertility and darkness are rejected or interpreted in a more favourable way. Special emphasis will be given to a dissertation dealing with the city of Oulu, written by Johannes J. Snellmann in 1737.

An Ant-Waisted Death: a Funerary Poem in Greek by Johan Welin (1728)

Tua Korhonen

Johan Welin (1705-1744) was said to be one of the first promoters of Christian Wolff's philosophy, which was influenced by Leibnitz, as a symptom of the Age of Reason at the University of Turku (grounded in 1640). Welin registered at the University of Turku in 1724, where his father and brothers have studied, too. After his graduation he was appointed as an assistant of the Faculty of Philosophy and was a popular teacher among students. However, despite of his post, Welin headed aboard, first for Sweden, then for Continent and Italy. He was the first Finn to be appointed as a member of the Royal Academy in England.

During his student-years Welin wrote occasional poems according to the academic tradition. The language of the poems were mainly Swedish, which was increasingly used rather than Latin, but he displayed his abilities in Latin and even in Greek (two poems) and in Hebrew (one poem), too. His first Greek poem is a congratulation for fellow-student (19 lines in hexameter). It has its humanist flavour with allusions to Homer's *moly* and the hardworking ant as symbols of learning. His other Greek poem is remarkable for many reasons. It is a funerary poem for bishop Herman Witte. It is the longest Greek poem written at the University of Turku: 127 lines in hexameter. It was published in 1728 and the publication contains three pages and a heading page in Latin. Welin wrote it one year before his matriculation.

The tradition of writing Greek poems and prose in West-Europe has begun with the first generation of Italian Humanists at the end of the 15th century. The Greek poetry written by Humanists flourished especially in Germany. At the University of Turku the most active years of versifying in Greek has been the last decades of the 17th century.

Welin begins his poem with a picture of setting sun and setting birds which continues as a list of mere names of birds. After the birds have gone to sleep, also the narrator, the "I" of the poem, goes to sleep as well. And he sees a strange dream, which is the centre of the poem. There is a river, and a palm tree. After poem's "ornitological" beginning, reader associates the palm-tree easily with phoenix, because the Greek word for palm tree and phoenix are the same. But it is certainly a tree, a shelter of little animals, a famous, beautiful palm tree.

Then a stranger comes, who looks very frightening: a man so thin that he is a mere skeleton, without flesh in his face; so thin that his waist is as narrow as ant's. The description is very lively at this section of the poem, and of course the stranger is none other than the personified Death, the Great King with his reaper as his sceptre. The

narrator begins a dialogue with the Death - a familiar *dialogus mortis cum homine*. The cruel Death is going to cut down the beautiful palm tree and actually carries out his plan. But, o the miracle!, the tree becomes a man, bishop Witte! After this the poem becomes an ordinary funerary poem with its *laudatio*, *consolatio* and *lamentatio*.

Welin's long poem in Greek has some indications of the new era of literature, which began during the 18th century: narration in the first person, the fictional setting. The picture of the personified Death is, however, old: it goes back to the mediaeval dance macabre and it has its Swedish equivalent in Jacob Frese's poem on *vanitatis vanitatum*: the last Quest in the our life is He.

Clear and Obscure Styles of Nordic Enlightenment. Quintilian and Porthan

Päivi Mehtonen

For generations of Finnish scholars, H. G. Porthan (1739–1804), the famous Professor of Eloquence at the Academy of Turku, has served as a bifocal example of erudition. On the one hand, Porthan, presumably well read in the classics, has been presented as our Nordic link in the great European tradition of learning. On the other hand, his interest in Finnish history and poetry has made him the standard reference in nationalistic discourses on Finnishness. Much less attention, however, has been paid to Porthan's professorship, his views on eloquence and his contemporary theoretical background, the point of departure for this paper.

The focus here is on Porthan's response to one important aspect in 18th-century European theories of rhetorics and poetics, namely discussions on clarity and obscurity. Both were old technical terms of *eloquentia*; one of the classical sources was the eighth book of Quintilian's *Institutio oratoria*, a defence of clarity with detailed discussion on obscurity, its sources and representations. We do not need to go *ad fontes*, however, since Quintilian's text served as a handy reference for many 18th-century philosophers, whether German rationalists or British empiricists. Both schools found support at the Academy of Turku.

In this context two dissertations written under the auspices of Porthan prove especially interesting. *De ideis hominum obscuris* (1789) concentrates on categories of thinking, while *De obscuritate orationis* (1798) deals with criteria of language and style. In both cases Porthan builds on earlier 18th-century scholarship. We can find similar academic dissertations published earlier in Germany – Porthan had visited Göttingen in 1779; whereas in places there also is a strong resemblance to *The Philosophy of Rhetoric*, written by George Campbell in 1776, a book Porthan had in his private library.

The material under scrutiny illustrates how accurately Porthan followed the contemporary European discussions on obscurity. I believe, moreover, that this narrow case study gives support for a more extensive re-evaluation of Porthan's uses of contemporary academic literature which combines philosophical themes and *eloquentia* – such as Campbell's book. It may be that Porthan's references to Latin authors rise not so

much from a need to build bridges to Antiquity than from his awareness that such references were often favoured in contemporary European writing.

From the Banks of the Euphrates to the River Neva: The Northern Dimension of Alexander the Great

Mari Mäki-Petäys

The medieval Alexander-romance is one of the earliest examples of the vernacular romances from 12th century onwards. Alexander the Great, the famous world conqueror was the ultimate example for an ideal hero, great in body and soul. He gave a model of the soldier with the chivalric ideals for aristocratic nobility, as well as became an everlasting champion in the folklore. In the era of the flowering of romances in the early crusading period, a local hero, Digenes Akrites, from the Anatolian border districts developed as the Byzantine counterpart to Alexander.

Medieval Russia's relationship to Western, Byzantine and Antique culture, is widely disputed question. The central arguments supporting the theories of the *intellectual silence* in the medieval Russia lean on the lack of the early manuscripts. Despite of the lack of the material evidence, there is still a reason to assume, that the Russians were aware of the mainstreams of the Byzantine and European literature, especially what comes to the popular presentations of the war tales.

The most venerated war hero of the Russian Middle Ages, prince Alexander Nevskij (1220-1263) was depicted in his hagiography following the models of the war tales of Alexander-romance, and especially that of the Russian version of Digenes Akrites, *Devgenievo deyanie*. Especially the topos of the Battle of Neva followed the literary models of the time. It is presumable, that the ultimate reason for Alexander Nevskij to become a Russian example of the ideal hero, was the direct allegory to his namesake, the Macedonian world conqueror.

Finland in Pre-Cartographic Literature

Tuomo Pekkanen

Geographically Finland has always belonged to Europe. The great islands of the north, which comprised the lands corresponding to modern Fennoscandia, were considered as part of Central Europe, called *Germania* in ancient times. The island of the Hyperboreans, known from the fragments of Pytheas as *Elixoia*, "Island of the elks", probably refers to Skandinavia.

The names of the peoples of *Skandia*, enumerated by Ptolemy, are historic inspite of their partly corrupted forms. The Lapps (Sami) and the Finns already appear among them. In the *Getica* of Jordanes the island Skandia extends as far as the river Dvina, called *Vagi* from its greatest western tributary (today *Vaga*). In ancient literary sources

names of tribes and peoples were commonly used instead of those of their territories. The names of the northern countries do not appear in literature before the Crusades.

Lappia and *Finnia* are found in Saxo Grammaticus, *Vinlandia* (= *Finlandia*) in the Chronicle of Livonia. The Samic land is called *Scridivindia* by Pope Innocentius II. *Winlandia* of Bartholomaeus (c. 1250) refers to Finnmarken, not to Finland. Another example of a source, erroneously connected with Finland, is the Florence document of 1120. *Findia* and *Theustes* refer to Finveden and Tjust of Southern Sweden, by no means to Finland and its province Tavastia. *Aeningia*, mentioned by Pliny, is probably the land of the *Aestii* (*Aestii), not Finland, although it was by renaissance scholars changed to *Finningia* and identified with Finland.

In addition to the Samic Fenni, mentioned for the first time by Tacitus, the earliest known inhabitants of Finland are the *Oxiones* (the bears < Finnish *oksi* "bear") and the *Hellusii* ("the Elks"). Their Finnish origin is not based only on the etymology but above all to their location near the Fenni, archaeological material (stone age heads of bears and elks) and Finnish folklore bearing evidence of the importance and totemic position of these animals.

Tacitus' observation of the Aestian tribes, Germ. 45,3 *frequens fustium usus* ("the sticks / cudgels are frequently used by them"), must not be neglected when the origin of the Samic or Finnic names *vatja*, *vatjalainen*, *vuojolainen*, *karjalainen*, *lappi*, *lappalainen* are examined. Also the word *kaleva*, derived by Ariste from *kali*, belongs semantically to the same semantic group.

Enlightened Collecting

Leena Pietilä-Castrén

A copy of the Praxitelian Anapauomenos, the Reposing Satyr, has been in private ownership in Finland since 1932. The statue seems always to have been associated with enlightened collectors, theatre lovers and gardens throughout its history, since the middle of the fourth century B.C. It is known in eighty Roman copies, one of which ended up in Russia in the late eighteenth century in the collection of the noble family of Yusupov. This was first displayed in their palace in St. Petersburg, then in 1810 moved to their country estate near Moscow, then returned to St. Petersburg in 1839. Finally, in 1932, it was given to a private individual in Finland in recognition of his services during the tumultuous years of the 1910s and 1920s. The statue is the only full-length Roman copy of a classical statue in Finland. It has undergone various restorations since 1780s.

Latin Neologisms in Dissertations of the Turku University

Reijo Pitkäranta

During the period of 1640-1848 at the ancient University of Turku (*Academia Aboensis*)

some 4 500 academic dissertations were published in Latin. Among this material there is a great number of such Latin words and expressions which are not to be found in Latin dictionaries.

For the start, the name of this university varies for example from the form of *Regia Academia Christinaea* (The Royal Academy of Queen Christina) to *Universitas suppolaris* (The Polar University). The adjectives *Christinaea* and *suppolaris* are interesting neologisms. Among the neologisms concerning the names of Finnish towns there are *Borgoa* (Porvoo), *Helsingforsia* (Helsinki) and *Uloa* (Oulu).

The titles of the dissertations consist often of combinations related to their topics such as *historico-physicus* and *philologo-moralis* or even *historico-litterario-criticus*. Expressions of this kind reflect the neolatin convention in Europe during the seventeenth century.

Typical neologisms are new scientific terms in form of *lexicographia*, *zoologia* and *toxicologia*. Yet, *brontoteologia* (thecology of thunder) has afterwards fallen out of use.

The Oxford English Dictionary marks with asterisk Latin words previously not documented which the modern ones are based on. However, many of them, for example *horticultura* (horticulture) can be found in the dissertations of the Ancient Academy of Turku.

Roman Law Europe and Finland

Janne Pölönen

One important sphere of common European heritage is the Roman law tradition. In this paper I have surveyed the role played by Roman law in the history of European legal culture and how Finland has become part of it. One of the aims has also been to indicate relevant literature to incite further research.

Due to its position far a way from the Roman frontiers, Finland - despite some early contacts suggested by archaeological findings - was touched by the European legal culture only when becoming part of the Swedish Kingdom in the 12th century. Along with the settlement of Roman Catholic church the canon law and churchmen learned in Latin introduced the first Roman law influences in the North. Not only had the private law of the church a Roman foundation, but since the rediscovery of the Justinian's *Corpus Iuris Civilis* in the 11th century the Roman law regained its vitality as a source of law and apparatus of legal thought in Europe. Since the early 14th century Finns could also have contacts with Roman law learning through their studies in the European universities. The codifications of law by the Swedish Kings between 13th and 15th centuries betray introduction of Roman law principles in law of marriage, inheritance, process and crime.

While the Reformation in 1523 weakened the position of canon law, the Lutheran church promoted the Roman law as a subsidiary legal source should the law of Moyses and the local laws be inadequate - this principle was still confirmed by Queen Christina. 17th century was important period of reception of Roman law also in Sweden and Finland. Foundation in Turku of the Court of Appeal in 1623 and the first Finnish

university in 1640, in which law could now be studied, upgraded the professional standard of legal administration and the legal scholarship in Finland. Establishment of the Swedish Empire also required its laws and their interpretation to conform with other civilized nations, accordingly the native legal institutions were identified with those of the Romans and the latin terminology was adopted along with principles, norms and the Roman tradition of legal thinking.

In the end of the 17th century also began the criticism of Roman law as a legal source, Charles XI negated its subsidiary role and the leading academic critic David Nehrman (1695-1769), a professor of Swedish and Roman law at the university of Lund, employed arguments put forward already by his teacher Ch. Thomasius in Germany and the humanist F. Hotman in France. The natural law movement swept also Sweden and replaced Roman law as the theoretical base of the new codification of national law, began in 1686 and completed in 1734. But as far as the Roman law was a common source of natural legal principles of civilised people and continued to provide a conceptional and interpretative tools for academic lawyers, the law of 1734 contained Roman doctrines and was in conformity with the European legal science.

The transfer of Finland in the early 19th century from the Swedish rule under that of the Russian Empire did not end the influences of Roman law. At the time Roman law was being admired in Russia and even a civil code after the French model was being prepared, however it was never confirmed. Finland retained its Swedish laws and attempts to Russianize by means of introduction in 1828 of a chair of Roman and Russian law in Finland and promotion of new law code were unsuccessful. The most important transmitter of Roman law was undoubtedly the German legal science of the 19th century having its foundation in the C. F. von Savigny's Historical School and Pandect science, which derived a general theory of private law from the Roman legal principles. This system of private law was also received in Finland.

During the 20th century the Roman roots of Finnish legal culture have been largely ignored and the teaching of Roman law has almost completely lost its place in the university curriculum of lawyers. It is largely due to recent European integration that Roman law has been admitted any role in the Finnish legal tradition. More systematic enquiries into this field are called for.

From Porthan to Saarikoski. The Greek Anthology in Finland

H.K. Riikonen

The interest in the Greek Anthology (*Anthologia Graeca*) and in the ancient epigrammatic poetry in general started in Finland in academic circles at the end of the 18th century, reflecting the example given by Lessing, Herder and Goethe. E.g. H. G. Porthan (1739-1804), professor of eloquence and poetry, translated some epigrams from the Anthology into Swedish, while his successor J. F. Wallenius (1765-1836) discussed the epigram as a genre in an academic dissertation (1804). In the 1820s A. G. Sjöström (1794-1846), professor of Greek, wrote a series of academic dissertations, *Anthologium epigrammatum Graecorum, Graece et Svctice*, which included 379 poems from the

Anthology in Swedish translation. This is still the most comprehensive collection of translations from the Greek Anthology in Finland. In the 19th century also some other academics occasionally translated poems from the Anthology as well as Roman epigrams.

After Sjöström the most important interpreter of the Greek Anthology in Finland was the Finland-Swedish poet and essayist Emil Zilliacus (1878-1961). In his collection of essays, *Grekisk lyrik* (1911), he discussed the Greek Anthology and the ancient epigrammatic poetry in general. His book of translations, *Grekiska epigram* (1923), included 100 poems from the Anthology with beautiful vignettes. In Finland-Swedish poetry the Greek Anthology plays an important role in Bo Carpelan's (b. 1926) collection of poems *Marginalia till grekisk och romersk diktning* (1984).

In the Finnish language epigrams from the Greek Anthology were interpreted by Pentti Saarikoski (1937-1983). His collection of translations called *Jalkapolku*, which included 148 epigrams, was published in 1977. Saarikoski's translations are free adaptations, resembling his own (post)modernistic poetry. In Saarikoski's poetry, especially in his *Tiarnia-trilogy* (1977-1983), there are several allusions to Greek epigrams. Saarikoski's interest in the Anthology was at least partly due to his admiration for Ezra Pound, who also was interested in the Anthology and the problems of translation. According to Saarikoski's postscript to *Jalkapolku*, there hardly is a more perfect description of the adolescence, maturity and decline of any culture than the Greek Anthology.

In Arto Kivimäki's and Sampo Vesterinen's book *Rakkaus ei koskaan loppää* (2001), which consists of translations of Greek and Roman love poetry, the Greek Anthology occupies a central place.

On Pursuits of Classical Languages in Northern Finland

Timo Sironen

In the article the author tries to describe the interest in Classical Languages of people with their origin and/or residence in Northern Finland, both of teachers and of pupils in some major schools, particularly the oldest and most important at Oulu and, on the other hand, at the University of Oulu. The description is in main lines chronological and covers almost 400 years. Unfortunately, basic studies published so far seem to be quite scarce and many of them not very recent. Worth mentioning, though, is a recent work in English, *Oulupolis. The History of Oulu as an International City*, published by Oulu City Council in 1999, especially the chapter written by Matti Enbuske, 'A town in war and peace', pp. 29-44, particularly pp. 41-44. Northern Finland is said to start from the north bank of the river Kalajoki on the west coast of Finland and it covers the province of Oulu (including Kainuu in the east) and Lapland. Even though there are some churches dating back to the Middle Ages, the first school in Northern Finland is the elementary school at Oulu, founded in 1612, upgraded in 1682 to the status of a grammar school, where Latin was a major subject and, later also some Greek and even some Hebrew. Other elementary schools were founded at Tornio in 1630, at

Kajaani in 1648/1650 and at Raahel in 1653. The grammar school at Oulu was the most important, as it was the only school in Northern Finland, from Lapland (except for the elementary school at Tornio on its heydays in the 18th century) to Kokkola, which could prepare students to continue their studies at an university, until the late 19th century. The nearest universities were the Turku Academy in the South-West of Finland and the University of Uppsala near Stockholm in Sweden.

An important work published in 1719 by A. A. Stiernman is *Aboa Literata*, which contains a long list of theses in Latin published by the students and the teachers at the Turku Academy from 1640 until 1719. Among these there are a dozen of theses by students with their origin and/or residence at Oulu. Fourteen persons from Oulu, with Latin as one of their main interests, have been counted in the Finnish National Bibliography, as regards the 17th century, most of the works being doctoral theses at the University of Uppsala, but also orations and poetry. The most eminent of these learned persons can be said to have been Olaus Olai Laureus, the author of a 95 page handbook of logic in Latin, addressed particularly to the grammar school at Oulu, printed in 1686 at Turku.

The elementary school at Tornio had its *floruit* after the Great Wrath in the mid and late 18th century, personified in prominent figures, such as the headmasters Johan Wegelius and A.E. Lönnberg. Even though in theory nothing more than an elementary school, Latin Greek and Hebrew were being taught and many of its students went to study at universities.

In Oulu already in the late 17th century a well-doing bourgeois class came into being and some of its learned members had extensive collections, such as the merchant Klaus Jenderjan with his collection of some 200 volumes, among which also Greek and Latin classics. At the end of the 18th century there were persons, at least on the Gulf of Bothnia, that could discuss fluently in Latin, such as the minister of Kemi, Matthias Castrén when meeting the young Italian learned traveler Giuseppe Acerbi in 1799.

Latin and Greek had another *floruit* in schools in the 1880's and in the 1890's at Oulu, just like elsewhere in Finland and in Germany. Greek was particularly popular in all the grammar schools with Classics in Finland at the beginning of the 20th century, when the Oppression Period was undertaken by the Russian authorities, because Greek was optional with Russian. The Classics ended in Finland, also at Oulu, already before the 1920's with exception for Turku, Helsinki, Tampere and Kuopio. Nevertheless, Latin can still be studied even nowadays in several schools in towns of Northern Finland, not only in the biggest like Oulu, Kajaani and Rovaniemi. Partly the Latin 'boom' in schools could be explained by the joining of Finland to EU in 1995 and partly by the interest of secondary school students in the Middle Ages.

Some deeply learned teachers have had major influence, not only as a teacher, but also as a productive scholar, author and translator. Such an eminent figure in Oulu was the lecturer of Classics at the Lyceum of Oulu, Ph.D. Walter J. Snellman, influencing from the late 19th century until the late 1940's.

Latin has been one of the (secondary) subjects that has been able to be studied at the University of Oulu, the sole university with a faculty of humanities in Northern Finland, ever since it was founded in 1965. Professor Unto Paananen, senior lecturer of Latin held the office for some 30 years; in the early 1990's the subject changed its name to Classics, as, in fact, elementary and intermediate

courses in Greek had been held already in the 1980's. In the solemn doctoral promotions Latin is regularly in use. During the five last years the interest for Latin and Greek has notably increased, due to the Master's programme in ancient history started in 1997. More degrees can be taken both in Greek and in Latin than ever before, and Greek is surprisingly popular. The University of Oulu is probably the northernmost university in the world, where Greek is taught regularly. There is even half a degree in Italic philology, in which the present lecturer is specialised.

Translations(?) as Transmitters of Classical Culture

Irma Sorvali

Throughout the ages many well-known classical Latin works have been translated into different languages and even several times into the same language. How have the Latin texts, translated into Swedish during different centuries, worked as intermediaries of the classical culture to the Northern countries, especially Sweden?

For the purpose I use one particular epic, the Aeneid of Virgil, written about 19 B.C., in its various Swedish translations. They are observed in relation to their own time and consequently in relation to their respectively linguistic and cultural environment. The time-difference between the original and the first Swedish translation in this study is about 1770 years, between the original and the most modern Swedish translation about 2010 years, and the difference between the oldest and the most modern of the Swedish translations is about 240 years. In addition to the Aeneid and its Swedish translations I also give examples of Latin influence in Swedish texts where two languages are used mixed in the same text.

Translation theories have also varied from time to time. A translation has been translated according to the principles dominant during a particular period. The Aeneid of Virgil along with its Swedish translations provide a corpus of diachronical material, which can be studied using a variety of methods incorporating the historical point of view. The differences between the Swedish translations, made according to free principles (in 18th century), and the Swedish translations, translated just after a new free principle had been introduced to Sweden (in 19th century), are quite obvious. In 18th century Sweden French culture was much admired. It was the ideal for literature and other cultural activities. This can clearly be seen in the literature of the period, as well as in the translated literature. The 19th century translator was a product of his time. He followed new translation principles by latinizing his text. The translation at the beginning of the 20th century differs from the earlier translations. The latest Swedish translation at the end of the 20th century is a literary and translational event.

The translations of the Aeneid show how slowly on one hand, and how fast on the other hand, translations become old and out of date. However, it is the translation activity that has given life to many important works over the centuries. The analysis above makes it clear that the translations are not automatically good intermediaries from

one culture into another, but the quality of them is of crucial importance when analysing their influence and ability to intermediate cultures.

The so-called “Pompeian Urn’ of “Magnificent” Armfelt – The Diffusion of the Knowledge about the Early Excavations of Herculaneum and Pompeii in Finland and Neoclassicism

Antero Tammisto

The article discusses the arrival and earliest diffusion of the knowledge concerning the cities buried by the eruption of Vesuvius in 79 A.D. and their relation with the diffusion of neoclassicism in Finland. The time frame extends roughly to the end of the Swedish rule in 1809 and the early years of the period (1809-1917) when Finland was an autonomous Grand Duchy of the Russian empire. In the first seven chapters an overview of the fate of Herculaneum and Pompeii after their destruction in the eruption of 79 is given in order to explain why their systematic excavations began only about twenty years after the accidental finds in Herculaneum in 1711-15, though the ruins of Pompeii known in the Middle Ages as Cività had been rightly identified already by some 17th century scholars (G.C. Capaccio, L. Holstenius, , G. Macrini). The gradual diffusion of the knowledge of the excavations especially in printed form as well as their impact during the Golden era of the Grand tour until the Napoleonic wars are also discussed.

In addition to St Birgitta from Sweden, who visited the area of Naples in 1365-66, 1371 and 1373, the other Scandinavians known to have been there in the Middle Ages include the first Finn, the Dominican, and later the last catholic bishop of Turku (Åbo in Swedish), Iohannis Martinus Skytte, who studied in Naples in 1490-1500. It is possible, though without evidence, that he was aware of the contemporary Renaissance literature of the Neapolitans (G. Pontano & J. Sannazaro), with mentions also about the ancient Herculaneum and Pompeii. The Swedish count Per Brahe, who as the Governor General of Finland in 1637-40 and 1648-54 founded many cities and contributed to the founding of the university of Turku in 1640, had visited among others Naples and Pozzuoli in 1624, but seems not to have been interested in antiquities or been aware of the buried cities. With Sweden's rise to power as one of the leading states in Europe its leading architects were sent to study abroad mainly in France and Italy, starting by Nicodemus Tessin the elder in 1650-53, whose son the younger N. Tessin worked as a disciple of Bernini and Carlo Fontana in Rome in 1765-69. The son of N. Tessin the younger, Carl Gustaf Tessin visited Italy in 1716-18 and 1736, and became a powerful figure as a politician as well as a promotor and collector of arts. His Prussian policy included the marriage of the Prussian princess with King Adolph Fredrik as Queen Lovisa Ulrika of Sweden. Queen Lovisa Ulrika and her advisor C.G. Tessin were decisive for the education and cultural interests of her son prince Gustaf, the future King Gustavus III (1771-92). The young prince had his first contacts with Italy from the books of C.G. Tessin, and from C.G. Tessin's protégée, architect Jean Eric Rehn, who in 1751 became the master of drawing of prince Gustaf. Rehn was sent by Queen Lovisa Ulrika to France, Germany and Italy together with the painter Jean Pasch in 1755-56. Rehn met J.

J. Winckelmann in Rome, and count Caulys in Paris, and being aware of the Vesuvian excavations visited them as the first Swede together with Jean Pasch and architect Georg Fröman in 1756. Rehn is likely to have informed his disciple about the Vesuvian excavations, which King Gustavus III later visited in 1784 during his Grand tour, accompanied among others by his favourite protégée Gustaf Mauritz Armfelt, who is the first Finn known to have visited the Vesuvian excavations. The King's visit especially to the temples of Paestum had great influence to the development and promotion of classicism in Sweden and Finland.

The first Grand tour traveller of Finnish origins who visited the Vesuvian area was the historian and politician Johan Arckenholtz, who during his stay in Italy with the Swede J. J. Hildebrand also visited Naples and climbed the Vesuvius in 1730. Though interested in antiquities, they seem not to have been aware of the early excavations (1711-15) in Herculaneum. In 1772 Arckenholtz donated the University of Turku a remarkable collection of books and coins, including ancient ones, which were used by *Professor Eloquentiae et Poeseos* (1777-1803) Henric Gabriel Porthan in his lectures of classical archaeology in 1780, -85, -90, -96, 1801, the first of their kind in Scandinavia. Porthan's lectures are the first occasion, when also the excavations of Herculaneum were publicly presented in Finland, albeit mainly as scattered observations concerning ancient statuary and wall paintings. The earliest major books about the finds from Herculaneum had become into the possession of the library of the University of Turku already earlier, when Porthan was its curator. The first four volumes of the rare and precious series *Antichità di Ercolano* I-IV (1757-65), for about three decades the only illustrated publication of the wall paintings found in Herculaneum, were donated by the court of Naples already in 1769, when probably also the catalogue by Bayardi (1755) came into the possession of the library. J. J. Winckelmann's writings were not the first, nor the only ones informing about the excavations of Herculaneum, but the most influential ones. Also Winckelmann's three major works and his critical reports of the finds from Herculaneum (between 1755-76) were purchased to the library remarkably early in the 1770s before Porthan's visit to the universities to Göttingen and Halle in 1779. The meeting with professor J. G. Heyne in Göttingen is considered to have been an essential impulse to Porthan's archaeological lectures. Porthan's lectures based mainly on the compendium *Archaeologia literaria* (1768) by Heyne's teacher J. A. Ernesti, whom Porthan may also have met in Germany. Though Porthan based on the observations by Winckelmann taken mainly from Ernesti's compendium, he used these as well as other works independently as well. In the lectures from 1796 and 1801 Porthan also referred to a work by J. R. von Racknitz published in 1796, as well as to the works by Francesco Piranesi donated by Porthan's friend and collaborator Carl Fredric Fredenheim between 1785-95, when Fredenheim was the Royal Secretary (from 1782) and art agent of King Gustavus III (1771-92). Fredenheim helped F. Piranesi in 1782-83 to get the nomination as the Art agent of Gustavus III, when the King made his Grand tour to Italy in 1783-84. Fredenheim was not included in the King's entourage, but together with the King he took care of the so-called Piranesi collection imported in 1785. Fredenheim was nominated as the King's art agent for his journey to Italy in 1788-91, where he visited the Vesuvian excavations in the spring of 1788. These visits may have influenced Fredenheim to start the excavations at the Forum Romanum at the end of the same year, which are known as the first scientific excavations of the area. After the assassination of Gustavus III

Fredenheim became the caretaker of the Royal art collection (in Stockholm) until his death in 1803.

Porthan's lectures on classical archaeology did not establish the discipline in Finland, though his successor J. F. Wallenius continued to keep lectures on archaeology in 1809-16. Probably influenced by the lectures of Porthan and/or Wallenius the later Hegelian professor Johan Jakob Tengström, together with Johan Martin af Tengström visited Pompeii and Herculaneum in 1819. The descriptions by J. J. Tengström were published in a series of articles in 1820 (and later 1824) in the paper *Åbo Tidningar*, which constitute also the first printed information in Finland about the buried cities. These precede by a decade the first major contribution on Pompeii published in a Swedish paper: the article by Bernhard von Beskow of his visit made in 1820, but published in the paper *Svea* in 1831. Diaries of the travels by Swedes including descriptions of their visits to the Vesuvian sites had been published the orientalist J. J. Björnsthål from his visit in 1771 published in 1777-83 (in Germany) and 1780-84 (in Sweden), as well as by Carl August Ehrensvärd from his visits 1780-81 published in 1786. Porthan is not known to have referred to these, though he knew both authors. Ehrensvärd had studied at the University of Turku in 1754-60 at the same time as Porthan and Fredenheim. Ehrensvärd was first acquainted with ancient art in the years he studied in Finland, and he later became the earliest Swedish propagator of Winckelmann's ideas.

The participation of Finns in the Golden Age of the Grand Tour (until the Napoleon era) is limited to a handful of cases, the only ones known to have visited the excavations of Herculaneum and Pompeii being Gustaf Mauritz Armfelt, Carl Fredric von Fredenheim, and Gustaf Adolf Reuterholm, the former two making remarkable careers as close collaborators of King Gustavus III of Sweden. The article concentrates on the notes of the Campanian sites made by Armfelt in his diary during the Grand Tour of Gustavus III in 1783-84, visiting Naples and surroundings in the spring of 1784 (9.2. Herculaneum, 11.2. Portici, 12.2. Pompeii, 15.2. Pozzuoli, 18.2. Baiae & Misenum, 29.2. Paestum). The private notes by Armfelt, never intended for publication, offer an interesting comparison to the official expedition account by the Swede G. G. Adlerbeth or to the letters describing the visits to the excavations written by Gustavus III to Catherina the Great, the empress of Russia. A common feature is that all the visitors express their worry about the decline of the ruins and their future, as already Carl August Ehrensvärd did in his expedition account from his visit in Pompeii in 1781. G. A. Reuterholm, who twice visited the excavations of Pompeii in 1790-91, was an adversary of King Gustavus III and Armfelt, and was involved in the expulsion of Armfelt in 1792. Armfelt was exiled, though formally as the Ambassador of Sweden to Italy, where he stayed from October 1793 to March 1794 in Naples. During this latter stay in Naples Armfelt, who knew among others Sir William Hamilton and admired both his collection of vases as well as his wife lady Hamilton, is said to have received a mysterious "Pompeian urn", which probably at least from 1811 onwards decorated his neoclassical manor Äminne (Halikko near Turku) in Finland. The vase was luckily traced for study in the summer 2001 when the manor was sold and its movables dispersed. The vase revealed to be a neoclassic one, which corresponds Armfelt's taste judging by the fact that in his Äminne manor he had three large neoclassic tableware sets from three different producers. A forthcoming art-historical study of the vase to be published by L. Pietilä-Castrén is hopefully going to clarify the closer "fames and fortunes" of the vase.

